

EESTI KEELE LAUSE -
ÕPETUSE PÕHIJÕONED

K. MIHKLA
L. RANNUT
E. RIIKOJA
A. ADMANN

EESTI
KEELE
LAUSE-
ÕPETUSE
PÕHI-
JÕONED

K. MIHKLA
L. RANNUT
E. RIIKOJA
A. ADMANN

EESTI NSV TEADUSTE AKADEEMIA
KEELE JA KIRJANDUSE INSTITUUT

K. MIHKLA, L. RANNUT, E. RIIKOJA, A. ADMANN

EESTI KEELE LAUSEÕPETUSE PÕHIJÕONED I

LIHTLAUSE

Toimetanud E. Nurm

„VALGUS“ TALLINN 1974

Toimetuskolleegium:

Eduard Päll (esimees), Valmen Hallap, Arnold Kask, Karl Kont,
Karl Mikhla

© Kirjastus «Valgus», 1974.

7-1-6
11-72

EESSONA

«Eesti keele lauseõpetuse põhijoonte» I ja II osa on valminud plkemaajalise uurimistööna. Toetudes peamiselt tänapäeva eesti kirjandusest valitud näitematerjalile, käsitletakse käesolevas, I osas lihtlauseid, lause pea- ja kõrvallikmeid, kongruentsi ja rektiooni, tegevusnimelisi ja kesksõnalisi tarindeid, ühepeallikmelist ja peallikmeta lauset, kiilsõna ja kiillauseid, kirjavahemärkide tarvitamist lihtlause jne. II osa annab ülevaate lihtlause tüüpidest, otsesest ja kaudsest kõnест.

Käesoleva osa eesmärgiks on anda ülevaade lihtlause tüüpide, lauseliikmete ja lause muude elementide esinemisest tänapäeva eesti kirjakeeles. Töö koostamisel on kasutatud eesti ja muude keelte süntakseid, lauseliikmete, käänete tähendusfunktsioonide ning teiste süntaktiliste küsimuste kohta kirjutatud monograafiad ja artikleid. Raamatus selgitatakse tänapäeva ilukirjandusest, teaduslikest teoseist ja perioodikast kogutud keeleainestiku põhjal sünkrooniliselt eesti lihtlause ehituse probleeme. Nii lauseliikmete kui ka lauselüüpide ja tarindite kirjeldamisel püütakse mitmekülgsest jälgida süntaktiliste nähtuste iseloomulikke jooni, nende arengutendentse, produktiivsust, õigekeelsust jms. Ühe või teise süntaksiteooriasse puutuva küsimuse selgitamisel arvestatakse ennekõike seniseid seisukohti, aga rakendatakse ka uusi lahendusvõimalusi.

Autorite kollektiivi kuulusid Aino Admann, Karl Mikhla, Lehte Rannut ja Elli Riikoja. «Eesti keele lauseõpetuse põhijoonte» I osa peatükkidest on koostanud: A. Admann — peatüki «Sihtis» (välja arvatud sissejuhataja osa); K. Kont — alapeatüki «Sihtise mõiste ja liigid»; K. Mikhla — peatükid «Sissejuhatus», «Lause», «Õeldis», «Õeldise ühildumine alusega», «Õeldistäide», «Määrus», «Lauselalend», «Ote», «Sidend ja hüüund», «Korduvad lauseliikmed», «Tegevusnimelised ja kesksõnalised tarindid», «Absoluuttarindid» ning «Kiilsõna ja kiillause»; L. Rannut — peatükid «Alus», «Ühepeallikmeline lause» ja «Peallikmeta lause»; E. Riikoja peatükid «Täiend» ja «Lisand».

Dokumenteeriva materjalina on kasutatud eelkõige lauseid nii ilukirjanduslikest teoseist kui ka teaduslikest ja publitsistlikest

töödest. Näitelausete järel esitatakse sulgudes autori nimi (resp. autorite nimed), teose lühend, köide rooma numbriga ja lehekülj araabia numbriga, näit. Tammsaare TÕ I 67 = A. H. Tammsaare, Tõde ja õigus I. Tallinn, 1964, lk. 67. Koguteostest valitud lausenäidete kohta antakse autori nimi ja kogumiku lühend ühes lehekülje numbriga, kusjuures autori nime järele pannakse koma, näit. Barbarus, EL II 19 = J. Barbarus, Eesti luule antoloogia II, Tallinn, 1955, lk. 19. Perioodikast esitatud lausete korral lisatakse ka ajakirja ilmumisaasta ja autori nime järele asetatakse samuti koma, näit. Promet, Lg 1958 650 = L. Promet. «Looming» 1958, lk. 650. Mõningail juhtumel on autori nimi ära jäetud, eriti ajalehtedest valitud näidete puhul, kus antakse ajalehe ilmumisaasta ja number. «Loomingu» Raamatukogu väljaandeist toodud lausenäidete korral antakse aastaarv, raamatu ja lehekülje number.

Raamatu autorid avaldavad tänu kõigile, kes on esitanud väärtuslikke kriitilisi märkusi teose käsikirja kohta. Neist oli suur kasu lauseõpetuse peatükkide ümbertöötamisel, täiendamisel ja viimistlemisel.

Autorid

SISSEJUHATUS

I. SÜNTAKSI MÕISTE JA ÜLESANNE

Lauseõpetus ehk süntaks on grammatika osa, mis käsitleb sõnade ühendamist sõnaühendeiks ja lauseiks. Ta analüüsib süntaktiliste kategooriate olemust, ehitust ja funktsiooni. Vaatluse keskuses on mitmesugused lausetüübid ning lause pea- ja kõrvalliikmed.

Termin süntaks tuleneb kreekakeelsest sõnast σύνταξις, mis tähendab 'kokkupanek, ühendus, ehitus'. Eestikeelne oskussõna lauseõpetus on tarvitusel möödunud sajandi 80-ndaist aastast alates.

Eesti keeles nagu teisteski keeltes kasutatakse sõnade ühendamisel sõnaühendeiks ja lauseiks nii süntaktilisi kui ka morfoloogilisi väljendusvahendeid. Süntaktiliste vahendite hulka kuuluvad side- ja kaassõnad, lause intonatsioon ja sõnajärjestus. Näiteks lauses *Ema nägi Riit ja Vaiket sõbrataride seas* on täisühenduslikud sõnad (vt. § 3) ühendatud sõnaühendiks *Riit ja Vaiket* sidesõna ja abil ning sõnaühendiks *nägi sõbrataride seas* tagasõna seas abil. Antud lausele on kõnes omane lõpetatud intonatsioon. Selles on sõnad järjestatud terviklikku mõtet väljendavaks lauseks skeemi alusel: alus, öeldis, sihtis, määrus.

Morfoloogiliste vahenditena tarvitatakse eesti keeles sõnade ühendamisel sõnaühendeiks ja lauseiks käände- ja pöördevorme või iseseisvaid määrsõnu. Nii seostuvad lauses *Vargamäe Eespere Mari ei läinud kunagi mujalt varju otsima* (Tammsaare TÕ I 340) oma põhisõnadega *Mari, ei läinud, otsima* nimisõnad *Vargamäe* ja *Eespere* ainsuse omastavas, nimisõna *varju* ainsuse osastavas, pöörd sõna *otsima* ma-tegevusnimes, samuti iseseisvad määrsõnad *kunagi* ja *mujalt*.

Käesoleva lauseõpetuse põhijoonte I osas, mis oma käsitlusviisilt on deskriptiiv-normatiivne, käsitletakse lauseliikmeid, nende tähendusfunktsioone, vormilist külge ja tarvitamist lauseis, tegevusnimelisi ja kesksõnalisi tarindeid, ühepealiikmelisi ja pealiikmeta lauseid ning nende struktuuri, kiilsõnu ja kiillauseid jne. Esitatakse samuti reegleid, mida tuleb käände- ja pöördevormide, kirjavahemärkide jne. kasutamisel silmas pidada.

II. EESTI KEELE LIHTLAUSE SENINE KASITLUS

- 2 Varasemais eesti keele grammatikais, mis olid koostatud ladina ja saksa keele grammatikate eeskujul, käsitletakse süntaktilisi küsimusi väga piiratud ulatuses. **H. Stahl**i eesti keele grammatikas «Anführung zu der Esthnischen Sprach» (1637) puudub täiesti süntaksiosa. **J. Gutsclaffi** lõunaeesti murde grammatikas «Observationes grammaticae circa linguam Esthonicam» (1648) leidub juba peatükk «Syntaxis», kus selgitatakse käändevormide mõningaid tähendusfunktsioone. Sellele lisaks vaadeldakse **H. Gössekeni** põhjaeesti murde grammatikas «Manuductio ad Linguam Oesthonicam» (1660) ka öeldise ühildumist alusega. **J. Hornungi** eesti keele grammatikas «Grammatica Esthonica» (1693) esitatakse rahvakeele põhjal päris õigeid seletusi sihitise käänete kasutamise kohta lauseis.

A. Thor Helle grammatikas «Kurtzgefaszte Anweisung Zur Ehstnischen Sprache...» (1732) tutvustatakse mõningaid ühildumise ja sõnajärjestuse küsimusi ning selgitatakse põhireeglite kujul käände- ja pöördevormide tähendusfunktsioone. **A. W. Hupeli** grammatikas «Ehstnische Sprachlehre fuer beide Hauptdialekte, den revalschen und den doerptschen» (1780) korratakse peamiselt Thor Helle süntaktilisi seisukohti ja kasutatakse isegi tema lausenäiteid.

XIX sajandi esimestel aastakümnetel toimub nihe eesti keele lauseõpetuse käsitluses. Eesti keele süntaktiliste küsimuste jälgimisel hakatakse silmas pidama saksa ja ladina keele lauseõpetuse kõrval ka meie lähema sugulaskeele, soome keele grammatikaid. Võttes osalt eeskujuks soome keele käänete tarvitamise ja kasutades rahvakeelest valitud lausenäiteid, selgitavad **H. J. Rosenplänter**, **Kr. J. Peterson**, **O. W. Masing** ja **F. Heller** ajakirjas «Beiträge zur genauern Kenntniz der ehstnischen Sprache» (1813–1822) üsna põhjalikult üksikute käänete tähendusfunktsioone.

E. Ahrens paneb oma lauseõpetusega «Grammatik der Ehstnischen Sprache Revalschen Dialektes. Zweiter Theil: Satzlehre» (1853) aluse eesti keele süntaktiliste küsimuste süstemaatilisele käsitlusele. Ta vaatleb üsna üksikasjalikult lause pea- ja kõrvalliikmeid: subjekti, predikaati, atribuuti ja objekti (viimase all mõistab ta nii sihitist kui ka määrust); aluse, öeldistäite ja sihitise piiritlust ning piiritlematust (s. t. totaalsust ja partsiaalsust); käände- ja pöördevormide tähendusfunktsioone; mõningaid

ühildumise küsimusi ja lausetüüpe. Ahrensi süntaksile toetuvad mitmed XIX sajandi lauseõpetuslikud käsitlused nii eesti keele grammatikais kui ka sellealastes kirjutistes.

1875. aastal ilmub akadeemik **F. J. Wiedemanni** sulest esimene ulatuslikum eesti keele teaduslik grammatika «Grammatik der Ehstnischen Sprache». Selle grammatika vormiõpetuses selgitatakse morfoloogiliste küsimuste kõrval käänete tähendusfunktsioone, kusjuures lähtutakse Ahrensist, kelle seletusi täiendatakse ja edasi arendatakse. Lauseõpetuse peatükis käsitleb Wiedemann subjekti, predikaati, atribuuti, apositsiooni, objekti, koha- ja aasuhteid, kusjuures ta annab kaunis täpsed reeglid totaalse ja partsiaalse aluse, öeldistäite ja sihitise tarvitamise kohta.

Süntaktilised vaatlused rajanevad Wiedemanni grammatikas rohkel näitematerjalil, mida mitmekülgselt analüüsitakse ja mille põhjal tehakse enamasti õigeid üldistusi. See teaduslik teos sai Ahrensi süntaksi kõrval teiseks eeskujugrammatikaks tulevastele eesti keele lauseõpetuste koostajale.

Möödunud sajandi 80-ndaist aastaist peale hakatakse seniste ladina- ja saksakeelsete grammatikate asemel koostama eestikeelseid keeleõpetusi. 1885. aastal ilmub trükist **H. Eineri** «Lühikene Eesti keele õpetus rahvakoolidele», mis jääb mitmeks aastakümneks eestikeelse süntaktilise käsitluse aluseks koolides.

K. A. Hermann samastab oma «Eesti keele Lauseõpetuses» (1896) lause pealiikmeid loogilise otsustuse elementidega. Ta on koguni arvamusel, et ilma aluseta, öeldiseta ja köitmeta polevat võimalik ühtki lauset moodustada. Ahrensi ja Wiedemanni eeskujul esitab Hermann täis- ja osasihitise tarvitamise reeglid, mis on tänini kasutamist leidnud. K. A. Hermann lauseõpetus on esimene ulatuslikum eestikeelne süntaks, kus leiavad üksikasjalikku vaatlust kõik lauseliikmed ja tähtsamad lausetüübid. See süntaks pakub rohkesti näitematerjali nii lauseliikmete tarvitamise kui ka sõnade ühildumise kohta.

J. Jõgever laiendab mõneti süntaksi käsitluse piire oma «Eesti keele grammatikas, III. aasta» (1920). Silmas pidades vene keele lauseõpetust, liigitab Jõgever määrused viide liiki: koha-, aja-, teoviisi-, põhjus- ja sihi- (s. o. otstarbe-) määrusteks. Osa määruseliikidest nimetab ta *kaugemateks sihitusteks*, mille hulka arvab objekt-, predikatiiv-, abinõu- ja ilmaolumäärused. Lauseõpetuse lõpul annab ta tähtsamad reeglid kirjavahemärkide tarvitamise kohta, millest oli suur kasu koolipraktikas.

Nagu **H. Eineri** süntaks, nii on ka **A. Ploompuu** «Lauseõpetus koolidele» (1921) kirjutatud puhtdidaktilise ülesandega, et vajaliku selgusega tutvustada õpilastele lauseliikmeid ja lause tähtsamaid tüüpe. Seejuures peab autor eeskujuna silmas Eineri, Hermann ja Jõgeveri grammatikat.

Uus suund eesti lauseõpetuse arenguloos algab H. Põllu süntaksiga «Eesti keeleõpetus, II jagu. Lauseõpetus» (1922). Silmas pidades saksa keele süntakseid, laiendab Põld eesti keele lauseõpetuse süstemaatilist kursust. Ta jälgib lähemalt lauseliikmete omavahelisi seoseid, käände- ja pöördevormide tähendusfunktsioone jne. Lause pealiikmete hulka arvab autor nii täis- ja osaluse ning öeldise kui ka öeldistäite. Sihitise tarvitamise kohta märgib Põld õigesti, et täis- ja osasihitise kasutamine oleneb sihitise enda iseloomust, öeldisega väljendatud tegevuse loomust ja lause jaatavast või eitavast sisust. Kuigi Põld mõnede määruseliikide kohta esitab ka üksikuid ebaõigeid lausenäiteid, jääb tema teeneks, et ta määruseliikide arvu suurendas ja määrustele andis peaaegu sellise avara tähenduse, nagu neid tuleb tegelikult mõista. H. Põllu «Lauseõpetus», milles vaadeldakse süntaktilisi probleeme kaunis üksikasjalikult, toob märgatavat lisa nii lauseliikmete kui lausetüüpide käsitlusse.

J. Aaviku sulest ilmus «Kirjavahemärkide õpetus» (1923), milles esitatakse üksikasjalikud reeglid kõigi kirjavahemärkide tarvitamise kohta. Sel tööil rajaneb hilisemates koolisüntaksites leiduv kirjavahemärkide tarvitamise reeglistik.

L. Kettuneni töös «Lauseliikmed eesti keeles» (1924), mis toetub soome grammatikate eeskujule, käsitletakse üksikasjalikult kõiki lause pea- ja kõrvalliikmeid. Aluse puhul selgitab autor, kuidas totaalne subjekt tähistab kogu hulka, «mingit piiratud või tuntud... asja», partsiaalne subjekt aga osa, «mingit piiramata või tundmata asja». Predikaadiks peab Kettunen ainult verbi finiitset vormi. Ta esitab tähtsamad reeglid öeldise ja aluse ühildumise kohta. Pikemalt peatub Kettunen predikaaditäite juures, mis tema sõnade järgi «täidab» tähenduse poolest puudulikkude verbi olla». Kettunen vaatleb üldadverbialaali 13 liiki, peale selle veel eri liikidena objekt-, datiiiv-, predikatiiv-, agentadverbialaali jt. Niisama ulatuslikult ning liikiderohkelt käsitleb ta täiendit. Adverbialaalsed nimisõnalised täiendid jaotab Kettunen alaliikideks, nagu koha-, aja-, viisi-, seisukorra-, põhjuse-, otstarbe-, suhte-, aine-, teo-, sihitäiendid. L. Kettuneni teaduslikul ülevaatel «Lauseliikmed eesti keeles» on väljapaistev koht eesti süntaksi ajaloos. Selles antakse selgepiiriline lauseliikenduse süsteem ja põhjalik ülevaade lauseliikmeist ühes nende liikide ning alaliikidega, mis saab aluseks eesti keele hilisemaile lauseõpetustele.

K. Leetberg käsitleb oma «Eesti lauseõpetuses» (1925) lauseliikmeid üldjoontes Kettuneni eeskujul, aga ta lähtub keeleküsimuste jälgimisel isikupärasest vaatenurgast. Öeldise ja aluse ühildumise selgitamisel annab ta liiga suure osatähtsuse semantika. Et autor soovib läbisegi kasutada nii kirja- kui ka rahva-

keelseid väljendeid, jääb keeletarvitajale tihtipeale ebaselgeks, missugust käändevormi või konstruktsiooni tuleb kirjakeeles tarvitada. Leetbergi süntaks oli selleks liiga omalaadne ja nii mõneski suhtes üldisest keelepruugist kõrvalekalduv, et ta oleks võinud üldtarvitamist leida.

1925. aastal avaldati trükis Akadeemilise Emakeele Seltsi juures töötanud eesti keeleõpetuse oskussõnade toimkonna töö viljana «Valik eestikeelseid grammatilisi oskussõnu», mille alusel tulid üldkasutusele seesugused süntaktilised terminid, nagu *lauseliige, pealiige, kõrvalliige, alus, öeldis, öeldistäide, sihitis, määrus, täiend, lisand, ühilduma, lauseliik, lauserind, lausepõim, jutustav lause, hüüdlause, lügendama* jne. Ainult üksikuid tol ajal fikseeritud oskussõnu on hiljem muudetud ja teiseendatud, näit. sõnade *lauserind, lausepõim, lauseliik* asemel on tarvitusele võetud sobivamad terminid *rindlause, põimlause, lausetüüp*.

Nimetatud terminid saavad üldtarvitatavaks E. Muugi ja M. Tedre grammatika «Lühike eesti keeleõpetus II. Tuletus- ja lauseõpetus» (1930) kaudu. Siin jagatakse laused sisu poolest jutustavaks, hüüd-, küsi-, käsk- ja soovlauseiks. Iga lauseliikme puhul esitatakse sõnaliigid ja käände- ning pöördevormid, mis võivad antud lauseliikme funktsioonis esineda. H. Põllu eeskujul tutvustavad Muuk ja Tedre pöörd sõnade rektsoone, nagu *omama mädagi, pettuma milleski, võrduma millegagi* jne. Nad toovad ka mõningaid üldistavaid kokkuvõtteid käände- ja pöörd sõna muutelise sõltuvuse kohta. Kõigi tähtsamate süntaktiliste küsimuste kohta antakse selles lauseõpetuses lühike, asjalik ja põhjendatud seletus. Muugi-Tedre süntaks võeti koolides üldtarvitusele ja ta sai eeskujuks järgnevaile koolisüntakseile.

K. Vainula «Eesti keele lauseõpetuses koolidele ühes kirjavahemärkide ja sõnade liitmis-õpetusega» (1930) esitatakse põgus ülevaade lauseliikmeist ja kirjavahemärkide tarvitamisest lause lõpus, ütte puhul, samanimeliste lauseliikmete vahel ja lauseliikendiga lauseis.

1934. aastal ilmus Leningradis K. Kure ja E. Pälli sulest lauseõpetus koolidele pealkirjaga «Eesti keele grammatika. Teine osa. Süntaks», milles antakse põgus ülevaade liht- ja liitlause tüüpidest ning lause pea- ja kõrvalliikmeist. Selles tutvustatakse lähemalt kõrvalliikmetena kasutatavate nimisõna käänete tähendusi ja käsitletakse ka sidesõnata liitlauseid.

Ajakirjas «Eesti Keel» avaldas A. Kask artikli «Mõningaid märkmeid eesti predikatiivi kohta»¹, mis pälvis tähelepanu selle

¹ A. Kask, «Mõningaid märkmeid eesti predikatiivi kohta». — «Eesti Keel» 1936, lk. 14—20.

poolest, et siin vaadeldakse lähemalt nii öeldistäidet kui ka tema põhisõna ja tõmmatakse kindlad piirid predikatiivi ja adverbiali vahele.

1936. aastal ilmuvad kolm koolisüntaksit: A. Kase, A. Vaigla ja J. V. Veski «Eesti keeleõpetus ja harjutustik keskkooli IV klassile. Lauseõpetus», E. Muugi, K. Mihkla ja M. Tedre «Eesti keskkooli-grammatika IV. Lauseõpetus» ning H. Jänese ja O. Parlo «Eesti keele grammatika ja harjutustik koolidele IV. Lause- ja kirjavahemärkideõpetus».

Kase-Vaigla-Veski lauseõpetuses vaadeldakse kõigepealt lauseliikmete mõisteid, siis kirjeldatakse nende liike ja alles pärast seda selgitatakse eri peatükkides ühildumist ja muutelist sõltumust.

Muugi-Mihkla-Tedre lauseõpetus rajaneb suurel määral Muugi-Tedre süntaksil, mille alusel see on koostatud. Selles koolisüntaksis leiavad omaette käsitlemist peaaegu kõik määruseliigid, nagu koha-, aja-, viisi-, põhjus-, otstarbe-, mõõdu- ja hulga-, sihitise-, teo-, tegija-, öeldistäite-, võrdlus-, aine-, suhte- ja määramäärus.

Jänese-Parlo lause- ja kirjavahemärkideõpetus põhineb peamiselt J. Aaviku keelelistel ja meetodilistel seisukohtadel. Esile tõstes õiget keeletarvitust, esitatakse siin rohkesti õigekeelsusreegleid täis- ja osasihitise, lauselühendite, kirjavahemärkide jne. õige kasutamise kohta.

J. Aavik avardab ja pretsiseerib õige märgatavalt süntaktiliste üksikküsimuste senist käsitlust oma ulatuslikus keeleõpetuses «Eesti õigekeelsuse õpik ja grammatika» (1936). Ta vaatleb esiletõstvalt kongruentsi küsimust, mis on õigekeelsuse seisukohalt oluline selleks, et ühildumisvigu vältida. Arvsõnalise aluse korral soovib Aavik asetada öeldisverb ainsusse, «kui arvuga osutatud hulk on käsitatud mingiks koguks, kogusummaks», ja mitmusse, kui «üksikuid kujutletakse eraldi». Mitmeti laiendab ta sihitise senist kitsapiirilist käsitlust peatükis «Objekti õigekeelsus», mille kohta ta annab täpsustavaid seletusi. Hinnatav on see, et teoses selgitatakse lähemalt grammatiliste aegade tähendusi peatükis «Aegade tarvitamine». Teretulnult peab Aavik vajalikuks asendada tagasõnalised reksioonid, mis on tarvitusele tulnud peamiselt saksa keele mõjul, käändeliste reksioonidega. Nii soovib ta kasutada seis *trépil* (pro *trepil* peal), *kahtlesin selles* (pro *selle juures*) jt. Samuti on tulnud tarvitusele mitmed Aaviku poolt õigekspeetavad reksioonid alale-, sees- ja seestütlevas, nagu *mulle meenub*, *elab Viru tänavas*, *teadlik sellest*.

K. Kure õpikus «Eesti keele grammatika. Tuletusõpetus ja lihtlause süntaks» (1950) on tehtud mõningaid muudatusi eesti

keele süntaktilises käsitluses. Käändsõnaline öeldis koosneb Kure järgi kõitimest ja öeldistäitest. Kure laiendab tunduvalt käändsõnalise öeldise piire predikatiivi osas, nii et öeldistäidet on sageli raske eristada määruseliikidest. H. Põllu, J. Jõgeveri, A. Ploompuu jt. eeskujul rõhutab ta vajadust käsitleda eesti keele süntaksis kaudsihitist, mille all ta mõtleb «lauseliiget, mis väljendab olendit või eset, kellega või millega verbi tegevus on seotud».

Autorite kollektiivi (A. Kask, E. Koff, K. Kure, G. Laugaste, M. Teder ja J. Valgma) poolt koostatud «Eesti keele grammatikas IX klassile» (1951) antakse süsteemikindel ülevaade lauseliikmetest ning liht- ja lihtlause tüüpidest. Selles leiavad lähemat käsitlust täis- ja osaalus, samuti täis- ja osasihitis, öeldise ühildumine alusega, kirjavahemärkide kasutamine, lisandi puhul jne.

N. Remmeli, J. Valgma ja E. Riikoja «Eesti keele grammatikas VIII–X klassile» (1957) esitatakse lauseliikmete käsitus lühidalt ja selgelt, kusjuures pakutakse praktilisi juhiseid üksikute lauseliikmete õigeks tarvitamiseks. Öeldistäite käändevorme on küll tublisti vähendatud, võrreldes Kure käsitlusega, aga siiski on arvatud sellesse kategooriasse ka saavas käändes esinevad nimisõnad, mida tavaliselt peetakse predikatiivadverbialideks.

Süntaksiprobleeme on käsitletud nõukogude aastail ka teaduslikes uurimistöis. A. Laanest vaatleb väitekirjas «Substantiivne atribuut läänemeresoome keeltes» (1959) peamiselt genitiivatribuudi tähendusfunktsioone. E. Pajusalu-Adler annab kandidaaditöös «Läänemere keelte väliskohakäänded» (1958) ülevaate väliskohakäändete kasutamisest eesti murretes ja lähemates sugulaskeeltes. K. Kont selgitab dissertatsioonis «Käändsõnaline objekt läänemeresoome keeltes» üksikasjalikult, kuidas sihitise vorm oleneb nii käändsõnalise objekti enda kui ka tema põhisõna semantikast ja vormistikust.² L. Rannut esitab põhjaliku ülevaate ajamääruse tähendusfunktsioonidest kandidaaditöös «Ajamäärus eesti keeles» (1961). Kogumikus «Eesti keele süntaksi küsimusi» (1963)³ selgitab K. Kure lauseehituse põhiküsimusi, K. Mihkla annab ülevaate sõnaühendeist tänapäeva eesti keeles, N. Remmel käsitleb sõnajärjestust eesti keele lauses ja J. Valgma vaatleb aluse ja öeldise ühildumist. Lause intonatsiooni selgitab P. Vaa-

² K. Kont, Käändsõnaline objekt läänemeresoome keeltes. — Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituudi uurimused IX. Tallinn, 1963.

³ Eesti keele süntaksi küsimusi. — Eesti NSV TA Keele ja Kirjanduse Instituudi uurimused VIII. Tallinn, 1963.

rask töös «Kõne toonilised vahendid» I—II (1964)⁴. H. Neetar käsitleb kongruentsiküsimusi dissertatsioonis «Aluse ja öeldise ühildumine eesti murretes» (1965). Nimetatud uurimusi on käesolevas lauseõpetuses vastavate peatükkide puhul silmas peetud.

Viimasel ajal on hakatud eesti keele süntaktiliste struktuuride uurimisel rakendama ka generatiivse grammatika meetodit, näit. R. T. Harms'i eesti keele grammatika süntaksiosas⁵ ja H. Rajandi artiklis «Arutlusi eesti impersonaali üle» (1966), «Passiivne *tud*-adjektivisatsioon» (1967) jt., ning transformatoorse analüüsi meetodit, nagu E. Uuspõllu määruslikke konstruktsioone käsitlevas dissertatsioonis.⁶ Neidki uurimistöid on siin arvestatud.

J. Valgma ja N. Remmeli «Eesti keele grammatikas» (1968) laiendatakse mõnevõrra lihtlause süntaksi senist käsitlust. Siin antakse üsna paikapidavad reeglid aluse ja öeldise ühildumise ning täis- ja osasihitise käänete tarvitamise kohta. E. Vääri «Eesti keele õpik keskkoolile» (1968) esitab vaid põgusa ülevaate lauseliikmetest ja nende tarvitamisest lauses.

III. KEELELISE VÄLJENDUSE PÕHIÜKSUSED

3 Keelelise väljenduse põhiüksustena kasutatakse inimestevahelisel suhtlemisel sõnu, sõnaühendeid ja lauseid.

Sõnad liigitatakse tavaliselt nende tähenduse ja süntaktilise funktsiooni järgi kahte suurde rühma: 1) täistähenduslikeks sõnadeks, kuhu kuuluvad nimi-, omadus-, arv-, ase- ja pöördõnad ning iseseisvad määrsõnad; 2) abisõnadeks, mille hulka arvatakse rõhu- ja abimäärsõnad, kaas- ja sidesõnad. Täistähenduslikud sõnad, näit. *tööline, kivi, võimsus, ilus, sinine, kolmas, siisugune, õppima, puhkama, hästi, julgemini* jt., märgivad olendeid, esemeid, omadusi, nähtusi, tegevusi, seisundeid jm. Nad esinevad lauses eri lauseliikmetena ja vastavad omaette küsimustele. Abisõnad aga, mis ei moodusta eri lauseliiget ega vasta omaette küsimusele, abistavad täistähenduslikke sõnu lauseliikmete kujundamisel (kaassõnad ja abimäärsõnad), laiendavad

⁴ П. К. Ваараск, Тонические средства речи I—II. Таллин 1964.

⁵ R. T. Harms, Estonian Grammar. Bloomington, 1962, lk. 115—142.

⁶ E. Uuspõld, Määrusliku des-, mata-, nud- (nuna-) ja tud- (tuna-) konstruktsiooni struktuur ja tähendus. — Keele modelleerimise probleeme I. Tartu, 1966, lk. 3—196.

kogu lauset (rõhumäärsõnad) või seovad lauseliikmeid ja lauseid (sidesõnad).

Kaks täistähenduslikku sõna, mis omavahel on mõtteliselt ja grammatiliselt seotud, moodustavad sõnaühendi. Näiteks leiduvad lauses *Elame kolmekesi oma kodus* järgmised sõnaühendid: *elame kolmekesi, elame kodus, oma kodus*. Antud lauses on neli täistähenduslikku sõna, millest moodustasime kolm sõnaühendit.

Sõnaühend on oluliseks süntaktiliseks üksuseks, mida kasutatakse nagu sõnugi lause ehitusmaterjalina. Sõnaühend täidab suhtlemise ülesannet ainult lause koosseisus ja lause kaudu. Harilikult ühenduvad lauses täistähenduslikud sõnad omavahel kahekaupa mõtteliselt ühtekuuluvaks sõnaühendiks.

Eesti keeles väljendatakse sõnadevahelisi seoseid peamiselt käände- ja pöördvormidega. Vrd. näiteks järgmisi samasõnalisi ühendeid: *mehe jutt, jutt mehest, jutt mehega; sõidab maanteele, sõidab maanteel, sõidab maanteelt; toida paremini, paremini toita* jne. Harvemini märgitakse eesti keeles sõnadevahelisi seoseid kaassõnade abil. Vrd. näiteks järgmisi kaassõnata ja kaassõnaga sõnaühendeid: *pani lauale ~ pani laua peale; saan temalt ~ saan tema käest*.

Sõnad on sõnaühendis grammatiliselt omavahel seostatud kahel viisil: nad on kas alistus- või rinnastusseoses.

Sõnaühendis on teineteisega alistusseoses põhi- ja laiendsõna, sest põhisõna alistab endale laiendsõna teatavas vormis või kaassõna abil, nagu soovisin *õnne* (mida?); *tutvustime temaga* (kellega?); *keeldusime minemast* (mida tegemast?); *kartus poja pärast* (kelle pärast?); *paene* (missugune?) *pinnas; õnnelikke* (milliseid?) *silmapiilke* jne. Eespool toodud alistusseoses olevais sõnaühendites kuuluvad laiendsõnad *õnne, temaga, minemast, poja pärast, paene, õnnelikke* põhisõnade soovisin, tutvustime, keeldusime, kartus, pinnas, silmapilke juurde, konkretiseerides põhisõnaga väljendatud mõisteid ja märkides nende tunnuseid. Alistusseosega sõnaühendis sõltub laiendsõna grammatiliselt ja mõtteliselt põhisõnast.

Sõnaühendis on üksteisega rinnastusseoses samaväärsed sõnad, mis vastavad lauses ühele ja samale küsimusele ning esinevad sama lauseliikme funktsioonis. Üksiksõnade arv rinnastavais sõnaühendites on piiramatu.⁷ Kõige sagedamini koosnevad rinnastusseoses olevad sõnaühendid kahest samaväärsest sõnast, eriti sel korral, kui nad märgivad samatähenduslikke, sama mõiste piirkonda kuuluvaid või vastandmõisteid, nagu *kisa ja kära, hüüded ja hääled, maad ja mandrid, ei tuult ega tõm-*

⁷ Vrd. O. Behaghel, Die Deutsche Sprache. Halle, 1958, lk. 228.

bust, lauseõpetus ehk süntaks, sõber või vaenlane, üles ja alla jt. Näit. ...neil oli tühine asi mõnda lindu või oravat enese juurde kutsuda. (Kippel M 5.) Kuid kas saab keelata tähti süttimast ikka ja jälle? (Beekman T 42.)

Lauseis leidub õige rohkesti ka selliseid rinnastusseosega sõnaühendeid, mis on moodustatud kolmest või enamast samaväärsest sõnast. Näit. *Ta nagu oli vihane, otsustav ning epergiline.* (Promet M 256.) *Seal olin ma varem jalutanud õe, ema või isa käest kinni hoides.* (Kruus S 47.) *Isegi Vargamäe aidatrepil, õueväraval, põllupeenral või kivi otsas mängides mölleb ta vahetpidamata Roosist.* (Tammsaare TÕ I 314.)

Samaväärsed sõnad asetsevad tavaliselt rinnastusseosega sõnaühendis üksteise kõrval ja nad on omavahel seotud kas sidesõnaga või ainult siduva intonatsiooniga. Lauses sõltuvad oma põhisonast need rinnastusseosega sõnaühendid, mis on alitavalt seotud mingi muu lauseliikmaga. Näit. *Õpetaja sõnad olid lihtsad, kuid südamlikud.* (Tammsaare P 217.) *Kõik lehkas vlinast, higist, sibulast, soolaheeringast.* (A. Jakobson VT VIII 338.) Kui samaväärsed sõnad on korduvateks alusteks, siis nad esinevad lauses sõltumatu rinnastava sõnaühendina, nagu *Kõik kraavid, ojad, nired, sood ja rabad olid muutunud lausa järveks.* (Tammsaare TÕ V 56.)

Keeles leidub ka rinnastusseosega fraseoloogilisi sõnaühendeid, milles mõte väljendub ülekantud, piltlikus tähenduses. Seesugused rinnastusseosega sõnaühendid koosnevad harilikult sõnapaaridest, näit. *nagu kord ja kohus.*

Nagu eespool jälgisime, väljendavad sõnaühendid lauses mõisteid ja nendevahelisi suhteid.

Märkus. Käesolevas töös ei arvata sõnaühendite hulka aluse ja öeldise ühendeid, nagu *meri lainetab, tüdrukud jooksid* jt., sest seos aluse ja öeldise vahel erineb oma laadilt sõnaühendi põhi- ja laiendsõna vahelisest seosest.

- 5 Alistusseoses olevad sõnad on sõnaühendis omavahel kas kongruentsi- või rektsiooniseoses.

Ühildumine ehk kongruents on seesugune sõnade alistusseos, kus laiendsõna kohaneb oma vormilt põhisona vormiga arvus ja käändes. Kongruents on sõnaühendis täielik sel puhul, kui põhi- ja laiendsõna on mõlemad samas arvus ja samas käändes. Näit. *Tiiu ei olnud ... just kuldseid sõnu* (mitmuse osastav) *kuulda saanud.* (Koidula T II 107.) *Tema ise oli neid õpetanud sileda lepa* (ainsuse omastav) *koores ja helisevast pedakast* (ainsuse seestütlev) *pasunat «õieti» tegema.* (Tammsaare TÕ I 364.)

Mittetäielik ühildumine on aga selline, kus laiend-

sõna kohaneb põhisonaga kas ainult arvus või ainult käändes. Nii tuleb mittetäielikuks ühildumiseks pidada 1) omadussõnalise või omadussõna tähenduses esineva laiendsõna kongruentsi rajavas, olevas, ilma- ja kaasaütlevas, kus ühildumine toimub ainult arvus, nagu *kerge käega, vaprate meestena* jt.; 2) teatavil juhtumel mõotu või hulka märkiva sõna ja temaga seostuva nimisõna ühildumist ainult käändes, nagu *salka matkajaid, salgal matkajail* jne. Näit. *Lastud terve naha minema.* (Vilde MS 200.) *Vihma rabistas taltuvate hoogudena.* (Smuul K 101.) *Esiteks tõi ta paar seljatäit tulepuid...* (Tammsaare P 27.) *Seljatäiest tulepuudest jätkus nädalaks.*

Lauses asetsevad ühilduvad sõnad enamasti teineteise kõrval, kusjuures laiendsõna on tavaliselt eesasendis. Näit. *Pruunikalt mustavil pöllusiiludel liikusid naised ja tüdrukud...* (Vilde MS 183.) *Üks pakkus tükikest tahket leiba, teine mõnd toot mulluseid pähkleid.* (Riis K 106.) Mõnikord paigutatakse ühilduv laiendsõna ka oma põhisona järele, nagu *Kolm lennukit vedasid pilvede alla vööte, kaharduvaid nagu voonavill.* (Kool A 102.)

Briti suure seostamismõjuga on sõnade ühildumine sel puhul, kui laiend- ja põhisona vahel asetseb teisi sõnu, näit. *Tema ees seisis umbes kahekümne nelja aastane tädrlase pikkusega sale naine...* (Vilde MS 55.) *Aga samuti õpetati neile... kokku veeritma üksikuid kirjapandud sõnu.* (Kippel M 24.)

Märkus. Oeldis ühildub alusega pöördes ja arvus, näit. *Nad läksid puhkepäeval matkale* (vt. § 64 ja 65).

Sõltumus ehk rektsioon on seesugune sõnade alistusseos, kus laiendsõna käände- või pöördvorm või temaga seoses olev kaassõna oleneb põhisona tähendusest. Näit. *Silmapilgu tähtsus mõjus temasse* (sisseütl.) *rusuvalt.* (Tuglas V 66.) *Pärast lõunasööki teeskles Adam väsimust* (osast.) ... (A. Jakobson VT II 37.) *Oli ilmunud kusagilt teade, et maale läkitatud sõdurid tõrkunud ühes või paaris palgas ülemuse käsku täitmast...* (Tammsaare TÕ III 239.) *Pahura lapse lähem üd oli aga mamma juurde minna õpetajanna peale* (omastav koos kaassõnaga) *kaebama.* (Vilde MS 90.)

Kui ühildumise korral esineb põhisonana enamasti nimisõna, nagu *õnnelik kokkusattumus, toredad mänguasjad, laulvast kuldnokast*, siis rektsiooni puhul on suures ülekaalus need sõnaühendid, kus põhisonaks on pöörd sõna, näit. *veendub toes, põhines oletusel, võitlesid fašistide vastu, lakkas töötamast.* Õige sageli esinevad rektsiooni korral põhisonadena ka nimisõnad, harvemini aga omadus-, arv- ja määrsõ-

nad. Näit. Niisuguse järsu üleminekuga piinlikust **puhtusest kasimatusse** ei suuda ma harjuda. (Luts J I 12.) Ka siin tõi ta põhjuseks oma seletused õpetajale.. (Tammsaare P 78.) Ja meie Madis on selle üle ka nii pahane. (Kunder K 16.) .. seal siis kargas üks müürseppadest appi.. (Sommer L 54.) Tema teab teistest paremini.

Rektsiooni teel seostatud sõnade asend on lauses muutuv. Tavaliselt asetsevad laiendsõnad pöördelises vormis esineva pöörd sõna järel ning *ma-* ja *da-*tegevusnime ees. Näit. *Ta jättis suusad seina äärde ja ronis ukse vahelt sisse.* (Valton L 198.) *Homme turule minnes pole tal lambaveeranditki kärule visata.* (Riis K 16—17.) *Nii üks kui teine kuuter peab hea tüki-kese aega vaeva nägema..* (A. Jakobson TP 203.)

Eesti keeles on rohkesti pöörd sõnu, mis nõuavad laiendsõna esinemist osastavas, sisse-, sees-, seest-, alale-, alal- ja kaasaütlevas. Näit. *Alles pikapeale üritas ta ikka kaugemale ulatuvaid retki.* (Tuglas V 153.) *Mis puutub minu töösse, siis pean tegema kõik, mis kästakse.* (Luts J I 22.) *Aga pettus temas ta välimuse suhtes.* (Vilde J V 545.) *Kuid kõigest hoolimata joobun ma sest südanthaaravast sinisügavusest..* (Tuglas, Lg 1956 277.) *Kogukonna tegevus ja otsused allusid mõisniku kontrollile ja kinnitamisele.* (Vassar, A 180.) *Jakobsoni esialgne keeldumine ei olenenud teeseldud vähenõudlikkusest, vaid põhines kainel seisukorra hinnangul.* (Tuglas T V 152.) *Inimesed neist ringidest tegelevad kõigega..* (Smuul K 128.)

Pöörd sõnaühendeis võib sama sihilist verbi laiendada ka kaks käändsõnalist laiendsõna, millest üks on osastavas, teine aga sees-, seest-, alale- või kaasaütlevas. Näit. *Sest mõtle ometi: kohut käies rääkis Andreš endiselt aina tõesest ja õigusest, süüdistades Pearut kõveruses ja ülekohtus..* (Tammsaare TÕ I 338.) *Veel suutsime eristada headust pahest. — Koosolekuid peeti Lillevere tee-ehitajate hulgas harva, siin polnud lahtise keelega kuldsuid, ja tühjale lobisemisele eelistati tegusid.* (Tooming M 41.) *Hõredad, ülespöördud kihvurrud .. nõsunina all sarnastavad teda rotiga.* (Luts J I 16.)

Omadussõnaühendeis nõuavad alaleütlevat omadussõnad *kade, truu, uhke* jt., omadussõna *teadlik* aga seostub seestütlevas esineva käändsõnaga; näit. *kade sinule, uhke õnnestumisele, teadlik puudustest.* Arvsõnaühendeis seostuvad nimetavas olevad põhiarvud (peale arvsõna üks) alati nimisõnaga ainsuse osastavas, nagu *neli tütarlast, seitse meest.* Kesk- ja ülivõrdes esinevad omadus- ja määrsõnad nõuavad käändsõna seestütlevas, näit. *kirikutornist madalam, kõigist kuulsaim, temast rutemini.*

Teatavate verbide puhul esinevad ka pöörd sõna käändelised muuted alati ühes ja samas vormis, nagu *tahab kirjutada, pidid töötama, loobusime aitamast* jt., teiste pöörd sõnade korral aga kahes vormis, näit. *kuuleb ütlevat, kuuleme mühisemas; jäi künda, jääb kündmata.* Näit. *Ja veel näen värvikirjut kleiti lehvivat suvetuules..* (Luts J I 54.) *Kui Illimar jõudis eneste aiamaa nurgale, nägi ta ema lubivalgena aia najale toetumas..* (Tuglas V 108.) Verbi *unustama* võivad laiendada nii *da-*tegevusnimi kui ka *mast-* ja *mata-*vorm. Näit. *Tahad ehk aita vaatama minna, peremees, .. aga ära unusta luuakontsu kassiaugu ette panemast.* (Tammsaare TÕ I 165.) *Ja paaril korral olen nõnda akna juurde vahtima jäänud, et unustasin vilja kolusse kallamata..* (Tooming M 56.) *Sõbrad vestlesid nii elavalt, et unustasid suhkrut kohvitassi panna.*

Laiendsõnad on *da-*tegevusnimes

a) kui pöörd sõnaühendeis on põhisõnaks sihilised verbid *jõudma, katsuma, laskma, lubama, tahtma, tohtima, võima, ahvardama* jt. Näit. *Heinu on tal rohkem, kui kaks lammast jõuavad talve jooksul ära süüa..* (Tammsaare P 198.) *Just samuti ahvardasid nad käest libiseda, silmist nägematult kaduda.* (Männik V 79.);

b) kui sõnaühendeis on põhisõnaks nimisõnad *aeg, hiusatus, korraldus, luba, põhjus, tõuge, ülesanne* jm. Näit. *Peatselt pärast direktorite vahetust sai Meeta uuelts direktorilt korralduse ilmuda Uusarusse.* (Krusten R 71.) *Enne rajooni saatmist kutsus Ronga välja peainsener ja andis talle ülesande juhtida ehitustöid siinses kalakokkuostupunktis.* (Smuul K 143.)

Laiendsõnu *ma-*tegevusnimes tarvitatakse

a) kui pöörd sõnaühendeis esinevad sihitud verbid *haryjuma, juhtuma, kohustuma, nõustuma, seisatama, valmistuma* jne. Näit. *Mäletad — juhtusin sulle kord tähendama, et sa pead pisut ülearu silmas meditsiini puhtrakenduslikke funktsioone..* (A. Jakobson K 35.) *Pungad pudelis olid suureks paisunud, valmistudes puhkema.* (Krusten R 81.);

b) kui omadussõnaühendeis on põhisõnaks omadussõnad *kiire, tugev, väle* jt. Näit. *Ta oli väle ja kiire liikuma ning elava valmuga.* (Roht L 158—159.);

c) kui nimisõnaühendeis esinevad põhisõnana nimisõnad *mees, meister* jt., nagu *Metsavaht oli meister puukulpe voolima.*

Laiendsõnad on verbi *mast-*vormis, kui pöörd sõnaühendeis on põhisõnaks verbid *hoiduma, keelduma, lakkama, takistama, väsima, võõrduma* jt. Näit. *Nähes enese kõval poisikest, .. lakkas Sigurdi tütar nutmast.* (Kippel M 54.) *Kuid see ei takistanud teda ometi Illimarile kuivemaid kohti juhatamast.* (Tug-

las Vä 288.) *..ta ei väsi mind igal viisil kiusamast.* (Luts J I 24.)

Kui pöörd sõnaühendite esinevad põhisonana verbid jätma, jääma, olema jt., on laiendsõna mata-vormis. Näit. *Kes enam eestlaseks ei taha jääda, see jätku «Kalevipoeg» lugemata..* (Kreutzwald S II 30.) *Seekord jääbki kiri saatmata.*

- Alistusseos jääb sõnaühendi komponentide vahel grammatiliselt vormistamata, kui laiendsõnaks on muutumatu sõna-vorm. Sellist seost on nimetatud vene keele süntaksite järgi külgnemiseks (примыкание)⁸. Tavaliselt paiknevad muutumatud sõnavormid oma põhisona kõrval. Näit. *Ta näitas Joosepile oma villis pihkusi..* (Metsanurk SP 211.) *Kajakad ärkasid, tõusid voogudelt lendu, karjusid pikalt ja kaeblikult..* (Sergo M 280.)

- 6 Alistusseoses olevad sõnaühendid liigitatakse vabadeks ja püsivateks sõnaühenditeks. Enamasti kasutatakse lauses vaba sõnaühendeid, mille koosseisu kuuluvaid sõnu tarvitatakse nende harilikus tähenduses. Nii esineb lauses *Nooruses omandatakse teadmisi* kaks vaba sõnaühendit: *nooruses omandatakse*, *omandatakse teadmisi*, mille kolmel sõnal on igaühel oma tähendus ja mis lauses esinevad omaette lauseliikmetena (määrus, öeldis ja sihilis). Iga sõna vabas sõnaühendis on asendatav teiste sõnadega. Tekivad uue tähendusega sõnaühendid, aga antud sõnaühendi vorm jääb muutumatuks. Nii võime esitatud kahe sõnaühendi asemel saada uued sõnaühendid, nagu *vanaduses tehakse, tehakse puunõusid*. Vabad sõnaühendid võivad lauses esineda mitmesugustes kombinatsioonides, kusjuures sõnade grammatiline seos jääb sõnaühendis suhteliselt muutumatuks. Näit. *Ajakirjas avaldati sisukas artikkel. Lugejad olid väga huvitatud sisukast artiklist. Kui selliseid sisukaid artikleid rohkem ilmuks!*

Püsivate sõnaühendite komponentidel aga on oma vahelisel seostumisel teatav püsivusaste, näit. *vabadustarmastavad rahvad, sammuv ekskavaator, pealaest jalatallani.* On selliseid püsivaid sõnaühendeid, nagu *üle pea ja kaela, oh sa mu meie* jt., mille koostisosad ei muutu. Teistes püsivates sõnaühendites muutuvad komponentid ainult teataval määral, kusjuures üksiksõnad jäävad samasse asendisse ja säilib kogu sõnaühendi mõtteline terviklikkus, näit. *laskis jalga, laseme jalga, ära lase jalga; paneme kõrva taha, pane kõrva taha* jne.

⁸ Vt. Грамматика русского языка. Том II. Синтаксис. Часть первая. Москва, 1954, lk. 22–23; А. Г. Руднев, Синтаксис современного русского языка. Москва, 1963, lk. 22.

Püsivate sõnaühendite hulgas pälvivad erilist tähelepanu fraseologismid. Fraseologismideks ehk fraseoloogilisteks ühenditeks nimetatakse püsivaid sõnaühendeid, milles sõnad moodustavad mõtteliselt ühtekuuluva terviku ja väljendavad tegevust, seisundit, nähtust vm. ülekantud, metafoorses tähenduses. Ka on neile tavaliselt omane tugev ekspressiivsus ning emotsionaalsus.⁹ Näit. *Kas tema siis kohtusakstele halvemini mõistis hambasse puhuda* [= valetada] *kui sina, et ta veel vldima jäeti?* (Vilde KM 152.) *Olen kindel, et üle plaani veetud kruusakoormate eest kopikatti ei maksta. Pühkige suu puhtaks!* [Jääge sellest ilma]. (Tooming M 48.)

Fraseologisme võime liigitada kahte rühma: 1) fraseoloogilisteks väljenditeks ja 2) fraseoloogilisteks kombinatsioonideks. Fraseoloogilisteks väljenditeks nimetatakse selliseid fraseologisme, mille komponentid on liitunud teatavat sisu väljendavaks lahutamatuks tervikuks,¹⁰ nagu *pea peale pöörama, pea on pulki täis, puru silma ajama, suur nina* jt. Fraseoloogilise väljendi koostisosad märgivad ühtekuuluva tervikuna mõtet ümberütlevalt. Nad esinevad lauses enamasti ühe lauseliikme funktsioonis. Näit. *Ja kes oskas osavasti suuvärki heietada.* (Angervaks M 84) *Ara ikka ninna kargal! Suured ninad kogunevad hipodroomi avamistseremooniale.*

Fraseoloogilisteks kombinatsioonideks nimetatakse neid fraaside moodustavaid ainult ühe või mõne koostisosa poolest fraseoloogiliselt seotud püsivaid sõnaühendeid¹¹, nagu *hubel ajama, oma südant valutama, peost suhu elama* jt. Keeles leidub rohkesti sünonüümseid fraseoloogilisi kombinatsioone¹², nagu *keelele kerkima ~ keelele tulema, nina peale andma ~ nina peale viskama, suuvärki talitsema ~ suuvärki talitama, vintis peaga ~ pommis peaga* jt. Lauses võib fraseoloogilist kombinatsiooni koostisosade kaupa süntaktiliselt analüüsida. Näit. *Annab* (öeldis) *sulle kere peale* (määrus). (Hint IR I 46.) *Ohtuks polnud* (öeldis) *ei peremehel ega sulasel hamba allgi* (määrus) *kuiva* (täiend) *kohta* (alus). (Tammsaare TO I 61)

1. rühma moodustavad fraseoloogilistest väljenditest need pöördsonalised fraseoloogilised ühendid, milles käändes esinevad nimisõnad on minetanud oma põhitähenduse, ja neid

⁹ Vt. F. Vakk, Suured ninad mürdsid päid... Tallinn, 1970, lk. 8.

¹⁰ Ibid., lk. 278.

¹¹ Ibid., lk. 279.

¹² Vrd. J. Valgma, Eesti keele fraseoloogiast. — «Nõukogude Kool» 1955, lk. 150–151.

on hakatud sõnaühendis tarvitama ülekantud tähenduses. Nõnda on tekkinud rida uut mõistet märkivaid fraseoloogilisi ühendverbe ehk väljendpöördsonu¹³, nagu *hinge tõmbama*, *jagu saama*, *kohut mõistma*, *korda saatma*, *külge lööma*, *mahttrat tegema*, *meelde tuletama*, *osa võtma*, *pilli ajama*, *pähe andma*, *silma torkama*, *suitsu tegema*, *surma saama*, *suud pida-ma*, *võitu saama* jt. Lauses esinevad väljendpöördsonad nagu tavalised ühendpöördsonadki ühe lauseliikme, enamasti öeldise funktsioonis. Näit. *Siin torkas ta selgemini silma.* (Kuusberg M 361.) ... *kuid õhtul sai mingi umbne ahastus temast võitu.* (Kaal T 120.)

7 Sõnaühendite hulka ei kuulu sõnade liitvormid. Nii ei saa sõnaühenditeks pidada

a) verbi liitvorme, mille komponendiks on pöördsona olemas pöördelised vormid, nagu *oleme käinud*, *ei olnud saanud*, *on kutsutud*, *oli ära saadetud* jt.;

b) omadus- ja määrsõna ülivõrde analüütilisi vorme, näit. *kõige tublim*, *kõige rängemini* jm.;

c) käskiva kõneviisi eitavaid vorme, nagu *ära viivita*, *ärge viivitagu*, *ärgem viivitagem*, *ärge viivitage*. Kõik need liitvormid esinevad lauses ühe lauseliikmena.

Sõnaühendeid ei moodusta pöördsonast ja abimäärsõnast koosnevad ühendverbid, nagu *alla kukkuma*, *läbi minema*, *peale panema*, *sisse kirjutama*, *ära saatma* jt. Sõnaühendite hulka ei saa arvata ka käänd- ja kaassõna ühendeid, sest et ees- ja tagasõnad ei märgi olendeid, esemeid ega nähtusi, vaid nad väljendavad ainult sõnadevahelisi seoseid lauses. Enamasti esinevad käändsõnad koos kaassõnaga lauses kas määrusena või täiendina. Näit. *Vaikides kõndis ta kuni jõeni* (määrus). (Tammsaare TO II 203.) **Selline tähelepanematus direktori poolt* (täiend) *valmistas talle rõõmu.* (Krusten R 35.)

Samuti ei saa pidada sõnaühendeiks mitmesõnalisi põhi-, järg- ja murdarve, mis on lauses üheks lauseliikmeks. Näit. *Väljaande kogumaht on ümmarguselt seitse ja pool tuhat lehekülge.* (Suurväl, VVE 250.) *Eesti skulptor Aleksander Eller sündis kahekümne kolmandal veebruaril 1891.* Autorile tasuti käsikirja esitamisel *kaks kolmandikku* honorarist.

8 Alistusseoses olevad sõnaühendid liigituvad suuremaisse sõnaühendirühmadesse põhisõna sõnaliigi alusel, sest igale sõnaliigile on iseloomulikud oma erilised süntaktilised seosed. Sõnaühendid võime liigitada kuude järgmisse põhirühma:

¹³ Vt. J. V. Veski, *Keelelisi töid*. Tallinn, 1958, lk. 222.

1) pöördsonaühendid, mille põhisõnaks võivad olla kõik verbi pöördelised ja käändelised vormid (välja arvatud täiendilised kesksõnad). Näit. *Käis ise linnaseid nuusutamas ja kutsus ka teisi seda tegema.* (Tammsaare TO I 268.) *Ei ole veel jõudnud enesele küllalt sooje riideid ja jalatseid muretseda.* (Metsanurk SP 349.) *Tulevase töö teeme enam ajanõuete järgi.* (Vilde N 166.) *Ei küsi iga tunni takka süüa.* (Veetamm, EL II 275.);

2) nimisõnaühendid, mille põhisõnana esineb nimisõna. Näit. *Oktoobri sügavas süles [eostus] maailmale vastne ajastu.* (Semper VL 251.) *Millist õuna sa tahad? Poisid hoidsid teda mõlemast käest.* (A. Jakobson VT II 75.) *Sõit vihma järgilais luhas, kui meelepärane on see.* (Raud J 18.) *Ka Indrek tundis endas kutset olla valitu.* (Tammsaare TO III 42.);

3) omadussõnaühendid, mille põhisõnaks on täiendina või öeldistäitena esinevad omadussõnad. Näit. *Üldse tarvitab minu repeliitor oma tiseda keha ja kindla vaimu väärtust võrdlusi.* (Luts J I 56.) *Kuna Antsu süda oli nüüd vanust olemusist vaba ja puhas, siis tuli talle kohe uus tööhimu.* (Tammsaare P 181.) *Ta kuub on jäme ja must kui muld.* (Sommer I. 74) *Ta on ju nõnda rõõmus poja pärast!* (Särkova P 21) *Tooitud, teadagi, on üsna kasin.* (Viiding, EL II 267) Omadussõnaühendite rühma kuuluvad ka täiendilised kesksõnaühendid, sest neis ühendes esineb kesksõna omadussõna funktsioonis. Näit. *Teadis juba ette, et kogu pere on jalul ja vahib, kuidas agronoomist härra nagu päikese kätte jäänud külapoiss ehalt koju hüüab.* (Sirge M 187.) *Aga noolt päevilt saadud kõrvetav, tükav valu hõõgus hinges, kehas, udus.* (Tammsaare TO III 11.) *Lüheldast kasvu punase habemega Latakivi Kusti oma lõkatiga läikima löödud säärikutes käis kõlge ees.* (Hint TR I 113.);

4) arvsõnaühendid, mille põhisõnaks on enamasti põhiarv, monikord ka järgarv. Näit. *Härra von Seydlitz oli üks neist rahuseist mõtsnikest, kellest talurahvas head rääkis.* (Vilde MS 116.) *Teised kaks pugesis haki alla.* (Smuul K 79.) *Neljas lookest tuli esikohale;*

5) asesõnaühendid, mille põhisõnana esinevad peamiselt isikuliited ja umbmäärased asesõnad. Näit. *Ema pidi mind lap- ja vana Toapapat mitu korda vägisi süngi ajama.* (Kreutzwald J 366.) *See käsk on neis endis.* (Smuul K 216.) *Selles mehes pole midagi ahvardavat südameklapile.* (Vilde MP 12.) *Tahtsid vist vabisedes üle müüri vahtida,* arvas keegi kuulajalt. (Bornhöhe T 32.);

6) määrsõnaühendid, mille põhisõnaks olevat määrsõna

laiendab kas teine mäarsõna või käändsõna, mõnikord ka käändsõna koos abisõnaga. Näit. *Meri hoopis kurjemini kohab..* (Smuul O 85.) *Ta oli leidnud linnu siitsamast lähedalt..* (Krusten R 98.) *Ja mida nii kaua peale hakata, kui talupoeg praegusest tasapinnast ülemale saab?* (Vilde MS 177.) *Kuid ühe kaenla all oli tal luitunud silinder-kübar, teise all kummidega kamassid, pikast east lömmis nagu lootsikud.* (Tuglas Vä 34.) *Kaelad kiiva kapa poole, / toobi poole toruli.* (Vaarandi, EL II 406.)

Sõnad on sõnaühendites niivõrd tihedasti üksteisega seostunud, et sõnade seosed võivad kanduda ühest sõnaühendiliigist teise sõnaühendiliiki. Ühise sõnatüvega põhisõnad seostuvad sõnaühendis oma laiendsõnaga enamasti samas vormis või sama kaassõna abil, näit. *õega sarnane, sarnasus õega; töösaavutustele viidata, töösaavutustele viitaja, viide töösaavutustele; rõõmustab võidu üle, võidu üle rõõmustaja, rõõm võidu üle, rõõmsad võidu üle jm.*

Lauseis leidub õige sageli sõnade r a a m ü h e n d e i d: laiendid asetsevad sõnaühendi põhi- ja laiendsõna vahel, mis moodustavad neile justkui raami. Laiendite paigutamine sõnaühendi komponentide vahele on omane nii pöörd sõna- kui ka nimisõnaühenditele. Pöörd sõna ü h e n d e i s asetsevad laiendid enamasti põhisõnaks oleva verbi pöördelise muute ja laiendsõnana esineva *da-* või *ma-*tegevusnime või käändsõna vahel. Näit. *Tohib ta siis Jaanilt üldse midagi nõuda!* (Promet P 140.) *Nende mudelile järgi hakkas ta nüüd Naata ja Hilja vanu kleite kohan-dama.* (Metsanurk M 155.) Nimisõna ü h e n d i t e puhul asetatakse lauses laiendid asesõnalise laiendsõna ja nimisõnalise põhisõna vahele, nagu *Ta oli üks neist õnnelikust nõukogude noortest..* (Sirge K 51.)

- 9 Lause on kõige tavalisem mõtteväljendamise ehk kommunikatiivne üksus keeles. Lauseks võib olla kas mingi sõnade rühm või üksiksõna. Kõnes eraldatakse laused üksteisest enamasti pausidega, kirjas aga harilikult kirjavahemärkidega. Näiteks laulureas *Torm, Laine laksus õue all* (Smuul LP 12.) on esimene lause ühesõnaline ja teine lause koosneb sõnade rühmast; nende järele pannakse kirjas punkt, kõnes aga tehakse paus. Kõnes võivad laused ühenduda ka suuremaks mõtteüksuseks, liitlauseks. Nii ühenduvad allpool liitlauseks kolm osalauset, mis on omavahel mõtteliselt seotud ja mis kirjas eraldatakse komadega, kõnes aga pausidega: *Nõnda võis kirjutada oma nime ainult inimene, kel polnud kunagi ainustki muret, kellele ka vinge tuule vingumine tundub meeldiva muusikana.* (Männik U 251.)

Kõnevoorus ei esine laused üksikult, vaid nad on tihedasti põi-

munud oma ümbrusega, kontekstiga. Kontekstiline seos lausete vahel on kahesugune: grammatiline ja mõtteline.¹⁴

Lauseite vahel esineb kontekstilis-grammatiline seos sel korral, kui sõnadevaheline seos on lauseis väljendatud grammatiliste vormide abil. Näiteks lauseis *«Mul tuleb ju loengl»*

«Kus kohas?» (Smuul K 71.) on sõna *tuleb* ja sõnaühendi *kus kohas* vahel grammatiline seos, kusjuures sõnaühend seesütlevas *kus kohas* laiendab eelmise lause öeldist *tuleb*. Lauseite rühmas *Andrei istus kaua peegli ees. Ajas habet. Hammustas peegli ees prantssaia. Viskas halli sõduriteki üle kohendamata voodi* (Promet, Lg 1958 650.) on esimese lause alusega *Andrei* grammatiliselt seostatud järgnevate lausete öeldised *ajas, hammustas ja viskas*.

Kontekstilis-mõtteline seos esineb üsna sageli küsimis- ja vastuslause vahel. Sel puhul on laused omavahel ainult mõttelises seoses. Näit. *«Kas ajas hirmu nahka?» küsis Andres muutes. — «Mis sa siis arvad,» vastas Pearu.* (Tamm- saare TO I 552.) *«Kas tema ka sind märkas?» — «Vist mitte.»* (A Jakobson V 13.)

Pikemas dialoogis võib märgata grammatiliste ja mõtteliste seoste põmmumist. Näit. *«Ehk mäletate veel, kui kaua suutsite taluda seila võlvust?» — «Selgesti... kuus pikka nädalat.» — «Kuus pikka nädalat,» kordas proua Reigam.. — «Jah, proua, sest siis lummas teine mind teistviisi...»* (Vilde J V 535.) Toodud katkendis on kolm esimest lauset seostatud grammatiliselt, viimane lause aga ühendub eelnevaga ainult mõtteliselt.

Nõnda ei saa lause ehituse vaatlusel alati piirduda ainuüksi kasutatava lausega, vaid tuleb mõnikordki jälgida ka neid seoseid, mis teda ühendavad kontekstiga.

Lause käsitluses tuleb arvestada sõnajärjestust ja intonatiivset.

10 Eesti keelele on omane suhteliselt vaba sõnajärjestus. Kui mõne sõna asendit lauses muudame, jääb lause mõte enamasti samaks. Vrd. näit. *Miks sa tööle ei lähe? — Miks ei lähe sa tööle? — Miks sa ei lähe tööle?*

Mõnikord aga tekib seoses sõnade ümberpaigutamisega lauses uus mõte, sest selle tagajärjel muutuvad mõned sõnadevahelised seosed. Nii võib öeldisega seotud määrus muutuda täiendiks, kui ta asetatakse kõrvuti nimisõnaga, mille laiendiks ta saab. Vrd. näiteks järgmist lausepaare: *Ta võttis paberist* (kohamäärus) *välja peotäie lilli. — Ta võttis välja peotäie paberist* (aine-laiend) *lilli. Ohetava n ä o g a* (seisundimäärus) *teretas perenaine*

¹⁴ Vt. Л. Цеplитис, Бессоставные конструкции в современном латышском языке. Рига, 1963, lk. 9—10.

trepil külalisi. — Perenaine teretas trepil õhetava näoga (seisunditäiend) külalisi.

Sõnade hariliku ehk otsese järjestuse puhul asetseb alus esimesel kohal ja öeldis teisel kohal. Näit. *Kogu rand jälgis üksisilmi hirmsat triivi.* (Smuul K 220.) *Saarlaste peavanem Hildo katkestas aga lahingu..* (Kippel M 37.) *Kiur tundis küljes valu..* (Metsanurk U 272.)

Sõnade pöördjärjestuse ehk inversiooni korral paikneb öeldis enne alust sageli järgmistel juhtudel:

a) kui lauses rõhutatakse öeldisega või öeldistäitega väljendatud tegevust või olemist. Näit. *«Ei hakka käed ilma käsuta kukkuma...» tähendas Viia.* (Hint TR 64.) *Võõrad olid Verijõe inimesed Vidrikule.* (Raud K 195.);

b) kui öeldise ees paikneb sihitis või määrus. Näit. *Mida suudate teie omalt poolt anda?* (Vaarandi UM 77.) *Juuriku toa taga on suur kivi.* (Parijõgi J 14.);

c) kui lause algab des-, mata-, nud- või tud-konstruktiooniga. Näit. *Õõ saabudes tegi Siim oma viimaseid nukraid käike silla ühest otsast teise.* (Vallak VN 474.) *Õppinud isa juures teidi ametit, lendasid nad maailma.* (Sirge M 71.);

d) saatelauses, mis järgneb otsesele kõnele. Näit. *«Kas Villu tuleb ka tädi sülle?» küsib perenaine lapselt.* (Tammisaare K 130.) *«Või siis tema siin, või tema siin!» imestas ta ühtejärgi.* (Vallak VN 503.);

e) pealauses, mis asetseb kõrvallause järel. Näit. *Kui vanemad koju tulid, magas Miina norinal.* (Särgava P 137.) *Ei hobune enesest jalgadel lõnksuvat kronu kujutas, seda nägi ta juba laadal.* (Sirge K 199.) *Kuna Meeta kohe ei vastanud, jätkas Maasi..* (Krusten R 20.)

11 Intonatsiooniks nimetatakse hääle põhitooni liikumist kõnes. Kõnelemisel ei püsi hääle samal kõrgusel, vaid ta tõuseb ja langeb. Hääle põhitooni liikumise põhitendentsi järgi määratakse antud lause intonatsioon, kas ta on kõnemeloodia põhisuunalt tõusev või langev.¹⁵

Hääle põhitooni liikumine lauses oleneb häälikute vältusest, rõhust, hääldamistempost, pausidest jne. Üldse võtavad intonatsiooni kujundamisest osa kõik hääletoonilised vahendid nende teraviklikus ühtekuuluvuses.

Eesti lausele on üldiselt omane langev intonatsioon. Selleks mõjub kaasa asjaolu, et pearõhk langeb enamasti sõna

¹⁵ Vt. P. Ariste, Foneetika. — Eesti keele grammatika I. Tartu, 1963, lk. 121–122. G. Liiv, Eesti keele kolme vältusastme vokaalide kestus ja meloodiatüübid — «Keel ja Kujandus» 1961, lk. 488.

inimesele silbile. Sõna esimese silbi vokaali hääldamisel helikõrgus tõuseb, järgsilpidel aga ta enamasti langeb. Nõnda vaheldub lauses helikõrguse tõus selle langusega, kusjuures hääle toon lause viimase sõna hääldamisel täiesti madaldub. Langevat intonatsiooni võime kohata peaaegu kõigis lausetüüpides, nii jutuslaualis, küsi-, käsk-, soov- kui ka hüüdlauseis.

Süntaksis koondub peatähelepanu lausetüüpidele. Laused liigitatakse pealiikmete esinemuse järgi kahe- ja ühepealiikmelisteks ning pealiikmeta lauseiks.

Domineerival kohal on eesti keeles kahepealiikmelised laused, mis esindavad kõige tavalisemat lausetüüpi. Kahepealiikmelistes lausetes esinevad mõlemad lause pealiikmed: alus ja öeldis. Näit. *Vastased lastusid murule..* (Tammisaare TO I 50.) *Säärane sügavale kohutundele rajatud suhtumine oma perekonnasse ei jäänud märkamata ka selle liikmele..* (Kruus S 30.) *Küll ma neid alles pigistaksin!* (V. Saar U 6.)

Märksa harvemini kohtame eesti keeles ühepealiikmelisi ja pealiikmeta lauseid. Ühepealiikmelistes lausetes esineb ainult üks lause pealiikmeist, kas alus või öeldis. Näit. *Vilge minu tervitused Sigurdi tütrele Astridile!* (Kippel M 81.) *Kogu Tõusme põllud.. võetakse juba lähemal aastail puukoolide, viljapuude alla.* (Krusten R 16.) *Mina? No tead, mina olen hispaanlane ja teen äri Hispaania pinnal..* (Sirge K 423.)

Pealiikmeta lauseis puuduvad alus ja öeldis, neil on kesksks liikmeks kas lause kõrvalliige, lausealalend, üle, sidend või hüüund. Näit. *«Jõudul!» teretas Villu veldi võõrastavalt tüdrukult ja poisse.* (Sirge K 406.) *«Eks ole, sa arvestad öökülmadega päris tõsiselt?» — «Päris tõsiselt,» vastas aednik.* (Krusten R 166.) *Kas tuled? — Muldugi!* (Sirge K 406.) *Seltsimehed! Ülemaaline püha — esimene mai — on mõne päeva pärast käes.* (Hint TR II 377.)

IV. LAUSELIKMED, LAUSELAIEND, ÜTE, SIDEND JA HÜÜUND.

Lauseliikmeks nimetatakse lauses seesuguseid täistähenduslikke sõnu või sõnade ühendeid, mis on omavahel grammatiliselt seostatud ja täidavad lauseehituses teatavat süntaktilist funktsiooni.

Ühe täistähendusliku sõnaga lauses, nagu *Hamardub*, võib iga üksik lauseliige jääda grammatiliselt seostamata.

Lauseliikmete sõltuvussuhete jälgimisel tuleb silmas pidada nii lauseliikmete sõltuvusastet kui ka nende sõltuvuslaadi.¹⁶

Sõltuvusastme alusel liigitatakse lauseliikmed lause pea- ja kõrvalliikmeiks. Lause pealiikmed — alus ja öeldis — moodustavad lause tuuma, mida laiendavad lause kõrvalliikmed: öeldistäide, sihitis, määrus, täiend ja lisand. Sõltuvusastme poolest esinevad alus ja öeldis põhisõna osas, öeldistäide, sihitis, määrus, täiend ja lisand aga on lause pea- või kõrvalliikmete laiendeiks. Öeldistäide, sihitis, määrus, täiend ja lisand võivad omakorda olla ka lause kõrvalliikmete põhisõnadeks. Näit. *Em a* (alus) *pistis* (öeldis) *n u k u* (täiend) *pe a* (sihitis) *läbi riidesse* (määrus) *lõigatud* (täiend) *augu* (määrus). (Kruus S 72.) *Saan aru* (öeldis), *et olen* (öeldis) *tõesti* (määrus) *liiga* (määrus) *noor* (öeldistäide) *niisugusteks* (täiend) *juttudeks* (määrus). (Luts J I 49.)

Sõltuvuslaadi seisukohast vaadeldakse, kas lauseliikmed on omavahel rinnastus- või alistusseoses. Rinnastusseos esineb korduvate lauseliikmete puhul, näit. *Naine ta kõrval hingas korrapäraselt, sügavalt ja rahulikult*. (Riis K 201.) Alistusseoses aga on omavahel eri lauseliikmed.

Lause kõrvalliikmed võivad laiendada mis tahes täistähenduslikku sõna. Öeldistäide laiendab enamasti pöörd sõna *olema*, nagu *olid puhtad, on väljapaistev kirjanik*; sihitis kuulub laiendina sihilise verbi juurde, näit. *loeb raamatut, kaevasid sügava kraavi*; määrus võib laiendada pöörd-, omadus- või iseseisvat määrsõna, nagu *sõitsid hommikul linna, oli väga korralik, töötab üsna hästi*; täiend ja lisand on laiendeiks enamasti nimisõnale, näit. *raske ülesanne, õitsev õunapuu, pealinn Moskva, brigadir Kruus*.

Igal lauseliikmel on tähta lauseehituses oma erifunktsioon, nii et võime kõnelda aluse, öeldise, öeldistäite, sihitise, määruse, täiendi ja lisandi süntaktilisest funktsioonist.

Lauseliikmed on lauses omavahel grammatilises seoses. Lause pealiikmed alus ja öeldis on teineteisega predikaatsusseoses (vt. § 14). Verbi pöördelises vormis olev öeldis märgib alusega väljendatud olendi, eseme või nähtuse tegevust või olemist. Enamasti ühildub ehk kongruuerub öeldis täisalusega arvus ja pöördes. Näit. *Ja siiski mängis veel samal öhtul noor pianist oma väikest lõpetamata valssi*. (Gross T 167.) *Mina pool-dan elulähedust*. (Tooming P 197.) *Nüüd olid Jõessaare kased juba jämedad*. (Tammsaare TÕ I 350.)

¹⁶ Vrd. A. Kask, Eesti keele lauseliigendusest ja lauseliikmetest. — «Keel ja Kirjandus» 1960, lk. 237—238.

Lause kõrvalliikmed on alistusseoses pealiikmetega või teiste kõrvalliikmetega, mida nad laiendavad. Neist on olulis ja määrus sõltumus- ehk rektisiooniseoses öeldisega või mõne kõrvalliikmega, vahel ka alusega, millest oleneb sihitise ja määruse käände- või pöördvorm või kasutatav kaassõna. Näit. *Plika ja vanamees toimetavad midagi heinte juures*. (Jõessaare J 210.) *Väljaotsa Jaanile oli kuumav puna pal-gesse ja kõrvalestadesse tõusnud*. (Vilde KM 66.) *Nüüd, kus haigus oli Anna täiesti kurnanud, oli raske tema vanust kindlaks määrata*... (Leberecht V 46.) *Lootust kaotada on murerohkeil hetkil raske*. Omadussõnaline täiend on oma põhisõnaga kongruentsiseoses, ühildudes viimasega arvus ja käändes. Näit. *Nõrk, helepunakas peeruhelk valgustab peremehe kõhna, kõva, konarlikku nägu, loitleb perenaise närt-lund põskedel, värvi tüdrukute noori punapalgeid kurva, naitse kumaga*. (Vilde MS 114—115.)

Lause võivad esineda peale lauseliikmete ka lauselaiend, üte, sidend ja hüüund. Lauselaiendid, milleks on peamiselt rõhutamissõnad, laiendavad kogu lauset ja annavad talle teatava tähendusliku erivarjundi. Nad väljendavad kõneleja suhtumist lauses märgitud mõttesse või neid kasutatakse lauses rõhutamisvahendina. Näit. *Kambel valuritte salk eemal kagu pool teed ei tundnud nähtavasti veel kõigest midagi*. (Metsamürk Ü 44.) *Pealept kui kaarti on tõltsle enesele kaugelt sugulane*. (Hint IR I 26.) Üte märgib selle nime või nimetust, kelle või mille poole pöördutakse. Näit. *Mart, liisupoiss, hakkame pisitasa pihta!* (Sammal K 107.) Sidendeiks on rinnastavad ja alistavad sõlde sõnad, mis seovad omavahel sõnu ja osalauseid ning ühendavad lauseid üksteisega. Näit. *Ainult ühte kardan ma, nimelt, et ühel ilusal päeval astub tädi kopsti uksest sisse ja siis on mängul lõpp, siis hakkavad tõsised päevad ja kurvad ööd*. (Tammsaare TÕ II 370.) Hüüundite all mõistetakse hüüdsõnu, mida tarvitatakse peamiselt lause algul kõneleja tunnete ja tahtlemulsside rõhutamiseks. Näit. «*Noh, rääkigil*» *ergutas ta unberolijaid*. (Valton K 26.)

I. LAUSE OLEMUS

- 14 Suhtlemisel kasutatakse keelelise kommunikatiivse põhiüksusena lauset. Lausega teatakse midagi, antakse millestki informatsiooni. Peale informatsiooni võib lauses väljenduda kõneleja või kirjutaja suhtumine avaldatud mõttesse. Lauseid tarvitatakse ka tundmuste tõlgendamiseks ja käskude ning keeldude edasiandmiseks.

K. A. Hermann'i «Eesti keele Lause-õpetuses» määratletakse lauset kui «sõnade abil avaldatud mõtet».¹ Siitpeale võetakse eesti keele koolisüntaksites tarvitusele üldtuntud lausedefinitsioon: «Lauseks nimetatakse sõnadega avaldatud mõtet.»² See definitsioon, mis pärineb Aristoteleselt, on ühekülgne. Ta iseloomustab lauset kui mõtteväljenduse vahendit ja jätab täiesti kõrvale lause kujundusliku külje.

Lausele kui grammatilisele ja mõttelisele keelelise suhtlemise üksusele on iseloomulikud neli tunnust: 1) grammatiline kujundatus, 2) lõpetatud intonatsioon, 3) predikaatsus ja 4) mõtte terviklikkus.

Lause kujundatakse grammatiliselt sel teel, et sõnad ja sõnaühendid ühendatakse suhtlemise üksuseks antud keeles kehtivate seaduspärasuste põhjal, s.t. kongruentsi, rektiooni, vastavas keeles kehtiva sõnakorra jne. alusel. Nii on liitlause *Pearu seisis endisel paigal ja vahtis poistele järele, kuni nad roheliste põõsaste vahele kadusid...* (Tammsaare TÕ I 528.) täistähenduslikud sõnad sõnaühendeis *endisel paigal* ja *roheliste põõsaste vahele* seostatud kongruentsiseose ning sõnaühendeis *seisis paigal*, *vahtis poistele järele* ja *kadusid põõsaste vahele* rektiooniseose põhjal. Pealause paikneb alus esimesel ja öeldis teisel kohal, kõryallause aga asetseb öeldis lause lõpus, nagu

¹ Dr K. A. Hermann, Eesti keele Lause-õpetus, -Jurjev, 1896, lk 1

² E. Muuk ja M. Tedre, Lühike eesti keeleõpetus II, Tartu, 1933, lk 51 jt.

see on üldiselt iseloomulik eesti põimlause pealiikmete järjestusele.

Iga täistähenduslik sõna esineb lauses teatavas grammatilises vormis, mille abil ta ühendub teiste sõnadega, et üheskoos väljendada terviklikku mõtet. Näiteks lauses *Jõuti sohu* (Tammsaare TÕ I 7.) seostub nimisõna ainsuse sisseütlevas *sohu* umbisikulise tegumee kindla kõneviisi lihtmineviku jaatavas kõnes oleva verbiga *jõuti*, kusjuures ta märgib minevikus toimunud tegevuse sihtkohta. Side- ja kaassõnad aga täidavad lauses peamiselt sõnade ja lauseosade seostamise funktsiooni. Selle ülesandega kasutatakse sidesõnu *et*, ja ning tagasõna *vahel* jälgimises lauses *Nii näitab ta, et rahvakeel teeb tähenduslikku vahet nimetavaliselt ja omastavaliselt liidetud sõnade vahel...* (Veski KT 289.)

Etteks tähtsaks vahendiks lause kujundamisel on intonatsioon. Intonatsiooniliste vahenditega kujuneb sõnade kommunikatiivne tähendus lauses ja väljendatakse mõtte lõpetatust. Samu intonatsioonile võivad ka üksikud sõnad ja sõnaühendid anda lause tähenduse. Sõna ja sõnaühendi lauseks ülemineku tunnuseks on mõtte lõpetatuse väljendamine, nagu *Ootab. Tuli heli. Lähkuda kodust? Ära tülita teda! Nägemisenil* Mõtte lõpetatust avaldatakse lauses tooni madaldamisega lause viimasel sõnal, nagu tooni lõplangusega.

Lause koostamiseks iseloomulikuks tunnuseks on predikaatsus. Predikaatsust väljendatakse lauses verbi pöördelise vormi abil, mis märgib tegevuse või olemise modaalsust ja aega. Modaalause all mõistetakse kõneleja suhtumist lauses väljendatud mõttesse ja ütluse suhet tegelikkusega. Modaalause märkimiseks kasutatakse grammatilise vahendina peamiselt öeldisverbide kõneviise. Näit. *Palka saame alles ülehommel, muidu oleksin sünnilapsele ka kompvikke toonud.* (Rängel K 19.) *Istuge, palun, minu rekke... Ma sõidutan teid koju.* (Sirge K 338.)

Predikaatsus on omane ka öeldisverbide ühepealiikmelistele ja pealiikmelise lauseile, sest selliseiski lauseis väljendub avaldatud mõtte suhe tegelikkusega. Öeldisverbide lauseis kujunevad tegevuse või olemise modaalsus ja aeg naaberlausete verbi pöördeliste vormide kaastoimel. Näit. *Tulin linnast. Lumesadu.* (Liiv, L. I 258.) «*Oheks kõlbaksid sa veel...*» «*Milleks?*» «*Kõrboja peremeheks.*» (Tammsaare K 104.) «*Merele?*» *küsis ta Aerult.* *tah Proovime korra.*» (Smuul K 136.)

Näitandaks lause iseloomulikuks tunnuseks on see, et ta kui ühevõrre kõneüksus väljendab suhteliselt terviklikku mõtet. Lause sisu avaldub enamasti loogilise otsustuse kujul, mille kee-

leliseks vormiks lause on. Mõtteväljenduse kõrval kasutatakse lauset ka selleks, et avaldada kõneleja tundmusi ja tahet. Nõnda on puht mõtteväljendusliku ülesandega tarvitusel seesugune üldist informatsiooni edasiandev lause nagu *Külas leidub rohkem huvitavaid inimesi kui linnas.* (Tomberg, VV 211.) Utleja emotsionaalne suhtumine lauses märgitud mõttesse aga avaldub eksprestiivsel kujul lauses *Oli see aga saun!* (Härmaste, VV 89) ja kõneleja tahteavaldust väljendab lause *Andke meile püssid, me alles näitame neile!* (Riis K 18.)

Eeltoodu põhjal võime lauset määratleda järgmiselt: lause on grammatiliselt kujundatud ja intonatsiooniliselt lõpetatud keelelise suhtlemise üksus, mis väljendab terviklikku mõtet ja kõneleja suhtumist sellesse.

II. LAUSETUUBID ÜTLUSE EESMÄRGI JÄRGI

- 15 Laused täidavad mitmesuguseid suhtlemise, kommunikatsiooni ülesandeid. Lausete abil teatatakse midagi kaasvestlejaile, esilatakse küsimusi asjaolude kohta, mida tahetakse teada saada, avaldatakse käske, soove, tundmusi jne. Näit. *Ta oli Koikvere küla kingsepp.* (Vilde J V 355.) *Mis ta siis nüüd teeb?* (Kruisten PM 21.) *Tule, väikene külaline!* (Kitzberg VT 1 331.) *Kui tal saapad oleksid!* (Liiv VJ 43.) *Oh, mis liigutav toitmisviis!* (Kross, VS IV 2.)

Suhtlemise funktsiooni ja ütluse eesmärgi järgi liigituvad laused viide rühma: jutustavaiks, küsi-, käsk-, soov- ja hüüdlauseiks.

1. JUTUSTAVAD LAUSED

- 16 Jutustavais lauseis teatatakse, jutustatakse, kirjeldatakse, seletatakse midagi või vastatakse esitatud küsimustele. Kirjas asetatakse jutustava lause lõppu punkt.

Jutustavais lauseis väidab kõneleja enamasti midagi kindlalt, täie veendumusega, mõnikord aga ütleb ta oma arvamuse oletamisi või kuulduste põhjal. Siin täidab kõige otsesemalt teatamise, seletamise ja vastamise ülesannet kindlas kõneviisis esinev öeldisverb. Jutustavais lauseis kasutatakse öeldisena pöörd-sõna kindla kõneviisi kõiki pöördelisi vorme. Näit. *Nii algab minu kingsepa-õpipoisi karjäär.* (Luts J I 24.) *Jah, ta oli nõiataatar.* (Liiv T 209.) *Siin olen ma elanud enam kui nelikümmend aastat,*

sin on mu kodu. (Männik V 46.) *Ka mõni paaditais pallihuvilisi oli kaasa sõitnud.* (Raidaru P 163.)

Kui aga lauses teatatakse tegevusest või olemisest kaudselt, kolmanda isiku jutustuse kaudu, esineb öeldis jutustavas lauses kaudses kõneviisis, nagu *Küll aga kinnitavat see endine sulane, et õhtu eel keegi vööras talus käinud.* (Sirge M 457.)

Jutustavais lauseis võib öeldis esineda ka tingivas kõneviisis, kui öeldisverb väljendab tingimuslikku tegevust või olemist. Näit. *Pealegi, mis mõte oleks valetada, niikuinii on see ju tühine asi.* (Tammsaare TO II 52.) *Oleks see neiu popsitütar, / armustaksin teda ka...* (Veske, EL I 133.)

Jutustavais lauseis kas jaatatakse või eitatakse midagi. Jaatavais lauseis on öeldisverb jaatavas kõnes, kusjuures vastuslauseis kasutatakse üsna tihti kinnitust märkivat *jah-* või *jaa-*sõna. Näit. *Jah, sul oli sula õigus.* (Tuglas Vä 271.)

Eitavais lauseis, kus öeldis on eitavas kõnes, tarvita-takse rõhutamise otstarbel eitavat partiklit *mitte*, samaliigilised ütluslõpped ühendatakse sidesõnaga *ega* ja vastuslausete algul kasutatakse üsna tihti *ei-*sõna. Näit. *Läbiotsimisi polnud siin midugi mitte karta.* (Eessaare J 264.) *Peale nende polnud puustlikus ainustki inimest kõndimas näha ega kuulda.* (Tammsaare TO III 60.) *Ei, ma ei taha kuhugi.* (Tuglas Vä 341.)

2. KÜSILAUSED

- Küsilauseis pöördatakse küsimusega kellegi või millegi poole. Kirjas asetatakse küsilause lõppu küsimärk. Enamasti esineb küsilauseis öeldisverb kindlas kõneviisis. Näit. *Kes ta omelt võib olla?* (Koidula T II 242.) *Millal nad sinna jõudsid?* (Vaher E 17.) *Mis mulle jutustad, koidiku tuul?* (Koidula, EL I 99.)

Kui aga küsilause avaldab tagasihoidlikult väljendatud soovi või oletamisi öeldud mõtet, siis on öeldis tingivas kõneviisis. Näit. *Võiksid ehk siiski palitu maha võtta?* (A. Jakobson T 8.) *Mis ta peaks küll mõtlema?* (Mändmets T I 632.) *Kas ei saaks minust ajakirjanik?*

Küsilaused algavad harilikult küsiva määr- või asesõnaga, kuid küsiv sõna võib ka puududa.

Küsimust väljendavad sageli määrsõnaga *kas* algavad laused, mis nõuavad tavaliselt kaasvestleja vastust. Sellele *kas-küsilausele* antud vastuslauseis kasutatakse jaatust, kinnitust ja eitust märkivaid sõnu *jah, jaa, muudugi, ei, mitte* jt. või korratakse seda küsilause sõna (või neid sõnu), mis on küsimuse tuumaks. Näit. *«Kas see... koolitatud sell on sul praegu*

kodus?» — «**Jah,**» lautas vanamees käsi. (Sirge M 48.) «**Kas** sina, Andres?» — «**Ei,** mina...» vastas ema hääl. (Vaher E 30.) «**Kas** täna ka jootraha said?» küsib vana Tromp. — «**Mitte** punast krossil» (Vilde J I 268.) «**Kas** see Anu on siis nii ilus tüdruk?» küsis Juhan. — «**Nii ilus,** et sinu vend Jürigi käib teda vaatamas.» (Krusten N 25.)

Nii dialoogis kui ka monoloogis leidub alternatiivseid **kas** — **või**-küsilauseid, kus esitatakse küsimus selle kohta, kumb kahest võimalusest antud juhtumil aset leiab või ei leia. Näit. **Kas** naine tuleb või ei tule? (A. Jakobson VT VIII 145.) «**Kas** võtad mind või ei võta?» (Vaher E 98.)

Mõnikord tarvitatakse küsilauseis ühendi **kas** siis on või on siis asemel nende ekvivalenti **ons**. Näit. **Ons** sinul... nii suur ja kindel usk...? (Tammsaare J III 364.) **Ons** ta juba Tallinnast autoga välja sõitnud?

kas-küsilauseis, kus on lauselaiend tõesti, väljendub küsimuses imekspanu või kahilus. Näit. **Kas** tõesti Maur oli äraandja? (Eessaare J 271.) **Kas** tõesti ei osata inimestega ümber käia nagu vaja? (Sirge M 282.)

Küsilauseis määr sõnadega **kuhu?** **kus?** **kust?** **kunas?** millal? kuidas? miks? misjaoks? jt. algavais küsilauseis esitatakse küsimus tegevuse toimumise ja olemise kohta, aja, viisi, põnjuse või otsiarbe kohta. Näit. **Kust** see päratu rahvahulk on tulnud? (Vilde MS 317.) **Millal** sa täna koolist koju jõuad? — **Kuidas** oli toimunud nilsugune muutus? (Kimm V 278.) **Miks** sa seda alles täna mulle ütled? (Vaida N 206.) **Misjaoks** siis õõ, nii heldelt valgeks jääv...? (Under VL 30.)

Küsilauseis määr sõnadena võivad esineda ka sõnad **ega** ja **eks**, mis paiknevad lause algul, kusjuures määr sõna **eks** puhul eeldab küsija kinnitavat, jaatavat, **ega** puhul aga eilavat vastust. Näit. **Ja** siis küsib vahel: «**Ega** sa mind maha jäta? Mina ütlen: «**Ega** seda hirmu ole kartal!» (Vilde AK 31.) **Eks** ole tõsi, teie ei ole neid juttusid lugeda tohtinud, **ega**? — «**Ei,**» ohkas emand kõrgilt. (Vilde AK 39.)

Mõnikord esineb küsilause algul, harva ka lõpul sõna **või**. Näit. **Või** kohe lastele mõtleb? (Tuglas V 256.) **Mu** teist kirja ei ole sa siis veel kätte saanudki või? (Raud K 79.)

Küsilauseis määr sõnadega või nende käändevormidega **kes?** **mis?** **kelle?** **mille?** **keda?** **mida?** **kelleks?** **milleks?** **kellega?** **millega?** **kumb?** jt. algavais lauseis avaldub küsimus olendi, eseme või nahtuse kohta, kes või mis on antud lauses aluse, öeldistäile, sh. hitise, määruse või täendi funktsioonis. Näit. **Kes** (alus) võib mind keelata? (Kitzberg VT I 16.) **Kes** (öeldistäide) oli siis preester Urbani kasvandik Marta? (Järv V 93.) **Mida** (sihitise) sa, tuuleil, pilliroost tahad? (Haavaoks R 67.) **Millest** (määrus) mets

nii sumises? (Vaarandi, EL II 372.) **Milleks** (määrus) sa mulle neid õpetussõnu loed? (Ilus, K 162.) **Kellele** (määrus) kogu see uuesti ärganud hool? (Raud K 229.) **Kummaga** (määrus) tahtsite teie kokku saada, kas Liisa või Leena mehega? (Münther S 4.) **Kelle** (täiend) koer sai koertenäitusel auhinna? **Kelle** pärast (määrus) sa, isa, oled kõige rohkem muret tundnud?

Asesõnalised küsilauseis, mis esinevad dialoogis, nõuavad enamasti selliseid vastuseid, kus vastussõna on samas käändes küsiva asesõnaga. Näit. «**Kes** on võimumees?» — «**Sina** oled!» (Raidaru P 16.) «**Kellel** see oli, sul või **Sepmannil**?» — «**Sepmannil.**» (Raidaru P 130.)

Küsilauseis, kus esitatakse küsimus olendi, eseme või nahtuse tunnuse või omaduse kohta, esinevad küsilauseis asesõnadena **milline?** **mis?** **missugune?** Näit. **Mis** nägu ka see Hans peaks olema? (Koidula T II 246.) **Missugused** mõtted sinna siis tulevad — **head** või **halvad**? (Sergo P 141.) **Milline** homme ilm on, kas päikesepaisteline või sajune?

Küsilauseis määr sõnadega **kui palju?** **mitu?** **palju?** algavad küsilauseis sisaldavad küsimust selle kohta, kui palju olendeid, esemeid või nahtusi võtab osa tegevusest või olemisest või mitu korda tuleb midagi teha. Näit. **Mitu** venda sul või õde? (Liiv, EL I 259.) **Ja** palju selle eest paistab? (Promet K 30.) **Kui palju** aega kulub veel selle pikaleveninud töö lõpetamiseks? **Mitu** korda pean sulle seda meelde tuletama?

Leidub küsilauseis, kus lause algul paiknevad küsilauseis määr sõnad määr sõnadega ees side- või hüüdsõnad, vahel ka kiilsõna (d) või üte. Näit. **Kuid** kas on ta koduski? (Tuglas V 362.) **Ning** kes on August Puri? (Smul K 99.) **Nonoh,** kes siis kohe kärsitu tohib olla? (Kitzberg VT I 10.) **Jumal** paraku, mis see teekski? (A. Jakobson VT VIII 145.) **Aga,** kallid Theodor, mis sina tead ka naiste kleitidest? (Riis I 37.)

Küsilauseis määr sõnadega küsilauseis algul asetseb kõige sagedamini öeldisverb või öeldistäide, harvemini alus või mõni lause kõrvalliige kas üksinda või koos laienditega. Seesuguste lausete hulgas leidub ka alternatiivseid ja liigitavaid küsilauseid. Näit. **Aratas** see nimi tema rinnas tundehelid? (Vilde J V 499.) **Suur** teie pere siis on? (Toomaspoeg, Lg 1960 1448.) **Vaenlase** suurtükivägi ei karda? (Vendelin, VV 174.) **Te** tahate aeroloogiale spetsialiseeruda? (Smul JM 121.) **Jääd** sa koju või tuled teatrisse?

Nagu jutustavad laused nii liigituvad ka küsilauseis jaatavaiks ja eitavaiks, olenevalt sellest, missuguses kõnes esineb öeldisverb. Suures ülekaalus on jaatavad küsilauseis. Näit. **Kas** te ammu linnas elate? (Krusten P 117.) **Kes** ütleb, kes seletab meie lastele, mis pärast see on sündinud? (Tamm-

saare J III 119.) Eitavaid küsilauseid esineb märksa piiratumal arvul. Kõige sagedamad on eitavad *kas*-küsilauseid. Nende kõrval on üsna levinud ka *miks*-lauseid, *ega*-lauseid ja küsiva sõnata küsilauseid. Mõned nimetatud küsilauseist on küll vormilt eitavad, aga nad väljendavad jaatavat sisu. Näit. «*Kas sul ükski siin igav ei hakka ka?*» küsis Maret. (Krusten S 24.) *Miks ei julge teie avameelselt rääkida?* (Barbarus, EL II 10.) *Minu algatus ei meeldi?* (Siivas, VS IV 44.) *Ega me äkki tüli tee?* (Beekman I 13.)

Retoorilised küsilauseid on seesugused, milles avaldub varjatud väide ja mis ei eelda mingit vastust. Neid kasutatakse väljenduse ilmekuse ja emotsionaalsuse tõstmiseks. Näit. *Kas lauluallikas / külmas põhjatuules / minu rahva meelde / oma kastet ei vala?* (Kr. J. Peterson, EL I 7.) *Kes küll heledalt naerda nii suudaks?* (Suits L 149.) *Või kas polnud Üle Jaan omal ajal üle valla poiss?* (Vaher K 13)

3. KÄSKLAUSED

- 18 Kasklaused väljendavad käsku või keeldu. Seesuguseis lauseis avaldab kõneleja mõju kaasvestleja või kuulajate tahtele.⁴ Kirjas asetatakse käsklause lõppu enamasti hüüumärk, eriti neil kordadel, kui käsk või keeld on väljendatud tunderõhuga. Näit. «*Andke padroneid!*» kähisesid nad. (Männik V 250.) *Jäta, oled nagu karu, muudkui käpad külge!* (Riis K 228.) *Ära mine enam kuhugi, kaome muudkui!* (A. Jakobson VT II 202.) *Räägi ainult tõtt!*

Kui aga käsk või keeld on avaldatud rahulikus toonis, pannakse käsklause lõppu punkt. Näit. *Pane loimotuseametniku lauale oma artikkel.* (RH 1969 78.) *Ärge pahandage tema äkilise meele pärast.*

Kasklauseis on öeldis enamasti käskiva kõneviisi 2. pöördes. Tegijat või olijat seesuguseis lauseis tavaliselt ei nimetata, ta väljendub pöördelõpu või käskiva kõneviisi tunnusega. Näit. *Tule juba, mis sa siin enam aega viidad!* (A. Jakobson VT II 202.) *Ära kard, olen viimasel ajal harjunud vähese magamisega.* (Gross K 207.) *Mu rakal Raha! Raha tooge välja!* (Kitzberg VT I 443.)

Üksikjuhtudel esinevad käsklauseis alusena isikulised asesõnad *sa, te*, nagu *Ärge te enam siia prahti mäha ajagel!* (Madarik V 29.)

Üsna tihti esineb käsklauseis või selle ees üte, mille kaudu selgub, kelle või mille poole lauses pöördutakse. Näit. *Jää rahule,*

⁴ Vt. O. Есперсен, *Философия грамматики*. Москва, 1958, lk. 351.

süda, ära tuksu nii kramplikult! (Roht U 143.) *Mehed! Tulge süia!* (Auväart, VV 25.) *Äi a p a p a, ärge vihastage!* See võib teie teroisele kahjulik olla. (Kitzberg VT I 417)

Kiillausega *palun, ole hea, olge hea, olge kena, olge armas* jt. antakse käsklauseis avaldatud käsule viisakuse varjund. Näit. *Mine, palun, minema!* (Rannet S 36.) *Olge hea, astuge sisse!*

Kasklauseis võidakse tarvitada ka *da*- või *ma*-tegevusnime. Näit. *Auto tühjaks laadida!* (Männik I 310.) *Lennart! Jala! käimal!* (Issak, VV 143.)

Käsku, palvet ja üleskutset saab ekspressiivselt väljendada ka pealiikmeta lausega. Näit. *Hobune eest ära ja tallil!* (Vilde J V 508.) *Kalale! Kalale! Prouad, preilid, värsked kalale!* (Promet K 121.)

Need käsklauseid, millede algul on sidesõna *et*, väljendavad kategoorilist käsku ja nõuet. Sel puhul esineb öeldis kas kindlas või tingivas kõneviisis. Näit. *Et sa täna-päeval ennast siit koristad!* (Rutof K 27.) *Et see veel täna õhtul leada oleks tervel sinu tööperel, sulastel ja suvilistel!* (Sirge M 50.)

Mõnikord kasutatakse käsklauseis palve või nõuande avaldamiseks sõnavormi *las* kas koos *da*-tegevusnimega või ühes olevikus esineva öeldisverbiga. Näit. *Las minna sellega, ongi ruumi rohkem!* (Metsanurk S 316—317.) *Las annavad proovituurid ära ja poolsman, ankrupeli juurde!* (Sergo P 85.)

4. SOOVLAUSED

Soovlauseid väljendavad soovi, samuti igatsust, lootust, hoiatust, ergutust, ähvardust, needust. Soovlauseid järele pannakse kirjas enamasti hüüumärk. Näit. *Oh, peaks ta mõistuse pähe võtma!* (Vilde KM 100.) *Kui minu vanad silmad seda veel näeksid!* (Tammsaare TÕ V 8.) *Oodaku ta kevadet, kulvi ja kauneid ilmu!* (Tuglas Vā 262.)

Soovlauseis, mis märgivad soovi, igatsust või lootust, on öeldisverb tavaliselt tingivas kõneviisis. Näit. *Kui seda metsa ees ei oleks!* (Liiv T 165.) *Peaks nüüd laul minema sega-mini.* (Parijõgi J 137.)

Harvemini esineb öeldis soovlauseis käskiva kõneviisi mitmuse 1. pöördes ja ainsuse ning mitmuse 3. pöördes.

Soovlauseid, milles öeldis esineb käskiva kõneviisi mitmuse 1. pöördes, väljendavad ergutust mingiks kollektiivseks tegevuseks, millest ka kõneleja ise on valmis osa võtma.

Näit. *Kuulgem siis veel lühidalt kalli peegli lugu!* (Kreutzwald J 156.) *Ärgem unustagem võetud kohustusi täitmast!*

Soovlause, kus öeldisverb esineb käskiva kõneviisi 3. pöördes, märgib enamasti soovi, vahel ka hoiatust, ähvardust või needust. Näit. *Magus olgu sulle kättemaks!* (Vilde N 31.) *Ja ärgu lastagu end enneaegu hirmutada kuludega..* (Tammisaare TÕ V 73.) *Saagu sind sõjariist surmama..* (Kreutzwald K 102.) *Ärgu Miila õppigu seltskondlikku silmakirjalikkust..* (Promet K 174.)

Soovlauseid, kus öeldisverb on tingivas kõneviisis, algavad õige sageli sidesõnaga *Kui*, üksikjuhtumel aga sidesõnaga *et* või määrsõnadega *kuidas*, *millal* jt. Näit. *Kui ometi kõik inimesed nõnda mõtleksid!* (C. R. Jakobson VT I 132.) *Kui see aga saladuseks jääks!* (Metsanurk VT 156.) *Et Margus ometi tuleks!* (Kitzberg VT I 369.) *Kuidas tahaks õppida!* (Pino, ST 21.) *Millal saaksime jälle rahu elada ja häirimatult töötada!*

Leidub ka soovlauseid, mille algul ei esine mingit sideega määrsõna. Seesugused soovlauseid algavad enamasti öeldisverbiga, mis võib olla nii tingivas kõneviisis kui ka käskiva kõneviisi 3. pöördes. Näit. *Tahaks südamest, südamest puhata / ja jätta neid unetuid öid.* (Sütiste T I 159.) *Tuletagu meelde kas või tänast õhtut!* (Semper P 258.)

Emotsionaalsuse ja ilmekuse tõstmiseks kasutatakse soovlause algul hüüdsõnu *ah*, *oh*, *oi* jt., mille järele pannakse kirjas rõhutamise korral koma. Näit. *Oh, üht ilust laulu kuulates / tahaksin kord surra ma!* (Haava L 99.) *Ah, oleks vaid isa kodus, kui palju muresid langeks ära!* (Raidaru P 108.) *Oi, kui see tuleks tõesti kaasüüriliseks!* (Roht L 83.) *Oh jõuaks sinna järvele / mu kõikuv elulaev!* (Haava L 189.)

5. HÜÜDLAUSED

- 20 Hüüdlauseid väljendavad emotsionaalset suhtumist lauses esitatud asjaoludesse, samuti kõneleja ekspressiivselt avaldatud elamus, nagu rõõmu, vaimustust, kaastunnet, kannatust, kartust, vaenu jne. Kirjas asetatakse hüüdlause järele hüüumärk. Näit. *Ah, tore on see torm!* (Semper P 130.) *Oi, kui jube see olil!* (Rannamaa K 92.) *Otse hirmul ajab peale!* (Tuglas Vā 341.) *Kiir nüüd mõni Teele peigmees!* (Luts S 162.) *Olen mina vaene küll rõõvlite kätte sattunud siin koledas Tallinnas!* (Vilde J II 123.)

Eri rühma moodustavad hüüdlauseid, mida kasutatakse tere- tamisel, eladalaskmisel, õnnitlemisel, tänamisel, hüvastijätmisel jne. Näit. *Tere, mu vennike Mikkell!* (Faehlmann KK 34.) *Ma tänan teid teie südamlikkude sõnade eest, käli-*

mees Laurits! (Vilde N 32.) *Jumalaga, Margus!* (Kitzberg VT I 366.) *Olgu tervitatud rahu rahvaste vahel!*

Tundmuste esiletõstmiseks kasutatakse hüüdlause algul mitmesuguseid hüüdsõnu, nagu *ah*, *no*, *noh*, *oh*, *oi*, *oo*, *soo*, *vaat*, *vat*, *ennäe*, *oijah* jt. Näit. *Oh seda rõõmu, mis nüüd meie pere- tütardele osaks saab!* (Vilde J II 37.) *Oi, kui ilus liivane põhi on karjamaa kohal!* (Luts K 320.) *Noh, seda küll poleks maksnud siia otsima tulla!* (Roht K 307.) *Ennäe, Jaan tuleb!* Ja pühapäevapäi- ded seljas. (Vellend A 111.) *Oijah, kui palju on tal jõudu ja mis ta üksi olles kõik võib!* (Tuglas Vā 293.) Hüüdlauseid võivad koos- neda ainult hüüdsõnast. Näit. *Hahahaha! Isa, sul on habe koo- rega!* (Kitzberg VT I 14.) *Siis ütles ta: «Nöö!»* (Tooming, Lg 1962 1339.)

Tugevate tundmuste väljendamiseks tarvitatakse hüüdlauseis ka küsivaid asesõnu *kes*, *milline*, *mis*, *missugune* jt., määrsõnu *aina*, *eks*, *ikka*, *kas*, *kuidas*, *kui palju*, *kus*, *küll*, *otse*, *üldse* vm. ja sidesõnu *et*, *kui*, *või* jne. Näit. *Missugune rõõm selles hääles!* (Ljiv T 183.) *Kes oli niisugust asja enne näinud!* (Tammisaare VJ 57.) *Kas ma siis Tiitsu vanameest ei tunne!* (Vilde J V 378.) *Kus laevad on ikka suured!* (Parijõgi J 61.) *Küll on minu omaksed särtsu täis ja jaksul!* (Vaarandi U 112.) *Kui palju muu- tub toodus kevadel ühe nädala jooksul!* (Vellend R 204.) *Kui praktilised ja igavad oskavad inimesed ollal!* (Tooming L 45.) *Või Kaarlil mootorratas käes!* (Sikemäe K 169.)

Kuid leidub ka selliseid hüüdlauseid, kus ei esine erillisi sõnu, mis tundmust rõhutavad või hüüdu esile tõstavad. Selliseis lauseis esineb sageli muudetud sõnajärjestus. Näit. *Nüüd siis alles tuled!* (Gross K 34.) *Teda ei või üldse enam milleski usal- dada!* (Tuglas Vā 69.) *Oli mul seda Schopenhaueri pojapoega tar- vis!* (Kaugver, Lg 1960 1354.)

Hüüdlauseis on öeldisverb enamasti kindlas kõneviis- sis. Ainult üksikuis hüüdlauseis kasutatakse öeldist tingivas kõne- viisis, kui avaldatakse imestust, ja käskivas kõneviisis, kui lau- ses väljendub tervitus, tänu või eladalaskmine. Näit. *«Millal saame kord lapsed suureks!» ohkas vahetevahel ema.* (Tammisaare J III 327.) *Et mul seda varem meelde ei tulnud!* (Tuglas T I 221.) *Ja oleks niisugust tüli tema pärast üldse vaja!* (Mändmets T I 353.) *Elage siis hästi, elage siis hästi!* (Sirge L 138.)

Leidub ka rohkesti öeldiseta hüüdlauseid. Näit. *Oh neid säravaid silmi!* (Luts M II 85.) *Kus tema nüüd!* (Tuglas Vā 350.) *Hõbedased, magusad, kuidagi ümmargused hääled!* (Tuglas Vā 354.)

III. LAUSETÜÜBID STRUKTUURI JÄRGI

- 21 Struktuuri järgi liigitatakse laused liht- ja liitlauseiks. Lihtlauseid võivad olla kas laiendamata või laiendatud.

Laiendamata lihtlauseid on seesugused lihtlauseid, kus esinevad ainult lause pealiikmed, mille juurde laiendeid ei kuulu. Näit. *Müristab. Vihmavalang. Hommik koitis. Linnud laulsid.* Laiendamata lihtlauseiks tuleb pidada ka neid lauseid, milles on kaks või rohkem alust või öeldist. Näit. *Vesi loksab, pladiseb, pulbitseb.* (Tuglas T I 308.) *Isa ja ema ootavad.* Laiendamata on ka lihtlauseid, kus peale pealiikmete esineb lauselaiend, üte, sidend või hüüund, sest nad pole lauseliikmed. Näit. *No saa ometi arul* (Gross K 25.) *Noormees, tuletage meelde!* (Promet K 29.) *Jah, ta piinles.* (Riis I 56.) *Ma kahjuks ei tantsi.* (Viiding M 7.)

Laiendatud lihtlauseiks nimetatakse lihtlauseid, kus peale lause pealiikmete esinevad ka nende laiendid. Aluse juurde kuuluvad laiendid moodustavad koos alusega alusrühma, öeldis ühes oma laienditega aga moodustab öeldisrühma. Näit. *Nõmmiku armastus* Milli vastu (alusrühm) / *oli nii vana ja nii õrn* (öeldisrühm) .. (Vilde J V 442.) *Voodisse naelutatud* Üksis ärkas jälle (öeldisrühm) / *toosama noorusaja ürgne tahe* (alusrühm). (Promet K 165.)

Märkus. Laiendatud on ka selline lihtlause, kus ainsa kõrvallukmena esineb teistaste. Näit. *Onneks oli ilm ilus. Ja meeleolu oli pildulik. Olite tüdinud.*

Pealiikmete esinemuse järgi aga liigituvad lihtlauseid kahe- ja ühepealiikmelisteks ning pealiikmeta lauseiks. Kahepealiikmelistes lausetes esinevad mõlemad pealiikmed, näit. *A äg lendab ja Need pole ju sinu kased!* (Tooming L 18), ühepealiikmelistes lausetes on ainult üks pealiikmeist, nagu *Ärge unustage laulu..* (Sööt, EL I 315.) või *Tore ilm* ja pealiikmeta lauseis puudub nii alus kui ka öeldis, näit. «Sina tegid seda meelega.» — «Mis asja?» (Tammsaare TÕ I 328.)

Peale eelnimetatud lausete kuuluvad lihtlauseite hulka tegevusnimelise ja kesksõnalise tarindiga lause ning kiillausega lause.

Tegevusnimelise ja kesksõnalise tarindiga ehk konstruktsiooniga lause koosneb kahest osast — põhilausest ja tarindist ehk konstruktsioonist. Tegevusnimeline või kesksõnaline tarind on selline sõnarühm, mis esineb lauses omaette lauseliikme funktsioonis ja mille moodustab tegevusnimeline või kesksõnaline peasõna, nimelt *des-, mata-,*

mas- või vat-vorm, v-, tav-, nud- või tud kesksõna ning sihitislik da-tegevusnimi ühes oma laienditega. Näit. *Telsiti nad, välismaa arvamustele vaadates, ju ei võinudki.* (Vilde N 25.) *Välja ärde viimaks tagasi jõudnud, hakkab Indrek selle ümber ringe tegema.* (Tammsaare TÕ II 206.) *Sealsamas kuuldi ka kukke kanadega juttu ajavat.* (Tammsaare VJ 192.) *Rihmaristid jooksid vanamehe putksirgeid sääri pidi üles, täpse käega seotud ja ühesuurused, justkui omamoodi kiri.* (Rebane J 48.)

Peale tegevusnimeliste ja kesksõnaliste tarindite kohtame eesti keeles *nuna-* ja *tuna-* tarindeid, näit. *Mitme tugeva mehe käest rohkem tõstetuna kui toetatuna libises Logina peremees üle allalastud otslaua veokasti.* (Sirge M 457.), ja absoluutkonstruktsioone, mille üheks komponendiks on nimisõna nimetavas (nominativus absolulus), teiseks komponendiks aga enamasti nimisõna sees- või alalütlevas, nagu *Seal tuli ta läbi suure lume, tühi leivakott seljas.* (Tuglas V 213.)

Komplitseeritud lihtlause moodustab seesugune lause, mille keskele on paigutatud kiillause, mis märgib kõneleja suhtumist lauses avaldatud mõttesse või seletab seda. Näit. *Noh, jumal hoidku, miks Ludvig Tammjärv seda ei teal* (Rannet T 181.) *Aga — lisati umbusklikult juurde — saks hoiab seadust meie ees salajas.* (Vilde MS 124.) *Kolm päeva hiljem, ta oli just töö üle võtnud, koputati õhtul uksele.* (Smuul K 68.) *Kõik kolm roolikambris viibijat (endise vahetuse roolimadrus oli siit juba välja astunud) jaatasid korraga vööri poole.* (Hint TR I 141.)

Liitlause on selline kahest või mitmest osalausest koosnev lausete ühend, mis moodustab grammatiliselt ja mõtteliselt ühtekuuluvat intonatsioonilise terviku. Liitlausel on kaks põhitüüpi: rind- ja põimlause.

Rindlause ehk parataks koosneb samaväärseist, grammatiliselt sõltumatuist, aga mõtteliselt ühtekuuluvatest osalauseist. Rindlauseis on osalauseid omavahel ühendatud enamasti rinnastavate sidesõnadega. Näit. *Vilu toetas pea kae najale ja ta silmad vaatasid tühjusse.* (Mändmets KT II 176.) *Indrek tundis teda vaevalt, aga ometi puudutas tema nimi teda kuidagi valusalt.* (Tammsaare TÕ II 265.) *Eile langesid tema kõrvale kaks seltsimeest, kuid seersant Katvas jätkas võitlust.* (Männik S 64.)

Põimlause ehk hüpotaks on selline liitlause, mis koosneb alistusseoses olevast osalauseist, nimelt pealausest ja ühest või mitmest kõrvallausest, kusjuures alistuv kõrvallause võib kuuluda kas pealause või teise kõrvallause juurde. Kõrvallauseid, mis laiendavad või seletavad pealause või mõne teise kõrvallause teatavat sõna, nimetatakse selle lauseliikme järgi, mille funktsioonis nad laiendatud kujul esinevad, alus-, öeldistäide-,

sihitis-, määrus- ja täiendlauseiks. Määruslauseid liigitatakse omakorda koha-, aja-, viisi-, põhjus-, otsuste- jne. määruslauseiks. Näit. *Ka see, mis algas nüüd* (aluslause), *oli nagu unenägu...* (A. Jakobson J I 57.) *Vastutuli-
jad olidki need, keda ootasime* (öeldistäidel.). *Ja hobune teadis ka,
millal nad hüppavad* (sihitisl.). (Saaber, Lg 1968 847.) *Aga seal,
kus madal soojärv kohati lahtise vee otse teetammini sirutab*
(kohamäärusl.), *loksub see päris agaralt maantee ääres.* (Niit,
Kross, Lg 1968 598.) *Kui ameerika kosilane mööda oli sõitnud*
(ajamäärusl.), *ei liikunud tee peal tükil ajal hingelist.* (Hint TR
IV 38.) *Kuidas mõeldud!* (viisimäärusl.), *nõnda tehtud.* (Liiv VJ
36.) *Seljataga hüüti teda Mariannaks, kuna ta oli rahvuselt
prantslane* (põhjusemäärusl.). (Promet, Lg 1964 27.) *Nõnda siis
anti kahehobusevanker, kuhu pandi tublisti õlgi* (täiendl.), *et oleks
pehmem sõita niihästi surnul kui ka elavil* (otstarbemäärusl.).
(Tammsaare P 216.) *Kui Assuani pais valmis saab* (tingimusl.),
võib see äkitselt hoopis reaalseks osutuda. (Niit, Kross, Lg 1968
597.) *Pead murdes meenus talle Viidik, kes oli hiljuti raha asemel
pakkunud arstimeid* (täiendl.). (Tammsaare TÕ III 161.)

Põimlause leidub mõnikord mitu kõrvallause, mis on teiste osalausetega kas kaasalistuvas või järjestikuses vahekorras.

Kaasalistuvad kõrvallauseid kuuluvad sama pealause juurde ja neist asetsevad samaliigilised kõrvallauseid üksteise kõrval, nagu *Äkitselt meenus Antonile, et öösel oli ta istunud just samal kohal, et onu oli norsanud selles nurgas seal, et tüdrukul oli seljas hoopis ilusam kleit...* (A. Jakobson J I 129—130); eriliigilistest kõrvallausestest paikneb aga üks enamasti pealause ees, teine järel, näit. *Ehkki selle omal ajal üsna viilsaka elumaja aknad olid nüüd peaaegu viimaseni lauatiik-
kidega kinni taotud, võis järeldada, et majas elatakse.* (V. Saar U 130.)

Kui aga iga kõrvallause alistub eelnevale osalausele, siis esineb põimlause järjestikune alistumine.⁵ Seesuguses põimlause on esimese, teise, kolmanda jne. astme kõrvallauseid, näit. *Sass oli lootnud, et teiselt tuld võttes näeb ta* (1. astme kõrvallause), *mis mees see on* (2. astme kõrval.), *kes nii julgelt vankrisse ronib* (3. astme kõrval.). (Sirge M 348.)

Eri rühma moodustavad need liitlauseid, milles osalauseid seostuvad omavahel ilma sidesõnata või muu siduva sõnata. Selliseid liitlauseid nimetatakse sidumata liitlauseiks⁶. Näit.

Kõnnime piki kallast, sillad paistavad opaalses udus, tuju on nii hea, jalad kerged. (Semper K 166.) *Aegamööda kadus Madaral paha tundmus: ta harjus sellega ära.* (Särgava R 124.)

On olemas ka segaliitlauseid, kus ühed osalauseid on seotud rinnastavalt, teised alistavalt. Näit. *Muidugi naeratas Ellen ka siis, kui Eduard pikemaks ajaks ara sõitis, ja noormees pidi uskuma, et neiu jagab sellega oma ema rõõmutundeid.* (Krusten N 61.) *See oli nagu vilksatus akna poole — ja kohe jälle peitusid silmad rätiku serva alla, kus pühalikult vahtisid oma leeripäevaks kingitud lauluraamatut.* (Roht E 7.)

Segaliitlause hulk kuulub ka lausestik ehk periood, mille osalauseid moodustavad kooskõlalise terviku ja väljendavad järkjärguliselt arendatud, lõpetatud mõtet. Periood koosneb kahest osast — tõusust ja mõõnast. Näit. *Kus kahesaja aasta eest Neeva jõe ääres pajupuhmad pakatasid, kaugemal kuusejäserikud sambla seest taeva poole vahtisid, kasevõsud lapsepõlves põdesid, kus hunt ulus, karu käperdas ja mõnikord põhjapõder sammalt sasis, kala-meis vaeses onnikeses ohkas ja üle soo ja raba ei julgenud astuda, sest et kartis igavesti laugandisse jääda: seal seisab nüüd ilus ja uhke pealinn.* (Pärn M 94.)

⁵ Vt. A. Kask, E. Koff, K. Kure, G. Laugaste, M. Teder, J. Valgma, Eesti keele grammatika. Tallinn 1951, lk. 86, 91, 113—114, K. Kure ja J. Valgma, Eesti keele grammatika. Tallinn 1954, lk. 82 ja 85.

I. ALUSE MÕISTE

- 22 Alus ehk subjekt on lause pealiige. Termin *subjekt* on tarvitusele võetud ladinakeelse sõna *subiectum* järgi. See pärineb loogikast, kus subjektiks on otsustuse esikohal asuv element. Subjekti eestikeelne vaste *alus* esineb trükis esmakordselt 1884. a. A. Grenzsteini «Eesti sõnaraamatus» ja on võetud siitpeale lauseõpetustes tarvitusele.

Alus vastab küsimustele *kes? mis? keda? mida?* Näit. *Koer* (kes?) *hakkas räginat hõkuma.* (Vilde J II 310.) *Anum* (mis?) *peab ometi üle voolama.* (Toomaspoeg V 114.) *Leidub seal tammis minugi isa veetud kive* (mida?) ... (Metsar P 121.) *Laiade bulvarite kohvikuis istub frantsisklasi* (keda?) *veinipudeli taga, näod roosad ja leebed.* (Promet, Parve KM 35–36.) *Jalutada* (mis?) *on parem, huvitavam.* (Sikemäe K 285.)

Olles lause pealiikmeks määrab alus ka teise pealiikme, öeldise esinemisvormi (arvu, isiku). Koos öeldisega moodustab alus lause tuuma, mille ümber koonduvad lause kõrvalliikmed. Aluse laienditeks on

a) täiend. Näit. *Mõnel inimesel on iseäraline sise-mine sund* reisi peal juttu ajada. (Vilde AK 38.) *Tuba täitva raske kähina katkestas järsk karjatus.* (Metsar P 190.);

b) lisand. Näit. *Näitusaia valvur, vana poolkurt Linask,* oli paigutanud sinna ka mõned luuad, labidad ja muud tööriistad. (Raidaru P 31.) *...kooliõpetaja A. F. Raudkepp läks, Tarhantst a. 1898 lahkudes, Sevastopolisse saksa koguduse köst-riks.* (Vilde R 312.);

c) sihitis, kui aluseks on *da*-tegevusnimi või *v*-kesksõna. Näit. *Ja vaenlasel ei läinudki korda saada lähemaid teateid temast.* (Vaida N 231.) *Kuid oleks ülekohtune ja ühekülgne eitada prantsuse rahva võitlust fašistide vastu Teise maailmasõja päevil.* (Promet, Parve KM 23.) *Tallinna tornidest on kõige majesteetlikum ikkagi too pilvi puistav;*

d) määrus, kui aluseks on *da*-tegevusnimi või *v*-kesksõna. Näit. *Tühi võtku, küll on raske rahast lahti saada!* (Bornhöhe TJ 154.) *Mere poolt tulev tungis eelmisele nagu raevunud pull meeleetus vihas peale, edasi aga ei saanud.* (Rebane J 110.);

e) öeldistäide, kui aluseks on *da*-tegevusnimi öeldistäitega seostuvatest verbidest (*olema, näima, tunduma, paistma* jt.). Näit. *Noor olla on kevadet rinna sees kanda.* (Suits L 111.) *Tunduda arukas on iga puupea unistus.*

Alusel võib olla mis tahes leksikaalne tähendus. Ta võib märkida

a) olendit. Näit. *Karviuhti oli mees maast üleval!* (Vilde J V 377.) *Oli siin alles madusid!* (Pervik, Raud R 60.) *Siit ju näis kala tulevat.* (Maasik T 97.);

b) eset. Näit. *Ja kui palju oli Metsaküla sepa raamatutiu-lil igasuguseid raamatuid tehnika ja mehaanika alalt!* (Anger-vaks M 6.) *...pehmed okkad on tiheda pruuni kihina metsa alla maha langenud.* (Raud S 281) *Lumesahk taganes, võttis hoogu ja tormas hulljulgelt neisse lainetesse.* (Kaugver K 143.);

c) nähtust. Näit. *Söögitoad kostab lauakatmisele iseloomulikke helisid.* (A. Jakobson V 53.) *Eks igal inimesel ole mitmesuguseid meeleolusid.* (Sikemäe N 106.) *Kaotusi oli ka sapööride hulgas.* (Raamat, VR 44.);

d) omadust. Näit. *Ent pea ei muutunud piiritu heldus tige-duseks, kui seda visalt tagasi tõrjutakse.* (Krusten, Lg 1955 1433.) *Ei puudunud neil, nagu näete, nupukus.* (Laht S 13.) *Näe, tuulte nobedus lööb pehmed lehed eest.* (Under VL 262.);

e) hulka, kogust või arvu. Näit. *Kisa peale jooksis ikka uusi ja uusi salku välja.* (Tuglas T I 46.) *...parv kaunis suuri katu ujus renni mööda lahesoppi ja hakkas seal mängeldes tiirlema!* (Roht J 118.) *Taevaläis tuult üle lageda puhub.* (Nurme J 55.) *Mööda mäekülge tõusis viis inimest.* (Tuglas T I 43.);

f) tegevust või protsessi. Näit. *...ta sõnade eel oli käinud naer, rahulik ja aeglane just nagu mees isegi.* (Krusten, Lg 1955 1472.) *Ei aita siin nuuksumine, ei luks.* (Under VL 118.) *Ja algaski Raivo ja Armilda lähenemine.* (Vetemaa, Lg 1961 45.);

g) mõiste või sõna nimetust. Näit. *Kas siin mõiste «kodu» oma imejõudu katsus?* (Vilde J V 499.) *«Võib olla võt-lakse ka, mamma,» vastas keegi noormees. Ningi seesama «mamma» vihastas Maret nu, et ta heitis ütlejale hävitava pilgu* (Smuul MI 35.) *Haruharva sekkub sellesse juttu ka sõna «suh-tumine».* (Kool A 172.)

Alus on igas kahepealiikmelises lauses ja öeldiseta ühepea-liikmelises lauses. Alusel on peale leksikaalse tähenduse alati veel kindel süntaktiline tähendus, mida vaatlemegi järgnevalt.

Kahepealiikmelises lauses on alus seotud öeldisega isikulises tegumoes. Aluse süntaktiliseks funktsiooniks on märkida öeldis-

verbiga väljendatud tegevuse sooritajat (tegijat) või öeldisverbiga väljendatud olemises olijat. Näiteks lauses *Suusatamine suurendab töövõimet* on aluseks sõna *suusatamine*. Aluse leksikaalseks tähenduseks on siin suusatamine kui tegevus, aluse süntaktiliseks tähenduseks öeldisega *suurendab* väljendatud tegevuse sooritaja, s. t. suurendaja. Lauses *Uhkus tuleb enne langemist* on aluseks sõna *uhkus*. Selle leksikaalseks tähenduseks on uhkus kui omadus, süntaktiliseks tähenduseks öeldisega väljendatud tegevuse sooritaja, s. t. tulija. Lauses *Ööbik on laululind* on aluseks sõna *ööbik*. Aluse leksikaalseks tähenduseks on ööbik kui elusolend, süntaktiliseks tähenduseks aga laululinnuks olija. Näiteid: *Aasta-aastalt on noori* (süntaktiline tähendus — minejad) *läänud linnadesse*. (Kool T 83.) *Sellest oli juba varemgi kuulujutte* (süntaktiline tähendus — olijad). (Gross M 30.) *Ta süda* (süntaktiline tähendus — puperdaja) *puperdas ning vasak kõrv* (süntaktiline tähendus — see, mis oli peetpunane) *oli peetpunane*. (Kallas N 53.)

Kahepealiikmelises lauses võib sihiline¹ öeldisverb olla ka passiivis², pöördudes järgnevalt:

olevik: *mina olen kutsutud, sina oled kutsutud, tema on kutsutud, meie oleme kutsutud, teie olete kutsutud, nemad on kutsutud*;

lihtminevik: *mina olin kutsutud, sina olid kutsutud, tema oli kutsutud, meie olime kutsutud, teie olite kutsutud, nemad olid kutsutud*;

täisminevik: *mina olen olnud kutsutud, sina oled olnud kutsutud, tema on olnud kutsutud, meie oleme olnud kutsutud, teie olete olnud kutsutud, nemad on olnud kutsutud*;

enneminevik: *mina olin olnud kutsutud, sina olid olnud kutsutud, tema oli olnud kutsutud, meie olime olnud kutsutud, teie olite olnud kutsutud, nemad olid olnud kutsutud*.

Seejuures on võimalikud ka tingiv kõneviis (*mina oleksin kutsutud, sina oleksid kutsutud jne.*) ja kaudne kõneviis (*mina olevat kutsutud, sina olevat kutsutud jne.*)

Passiiviga seoses on võimalik ainult täisalus. Nii ainsuse kui mitmuse 1. ja 2. isiku puhul on passiiv kõigis aegades ühemõtteline (s. t. puudub segimineku oht umbisikulise tegumoe), sest 1) esineb täisalusena ühilduv öeldis; 2) pole teada, kas kutsub miski (sisemine kutse) või keegi (elusolendi tegevus on umb-

¹ Sihiline on seesugune verb, mis esineb lauses harilikult seoses sihitisega.

² Passiivi käsitus tugineb siin oluliselt H. Rajandi artiklitele «Arutlusi eesti impersonaali üle» («Keel ja Kirjandus» 1966, lk. 538–548 ja lk. 612–616) ja «Passiivne tud-adjektivisatsioon» («Keel ja Kirjandus» 1967, lk. 218–223 ja lk. 286–292).

isikulisele tegumoele karakterseks tunnuseks). Ainsuse 3. isiku puhul on passiiv ühemõtteline ainult täis- ja enneminevikus, mitmuse 3. isiku puhul liht-, täis- ja enneminevikus. Seesuguste selgesti isikuliste juhtude kohta esitatagu järgmised näitelauseid: *Ka mina olin sünnipäevale palutud. Sa oled oma rahva juhatajaks valitud..* (Saal A 47.) *Kui runod olid üles kirjutatud, hakkas Lõnnrot neid uurima.* (Pervik, Raud R 49.) *Kui saaks kroonu käest või kui mõisniku rendimaksud oleksid kuidagi seadusega määratud..* (Tuglas T I 33.) *Omal ajal oli ta olnud vaimustatud seiklusjuttudest.*

Ainsuse 3. isik passiivi olevikus ja lihtminevikus langeb vormilt kokku täissihitise seostuva umbisikulise tegumoe täis- ja enneminevikuga, mitmuse 3. isik olevikus täissihitise seostuva umbisikulise tegumoe täisminevikuga. Meenutagem siinkohal täissihitise seotud umbisikulise tegumoe aegu.

Olevik: *tema kutsutakse* (siia)

Lihtminevik: *tema kutsuti*

Täisminevik: *tema on kutsutud*

Enneminevik: *tema oli kutsutud*

Et otsustada, millega (kas aluse ja passiiviga või täissihitise ja umbisikulise tegumoe) on igal üksikul juhul tegemist, juhitagu tähelepanu umbisikulise tegumoe liitaegade ja isikulise passiivi oleviku ja lihtmineviku järgmistele vormilistele erinevustele, mis peaaegu alati likvideerivad kahemõttelisuse.

1 Eituse puhul muutub umbisikulise tegumoe liitaegade täissihitis osasihitiseks, nagu *Leiba* (osasihitis) *ei ole ostetud*, isikulise passiivi täisalus jääb samaks, kusjuures öeldis sisult võrdub *mata*-vormiga, näit. *Leib* (täisalus) *ei ole ostetud* 'leib on ostmata'. Seega kõigis asjaomastes nimetavalise noomeniga eitavates konstruktsioonides on passiiviga seostuv täisalus: *Olgovo põllud pole kah veel lõplikult koristatud.* (Promet M 71.) *Ta ei ole maetud siia kodukanti.*

2 Kahemõttelisus puudub kõigi osasihitist nõudvate verbide (nn. partitiivsete verbide) puhul, sest neil ei saa olla täissihitist. Kõnealuste verbivormidega seoses olev nimetavaline lauseliige saab järelikult olla üksnes passiiviga seostuv täisalus. Näit. *Mu veri on liiga ärritatud.* (Bornhöhe TJ 261.) *Ta on vaimustatud..* (Madarik J 48.) *See kartus oli aga õnneks liialdatud.* (Vilde PM 60.)

3 Ainult isikulist passiivi saab laiendada tegijamäärus. Näit. *Dobrõnina oli siin velskriks ja tema rajatud oligi aed.* (Pervik, Raud R 117.) *Küsimused olid koosolijate poolt juba eelnevalt põhjalikult läbi sõelatud. Sein oli kuulidest läbi lastud.*

4 Isikulistel ja umbisikulistel *tud*-liitaegadel on olulisi erinevusi

sõnajärjekorra varieerimise võimalustes. Näiteks sõnajärjestus *Joodeti hobune ja On joodetud hobune* on võimalik ainult umbisikulise tegumoe puhul.

5 Kõnealuste *tud*-liitaegade juurde kuuluvad eri laadi määrused. Näiteks võib passiivi juures esineda küsimusele *kui kaua?* vastav kestust märkiv ajamäärus, nagu *Kaup on mul juba kolm nädalat makstud* või *Rullkardin oli akna eest juba aastaid olnud kõrvaldatud*.

Laiem kontekst võimaldab peaaegu alati vahet teha umbisikulise tegumoe ja passiivi vahel. Üksnes väga harvadel juhtudel võib see vahetegemine jääda võimatuks. Kahemõttelises lauses esinev nimetaviline lauseliige võib olla ühe ja sellesama pöörd-sõna suhtes nii alus kui ka sihitis, kuid mitte mõlemad sarnaselt.

Ühepealiikmelises lauses on alusel predikaatne seos kas kontekstis esineva sõnaga (kontekstiline seos) või mingi muu elemendiga, nagu olemasolu mõistega (situatsiooniline seos) (vt. § 215).

Kontekstilise seosega ühepealiikmelises alusega lauses on aluse süntaktiliseks tähenduseks olla kontekstis esineva öeldisverbiga väljendatud tegevuse sooritajaks või olemises olijaks. Näiteks tekstis *Lõpuks tantsis kogu lasteaed. Kõige hoogsamalt aga veel neljanda rühma eakas kasvataja* on ühepealiikmeliseks lauseks *Kõige hoogsamalt aga veel neljanda rühma eakas kasvataja*. Selles on aluseks sõna *kasvataja*, mille leksikaalseks tähenduseks on kasvataja kui elusolend. Alus seostub kontekstis esineva öeldisega *tantsis*, olles süntaktilise tähendusfunktsiooni järgi vastava öeldisverbiga väljendatud tegevuse sooritajaks, s. t. tantsijaks. Tekstis *Mu roosid olid väga kaunid. Ja muidugi ka nelgid* on ühepealiikmeliseks lauseks *Ja muidugi ka nelgid*. Selles on aluseks sõna *nelgid*, mis seostub predikaatselt eelneva lause öeldisega *olid*, olles viimase suhtes olia funktsioonis. Näiteid kirjasõnast: *Üksnes Anton jäi istuma. Ja traktorist* (süntaktiline tähendus — jääja). (Kallas N 102.) *Maret kallab kausid põõsa alla ja läheb väärikalt minema. Tiia* (süntaktiline tähendus — kallaja ja mineja) *samuti*. (Kallas N 14.) «Kas isa on?» — «Ei ole.» — «Ja ema (süntaktiline tähendus — olemas olia)?» (Paas V 16.)

Situatsioonilise seosega ühepealiikmelisteks lauseteks on nn. nimetavad laused. Neis mitte ainult ei nimetata alusega lähistatud objekt, vaid aluses väljendub ka selle olemasolu. Näit. ühepealiikmelises lauses *Väiksem saal seltsimajas, kontserdisaalist vaheruumide läbi lahutatud* on aluseks sõna *saal*, mis seostub predikaatselt olemasolu mõistega, olles seega olemises olijaks. Näiteid: *Sinine taevas. Kolm üpris väsinud pilve. Ja lustakas*

laul nende all. (Kallas N 5.) *Looklevaid teid, rohelisi künkaid inimasulatega, ojakäärusid, üksikuid puurühmi niitudel*. (Tuglas T I 325.) *Helgav õhtupoolik juulikuus*. (Vilde A 120.)

Aluse mõiste käsitlemisel ei saa mööda minna ühelt poolt aluse ja sihitise, teiselt poolt aluse ja öeldistäite piiril asuvatest juhtudest. Lisaks eespool esitatud aluse ja sihitise raskesti eristatavatele juhtudele tuleb tähelepanu osutada rühmale käändsõnadele, mis seostuvad seesuguste liikumist tähistavate öeldisverbidega nagu *jooksma, voolama, tilkuma, sadama, tuiskama* jms. ja märgivad vastavas liikumises olevat objekti (*verd, vett, mahla, vihma, lund, rahet* jms.). Kui asjaomane käändsõna on nimetavas, nagu *vesi jookseb, veri voolab, mahl tilgub, rahe sajab, lumi tuiskab*, siis on see lauses alati aluseks.

Kui liikumises olevat ainet tähistav käändsõna on osastavas ja öeldisverbiga väljendatud tegevuse sooritajaks on mingi muu, nimetavalise käändsõnaga väljendatud objekt, nagu *silm jookseb vett, käsi voolab verd, kask tilgub mahla*, siis on nimetaviline käändsõna aluseks ja osastaviline sihitiseks. Näit. *Tema nina (alus) tilkus verd (sihitis)*.. (Madarik J 11.) ..*suu (alus) hakkas kangesti vett (sihitis) jooksuma*. (Tuglas T I 72—73.) ..*ilm (alus) udutas vihma (sihitis)*. (Tuglas T I 15.) *Oktoober (alus) rabistas külma vihma (sihitis)*. (Kaugver K 121.)

Kahtlusi analüüsimisel ei teki ka neil juhtudel, kui vastav lauseliige esineb omastavas (täissihitise käändes). Näit. lauses *Tuiskas lume hangedesse ja juba enne mardipäeva sadas lume maha* on sõna *lume* täissihitis.

Kui liikumises olevat ainet tähistav käändsõna esineb osastavas, kusjuures antud lauses puudub teine, nimetaviline käändsõna öeldisverbiga väljendatud tegevuse sooritaja funktsioonis, nagu *vett jookseb, verd voolab, mahla tilgub, vihma sajab*, siis on tegemist juba keerulisema küsimusega. Ühelt poolt on seesuguseid osastavalisi käändsõnu peetud osaalusteks.³ Teiselt poolt on aga väidetud, et osastavat ei saa alati päris kindlalt pidada osaaluseks, vaid paljudel juhtudel võib ta olla analüüsitav osasihitisena.⁴ Aluse ja sihitise piirialale kuulub vastav osastaviline käändsõna näiteks järgmistes lausetes: ..*neist jooksis vett sisse nagu tiiki*. (Roht J 7.) *Ohtu eel hakkas ka veel lund sadama*. (Eessaare J 14.) *Sabistas vihma*. (Madarik J 153.) *Mustast, tühjast taevast niriseb külma vihma*. (Tuglas T I 30—31.)

Järgnevalt juhitagu tähelepanu aluse ja öeldistäite (vt. § 72) erinevusele. Kui lauses on kaks omavahel *olema*-verbiga ühen-

³ Vt. L. Keitonen, Lauseliikmed eesti keeles. Tartu, 1924, lk. 18.

⁴ Vt. K. Kont, Käändsõnaline objekt läänemeresoome keeltes. — Keele ja Kirjanduse Instituudi uurimused IX. Tallinn, 1963, lk. 37

datud sõna, mis vastavad küsimustele *kes? mis? keda? mida?*, siis on nendest aluseks see, mille kohta midagi öeldakse. Teine asjaomastest sõnadest on öeldistäide. Kumba kohta midagi öeldakse, see selgub mõningatel juhtudel alles kontekstist. Näit. lauses *...tema on meie suguveri, tema tahtmised on meie tahtmised...* (Pärn M 111.) on sisult identseteks nimetavalisteks nimisõnadeks (*tema*) tahtmised ja (*meie*) tahtmised. Aluseks on (*tema*) tahtmised kui sõna, mille kohta midagi väidetakse. Vahel võib koguni üht ja sedasama lauset erinevast kontekstist olenevalt erinevalt analüüsida. Näiteks dialoogis «*Kui hea suusatajal Kes ta on?*» — «*Hea suusataja on mu klassiõde.*» on viimases lauses *Hea suusataja on mu klassiõde* aluseks nimetavaline sõna *suusataja*, mille kohta midagi öeldakse. Teine nimetavaline sõna *klassiõde* on öeldistäide. Dialoogis «*Millega su klassiõde siis õieti silma paistab?*» — «*Hea suusataja on mu klassiõde.*» on viimases lauses aluseks nimetavaline sõna *klassiõde*, mille kohta midagi väidetakse, öeldistäiteks aga sõna *suusataja*.

Lausetes, kus asjaomasteks sõnadeks on erineva mõttelise mahuga nimisõnad, võib aluse ja öeldistäite eristamise kriteeriumiks olla nimetatud nimisõnade mõtteline maht. Nimelt märgib alus sel puhul sisult suuremat ja mahult väiksemat mõistet, öeldistäide aga sisult väiksemat ja mahult suuremat mõistet.⁵ Seejuures märgib öeldistäide kas liiki, kuhu alusega väljendatud mõiste kuulub, või nimetatud mõiste iseloomulikku tunnust. Näiteks lausetes *Sipelgas on putukas* ja *Anne on üliõpilane* on sisult suuremad ning mahult väiksemad mõisted *sipelgas* ja *Anne*, olles seega alused. Sõnad *putukas* ja *üliõpilane* aga märgivad öeldistäitena sisult väiksemat ning mahult suuremat mõistet. Seejuures väljendavad öeldistäited liiki, kuhu vastav alus kuulub. Aluse ja öeldistäite eristamiseks võib praktiliselt tihti kasutada järgmist moodust. Nimelt paneme tähele, et ühele kõnealustest vormidest vastab sagedasti saav kääne. See sõna, mida võib ilma lause tähendust oluliselt muutmata asendada sõnaga saavas, on öeldistäide, teine mainitud sõnadest aga alus.⁶ Näiteks lause *Mu õde on arst* võib selle sisu enam-vähem säilitades ümber muuta järgnevalt: *Mu õde on arstiks*. Seega on loodud näitelause aluseks sõna *õde*, öeldistäiteks *arst*.

Lõpuks juhitage tähelepanu veel asjaolule, et kuigi harilikult

⁵ Vrd. O. Есперсен, *Философия грамматики*. Москва, 1958, lk. 170. Meenutatagu, et mõiste sisuks on teadmus vastava esemete klassi olulistest tunnustest, mõiste maht aga moodustub kõigist neist esemeist, mida antud mõiste hõlmab.

⁶ Vrd. P. Numminen, *Erästä lauseenjasennyksen seikoista*. — *Sananjalka* I, 1959 Turku, 1959, lk. 33.

asub alus lauses öeldistäitest eespool, ei saa lauseliikmete järjekorda lauses pidada aluse ja öeldistäite eristamise kriteeriumiks. Näiteks lauses *Sõnakuulelik laps on Kadri ka veel* asub substantiiv *laps* nimisõnast *Kadri* eespool, kuid seda ei saa pidada aluseks, vaid öeldistäiteks. Aluseks on sõna *Kadri* kui sisult suuremat ja mahult väiksemat mõistet märkiv sõna, mille kandja kohta väidetakse, et see kuulub sõnakuulelike laste liiki. Seejuures on võimalik ilma lause tähendust oluliselt muutmata asendada sõnaühend *sõnakuulelik laps* lauses vastava translatiivivormiga: *sõnakuulelikuks lapseks on Kadri ka veel*.

Kõike eelnevat kokku võttes võib öelda, et alus ehk subjekt on lause pealiige, mis vastab küsimustele *kes? mis? keda? mida?*, olles öeldisverbiga väljendatud tegevuse sooritajaks või öeldisverbiga väljendatud olemises olijaks.

Selle definitsiooni alla ei mahu kaks järgmist juhtu:

1) nimetava lause alus, mis vastab küsimustele *kes? mis? keda? mida?* ja märgib üldse olemasolijat;

2) passiivis oleva öeldisverbiga lause alus, mis, määrates harilikult öeldise vormi, märgib grammatiliseks aluseks olevat tegevusobjekti.

II. ALUSE ESINEMISVORMID

Aluseks on harilikult sõnad oma põhitähenduses, s. t. esemete, olendite või nähtuste tähistajana. Näiteks lauses *Mantel ripub varnas* on aluseks sõna *mantel*, mis tähistab eset. Lauses *Tema valdab arvukalt võõrkeeli* on aluseks sõna *tema*, mis tähistab elusolendit. Lauses *Armastus oma kodumaa vastu on omane meie kollektiivile igale liikmele* on aluseks sõna *armastus*, mis tähistab nähtust. Esinedes oma põhitähenduses, võivad aluseks olla järgmised esinemisvormid.

1 Nimisõna nimetavas või osastavas. Näit. *Sõja lõpp lõikus meie mällu oodatud suursündmusena. Saarel elas rohkesti kalureid.*

2 Asesõna nimetavas või osastavas. Näit. *Meie oleme rahupooldajad. Kedagi ei olnud kodus. Kõik jõudsid õnnelikult pärale.*

3 Põhiarv nimetavas või osastavas. Näit. *Kaks meest astusid tuppa. Kolme poega tal enam ei olnud.*

4 da-tegevusnimi. Näit. *Ka vaikida on mõnikord hea. Kas andestada tähendab ühtlasi unustamist?*

5 Määrsõnad *palju, vähe, rohkesti, mulst* jts. Näit. *Palju inimesi ootas trammi. Muist lilli jai ju ikka peenrale kasvama.*

6 Täht. Näit. *a* on tahestiku esimene täht. Siin vihikus on 1 pisut viltu.

7 Sõnaosa. Näit. *-line* liitub vokaalile. *-ta-* tuletab pöörd sõna-dest põhjustavaid pöörd sõnu *e. kausatiive*.

8 Number. Näit. Igas rühmas on 10 õpilast. 2 meestest näisid tuttavatena.

9 Märk. Näit. Liidetavate vahel on märk *+*. Märk *?* tähistab küsilauseid.

Mõnikord võivad aluseks olla muud esinemisvormid. Siis ei ole nad aga enam oma põhitähenduses, vaid on kas suuremal või vähemal määral substantiveerunud, esinevad nime funktsioonis või nimega võrdses tähenduses või märgivad esemete, olendite, nähtuste ja mõtete sõnalist tähistust.

Substantiveerunud vormidest on aluseks peamiselt järgmised.

1 Omadussõna nimetavas või osastavas. Näit. *Haige tunneb end tana juba pisut paremini. See sinisevöödilise vasakul letil meeldib mulle teltest kangastest palju enam.*

2 Järgarv nimetavas või osastavas. Näit. *Alles kolmas ütles ülesande õige vastuse. Kui lõpuks kümnes võistleja päralt jõudis, siis seal esimest enam ei olnudki.*

3 *v*-kesksõna nimetavas või osastavas. Näit. *Jagatav oli kümnest suurem. Oodatavat ei saanudki. Kodu oli kõik see masendav nagu meelest läinud.*

Harvemini on aluseks muud substantiveerunud sõnaliigid nagu määr-, side- ja hüüdsõna või ka pöörd sõna pöördeline vorm. Näit. *«Meie olukord pole siiski nii halb, sest edaspidi on lootust šeffide abi.» — «Edaspidi» on omaette küsimus ega puutu siia.» Siia ei kostnud küll mingit hurraad. «Kõik oleks hästi läinud, kui mul kell oleks kaasas olnud.» — «Kõik need «oleksid» ei tähenda midagi.»*

Alusena võivad esineda nime funktsioonis või nimega võrdses tähenduses kõik sõnaliigid, tähed, sõnaosad, numbrid, märgid, sõnaühendid ja laused. Näit. *«Edasi» ilmub kuus korda nädalas. Agent X saabus pool tundi tagasi. «Mingem üles mägedele» on praegugi veel üks populaarsemaid laule. TU-124 stardib lennuväljalt kolme tunni pärast. 406-44 kuulab. Võidusõitja 87 finišeeris esimesena.*

Aluseks võivad olla esemete, olendite, nähtuste ja mõtete sõnalise tähistusena mis tahes esinemisvormid. Näit. Tema iga sõna jarel esinev *«tähendab»* mõjus häirivalt. Publiku *«Juurdel Juurdel»* andis liidriks rohkem, kui arvata võis. Hädine *«Ma enam niimoodi ei tee»* tuli viimaks poisil üle huulte.

Järgnevat võtamegi lähema vaatluse alla aluse esinemisvormid.

1. NIMISÕNA ALUSENA

Kõige sagedamini on eesti keeles aluseks nimisõna nimetavas või osastavas (vt. lähemalt § 35 jj.) Näit. *Tõesti, seinaligid, akna all oli väike must ümmargune nõõp.* (Luts K 47.) *Aga teil on ju sündimise ja ... looduse poolest küllalt eesõigusi.* (Bornhöhe TJ 233.) *Meil ei olnud veel tuld üleval.* (Mändmets T I 170.) *Nii meenub tana Mikklile ta teine naine.* (Kibuvits E 259.)

Aluseks võivad olla nii üldnimed, nagu *Selline hommik viib mõtled ise töö juurde.* (Kool A 153.) *Kuid see-eest oli siinne hein ka hea...* (Hint TR II 101.), kui ka pärisnimed: *Ja kui Juuraku vahib veel tormilt...* (Smuul LP 97.) *«Turist» on tohutult hea ratsa...* (Veetamm O 34.) Kõiki mitmesõnalisi pärisnimed on eesti keeles peetud üheks lauseliikmeks.⁷ Neid saab aga veel edasi analüüsida. Lauses *Vietnami Demokraatlik Vabariik asub Aasias* saab võtta aluseks *Vabariik*, sõna *Demokraatlik* aluse juurde kuuluvaks omadussõnaliseks täiendiks ja sõna *Vietnami* aluse juurde kuuluvaks nimisõnaliseks täiendiks. Sellega analoogilised on näileks järgmised laused, kus mitmesõnalises pärisnimes üksnes viimane sõna esineb aluse funktsioonis, eelnev (resp. eelnevad) aga täiendi funktsioonis: *Kõige mitmekülgsemaks ettevõtteks saarel on Hiiumaa Kohaliku Majanduse Kombinaat.* (Jalasto H 23.) *Helmes töötab Põllumajanduse Mehhaniseerimise Kool.*

Iselugu on niisuguste mitmesõnaliste pärisnimedega, mille seos vastava eseme, olendi või nähtusega on kas kaudne või koguni juhuslik. Sellised pärisnimed kujutavad endast asjaomastele esemetele, olenditele või nähtustele antud sõnalist tähistust kui märki. Kirjas pannakse seesugused nimetused (näit. teoste pealkirjad, perioodiliste väljaannete, medalite ja ordenite, asutuste ja organisatsioonide nimetused, toodete erinimetused jms.) sageli jutumärkidesse ja lauses esinevad need ühtse lauseliikmena. Aluseks on sellised mitmesõnalised pärisnimed näiteks järgmistes lauses: *«Oltuntuks sai «Uuel teel» «Tokerjate» nime all.* (Käosaar; Vilde J V 580.) *«Kivist viitlid» oli ja võib-olla ka jääb eesti uuema luule kõige leadlikumaks katseks intellektuaalse tunnetuse territooriumide arvel luule pärusmaid laiendada.* (Tonts, KK 1967 240) *«Keskmised päevad» toob sinna mitmed huviga*

⁷ Vt. N. Remmel, J. Valgma, E. Riikoja, Eesti keele grammatika keskkooli VIII-X klassile. Tallinn, 1957, lk 145, N. Remmel, E. Riikoja, J. Valgma, Eesti keele grammatika IX-XI klassile Tallinn, 1964, lk 72.

jälgitavad karakterid, avardab problemaatikat ja pakub eredat ainekäsitusi. (Ilus, KK 1967 247.) Kui kirjeldatud tüüpi alus kujutab endast omaette lauset, siis on võimalik seda lauseliikmesiseselt omakorda analüüsida. Näiteks lauses *Mõneti vähem õnnestunud jutustuseks on Vilde «Kuidas saadakse miljonäriks»* on aluseks *«Kuidas saadakse miljonäriks»*, mis kujutab endast omaette lauset. Seda saab omakorda analüüsida: *Kuidas* (viisimäärus) *saadakse* (öeldis) *miljonäriks* (olekumäärus). Analoogilised selega on näiteks järgmised laused: *Sellelt autorilt oli täiesti ootuspärane luuletuskogu «Kõik on kokku unenägu»*.. (Andresen, KK 1964 536.) *Elamuse on andnud paljudele vastajatele.. eriti luuletus «Pärja punuksin sulle, Aafrika»*.. (Köst, KK 1964 653.)

Peale nimisõna nimetava ja osastava võib aluseks olla mis tahes muu käändevorm, kui see vastab lauses küsimusele *kes?* *mis?* *keda?* või *mida?*. Näit. *«Ma arvasin, et sul mõni niisugune... metallist võru on...»*.. Sõna *«metallist»* (mis?), millest ta aru ei saanud, tegi asja veel keerulisemaks. (Luts K 25.) *«Vojeikovitš» kõlab «lõunalel»* (mis?) hääresignaalina. (Smuul JM 36.) Antud juhul on alusena esinev sõnavorm metakeelne. See ei esine oma põhitähenduses, ei too esile asjaomase käände funktsiooni vastava nähtuse, eseme, olendi jm. suhtes, vaid väljendab antud mõiste tähistust kui omaette abstraktsiooni. Seesuguseid näiteid kohtab eesti kirjakeeles harva.

Kaksiksõnade puhul esineb kaksikalus. Näit. *Kas hakkavad käed-jalad liikuma ja kas saavad veidi alandlikumaks?* (Roht K 113.) *Poisid-tüdrukud ronisid oma pampudega autokastidesse..* (V. Saar L 33.) *Aga aeg jooksis ruttu, jõulud jõudsid mööda, ometi polnud Marit-Mikku pulmadele nähtavasti sammugi lähemale jõudnud.* (Tammsaare J III 87.) *Aga trahteri ukseid-aknad jäid kinni.* (Vilde J V 255.)

Märkus. Kui aluseks olevad sõnad on omavahel ühendatud sidesõnaga *«Ema ja isa läksid tööle, Annet ega Peetrit ei olnud kodus»*, siis on tege mist mitme alusega.

2. ASESÕNA ALUSENA

25 Aluseks on sagedasti ka asesõnad. Vaatleme asesõnalist alust asesõna liikide järgi.

1 Isikulised asesõnad: *Ma ütlen talle sedasi..* (Beekman,

Lg 1955 1497.) *Kuule, võta sina kapp..* (Mändmets T I 26.) *Peale pooletunnist kärmast käiku jõudis ta pärale.* (A. Jakobson L 69.) *Tänasest peale elame meiel* (Laht S 16.) *Te teete aga ülekohut, kui te oma töid avalikkuse kätte ei saada..* (Vilde J V 86.) *Esiatgu on ikka nemad siin..* (Metsanurk P 60.) *Siis neid veel ei olnud sündinudki.*

Isikulise asesõna lühemad vormid (*ma, sa, ta, me, te, nad*) esinevad alusena harilikult lauserõhutuse ja pikemad vormid (*mina, sina, tema, meie, teie, nemad*) lauserõhulises asendis.

2 Omastav asesõna oma: *Aga või see oma siis kohe poissi imetama hakkab.* (Tammsaare TÕ I 173.) *Kalevivabriku omad on siiski kindlaks jäänud.* (A. Jakobson V 102.)

3 Näitavad asesõnad: *Ei tõusnud see vaikselt *kui päikene..* (Suits L 117.) *..need müügile ei tule üksnes märtsis.* (Laht L 25.) *Too võngutas kärsitult väikese pingul saapaga jalga..* (Leberecht VP 8.) *Niisuguseid on meil ka.* (Kiik, VV 18.) *Säh, või seesugune upub!* (Eessaare J 97.) *Seesama kordus ka nüüd.* (Tammsaare J III 204.)

4 Küsivad-siduvad: *Kes aga haarab minu sule..?* (Under VL 240.) *Mehed ei armasta tõe, mis on naiste suus.* (Tammsaare TÕ IV 300.) *Lapsest saadik mäletas ta sõbralikku vanaisa, kes alati sõnaahtralt, visalt ja hoolikalt tööd kohmitses.* (Hint TR I 45.)

Märkus. Kui küsivale-siduvale asesõnale *kes* ~ *mis* järgneb näitav asesõna *see*, analüüsitakse asjaomasel lauseid kahte moodi. Ühtedes lausetes moodustavad ühendites *kes see* ja *mis see* mõlemad sõnad omaette lauseliikme. Neil puhkudel esineb sõna *see* oma põhitähenduses, ta on lauses sageli rõhutatud ja analüüsitakse aluseks; sõnad *kes* ja *mis* on öeldistateks või täiendiks, sõna *mis* mõnikord ka sihitiseks või määruseks. Öeldistateks on *kes* ~ *mis* kõnealuseis lauseis siis, kui öeldisverbiks on *olema, paistma, näima* vms. Näit. *Kes see on? Mis see on? Kes see paistab olevat? Mis see näib olevat?* Kui ühendites *kes see* ja *mis see* sõnad *kes* ja *mis* esinevad tähenduses 'milline? missugune?', on need täiendid. Näit. *«See ju läks meilt ära.»* — *«Kes see?»* *«No see on juba teab mis!»* — *«Mis see?»* Kõrvuti asetsevatest sõnadest *mis see* võib sõna *mis* olla sihitiseks, kui ta on sihilise pöörd sõna laiendiks. Näit. *Mis 'mida' see siis peab tähendama?* Ühendis *mis see* on sõna *mis* määruseks juhul, kui ta esineb määrsõna funktsioonis. Näit. *Mis see sinu asi on? 'miks see sinu asi on?'.*

Teistes lausetes moodustavad ühendid *kes see* ja *mis see* tervikuna ühe lauseliikme. Näitaval asesõnal *see* puudub sel juhul iseseisev tähendus ja tema funktsiooniks on pigemini rõhutada sõnade *kes* ja *mis* tähendust. Näit. lausetes *Kes see tahab tänapäeval koduperenaiseks hakata?* ja *Mis see seal katlas podiseb?* on aluseks asesõnaühendid *kes see* ja *mis see*, mis tähenduselt võrduvad sõnadega *kes* ja *mis*. El küsita ju *Missugune see tahab tänapäeval koduperenaiseks hakata?* ega *Milline see seal katlas podiseb?*, vaid küsilakse *Kes tahab tänapäeval koduperenaiseks hakata?* *Mis seal katlas podiseb?*

Kõnekeeles võib selles tähenduses esinev sõnaühend *kes see* olla kokku sulanud üheks sõnaks *kesse*. Näit. *Kesse niusuguse väikese karja peale tahab tulla?* (Kimm V 23)

5 Määratlevad: *Ja ise vuhiseb aga.* (Liiv T 249.) *Seda teab igaüks ilma mõtlematagi.* (Liiv T 124.) *Seda seika ei meenutanud kumbki hiljem leineteisele.* (Metsanurk P 31.) *Mõlemad läksid esiti näost punaseks.* (Luts K 14.) *Seal oli kõike segamini.* (Tuglas V 289.)

6 Umbmäärased: *Midagi sadas suure mülsuga vastu seinu.* (Sikemäe N 288.) *...nälga ei surnud peres keegi.* (Vetemaa, Lg 1961 41.) *Vanal Trombil ongi selle kiskja välimusest mõndagi.* (Vilde J V 258.) *Mõned pooldavad pattude andeksandmist.* (Angervaks M 13.) *Kõik muu Võhunõmmest huvitab vähe.* (Krusten N 5.) *Mitu kangast pälvist tähelepanu dekoratiivsuse poolest. Kui mitu elas vaikselt õnnes.* (Kreutzwald S II 22.)

Tuleb märkida, et määratlevaid ning umbmääraseid asesõnu ja neile vahetult järgnevaid nimi- või asesõnu mitmuse seestütlevas (*keegi lastest, ükski neist*) on vaadeldud ka koos sellise sõnaühendina, mis moodustab ühe lauseliikme.⁸ Sel juhul pole aga lause lõpuni analüüsitud, sest kõnealused ühendid ei kujuta ju endast lahutamatu sõnaühendit, mille osadel omaette võetuna puuduks täiendus. Sagedasti esineb lauses seesugune asesõna ka ilma seestütlevas oleva laiendita (näit. *Keegi tuleb, Ükski ei nuta.*), kus vastava asesõna aluse funktsioonis ei kahelda. Kui aga lauses asjaomase aluse juurde kuulub kaändsõna seestütlevas, siis osutab see alusega väljendata liiki või laadi ja on seega täiendiks. Näit. *Mitmed prouadest hakkasid haledasti nutma.* (Sommer L 19.) *...ja kui kaasreisijatest veel mõned süüa ja juua tahtsid, toodi veel teine kaetud laud kupeesse.* (Vilde R 25.) *Saarel polnud kumbki neist sõnagi lausunud.* (Eessaare J 67.) *Kuid valskust keegi meist ei salli.* (Nurme J 100.)

Süntaktiliselt lahutamatu sõnaühend ei ole ka konstruktsioon *midagi + omadus- või asesõna osastavas*. Näit. *Midagi tähtsat on korraga äkki sündinud.* (Liiv T 83.) *Midagi hoopis muud oli Illimari meele mõlkunud.* (Tuglas T III 253.) *Pauli mälli kerkis äkki midagi väga-väga tuttavat.* (Semper P 410.) Et omadussõna siin iseloomustab lähemalt umbmäärast asesõna, näidates asesõnaga tähistatud mõiste liiki või laadi, siis on õige asjaomases sõnaühendis tegijat või olijat väljendavat umbmäärast asesõna pidada aluseks, osastavas olevat omadussõna aga täiendiks (vt. ka lk. 262).

⁸ Vt. K. Kare, Eesti keele grammatika. Tuletusõpetus ja lihtlause süntaks. Tallinn 1950, lk. 93; N. Remmel, J. Valgma, E. Riikola, *op. cit.*, lk. 147.

3. OMADUSSÕNA ALUSENA

Eesti keeles võib täheldada omadussõnu, mis on kas vähemal või suuremal määral substantiveerunud. Kõnealune nimetavaline või osastavaline alus esineb näiteks järgmistes lausetes: *See poolvillane toimne, mis nüüd aidas malgal seisab, ... on paras talle.* (Liiv VJ 253.) *...aga vanad püüavad seda kiunumist oma häälitsemisega segada.* (Mändmets H 16.) *Vähe on nii omapäraselt, halastamatult ilusat.* (Smuul K 10.) *Linlase lauale läheb värsket.* (Vellend, Tä 345.) *Halge aga ei saa tööle minna.* (Angervaks M 138.)

Peale selle esineb üksikuid juhtumeid, kus aluseks olev omadussõna on saanud sõna või nimetuse tähistajaks. Näit. *Omadussõna «andekas» ei kuulu kindlasti mitte ainult kunstisjääri terminite hulka.* (A. Beekman, Tä 359.) *Ja «must» valts tal ukselaga nagu peaga i...* (Madarik J 13.) Ka esineb omadussõna ülekantud tähenduses, näiteks hinde märkijana: *Möödunud veerandi «puudulik» jääb kindla «kolme» kõrval ikkagi nagu rohkem varju.* (Pervik, Raud R 5.)

4. ARVSÕNA ALUSENA

Aluseks võivad olla nii põhi-, järg- kui murdarvud, mis esinevad kas arvsõnade või numbrite (vt. § 32) kujul.

Põhiarv võib esineda nimetavalise või osastavalise alusena, nagu *Kaheksa oli küll kohal, aga kolme enam tulemas polnudki.* Näiteid kirjasõnast: *Tead, kusagil silmavett valamas kolm, sest niiskub su padi ning jalge all tolm.* (Under VL 119.) *Kõik neli röökisid nõnda, et olid näost sinised kui jõhvikad.* (Vilde R 246.) *Kümme on maelud, viisteist elavad.* (Smuul K 6.)

Aluseks olev põhiarv esineb eesti kirjakeeles harilikult koos osastavalise nimisõnaga, näit. *Kolm inimest istuvad. Seitse rätsepat õmblevad.* Aluse kõnealune tüüp kujutab endast mõneti keerukat nähtust, mille puhul on avaldatud erinevaid arvamusi. Nii peavad ühed autorid aluseks ainult nimisõna⁹, teised

⁹ Vt. F. J. Wiedemann, Grammatik der Ehstnischen Sprache. St.-Petersbourg. 1875, lk. 600, K. A. Hermann, Eesti keele lauseõpetus. Tartu 1896, lk. 30.

ainult arvsõna¹⁰. Tänapäeva eesti keele grammatikates peetakse aluseks arv- ja nimisõna ühendit tervikuna.¹¹ Siinkohal juhitagu aga tähelepanu asjaolule, et detailsel käsitusel saab nimetatud ühendit veel edasi analüüsida, sest käsitletav arv- ja nimisõna ühend kujutab endast täistähenduslike sõnade ühendit, mille komponentidel omaette võetuna on olemas kindel tähendus. Nii võib nimetatud sõnaühendit lauses veel edasi analüüsida. Antud ühendis on põhisõnaks arvsõna, mis määrab selle juurde kuuluva käändsõnalise laiendi vormi ja kahepealiikmelises lauses oma vormi või sisuga ka öeldisverbi esinemisvormi. Et arvu mõiste puhul on tegemist abstraktsiooni väga kõrge astmega, mille tõttu seos objektiivse reaalsusega on raskesti märgatav, siis tõenäoliselt just selle tõttu ongi arve seesugustes ühendites peetud liiga süüvaesteks selleks, et nad saaksid olla lauses aluseks. Tegelikult väljendavad arvud kvantumit, nagu mitmed alusena esinevad nimisõnadki, milledest osa väljendab küll üsna konkreetseid esemeid (*hunnik kive, kauss putru, kimp lilli*), osa aga puhtabstraktseid mõõtühikute nimetusi (*tonn helna, süld puid, meeter riidet*). Lauses nimetavalise või osastavalise arvsõnaga väljendatud kvantum (*kolm meest on kohal, nelja koera pole meil kunagi olnudki*) on protsessist (olemisest, tegevusest) osavõtjaks ja on seega aluseks. Arvsõna juurde kuuluv nimisõnaline laiend näitab liiki, olles seega täiendiks. Näit. *Ja varsti puhkaski kolm kalameest õiglasel unes.* (Pervik, Raud R 111.) *Läksidki kolmteist vanemat aastakäiku.* (Gross M 41.) *Mul oli kakskümmend viis ristiisa.* (Smuul K 6.) *Ta silmade ümber oli sada naerukortsu.* (Angervaks M 25.) *Mu raamatul oli muidugi tuhat puudust.* (Gross M 282.)

Märkus 1. Kui põhiarvule üks järgneb nimisõna ainsuse nimetavas (*üks õpilane, üks kraad*), siis on selle sõnaühendis põhisõnaks nimisõna, mis lauses on vastavalt aluseks, sihituseks või öeldistateks, üks aga selle juurde kuuluvaks täiendiks (vt. lk. 284).

Eesti keelele on omane ka seesugune aluse tüüp, kus aluseks

¹⁰ Vt. H. Põld, Eesti keeleõpetus, II jagu. Lauseõpetus. Tallinn, 1922, lk. 44; L. Kettunen, op. cit., lk. 9; K. Leetberg, Eesti lauseõpetus keskkoolidele. Rakvere, 1925, lk. 5; E. Muuk, M. Tedre, Lühike eesti keeleõpetus II. Tuletus- ja lauseõpetus. Tartu, 1933, lk. 59; E. Muuk, K. Mihkla, M. Tedre, Eesti keskkooli-grammatika ühes harjutustikuga IV. Lauseõpetus keskkooli IV klassile. Tartu, 1936, lk. 17; J. Aavik, Eesti õigekeelsuse opik ja grammatika. Tartu, 1936, lk. 81; A. Saareste, Kaunis emakeel. Lund, 1952, lk. 44-45.

¹¹ Vt. K. Kure, op. cit., lk. 93; N. Remmel, J. Valgma, E. Riikoja, op. cit., lk. 147; N. Remmel, E. Riikoja, J. Valgma, op. cit., lk. 73. E. Vääri, Eesti keele opik keskkoolile. Tallinn, 1968, lk. 96.

oleva põhiarvu juurde kuulub noomen mitmuse seestütlevas, näit. *Üks poegadest pidi tööle minema.* (Krusten, Tä 115-116.) *Kolm neist langes visatud taprite all.* (Metsanurk U 40.) *Viis õpilastest on haiged.*

Kui aluseks on põhiarv üks, siis võib sellele järgneda ka noomen mitmuse osastavas. Näit. *Siin on üks neid laule, mida see Mariia nii hurmavalt laulab ja mida kuulates Robert kohe sulab.* (Vilde J V 198.) *Minu juurde tuli üks mu vanu häid tuttavaid — õieti naabreid, sest ta elab meie läheduses.* (Vee-tamm O 72.) *1960. aasta hilissuvel jäi üks meie balletisolisti grippi.* (Kibuvits, Tä 202.) Ka neil juhtudel on arvsõna juurde kuuluv käändsõnaline laiend täiendiks analoogiliselt eespool toodud arvsõna ja nimetavalise või osastavalise käändsõna ühendiga.

Põhiarvudest koosneva kaksikaluse puhul väljendavad omavahel kirjas sidekriipsuga ja kõnes intonatsiooniga ühendatud arvsõnad (*kolm-neli, kuus-seitse*) koos ühte ligikaudset arvu analoogiliselt vastavatest arvsõnadest koosneva sõnaühendiga, milles sõnad on omavahel ühendatud sidesõnaga *või* (*kolm või neli, kuus või seitse*). Näiteid: *Kaks-kolm nörka küünlakilrt tun-gisid tema ja sein vahelt läbi.* (Tuglas T I 60.) *.. talu neli-viis lehma konti said rahutu tammumise karistuseks kuulda sõimu.* (A. Beekman, Tä 361.)

Märkus 2. Aluseks võib olla ka ligikaudset arvu märkiv põhiarvu ja kaas-sõna *üle* alla, ümber vms ühend. Näit. *Ainuüksi vabariigi ametiühingute kultuuriasutuste juures on üle 4000 mitmesuguse isetegevusringl.* (KE 1963 I 4) *Kaplinnani on jäänud alla neljasaja milt.* (Smuul J 62.) *Tuhandetest inimestest jäi ellu 80 ümber.* (Vaarandi U 54.)

Omaette rühma moodustavad seesugused laused, kus aluseks olev põhiarv märgib arvsõna nimetust või arvsõna mõnes üle-kantud (näiteks hinde) tähenduses, nagu *.. muret ja peavalu val-mistanud «kaks» on häbistatult kõssi tõmbunud.* (Pervik, Raud R 5.)

Järgarvudel alusena on ühiseid jooni ühelt pool aluseks olevate põhiarvudega, nagu konstruktsioon *arvsõna + käändsõna seestütlevas* (*kolmas neist, neljas meestest*), teiselt poolt aga omadussõnadega, mis alusena märgivad ühtlasi nii omadust või tunnust kui ka selle kandjat. Näit. *Kus kaks nais-terahvast koos, kolmas kisendamas suus!* (Koidula T I 161.) *.. nel-jas teeb kirstu ja saab teopäeva, viies annab hobuse ja saani.* (Liiv T 120.) *.. teised kõdunenud, kolmandad poolküllakil, neljan-dad päris maha langenud.* (Liiv T 174.)

Murdarv võib esineda nimetavalise või osastavalise alu-sena. Näit. *Poolt referaadist veel olemas ei ole. Seitse üheksan-dikku lõpetajatest kavatses jätkata õpinguid kõrgemates koolides.*

Null koma null kaks protsenti valijatest ei ilmunud hääletama. Arvustikust teame ju, et sajast eestlasest üheksakümmend üheksa lugeda ja kirjutada oskavad ja et nendest üheksakümmend kaheksa ja pool kirjanikud on. (Vilde R 7.) «Tuhat tänu! Esimene neljandik minu võla tasumiseks.» (Kitzberg VT II 158.)

5. PÖÖRDSÖNA ALUSENA

- 28 Nagu eespool mainitud, võib alusena esineda pöördsona iga vorm, kui see ei väljenda otseselt tegevust ega olemist, vaid on kas substantiveerunud või märgib tegevuse või olemise sõnalist tähistust kui abstraktsiooni. Selliseid verbivorme esineb aluse funktsioonis harva. Näit. Sõna «*müünud*» torkas Almat valusalt. (Metsanurk VT I 253.) ..peatselt harjuti sellega ning sõnake «*tänan*» või peanoogutus sai omaseks. (Kool A 151.) Mis see sinu «*võtan*» tähendab? (Smuul K 196.) Sõna «*kontrollime*» mõjus Peetrile väga halvasti.. (Smuul K 173.)

Tavaliseks pöördsona vormiks alusena on aga *da-tegevusnimi*, mis esineb siin oma põhitähenduses. *da-tegevusnimi* võib sagedasti olla verbaalse nimetava või osastava tähenduse kandjaks. Sel puhul väljendab ta abstraktse tegevuse mõistet, olles kaotanud osa oma verbaalsusest. Selline *da-tegevusnimi* on süntaktiliselt sünonüümiks teonimele ja võib esineda lauses alusena. Tuleb siiski tähelepanu juhtida sellele, et *da-tegevusnimi* ei muutu siin mitte nimisõnaks, vaid säilitab tunduva osa oma verbaalsusest. Seda tõestab fakt, et *da-tegevusnime* juurde kuuluvad üksnes pöördsona laiendid. *da-tegevusnimi* ei saa omada näiteks aluse puhul tavalist omadussõnalist täiendit, vaid ainult määr sõnalist. (Nii ei ole võimalik öelda *šugav magada on kosutav*, vaid *šugavasti magada on kosutav*.)

Kahepealiikmelises lauses seostub *da-tegevusnime* kujul esinev alus öeldisega, mille juurde kas kuulub või ei kuulu öeldistide. Vastavaid lausenäiteid öeldistidega lauses: *Oi, mis mõnuš on talvel liiviku turjalt alla sohu liuga lasta!* (Liiv T 116.) *Aga tümal sool mäkra jälgida oli inimesel ja isegi koeral võimatu.* (Roht J 4) *Oli võõrastav seda näha.* (Tuglas TI 21.) *Kojas oli kindlasti parem vältida möödijate pilkusi.* (Gross M 9.) *Aga väga lõbus ja lohutav on niimoodi omaette mõtelda.* (Rannamaa Ka 6.) Näiteid aluseks oleva *da-tegevusnime* kohta ilma öeldistiteta lauses: *Tänavu kevadel läks mul korda kardetud käärisid aegsasti ära peita.* (Vilde R 7.) *Sest Meleskiga kõrvu istuda kas või paradiisiski pidi ju ometi tähendama mängu elu ja surma peale.* (Tammsaare TÕ IV 299.) *Trebunovi palavaimaks sooviks oli vallutada võitluses fašistide tank.*

(Vaida N 107.) *Üksi kanda koormat sünnitab mitmekordset piina.* (Mändmets T I 516.)

Pöördsona teistest vormidest esinevad sagedamini alusena substantiivselt kasutatud *v-kesksõna* (isikulise tegumoe oleviku kesksõna) ja *tav-kesksõna* (umbisikulise tegumoe oleviku kesksõna). Näit. *Ahju ja vaheseina vahele pandud värviimata puuvoodis lesiski otsitav.* (Ilus K 57.) *Kinnipeetavaid tuli järjest juurde — ja järjest kadus.* (Roht K 303.) *Huvitavat on mujalgi..* (Raidaru P 143.)

6. MÄÄRSÖNA ALUSENA

Määrsõnadest võivad oma põhitähenduses olla aluseks määr 29 või hulka väljendavad sõnad *palju*, *vahe*, *rohkesti*, *muist*, harvemini ka teised.¹² Need esinevad lauses koos osastavalise laiendiga (*palju rahvast*, *vähe lapsi*, *rohkesti lilli*, *muist õpilasi*, *küllalt sõitjaid*). Näit. ..*küll on tal palju lehti*, neid ei jõua keegi ära lugeda. (Vähtra K 5.) *Minul oli selleks vähe lootust..* (Krusten NP 130.) *Rohkesti vigu esines ka abiturientide kirjandeis.* *Suremiseni asi siiski ei läinud, muist marju jäi teiseks päevaks läbi torgata.* (Promet R 14.) *Küllalt inimesi ootas trammi asjatult juba pikka aega. Muist peret oli ammugi siruli visanud.* (Kaal K II 95.)

Harvemini kohtab alusena määrsõna substantiivi funktsioonis. Näit. *Temä «jälle» ei olnud mu meele järgi.* (Liiv T 79.) *«Tule ülehomme, siis räägime pikemalt — mamma sõidab Nõmmele tädi juurde.» Ülehomme jõudiski kätte, ja siin nad nüüd istusid..* (Kaugver K 14.) *Nagu oleks mul seda sinu teisiti vaja.* (Gross M 328.)

7. SIDE-, HÜÜD- JA KAASSÖNA ALUSENA

Side-, hüüd-, ees- ja tagasõna ei esine alusena oma põhitähenduses, vaid kas suuremal või vähemal määral substantiveerununa või tegelikkuse nähtuse, suhte või emotsiooni sõnalise tähistusena.

Sidesõna on aluseks näiteks järgmistes lausetes: «*Ja*» on õigem kui «*ning*».. (Liiv T 95.) *See «aga», millel õieti polnud ühtki konkreetset nime, oli siiski olemas..* (Kaugver K 54.)

¹² Vt. E. Nurm, Lauseanalüüsi probleeme — «Keel ja Kirjandus» 1971, nr. 8, lk. 473—474.

Hüüdsõna on aluseks seesugustes lausetes: *Liirila, liirila!* kõlab kõrgel õhus lõokestelt. (Liiv T 248.) *Vaiki jäänud tra-ta-ta.* (Suits L 265.) *Kostis vali hurraa ja pallid sadasid kahelt poolt õnnetuile kaitsjaile selga..* (Luts K 110.) *Kostaks praegu vene kärast / eesti «tere» kodune.* (Laht S 32.)

Substantiivselt kasutatud kaassõnade kohta alusena olgu esitatud järgnevad näited: *Tagasõna peale pole siiski kujunenud käändelõpuks..* (Ariste, KM 3—4 106.) *Seega esineb siin «pidi» sõna «mööda» tähenduses.* (Priidel, KK 1959 308.) *Õige «jaoks» (ehk «tarvis») tähendab 'otstarbeks, midagi silmas pidades'..* (Aavik E 99.)

8. TÄHT, SÕNAOSA VÕI MÄRK ALUSENA

- 31 Alusena võivad esineda
a) täht: *Milline ümmargune «o» tal on..* (Leberecht VP 150.) *Hea täht on A..* (Niit M 133.) *Kõva «l» ei tule välja.* (Smuul J 15.);

b) sõnaosa: *..algupärane kt on lõuna-eesti murretes muutunud tt-ks, põhja-eesti murretes vastab sellele ht: vatt: vatu 'vaht: vahu'..* (Kask, KM 3—4 20.) *Järgarvsõnade tunnuseks on ainsuse nimetavas -s, teistes käänetes -nda.* (Gr 82);

c) märk: *Mis see ZAO on, seda ma algul ei taibanud.* (Smuul, Tä 38.) *Pane tähele, siin seisab «pp»..* (Leberecht VP 228.) *Aost ehani veab seda raskes veos jõurav DT-55..* (Kool A 103.)

Eesti ilukirjanduses leidub vastavaid näiteid harva, küll aga esineb neid nii ajakirjanduses kui ka pedagoogilistes ja teaduslikes väljaannetes.

9. NUMBER ALUSENA

- 32 Nagu eespool (vt. § 27) nimetatud, võib arve väljendada nii arvsõnadega kui ka numbrita. Numbrid esinevad lauses alusena analoogiliselt arvsõnadega. Näit. *554 valla kohta tuli ainult 206 kooli ja 300 000 leestlasest käisid ainult 6 600 hinge koolis.* (Vilde MS 141.) *Sellest on 22 aastat möödas.* (RH 1967 108.) Peale selle võivad numbrid ka otseselt numbreid tähistada, nagu *Kas sinul siis on number 343 ja 32?* (Kitzberg VT II 133.) või olla nimega võrdses funktsioonis, nagu *4244 eemaldub põhja-suunas.* (Smuul MI 143.)

10. SÕNAÜHEND ALUSENA

Aluseks võib olla substantiivselt kasutatud sõnaühend, mis ei 33
märgi nagu tavaliselt ühtset liigendatud mõistet, vaid selle mõiste sõnalist tähistust kui omaette abstraktsiooni. Näit. *Muhu mees vastas selle peale, et ta pole diplomaat ja räägib seda, mis ta mõtleb; et iga laul peaks ikka olema omal viisil. See «omal viisil» vihastas kaasvestlejat..* (Smuul MI 37.) *«Pai poisid, mul on null varaks — miks te mind nii kurvastate?» «Pai poisid» tundsid ühe kolmandiku oma vihast kaduvat.* (Bornhöhe T 15.) Seesugune sõnaühend esineb alusena väga harva.

Märkus. Käändsõna nimetavast ja käändsõna kaasaütlevast koosnevas sõnaühendis (*Isa emaga tulid koju. Noorem väimees oma naisega laks kontserdile*) on aluseks sõna nimetavas. Kaasaütlevaline sõna kujutab endast kaasoluläiendit (vt. lk. 337).

11. LAUSE ALUSENA

Aluseks võib olla nimisõnaliselt kasutatud lause. Seesugune 34
lause aluse funktsioonis ei märgi nagu harilikult terviklikku mõtet, vaid asjaomase tervikliku mõtte sõnalist tähistust. Aluseks olev lause esineb jutumärkides. Näit. *..ainult ta käsivarre kergest värinast võis Hugo märgata, et sõnad «sa oled õnnelik» netule olse südamesse olid trehvanud.* (Bornhöhe TJ 35.) *See «meie oleme süüdi» pani teda imestama.* (Luts K 92.) *Armilda lausunud «Mulle meeldis Inna Taarna mäng eriti II vaatuse lõpul» kõlas päheõpitud ajalehetsitaadina.* (Vetemaa, Lg 1961 45.) *«Nad elagu!» kõlab võimsalt.* (Rajasaar, VV 125.) Kõnealuseid näiteid esineb harva. Siinkohal tuleb tähelepanu juhtida asjaolule, et alusena esinevaid lauseid on võimalik omakorda lauseliikmesiseselt analüüsida.

III. TAIS- JA OSAALUS

Eesti keeles esineb alus peamiselt nimetavas, kuid sagedasti 35
ka osastavas. Nimetavalist alust nimetatakse täis-
aluseks ehk totaalsubjektiks, sest selle üheks olulise-
maks funktsiooniks on terviku väljendamine.

Osastavas esinev alus kannab nimetust **osaalus** ehk **partiaalsubjekt**, vastavalt asjaomase subjekti-vormi põhifunktsioonile väljendada osa. See subjekti vormivaheldus oleneb mitmetest asjaoludest: öeldise laadist, aluse jaotatavusest või jaotamatusest, aluse määratusest või määramatusest ja lause jaatavast, eitavast või kahtlevast sisust.

1. ALUSE KÄANDE OLENEVUS ÖELDISE LAADIST

- 36 Alusega lauses võib öeldiseks olla nii sihiline (transitiivne) kui ka sihitu (intransitiivne) verb. Sihilised on seesugused verbid, mis esinevad lauses enamasti koos sihitisega. Need tähistavad väljapoole suunatud, kedagi või midagi hõlmavat tegevust, millega kutsutakse midagi esile või mis põhjustab muutust juba olemasolevas kvaliteedis, seisundis või suhtes tegevusobjektiga. Siia kuuluvad väga mitmesuguse semantikaga verbid, nagu *alus-tama, ehitama, jätma, kasvatama, liigutama, nägema, õpetama, äratama* jt. Nagu eesli kirjandusest kogutud näilematerjal osutab, esineb seoses sihilise öeldisverbiga nii jaatavas kui ka eitavas lauses üksnes täisalus. Näit. *Palavik raputas mõne nädala noort, kanget keha..* (Bornhöhe TJ 37.) *Juss liigutab ennast ja kaebab..* (Madarik J 17.) *Tuult ja lumerõskust tõi see salkkond tulles.* (Tuglas T I 186) *Laps ei oska veel hästi lugeda.*

Öeldiseks võib olla ka sihitu verb. Sihitud on seesugused verbid, mis esinevad lauses harilikult ilma sihitiseta. Sihitu verb ei haara ega hõlma oma tegevusega otseselt ega aktiivselt midagi väljaspool seisvat, et seda esile tuua või põhjustada muutust selle kvaliteedis, seisundis või suhtes tegevusobjektiga. Sellisteks pöörd sõnadeks on näiteks *asuma, elama, esinema, olema, õitsema, ärkama* jt.

Eesti keeles võib kõikide sihitute verbidega seoses nii jaatavas kui eitavas lauses esineda täisalus. Näit. *Ja nüüd tõusis hirmus kisa vaidlusest.* (Tammsaare TO IV 101.) *Mitte valjus ei ole inimese kasvataja, vaid pehmus ja headus...* (Vilde J II 306.) *Ja see ei muutunud ilalgi?* (Metsar P 193.) Kuid erinevalt sihilistest verbidest võib sihitute verbidega seoses olla alus sageli ka osastavas. See ei tähenda, et osa- ja täisalus võiks samas lauses sama mõtte edasiandmisel võrdse õigusega kasutada, vaid kummagi on oma erinev tähendusfunktsioon. Seejuures ei ole osaalus võimalik seoses kõigi sihitute verbidega. (Ei öelda näiteks *Mulle meeldib lilli*, vaid üksnes *Mulle meeldivad lilled*.)

Kõige sagedamini võib partiaalsubjektiga seoses täheldada selliseid intransitiivseid öeldisverbe, mis märgivad olemasolemist kas üldse või mingis olukorras, nagu *elama, esinema, jätkuma, kasvama, kestma, kumama, kuulduma, leiduma, olema, põlema, seisma, tunduma* jms. Näit. *Niisuguseid mehi on iga rahva seas.. olnud ja on veelgi olemas.* (Sommer L 5.) *Iga veidike aja järel kuuldub kahurite kaugelt kõminat..* (A. Jakobson E 9.) *Tema valmistatud oreleid leidsus kaheskolmes talus.* (Vahtra VT 84.) *Elus esineb silmapilke, mil ta mineviku õnne ei mäleta ega soovigi mäletada.* (Gross M 51.)

Osaalus esineb sagedasti seoses olukorra muudatust või uue olukorra tekkimist tähistavate öeldisverbidega, nagu *hukkuma, katkema, puhkema, sulama, surema, sündima, tärkama, ärkama* jms. Näit. *Kuid tuul ei pööranud ja tormi ei tõusnud.* (Väli, Lg 1962 535.) *Veel puhkeb õisi sinu jaoks, mu arm; I need müügile ei tule üksnes märtsis.* (Laht L 25.) *Ainukest rohuliblet ei olnud targanud ta sooja külje all..* (Smuul K 13.) *Hääli kostis ja katkes..* (Niit M 126.)

Osaalus võib esineda seoses liikumist märkivate öeldisverbidega, nagu *astuma, hajuma, hoovama, jooksmas, kanduma, kerkima, kogunema, käima, langema, lendama, libisema, liikuma, liuglema, pühkuma, pauskuma, saabuma, sagima, segunema, siuglema, tulema, vajuma, valguma, vilksama, visklema, voogama, voolama, voorima, vuhisema* jt. Näit. *Kisa peale jooksis ikka uusi ja uusi salku välja.* (Tuglas T I 45.) *Õo otsa vooris Saksa vägesid läbi linna... rinde poole.* (A. Jakobson E 14.) *..aega on üsna mehemoodi mööda lätnud...* (A. Jakobson V 34.) *Laagri barakkidest üksikute kõrgete mändide vahel vajub mehi välja..* (Semper P 5.)

Vaadeldes üksikasjaliselt osaalusega seoses esinevaid pöörd-sõnu; näeme, et nende hulgas on väga mitmesuguse tähendusega sõnu. Need märgivad olemasolu, olukorras olemist, olukorra muutumist ja liikumist. Seejuures on kõigile neile verbidele ühiseks omaduseks märkida kõigepealt alusega väljendatud eseme olemasolu või selle puudumist. Verbi olemuses on järelikult midagi eksistentsiaalset. Sellepärast ongi nimetatud kõiki seesuguse öeldisega lauseid **olemis-** ehk **eksistentsiaallauseteks**.¹⁸ Seejuures võib olemasolu vaadelda kõige üldisemas mõttes, nagu *Libahunte ei ole olemas* 'libahunte ei eksisteeri üldse'. Olemasolu võib aga

¹⁸ Vrd. P. Siro, Jaollisest ja jaotamat substantiivilt. — «Virittäjä» 1943, lk 284--285; O. Ikola, Suomen lauseopin ongelmia — «Virittäjä» 1954, lk 226. M. Sadeniemi, Subjektin totaalisuudesta ja partiaalisuudesta. — «Virittäjä» 1955, lk 15; N. Denison, The Partitive in Finnish. — Suomalaisen Tiedeakatemia Toimituksia, Sarja B, nide 108. Helsinki, 1957, lk. 119

käsitada kitsamas tähenduses. Sel juhul ei mõelda eksisteerimist kui sellist üldises mastaabis, vaid eksisteerimist mingi olukorra, aja või koha suhtes. Näiteks lauses *Toas ei ole tooli* eitatakse tooli olemasolu ainult toas, lauses *Marjul pole raugaealisi* eitatakse raugaealiste olemasolu üksnes marjul olemise seisukohalt. Küsimus, kas toole mujal või raugaealisi muus olukorras on, jäetakse lahtiseks, selle kohta ei ütle asjaomased laused midagi.¹⁴ Lausetes *Peenral kasvab lilli* ja *Ahelates vaevleb vange* väljendatakse lillede olemasolu ainult peenra suhtes ning vangide olemasolu ainult ahelates olemise seisukohalt. Kas subjektiese — antud juhul lilled ja vangid — mõnes muus kohas, muus olukorras või muul ajal on olemas, see kõik jääb tähelepanu orbiidist välja.

Seejuures võib öeldis väljendada ka liikumist, olukorda vms. Näit. *Väljas jookseb lapsi*. Ohus lendab varblasi. Eemalt kostis automürinat. Sel juhul ei esitata subjektieset aktiivselt toimivana, vaid subjektiese suhtub öeldisega väljendatud tegevusse passiivselt. Öeldises ei väljendu sõna eriline, tegemise tähendus, vaid pigemini lahtumine, esinemine, olemine. Öeldisverbiga edasiantud tegevust ei rõhutata, verbi ülesandeks on kõigepealt väljendada subjektieseme olemasolu. Näiteks laused *Tänaval liikus jalutajaid*. *Nii majade ümber kui ka põldude vahel kasvas puid* väljendavad eeskätt seda, et tänaval olid jalutajad ja et nii majade ümber kui ka põldude vahel olid puid. Liikumise ja kasvamise kui tegevuse eri laadi peal pole mingit rõhku. Raske on siin muidugi täpse piiri tõmbamine. Võib aga kindlasti väita seda, et mida vähem on verbiga rõhutatud tegevust, seda paremini sobib see osaalusega lause öeldiseks. Ja mida selgemini eeldab see subjektieseme aktiivsust, seda halvemini sobib sellega ühte osaalus.¹⁵ See ei olene alati ka verbi semantikast, vaid pigemini selle semantika arvestamise määrast. Näit. eksistentsiaallauses *Spordiväljakul sportis sportlasi* on öeldisverbiks sõna *sportima*, mis väljendab küllaltki aktiivset tegevust. Et aga sportlased spordiväljakul peamiselt just spordivadki, siis sisuliselt on esitatud lause üsnagi lähedane lausele *Spordiväljakul oli sportlasi*. Seega väljendab verbivorm *sportis* toodud lauses eelkõige olemasolu. Juhul, kui tegevuse laad on täpsemalt määratletud määrustega, võib verbi semantiline sisu muutuda suuremaks, kui see on eksistentsiaal-

¹⁴ Vrd. O. Ikola, Suomen lauseopin ongelmia IV. — «Virittäjä» 1955, lk. 322—333.

¹⁵ Vrd. A. Penttilä, Subjektin totaalisuudesta ja partiaalisuudesta. — «Virittäjä» 1956, lk. 32; N. Denison, The Partitive in Finnish, lk. 114; W. Schlachter, Partitiv und Inkongruenz beim Subjekt des Finnischen. — Finnisch-Finische Forschungen XXXIII. Helsinki, 1958, lk. 94, O. Ikola, Lauseopin kysymyksiä Tutkielmia nykysuomen syntaksin alalta. — Tietolipas 26. Helsinki, 1961, lk. 28—30.

lause öeldisel. Selle tagajärjel pole siis enam tegemist eksistentsiaallausega, ei kasutata enam osaalust, vaid esineb täisalus. Näit. *Külatised tulevad alati eesuksest, omad inimesed käivad enamasti tagaukse kaudu*. *Puud kasvasid 5 cm aastas*.

Öeldis võib osaalusega lauses väljendada ikkagi peamiselt ainult olemasolu. Kui öeldis väljendab alusest rohkem, kui subjektieseme tegevusest või laadist midagi öeldakse, siis öeldise kaudu enam ei väljendata subjektieseme olemasolu, vaid eeldatakse seda. Selline lause pole enam eksistentsiaalne ja selles ei esine osaalus, vaid täisalus.¹⁶ Näit. *Tantsijad lähenesid ringiga vaheuksele, mis ühendas klassi ja köstri kirjutustuba*. (Luts K 153.) *Aisakellad helisesid umbselt ja kurvalt*. (Vilde J II 56.) *Vihm peksab vastu katust*. (Eessaare J 116.) *Ning lastekari järgnes neile käratsedes*. (Tuglas Vä 36.)

Kui osaaluseks on sõnavorm mitmuses, siis öeldises väljendatud tegevust mõeldakse mitte distributiivsena, mitte iga üksiku poolt eraldi sooritatuna, vaid kollektiivse tegevusena. Näit. lauses *Oues jookseb poisse* ei mõelda iga üksikut poissi eraldi, vaid poisse on mõeldud koguna, mingi rühmana.

Öeldistäitega lauses on alus enamasti nimetavas, sest selliste lausete öeldise ja öeldistäite semantiline sisu on harilikult suurem kui eksistentsiaalse lause öeldisverbil. Näit. *Nisugused mehed olid need*. (Sommer L 10.) *Tore on ka vihm*. (Roht J 21.) *Ohk on pühas ja külm*. (Smuul K 37.) *Täna näis niisugune rassimine asjatu*. (Kuusberg M 278.) *Rahvas oli siin muusikaharrastaja*. (Metsanurk VT I 371.) *Kiitus on ju üpris tore asi*. (Rannamaa KE 96.)

Kui aga öeldistäitega lauses pöördsõna esineb tähenduses 'olemas olema, eksisteerima', siis võib esineda ka osaalus.¹⁷ Näit. *Kunstnikke on mitmesuguseid*. (Promet, Parve KM 9.) *Kui mind demobiliseeriti, oli pakkumisi igasuguseid*. (Kaugver K 27.) *Inimesi on meeldivaid, on ebameeldivaid, on tülikaid ja sääraseid, kes ei tee lillele liiga ega kura-dile kurja*. (Sikemäe N 249.)

Samuti võib osaalus esineda seoses da-tegevusnimes oleva öeldistäitega. Näit. *Kuldnokkade vidinat oli avatud õhuakna kaudu isegi tuppa kuulda*. (A. Saar I 208.) *Viina lõhna on taoti*

¹⁶ Vrd. Airila, Kieellisten ilmiöiden perustelemisesta. — SUST LII. Helsinki, 1924, lk. 17—18; P. Siro, Jaolliset ja jaottomat substantiivit. — «Virittäjä» 1943, lk. 285; P. Ravila, Lauseopin periaatekysymyksiä. — «Virittäjä» 1944, lk. 122—123.

¹⁷ Vrd. G. Karlsson, Suomen kielen subjekti- ja predikaattikysymyksiä. «Virittäjä» 1963, lk. 48.

tunda. (Vilde MS 77.) *Uhtegi inimhinge ei olnud n ä h a.* (Raidaru P 80.) *Vett on t õ s t a meretäied, mäed on läbi kaevata.* (Vaarandi U 53.) *Kas siin maju on müüa?*

2. ALUSE KÄANDE OLENEVUS SISULT JAATAVA LAUSE ALUSE JAOTATAVUSEST VÕI JAOTAMATUSEST

- 37 Nagu eelnevast selgub, võib osaalus esineda üksnes eksistentsiaallauses. Kui vaatleme sisult jaatavat eksistentsiaallauset, siis näeme, et mitte igas seesuguses lauses ei saa olla osaalust. Näiteks ei saa öelda *Hobust on olemas. Laual on kella*, vaid üksnes *Hobune on olemas ja Laual on kell*. Aluse vorm sisult jaatavas eksistentsiaallauses sõltub aluse jaotatavusest ning jaotamatusest. Aluse jaotatavuse all mõistetakse alusega tähistatud eseme(te), nähtus(t)e või olendi(te) omadust olla tervikuna ühesugusest materjalist ja mitte jaguneda üksteisest erinevateks osadeks. Aluse jaotamatus aga on alusega tähistatud eseme(te), nähtus(t)e või olendi(te) omadus jaguneda üksteisest erinevateks osadeks ja mitte olla tervikuna ühesugusest materjalist. Näiteks lauses *Suhkur on purgis* on alus (*suhkur*) jaotatav, sest sellega tähistatud ainet (*suhkrut*) saab jaotada osadeks, millest igaühte tähistab sõna *suhkur*. Seevastu lauses *Hobune hirnub* on alus (*hobune*) jaotamatu, sest alusega märgitud olendit (*hobust*) ei saa jaotada sellisteks osadeks, mida võiks samuti nimetada hobuseks. Hobuse osad pole ju hobused, vaid pea, jalad, saba jne.

Osaalus võib esineda sisult jaatavas eksistentsiaallauses üksnes siis, kui alus on jaotatav. Alust peetakse jaotatavaks, kui aluseks on abstraktsed substantiivid, ainet või kogumõistet märkivad sõnad või sõnad mitmuses.¹⁸

Abstraktsed substantiivid on sõnad, mis märgivad kõige üldisemaid mõisteid, mis kujunemise protsessis on omandanud suhteliselt kõrge abstraktsiooniastme, olles sisult väga üldised, mahult suured. Sellisteks sõnadeks on näiteks *aeg, elu, jõud, põhjus, surm, tagajärg, tunnus* jms. Sagedasti väljendavad abstraktsed substantiivid omadust, seisundit või olu, nagu *armastus, avarus, edevus, elu, kartus, kibedus, lahusus, lust, mure, rahu, rõõm, suremus, surm, sündimus, tigheidus, toitumus, trots*,

¹⁸ Vrd. M. Airila, Kielellisten ilmiöiden perusteleemisesta. — SUS Toimituksia LII Helsinki, 1924, lk. 17; K. Leetberg, op. cit., lk. 3. O. Ikola, Suomen lauseopin ongelmia. — «Virittäjä» 1954, lk. 223–224.

uhkus, vabadus, vimm, väärikus, õnn, ärevus jms. Siia rühma kuuluvad sõnad võivad märkida ka tegevust või protsessi, nagu deverbaliid *joomine, jooming, jutt, kiit, kiristamine, kirjutus, lend, mürgeldus, naer, nutt, otsing, rüüstamine, söömine, undamine, õiendamine, ütlemine* jms. Siia kuuluvateks loetakse ka loodusnähtusi tähistavad substantiivid, nagu *hämärlik, koit, maavärin, pikne, vihmaadu, äike* jms. ning looduse hääli väljendavad deverbaliid, nagu *kobin, kohin, kõmin, kägin, ladin, müdin, mühin, mürin, pahin, pragin, ragin, sumin, vuhin, vulin* jms.

Järgnevalt näiteid osaalusena esinevate abstraktsete substantiivide kohta: *Enne oli tal minu jaoks olnud poolte päevade kaup aega...* (Vilde J V 49.) *Oleks siis nüüd meilgi mõistust peas...* (Hint TP 62.) *Juba eile õhtust saadik oli laagris ärevust...* (Semper P 5.) *Samast küsimusest on aastate vältel juttu olnud...* (SV 1956 14.) *Kuid siin on ka hammaste kiristamist...* (Madarik J 63.) *Söögitoast kostab aeg-ajalt naeru...* (A. Jakobson V 79.) *Tuleb vist äikest.* (Pervik, Raud R 80.) *Iga veidikese aja järel kuuldu kahurite kauget kõminat...* (A. Jakobson E 9.)

Kogumõistet märgivad niisugused nimisõnad, nagu *kuusik, mets, lepistu, rahvas, võsastik* jms. Näiteid osaalusega: *Midagi ei tuleta meelde, et Preisimaal ka talurahvast elab.* (Vilde R 26.) *Rahvast oli kaunis rohkesti.* (Bornhöhe TJ 201.) *Tuli madalat lehtmetsa, mille üle sirutusid ainult veel üksikud oksalagedad männilübed.* (Tuglas T VI 65.) *Jõe ääres oli vaid võsastikku.*

Ainet märgivad seesugused nimisõnad nagu *asfalt, hõbe, jahu, kuld, manna, vesi* jms. Näiteid osaalusega: *Vett juba lõbusalt lirtsus kalossis...* (Laht S 82.) *Telgisuust puhvab välja suitsu.* (Rebane J 25.) *Avatud aknast hoovas sisse jahedat õhku.* (Krusten, Lg 1962 5.) *...aga välismaa kaup ometi liigub.* (Kaugver K 102.) *...õhus tundus petrooleumivingu.* (Tuglas T I 27.)

Märkus. Tuleb tähelepanu juhtida asjaolule, et ainet märkiva jaotatava alusega ei lugu vahetult arvsõna.¹⁹ Ei öelda näiteks *kolm liiva, viis jahu* jms. Kui arvsõna aga siiski esineb koos ainet märkiva alusega, siis pole see jaotatav, vaid jaotamatu, esinedes ülekantud tähenduses, nagu *viis portsjonit putru*, *kolm pilma* 'kolm klaasit pilma' jne.

Jaotatav on alus mitmuses esinevate sõnakujude puhul, nagu *angerjad, emad, helid, hobused, ilvesed, kohtumised, lapsed, marjad, masinad, paberid, pliiatsid* jt. Näit.: *Eemal sõelub soomusautosid...* (Vanaselja, VR 240.) *Aasta-aastalt on noori läinud maalt linnadesse.* (Kool, Tä 87.) *Aknast liikus mööda kastest niitused...* (Semper P 23.) *Kaevult tuleb lapsi veetopsikutega.* (Valda N 344.)

¹⁹ Vrd. P. Siro, Jaolliset ja jaottomat substantiivit. — «Virittäjä» 1943, lk. 286.

Siinjuures tuleb tähelepanu juhtida mitmuslikele sõnadele (*plurale tantum*), samuti rühma või paarisesemeid tähistavatele sõnadele. Nende sõnade puhul võib olla tegemist sisulise ainsusega ja järelikult on need siis jaotamatuteks alusteks. See nähtub sellestki, et nende juurde võib kuuluda arvsõna, mis hariliku pluraali puhul pole võimalik.²⁰ Nii näiteks võib öelda *plurale tantum*-eist: *siin on k a h e d k ä ä r i d, k o l m e d t a n g i d, v i l e d p ü k s i d*; paarisesemeid märkivatest sõnadest: *m u l o n k a h e d k i n g a d, k o l m e d k i n d a d, k u u l m a s o n n e l j a d k ö r v a d, n ä g e m a s o n n e l j a d s i l m a d* ja rühma märkivatest sõnadest: *t ä n a o n k o l m e d s e a d* 'seagrupid' *t u h n i m a s, ä d a l a p e a l o n p r a e g u n e l j a d l e h m a d* 'lehmagrupid'. Kui aga kõnealused sõnad ei väljenda üksikut (üksikeset, paari, rühma), vaid üksikutest koosnevat mitmust, siis on sellised alused jaotatavad nagu kõik muudki mitmuse vormis alused, näit. *K a u p l u s e s o n k ä ä r e j a t a n g i s i d. K u u l m a s o n k ö r v u. Ä d a l a t o n s ö ö m a s l e h m i.*

Kuid alus võib olla jaotatav mitte ainult nimisõnade, vaid ka muude nimisõnaliselt kasutatavate sõnaliikide (näit. omadussõnade) puhul. Näit. *M e i l i k k a v a h e l t u l e b u u s i j u u r d e.* (Beekman K 141.) *E l u s k i p a k s u j a v e d e l a t k o g u n e b, s e s t e t m e p u u t u d a s o p p a e i t a h a . .* (Laht S 83.) *. . s e a l a l a t i o n p e i d u s s u u r t j a h e a d.* (Nurme J 49.)

Seejuures ei saa sõnu vaadelda väljaspool konteksti. Sõnade täpne sisu avaneb täielikult üksnes kontekstis. Näiteks selliste sõnade puhul nagu *mees, silm, anarhist, nupp, põrguahi* jms. on alus üldiselt jaotamatu. Kuid lauses võib neid sõnu kasutada ka ülekantud tähenduses, kus alus võib siis olla jaotatav. Näit. *T e m a s o n . . . m e e s t* ('maskuliinsust'). (Kaugver K 159.) *J a a, i g a ü h e s m e i s t o n e n a m v ö i v ä h e m a n a r h i s t i* ('anarhistlikkust').. (Eessaare J 364.) *K ö i k j a l o n r o h k e s t i e r g a v a t a p r i l l i p ä i k e s t* ('aprillikuu päikesepaistet').. (A. Jakobson V 9.) *S u l o n s i l m a* ('vaatlemis- või nägemisuskust'). (Rebane J 86.) *K u i d N a r u s k i l, e h t s a l m a a d l e j a l . . o n t u r j a* ('kogukust') *j a n u p p u* ('mõistust'). (Sikemäe N 179.)

Kõigil muudel juhtudel on alus jaotamatu ja sisult jaotavates eksistentsiaallausetes esineb üksnes täisalus. Näit. *S e e p o i s s o n v i i m a s e l a j a l j ä r s k u p r i s k e m a k s l ä i n u d . .* (Luts K 303.) *O l i t ö u s n u d m ä n n i l a t v a d e k o h a l e k o l l e n d a v k u u.* (Mändmets T I 150.) *N ä e, O l e v i s t e s c i s a b i k k a e n d i s e l t . .* (Laht SS 9.) *N i i s u g u n e m e e s p o l e l i n n a s a i a s ö ö j a.* (A. Saar I 139.)

²⁰ Vrd M. Sadeniemi, Subjektiin totaalisuudesta ja partiaalisuudesta. — «Virittäjä» 1955, lk. 14.

Lõpuks tuleb tähelepanu juhtida asjaolule, et mõned vormilt eitavad laused võivad sisult olla jaotavad. Näit. *O n a g a p ä e v a d t e h t u d, i h u t o i d u s e e e s t m u r e t s e t u d, n a i n e - l a p s e d t e r v e d, l a h e b M a t s a h j u p e a l e j a m ö t l e b, k u i ö n n e l i k s e e i n i m e n e s i i n i l m a s o n, k e l l e l l e i b, s i l k j a s o e a h j u p e a l n e e i p u u d u.* (Liiv T 70) *. . m i s m ö t t e d t a l l e p ä h e e i t u l e l* (Bornhöhe TJ 18.) Neis lausetes väljendatakse eelkõige nimelt subjektieseme (*leiva, silgu, ahjupealse, mõtete*) olemasolu. Järelikult on ka need laused sisult jaotavad eksistentsiaallaused.

3. ALUSE KÄANDE OLENEVUS SISULT JAOTAVA EKSISTENTSIAALLAUSE ALUSE MÄÄRATUSEST (DEFINIITSUSEST) VÕI MÄÄRAMATUSEST (INDEFINIITSUSEST)

Eespool toodud materjali alusel võib näha, et osaalus esineb üksnes sellises sisult jaotavas eksistentsiaallauses, kus alus on jaotatav. Kuid sellises lauses võib esineda ka täisalus. Näiteks öeldakse, et *Inimesi koguneb meie maja ümber* ja ka *Kõrvalmaja inimesed kogunevad meie maja ümber*. Siin määrab aluse esine misvormi see asjaolu, kas alus on määratud või määramata. Kui jutt on tervikust või selle määratud osast, siis on alus määratud. Näiteks lauses *Inimesed on surelikud* väljendab alus *inimesed* tervikut, hõlmates kõiki inimesi, kes iganes on elanud või kes praegu elavad. Lauses *Meie pere inimesed sõidavad suvel Hiitumaale* on kõne all terviku (kõikide inimeste) määratud osa (see kindel osa inimestest, kes kuuluvad meie perekonda). Järelikult on mõlemas esitatud lauses alus määratud. Määratud alus on alati nimetavas. Kui alus märgib terviku ebamäärast osa, siis on ta määramata. Näiteks lauses *Inimesi sõitis maale* märgib alus terviku (inimeste) ebamäärast osa (mingit hulka inimesi), olles määramata. Sisult jaotavate eksistentsiaallausete jaotatav alus on osastavas, kui ta on määramata. Näit. *Laagri barakkidest üksikute kõrgete mändide vahel vajub mehi välja.* (Semper P 5.) *Kui palju päikese all on luulet!* (Nurme J 25.) *Küllap sealgi käskijaid leidub.* (Tuglas T I 28.)

Sellest õieti ilmneb sisult jaotava eksistentsiaallause osaaluse funktsioon — märkida osa või ebamäärast hulka. Näiteks lauses *Laudast on kuulda hääli* pole jutt kõigist häälist, vaid ainult ebamäärasest häälerühmast. Lauses *Laul on leiba* on kõne all üksnes mingi osa leivast. Kuid sõna leksikaalne tähendus võib olla

selline, et nominatiiv juba ise märgib osa või ebamäärast hulka,²¹ näit. *Ning osa sind ja mind jääb püsima ta ajus.* (Kaalep A 48.)

Järelikult võib öelda, et osaalus väljendab sisult jaatavas lauses subjektsõna nominatiiviga tähistatud terviku ebamäärast osa.

Kui sisult jaatavate lausete jaotatav alus on määratud, siis esineb eesti kirjakeeles üksnes täisalus. Näit. *Nõnda ta lausus, ning ta sõnade eel oli käinud naer, rahulik ja aeglane just nagu mees isegi.* (Krusten, Lg 1955 1472.) *Kaugel, kaugemast kaugel on keelatud rööm.* (Under VL 259.) *Need asjad on meile kõigile vanemate inimeste juttude järgi.. teada.* (Hint TR I 123.)

4. ALUSE KÄANDE OLENEVUS EKSISTENTSIAAL- LAUSE EITAVAST JA KAHTLEVAST SISUST

- 39 Siinkohal tuleks veel kord tähelepanu juhtida eksistentsiaallause mõistele. Eksistentsiaallausel väljendab öeldis eelkõige alusega tähistatud eseme olemasolu. Kui aga lauses subjektieseme olemasolu eeldatakse, siis pole selline lause eksistentsiaalne ja selles esinev alus on alati nominatiivis. Vaatleme näiteks mitte-eksistentsiaallauseid, nagu *Ka tema ei olnud arg..* (Sommer L 11.) *Ei laula lind..* (Koidula T I 72.) *Kuid vaidlus ei arenenud..* (Madarik J 100.) *Mesilased ei lennanud nädalate kaupa välja..* (Tooming L 7.) *Mele õnn ei ela võõrais linnus..* (Niit M 9.) Kõigis neis lausetes eeldatakse subjektieseme (*tema, linnu, vaidluse, mesilaste, õnne*) olemasolu ja öeldis eitab midagi subjektieseme laadist, omadusest, tegevusest või olukorrast. Sellistes lausetes ei käi eitus kunagi aluse, vaid alati mõne muu lauseliikme kohta. Näiteks esimeses asjaomases lauses käib eitus öeldistätte kohta, teises ja kolmandas öeldise kohta, neljandas ja viiendas kogu öeldisrühma kohta. Kõnealuste lausete mitte-eksistentsiaalsuse tõttu on ka eitavates lausetes alati ainult täisalus. Sisult eitavateks eksistentsiaallauseteks on sellised laused, kus eitus käib aluse kohta, näit. *teda ei olnud, lindu ei olnud, vaidlust ei arenenud, mesilasi ei lennanud, õnne ei ole.* Sellistes lausetes ei eeldata subjektieseme olemasolu. Seesugused laused, nagu *Kas hobuseid on küllaldaselt?* või *On tal mõistust veel kauaks?* ei ole sisult kahtlevad eksistentsiaallaused, sest neis ei kahelda subjekti-

²¹ Vrd. O. Ikola, *Lauseopin kysymyksiä*, lk. 12; V. Tauli, *Totaalobjekt eest. kirjakeeles.* — SUS Toimituksia 145. Helsinki, 1968, lk. 222

eseme olemasolu, vaid esinemistingimustes. Esimeses lauses ei võeta kahtluse alla mitte hobuste olemasolu, vaid nende piisav arv. Teises lauses ei kahelda mõistuse praeguses olemasolus, vaid üksnes selle kestuses. Seega on sisult eitavad ja kahtlevad eksistentsiaallaused üksnes seesugused laused, milles kogu lause sisu esitatakse eitatusena või kahelduna ja mis ei eelda subjektieseme olemasolu ega sisalda muudki jaatavat mõtet.²²

Sisult eitavais ja kahtlevais eksistentsiaallauseis esineb üksnes osaalus. Seejuures võib alus olla nii jaotatav kui ka jaotamatu. Näiteid jaotamata aluse kohta: *Niisugust meest pole meil veel olnud..* (Sommer L 19.) *Mis kärkebest siin detsembris saab olla.* (Leberecht S 130.) Näiteid jaotatava aluse kohta: *Kas on mõtet sulle praegu seda kõike öelda?* (Kaugver K 27.) *Poisse polnud enam põhjust kinni pidada.* (Raidaru P 256.)

Jaotatav osaalus sisult eitavas või kahtlevas eksistentsiaallausel ei väljenda mitte osa, nagu võiks teoreetiliselt oletada, vaid tervikut, kõiki osi. Näiteks lause *Laua on leiba* märgib, et laual on osa leivast. Lause *Laua ei ole leiba* ei märgi seda, et laual ei ole osa leivast, vaid lauses väidetakse, et laual ei ole mitte ühtegi osa leivast.

Nagu eespool toodust ilmneb, väljendab osaalus sisult eitavas lauses subjektsõna nimetavaga tähistatud terviku puudumist.

5. OSAALUSE ERANDLIKUD ESINEMISJUHUD

Nägime, et aluse vormivahelduses on tähtis koht jaatava eksistentsiaallause aluse jaotatavusel ja jaotamatusel ning aluse määratusel või määramatusel. Siin tuleb aga tähelepanu pöörata kahele erandlikule rühmale. Üheks erandiks on eesti kirjakeelele omane käändsõnade osaaluseline esinemine alati seoses öeldiseks olevate sõnaühenditega *vaja olema, vaja minema, tarvis olema, tarvis minema*. Näil. *...läheb neid hiljem ka rahval enesel vaja.* (Hint TR I 381.) *Ennem aga oleks vaja uut moodsamat ülikonda.* (Angervaks M 151.) *Ei tea kellele su vabandusi tarvis on...* (Beekman K 145.) *Kas neid siis nii kibedasti tarvis läheb?* (Krusten R 34.) *Kui masin inimese töö ära teeb, siis pole inimesi enam nii palju tarvis.* (A. Jakobson VT III 56.)

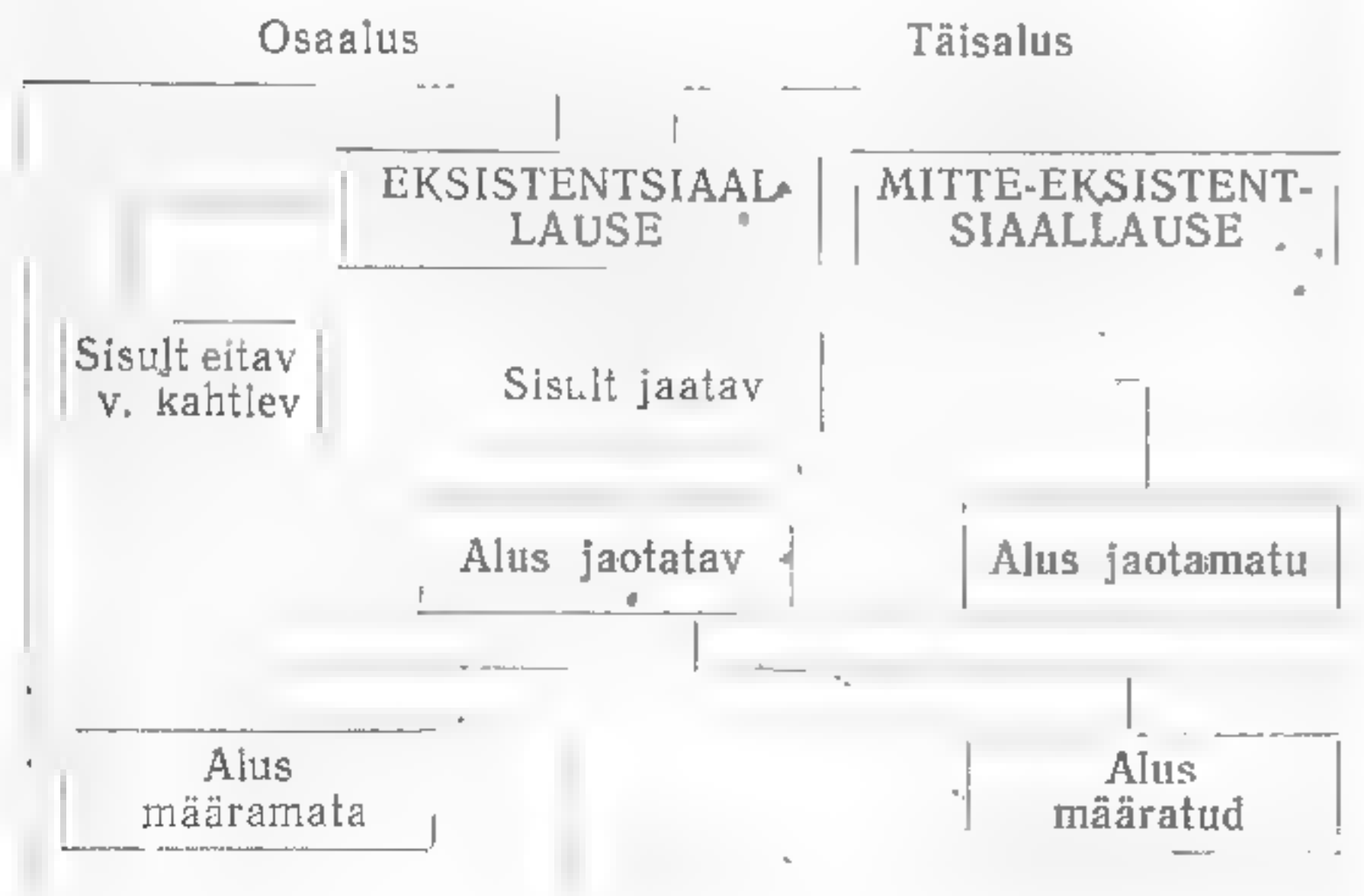
²² Vrd. O. Ikola, *Lauseopin kysymyksiä*, lk. 36

Teiseks erandiks eesti kirjakeeles on rahvapärased kaksikalused, mis esinevad osastavas, sõltumata osaaluse eespool käsitletud esinemistingimustest. Aluseks on sel puhul kaks ainsuslikku eset, olendit või nähtust markivat sõna, mis on omavahel ühendatud kirjas sidekriipsuga. Näit. *Ennu-Jaaku käivad kohut*. (Liiv T 64) *Siin külas võib enamasti kõik talud läbi käia — ikka istuvad peremeest-perenaist teenijatega ühes lauas!* (Metsanurk VT I 263.) *Taati-memme kümne-küüsi orjavad..* (Merilaas R 80.) *..laupäeval käisid pruuti-peigmeest õpetaja juures lugemas.* (Sikemäe K 42.)

Kui kaksikaluseks on kaks jaotatavat alust, siis allub alus täis- ja osaaluse eespool käsitletud üldistele esinemistingimustele, olles vastavalt *totaalne* või *partsiaalne*. Näit. *Ei tea, kas täna on siis kõik õed-vennad koos?* (Krusten P 273.) *Papad-mammad* muudkui ahhetavad ja ohhetavad.. (Rajasaar, VV 117.) *Siin on igamehel endal käed-jalad.* (Kaugver K 50.) *Kaugemat elas hulganisti hülgeemasid-isasid..* (Rebane J 255.) *Kas sul on siis õdesid-vendi ka?* (Rannamaa Ka 78.) *..ostmist-müümist peaaegu ei olnudki.* (Raud S 255.)

* *
*

- 41 Täis- ja osaaluse esinemisjuhtude kokkuvõtteks olgu järgmine skeem:

Meenutatagu, et täisalus märgib alussõna nimetavaga tähistatud tervikut. Osaalus väljendab sisult jaatavas lauses alussõna nimetavaga tähistatud terviku ebamäärast osa. Sisult eitavas lauses väljendab osaalus alussõna nimetavaga tähistatud terviku puudumist. Skeemile ei alistu kaks erandlikku juhtu: alus on alati osastavas, kui see on seoses öeldiseks olevate sõnaühenditega *vaja olema, vaja minema, tarvis olema, tarvis minema* või kui aluseks on rahvapärane kaksikalus, mille moodustavad kirjas omavahel sidekriipsuga ühendatud kaks jaotamatut alust.

I. ÕELDISE MOISTE

42 Õeldis ehk predikaat on lause pealiige, mis moodustab koos alusega lause tuuma. Tema ümber koonduvad lauses kõrvalliikmed õeldistäide, sihitis ja mitut liiki määrused oma laienditega. Nii on kahepealiikmelise lause *Sa kõrguvaid hangi näed akende ees..* (Smuul K 50.) õeldiseks *näed*, mille juurde kuuluvad sihitis *hangi* ja kohamäärus *akende ees*. Ühepealiikmelises lauses *Ühel keskpäeval lastakse koolilapsed koju* (Luts K 323.) on õeldiseks *lastakse*, mida laiendavad ajamäärus *keskpäeval*, sihitis *koolilapsed* ja kohamäärus *koju*.

Nimetus *predikaat* on tarvitusele võetud ladinakeelse termini *praedicatum* alusel. Ta pärineb loogikast, kus predikaadi all mõistetakse otsustuse üht elementi, mis ütleb midagi subjekti kohta. Predikaadi eestikeelse oskussõnana kasutati varem nimetusi *üteldus* ja *ütlus*, alates 1925. aastast peale aga sai üldtarvitatavaks tänapäeval käibel olev termin *õeldis*.

Lauses võib õeldiseks olla mis tahes pöörd sõna. Nii esinevad õeldisena iga liiki sihilised ja sihitud pöörd sõnad.

Sihilised pöörd sõnad ehk transitiivsed verbid õeldisena väljendavad tegevust, mis on suunatud mingile olendile, esemele või nähtusele. Näit. *Ta vaatles teda nüüd kaastundliku südamega..* (Kippel M 76.) *Kõrtsides aga võetakse julgust.* (Vilde MS 312.) *..annan sulle oma kätega haritud maalapi.* (Tammsaare P 199.)

Sihitud pöörd sõnad ehk intransitiivsed verbid õeldisena aga märgivad olemist või tegevust, mis pole suunatud väljapoole ega põhjusta tagajärjena mingi uue tekkimist. Näit. *See oli jahedal septembrihommikul, kui lahkusin siit..* (Metsar U 202.) *Me istume puude all ümmarguse laua ümber.* (Tuglas T II 40.) *Kahvatu sügispäike levis juba Ääremaa ahtakestele põldudele, kus valendas paar-kolm väikest viljarõuku..* (Valak VN 101.)

Õeldised, milleks on sihilised pöörd sõnad, väljendavad sageli järgmisi tähendusi: meelte tegevust, nagu *haistma, kuulma, märkama, nägema, tajuma, tähele panema, vaatama*; arvamist ja ütlemist, näit. *arvama, teadma, tõen-*

dama, uskuma, ütlema; tundmust, nagu armastama, hābenema, kartma, põlgama, tundma, vihkama; tahtmist ja kavatselmist, näit. himustama, ihkama, kaskima, lubama, paluma, soovima, tahtma; puudutust, nagu lūkkama, peksma, puudutama, riivama. Näit. Ja siis kuulsin tuttavaid samme. (Smuul JM 51.) Aga vanamees ei saanud neist aru, nii väga kartis ta Andreest. (Tammsaare TÕ I 235.) Hing ihkab kaastundlikku valmu.. (Hiir, EL II 91.) Ja koera peksis teine otse hābemata kombel. (Vilde A 32.) Mõnikümmend kunstilise loomingu teooriat käsitlevat lehekülge ütlevad paljude küsimuste kohta meelde jäävat ja vajalikumat kui teised mitmed paksud raamatud. (Andresen T 91.)

Õeldised, millena esinevad sihitud pöörd sõnad, märgivad peamiselt olemist ja seisundit, nagu *elama, istuma, jääma, magama, olema, paiknema, puhkama, seisma, vaikima; tegevuse algust, olukorra muutumist, uue omaduse või seisundi omandamist ja hävimist, näit. algama, arenema, hajuma, hakkama, hapnema, hukkuma, hävima, kaduma, kahanema, kasvama, kosuma, lagunema, murduma, paisuma, suurenema, tugevnema; liikumist, nagu jooksmas, minema, reisima, ronima, sõitma, tulema, tõusma, vajuma; vastastikust tegevust, nagu jagelema, riidlema, sõnelema, vaidlema, vestlema; enesekohast tegevust, nagu anduma, eemalduma, hoiduma, käänduma, randuma, sööbima, taanduma, veendumas. Näit. Me ise olime ka olemas! (Tuglas T VIII 117.) Seisab roosakal rõdul / lõpside valitseja.. (Sütiste VL 232.) Nii siis algas Jürka pinnimine küll kodus, küll politseis. (Tammsaare P 77.) ..jää Davise meres muutub uuesti tugevaks, ja ta saadakse matta ühele saarekesele Mirnõi reidil, kus magavad juba kaks ta kaastlast, kes hukkusid jaabarjuri murdumisel. (Smuul J 145.) Paikse vaju, metsa taha.. (Metsar U 81.) Selsamal sihil võitles ka kapten Bogutski.. (Vilde MS 328.)*

Õeldiseks on enamasti pöörd sõna pöördeline munde (*verbum finitum*) kas liht- või liitvormis. Näit. *«Nõnda kui lind oma pojad kord jätab oksale hālitsema,» — nii lendab tema juurest āra raske ja ainuke lõõ, mida ta armastab. (Smuul K 106.) Silmad sārasid ja rõõm lehvis igaühe nāol. (Sirge M 130.) Neisse tubadesse vaadati üle ukse, sinna praegu ei mindud. (Krusten R 111.) Nii andvat juba mehise mehe vari kergatsile kaalu. (Tuglas Vā 273.) Olen mitu tundi veetnud uneta. (Krusten K 184.) Ka Hint, Pärnpuu ja teised nende poolehoidjad olid esiotsa lōõdud. (Māndmets T II 363.)*

Pöörd sõna pöördelisele muutele on omased modaalsuse-, aja- ja isikukategooriad, mille abil õeldis märgib tegevuse või olemise suhet tegelikkusega. Nii esineb lauses *Heameelega oleksin*

Hennule appi läinud... (Kitzberg VT II 325.) õeldisverb *oleksin appi läinud* tingivas kõneviisis (modaalsus), täisminevikus (aeg) ja esimeses pöördes (isik).

Lauses võivad õeldisena esineda ka *nud-* ja *tud-*kesksõna, samuti *da-* ja *ma-*tegevusnimi. Näit. *Olnud* siinpool üks parun, rikas, jõhker ja kõrk.. (Beekman T 29.) *Eluaeg* maad tuhnutud! (Sirge K 308.) *Peita end* varjendisse? (Ilus R 49.) *Mees mõtlema, mis nüüd teha.*

Kahepealiikmelises lauses on õeldis alusest grammatiliselt sõltuv pealiige, mis väljendab alusega märgitud olendi, eseme või nähtuse tegevust või olemist. Nii on lauses *Olid mõtteid tema viinud* Luki või Tehumardi alla? (Kool, Lg 1962 373.) õeldisverbi *olid viinud* süntaktiliseks tähenduseks märkida alusega väljendatud nähtuse mõlled tegevust. Lauses *Teie ei ole seltskonna meele järgi...* (Liiv VJ 30.) aga on õeldisverbi *ei ole* süntaktiliseks tähenduseks väljendada alusega märgitud olendi seisundis olemist.

Ühepealiikmelises aluseta lauses, kus üldse ei mainita tegijat või olijat, on õeldis sõltumatuks pealiikmeks, mis samuti väljendab tegevust või olemist. Näit. *Vargamäe Tagaperes oodati pikisilmi peremeest koju.* (Tammsaare TÕ I 24.) *Nüüd minnakse* rahupäevade reisile.. (Rummo T 316.) *Ent sadas iga päev peaaegu lakkamatult.* (Krusten R 171.) *Ka temal vedas.* (Vallak VN 481.)

Eespool toodu põhjal võime õeldist defineerida järgmiselt: õeldis ehk predikaat on lause pealiige, mis väljendab tegevust või olemist ja milleks on harilikult pöördõna pöördeline muude.

II. ÕELDISE ESINEMISVORMID

1. PÖÖRDSÕNA PÖÖRDELIŠED VORMID ÕELDISENA

- 43 Õeldiseks võivad olla pöördõna isikulise ja jämbisikulise tegumoe pöördelised vormid nii liht- kui ka liitaegades. Näit. *Sellel proovil näidend ebaõnnestus.* (Uusväli, VS III 139.) *Kümmekond aastat olen elanud* tema kõrval kui oimetu. (Tammsaare VJ II 287.) *Kummalegi poole puusärki olid pandud* pingid ja toolid.. (Mändmets T I 47.) *Alustamisega oleks lihtsalt veidi viivitatud...* (Hint TR II 170.)

Õeldisena esinevad pöördõna liht- ja liitajad väljendavad tegevust kui protsessi, mis toimub praegusel hetkel või tulevikus või on aset leidnud lähemas või kaugemas minevikus. Näit. *Ah, kuidas lõhnab!* (Semper P 57.)

Kevadel kavatsen osta lehma. (Roht E 144.) *Ja siis tulid ja möödusid jälle ühesugused päevad.* (Kippel M 67.) *Sa oled ometi kuulnud, mis liivlastega sünnib?* (Metsanurk U 76.) *Aabraham pole kelteriks loodud...* (A. Jakobson H 158.) *...siis oleksid nad rängalt pettunud.* (Krusten K 123.) *Saad sinagi varsti omaks inimeseks.* (Tammsaare TÕ I 17.)

Märkus. Rahvapärase väljendina kasutatakse vahel õeldisverbi lihtaja asemel sellist liitaega, mille esimeseks komponendiks on verbi *saama* pöördeline vorm ja teiseks komponendiks *tud-*kesksõna. Näit. *Loomi sai ka sügisel nii palju ära tapetud, et lihast puudus ei tule.* (Oks V 98) *Sõjapäevil sai ju ise ka sulge proovitud.* (Vetemaa P 34) *Saab tehtud.*

Õeldiseks tuleb arvata ka kaudse kõneviisi selline liitaeg, kus reeglipärase muute *olevat* asemel kasutatakse varem käibel olnud vormi *olla*. Näit. *...muud lindu seekord lõksu ei olla (pro.olevat) läinud...* (Kitzberg VT II 43.) *Sina olla (pro.olevat) kuulnud, et vaenlased teda siia varitsema tulevat.* (Järv V 31.)

Õeldisena võib esineda ka k s verbi pöördelises vormis, mis enamasti on käskiva kõneviisi 2. pöördes, mõnikord ka mõnes muus muutes. Näit. *Ema, tule tee vorstil!* (Luts N 120.) *Mine jookse järele sellele tudengile...* (Luts N 292.) *Lähme vaatame, kui kaugel juba ehitustöö on.* Oige sageli kohtame kaht sellist õeldisverbi fraseoloogilistes väljendites. Näit *Mine neid tea, nemad ju kangesti koolitatud ja haritud...* (Luts S I 21.) *Ah, need räised, ...mine saa nüüd neist aru.* (Lintrop N 57.) *Kuld mine sa keela, paneb veel tule räästasse.* (Sirge M 602.)

2. nud- JA tud-KEŠKSÕNA ÕELDISENA

nud-, *tud-*kesksõna tarvitatakse õeldisena kaudse kõneviisi lihtminevikus, kui jutustatakse minevikus toimunud sündmustest, mida teatakse kolmanda inimese jutustuse järgi. Näit. *Vend Karla lugenud ja kirjutanud* juba nelja-aastasena. (Tuglas T VIII 27.) *Seda siis tagajärele mindud otsimal!* (Koidula T II 156.)

Mineviku liitaegadegar väljendatud õeldis esineb lühendatud kujul, kui täis- ja enneminevikus olevate õeldisverbide pöördelised vormid *on*, *oli*, *olid*, *olevat* *olnud* jt. jäetakse välja ning tegevust või olemist märgitakse lauses ainult *nud-* ja *tud-*kesksõna abil. Selliseid *nud-*, *tud-*õeldisverbe kohtame peamiselt kõrvallauseis, vahel ka lihtlauseis ja rindlause osalauseis. Näit. *Kaks meest, kes hiljuti tuttavaks saanud, istusid segamatult mugavas kupees...* (Kallas, Lg 1968 179.) *Aastad mõtte juures pead murtud, kuud kibedasti kirjutatud, nädalad*

uneta oldud, päevad söömata ja tunnid paberossita mööda saadetud, ja nüüd kuulutab sulg selle suure sõnumi: Valmis! (Liiv VJ 21.)

3. da- JA ma-TEGEVUSNIMI ÕELDISENA

- 45 Õeldiseks võib lauses olla *da-tegevusnimi*, kui ta märgib impersonaalset tegevust¹ või kui teda kasutatakse verbi pöördelise vormi tähenduses ja funktsioonis.

Kõigepealt esineb *da-tegevusnimi* õeldisena ekspressiivseis käsk- ja hüüdlauseis. Siin tõstetakse *da-tegevusnime* abil tunderõhuliselt esile käsk või üleskutse tegevuseks. Näit. *Otsekohe võitlejale kätte viia!* (Männik V 221.) *Mitte juttu ajada, Marjapuul* (Vilde KTT 412.) *Mitte pead kaotada!*

da-tegevusnimi esineb õeldisena ka küsilauseis. Näit. *Kuhu tänavu suvitama minna? Kas osta uus ülikond? Ta ei teadnud enam, mida ette võtta.* (Kuusberg E 255.) *Jürka peatus töös ja pidas pisut aru, kuidas olla ja mis öelda.* (Tammsaare P 25.) Seesuguseis lauseis väljendavad *da-tegevusnimed* sageli vastandlikke, alternatiivseid tegevusi; nad on ühendatud vastandavate sidesõnadega või, kas ... või. Näit. *Kas teha lahti või mitte teha?* (Liiv VJ 87.) *Kas vajuda tagasi sooja pessa või tõusta virgalt üles?* (Vallak VN 253.) *Tallutada või parandada?* (Melsanurk SP 230.)

da-tegevusnimi on õeldiseks samuti otstarbemaarusauses, mis algavad sidesõnaga *et*. Näit. *Agur ajas ennast vaetaliselt jalule, et eidekesest mitte maha jääda.* (Beekman KK 267.) Aga siingi arvas Ants paremaks vaikida, et mitte ajada Jürkat võib-olla vasturääkimisele. (Tammsaare P 212.)

Õeldisena võib esineda rahvapäraseis kõnekäändudes ja ekspressiivseis lauseis ka *ma-tegevusnimi*.² Näit. *Kalevipoeg hobust proovima. «Sina muidugi mõisa kohe kaebama!» kohmab Huntangu teomees nurgast.* (Vilde MS 29.)

4. ÜHENDVERB ÕELDISENA

- 46 Pöördsõnade juurde võivad kuuluda abimäärsõnad (prefiksaaladverbid), mis lähemalt iseloomustavad verbiga väljendatud tegevust või olemist, märkides selle laadi,

¹ Vt. E. PÄÄ, Infinitiv alusena ja õeldisena eesti keeles. — Keele ja Kirjanduse Instituudi uurimused I Tallinn, 1956, lk. 64.

² Ibid., lk. 68.

suunda, lõpetatust jne. Pöördsõna ühes abimäärsõnaga moodustab ühendverbi, mille mõlemad komponendid kuuluvad õeldise koosseisu.

Ühendverbides kasutatakse selliseid abimäärsõnu nagu *alla, ette, kaasa, kinni, kätte, lahti, läbi, maha, mööda, peale, ringi, sisse, taga, vastu, välja, ära, üle, üles, ümber* jt. Seesugused prefiksaaladverbid moodustavad koos pöördsõnaga üht mõistet märkiva ühendverbi. Toome näiteks ühendverbe abimäärsõnadega *ette, maha, välja* ja *üles*.

ette: *heitma, kirjutama, lugema, nägema, panema, rakendama, rääkima, tulema, vaatama, valmistama, võtma* jm. Näit. *Jussile vastuse kirjutamise võttis Joosep lähematel öhtudel ette.* (Metsanurk S 358.) *Nüüd, aastate ja aegade tagantki veel heitis ta enesele ette oma pööraselt avameelset käitumist.* (Sirge K 204.);

maha: *aitama, ajama, heitma, jätma, jääma, kõndima, käima, laadima, laitma, langema, laskma, libisema, lööma, magama, murdma, müüma, pidama, põlema, rõhuma, salgama, tallama, tegema, võtma* jt. Näit. *Uhke oli teine küll, aga näe, kuidas see uhkus maha rõhuti.* (Mändmets T I 577.) *Oli mets ju maha heitnud pehmed / esimese lume ehted.* (Raud J 87.);

välja: *aitama, andma, astuma, heitma, higistama, jõudma, kannatama, kasvama, kirjutama, kukkuma, kuulutama, langema, lõikama, lööma, minema, mõllemas, naerma, nägema, paistma, panema, puhkama, ronima, tegema, tulema, tungima, tõstma, tõukama, vaatama, vedama, viskama, võtma* jt. Näit. *Vahepeal kasvan hoopis välja oma lagunevast ülikonnast.* (Luts J I 22.) *Mõisast saadud vanadest ajalehtedest oli välja lõigatud... kindralite pildid.* (Mändmets T I 582.) *Sekrelär ei kannatanud teenimatut solvamist välja.* (Kuusberg M 308.);

üles: *ajama, andma, ehitama, harima, kaaluma, kaevama, kargama, kasvama, kasvatama, keerama, kerkima, kihutama, korjama, kutsuma, leidma, lugema, lööma, näitama, otsima, riputama, seadma, tuhnima, tõmbama, tõstma, tõusma, võtma, ärkama, ütlemas* jm. Näit. *Kodus kasvasid sa üles.* (Jak. Liiv VT 58.) *Preili Marchand on ju oma koha jaanipäevaks üles öelnud.* (Vilde MS 217.)

5. FRASEOLOOGILINE VÄLJEND ÕELDISENA

Õeldisena esinevad sellised fraseoloogilised väljendid, mille põhisõnaks on verbi pöördeline vorm. Seesuguse õeldise koosseisu kuulub fraseoloogiline väljend kui püsiv sõnaühend tervikuna. Näit. *Seda puhusin haagrehile hambasse, et ta lõöks kartma.* (Vilde MS 208.) *Löö silma peale, et ta töö juures*

endale liiga ei tee. (Tammsaare P 43.) *Ära palju suud pruugi, võid kitli peale saada!* (Kaal T 238.)

Fraseoloogilistest väljenditest on õeldiseks sageli fraseoloogilised ühendverbid. Selliseis pöördsonus on verbi laiendeiks käändsonad osastavas või sisseütlevas, harvemini teistes käänetes, mida kasutatakse ülekantud tähenduses, nagu *aru pidama, hinge tõmbama, jalga laskma, jalust rabama, jooksu pistma, jänni jääma, kimpu jääma, korda minema, lugu pidama, lulli lööma, meelde jääma, minekut tegema, mikski panema, mokas olema, nõuks võtma, paika pidama, tähele panema, vedu võtma, ühte hoidma* jt. Esitatud püsivad ühendid märgivad ühtekuuluvu mõttelise tervikuna omaette tähendust. Sellest tingituna peame neid üheks lauseliikmeks — õeldiseks, mida pole vaja edasi analüüsida. Näit. *Niisugusele inimesele lähevad kõik kõrvalised mured õige vähe korda.* (Mändmets T I 555.) *Mõni, nagu maruhärja lugu, jäi kustumatult meelde.* (Tuglas T VIII 24.) *Ennelõunased koolitunnid olid muidugi mokas.* (Kitzberg VT II 373.)

Õeldiseks võivad olla ka seesugused fraseoloogilised väljendid, kus verbi laiendiks on nimisõna koos kaassõnaga. Näit. *Aga Jussil oli enne kõik üle pea kasvanud.* (Tammsaare TO I 161.) *Enne Kusta minekut panid Jürka ja Juula üheskoos talle südame peale, et ta oleks hästi ettevaatlik.* (Tammsaare P 131.) *Seaduseandjad polnud pea peale kukkunud.* (Kuusberg M 319.)

Fraseoloogilisi kombinatsioone, nagu *habet ajama, juttu puhuma, kõrvu lukku lööma, mõistust pähe võtma* jne., kus sõnad on säilitanud osaliselt põhitähenduse või kus ühendi üksikkomponentide juurde kuulub laiendeid, võib edasi analüüsida. Näit. *Dr. Visnapuu puhus* (õeldis) *sõudjaga magusat* (täiend) *juttu* (sihitis). (Pärn M 15.) *Ja kui kevadine üike põrutab, siis lööb* (õeldis) *kõrvad* (sihitis) *nädalaks ajaks lukku* (õeldis). (Sikemäe N 162.)

6. SÖNAÜHEND ÕELDISENA

- 48 Seoses osaalusega võivad õeldiseks olla seesugused sõnaühendid nagu *tarvis olemä, vaja olema, tarvis minema, vaja minema*. Näit. *On teil laastu ka vaja?* (Tammsaare TO I 221.) *Muudkui nõormehi oleks siia küll rohkem tarvis neid toredaid tüdrukuid tantsitama.* (Rummo T 355.) *Kääre läheb mul veel vaja.*

Sõnaühendid *on tarvis, on vaja* esinevad õeldisena ka sel korral, kui nad seostuvad aluseks oleva *da-tegevusnimega*. Näit.

Pikalt ei ole vaja kirjeldada seda elu.. (Mändmets T II 253.) *Ja välja maksta pole teda ka tarvis..* (Tammsaare P 97.)

Mõnedel juhtudel jäetakse lauses nimetatud sõnaühendite verbivorm *on* ära. Sel puhul on õeldiseks ainult sõnad *tarvis* ja *vaja*. Näit. *Tarvis ajaga ühes minna.* (Metsanurk SP 62.) *Vaja joosta veel hambaarsti juurde.* (Siivas V 43.)

Keerulisem aga on õeldise ja *da-tegevusnime* küsimus neis lauseis, kus esinevad sellised ühendid nagu *tuleb teha, seda sünnib süüa* jt. Siin lähevad keelemeeste seisukohad lahku. L. Kettunen avaldab raamatus «Lauseliikmed eesti keeles» arvamust, et ühendes *tuleb ära minna, ei sünniks uhkustada, täib anda* on verbi pöördelised vormid predikaadiks ja *da-inifiniit*id subjektiiks.³ Siitpeale hakatakse kõigis koolisüntakseis *da-tegevusnime* pidama aluseks, kui ta seostub lauses pöördsona *tulma* 'vaja olema' pöördeliste muudetega. Kongruentsi puhul märgitakse, et pöördvorm *tuleb* on ainsuses, kui alusena esineb *da-tegevusnimi*.⁴

50-ndate aastate algusest peale aga asutakse seisukohale, et sõnaühendeid *tuleb õppida, võib uskuda, tohib astuda; vihtus töötada, sibas joosta, kihistasid naerda* jt. tuleb pidada liitõeldiseks, sest selliseis sõnaühendes märgivad pöördsona pöördelised muudet tegevuse või olemise tarvilikkust, võimalikkust, lubatavust, kulgemise laadi vms., *da-tegevusnimi* aga väljendab tegevust või olemist ennast. Ühendis *tuleb õppida* ei peeta *da-tegevusnime* enam aluseks, vaid ta arvatakse õeldise koosseisu.⁵

Tänapäeval on üldist tunnustust leidnud põhimõte, et lause süntaktilisel analüüsimisel tuleb määrata iga täistähendusliku sõna lauseliikmeline kuuluvus. Sellest lähtudes on vaja ka eespool nimetatud sõnaühendeid edasi analüüsida. Kõnesolevais sõnaühendes, nagu *tuleb minna, tasub teha, raatsib anda, võib näha* jne., seostub *da-tegevusnimi* õige sageli umbisikuliselt mõtestatud õeldisverbiga 3. pöördes. Sel puhul puudub lauses enamasti alus, samuti ei saa aluseks olla ka *da-tegevusnimi*, mis laiendsõnana sõltub õeldisverbist. Olenevalt õeldisverbi iseloomust ja tähendusest on *da-tegevusnimi* mainitud sõnaühendes kas määruseks või sihitiseks. Nii on *da-tegevusnimi* õeldise laiendina

³ Vt. L. Kettunen, Lauseliikmed eesti keeles. Tartu, 1924, lk. 10

⁴ Vt. E. Muuk, K. Mihkla, M. Tedre, Eesti keskkooli-grammatika IV. Tartu, 1936, lk. 17 jt.

⁵ Vt. K. Kure, Eesti keele grammatika. Tuletusõpetus ja lihtlause süntaks. Tallinn, 1950, lk. 100; A. Kask, E. Koff, K. Kure, G. Laugaste, M. Tedder, J. Valgma, Eesti keele grammatika IX klassile. Tallinn, 1951, lk. 22; K. Kure ja J. Valgma, Eesti keele grammatika IX klassile. Tallinn, 1954, lk. 20; E. Päll, op. cit., lk. 64–71.

1) teomääruseks, kui ta laiendab õeldisverbe *andma*, *maksma*, *tarvitsema*, *tasuma*, *tulema*; *itsitama*, *kihistama*, *konutama*, *promisema*, *sulistama*, *voorima* jt. Näit. *Nüüd tuli tõusta hommikul kell viis..* (Metsanurk SP 60.) *«Teie ei tarvitse seda teada,» vastas Laura..* (Vilde J I 31.) *Keegi kihistab naerda.* (Krusten K 157.) *Leida sulistas end pesta.* (Raud S 49.);

2) sihitiseks, kui ta laiendab sihilisi pöördõnu *raatsima*, *tohtima*, *täima*, *võima* jt. Näit. *Mitte ei raatsiks uusi osta, ei raatsi lihtsalt vanadest loobuda.* (Vetemaa P 22.) *Võib tunda rõõmu ja uhkust Kurgja ja Vargamäe kaunistest muuseumidest..* (Rummo T 7.)

Kui aga *da-tegevusnimi* seostub verbidega *kõlbama*, *sobima* ja *sündima*, siis esineb ta alati määrusena. *Otstarbema* määruseks on *da-tegevusnimi* lausetüübis *Õun* (alus) *kõlbab ~ sobib ~ sünnib* (õeldis) *süüa* (otstarbemaäärus). Näit. *Vastvalminud pirn sündis igatahes juba süüa* (selle asemel võib ka öelda *sõõmiseks*). Sellises lausetüübis nagu *Seda* (sihitis) *kõlbab ~ sobib ~ sünnib* (õeldis) *süüa* tuleb *da-tegevusnimi* pidada *teomääruseks*. Näit. *Sa oled suur poiss juba; kuidas sa aru ei saa, mida üldse sobib küsida, mida mitte?* (Kahas T 42.)

Märkus. Õeldisverbi pöördelise muutega seostuv *ma-tegevusnimi* esineb lauses alati *teomäärusena*. Näit. *Teie peaksite temale minu asemel midagi esitama..* (Vilde N 55.) *Mis ajast peale olete teie kuduma hakanud?* (Tuglas T II 77.) *Eesõues hukkus Reks väga käredesti hukkuma..* (Metsar U 206)

Nii on eespool vaadeldud sõnaühendeist õeldiseks

a) sõnaühendite *on tarvis*, *on vaja*, *läheb tarvis*, *läheb vaja* mõlemad komponendid;

b) sõnaühendite *võib minna*, *tohib tulla*, *tuleb aidata*, *saab raiuda*, *kõlbab süüa* jt.; *peab töötama*, *hakab minema*, *puhkeb nutma* jne, ainult põhisõnad verbi pöördelises muutes.

7. ÕELDIS *las*-KONSTRUKTSIOONIDES

49 *las*-konstruktsioonid koosnevad sõnast *las* ja pöördõna pöördelisest vormist või *da-tegevusnimest*. Näit. *Las astub sisse.* (Sikemäe N 72.) *«Las käia!» hüüdis Andres viimaks.* (Tammsaare TÕ I 41.) Sõna *las*, mis on kujunenud käskiva kõneviisi ainsuse 2. isiku vormist *lase*, on minetanud oma endise leksikaalse tähenduse. Õeldiseks on *las*-konstruktsioonides sõna *las*

a) koos verbi pöördelise muutega ainsuse ja mit-

muse 3. isikus või ainsuses 1. isikus. Näit. *Ah las nad vaatavad, las nad näitavad..* (Gross T 29.) *Nüüd tarvis Mart üles ajada, las paneb hobused ette, kahe vankri ette..* (Madarik J 342.) *«Las ma räägin,» ütles Juhan.* (Luts L 30.);

b) koos *da-tegevusnimega* (fraseoloogilistes väljendites), nagu *Perenaine, las nüüd olla..* (Tammsaare TÕ I 88.)

Õeldisena esinevad ka seesugused fraseoloogilised ühendid nagu *lase käia*, *lase sõita*, *lase tulla* jt., mille üksikkomponendid paiknevad teineteise kõrval. Näit. *«Lase käia,» nõudis tiiger..* (Promet T 200—201.) *«Mis sa veel pärid,» vastas Liisi, «lase sõita, muidu jääme teistele jalgu.»* (Tammsaare TÕ I 409.)

Verbivormid *lase*, *ei lase* võivad ka üksinda olla õeldiseks. Sel puhul esineb verbi *laskma* laiendav *da-tegevusnimi* sihitisena, nagu *Ja üldse see sunnitud tähelepanelikkus ei lase end täiesti vabana tunda.* (Krusten P 43.)

III. ÕELDIS ISIKULISES JA UMBISIKULISES TEGUMOES NING PASSIIVIS

1. ÕELDIS ISIKULISES TEGUMOES

Õeldis esineb isikulises tegumoes ehk personaalis, kui lauses väljendatud tegevuse teostaja või olukorras olija on teada. Tegijat ja olijat märgib lauses peamiselt alus. Kui aga alus puudub, võib ta väljenduda isikulises tegumoes oleva õeldisverbi pöördelõppude ja tunnuste kaudu.

Isikulise tegumoe väljendatud pöördõnalised õeldised võivad esineda kolmes ainsuse ja mitmuse pöördes ehk isikus

Õeldisverb on isikulise tegumoe ainsuse või mitmuse esimeses isikus, kui ta märgib kõnelejat või kõnelejaid (*resp.* kirjutajat või kirjutajaid), kes on antud mõtte väljendajaks. Ühepealiikmelises lauses märgivad esimest isikut õeldisverbi pöördelõpud, kahepealiikmelises lauses ka alusena esinevad isikulised asesõnad *mina*, *ma*, *meie*, *me*. Näit. *Vaatlen kaarte, projekte ja plaane ehitusülesannete kabinetis seintel.* (Rummo T 327.) *Vahetasime omavahel aeg-ajalt üksikuid lauseid..* (Mäting, VR 309.) *Sellepärast tagagem rauda, kuni ta kuum.* (Tuglas T VIII 179.) *Ma usun laste naeru ja lindude laulu ja ma usun meeste hõiskamist..* (Siimisker T 105.) *Kolmandas kohas aga nägime meie jälle seda..* (Tuglas T II 434.)

Teises isikus on õeldisverb, kui ta osutab, kelle või mille poole pöördutakse lauses. Teist isikut märgivad ühepealiik-

melises lauses õeldisverbi pöördelõpud, kahepealiikmelises lauses ka aluseks olevad isikulised asesõnad *sina, sa, teie, te*. Näit. *Nõnda pidasite teda kakskümmend aastat oma vandevangis.* (Järv V 322.) *Sa pole mind ju ialgi mõistnud.* (Vilde N 21.) *Sina tulid ära?* (Kitzberg VT, I 409.) «*Vait! Seis!*» pörutas isa, «*ja teie kasige oma teed!*» (Koidula T II 129.)

Õeldis, mis esineb isikulise tegumoe kindla või käskiva kõneviisi ainsuse 2. isikus, võib aluseta ühepealiikmelises lauses väljendada ka sisulist umbisikulist tegevust või olemist. Sel puhul ei pöörduta lauses otseselt kellegi või millegi poole, vaid õeldisega märgitakse tegevust või olemist üldises tähenduses. Kõige enam leidub sisult umbisikulisi õeldisverbe 2. isikus kõnekäändudes ja vanasõnades. Näit. *Kaeva mulda, siis saad kulda.* (VEV 82.) *Ara kiitle silma ees, ära sõitle selja taga.* (VEV 218.)

Üldisemat tarvitamist on leidnud käskiva kõneviisi 2. isiku õeldisverbid, mis väljendavad kõneleja soovi mingiks tegevuseks, imestust millegi üle vms. Sellised 2. isiku pöördvormid esinevad peamiselt fraseoloogilistes väljendites, nagu *mine ikka, mine tea, vaata aga vaata, võta näpust* jt. Näit. *Küside polnud sünnis, mine tea, mis arvatakse.* (Kuusberg M 235.) *Mine ikka! Milleks suppi solkida!* (Piik M 43.)

Kolmandas isikus olev õeldisverb osutab olendile, esemele või nähtusele, kes või mis on tegevuse sooritajaks või olukorras olijaks. Ühepealiikmelises lauses märgivad kolmandat isikut õeldisverbi tunnused ja kahepealiikmelises lauses ka alusena esinevad asesõnad *tema, ta, nemad, nad* ja teised käändsõnad. Näit. *Kuid nende nägudest paistis, et nad ometi seda algust ootasid.* (Tuglas Vä 165.) *Nüüd oli ta lõksus.* (Tammsaare TÕ III 204.) *Aga tema tahaks kohe peale hakata.* (Tammsaare TÕ III 264.) *Nemad mõlemad olid enamasti mööda padu ja vösa jooksnud.* (Vilde MS 334.) *Teda piirasid kolmest küljest laialdased heinamaad, mis enamikus kuulusid Jõune vanakülas asuvaile taludele.* (Kruus S, 119.)

Eesti keeles leidub pöördõõnu, millest kasutatakse ainult ainsuse kolmandat pööret ehk isikut, nagu *sajab, hämardub, kipitab* jt. Selliseid verbe nimetatakse ühepöördelisteks pöördõõnadeks, sest neist tarvitatakse ainult üht pööret. Seda tüüpi umbisikulises tähenduses tarvitatud pöördõõnad väljendavad sihitut tegevust, mis ei allu kõneleja tahtele ja mida ei teosta inimene. Sellepärast ei saa neid pöördõõnu õeldisena kasutada esimeses ja teises pöördes, kus isik-tegija on tegevuse sooritajaks⁶

⁶ Vt J. Peegel, Ääremärkusi pöörete kasutamisest. — «Keel ja Kirjandus» 1958, lk. 488—489.

Ainsuse 3. pöördes esinevaid õeldisverbe kohtame ka mitmesuguseis väljendeis, näit. *läheb jälle pimedaks, võib siis puhata, tuli teha võlga* jne. Neilgi puhkudel on tegelikult tarvitusel ainult kolmas pööre, ehkki neid verbe võib teistes seostes kasutada ka 1. ja 2. pöördes.

Õeldised esinevad ühepöördeliste pöördõõnade ainsuse kolmandas isikus peamiselt siis, kui nad märgivad a) loodusnähtusi, nagu *hämarduma, kahutama, koitma, müristama, pimenema, sadama, tuiskama, udutama, vinetama* jt. Näit. *Sajab ja sajab lõpmata.* (Suits L 157.) *Esimesel päeval oli vaikne, kahutas rööpalised teed krõbedaks ja tõmbas lompidele jääkirme peale.* (Tuglas Vä 170.); b) olendi füsioloogilisi või psüühilisi nähtusi, nagu *kipitama, oksele ajama, pähe hakkama, pööritama, tuikama, valutama, virvendama* jt. Näit. *Kuklas ikka tuikab veel.* (A. Jakobson TH IV 15.); c) tunnetusprotsesse, nagu *järelduma, selguma, tunduma* jt., eriti neil puhkudel, kui need õeldisverbid esinevad pealauses, mis asetseb kõrvallause ees. Näit. *Selgub, et väga paljude käes istuvad kirves ja saag.* (Smuul J 35.) *Talle tundus, nagu oleks Mihkel sel talvel isegi nooremaks muutunud.* (Hint TR I 104.); d) millegi (kellegi) jätkuvust, piisavust, nagu *jätkuma, piisama* jt. Näit. *Aga kuigi palju varumärjukesest ei piisanud, temast jätkus ainult paariks januks igale mehele.* (Tammsaare TÕ V 69.)

2. ÕELDIS UMBISIKULISES TEGUMOES

Õeldis on umbisikulises tegumoes ehk impersonaalis, kui lauses ei esine tegijat või olijat nimetavas või osastavas käändes. Leidub pöördõõnu, näit. ühepöördelised verbid isikulise tegumoe 3. isikus, nagu *hämardub, sajab, tuleb minna* jt., samuti mõned enesekohased pöördõõnad, näit. *kajastuma, lükkuma* jms., millest pole vajadust moodustada umbisikulise tegumoe vorme. Enamik verbe aga võib esineda õeldisena nii umbisikulise tegumoe lihtaegades kui ka liilaegades.

Umbisikulise tegumoe lihtaegades (olevikus ja lihtminevikus) tarvitatakse õeldisena kõiki sihituid ja sihilisi pöördõõnu kindlas, tingivas, käskivas ja kaudses kõneviisis. Nii on õeldiseks sihitud pöördõõnad umbisikulise tegumoe olevikus ja lihtminevikus järgmistes lausetes: *Nüüd minnakse rahupäevade reisile.* (Rummo T, 316.) *Ei olda ju enam poisikene oma kahekümne seitsme eluaastaga turjal.* (Sirge M 11.) *Suvel käidi poolalasti järve ääres.* (Rängel K 46.) *Isegi oda-*

vasse agulikinno, kus nad varemalt olid harvaks külalisiks, ei mindud enam koos. (Sirge L 173.)

Kui õeldiseks on sihiline pöörd sõna umbisikulise tegumoe lihtajas, siis võib õeldisverbiga seostuda ka täis- või osasihitis. Nõnda esineb õeldis umbisikulise tegumoe olevikus või lihtminevikus oleva sihilise pöörd sõna puhul

a) koos täissihitise: Oskar ütleb ikka: koht jagatakse pooleks. (Metsanurk P 74.) Patarei sõduritele ja kursantidele korraldati laskevõistlus. (Mannermaa, VR 185.) Kui veel tund aega antaks, siis pääseks hingega. (Liiv T 179.);

b) koos osasihitise: Vahetatakse mälestusesemeid, aadresse, lihtsalt armunud pilke. (Rummo T 393.) Siin veeti tule ääres vägipulka või tõmmati sõrmkooku. (Tuglas V 352.) Kui teda tilgakaupa müüdaks, siis ostaksin ma vähemalt ühegi tilga. (Tammsaare E 229.)

Umbisikulise tegumoe liitaegades (täisminevikus ja enneminevikus) esinevaist õeldistest on vormilt umbisikulised ainult need, milles abiverb olema jääb muutumatuks, sest umbisikulises tegumoes ei pöördu verbid isikuti, nagu on võideldud, oli istunud, oleks üllatatud, olgu tehtud, olevat räägitud.

Impersonaali liitaegade korral on õeldis alati sisult ja vormilt umbisikuline, kui õeldisverbiks on sihitu pöörd sõna. Näit. Oli sõditud, oli istunud nädalaid kaitsekraavides, lamatud pead lumme surudes tuisus ja külmas, oli marsitud läbi paikeselõomas närbutate põldude, piki tolmuseid maanteid, tagasi kodulinna. (A. Jakobson VT II 189.)

Kui õeldisverbina kasutatakse sihilist pöörd sõna umbisikulise tegumoe täisminevikus või enneminevikus, siis on sisult ja vormilt umbisikuline see õeldis, mida laiendab osasihitis. Sel puhul püsib abiverb olema muutumatuks, nagu see on iseloomulik umbisikulise tegumoe paradigmale.⁷ Näit. Oleks mind seekord ära tapetud, see ei oleks nii valus ülekohus olnud kui au tapmine. (Liiv T 237.) Võib-olla on palkide vahet kunagi mingite taimedega tihendatud. (Vetemaa P 41.)

Täissihitise korral on umbisikulise tegumoe liitaegades esinevad sihilised pöörd sõnad õeldisena sisult ja vormilt umbisikulised alati neil puhkudel, kui abiverb olema jääb muutumatuks. Seda tüüpi lauseid esineb eesti kirjakeeles võrdlemisi harva. Näit. Oli raiutud maha isegi metsa hiiglased..

⁷ Vt. H. Rajandi, Arutlusi eesti impersonaali üle. «Keel ja Kirjandus» 1966, lk. 538–543.

(Kettunen L 17.) Vihjati päris selgesti sellele, kellega juba varem arved oli õiendatud. (Gross, Lg 1964 1166.)

Umbisikulised on täissihitise puhul ka need õeldised tud-liitaegades, millele on omased umbisikulisele tegumoele iseloomulikud tunnused: a) kui õeldisega seostuv tässihitis muutub eitava kõne kõrral osasihitiseks, vrd. Või on ära müüdnud ~ Võid pole ära müüdnud; b) kui õeldisverbil on peale tud-liitaegade olemas lihtajad, vrd. Pension oli koju saadetud ~ Pension saadeti koju; c) kui õeldisverb asetseb lauses enne nimetavas esinevat käänd sõna, s.t. enne tässihitist⁸, vrd. Tõmmati üles võrkkii ~ Oli üles tõmmatud võrkkii. Näit. Suure puukännu najale oli jäetud vihmavari, ese, mis professor Kännust oli lahutamatu. (Semper P 290.) Nüüd oli ära võetud viimane põhjus, viimane⁹ ettekanne, mida ta veel kuuldavale võis tuua. (Vilde J IV 33.)

3. ÕELDIS PASSIIVIS

a. Isikuline passiiv

Õeldis on isikulises passiivis, kui sihilise pöörd sõna 52 pöördeliste vormidena esinevad isikulised tud-liitajad⁹ ja lauses puudub sihitis. Õeldis isikulises passiivis esineb kindlas kõneviisis neljas ajas: olevikus — olen liigutatud, lihtminevikus — olin liigutatud, täisminevikus — olen olnud liigutatud, enneminevikus — olin olnud liigutatud⁹; tingivas ja kaudses kõneviisis kahes ajas: olevikus — oleksin liigutatud, olevat liigutatud, täisminevikus — oleksin olnud liigutatud, olevat olnud liigutatud. Näit. Naised olid oma jutust sedavõrd huvitatud, et rakkidatad seisma jäid. (Tammsaare TÕ I 118.) Vaatasin veduri rattaid — nad olid nii säravalt punased ja mustad, nagu oleksid nad läikpaberist välja lõigatud. (Vetemaa P 53.) Ma pole loodud sipelgaks! (Metsanurk SP 159.) Nad olevat olnud pidulauas nõnda elustatud, et kõik korruga rääkinud.

Isikulise passiivi tud-liitajad erinevad umbisikulise tegumoe liitaegadest peamiselt selle poolest, et nende puhul on lauses täisalus, millega ühildub abiverb olema isikus ja arvus, nagu Mina olen, sina oled, meie oleme, teie olete sunnitud lahkuma. Näit. Mina aga olen sunnitud seda meele pidama. (Vilde N 94.) Grupp oli sunnitud pöranda alla

⁸ Ibid., lk. 543

⁹ Vt. H. Rajandi, Passiivne tud-adjektivisatsioon. — «Keel ja Kirjandus» 1967, lk. 218–219

minema. (Sisask, EKPA 111.) *Isegi vaenlased olid sunnitud tunnistama, et «Kiir» sai tööliste hulgas laia leviku osaliseks.* (EKPA 157.)

Kui õeldis isikulises passiivis on väljendatud *tud*-liitajaga eitavas kõnes, ei avalda see mõju aluse vormile. Alus püsib nagu jaatava kõne puhul nimetavas, nagu *Ma pole loodud sipelgaks!* (Metsanurk SP 159.) Seejuures võib eitavas kõnes esinevat õeldist asendada *mata*-vormiga, vrd. *Kõik jõud polnud ühendatud ~ Kõik jõud olid ühendamata*. Näit. *Need sõnad ei olnud öeldud heakskiitvalt*. (Metsanurk SP 126.) *Nõukogud loovad tööliste ja talupoegade relvastatud jõu, mis ei ole eraldatud rahvast!* (Saar E 191.) *... need ei olnud just osavalt maalitud*. (Vetemaa P 16.) *Aga ma pole sellest huvitatud olnud*. (Roht LL 49.)

Partitiivsed verbid, mis nõuavad osasihitist, võivad õeldisena esineda ainult isikulise passiivi *tud*-liitajas, sest need pöördsonad seostuvad alati täisalusaga.¹⁰ Näit. *Kalade sugu vähenes ja vahenes ning nende päevad olid loetud...* (Roht LL 116.) *... tema hing ja silm olid riivatud ja solvatud*. (Smuul K 17.) *Siis on pool tööd tehtud*. (Oks V 39.) *Linna arstid olid otsitud...* (Liiv T 103.) *Marta oli nii üllatatud teda siin nähes...* (Rängel K 398.)

Aspektiilistest pöördsonadest, mille puhul võib tarvitada nii täis- kui osasihitist, esinevad kindlasti isikulise passiivi *tud*-liitajades need õeldisverbid, mille abiverb *olema* ühildub täisalusaga isikus ning arvus ja mis võivad kuuluda oma vormiliste tunnuste järgi ainuüksi isikulise passiivi *tud*-liitajade paradigmasse. Näit. *Kuid ma olen segi löödud...* (Smuul K 54.) *... varjud olid nii teravad, nagu oleksid need oma kohtadele joonistatud süsimusta värviga*. (A. Jakobson VT II 226.) *Enam kui pooled olid magama pandud — teadis poiss rääkida*. (Sinkel M 335.) *... tähendab, ainult sõlme jagu jään hiljaks, siis oleksin olnud päästetud!* (Tammsaare E 77.)

Kui aspektilise verbi isikulise passiivi *tud*-liitajade vormid langevad ühte umbisikulise tegumoe *tud*-liitajade vormidega, tuleb nende eristamisel viimastest silmas pidada neile eriomaseid tunnuseid. Neist pälvivad nimetamist järgmised:

a) isikulise passiivi alus püsib muutumatuna nimetavas jaatava ja eitava kõne korral, vrd. *Ta on sellest meelitatud ~ Ta ei ole sellest meelitatud*. Näit. *Ning igal juhul tuleb talitada nõnda, et nakkuse oht oleks välistatud...* (Utt T 14.) *Kuni eksisteerib imperialism, ei ole välistatud võimalus, et agressiivsed ringkonnad päästavad valla sõja*. (RH 1960 157.);

¹⁰ Ibid.

b) lauses paikneb isikulises passiivis olev õeldis, eriti selle teine komponent *tud*-kesksõna enamasti täisalus järel, lause lõpposas. Näit. *Ta oli tõsiselt liigutatud õnnestumisest*. (Kärner S 177.) *See loogika ei ole tuulest tõmmatud, ega?* (Tammsaare E 82.);

c) õeldis isikulises passiivis võib seostuda tegijamäärusega omastavas. Näit. *Punapea levitas kuuldust, et Vello olevat küll naise sünnitatud...* (Metsanurk UJ 28.) *Lugu oli tema sõbra jutustatud*;

d) isikulises passiivis oleva õeldise juurde võib kuuluda ka ajalist kestust märkiv ajamäärus. Näit. *Ametnik oli juba nädalaid töökohalt vallandatud*. *Orasepõlud olid mitu päeva paksu lumekorraga kaetud*.

b. Umbisikuline passiiv

Õeldis on umbisikulises passiivis, kui abiverb *olema* esineb 53 umbisikulises tegumoes ja *tud*-kesksõnaks on sihiline pöördsona, millel puudub sihitis. Õeldis umbisikulises passiivis esineb kindlas kõneviisis samuti neljas liitajas: olevikus — *ollakse huvitatud*, lihtminevikus — *oldi huvitatud*, täisminevikus: *on oldud huvitatud*, enneminevikus — *oli oldud huvitatud*, tingivas ja kaudses kõneviisis kahes ajas: olevikus — *oleks oldud huvitatud*, *oldavat huvitatud*, täisminevikus — *oleks oldud huvitatud*, *olevat oldud huvitatud*.

Eesti keeles kasutatakse õeldist umbisikulises passiivis võrdlemisi harva. Näit. *Kodus oldi ta töölemineku kavatsusest natuke üllatatud...* (Metsanurk SP 313.) *Uute algupäraste teoste ilmulisel ollakse nendest lugejaskonnas huvitatud*. Üksikul saarel *olevat oldud kogu suve tervest maailmast eraldatud*.

IV. ÕELDISE KÕNEVIISID JA AJAD

1. ÕELDISE KINDLAS KÕNEVIISIS

Kindlas kõneviisis olev õeldis väljendab harili- 54 kult tegevust või olemist, mille teostumises ollakse kindel. Näit. *On sügis ja öö ning rabistab külma, rahesegast vihma*. (Hint TR III 201.) *Küüriti teki, puhastati kõik vaskosad ning tõmmati lakitud esemed õistest veepritsmetest nartsuga kuivaks*. (Sergo M 281.) *Eesti töötav rahvas mõistis, et tema*

vabadus ja iseseisvus on kindlustatud ainult siis, kui ta jääb tihedasse liitu Venemaa rahvastega. (Jaanimägi, VP 17.)

Õe. disverb kindlas kõneviisis võib märkida ka teistelt kuuldu tegevust või olemist, milles jutustaja ei kahtle. Näit. *Ja vallavanema majas oli ju kõik teada, mis külas tehti ja räägiti.* (Koidula T II 155.) *Õuekirikus on mängitud öösiti kaarte.* (Tassa N 70.)

- 55 Grammatilised ajad märgivad ajalisi suhteid sündmushetke (S) ja kõnelemishetke (K) vahel. Antud sündmus, tegevus või olemine võib toimuda võrreldes kõnelemishetkega kas samaaegselt, varem või hiljem. Kõnelemishetkel toimuv tegevus või olemine on grammatiline olevik. Tegevus või olemine aga, mis leiab aset kõnelemishetkest varem, on grammatiline minevik. Minevikulise tegevuse või olemise toimumise aste võib lauses olla erinev. Tegevus või olemine võib aset leida kas vahetult enne kõnelemishetke või varem, ta võib seotud olla kõnelemishetkega või jääda väljapoole sisulist seost olevikuga. Vastavalt sellele on kindlas kõneviisis kolm minevikuaega: liht-, täis- ja enneminevik. Sündmuste võrdlemisel üksteisega on oluline ka vaatlushetk (V), s.t. kas sündmuse vaadeldakse ja käsitatakse oleviku või mineviku seisukohalt.¹¹

a. Õeldis olevikus

- 56 Olevikus (praesens) esinev õeldis väljendab põhiliselt sellist tegevust või olemist, mis toimub praegu, käesoleval ajal, kõnelemis- või kirjutamishetkel. Näit. *Kuhi kasvab ja kerkib lga hangutalega. Aga meeste särgipihad löövad higist halliks. Nende kaelasooned on püsti ja nägudes tungleb pinge.* (Sirge M 7.) Oleviku puhul on sündmus-, kõnelemis- ja vaatlushetk samaaegsed, nad leiavad aset kõik käesoleval ajal. Seda võib kujutada skeemina, kus horisontaalne joon tähistab ajalises järgnevuses minevikku, olevikku ja tulevikku, joont põiki läbiv vertikaalne kriipsuke aga, märgib antud juhul ühtelangevat sündmus-, kõnelemis- ja vaatlushetke (S, K, V).

Traktorist künnab põldu.

S, K, V

Peale oma põhitähenduse võib olevikus esinev õeldisverb väl-

¹¹ Vt P. Siro, Suomen kielen lauseoppi. Turku, 1964, lk. 81.

jendada olendile, esemele või nähtusele püsivalt iseloomulikkude tegevust, seisundit või tunnist.¹² Seda laadi olevikku kohtame peamiselt teaduslikes töodes ja kõnekäändudes ning vanasõnades, kus fikseeritakse looduses ja ühiskonnas valitsevaid seaduspärasusi ning konstateeritakse fakte ja üldkehtivaid tõdesid. Näit. *Okski ei ela ainult enesele.* (VEV 53.) *Sotsialistlik ühiskond muutub järjest täiuslikumaks, aina küpsemaks.* (RH 1960 287.) *Kirjandus rikastub ja täiustub päev-päevalt, aasta-aastalt, temas peegeldub arenev elu, peegeldub ka kujunev ja vaimselt üha rikkamaks muutuv inimene.* (Peep L 6.)

Olevikku tarvitatakse ka minevikus toimunud sündmuste edasijutustamisel. Niisugust, nn. ajaloolist olevikku (*praesens historicum*) kasutavad jutustajad neil juhtumel, kui nad esitavad jutu sisu elavalt ja emotsionaalselt, muutes minevikulisi sündmusi ning olukordi eriti lähedasteks. Näit. *Mahtra poole viivatel teedel algab salapärase öine elu. Vaikivaid mehi, hobusega ja jala, ükshaaval ja paarikaupa, näikse ühise eesmärgi poole rühkivat. Ei küsita, ei peeta enam aru, et viideta aega sõnadega, tere-tatakse aina tummal viipel.* (Vilde MS 311—312.)

Olevik on tarvitusel ka sel korral, kui ilukirjanduslikus teoses, raadios või mujal kirjeldatakse sündmusi reportaaži kujul. Näit. *Insener Suurorg (hakkab jälle välissündmusi registreerima): Nõnda — rongkäik lõigatakse juppideks!.. Kirstude juurde jäetakse ainult... mõnikümme saatjat. Suurem osa surutakse parki ja kõrvaltänavatesse laiali.* (A. Jakobson VT IV 294.)

Refereerivat olevikku (*praesens referens*)¹³ kasutatakse peamiselt kirjandus- ja kunstiteoste sisu ja vormi kirjeldamisel ning seletamisel. Näit. *A. Viidalepa rütmilistes ja lakoonilistes kompositsioonides omab erilist tähtsust detail — aktsent. Ereda kontrastse plekina antud detail mõjub rahulikult ja neutraalsel foonil dünaamiliselt.* (Solomõkova, Uprus KK 31.)

Olevikku tarvitatakse ka tulevikus toimuva tegevuse või olemise väljendamiseks (*praesens futurum*). Kontekstis osutavad tulevikus toimuvale tegevusele või olemisele täissihitis, õeldisverbid jääb, saab jt. ning määrsõnad ja sõnaühendid, nagu *edaspidi, homme, järgmisel päeval, lähemal ajal, varsti* jne. Näit. *Küll siis varsti ketrajale / isa voki otab ka... (Tamm, EL I 202.) Homme saadame emale koju kirja. Loodan, et edaspidigi jätkate oma tööd suures üksmeeles.*

Liht- ja liitlauses, kus esineb olevikus kaks või enam

¹² Vt. Б. Серебрянников, Категории времени в прибалтийско-финских языках. Eesti keele süntaksi küsimusi. Tallinn, 1963, lk. 448—449.

¹³ Vt A. Penttilä, Suomen kieloppi. Porvoo-Helsinki, 1957, lk. 473.

õeldisverbi, väljendavad õeldised kas samaaegseid või ajaliselt üksteisele järgnevaid sündmusi või olukorras olemisi. Nõnda märgivad õeldisverbid praegusel hetkel toimuvate tegevuste või olemiste samaaegsust

1) lihtlauses: *Teeskleb ja libitseb pealegi.* (Krusten R 237.) *Küdeva ahju ees istun ja puhastan relva.* (Rummo, EL II 277.) *Me vaikime ja mõtleme üsna ühesuguseid mõtteid.* (Vaarandi UM 21.);

2) liitlauses: *Jõgi voolab ning tema veed tunglevad alati ühes ja samas suunas...* (Sergo PL 29.) *Adrad lõikavad kahinal niisket mustjaspruuni kobedat põllupinda ja muld langeb laiapaela sarnase läikiva musta ribana eelmisele vaole.* (Mändmets T I 611.) *Indrek näeb selgesti, kuis üliinimene ratsutab sauruse seljas.* (Tammsaare TÕ II 385.) *Kõik uksed, kust käiakse, käigsevad, kiunuvad ja teevad imelikke hääli...* (Luts N 207.)

Olevikus esinevad õeldisverbid võivad väljendada ka üksteisele ajaliselt järgnevaid sündmusi või olukordi

1) lihtlauses: *Mees tuleb kambrist välja ja läheb pikkamisi kirsipuu alla.* (Luts N 207.) *Inimesed näevad teda kohe, jäävad seisma, vaatlevad hulk aega ja ütlevad: «Pulmalipp lehvis!»* (Mändmets T I 615.);

2) liitlauses: *Lähevad mõned ajad ja ta unustatakse täitsa.* (Mändmets T I 645.) *Ja kohe avatakse üks meie elutuppa ning isa käsib mind kähku riietuda.* (Luts J I 11.) *Kuski vilistatakse lauluviisi, mis ikka kaugemalt kostes pikkamisi kaob.* (Luts N 206.) *Proua krabistab raha enne kümme korda oma käes, kuni ta selle sulle viimaks vingus näoga pihku annab.* (Hint TR IV 13.)

b. Õeldis lihtminevikus

- 57 Lihtminevikus (impeffektis) olev õeldis väljendab jätkuvat, ühekordset või korduvat tegevust või olemist, mis on toimunud juba möödunud ajal ja millel puudub sisuline seos olevikuga. Lihtminevikuga rõhutatakse ajalist distantssi, et sündmused ja olukorrad, mida kirjeldatakse, on saanud tagasi-pöördumatuks minevikuks. Näit. *Päike see oli, kes äratas Taavi nendel tuulevaikusehommikutel. Libises pikkamööda üle toa, kuni keskhommikuks jõudis voodi ette. Heitis kiire päitsilaudadele, ronis padjapüürile, küünitas juuksesalkudesse ja oligi juba näol.* (Maasik T 7.) Lihtmineviku korral on minevikuline sündmushetk enne kõnelemishetke, millega tal pole sisulist seost. Samuti esineb vaatlushetk minevikus, sest sündmuse jälgitakse mineviku lähtekohalt, «kusjuures kõneleja kuju-

telu harilikult kandub minevikku ja elab väljendatud sündmust kaasa».¹⁴

Traktorist kündis põldu.

—|—————|————→
S, V K

Lihtminevik on üldiselt tuntud jutustamise ajana, mida kasutatakse peamiselt ilukirjanduslikes ja ajaloolistes teostes ning biograafias. Lihtminevikus jutustatakse minevikulistest sündmustest ja olukordadest enamasti ajalises järjestuses. Näit. *Mihkel Sõstra sündis Palginõmmel, sirgus siin noormeheks, võttis isalt üle metsavahimütsi.* (Tooming, Lg 1968 809.) *Aron ja Inga kugistasid ära oma kuiva ja laialipudeneva saia ning läksid rahulolevalena edasi.* (Valton L 40.)

Lihtminevikus jutustatud tegevuse või olemise toimumishetke võib lauses lähemalt määrata tegevusaega märkiva ajamääruse abil. Näit. *Eduard Vilde sündis 4. märtsil (vkj. 20. veebruaril) 1865. aastal Virumaal Puidvere mõisas kupja pojana.* (Alttoa, EKA III 177.) *Samal kevadel ehitas Juss endale lehmalauda...* (Tammsaare TÕ I 145.) *Pärale jõuti pärast päikeseloojangut.* (Krusten R 111.)

Lihtlauses esineb lihtminevik nagu olevikki iseseisva ajana, mille üle saab otsustada ainult lähtudes kõnelemishetkest, millest lihtminevikuga väljendatud tegevus või olemine varem toimub, mitte aga mõne teise ajaga võrreldes. Näit. *Naelavere küla juures tuli uus kokkupõrge.* (Tõldsepp, VR 229.) *Kuid mehel hakkas siiski hale oma lapsi seal nõnda vaadates.* (Sirge M 95.)

Liitlauses ja mitme õeldisega lihtlauses, avaneb võimalus ajaliselt võrrelda lihtminevikus esinevat tegevust või olemist muude õeldisverbidega märgitud tegevuse või olemisega.

Lihtminevikuga ja olevikuga väljendatud tegevuse või olemise vahel on lauses kaudne seos. Nii võib lihtminevikus esinev õeldisverb märkida minevikulist tegevust, mille puhul avaldub olevikuga väljendatud, kõnelemise ajal toimuv tegevus või olemine. Näit. *Ta pani tähele, et lant madalas vees ei pöörle korralikult.* (Valton L 47.) *Te ju nägite, meie omad magavad.* (Promet, Parve KM 17.)

Kõrvallauses või esimeses osalauses esinev lihtminevik väljendab tavaliselt minevikulist tegevust või olemist, mis eelneb olevikuga väljendatud, kõnelemise hetkel toimuvale tegevusele või olemisele. Näit. *Sestsaadik, kui mina sinule voli andsin mõisa-*

¹⁴ J. Aavik, Eesti õigekeelsuse õpik ja grammatika. Tartu, 1936, lk. 145

pidamises kaasa rääkida, on asi niisugune. (Liiv T 148.) Pealegi, millalgi vaim mõjutas võimu, nüüd sünnib vastupidi.. (Tammsaare P 97.) Tal on heameel, et Toitsu tõi lehmvasika. (Vellend R 60.)

Mitme lihtminevikus esineva õeldisega liht- ja liitlaused võivad väljendada nii samaaegseid kui ka ajaliselt üksteisele järgnevaid tegevusi ja olukorras olemisi. Näiteks märgivad õeldisverbid lihtminevikus samaaegselt toimunud minevikulisi sündmusi või olukordi

1) lihtlauses: Kõrge ülemus seisis akna all, hoidis kardinaserva peente tindiste sõrmede vahel. (Saaber, Lg 1968 874.) Keegi rannanaine kirjutas kõõgipõlles väntas jalgrattaga vastu ja uudistas üle öla tagasi vahtides võõrast tulijat. (Promet K 274.) Istusime seal ja tõmbasime suitsu. (Männik V 201.);

2) liitlauses: Idataevas roosatas ja tähed löid kahvatama. (Parijõgi J 72.) Kartulites noogutas.. üks kivi teisele raudkivile ja viljakõrte vahelt keerutas meretuul aeg-ajalt üles kerget, lendavat lilva kui jahutolmu. (Sirge K 375.) Sander, kes seisis voodi jalutsis, püüdis vanaema ligutust märgates ka oma lapitud.. kuuehõlma rohkem voodi kelba varju jätta. (Hint RR I 37.) Einarile näis, et tuba.. sai Meeta sisse astudes uul valgust lisaks. (Krusten R 176.) Ükskord kevadel, kui ma hommikul jälle läbi Kadrioru tööle läksin, nägin sellesama muru peal jälgi. (Valton R 81.)

Veelgi sagedamini märgivad kaks või enam lihtminevikus olevat õeldisverbi üksteisele järgnevaid minevikulisi tegevusi

1) lihtlauses: Aga Jürka ei võtnud eide hädaldamist kuuldavakski, viskas kirve öläle ja hakkas metsa poole minema. (Tammsaare P 31.) Inimene kummatas mesipuu rohale, kohmitas pisut, ajas siis end sirgu, seisatas ja läks tagasi aia sügavusse. (Leberecht V 139.) Ajakirjanik tuli vanamehe öökapi juurde, vaatles huviga sellel olevaid esemeid, tõmbas sahtli lahti. (Orm, Lg 1968 1149.);

2) rindlauses: Täku hele rõõm tegi ka Joosepi ja Liisi meele rõõmsamaks ja nüüd kuulsid nad äkki rohulirtsude hulgalist siristamist.. (Tammsaare TÕ I 459.) Traktor jäi seisma, nad veeretaski masinale alistunud kännumüraka künatud pinnale. (Krusten R 202.) Inese süda hakkas ägedasti kloppima, veri tulvas pähe, kogu nägu kuni kaelani punastas. (Valton R 107.)

Üksteisele järgnevaid minevikulisi tegevusi märgivad põimlauses kaks või enam lihtminevikus esinevat õeldisverbi neil juhtudel, kui kõrvallauses väljendub tegevus või olemine, mis toimus

a) ajaliselt hiljem pealauses märgitud tegevusest või ole-

misest: Lõksutas teine Marist, Jussist ja Andresest, kuni jutulõnga otsad kõik viimase kätte sattusid. (Tammsaare TÕ I 231.) .. sisse astus vana kõhetu, konksus sõrmedega majaperemees, kelle silmad kohe luurivalt taas ringi hakkasid käima. (Semper P 202);

b) ajaliselt varem pealauses märgitud tegevusest või olemisest: Et Andrese ja Mari vahel sel korral kõik selgusetuks jäi, siis algasid neil tumedad päevad.. (Tammsaare TÕ I 310.) Talle tuli meelde, kuidas ta käed möödunud sügisel linakiskumise ajal lõhki olid ja verd jooksid. (Särgava P 169.)

c. Õeldis täisminevikus

Täisminevik (perfekt) väljendab minevikulist tegevust või olemist, mis võib ulatuda kõnelemishetkeni või jätkuda isegi edaspidi ja mis kannab resultatiivset iseloomu. Täisminevik kui mineviku-oleviku puhul on oluline tegevuse või olemise sisuline seos olevikuga, mille seisukohalt nenditakse täisminevikuga märgitud tegevust või olemist kui toimunud fakti. Näit. Kõigest sellest on nüüd kulunud üle poole sajandi. (Tuglas T III 369.) Ajakirjanduses on ilmunud senisest rohkem uudisteoste retsensioone.. (Rummo T 71.) Päev ju nähtudki. Viiskümmend seitse / aastat on rühitud ringi. (Raud, EL II 218.) Muldugi, Uues-Maailmas, Ameerikas.. on tekkinud uued mõisnikud, finnamõisnikud. (Hint TR I 155.) Täisminevik puhul toimuvad sündmused minevikus, aga kõnelemis- ja vaatlushetk leiavad mõlemad aset praegusel momendil, milleni minevikuline tegevus ulatub.

Traktorist on kündnud põldu.

Täisminevik võib väljendada tegevust, mille toimumisaeg jääb lähemalt määramata. Sel puhul rõhutab kõneleja minevikulist tegevust, sageli ka selle tulemust kui tõsiasja, ilma et ta ajalisele momendile tähelepanu juhiks. Näit. Seda oled sina jälle Kaarlilt kuulnud, kes seda tagurlaste tarkusest sisse on imenud. (Kitzberg VT I 191.) Klassivastuolud ja rahvuslikud antagonistid, kapitalistliku ühiskonna sisemised ja välised vastuolud on järsult teravnenud. (RH 1960 287.) Raudteesilla lähedusse on püstitatud vahiputka.

Nagu lihtminevik nii võib ka täisminevik esineda liht- ja liitlauses.

Lihtlauses esinevat täisminevikku vaadeldakse kõnelemishetke ehk oleviku lähtekohalt. Täisminevikus olev õeldisverb võib märkida tegevust või olemist,

1) mis kõnelemismomendiks on lõppenud. Näit. *Õhtu Nekrassoviga on juba ammu lõppenud.* (Smuul K 54.) *Selliseid raamatuid on loetud.* (Ilus K 46.);

2) mis ise või mille tulemus kestab veel kõnelemishetkel. Näit. *Ida Lemming ongi aastate jooksul enesest halvasti mõtlema ja end alahindama hakanud.* (Roht V 23.) *Paljurahvuselistes sotsialistlikes riikides on kujunenud ja tugevnenud kõigist rahvustest töötajate määramatu liit.* (RH 1960 287.) *Mihkli madal laud on üle kuhjatud tööriistade ja nahaservadega.* (Siivas V 5.);

3) mis väljendab kunagi varem toimunud sündmuse, tööku või olukordi. Näit. *Selline liikide rohkus on tingitud Saaremaa soodsast asendist, mandriga võrreldes suhteliselt soojemast kliimast ja floora kujunemisega seoses olevaist tegureist.* (Adrat, SM 21.) *Ammu on leiutatud kell, ahtritüür, kompass, püssirohi, paber ja trükikunst, ader ja kirves, piksevarras, aurumasin, laevakruvi.* (Smuul JM 75.)

Kaks või enam täisminevikus olevat õeldisverbi väljendavad üsna sageli samaaegseid minevikulisi tegevusi või olukordi. Näit.

1) lihtlauses: *Reformatsioon, Kolmekümneaastane sõda, vastureformatsioon on maa elanikest tühjendanud, vaimuelu kustutanud, rahva erksamad pojad võõrsile paisanud.* (Vilde R 148.) *Ta on mõisas õositl rehti peksnud ja pahempidi pööratud kasukaga pahmahobuseid hirmutanud.* (Tammsaare VJ 247.);

2) liitlauses: *Meie tööd on kiidetud, meid on esile tõstetud kui kolhoosi, mis algusest peale täidab ja ületab piügiplani.* (Smuul K 20.) *Aeg, mis on möödunud A. H. Tammsaare Maja muuseumi avamisest, on näidanud, kui suurt armastust ja austust tuntakse kirjaniku ja tema teoste vastu.* (Hansen, EM 273.) *Korrigeeritud on sõnajarjestust ainult siis, kui sellega on kõrvaldatud mõtteähmatus.* (Laugaste, Normann MK 8.) *On saabunud aeg, kus maailmasüsteemi moodustanud sotsialistlikud riigid on saanud internatsionaalseks jõuks.* (Jaanimägi, VP 24.)

Täisminevikus olevad õeldisverbid võivad väljendada ka üksteisele ajalisel järenevaid minevikulisi sündmusi liht- ja liitlauses: *Nad on akna eest purustanud ja sealthaudu sisse tunginud.* (Mändmets T 1 344.) *Põrand on piinliku hoolega puhaks küüritud, lagi alles hiljuti üle lubjatud.* (A. Jakobson VT III 247.) *Kõik ilus ja suur on enne olnud ja nüüd on ta surnud.* (Tammsaare TÕ II 179.) *Kohale, kus on voolanud meie esivanemate vereojad, on püstitatud hall põllukividest monument.* (Treier, EM 248) *Klambrites () on antud muistendi lühikesed kokku*

võtted neil tekstidel, mida on juba mujal kasutatud. (Laugaste, Normann MK 8.)

Täisminevik võib esineda koos kõigi aegadega. Kui täisminevik esineb koos olevikuga, siis ta väljendab tegevust või olemist, mis on toimunud küll minevikus, aga mille tulemus ulatub käesolevasse aega. Näit. *Kui olete elanud linna külje all, siis te tunnete seda lakkamatut müra, mis meenutab merekohinat.* (Krusten K 195.) *Kui ma olen sulle kõik ära rääkinud, siis ei taha sa mind enam.* (Rannamaa, Lg 1968 375.) *Üks mõjukamaid teoseid meie luules, mis on loodud Eesti astumise puhul Nõukogude Liitu, on J. Kärneri luuletus «Liitumine».* (Nirk, VP 81.)

Põimlause kõrvallauses märgib täisminevik lihtminevikuga suhtes tavaliselt varem toimunud tegevust, mis on sisulises seoses olevikuga. Näit. *Minna oli täis oma seisuseuhkust ega jät nud tülitsemise silmapilkudel kunagi kahtse mata, et on mustatöölisele mehele läinud.* (Semper P 36.) *Vana isale oli juba ammu tunda, et ta silmanägemine on tuhmiks jäänud.* Põimlause pealauses esinev täisminevik märgib lihtminevikuga suhtes enamasti hiljem toimunud tegevust. Näit. *Ehkki ilm hommikupoolikul ähvardas vihma, on rahvast tulnud ikkagi palju kokku.* (Rannet K 56.) *Missugusel teel ta isa Riia Jakobi saksa-eesti koguduse kirikuteenri kohale sattus, on jäänud silamaani selgitamata.* (Taev, EKA I 383.)

d. Õeldis enneminevikus

Enneminevik (pluskvamperfekt) väljendab minevikulist tegevust või olemist, mis on toimunud enne teist minevikulist tegevust, või olemist ja on lõpetatud. Nagu lihtminevikul nii puudub ka enneminevikuga märgitud tegevusel või olemisel sisuline seos kõnelemis- või kirjutamishetkega. Näit. *Nende paari silmapilguga oli ta kasvanud hoopis vanemaks.* (Männik S 70.) *Endine kultuurkarjamaa oli soostunud ja põõsaid täis kasvanud.* (Valton L 18.) *Tühjus ja kõledus ses ruumis, kus nii kaua oli elatud, haaras nagu küüntega Minnal südamest kinni.* (Semper P 338.) Enneminevikuga korral on vaatlushetk, mis esineb minevikus, kõnelemishetkest varem ja sündmushetkelgi aset sellest veelgi varem.

Traktorist oli kündnud põldu.

Lauses võivad enneminevikuga märgitud tegevuse või olemise

eelnevust täpsustavalt väljendada ka ajamäärused: *ammu, eile, enne, ennemalt, juba, lõunaks, millalgi, mitu nädalat, sest-saadik, varem jt.*, kusjuures nad märgivad, mis ajaks, millal või millest peale oli tegevus või olemine toimunud. Näit. *Sest kohut kartis Jaan kui tuld, sest-saadik kui ta korra Laatsi Jaaguga palga pärast kohut oli käinud.* (Kitzberg VT II 231.) *Vihjati päris selgesti sellele, kellega juba varem arved oli õiendatud.* (Gross, Lg 1964 1166.)

Lihtlauses esinevat enneminevikuga väljendatud tegevust või olemist vaadeldakse seoses teise minevikulise tegevuse või olemisega, millest ta on varem toimunud. Tavaliselt on teine minevikuline tegevus või olemine väljendatud kontekstis lihtminevikuga. Näit. *Kambris oli kaetud pikk laud suurte pudruvaagnatega. Toredasti lõhnas sõre odratangupuder ja meelitas oma puhta kollase värviga.* (Mändmets T I 50.) *Tabelipidaja märkis paremate töötajate nimede taha näitarve. Lõunaks olid mitmed töötajad oma päevaülesannete täitmisega jõudnud seitsmekümne protsendini.* (Sirge K 47.)

Liitlauses võib enneminevik esineda koos kõigi aegadega, lihtlauses aga esineb ta ainult ühes minevikuaegadega.

Enneminevik pealauses seoses olevikuga kõrvallauses ei väljenda tavaliselt ajalisi suhteid. Näit. *Oli ette nähtud, et büroo koosseisu kuulub VSDTP Tallinna Komitee esindaja.* (Sisask, EKPA 126.) *Mõnepäevase koosviibimise järel Bundbergi talus olime üksteist saanud mõistma nagu inimesed, kellel on elust ja asjadest ühised arusaamised.* (Vahtra N III 403.)

Enneminevik väljendab lihtminevikuga suhtes enamasti varem toimunud tegevust või olemist

1) korduvate õeldistega lihtlauses, kus eelnevat tegevust või olemist märgib see enneminevikus olev õeldis, mis asetseb teiste samaliigiliste õeldiste ees. Näit. *Väike kuueaastane Anni oli ta praegu üles leidnud ja vahitis nüüd suuril imestavil silmil linnupoegade peale.* (Liiv T 51.) *Lapsedki olid retkest kuulnud ja pildusid õuedest üksteist sulalume-peotäitega, mängides sõda.* (Metsanurk U 27.);

2) liitlauses, kus enneminevikus esineb tavaliselt esimese osalause õeldisverb, näit. *Õues oli Kerga Reinuke tema seltsi heitnud, poisid riidlesid ja kisklesid vastastikku «perepoegade õiguste» üle.* (Koidula T II 381.) *Õösel oli lund sadanud, see varjas tänavaid õhukese helevalge korruga.* (A. Jakobson H 392.)

Samuti märgib põimlause kõrvallauses esinev enneminevik tegevust või olemist, mis on toimunud enne alistava lause lihtminevikus oleva õeldisega väljendatud tegevust või olemist. Näit. *Hindreku tuli silmade ette, kuidas Eku iga kord siis nagu nooremaks muutus, kui põder oli maha lastud.* (Eessaare

J 39.) *Naise õlgadel ripnes midagi takerdunud, mis oli vist kunagi hõberebane olnud.* (Vetemaa P 6.)

Enneminevik võib lihtminevikuga suhtes märkida mõningail juh-
tudel ka samaaegset tegevust või olemist nii rind- kui ka põimlauses. Näit. *Olin igal pool mehe eest väljas olnud, olin ka siin korralikult tööd teinud, ja nüpalju kui suutsin.* (Vahtra N I 93.)

Enneminevik märgib täisminevikuga suhtes tavaliselt varem toimunud tegevust või olemist. Näit. *Viie korral oli tahetud midagi ütelda ja on paiguti öeldudki.* (Oks V 156.) *Meie kirjandusajaloklased on selgitanud nende Koidula proosatööde võõraid allikaid, mida seni oli algupärasteks peetud.*

Kui lauses esineb kaks või enam õeldisverbi enneminevikus, väljendavad nad kas samaaegseid tegevusi või ole-
misi või nende ajalist järgnevust.

Kahle või enamal samaaegset tegevust või olemist märgivad õeldisverbid enneminevikus

1) lihtlauses: *Olin kõik need kolm päeva valutanud sildant ja vihanud seda neetud sood.* (Metsar U 92.) *Ta oli võidelnud hävituspataljonis ja oli kaitsnud augustipäevil Tallinna.* (Mannermaa, VR 185.);

2) liitlauses: *Alles nädalat paar tagasi polnud Enn nii-viisi... mõtteid edasi-tagasi mõlgutanud, alles nädalat paar tagasi oli ta vana Rooberti juttu Pikana kukest ainult Rooberti naljaks pidanud.* (Hint TR IV 17.) *Kunstnikud, kes olid läbi teinud Suure Isamaasõja karmid katsumused, olid ka ideeliselt karastunud.* (Solomõkova VP 107.)

Kaks või enam enneminevikus olevat õeldisverbi väljendavad üksteisele ajaliselt järgnevaid sündmusi, tegevusi või olukorras olemisi

1) lihtlauses. *Ta oli lapsena tema veiseid hoidnud, oli sulasena tema põldu kündnud* (Vilde KM 44) *Lea oli just Sak-samaalt sõjavangist tulnud ja jõudnud paar päeva kodus olla.* (Hint TR IV 11.);

2) liitlauses: *Tuli oli ammugi toas kustunud, kuked juba kolm korda õhtul laulnud, aga Jüri ei tulnud und silma.* (Kreutzwald J 362.) *Kümneid tütarlapsi oli ta eemalt vaadates esimese hooga Liinaks pidanud, kuid lähemale minnes olid nad alati liiga noored olnud.* (Hint TR III 213) *Tunnistus, millele oli märgitud, et Juuli Anne tütar Teearu oli surnud õigesse, seadusepärasesse surma, anti emale välja.* (Hint TR I 306.) *Meenus, kuidas Mihkel ja Paul olid rääkinud soome «lihunikkudest», kes omal maal küm-neid tuhandeid punaseid töölisi olid teise ilma läkitanud ning kes*

hakskümmend aastat tagasi ka Eestisse olid tulnud sedasama tööd tegema. (Semper P 217.)

Kokku võttes võib märkida, et grammatilistele aegadele on eesti keeles iseloomulikud järgmised ühised ja erinevad põhitunnused.

Olevik ja lihtminevik väljendavad kehtvat, ühekordset või korduvat tegevust või olemist. Olevikuga märgitud sündmused toimuvad praegusel hetkel, lihtminevikuga väljendatud sündmused aga on toimunud mõõdunud aja ja neil puudub sisuline seos olevikuga. Olevik võib väljendada ka tulevikus toimuvat tegevust või olemist.

Täisminevik ja enneminevik märgivad minevikulist tegevust või olemist, mis on resultatiivse iseloomuga või on lõpetatud. Täisminevikuga kui mineviku-olevikuga väljendatud tegevused või olemised seisavad sisulises seoses kõnelemishetkega, enneminevikuga märgitud aga eelnevad teistele minevikulistele sündmustele ja neil puudub seos olevikuga.

Oleviku ja täisminevikuga väljendatud sündmusi vaadeldakse üksteise suhtes oleviku vaatekohalt, lihtmineviku ja enneminevikuga märgitud sündmusi aga jälgitakse mineviku lähtekohalt.

2. ÕELDIS TINGIVAS KÕNEVIISIS

60 Tingivas kõneviisis olev õeldisverb märgib tegevust, mis toimub teataval tingimusel või võimaluse korral. Ta võib esineda kahes ajas — olevikus ja täisminevikus.

Tingiva kõneviisi olevikus esinev õeldis väljendab tegevust, mida soovitakse või kavatakse sooritada käesoleval ajal või tulevikus. Näit. *Küll mina tahaksin ka temataoline olla — kõigest hoolimata!* (Rannamaa K 55.) *Mina oleksin valmis sulle hoiukassa protsenti maksma või veel kõrgematki, ainult et aga päästaksid mu hädast.* (Tammsaare TÕ III 153)

Tingiva kõneviisi täisminevikus olev õeldisverb märgib tegevust, mida oleks tahetud sooritada, aga mis on jäänud võimaluste puudumisel teostamata. Selline tegevus oleks võinud teataval tingimusel toimuda. Näit. *Jürka oleks tahtnud ka siin midagi vastata, aga ta ei leidnud sõnu.* (Tammsaare P 125.) *Anni, tema armas, ainus Anni oleks talle kindlasti raha järele saatnud.* (Hint TR III 25.)

Märkus. Tanapäeva kirjakeeles esineb vahel ka tingiva kõneviisi täismineviku keeleuenduslik kuju: tingiva kõneviisi tunnus liidetakse *nud*-kesksõnale, kusjuures *olema*-verbi pöördeline vorm jäetakse ära. Näit. *Olnuks* (= oleks olnud) nagu hoopis kõrvaline, et üks oli juba küps noormees, teine alles tütarlapselast väljakooruv neiu. (Semper P 343)

Tingivas kõneviisis esinev õeldisverb väljendab tavaliselt soovi, viisakusavaldust, oletust, kavatsust, näilikkust või tagajärge. Neis tähendusfunktsioonides kasutatakse tingivat kõneviisi nii liht- kui liitlauseis.

Kõige sagedamini on tingiv kõneviis tarvitusel kõneleja või kirjutaja otsese soovi väljendamiseks kas tunderõhulisel või tagasihoidlikul kujul. Näit. *Kui seda metsa ees et oleks!* (Liiv T 165.) *Kui pääseks kord niisugusele Atlandi või Vaikse ookeani aurikule!* (Sergo M 92.) *Tahaks südamest, südamest puhata / ja jätta neid unetuid öid.* (Sütiste T I 159.)

Dialoogis kasutatakse tingivat kõneviisi viisakusavaldusena ühe isiku pöördumisel teise poole. Näit. *Ma sooviksin kõnelda doktor Goldmanniga. Kas ma võiksin temaga kokku saada?* (A. Jakobson VT IX 335.) «*Kas me ei läheks kord aeda,*» tegi Emmi pärast sööki ettepaneku. (Ristikivi R 103.)

Tingiv kõneviis on tarvitusel ka sel korral, kui tehakse oletusi või kaalutakse võimalusi teatavaks tegevuseks või olemiseks. Näit. *Palka saame alles ülehommel, muidu oleksin sünnipäevalapõlde ka kompvekke toonud.* (Rästel K 19.) *See päev, mil ma seda täie selgusega märkas, oleks minu viimne päev.* (Bornhöhe TJ 165.) *Või mis tähtsus olekski olnud Sassi järsku tekkinud arusaama kuuldavale toomisel?* (Sirge M 411.)

Tingivat kõneviisi kasutatakse samuti kavatsuse väljendamiseks. Näit. *Agaga Kõrbojale peremeheks ei läheks ta mitte... Selle asemel jääks ta Katkule peremeheks ja võtaks Kuusiku sauna Eevi perenaiseks...* (Tammsaare K 107.) *Hakkas millestki põletatalt kahju, oleks tahtnud nagu midagi uuesti alustada, et hoiduda tulevikus vigadest, mis ta oli minevikus juba teinud.* (A. Jakobson H 406.)

Kui tingivas kõneviisis esineb õeldisverb *pidama*, siis väljendab ta tegevuse või olemise näilikkust või võimalikkust. Näit. *Puhkus peaks kõikide arvestuste kohaselt juba lõppema.* (Leberecht Ü 214.) *Siin on nimelt mõndagi, mis peaks teisiti olema.* (Vilde MP 6.) *Masinaga töötades oleks pidanud töö jõudsamini edenema.*

Tingimuslause (konditsionaallause) pealause väljendab tingivas kõneviisis olev õeldisverb tagajärge. Sel puhul märgib pealause õeldis tegevust või olemist, mis teostuks kõrvallauses avaldatud tingimuse täitmisel. Vastavalt kõrvallauses esitatud tingimuse reaalsusele või ebareaalsusele on pealause märgitud tagajärg kas võimalik või võimatu.

Näiteks tingimuslause, kus tegevust või olemist esitatakse pealause

a) võimalikuna, tõenäolisena: *Kui nad päeva teisel poolel suudaksid niisama palju, siis jõuaksid nad õhtuks kaks*

päevanormi täita. (Promet M 313.) *Ega teil siin viga oleks elada, kui kõik korras oleks.* (Roht V 155.);

b) võimatu, ebatõenäolise ja tegelikkusele mittevastava juhtumina: *Kui mina jumal oleksin, / mu töö siis oleks see: / ma suure põrgu looksin, / maailmasuuruse, ja vüavlitule merega / ma seda täidaksin, / ning sinna rahvarõhujad / kõik sisse heidaksin* (Lilienbach, EL I 355–356.)

Tingivas kõneviisis olev õeldis võib esineda ka kõrvallauseis. Kõige sagedamini kohtame teda tingimus-, võrdlusmäärus-, viisimäärus-, otstarbemäärus-, alus- ja sihitislauseis. Tingimuse lauses on nii pea- kui ka kõrvallause õeldisverb enamasti tingivas kõneviisis, teistes põimlauseis aga on tingivas kõneviisis tavaliselt ainult kõrvallause õeldis.

Tingimuse lauses väljendab õeldis tingivas kõneviisis tingimust, mille täitmisel osutuks pealause õeldisverbiga märgitud tegevus või olemine kas võimalikuks või võimatuks. Näit. *Ja uskuge, vististi oleksin ma jäänud, kui juba siis oleksin olnud Kõrboja perenaine...* (Tammsaare K 143.) *Oleks mõni aasta vanem, oleks, tema, Jüri, Madisega seltsis ka Ameerikasse järvede peale läinud...* (Hint TR II 83.)

Võrdlusmääruslauseis, mis algavad sidesõnadega *justkui, nagu, otsekui*, märgivad õeldisverbid tingivas kõneviisis võrdlusena võimalikku või kujutletavat tegevust või olemist. Näit. *Pimedus käib mööda teed päise päeva ajal, justkui poleks valgust tal häbeneda vaja.* (Vaarandi U 46.) *Tüdrukud kiljusid, nagu oleksid nende eneste sussid õhus vihisenud.* (Tammsaare TO I 51.)

Viisimääruslauseis, mis algavad sidesõnadega *et, ilma et, nii et jt.*, märgib tingivas kõneviisis olev õeldis soovitava või võimalikuks peetava tegevuse toimumise või mittetoimumise viisi. Näit. *Mina tahan üle vöõbata selle ltua, nii et ta ei kardaks vett, tuld ega tõrva.* (Luts J I 72.) *Kimho ratsutas kaaskonnaga õuelt minema, ilma et oleks Ainole enam sõnagi öelnud.* (Beekman KK 248.)

Otstarbemääruslauseis, mis algavad sidesõnaga *et*, väljendab õeldis tingivas kõneviisis soovi või võimalust tegevuse või olemise toimumiseks või mittejoimumiseks. Näit. *Ta soris raudoraga paberites, et need paremini põleksid.* (Siivas T 61.) *See oli selleks, et teised väriseksid ja lõmitaksid vägeva elukutselise võimu ees...* (Oks V 22.)

Aluslauseis märgib õeldis tingivas kõneviisis tegevust või olemist, mis näib olevat toimunud või mille teostumist soovitakse. Näit. *Tundus, nagu oleksid majad öö jooksul imenud endisse päratu hulga vett ja auru...* (A. Jakobson VT VI 359.)

Oksnes see on minu lootus ja palve, et te ka sellest hakkaksite aru saama... (Hint TR II 311.)

Kaudse kõne funktsioonis olevais sihitislauseis märgib õeldisverb tingivas kõneviisis tagasihoidlikku soovi, oletust või võimalust tegevuseks või olemiseks. Näit. *Küsib mõistlik inimene õigupoolest, kuidas see võimalik peaks olema.* (Masing K II 40.) *Ja kuna ta käed käristasid palki, murdis mõte küsima, et mis politseil ometi võiks olla asja...* (Raud K 140.)

3. ÕELDIS KÄSKIVAS KÕNEVIISIS

Õeldis, mis on käskivas kõneviisis, esineb enamasti oleviku, 61
kus, vahel ka täisminevikus. Näit. *Mürise, meri, väära ning murra!* (Tuglas T I 322.) *Andke aga auru juurde, poisid!* (A. Saar I 36.) *Ärge laske ennast ässitajatest segada.* (Kuusberg M 103.) *Katsutagu panna palgalised omapead niisugust talu pidama või korras hoidma nagu Loginal!* (Sirge M 33.) *Olgu tänatud need, kes meid raskel ajal aitasid.*

Mõnikord on lauses kaks pöördsonalist õeldist käskiva kõneviisi oleviku 2. pöördes. Esimene õeldis nn. paariskäsus õhutab kuhugi minema või tulema või midagi tegema ja teine õeldis märgib seda tegevust, mida tuleb sooritada. Näit. *... võta anna lastele!* (Oks, V 39.) *Ja mine sa siis räägi, mine tee niisuguste juures klassipahe selgeks!* (Sirge M 319.)

Käskiva kõneviisi põhipöördeks on ainsuse ja mitmuse teine pööre, mis jaatavas kõnes märgib peamiselt käsku ja eitavas kõnes keeldu. Näit. *Tee üks lahti!* (Kitzberg VT I 423.) *Võtke ohjad ja laske käia!* (Sirge M 374.) *Ärge häbistage ilal kommunistliku noore austavat nime.* (Vaiksoo, VR 54.) *Ja sina, armas Jürka, ära tee endale selle tunnistusega mingit muret!* (Tammsaare P 60.)

Kui käskiva kõneviisi 2. pööret korratakse, siis omandab käsk või keeld kategoorilisema iseloomu. Näit. *Tule ära, tule ka ära, mis tühja sa siin mülkas müttad!* (Tammsaare TO I 70.) *Ehk pead jälle minema — ära mine — ära seekord mine!* (Vilde MP 128.) *«Pea, pea poisid!» ajab Villem end püsti...* (Sergo P 56.)

Käskiva kõneviisi 2. pöörde puhul kasutatakse lauses määrsonu ikka, nüüd, pealegi, siis jt., mis annavad käsule või keelule sundimise, soovituselise vms. varjundi. Näit. *«Hea küll, mine siis,» ütleb vanamees...* (Luts KK 103) *Ärge nüüd minu vanainimese kõnet pahaks pange.* (Kitzberg VT I 341.)

Õeldis käskiva kõneviisi 2. pöördes võib väljendada ka üleskutset, soovi, tänu, ergutust, ettepanekut, hoia-

tust, ähvardust vms. Näit. *Töönoorpõlv uueks / end ise tee, / uut korda luues / tee endale tee!* (Rummo T 226.) *Mine aga ilusasti koju tagasi ja kasva veel paar-kolm aastat.* (Sergo M 66.) *Elage hästi ja õnnelikult!* (Kesamaa M 166.) *Aga ärge tehke sellest numbrit.* (Roht U 86.) *Aga sina minu naist ära laida.* (Smuul K 112.)

Kõnekeeles tarvitatakse käskiva kõneviisi 2. pööret verbidest *kuulma* ja *nägema* pöördumisel kellegi poole, et kaasvestleja tähelepanu millelegi juhtida või midagi esile tõsta. Näit. *Kuule, sa võiksid õige hakata lambale raba äärest kuhjast kotiga helnu koju kandma..* (Tammsaare VJ 227.) *Kuulge, see on ju spionaaž!* (Vetemaa P 27.) *Näe, tulin minagi siia Järvele, vaevalt et oskasin hoida labidavart..* (Sirge L 166.)

Mõtet varjundava verbivormina kasutatakse käskiva kõneviisi 2. pööret peamiselt pöördsonust *katsuma* 'vaatama' (vrd. soome keeles *katsoa* 'vaadata'), *nägema*, *vaatama*, kusjuures

a) *vaatama* väljendab enamasti imestust. Näit. *Vaata, vaata, ma leiain siit ju imekauni, imeviisaka ja imearmsa sõbra-kese eest!* (Vilde KS 260.);

b) verbid *katsuma*, *nägema* ja *vaatama* märgivad seoses ainsuse osastavas olevate nimisõnadega *asja*, *hullu*, *raibet* jt. halvustust. Näit. *«Katsu nüüd asja!» pilkas Krõõt..* (Bornhöhe J 108.) *Näe hullu, teisepere mehed on platsi tulnud..* (Tammsaare TO I 105.)

Käskiva kõneviisi 2. pööre esineb ka fraseoloogilistes väljendites. Näit. *«Tea, kes nad küll kõik olid!» naeris tädi.* — *«Mine võta kinni!» arvas ema.* (Tuglas Vä 189.) *Pean mina teid kinni, käige kus kurat!* (Mändmets T I 385.) *Taevas ise halasta, milline rikkus!* (Laipaik H 204.) *Mine tea, ehk veetakse vill juba homme kuivatisse.* (Krusten R 47.)

Märkus 1. Kõnekeeles tarvitatakse pakkumist märkivaid hüüdsõnu *säh* ja *sänke* verbi *võtma* tähenduses. Näit. *Säh, siin on käterätik..* (Vilde KS 173) *Sähke, pojakesed, ja pidage oma isa meeles!*

Käskiva kõneviisi funktsioonid on kasutusel ka las-konstruktsioonid, mis väljendavad käsku, luba või nõusolekut tegevuse sooritamiseks. Näit. *Las särada õnnelik silm.* (Enno V 23.) *Las jookseb higi, las näen vaeva..* (Oks V 77.)

Käskiva kõneviisi mitmuse 1. pöördes olev õeldis väljendab üleskutset, ettepanekut, soovitusi või hoiatust. Näit. *Visakem siis kohe leili ja võtkem ka vihad kätte.* (Krusten K 103.) *Laskem suled kribiseda, / laskem, laskem libiseda..!* (Kitzberg VT I 471.) *Argem olgem jumalad, olgem inimesed.* (Lintrop O 186.)

Märkus 2. Kõnekeeles kasutatakse keeldkõne vormina *ärgem* asemel *ärme*, mida kirjakeeles kohtame otseses kõnes. Näit. *Ärme häbeneme kummardada / sinu ema, minu ema ees!* (Smuul M 151.) *Oota, Jaak, jätame nüüd natukene vahele, ärme seda kohta mängime..* (RH 1960 156)

Otseses kõnes tarvitatakse mõnikord pöördvormi *mingem* tähenduses sõna *lähme*. Näit. *Lähme siis välja ehituse kohta vaatama, kas ta teile meeldib.* (Kitzberg VT I 302.) *Noh, lähme uut staadioni külastama!*

Märkus 3. Käskiva kõneviisi varjundiga kasutatakse vahel nud kesksõna kas üksi või seoses sõnaga *eks* vajaliku, kuid toimumata jäänud tegevuse väljendamiseks. Näit. *Eks tõuganud siis ometi külge, et oleksin ärganud.* (Oks V 17.) *Läinud ometi süü ära!*

Käskiva kõneviisi 3. pööre, mis on põhiliselt optatiivse iseloomuga, väljendab enamasti soovi mingiks tegevuseks või olemiseks. Näit. *Saagu nad üht-teist Logina varast.., aga jätku talu alles!* (Sirge M 248.) *Olgu toomingas kevadel valge, / valgelt puhas nartsissigi kroon..* (Kotta P 106.) *Ja ärgu lastagu end enneaegu hirmulada kuludega..* (Tammsaare TO V 73) *Algorganisatsioonis toimugu vähemalt kord kuus üldkoosolek..* (Siivas V 195.)

Peale soovi võib õeldis käskiva kõneviisi 3. pöördes märkida käsku, keeldu, üleskutset, ettepanekut, ähvardust, sajatust vms. Sel korral on õeldisverb enamasti tundehulutatud. Näit. *«Olgu olla,» kamandas Tääger.* (Kuusberg E 160) *..ärgu ikka tükkigu vanale kalale ujumisõpetajaks.* (Tooming K 217.) *Tänane õigustatud uhkustunne kindlustagu kõik eeldused uutele, kõrgematele saavutustele jõudmiseks.* (Rummo T 171.) *..neelaku mind otsekohe põhjatu ookean, kui kõik, mis ma rääkisin, pole tõsi.* (Sergo M 279.) *Saagu, saagu, ma saajatan, / saagu mind sõjariist surmama..* (Kreutzwald K 102.)

Kui õeldis on käskiva kõneviisi 3. pöördes, võib ta alusega seostuda ka 1. isikus. Näit. *Ma hakaku võorast perekonda loitma?* (Metsanurk SP 210.) *Ärgu ma mingi sinna ja sinna, ärgu tehku seda ja seda..* (Luts L 27.) *Kõnelgu meie temale Saaremaast.* (Mändmets KT III 82.)

Õeldis käskiva kõneviisi 3. pöördes võib väljendada mõõndust, märkides olukorda või seisundit, millest hoolimata tegevus või olemine toimub. Näit. *Ja puhugu sulle sealt surmatuul / ja lennaku vastu surmakuul — / sa unustad surma ja hoole..* (Liiv T 339.) *Olgu kes ta on, mina teen temale silmi!* (Kitzberg VT I 652.)

Mõõndust märgivad ka sellised käskiva kõneviisi 3. pöördega algavad väljendid nagu *juhtugu* mis juhtub, *maksu* mis maksab, *olgu* mis on, *saagu* mis saab, *tulgu* mis tuleb jt. Näit. *..ma*

kartsin iseennast ja kõiki meid — inimesi, kes me oleme alati, juhtugu mis juhtub, nii nagu ikka. (Veemaa P 61.) Kuid Ants otsustas, maksku mis maksab, lubatud «meheteo» ära teha ja emale kutet tuua. (Kimm V 19.)

Märkus 4. Mõõndusliku tähendusega on ka sõna *paraku*, mis on kaotanud pöördsonantsuse ning käskivale kõneviisi omase iseloomu ja mida kasutatakse tänapäeval määrsõnana. Näit. *Aga paraku on sageli nii: me istume päevade viisi täissuitselatud toas*.. (Smuul JM 117.)

4. ÕELDIS KAUDSES KÕNEVIISIS

62 Kaudses kõneviisis olev õeldis väljendab kolmanda isiku jutustusena kuulnud tegevust või olemist, mille tõelisuse suhtes pole tält selgust, milles ei olda kindel. Nagu tingival ja käskival kõneviisil nii on kaudsel kõneviisil kaks aega — olevik ja täisminevik. Näit. *...õige põllumees pidavat ise enese omandust talitsema, muidu minevat kõik ülekaie, sest palgalisi ei tohtivat ilalgi uskuda*. (Vilde J I 40.) *Ema olevat surres jätnud lapse tema, Tõnnokuru peremehe hoole alla*. (Hint TR III 269.)

Õeldis, mis on kaudse kõneviisi olevikus, märgib tegevust või olemist, mis kuulu järgi toimuvat kas käesoleval ajal või tulevikus. Näit. *Peremees pakkuvat talle hektari maad ja lubavat sinna majakese peale ehitada*. (Metsanurk SP 312.) *Nii andvat juba mehise mehe vari kergatsile kaalu*. (Tuglas Vä 273.) *Ema sai tuttavalt teada, et nende lapsed naasvat tuleval aastal kodumaale*.

Kaudse kõneviisi täisminevikus esinev õeldis väljendab kuulumist mööda, teiste jutustuse järgi minevikus toimunud tegevust, sündmust või olukorda. Näit. *Teisel hommikul teatas ta Ottol lühidalt, et tohter ometi rohtu olevat kirjutanud*. (Aspe K 39.) *Parun ise olevat kuuldavasti ära sõitnud*. (Roht E 174.) *Eesti rahvas polevat veel ilalgi nii rahulikult ja üksmeeles elanud kui praegu*.. (Semper P 49.)

Märkus. Mõnikord on kasutatud õeldisena kaudse kõneviisi oleviku *vat*-vormi asemel *da*-tegevusnime, mida tänapäeva kirjakeeles pole soovitatav tarvitada. Näit. *...see olla* (pro *olevat*) *ju hoopis imelik lugu*, *...tema tahta* (pro *tahtvat*) *ometi naha*. (Koidula T II 117—118.)

Minevikuliste sündmuste edasiandmisel rahvalikus väljenduslaadis on kasutatud kaudse kõneviisi lihtminevikuna *nud*-

ja *tud*-kesksõna.¹⁵ Näit. *Vanasti olnud rahva põli palju raskem kui nüüd. Inimesi müüdud, nagu vilja ja loomi müüakse*.. (Liiv T 147.) Sel korral märgib õeldisena esinev kesksõna minevikus toimunud tegevust või olemist, millest teatakse kaudselt, kolmanda isiku jutustuse kaudu. Seesuguseid lauseid, kus kaudne kõneviis on väljendatud ainult mineviku kesksõna abil, kohtame sageli rahvajuttudes ja elavas kõnekeeles. Näit. *Hans ajanud kiiludega suurele pakule prao sisse ja käskinud vanapaganat käsi sinna vahele pista. Vanapagan pistnud ka sõrmed prao vahele ja Hans kangutanud kiilud vahelt ära, vanapagan kisendanud ja karelnud nüüd hirmsa valu käes, nõnda et taevast tahtnud kaela kukkuda*.. (EMJ 429) *Vend Karla lugenud ja kirjutanud juba nelja-aastasena* (Tuglas Vä 27.)

¹⁵ Vt. M. Airila, Viron kielen *oratio obliqua*'sta — «Suomi» V, 17. osa. Helsinki, 1935, lk. 24—25.

I. ALUSE JA ÖELDISE ÜHILDUMISE LAADIST

63 Alus ja öeldis, mis on küll suhteliselt iseseisvad lause pealiikmed, on lauses siiski teineteisega tihedas seoses, kusjuures alus ja öeldis vormilt ühilduvad. Aluse ja öeldise vormilisel ühtlustamisel teineteisega etendab enamasti määravat osa alus, mille vormist ja mõnikord ka sisust oleneb öeldise vorm. Nii on ainsusliku aluse korral öeldis ainsuses, mitmusliku aluse puhul aga on öeldis mitmuses. Näit. *Esimees vaatas laua punasele lõuendile.* (Tuglas Vä 20.) *Läbirääkimised algasid hoogsalt.* (Sirge K 356.)

Grammatiliselt väljendatakse aluse ja öeldise kongruentsi peamiselt morfoloogiliste vahenditega. Selleks kasutatakse öeldisverbide pöördelõppe ja tunnuseid. Näit. *Tead sa ka, et lauliku kodus pead kangelane olema.* (Oks V 129.) *Kuhu me oma jutuga jäimegi?* (Metsanurk SP 108.) *«Eks te jätkake aga,» lausus Peet.* (Mändmets T I 292.)

Öeldis ühildub täisalusega harilikult isikus ja arvus. Näit. *«Ma vaatan korra sisse,» ütles Joosep ja astus naisest mööda.* (Metsanurk SP 79.) *Millest te minuga õieti kõnelda tahaksite?* (A. Jakobson VT IX 335.) *Päikese kiired langevad lüngi.* (Tuglas T II 11.)

Kui öeldis seostub alusega kaudses kõneviisis, siis puudub ühildumine aluse ja öeldise vahel. Sellist aluse ja öeldise vahelist seost on nimetatud rinnastusseoseks ehk koor-dinatsiooniks.¹ Näit. *...siis viidavat mind sisserründamis- jaama, kus ma oma tõendused protokolli pidavat andma, mis-peale mulle tee Ohendriikide pinnale sedamaid vabanevat.* (Vilde J IV 330.) *Klassisõja ajal olevat Kuuskiam oma naha pääst-miseks kaaslased reetnud.* (Kuusberg M 40.)

Öeldise ühildumine võib olla kahesugune: vormiline ja sisuline.

Vormilise kongruentsi korral sõltub öeldise vorm peamiselt aluse vormist. Seejuures ei arvestata

aluse tähendust. Nii esineb alljärgnevais lauseis öeldis vasta-valt aluse ainsuslikule vormile ainsuses, ehkki alus sisuliselt märgib mitmust: *Veel selle põlve rahvas peab tema habi nägemal* (Tuglas Vä 335.) *Seal.. istub juttu ajades kolm vana-meest.* (Krusten R 253.)

Sisulise (loogilise) ühildumise puhul aga ole-neb öeldise vorm esmajoonel alusetähendusest, kusjuures aluse vorm jääb tagaplaanile. Selline sisuline kongruents (*constructio ad sensum*) esineb järg-mistes lauses: *...kolm alamat ametnikku olid umbkeelsed venelased.* (Järv V 250.) *...neist olid kaks ametis posti- ja tele-graafiteenistuses, üks renteis.* (Vilde R 373.)

Eesti keelele on üldiselt iseloomulik aluse ja öeldise vormi-lise ühildumine. Öeldise vorm sõltub peamiselt aluse vor-mist, mis on primaarseks teguriks aluse ja öeldise kongruerumi-sel. Sisulist ühildumist esineb ainult üksikutel juhtudel, näiteks kui aluseks on põhiarvud või kollektiivsubstantiivid. Mõne kollektiivsubstantiivi puhul võib märgata siirdumist sisuliselt ühil-dumiselt vormilisele. Nii kasutati meie vanemas kirjanduses kol-lektiivsubstantiivi *rahvas* korral mitmust sisulise ühildumise alusel, nagu *Mispärast rahvas veel ootavad?* (Kreutzwald M 125.) Käesoleva sajandi algul aga hakati sõna *rahvas* puhul reeglipäraselt tarvitama ainsust, nagu seda nõudis K. A. Her-mann oma lauseõpetuses vormilise ühildumise reegli põhjal.² Tänapäeva kirjakeeles on öeldis aluse *rahvas* puhul alati ainsu-ses. Näit. *Rahvas muutus lõbusaks.* (Smuul K 6.) *Peatselt tuli uus rahvas.* (Sikemäe N 253.)

Märkus. Laused, kus öeldiseks on verbi *tulema* 'tarvis olema' pöördeline vorm, mida laiendab määrusena esinev da-tegevusnimi, on ühepealikulised laused, kus alus puudub. Näit. *Tööülesanded tuleb tähtajaks täita. Paberitükid oleks tulnud ära korjata.* Selliseis lauseis esineb verbi *tulema* pöördeline muude alati ainsuse 3. isikus.

II. ÖELDISE ÜHILDUMINE ALUSEGA ISIKUS

Kui öeldis on kindla kõneviisi jaatavas kõ- 64 nes, ühildub ta täisalusega kõigis isikuis (pöör-deis). Näit. *Ja siis sõitsin ma ööseks saarele.* (Mändmets T I 640.) *Meie laulame ja naerame igal hommikul nõnda.* (Kitzberg VT I 306.) *Küll on teil hea, te olete mõteteski vaba.* (Tamm-

¹ Vt. H. Neetar, Aluse ja öeldise ühildumine eesti murretes (käsikiri). Tallinn, 1964, lk. 14.

² Vt. Dr. K. A. Hermann, Eesti keele Lause-õpetus. Järjev, 1896, lk. 13.

saare TÕ III 48.) *Ta läks rõõmsal näol uksest välja.* (Järv V 24.) *Seisavad ja ootavad, nii nagu nad tookord jäid.* (Metsar U 89.)

Samuti kongruueerub kõigis isikuis alusega tingiva kõneviisi jaatavas kõnes olev õeldisverb. Näit. *See päev, mil ma seda täie selgusega märkasin, oleks minu viimne päev.* (Bornhöhe TJ 165.) *Kui Sul aega juhtub olema, siis leiaksid Sa minu päris kindlasti Toomkohviku aiast.* (A. Jakobson VT IX 219.) *Sellepärast oleks minu arvalet kõige parem, et teie mind unustaksite ja oma sugurahva juurde tagasi lähete.* (Kreutzwald EJ 449.)

Märkus 1. Kõnekeeles ja luules jäetakse tihti tingivas kõneviisis pöördelõpud ära. Näit. *«Kas siis tõesti pidin mina selleks kraavi eest pool raha maksma, et sina võiks (pro võiksid) minu karjamaale vett paisutada?»* küsis Andres. (Tammsaare TÕ I 122.) *Ma tahaksin, et nende plaanid / ja unelmad tegudeks saaks (pro saaksid) ..* (Veetamm, EL II 270.) Kirj. keeles pole siiski lubatav tingiva kõneviisi jaatavas kõnes pöördelõppe ära jätta.

Kindla ja tingiva kõneviisi eitavas kõnes püsib õeldisverb kõigis isikuis muutumatuna. Näit. *Kas te ei leia, et te olete hiljaks jäänud oma asjaga?* (Raud S 175.) *Meie ei taha nii õrnu asju lugeja ette tuua.* (Kreutzwald J 217.) *«Kas me ei istuks pisut?» küsisin mina.* (Tammsaare VJ 563.) *Nad ei tahaks palgatingimustest enam rääkida, vaid oleksid nõus ja asuksid kohe tööle.*

Käskivas kõneviisis ühildub õeldis alusega nii jaatavas kui ka eitavas kõnes (nn. keeldkõnes). Siin väljendab kongruentsi käskiva kõneviisi tunnus, mis on eri isikuis erinev. See tunnus puudub ainsuse 2. isikus. Näit. *..aga sina, tuul, pöördu lõunasse, puhu leebelt, armastusega üle maa.* (Hint TR II 25.) *Aga ära kuula sina seda va Hundipalu Tiidu juttu.* (Tammsaare TÕ I 237.) *Teie, abituriendid, ärge väsige võitlemast kõrgete ideaalide nimel!*

Arvus jääb muutumatuks õeldisverb käskiva kõneviisi ainsuse ja mitmuse 3. isikus. Näit. *Saagu nad üht-teist Logina varast.* (Sirge M 248.) *Ta mingi hommikul kooli, tulgu koju, õppigu ja vabal ajal sportigu.*

Märkus 2. Ka 1. isikus oleva aluse puhul võib õeldisverb esineda käskiva kõneviisi 3. pöördes (vt. § 61). Näit. *Ma hakaku võõrast perekonda toitma!* (Metsanurk SP 210.) *Ärgu-ma muidugi arvaku, et see, et ta nüüd tapetseerimisest raagib, seda tähendab, nagu poleks tal oma isast kahju!* (Vetemaa P 60)

Käskiva kõneviisi mitmuse 1. isikus on õeldisverbi lõpul kas -gem või -kem, kusjuures alus enamasti puudub. Näit. *Andkem siin veidi minevikule sõna.* (Rummo T 152.) *Edasi,*

mehed, kinnitagem end vapruses, viigem sõjakuulsust Sõruessel (Kippel M 36.) Käskiva kõneviisi asemel kasutatakse vahel ka kindla kõneviisi mitmuse 1. isikut. Näit. *Kiskus laka rangide alt ära, võttis ohjad.. ja ütles..: «Noh, lauk, hakkame siis jumala nimel!»* (Smuul K 176.)

Kaudse kõneviisi jaatavas ja eitavas kõnes jääb õeldisverb kõigis isikuis muutumatuks. Näit. *Mina olevat andnud, tore valet* (Vellend R 218.) *Seal topinud ta tubakat piipu.. ja istunud kõrtsilaua taha oma nosu suitsetama.* (Kreutzwald EJ 424.) *Teie ei soovivat, et me teile laupäeva õhtul külla tuleme. Nad kartvat meie kahurituld nagu vanapagan välja.*

Samuti püsib õeldis muutumatult eitava kõne vormis *eks-lauseis*. Näit. *«Eks te loe ometi ajalehtedest.»* (Metsanurk VT 44.) *Kui tuleb järgmine kiri, eks ma siis vaata, mis teha saab.* (Tammsaare TÕ III 55.)

Isikuliste asesõnade puhul, nagu eespool märkisime, võib õeldis esineda kolmes isikus — 1., 2. ja 3. isikus. Kui aga aluseks on nimisõna või mõni muu sõna nimisõna tähenduses, siis on õeldis alati 3. isikus. Näit. *Tanil kuulis ema sõnu ja kõnet läbi ukse tuppä.* (Koidula T II 441.) *Lehtedest läbi-nõrguva õhtupäikese laigud mänglesid roosidega tapeedil.* (Sirge M 77.) *Kõik tõttavad vigastatule appi.* (Sergo PP 153.) *Kaks neist kukkus, üks ajas end uuesti klünarnukkidele ja roomas edasi.* (Kaugver, Lg 1970 891.)

Märkus 3. Kui täiendause alus kes seostub pealauses oleva isikulise asesõnaga, siis on täiendause õeldis isikulise asesõnaga samas isikus. Näit. *Sina, kes jõuadsid õigel ajal jaama, sõitsid taas Tartu. Meie, kes oleme juba kogu päeva toas olnud, läheme parki jalutama. Teiega, kes olete lõbus reisikaaslane, sõidan meelsasti ekskursioonile. Mulle, kes ma oma tööga esimesena valmus sain, avaldati sudamlikku tänu.*

Kui aluseks on määratlev asesõna (*ise, igaüks, kõik, mõlemad jt.*), siis võib õeldis olla, olenevalt lause sisust, nii 3. kui ka 1. või 2. isikus. Näit. *Ise oled süüdi. Kas igaüks võtate oma noodid kaasa? Kõik tõusku püstil Kõik nägime, kui tervelt ja targalt suhtub kriitikasse.* (Smuul K 33.) *Kui kõik sõidate, maksame veel teise naela juurde.* (Tammlaan R 50.) *Võite nüüd mõlemad koju minna. Kumbki tahtis esimene olla. Mõlemad olid oma aja moodulises ehtes.* (Järv V 20.)

Märkus 4. Kui aluseks on asesõnaga kõik laiendatud põhiarv, siis võib õeldis, olenevalt lause seisust, esineda ka 1. või 2. isikus. Näit. *Tulge kõik kolm meiega teatrisel Sõidame kõik viis homme ekskursioonile.*

Kokku võttes tuleb õeldise ühildumisest alusega isikus esile tõsta kaks põhijuhtumit:

1) õeldis kongruerub alusega kõigis isikuis kindla ja tingiva kõneviisi jaatavas kõnes ning käskivas kõneviisis.

2) alus ja õeldis jäävad isikuti ühildumata, s.t. ühildumine puudub, kaudses kõneviisis, kindla ja tingiva kõneviisi eitavas kõnes ning *eks*-lauseis

III. ÕELDISE ÜHILDUMINE ALUSEGA ARVUS

1. ÜHILDUMINE TÄIS- JA OSAALUSEGA

65 Harilikult ühildub õeldis täisalusega arvus, s.t. õeldis on ainsuses või mitmuses vastavalt täisaluse ainsuslikule või mitmuslikule vormile. Näit. *Teis pere per naine tuleb õige ise lapsega sigade karja*, (Tammsaare TÕ I 80.) *Uskuge mind või ärge uskuge, aga täna tundsid kõik mu haiged end hoopis tervemad olevat!* (Semper P 366.)

Kui aluseks on teoste pealkirjad või perioodiliste väljaannete nimed, on õeldis harilikult ainsuses, sest pealkiri või nimi märgib ju üht teatavat teost või väljaannet. Näit. *«Vanad ja noored» meenutab oma tegevuspaiga, probleemiasetuse ja tegelaskujude poolest õige suurel määral «Tõe ja õiguse» I köidet* (Siimisker T 54.)

Märkus. Teose pealkirja või perioodilise väljaande mitmuse vormis esineva nime korral on kasutatud õeldist ka mitmuses.

Näit. *«Rõugearmid» ilmusid lehes suvel 1889.* (Vilde AK 430.) *«Määrustes» kõneidakse ikka veel «Kirjanduse Sõpradest», kelle sildi all olid ilmunud ka «Kilred».* (Tuglas T VIII 132.)

Osaaluse puhul esineb õeldis alati ainsuses. Näit.

a) osaalus ainsuses: *Ning rahvastki liikus juba rohkem.* (Tuglas V 328.);

b) osaalus mitmuses: *Alt aiašt kuuldus jälle orkestrihelistsid.* (A. Jakobson VT 225.) *Iga perekond sai ka paberkoti täie maiustusi, kus oli õunu, piparkooke, kompekke, pähkleid.* (Kruus S 92.)

Üldiselt kehtib õeldise ühildumisel täis- ja osaalusega põhireegel: õeldis ühildub täisalusega arvus, osaaluse korral aga on õeldis ainsuses.

2. ÜHILDUMINE KOLLEKTIIVSUBSTANTIIVIDEGA JA HULKA NING MÕOTU MÄRKIVATE SÕNADEGA

Kollektiivsubstantiivide all mõistetakse nimisõnu, mis märgivad ühtekuuluvaid loendatavaid olendeid või esemeid, nagu *kaasik, laevastik, raamatukogu, rahvas, sõjavägi* jt. Sellised nimisõnad väljendavad kollektiivi või tervikut, mille moodustab kogu rühm samasse klassi kuuluvaid olendeid või esemeid.³ Kollektiivsubstantiividel on ainsuslik vorm, aga ainsuslik ning mitmuslik sisu, sest nad võivad osutada kas kollektiivile ja tervikule või üksikolendeile ja üksikesemeile. Nii on kollektiivsubstantiiv *rahvas* kahesuguse tähendusega: ta märgib ühelt poolt kollektiivi, teiselt poolt aga üksikisikuid, kes selle kollektiivi moodustavad.

Tänapäeva eesti kirjakeeles on õeldis ainsuses aluseks olevate ainsuslike kollektiivsubstantiivide puhul, nagu *klass, kohus, laadarahvas, laevastik, malev, männik, perekond, piirivalve, rahvas, sugukond, sõjavägi, valitsus, vennasrahvas* jt. Näit. *Randumissildade ääres valmistub avamerele sõiduks mootor-kalapüügijaama laevastik.* (Rummo T, 361.) *Kuigi ülestõusnute malev oli kaotanud lahingu Tallinna all, ei olnud ülestõus maal veel lämmatatud.* (Vassar, A 206.)

Õeldis on ainsuses ka sel korral, kui alusena esinevad hulka ja mõotu märkivad ainsuslikud käändsõnad, nagu *koorem, kilo, liiter, mitu, osa, paar, sadakond, tosin, trobikond* jt. mida täiendina laiendab harilikult nimisõna ainsuse või mitmuse osastavas. Näit. *Möödus veel paar päeva.* (Kruus S 102.) *Lähedal lõhkeb järgemööda mitu kuuli* (Eessaare J 236.) *Näete, teist oskab enam ikk saksa keelt.* (Promet, Parve K 12.) *Igast kehast sureb aegamööda osa rakukesi.* (Eessaare J 327.) *Kilo mannat maksab 50 kopikat.* (Vt. ka lk. 138.)

Märkus 1. Seoses hulka väljendavate sõnadega *mitu* ja *paar*, mida laiendab nimisõna ainsuse osastavas, esineb õeldis mõnikord ka mitmuses. Näit. *Veel tegid paar venda, kellel vaim peal oli, palvet...* (Tammsaare J I 237.) *Paar valget pilvekiudu liikusid sinisel taeval tasa-tasa idast läände.* (Smuul MM 15.) *Mitu inimest ruttasid seda täitma.* (Mändmeis T I 273.)

Märkus 2. Seoses nimisõna tähenduses tarvitatud hulga- ja mõõdumäär sõnaga *muist* võib õeldis esineda kord ainsuses, kord mitmuses. Õeldis on ainsuses, kui aluseks olev määrsõna *muist* seostub nimisõnaga ainsuse või mitmuse osastavas või seestütlevas

³ O. Ikola, Lauseopin kysymyksiä. — «Tietolipas» 26 Helsinki, 1961, lk. 89

Muist talgustustus.. (Raid T 99.) *Muist lauljaid oli koos, mõned ümused veel.* (Kivi M 66.) Kui aga sõna *muist* esineb ilma laiendita, siis on õeldis harilikult mitmuses. Näit. *Muist istusid ainsale pingile, teised sirutasid end sinnasamasse rohule.* (Metsanurk S 178.) *Kõik poisid ei tanisnud. Muist vedasid vägipulka..* (Saar E 78.) Kui laiendita sõna *muist* on konteksti järgi seotud kas kollektiivsubstantiiviga või ainet märkiva nimisõnaga, on õeldis alati ainsuses. Näit. *Üliõpilaskond on laialt hargunud muist istub mäe otsas, muist nõlva all..* (Semper H 9) *Kolhoosist saime 300 kilo püülijahu: muist oli kastis, muist kotis.* (Vt. ka lk. 138)

3. ÜHILDUMINE ASESONALISE ALUSEGA

67 Õeldis on harilikult ainsuses seoses vormilt ainsusliku asesõnalise alusega, nagu igaüks, keegi, kumbki, mõni, oma, see jt. Näit. *...enne kui keegi endale sünnimusest aru märkas anda, oli kõik möödas.* (Vilde MS 326.) *Seniajani olid mõlemad naabrid sõbralikult ta õunu maitsenud, ilma et kumbki puud ennast enesele oleks tahtnud.* (Liiv VJ 236.) *Mõni ajas ikka nagu puuassidega üle külmunud kartulimaa.* (Tuglas Vä 287)

Õeldis esineb mitmuses vormilt mitmusliku asesõnalise aluse puhul, nagu mõlemad, mõned, mitmed, need, omad jt. Näit. *Mõlemad puristasid viina kanguse pärast..* (Tuglas Vä 46.) *Mõned puhkasid töö vahel, mõned aga olid samuti külma eest sooja tulnud.* (Tuglas Vä 255.) *Seal tekkis aga nii äge rüselemine, et mitmed üle ääre jõkke kukkusid.* (Vilde MS 331.)

Kui aluseks on asesõnad *kes, mis* või *kõik*, mille ainsuse ja mitmuse nimelav on vormilt samasugused, võib õeldis olla kord ainsuses, kord mitmuses. Sel puhul sõltub õeldise ainsuslikkus või mitmuslikkus mitte aluse vormist, vaid aluse sisust.

Nii esineb õeldis siduvate asesõnade *kes, mis* korral ainsuses või mitmuses vastavalt sellele, kas neid sõnu kasutatakse alusena ainsuslikus või mitmuslikus tähenduses. Näit. *See, mis praegu käib, on isegi rohkem kui võitlus elu ja surma peale.* (A. Jakobson VT II 286.) *Need, kes Plevnasse ehk mäerünnakule jäid, valisid oma eestvedajaks kooliõpetaja enese.* (Luts K 108.) *Kõik ta näos muigab — muigab ta paksuhuuleline suu, ..ta rasked lõuakaared, mis toetuvad otse niisama rasketele õlgadele.* (A. Jakobson TP 105.) *See oli tõesti Raul, Raul Sammalkops, kes mind seljas sanitaride juurde tiris...* (Vetema P 67.)

Aluseks oleva määratleva asesõna *kõik* puhul on õeldis ainsuses, kui asesõna *kõik* esineb lauses kokkuvõtva sõnana või teda tarvitatakse abstraktses tähen-

duses. Näit. *Sasiga varustatud ase, sellel olev vaip, lina, püksid, jänesevillast padi — kõik võtab kohe tuld.* (Vilde J III 15.) *Kõik aga kostis ainult hetkeks kõrva.* (Vilde MS 327.) *Kõik keerles nüüd väikevenna ümber..* (Tuglas Vä 148.) Kui aga määratlev asesõna *kõik* märgib mitut olendit, on õeldis mitmuses. Näit. *Kõik said oma osa: noor naine, kes imetas last, mõned täiskasvanud tüdrukud ja üsna pisikesed poisid-plikad.* (Tulik P 91.) *Kõik olid talle äkki võlgu.* (Smuul K 290.) *Küll hoolitsesime pärast seda mirdi eest, vahel kastsime kõik kordamööda..* (L. Tigane V 14.)

4. ÜHILDUMINE ARVSÕNALISE ALUSEGA

Sageli seostub õeldis aluseks olevate põhiarvudega, mis 68 märgivad olendite, esemete või nähtuste arvulist hulka. Sel puhul on õeldis seoses ainsusliku põhiarvuga üks ainsuses, seoses põhiarvude kaks, kolm ja teiste suurematega aga enamasti mitmuses. Näit. *Kuhu siis kaks tuhat jäävad?* (Kitzberg VT I 143.) *Viis neist lastest olid sest kehvast kodust eemale läinud..* (Tuglas T VIII 11.)

Aluseks oleva ainsusliku järgarvu korral on õeldis ainsuses. Näit. *Esimene pärrib eide helmed..* (VEV 187.) *Niisamuti jaotatakse tööd, kui ühes talus mitu meest riistade valmistamisega on ametis: siis vestab üks laudu, teine silib hõõvilil, kolmas.. paneb kokku, neljas vitsutab jne.* (Vilberg K 40.)

Kui põhi- või järgarv esineb alusena mitmuses, on õeldis alati mitmuses. Näit. *Ühed ohkasid, teised sülitasid, kolmandad hakkasid suures ärevuses kiruma.* (Vilde MS 185.) *Mõni nädal tagasi alles lubasin, et võtan ennast käsile. Selle asemel tulid aga kahed.* (Siivas K 17.)

Märkus. Matemaatika tehteis, milles arvsõnad märgivad arvulisi suhteid, on õeldis alati ainsuses. Näit. *Keegi ei kahtle selles, et kaks korda kaks oli ja on neli. Kolmkümmend oli endasimõistetavalt pisut suurem kui kakskümmend üheksa koma üheksakümmend üheksa.*

Õeldis võib ühilduda nii aluseks oleva põhiarvuga, mille juurde ei kuulu nimisõna ainsuse osastavas, nagu *kaks tulid, kolm olid kodus* jt., kui ka alusena esineva arvsõna ühendi põhisõnaga, mille laiendsõnaks on nimisõna ainsuse osastavas, näit. *kaks meest saagisid puid; tal oli kolm last* jne. Otsustav on jälgida õeldise kongruendumist nimetatud kaht tüüpi arvsõnalise alusega eraldi, sest siin on ainsuse ja mitmuse tarvitamises erinevusi.

a. Põhiarv alusena

69 Kui aluseks on põhiarv (välja arvatud arvsõna üks), mille juurde ei kuulu nimisõna ainsuse osastavas, esineb õeldis harilikult mitmuses. Näit. *Neli teevad aset, kaks näitavad tuld, üks heidab magama. Mul oli kakskümmend viis ristiisa. Kümme on maetud, viisteist elavad.* (Smuul K 7.)

Aluseks oleva põhiarvu korral on õeldis ainsuses ainult harvadel juhtudel, nimelt:

a) kui arvsõnalist alust käsitatakse rühmana või tervikuna. Näit. *«Meduusi» parvel... jäi 149 inimesest ellu 15.* (Smuul JM 48.) *Paästepaatidesse jõudnuist hukkab 50 000.* (Smuul JM 48.) *Osteti kümme leiba, kuus neist oli veel järe;*

b) kui arvsõnaliseks aluseks on kaks sidekriipsuga ühendatud põhiarvu, mis märgivad umbkaudset arvulist hulka. Näit. *Noh, vist kümme-viisteist ikka koguneb.* (Eessaare J 412.) *Täna puudus viimastes klassides sajast õpilasest ainult kaks-kolm;*

c) kui aluseks on murdarv. Näit. *Tanutamata taani naine... teab, et tema rahvuslikust sõsarkonnast terve kolmandik mehega peab jääma.* (Vilde AK 178—179.) *...viimane neljandik peab jääma puutumata tagavaraks.* (Kuus J 1965 189.)

Seoses alusena esineva põhiarvuga, välja arvatud põhiarv üks, on õeldis alati mitmuses neil puhkudel, kui põhiarv on määratud, s.o. kui tema juurde kuulub mitmuslik omadussõnaline täiend. Näit. *Esimesed kaks hakkasid oda-dega seppa torkima* (Bornhöhe A 140.) *Kõik kolm käisid Pauli pool oma südant pulstamas.* (Semper P 249.) *Tulid ka teised neli...* (Smuul JM 40.) *Noh, ülejäänud viis-kuus võisid kusagilt juurde tulla...* (Rannet T 260.)

b. Arvsõnaühendi põhisõna alusena

70 Aluseks oleva arvsõnaühendi põhisõna puhul, mille laiendsõnaks on nimisõna ainsuse osastavas, nagu *kaks meest, kolm nädalat, neli tüdrukut* jt., on õeldise ühildumine märksa komplitseeritum. Sel korral oleneb ainsusliku või mitmusliku õeldisverbi kasutamine mitmesuguseist tegureist. Õeldise ühildumisel etendab olulist osa aluse poolt arvuliselt märgitud olendite, esemete või nähtuste määratus (definiitsus) või määramatus (indefiniitsus).

Üldiselt kehtib õeldise ühildumisel aluseks oleva arvsõnaühendi põhisõnaga reegel: kui aluseks on määramata arvsõna, on õeldis harilikult ainsuses, nagu *Kaks aastat möödus kiiresti*; kui aga aluseks olev arvsõna on lähemalt määratud, on õeldis mitmuses, näit. *Viimased kaks aastat möödusid kiiresti.*

1 Õeldis on ainsuses, kui alusena esinev arvsõnaühendi põhisõna väljendab määramata või umbkaudset hulka või kui teda kasutatakse rühma märkimiseks, nimelt järgmistel juhtudel:

a) kui arvsõnaliseks aluseks on suuremat arvulist hulka väljendavad sõnad, näit. *sada, tuhat, kümme tuhat, sada tuhat* jne., või kui aluse täiendiks on sõna *protsenti*. Näit. *Sama aasta novembris toimus «Dvigatelis» uus streik, millest võttis osa 2300 töölist.* (Moosberg, EKPA 29.) *Nelikümmend tooli karsitult nagises istmiku all.* (Sütiste T I 270.) *Viiskümmend kaks protsenti õpilastest lõpetas klassi kõigis õppeaineis heade ja väga heade hinnetega;*

b) kui arvsõnaliseks aluseks on kas umbkaudset arvulist hulka märkivad kaks põhiarvu, mis on kirjas ühendatud sidekriipsuga, või selliste arvsõnaühendite põhisõnad, mis paiknevad oma laiendsõna järel. Näit. *Seal rippus kaks-kolm liikumatut pilvelinti, nagu mingi hii-gellinnu punased tiivad.* (Tuglas V 260.) *Paar-kolm kogu hüppas peenärde peale üle plangu.* (Eessaare J 240.) *Järgmisel hommikul kogunes aida ette küll meest viis...* (Mändmets T II 358.);

c) kui arvsõnalise alusega väljendatud määramata või umbkaudset arvulist hulka tõstavad esile määrasõnad *kõigest, ligemale, ligi, kuni, umbes, circa* jt. Näit. *Üldse oli kuni viisteist-kümmend meest tõsisemaid haavu saanud.* (Vilde MS 336.) *...nõnda vooris tema järel maanteelt siia iga päev ligi paar-kümmend isekallutajat...* (Tooming M 6.) *Ligemale 50 kilogrammi võimsat lõhkeainet...* *kriimustas* ainult raasuke kindrali masinat. (Promet, Parve K 27.);

d) kui arvsõnaline alus märgib nende olendite, esemete või nähtuste arvulist hulka, keda või mida võib käsitada ühtekuuluva rühmana ja kelle või mille tegevus või olukorras olemine toimub samaaegselt. *Nende mõjuvate hoopide all langes kohe kaks hobust.* (Bornhöhe A 60.) *Ees sammus kaks mustas mantlis surnumatjat, leegitsevad tunglad käes.* (Tuglas V 309.) *Mõni aasta tagasi kuulus siinsesse partei-algorganisatsiooni kümme inimest.* (Part, VP 278.)

Õeldis esineb ainsuses eriti neil juhtudel, kui ta paikneb arvsõnaühendi ees. Näit. *Toa tagaseinas oli pikk laud*

ja sellel põles kaks küünalt. (Tuglas, Vä 334.) Küla ümber seisab vahimeestena seitse tuulikut. (Smuul K 10.) Bagdadi näitusest Iraagis võttis osa viis ettevõtet. (Brandt, VP 73.)

2 Õeldis on mitmuses neil puhkudel, kui aluseks olev arvsõnaühendi põhisõna väljendab määratud rühma või hulka.

a. Eelkõige teeb arvsõnalise aluse määratuks seda laiendav mitmuslik omadussõnaline täiend. Näit. Kärkna klooster! — need kaks sõna erutasid minu uudishimu ääretult. (Kruus S 110.) Kõik kolm istungjärgu päeva kulgesid üheainsa suure juubeldava pidupäevana. (Semper P 401.) Järgnevad paar sutekuud kufunesid mul siis ka tõesti üsna pingelisteks. (Kruus S 98.)

b. Arvsõnalist alust võib lähemalt määrata ka muust lausest kirjas kirjavahemärkidega eraldatud lauseliikmed, kõrvallause või mingi osalause, mis järgneb arvsõnalisele alusele. Näit. Kui kass oma teed läinud, tulid neli pikka meest tuppä, kellel pikad valged rüüd seljas.. (Kreutzwald EJ 353.) Ainult kaks sõna — inimõistus ja kosmos — võrduvad meie sõnavaras ulgumerega ning suudavad mahutada niisama palju. (Smuul JM 63.) Siis komberdasid sisse kaks rampa: küürakas naine jutuilises seelikus ja mees rangjalgadega.. (Tuglas Vä 186.)

c. Arvsõnalise aluse määratuse korral etendab teatavat osa ka kontekst. Eriti sel puhul oleneb mitmuslik õeldis lause ümbrusest, kui konteksti põhjal selgub, et arvsõnaline alus märgib arvuliselt kõiki olendeid, esemeid ja nähtusi. Näit. Ja seitse rätsepat (s. o. kõik rätsepad, kellest teoses juttu on) kiresid kui kuked: «Hurra! Elagu meister Ohki!» (Kitzberg, VT II 143.)

Peale arvsõnalise aluse määratuse või määramatuse on ainsusliku või mitmusliku õeldise tarvitamisel vaja arvestada ka õeldisverbi leksikaalset tähendust, mitme õeldise esinemist lauses, õeldisverbi seostamist mas-vormiga ja õeldistäite arvu.

1 Olenevalt õeldisverbi leksikaalsest tähendusest on õeldis alati ainsuses järgmistel puhkudel:

a) kui õeldisverbi olema juurde kuulub määrus alalütlevas, mis märgib olendit või eset, kes või mis kedagi või midagi omab. Näit. Kui Mari mees ära suri, oli tal viis poega. (Liiv T 174.) .. ja nüüd oli neil kahe peale kaks kuubel (Vilde J II 209.) Kaks akent oli meie toa.. (Veetamm, EL II 265.);

b) kui õeldis märgib arvsõnalise alusega väljendatud olendite, esemete või nähtuste olemasolu, asetsemist kuskil või mingis olukorras olemist. Näit. Nüüd oli seal kaks karvast sikku vastamisi, sarved peas nagu loogad. (Tuglas Vä 359) Seal oli kõigepealt viis tõelist kassi jälge punase värviaga.

(Tuglas Vä 83.) Kapi alumises osas oli kaks laegast, üks neist lukustatud. (Kruus S 15.) Seal, peaaegu üsna nurgas, istub juttu ajades kolm vanameest. (Krusten R 253.)

2 Seevastu esineb õeldis tavaliselt mitmuses neil kordadel, kui ta märgib alusega väljendatud olendite, esemete või nähtuste aktiivset tegevust. Näit. Seal taga kihutasid mitu tuhat ratsanikku.. (Mändmets T II 26.) Otse silla juures kangutasid aga renni põhjas kaks meest mädanenud laudu lahti. (Tuglas Vä 69.) Lokaatoriruumis jooksevad lakkamatult arvutusmasinast neli tulpa arve. (Smuul JM 134.)

Aluseks oleva arvsõnaühendi põhisõna puhul on õeldis alati mitmuses, kui ta väljendab vastastikust tegevust. Näit. Kord juhtus üks mees läbi metsa minnes väikesele legendikule, kus kolm härjapõlvlast isekeskis kurjasti riidlesid. (Kreutzwald EJ 173.) Siinkohal vaatasid kolm nõukogu liiget üksteise otsa.. (Vilde J II 292.) Neli nimekat kirjanduskriitikut vaidlesid omavahel novaatorliku luule üle.

Õeldis on mitmuses ka sel puhul, kui alusena esineva arvsõnaühendi põhisõna juurde kuulub lauses mitu õeldist. Näit. Näis, kui lamaksid siin 700 Paali prohvetit, tooksid veri-seid ohvreid ja tantsiksid tule ümber.. (Tammsaare J I 237.) Praegu jätavad «Vojeikovi» kolm kokka oma hõõguvad pliidsid ja lähevad ahtritekile. (Smuul JM 130.) .. kaks kitsa põhjaga loolsikut olid haavatute ning surnute ebaühtlase raskuse all viltu kaldunud ja ümber läinud. (A. Jakobson TP 369.)

Aluseks oleva arvsõnaühendi põhisõna puhul on õeldis harilikult mitmuses, kui õeldisverbiks on pöörsõna olema, mida teomäärusena laiendab verbi mas-vorm. Näit. Seal olid kaks nägematut naisterahvast .. teineteisega elavalt kõnelemas. (Bornhöhe A 132.) Neli traktorist olid kündmas kolhoosi põldudel. Meie tsehi seitse töolist olid kontoris palga vastu võtmas.

Mitmusliku täisõeldistäite korral on õeldis mitmuses. Näit. Kõige pahemad olid kaks viimast. (Vilde N 74.) Kolm ekskursanti olid tublid matkajad. Neli esimestena finišisse jõudnud võistlejat olid eestlased.

Keeletarvitajate tähelepanu on juhitud ka sellele, et tänapäeva kirjakeeles on arvsõnalise aluse korral mitmusliku õeldise kasutamisele liiale mindud.⁴ Üsna tihti leiame kirjandusest lauseid, kus mitmusliku õeldise asemel võiks olla ainsuslik. Näit. Ta voodi ees toolidel istusid (pro istus) kolm vanakest.

⁴ H. Sepamäa, Õeldise ainsusest ja mitmusest arvsõnalise aluse puhul. — «Keel ja Kirjandus» 1959, lk. 110—111.

(Vallak VN 313) 1909. aastal said (pro sai) lõpparve umbes 50 protsenti «Volta» tehase töolistest. (Sisask, EKPA 104.)

* *

Kokku võttes tuleb õeldise ühildumisel arvsõnalise alusega arvestada järgmisi reegleid.

1) seoses ainsusliku põhiarvuga üks on õeldis ainsuses, ühenduses põhiarvudega kaks, kolm ja teiste suurematega aga on õeldis enamasti mitmuses;

2) õeldis on ainsuses, kui arvsõnalist alust käsitatakse rühmana; õeldis on mitmuses, kui arvsõnaline alus on määratud;

3) alusena esineva arvsõnaühendi põhisõna puhul on õeldis a) ainsuses, kui arvsõnaline alus väljendab määramatat hulka või rühma, kui õeldis märgib olemasolu, olemist, mingis seisundis olemist jm., eriti aga neil puhkudel, kui õeldis paikneb enne alust; b) mitmuses, kui arvsõnaline alus on määratud, kui õeldis väljendab aktiivset või vastastikust tegevust, kui aluse juurde kuulub mitu õeldist, kui õeldisverbi laiendab mas-tegevusnimi või kui lauses esineb mitmuslik täisõeldistäide.

5. ÜHILDUMINE KAHE VÕI ENAMA TÄISALUSEGA

71 Kahe või enama täisalusega lauseis võivad esineda 1) kõik alused mitmuses, 2) osa aluseid ainsuses, osa mitmuses, 3) kõik alused ainsuses, 4) kaksikalused, 5) alused erinevais isikuis.

1 Kahe või enama täisalusega lauses, kus kõik alused on mitmuses, on õeldis alati mitmuses. Näit. *Päevad ja öödsulasid rindel kokku ühte värvi kangaks..* (Kuusberg E 120.) *Vii maks lähevad mulle siiski igavaks niiaasti raamatud kui ka kodused väikesed askeidused.* (Luts J I 119.) *Pruunikalt mustavall põllusiludel liikusid naised ja tüdrukud lakuseis määrinud seelikuis..* (Vilde MS 183.) *Siis algasid maha- ja ümberlaadimised.* (Smuul JM 113.)

2 Kui lauses on osa aluseid ainsuses, osa mitmuses, prevaleerib meie kirjakeeles mitmusliku õeldise tarvitamine. Näit. *Seejuures olid ahi, truubid ja korstnajaalg keset ruumi kohale jäänud.* (Tuglas T VIII 137.) *Võimuga.. käivad vahetevahel kaasas närvide kaotamine ja kõrged toonid.* (Smuul JM 120.)

Ainsuses ja mitmuses esinevate aluste korral võidakse õeldist ühildada lähima alusega. Nõnda kasutatakse

a) ainsuslikku õeldist, kui õeldisele lähim alus on ainsuses. Näit. *Kõrval paistis virtsane karjaad ja mõned määratud majad.* (Tuglas Vä 322.) *Tuli Orjol-Kurski kaar, keskriinne, lahingulennud, lennud partisanide juurde sakslaste selja taha..* (Smuul JM 73.) *Meid seob sel juhul materjali halastamatu konkreetsus, tähtsad ja veelgi rohkem vähemtähtsad detailid..* (Smuul JM 7);

b) mitmuslikku õeldist, kui õeldisele lähim alus on mitmuses. Näit. *Soe tuba ja lahked inimesed võtsid Maltsveti Seenepalu talus vastu.* (Vilde P 210.) *Pealinnas käisid kirjud ballid, intriigid, keelepeks ja laim.* (Semper, EL II 118.) *Valgus, hääled ja lõhnad hoovasid talle vastu.* (V. Saar U 244.)

3 Kui kõik täisalused on ainsuses, võib õeldis esineda nii mitmuses kui ka ainsuses.

Kahe või enama täisaluse korral on õeldis mitmuses, kui alused väljendavad olendeid. Näit. *Nüüd läksid Niglas ja Salmekuninga ette.* (C. R. Jakobson VT I 127.) *Ühte teed tulid Malla valla võõrmünder Andrus ja vana Pärt Kruusakivi.* (Mändmets T I 103.) *Kutsar ja majaholdja koos oma perekonnaliikmetega ilmusid jõulupuule kõõgi kaudu.* (Kruus S 91.)

Ka esemeid ja nähtusi märkivate ainsuslike aluste puhul esineb õeldis harilikult mitmuses, eriti neil juhtudel, kui üksikute esemete või nähtuste tegevust või olemist eraldi esile tõstetakse. Näit. *Poolelijäänud ladu, valmislõigatud paber ja trükimustariist vilksatavad silmade eest läbi.* (Eessaare J 271.) *Üksnes seinakella tiksumine ja kolme inimese kohviriümpamine olid ainsaks vahelduseks.* (Kruus S 89.)

Kõige sagedamini on õeldis ainsuses siis, kui täisalusteks on sünonüümsed sõnad, mis sisuliselt üksteist täiendavad ja mis koos moodustavad mõisteliselt ühtekuuluvat aluste rühma. Seda aluste rühma mõistetakse kui sisulist ainsust ja seepärast kasutataksegi õeldist harilikult ainsuses. Selliste üksteisele sisuliselt lähedaste sünonüümsete aluste rühma, mis nõuavad ainsuslikku õeldist, kuuluvad nähtusi märkivad nimisõnad, nagu *abitus ja armetus; elevus ja ärevus; elu ja liikumine; kihin ja kahin; kisa ja kära; lahkus ja heldus; mürin ja ragin; pidu ja pillerkaar; rõõm ja lust; rüselus ja tormamine; tunglemine ja tõuklemine; tõde ja õigus; töö ja tegevus; ükskõiksus ja tuimus jne.* Näit. *Kõigi nägudel oli ootuse elevus ja ärevus.* (Metsanurk U 124.) *Teda pani hämmastama päästjate ükskõiksus ja tuimus.* (Smuul K 224.) *Seal sind pidu ja pillerkaar ootab.* (Sikemäe N 65.)

Õeldis on ainsuses ka sidekriipsuga ühendatud sünonüümsete aluste *kihin-kahin, kisa-kära, pligin-plagin,*

sigin-sagin korral. Näit. Kihin-kahin käis läbi rahvamurru. Õpilaste kooli ilmudes algas garderoobis jälle sigin-sagin.

Teiseks võib öeldis esineda ainsuses mitme täisalusega, kui aluseid koondab üheks rühmaks ühine täiend. Näit. *Kogu tänavune kevad ja suvi kulus kambrite ehitamiseks.* (Tammisaare TÕ 1 97.) *Ja eileõhtune ahastus ja meeleolulan-gus valdas teda uuesti.* (Eessaare J 417.)

Kolmandaks on öeldis ainsuses sel korral, kui täisalused märgivad üht ja sama olendit, eset või nähtust. Näit. *Jah, kui nemad järsku näksid, kuidas nende silmatera, au ja uhkus ümber kasvab!* (Eessaare J 311.) *..sel silmapilgul, kui Kõrboja uus perenaine ja otsaline heinamaale jõudis, rehad aina vilkusi käes.* (Tammisaare K 50.)

Neljandaks on mitme täisalusega lauses öeldis ainsuses, kui aluste laiendiks on määratlev asesõna iga. Näit. *Iga mätas, iga kungas, iga kask, mänd, kadakas ja põõsas oli teiseks saanud.* (Tammisaare TÕ V 20.) *Kui kõnekana tundus talle praegu see kõrge tumm müür, milles jutustas iga klvi, iga krohvitükk, iga samblatutt!* (Pau P 11.)

Viljendaks esineb mitme täisalusega lauses öeldisverb tavaliselt ainsuses, kui ainsuslikud alused on seotud ühendavate sidesõnadega *kui, nii ... kui (ka)*, vastandava sidesõnaga *vaid* või eraldava sidesõnaga *või*. Näit. *Lambaliha armastab nii üks kui teine.* (Eessaare J 147.) *Rekonstrueerimise tulemusena kasvas järsult nii nende vabrikute tööliste arv kui ka toodang.* (Moosberg EKPA 12.) *Nõnda läks jälle tund või poolteist mööda.* (Vilde KM 63.) *Mitte öde, vaid v end tuli ootamatult koju.*

Kuuendaks on öeldis mitme täisalusega lauses ainsuses sel puhul, kui tegevus või olemine toimub ajalisel järgnevuses, olles seotud esiteks ühe, siis teise jne. alusega. Näit. *Jälle jõudis nendeni laevakahurite kogupauk ja kohe selle järel teiselt poolt ka lõhkemise prahvak.* (Rannet T 50.) *Ees seisab rünnak, Emajõe ületamine ja vaenlase rinde läbimurdamine.* (Tõldsepp, VR 226.)

Seitsmendaks esineb öeldis mitme täisaluse korral ainsuses siis, kui öeldisverb *olema* väljendab *omamist*. Näit. *Härrastel oli mingi häärber, pisut teenijaskonda ja paar sõiduhobust.* (Tuglas T VIII 33.) *Eduard Videl oli luuleandeline ema ja vaiksloomuline isa.*

Lõpuks kasutatakse ainsuslikku öeldist ainsuses esinevate aluste puhul eriti neil juhtudel, kui öeldis asetseb enne aluseid. Näit. *Meie laeva ümbritseb tulevikus kuude ja kuude kestel tema kajakateta vaikus, kaldatu rahu, tema võimas*

monotoonne lainetus ning tormide vihane urisemine. (Smuul JM 42.) *Ning varsti täitis ruumi läpane aur, märja pesu lirtsumine ja pesunaiste keelevada.* (Tuglas V 204.)

Kokku võttes on tänapäeva kirjakeeles öeldise ühildumisel mitme täisalusega kehtivad järgmised reeglid:

a) kui kõik alused on mitmuses, on öeldis alati mitmuses,

b) kui lauses on osa aluseid ainsuses, osa mitmuses, siis kasutatakse eelistavalt mitmuslikku öeldist, kuid võidakse öeldist ühildada ka lähima alusega;

c) kui kõik alused on ainsuses, siis tarvitatakse mitmuslikku öeldist, kui alused märgivad olendeid; ka esemeid või nähtusi märkivate aluste puhul esineb öeldis harilikult mitmuses, eriti aga siis, kui nende tegevust või olemist eraldi esile tõstetakse. Ainsuslikku öeldist tarvitatakse siis, kui alusteks on sünonüümsed sõnad; kui alustel on ühine täiend; kui alused märgivad üht ja sama olendit, eset või nähtust; kui aluste laiendiks on asesõna iga; kui alused on ühendatud sidesõnadega *kui, nii ... kui (ka), vaid, või*; kui aluste tegevus või olemine toimub ajalisel järgnevuses; kui öeldisverb *olema* väljendab omamist; kui öeldis asetseb enne aluseid.

4. Õesti kirjakeeles kasutatakse kaksikaluseid, mis võivad esineda nii nimetavas kui ka osastavas käändes. Öeldis esineb nii ainsuslike kui ka mitmuslike kaksikaluste korral harilikult mitmuses. Nii tarvitatakse mitmuslikku öeldist, kui kaksikaluseks on nimisõnad

a) nimetavas: *Kui nüüd eitt-aat lävele liginevad, on nad juba täiesti kirikuteekonnaks ette valmistatud.* (Oks V 20.) *Isa-ema magavad tagakambris..* (Oks V, 18.) *Tee tööd õp ja päevad, nii et luud-kondid valutavad..* (Metsanurk T II 11.);

b) osastavas: *Ennu-Jaaku käivad kohut.* (Liiv T 64.) *Elle-taati vaatasid nüüd imestunult üles..* (Krusten V 66.)

Ainult üksikjuhtudel, kui kaksikalus on ainsuse osastavas ja öeldisverb *olema* väljendab olemasolu, esineb öeldis ainsuses, nagu *Leiba-liha oli veel sahvris.*

5. Lauses võivad alused esineda ka eri isikuis. Kui eri isikuis olevad alused on nimetavas, esineb öeldis alati mitmuses. Seejuures on öeldise pöördelõpu määramisel 1. isikul eesõigus 2. ja 3. isiku ees ning 2. isikul 3. isiku ees. Näit. *Küllap mina ja sina nii pea palju magada saame.* (Koidula T II 57.) *Tädi Anna, noor kutsar ja mina läksime veel lühikeseks ajaks mahajäetud tuppa.* (Kruus S 105.) *Sina ja su pinginaaber edenesite õpinguis hästi.*

Märkus. Kui aluseks on nimi- või asesõna nimetavas, mida laiendab käändsõna kaasaütlevas, siis võib õeldis olla nii ainsuses kui mitmuses. Näit. *Eit taadiga on lugenud ja laulnud ning võivad nüüd hakata rildesse panema.* (Oks V 20.) *Siis asus Madis naiseaga maale elama.* (Vilde P 574.) *Taat tütreaga võtab kalu võrgust välja.* (Eessaare J, 185.)

ÕELDISTÄIDE

I. ÕELDISTÄITE MÕISTE

Õeldistäide ehk predikatiiv on pöörd sõnade *olema, näi-* 72
ma, tunduma vms. verbi laiend. Näit. *Tema on ahne inime.* (Smuul K 66.) *Ta näojooned näisid .. tavalisest teravamad ja karmimad.* (Kuusberg M 27.) *Elu tundus ilus.* (Vaher E 32)

Eesti keele varasemates lauseõpetustes, nagu E. Ahrensi, F. J. Wiedemanni, K. A. Hermannii ja teiste grammatikais, ei tunta õeldistäite nimetust. Neis süntakseis vaadeldakse õeldistäidet nominaalse predikaadina, kuna verbi *olema* jts. nimetatakse koopulaks ehk kõiteks.¹

H. Põld tutvustab oma «Lauseõpetuses» juba õeldistäidet kui iseseisvat lauseliiget, millele ta annab nimetuse «ütlustäide».² Lähemat käsitlust leiab õeldistäide omaette lauseliikmena L. Kettuneni raamatus «Lauseliikmed eesti keeles». Siin vaadeldakse õeldistäidet kui iseseisvat lause kõrvalliiget, mis laiendab tähenduselt poolikuks jäävat verbi *olema* ja vastab küsimusele: mis sugune või mjs on subjektis avaldatud asi? ³ Edaspidi hakatakse eesti keele koolisüntakseis õeldistäidet käsitlema iseseisva lauseliikmena.⁴ Täpsustavalt selgitab A. Kask õeldistäite mõistet, selle põhisõnu ja piire teiste lauseliikmetega kirjutises «Mõningaid märkmeid eesti predikatiivi kohta» (1936). Ta annab õeldistäitele järgmise definitsiooni: «Pöörd sõna *olema* (resp. *saama, näima*) laiendit, mis esineb nimetavas, osastavas või da-tegevusnimes, nimetatakse õeldistäiteks.»⁵ See määratlus iseloomustab küll õeldistäite põhiolenumust, aga ta vajab täiendamist.

¹ E. Ahrens, Grammatik der Ehstnischen Sprache II, lk. 8—10, F. J. Wiedemann, Grammatik der ehstnischen Sprache, lk. 600—604, K. A. Hermann, Eesti keele Lause-õpetus, lk. 2 ja 8—12.

² H. Põld, Eesti keeleõpetus II, lk. 6—7.

³ L. Kettunen, Lauseliikmed eesti keeles, Tartu, 1924, lk. 22

⁴ Vt. E. Muuk ja M. Tedre, Lühike eesti keeleõpetus II. Tartu, 1933, lk. 60—61.

⁵ A. Kask, Mõningaid märkmeid eesti predikatiivi kohta. — «Eesti Keel» 1936, lk. 20.

K. Kure toob 1950. aastal eesti keele süntaksisse uuesti käändsõnalise öeldise, mille mõlemad komponendid (köide ja öeldistäide) moodustavad üheskoos öeldise. Öeldistäiteks võib K. Kure järgi olla käändsõna kõigis käändeis peale rajava ja oleva.⁶ Seega muutub öeldistäite käsitus üsna ebamääraseks, eriti tekitab raskusi öeldistäite eristamine määrusest. Mõne aja pärast loobutakse koolisüntaksis käändsõnalise öeldise ja piiratakse taas öeldistäite käänete arvu.⁷

Ka käesolevas lauseõpetuses on käändsõnalise öeldise kategooria kõrvale jäetud. Mõnede keeleteadlaste poolt käändsõnalise öeldise koosseisu arvatud esimest komponenti koopulat ehk köidet vaadeldakse siin öeldisena nagu iga teist verbi, mis on pöördelises vormis. Näit. *Siis oli meie maa hoopis teisistsugune kui nüüd..* (Kippel M 5.) *Ja päevadepikkune ooteaeg näis tüütavamaks..* (Oks V 42.) *..see tundub talle liiga tülgastav.* (Vetemaa P 25.)

Öeldistäidet saaks öeldise koosseisu kuuluvaks pidada ainult neil puhkudel, kui ta põhisõnaks on öeldisena esinevad verbi olemasolevad pöördelised vormid. Näit. *Sa oled veel vanem, kas sa loetad vanemaid?* (Metsanurk SP 30.) *Ent mõnikord polnud ta hoopiski säärane kange mees..* (Hint TR II 276.) Öeldistäide aga võib peale öeldise olla ka teiste lauseliikmete laiendiks, kui ta põhisõnaks on pöördõsna käändelised vormid. Nii laiendab öeldistäide järgmistes lausetes

a) alust: *On raske inimene olla, kes eluaeg teisi õpetab.* (Oks V, 28.);

b) sihitist: *Kui keegi veel küsiks, küllap siis vastaksin, et tahaksin olla alles väike Illimar.* (Tuglas V 6.);

c) määrust: *Aga kas siis tõesti naine kena peab olema?* (Oks V 99.); *See paistis olevat terve.* (Sirge L 152.);

d) täiendit: *Algaja kirjaniku teoseis võis märgata püüdmist olla võimalikult isikupärane.*

Kui öeldistäide laiendab verbi olemasolevate käändelisi vorme, siis jääb ta täiesti väljapoole öeldise koosseisu. Seega langeb ära võimalus pidada öeldistäidet nn käändsõnalise öeldise alatiiseks komponendiks.

Lauses esineb öeldistäide niisama iseseisva lauseliikmena nagu lause teised kõrvalliikmed. Öeldistäide võib seostuda nii pöördõsna olemasolevate pöördeliste kui ka käändeliste vormidega, olles kord öeldise, kord aluse, sihitise, määruse või täiendi laiendiks. See-

juures läidab ta kindlat süntaktilist funktsiooni, nagu see on iseseisva lauseliikmele. Sellest lähtudes vaatleme öeldistäidet kui lause iseseisvat kõrvalliiget.

Kahepealiikmelises lauses märgib öeldistäide kellegi või millegi olemust, liikikuuulust, omadust, seisundit vms. Näit. *Ukraina on viljakas* (Gross, V 39.) *Ütle, Tiit, kas see lause ei tundu sulle tuttav?* (Vetemaa P 68.) *Ta nais olevat väsinud.* (Tooming M 29.)

Ühepealiikmelises lauses väljendab öeldistäide enamasti loodusnähtusi või olendi psüühilist või füsioloogilist seisundit. Näit. *On ääretu vihmane.* (Semper M 102.) *Aga männiku vahel oli üsna soe.* (Tammsaare TÕ IV 261.) *Igav oli, rõhuv ja tüütu..* (Sirge L 28.)

Kui öeldistäide esineb alusega samas käändevormis, tekib mõnikord eristamisel raskusi, kumb neist on alus ja kumb öeldistäide. Sel puhul on vaja meele pidada, et öeldistäiteks olev mõiste ütleb midagi alusega väljendatud mõiste kohta. Nii on lauses *Leena vnu oli tõesti väikese jutuga mees* (Sergo M 104) ja *See oli vaikne tund* (Metsanurk VT 247.) sõnad *mees* ja *tund* öeldistäited, sest nad märgivad, kes või mis alusega väljendatud mõiste on.

Öeldistäite lahushoidmist alusest hõlbustab ka tema asendamine. Hariliku sõnajärjestusega lauses paikneb öeldistäide enamasti aluse ja öeldise järel, eriti järgmistel puhkudel: a) kui alusena ja öeldistäitena esineb sama käändõsna. Näit. *Meie poeg on hea poeg.* (Vilde N 108.) *Eesti saks on üldiselt hullem saks!* (Metsanurk P 191.);

b) kui lauses on kaks või enam samaliigilist öeldistäidet. Näit. *Aga õpilased teadsid, et Jakobson on rahulik, sest võitleja, sakste võimu murdja.* (Särgava J 332.) *Hugen oli arg, unistaja, vaikne ja üksindusearmastaja.* (Metsanurk VT II 356.);

c) pealauses, millele järgneb öeldistäide või täiendlause. Näit. *Mõni kõrrejämedune pajukene või männikasv on kohe naps viletsale sookaela pöösakeste vahel silm näeb.* (Liiv T I 101.) *Need kaks juhuslikult ühel ja samal ajal päralt jõudnud meest, kes nüüd sisse astuvad, on teineteisele täielikult vastandlikud.* (A. J. Kõrval TP 134.)

Inversiooniga lauses aga asetseb öeldistäide enne alust. Neil puhkudel on öeldistäide rõhutatud, ta on lause mõtte keskuseks. Näit. *Röömsad ja pidulikud olid linna- ja maakoosseis esindajad.* (Korp, VR 377.) *Eriti ülev on Makim Gorki portree, milles tunneme ära «Tormikotka» autori.* (Solomõkova VP 101.)

⁶ Vt. K. Kure, Eesti keele grammatika. Süntaksi II osa ja semasioloogia. Tallinn, 1950, lk. 115–121.

⁷ Vt. N. Remmel, J. Valgma, E. Riikoja, Eesti keele grammatika VIII–X klassile. Tallinn, 1957, lk. 155–159.

Mõnikord on õeldistäite ja aluse eristamise võimaluseks ka see, et nimetavas olevat nimisõnalist õeldistäidet võib muuta saavas esinevaks olekumääruseks.⁶ Nii võime lause *Mart Maesalu oli konstruktor montaažiosakonnas* ümber kujundada lauseks *Mart Maesalu oli konstruktoriks montaažiosakonnas*, ilma et lause mõttesisu eriliselt muutuks.

Õeldistäite põhisõnaks võivad olla pöörd sõnad *olema, hakama, näima, paistma, tunduma, püsima, saama, tulema, juhtuma, kasvama, leiduma, maitstma, seisma, ette tulema, välja nägema* jt. Neid verbe laiendav õeldistäide annab pöörd sõnaga märgitud olemisele või tegevusele täielikuma tähenduse; vrd. näiteks järgmisi lauseid: *nad olid ja nad olid andekad, tuba tundus ja tuba tundus valgusrikas*.

Kõige sagedamini on õeldistäite põhisõnaks verb *olema*, mida võivad õeldistäitena laiendada kaänd sõnad nimetavas ja osastavas, *da-tegevus* nimi ja kesksõnad. Seejuures märgib õeldistäide kellegi või millegi olemust, omadust, tunnust, seisundit või liikikuumumist. Näit. *Pool oli elavaloomuline jutuvestja, Polikarpus aga sõnakehv*. (Mannermaa, VR 189.) *su õpetused on emalikud ja õiged*. (Saal L 318) *Muti-taat oma eldega või Muti-eit oma taadiga — see on üks ja seesama*. (Vilde J V 397.) *... käimist oli kuulda*. (Liiv T 213.) *Kõik on nii vana, pudev ja rabe, nii elatanud*. (Oks V 9.)

Olendi psüühilist või füsioloogilist seisundit märkivad õeldistäited *igav, kahju, külm, soe, vilu* jt. võivad laiendada peale pöörd sõna *olema* ka õeldisverbi *hakkama*; vrd. *on igav, hakkab igav; oli külm, hakkas külm* jt. Sel korral väljendab õeldistäide seisundit, millesse satutakse. Näit. *Toas polnud midagi teha ja mul hakkas igav*. (Kahas T 94.) *Liisul hakkas puu otsas külm*. (Kallak L 18.) *Mul hakkas kahju vane-mast vennast, kes pidi minu pärast nii palju vaeva nägema*.

Õeldistäite põhisõnaks on üsna sageli pöörd sõnad *näima, paistma ja tunduma*, mis oma tähenduselt on sünonüümsed. Selliste õeldisverbide korral on tavaliselt õeldistäiteks mingi omadussõna või kesksõna, mis märgib enamasti omadust või tunnust, mõnikord ka seisundit. Näit. *Nii näis ta miniatuurne ja habras nagu kooliplika*. (Tuglas T II 173.) *Imelik, kogu aeg tundus vilu, kuid nagu on kaetud higipisara-tega* (Soorand, VR 83.) *Kuluskamm paistis tookord märksa eakam, viiekümneaastane*. (Kuusberg M 8.)

⁶ Vt. P. Numminen, Eräistä lauseenjäsennuksen seikoista. — «Sananjalka» I, 1959, lk. 32

Õeldistäiteks olev omadussõna nimetavas võib kuuluda ka pöörd sõnade *püsima* 'kestvalt olema', *saama, tulema* 'saama' ja *juhtuma* juurde, kusjuures ta märgib olendi, eseme või nähtuse omadust või seisundit. Näit. *Ilmad püsisid kenakesed, vahetevahel küll tibutas vihma, kuid tööd see ei takistanud*. (V. Saar, Lg 1959 1156) *Märts tuli väga muutlik*. (Promet, Lg 1961 22.) *Tavalisest päevast oli saanud sündmusrikas ja kestovalt meeldejääv. Ilm juhtus matkapäeval haruldaselt päikesepaisteline ja ilus*.

Üksikjuhtudel võivad õeldistäite põhisõnaks olla verbid *kas-saama, maitstma, ette tulema, välja nägema* jt., kui need laiendab õeldistäitena omadussõna nimetavas. Pöörd sõna *maitstma* esineb õeldistäite põhisõnana sageli väljendis *laskma hea maitsta*. Näit. *Poisid lasksid toidul hea maitsta*. (Raudaru P 69.) *Kas ma siis nii vana välja näen, et mul pead lapsed olema?* (Sirge M 51.) *Tüdrukud kasvavad nii tublid, et nad koolis oma teadmistega silma paistsid. See kentsakas lugu tuli päris veider ette*.

Kokku võttes võime anda õeldistäitele järgmise määratluse: õeldistäide ehk predikatiiv on lause kõrvalliige, mis laiendab pöörd sõnu *olema, näima, paistma, tunduma* või mõnd muud nendetaolist verbi, väljendab olendi, eseme või nähtuse olemust, omadust, tunnust või liikikuumumist, olendi psüühilist või füsioloogilist seisundit või ilmastiku seisust, vastates küsimustele *kes? mis? keda? mida? missugune?*, ja milleks on kaänd sõna nimetavas või osastavas, *da-tegevus* nimi või kesksõna.

II. ÕELDISTÄITE ESINEMISVORMID

1. NIMISÕNA ÕELDISTÄITENA

Õeldistäiteks võib eesti keeles olla nimisõna nimetavas ja osastavas. Näit. *Ja need olid elupildid, kus inimese hing laulis...* (Oks V 41.) *Mina vist olen seda sorti*. (Vaigur P 12.) *Tema on Kristjan Kärberi tublimaid õpilasi*. (ÕL 1956 169)

Enamasti esinevad õeldistäitena üldnimed, harvemini on õeldistäiteks ka pärisnimed. Näit. *Vana velsker Mägara, nagu ta ise armastas tähendada, oli väike inimene*. (Hint TR III 259.) *Te olete vist seltsimees Illime?* (Vetemaa P 42.) See

oli vemmaltvõrre siliselt sõnastatud ja riimitud allegooriline «Reinu-
vaderi pardipüük».. (Põldmäe, EKA II 234.)

Nimisõnalised õeldistäited on kas laiendamata või laiendatud. Laiendamata õeldistäiteks on enamasti nimisõnad nimetavas. Näit. *Hasjani vaarisa oli rändkaupmees*. (Krusten K 32.) «*See siin on meierei*» vastas *Tohver*. (Metsanurk SP 33.) Harva leidub selliseid laiendamata nimisõnalisi õeldistäiteid, mis esinevad osastavas, nagu *Teie, preilid, olete vist maa-
inimesi*.. (Tammsaare E 68.)

Sagen on nimisõnalised õeldistäited laiendatud täienditega. Laiendatud õeldistäiteiks võivad olla nimisõnad nii nimetavas kui ka osastavas. Näit. laiendatud õeldistäiteid nimetavas: *Te olete praegu õnnelik inimene*.. (A. Jakobson VT IX 334.) *Saaremaa on kahilemata tükk meie mine-
vikku ja see oleks vahest tema suurem omapärusus, suu-
rem pühadus*. (Tammsaare J III 471.)

Kui õeldistäiteks on nimisõna ainsuse osastavas, mis märgib liikikuumist kasvu, sordi, tõu, tüübi, värvi jms. poolest, siis osutub tingimata vajalikuks õeldistäidet laiendada, et õeldistatega väljendatud mõistet lähemalt ise-loomustada. Sel korral on õeldistäite laiendiks nimisõnaline täiend osastavas või omadussõnaline täiend osastavas. Näit. *Mari on nagu nemad ise meele soost ja tõugu*. (Kitzberg VT I 339.) *Kas on maa Soomes tõesti seda värvi?* (Tuglas T VII 116.) *Siit näeb laevu lähemalt ja neid on siin igasugust tüüpi*.. (Raja S 93.)

Laiendatud on enamasti ka nimisõnalised õeldis-
täited mitmuse osastavas, mis märgivad liikikuumist
ühena või teatava osana teiste hulga. Näit. *See oli kibe da-
ma, d päevi Janteri ameti alal*.. (Vallak VN 175.) *Kirsel oli
Viljandi lauluseltsi «Koit» asutajaid*.. (Kalda, EKA II
187.) *Taani Kuninga aed on mu lemmikpaiku*. (Vetemaa P 19.)

2. OMADUSSÕNA ÕELDISTÄITENA

- 74 Sõnaliikidest on kõige sagedamini õeldistäiteks oma-
dussõnad. Omadussõnalised õeldistäited võivad esineda kolmes
võrdes. Näit. *Talle tundus võhivõõras eestlane korraga nii
omane*. (Sergo M 125.) *Maastik oli siin kinnine*. (Sirge M 551.)
Ka Mehistele paistis ta hoopis õlakam. (Kuusberg M 111.)
Kõige ilusam on järve hommikul. (Mändmets T I 637.)

Omadussõnalised õeldistäited väljendavad

- a) tavaliselt omadust või selle puudumist: *Mu rõõm
oli suur ja siiras*.. (Kõrvits VP 121.) *Ebamusikaalsed oleme*

vist kõik olnud. (Tuglas M 1960.) *Taani naine ei ole pirtsas-
kas*.. (Vilde J IV 159.);

b) olendi psüühilist või füsioloogilist seisundit, enamasti ilmastiku seisust, kui õeldistäiteks on sellised oma-
dussõnad, harvemini nimisõnad, nagu *haige, häbi, igav, jahe,
kahju, külm, libe, pime, soe, vihmane, vilu* jt. Näit. *Oh mu süda,
ta on haige*.. (Liiv, EL I 271.) *Mirjam, ma olen pime, viige
mind kojul* (Vilde J V 547.) *Oi, kuidas see ootamine igav on!*
(Mändmets R 67.) *Õõ oli õnneks soe, tekkide all ei olnud
võlu lastelgi*. (Viiding, S 46.) *Küll on aga libe*. (Luts K I 148.)
*Ving siis hakkas Maretile kahju sellest pikast, raskelt hõõgu-
vate silmadega, nukravõitu mehest*.. (Sirge M 176.)

c) tavaliselt laiendavad omadussõnalisi õeldistäiteid mit-
mesugused määrused. Näit. *Käsitirjas oli see kirjatükk
umbes kaks poognat suur*. (Hurt K 230.) *Kolmeteistkümnepäe-
lane poiss ei olnud küps kannatuste mõistmiseks*. (Sem-
per P 8.) *Olge oma õpetajale südamest tänulikud abi-
dest*.. (Rummo T 198.) *Mõtlemise poolest oli Villem
veel aeglasem*. (Liiv Vj 86.) *Ema oli talle armas, ema oli
talle kallis*.. (Vilde J IV 129.) *Ka meremeeste taevast on hoo-
pis ruumikam, mehisem*.. (Oks V 55.)

Omapärase konstruktsiooni moodustavad need laused, kus isi-
kulise tegumoe 3. isikus olevaid õeldisverbe *olema* ja *hakkama*
kasutatakse sisult umbisikulistena ning omadussõnaliseks õeldis-
täiteks on olendi psüühilist või füsioloogilist sei-
sundit märgivad sõnad *igav, kahju, selge, soe* jt. Seesuguseis
lauses on määruseks käändsõna alalütlevas, mis
esineb loogilise subjekti funktsioonis. Näit. *Mul on siin igav*..
(Sirge K 359.) *Tal hakkas poisist kahju*.. (Tammsaare TÕ
V 182.) *Mul hakkab soojem*. (Vetemaa P 72.) *Heinatöö lõpu
poole oli Andresel selge, et pole võimalik karja suurendada*.
(Tammsaare TÕ I 63.) *Mina ei saanud nutta, mul oli valus ja
häbi*. (Vetemaa P 61.)

Õeldistäiteks on ka käändumatud omadussõnad *joobnud,
liivakarva, väärt* jt. Näit. *.. isa.. arvestas Villut vähem,
kui Villu oma tööga väärt oli*. (Tammsaare K 114.) *Vanaisa hõre-
dad juuksed olid liivakarva*.

3. ARVSÕNA ÕELDISTÄITENA

Õeldistäiteks võivad olla nii põhi- kui ka järgarvud.

- 1 Põhiarvudest on õeldistäiteks arvsõna *üks*. Laiendamata
arvsõna *üks* kasutatakse õeldistaitena nii arvulise hulga
märgimiseks kui ka tähenduses 'üks ja sama', 'ühesugune'. Näit.

Peremees oli ju üks. (Sinkel M 127.) Kus kuram ma siis oma peremehega üks olen! (Madarik J 341.) ...kui nuusutada tikutoosi või haavapuud, siis lõhn on üks. (Orava H 79.)

Põhiarvud kaks, kolm ja teised suuremad esinevad õeldistäitena võrdlemisi harva. Näit. Uustalu Ülo ja Oruste Olev olid need kaks, kes pärast keskkooli tehasesse tööle läksid.

Märkus 1. Enamasti väljendavad põhiarvud, mis laiendavad õeldisverbe *olema*, arvulist hulka (vastavad küsimusele *kui palju?*) ja esinevad hulga- ja mõõdumäärusena, eriti neil puhkudel, kui nad seostuvad osaalusega. Näit. ...naine ja mees peavad üherikkused olema, muidu ei oleks kaks korda kaks neid. (Jannsen K II 73.) Maju oli õigemini kaks: üks hoovis, teine tänava pool. (Vaarman L 20.) Ja inimest oli kaks: see väike inimene, kes eelmisel päeval käis, ja suur inimene. (Roht L 88.)

Õeldistäitena esinevat arvsõna üks võivad laiendada käändsõnad mitmuse osastavas või seestütlevas. Näit. Sind, Ruuben, pole ju vaja häbeneda, eks ole, sest sina tundsid isa, oled üks väheseid, kes teda mõistis... (Vetemaa P 60.) Tema oli üks nendest, kes koosolekul ettekande kohta sõna võttis.

2. Õeldistäiteks võivad olla järgarvud, mis väljendavad olen-dite, esemete või nähtuste järjestust. Näit. Tõll tahaks ka meistritöös esimene olla, nagu ta on jõu poolestki esimene... (Eisen TS 42.) Praegune matusepaik oli juba teine, esimene oli kirikus olnud. (Oks N 62.) Tema oli novellivõistlustest osavõtnute hulgas kolmas, kes sai rahalise preemia.

Märkus 2. Sõna *teine* tarvitatakse õeldistäitena enamasti omadussõna «teist-sugune» tähenduses. Näit. Ent nüüd oli ta käitumine teine. (Roht J 396.) ...omati on ta jälle kümme korda teisem, kui ta kõrtst aegu oli. (Jannsen K II 78.) Ainult meri Mirnõi all on teine, võimsam ja külmem. (Smuul J 144.)

4. ASESÕNA ÕELDISTÄITENA

76 Õeldistäitena esinevad peamiselt isikulised, omastav, näitavad, küsivad, määratlevad ja umbmäärased asesõnad.

1 Isikulistest asesõnadest võivad õeldistäiteks olla asesõnad kõigis isikuis. Seejuures tarvitatakse asesõna *mina* sageli nimisõna tähenduses ja teda laiendab tavaliselt omadussõnaline täiend. Näit. Mina ei poe. Mina olen mina! (Rannet S 55.) Siis teeme nõnda! kui mul on need saapad jalas, olen teie; kui ei ole, siis sina... (Tammsaare TÕ V 103.) See on tema eetilise mina, mis vastupandamatult südameid võidab. (Kaal I 58.) ...variserlus oli tema teine mina. (Vilde AK 452.)

2 Omastav asesõna *oma*. Näit. Paremat kätt see männitukk seal kõrge mäe otsas on meie oma... (Tammsaare TÕ I 5.) See laev on rahva oma... (Hint TR I 124.) Aga piibupops, tubakatops ja naisenops — need olgu omad! (Raudsepp V 76.)

3 Näitavad asesõnad, nagu *niisugune, sama, see, seesama, see-sugune, selline, säärane, too* jt., osutavad õeldistäitena kas olen-dile, esemele või nähtusele või nende tunnusele või omadusele. Näit. Aga niisugune ei olnud ta kaugelki kui Tõnisson. (Luts K I 125.) Ja just nüüd pidi ta säärane olema, kui tema oli esimest korda teel õpetajavalimistele! (Tuglas T 15.) Aga ma polnud vist enam see, kes siia tulles. (Vetemaa P 63.)

4 Õeldistäiteks võivad olla ka küsivad asesõnad *kes, milline, mis, missugune* jt. Näit. Aga mõtle selle üle, millised on sinu silmad ja millised on minu omad... (Krusten NP 13.) Siis arvake nüüd mõneme, mäherdune see summa võib olla... (Masing K III 55.)

5 Määratlevaist asesõnust tarvitatakse õeldistäitena asesõnu *igauks, kõik* jt. Näit. ...Sa oled igauks, oled kõik, mis on. (Ilhak T 251.) ...tema ise tahtis olla meister ja kõik. (Tammsaare TÕ I 105.)

6 Ka umbmäärased asesõnad *keegi, miski, muu* jt. võivad olla õeldistäiteks. Näit. Sa kuuled..., aimad midagi, mis on miski muu kui see, mis ümbritseb sind harilikus elus. (Roht SD 89.) Ja kas sa oled kindel, et see üldse keegi oli? (Leberecht V 140.)

5. PÖÖRDSÕNA ÕELDISTÄITENA

a. *da*-tegevusnimi õeldistäitena

Õeldistäiteks olev *da*-tegevusnimi laiendab õeldisverbi *olema* 77 ja väljendab tegevust või olemist, mille kaudu iseloomustatakse olusega märgitud olendi, eseme või nähtuse tunnust või seisundit. *da*-tegevusnimelist õeldistäidet võib harilikult asendada *tav*-kesksõnaga. Vrd. Kas maja on müüa? ~ Kas maja on müüdiv? Õrnad esemed on ainult vaadata. ~ Õrnad esemed on ainult vaadatavad. Näit. Jaan Vaaraku hilisem lugu on kõigile teada... (Hint TP 68.) Noor olla on kevadet rinna sees kanda... (Suits L III.) Ka Artur Kattai tervis polnud kiita. (Vaiksoo VR 65.) Ohiki laeva pole näha. (Smuul J 17.)

Märkus. Õeldistäiteks oleva *da*-tegevusnimena tuleb käsitada ka sõnavorm. *parata*, ehkki ta on kaotanud verbilisuse. Näit. Jaa — sinna pole midugi parata, sellega peate harjuma... (Vilde J IV 412)

b. Kesksõna õeldistäitena

78 Õeldistäitena esinevad nii isikulise kui ka umbisikulise tegumoe kesksõnad, kui nad vastavad küsimusele *missugune?* ja väljendavad olendite, esemete või nähtuste iseloomulikku tunnust, olukorda või seisundit.

1 Õeldistäiteks võivad olla verbide *v-* ja *tav-*kesksõnad, mis märgivad olendi, eseme või nähtuse tunnust või seisundit ja mida sageli laiendavad määrused. Näit. *Liigutav oli kuulda, kuis ta seda sõna toonitas.* (Vilde J IV 391.) *Rohimine aias ei ole mulle huvitav.* (Metsanurk SP 186.) *Aknatühemik oli hahelava koiduvalguse taustal selgesti nähtav.* (Mannermaa, VR 188.)

2 *nud-*kesksõnadest esinevad õeldistäitena seesugused sihitute pöördõnade *nud-*kesksõnad nagu *haavunud, hullunud, kadunud, mandunud, närbunud, pehkinud, puhanud, roidunud, surnud, tursunud, tüdunud, tülpunud, ussitanud, vilunud, väsinud* jt., mis väljendavad olendi, eseme või nähtuse seisundit või olukorras olemist. Näit. *Aga puhkame pisut, väsinud olen.* (Koidula T II 235.) *Nad on otse hullunud.* (Roht M 89.) *Madrats ta all oli lihtsalt ussitanud!* (A. Jakobson H 222.)

*tud-*kesksõnust on õeldistäiteks sihiliste pöördõnade *tud-*kesksõnad, nagu *erutatud, halvatud, liigutatud, löödud, masendatud, murtud, pestud, piiratud, pühitud, rikutud, rõhutud, saastatud, vaevatud, võltsitud, ärritatud, üllatatud* jne., mis märgivad olendi, eseme või nähtuse seisundit või olukorras olemist. Näit. *...aadress ümbrikul oli võltsitud.* (Vilde J II 290.) *Kuslap oli liigutatud.* (Roht U 109.) *...sa oled jälle nii rõhutatud.* (Vilde J II 51.) *Raha hankimise võimalused oli ä väga piiratud.* (Vassar A 188.) *Ta nägu näis piinatud ja lotakil.* (Vaher R 14.)

nud- ja *tud-*kesksõnalised õeldistäited tuleb lahus hoida *nud-* ja *tud-*liitaegadega väljendatud õeldisverbidest. Kesksõnalise õeldistäite eristamist õeldisest hõlbustab peamiselt nende erinev tähendus, samuti nende erinev seostumine teiste lauseliikmetega.

Verbi liitajas esinev õeldis väljendab tegevust, kui protsessi, mis on või oli juba toimunud. Kõrvalliikmed laiendavad liitajalise õeldisverbi mõlemaid komponente, s.o. õeldist tervikuna. Näit. *Mõned, eriti nooremad aadlikest, on igasuguste, eriti välismaalt sisse veetud ideekeste mõjul kadunud liigsesse liberalismi.* (Hint TR I 287.) *Üle kanga oli tikitud kuldsete tähtedega eesti ja vene keeles: «Kõigi maade proletaarlased, ühinege!»* (Semper P 200.) Kesksõnaline õeldistäide aga märgib alusena esineva olendi, eseme või nähtuse

pikema- või lühemaajalist seisundit või tunnust. Kõrvalliikmed, mis õeldistäite juurde kuuluvad, laiendavad ainult selleks olevat *nud-* või *tud-*kesksõna, nad ei ole õeldisverbi pöördeise muute laiendiks. Näit. *On sul minust himu täis? Oled tüdinud?* (Tammsaare TÕ IV 71.) *Olin hoopis murtud.* (Vahtra VT 54.)

Lauses kasutatakse *nud-* ja *tud-*kesksõnalisi õeldistäiteid omadussõna tähenduses ja funktsioonis. Neil on rohkesti ühiseid jooni omadussõnaliste õeldistäidetega, nimelt:

a) *nud-* ja *tud-*kesksõnalised õeldistäited vastavad küsimusele *missugune?* ja neid võib mõnikord asendada sünonüümse omadussõnaga. Näit. *Kõik on pestud* (s.t. puhas). (Metsanurk VT 249.) *Kahtlemata on tema silmaring väga piiratud* (s.t. kitsas). (Vellend A 81.);

b) neid kompareeritakse nagu omadussõnu. Näit. *Õingimused põllumajanduseks, seega ka maa asustamiseks on siin tunduvalt piiratumad kui mujal Eestis.* (Tarmisto E 16.) *Kirjandusteade huvi on orienteeritum.* (Leht, Lg 1966 1278.);

c) *nud-* ja *tud-*kesksõnalised ning omadussõnalised õeldistäited võivad laiendada sama õeldisverbi. Näit. *Kai on jäänud, ohtlikult libe.* (Smuul M 120.) *Need olid veelgi rohkem tursunud, punetavad, valgusekartlikud.* (Smuul MM 40.) *Liivased inimestühjad kaldad tundusid kõledad ja mahajäetud.* (Kunberg M 93.)

Belnimetatud tunnuste põhjal võime üsna kergesti ära tunda *nud-* ja *tud-*kesksõnalised õeldistäited ning neid eristada liitaegadest olevast õeldisest. *nud-* ja *tud-*kesksõnalisteks õeldistäideteks tuleb pidada ka neid *nud-* ja *tud-*kesksõnu, mis algavad sidesõnadega *kui, nagu*. Need sidesõnad annavad *nud-*, *tud-*kesksõnalistele õeldistäidetele võrdluse või ligiläheduse varjundi. Näit. *Küla oli kui surnud.* (Metsanurk U 44.) *Kena õitsva lillekese kase oli nüüd kui murtud.* (Kreutzwald J 210.) *Mees oli nagu hullunud.* (Kärner S 66.) *Männid olid veidi sünged, nagu aegadeist vaevatud.* (Roht K 28.)

6. HÜÜDSÕNAD ÕELDISTÄITENA

Mõnikord võivad õeldistäiteks olla ka hüüdsõnad, kui nad laiendavad õeldisverbi *olema* ja neid kasutatakse omadussõna tähenduses. Näit. *«Ema, sa oled tööpoolest ohoh!»* hüüdis Lonni. (Tammsaare E 28.) *...seepärast ongi sihuke uih-aih ja tujust ara.* (Sirge H 16.)

III. TÄIS- JA OSAÕELDISTÄIDE

- 80 Nimi- ja omadussõnaline õeldistäide võib esineda nagu aluski kahes käändes — nimetavas ja osastavas. Nimetavas olevat õeldistäidet nimetatakse täisõeldistäiteks ehk **totaalpredikatiiviks** ja osastavas esinevat **osaõeldistäiteks** ehk **partsiaalpredikatiiviks**.

1 Nimisõnaline täisõeldistäide laiendab enamasti õeldisverbi *olema* ja väljendab alusega märgitud olendi, eseme või nähtuse olemust või liikikuumumist. Ta vastab küsimustele *kes? mis?*

Harilikult iseloomustab ja määratleb nimisõnaline täisõeldistäide alusega märgitud olendit, eset või nähtust, väljendades tema olemust. Peale õeldistäite enda karakteriseerivad antud mõistet ka tema juurde kuuluvad täiendid. Näit. *Draamateater oli olustikulise realismi teater..* (Põldroos, VP 145.) *Sõja-aastad olid eesti kunsti arengus kiireideelise ja loominguks kasvu aastad.* (Solomõkova, VP 107.)

Omadus- ja kesksõnaline täisõeldistäide väljendab olendi, eseme või nähtuse omadust, tunnust või seisundit. Näit. *Aga ei, piim tundus talle rõõsk.* (Tammsaare P 27.) *Tüürimehed olid hoolsad ja vilunud.* (Sergo M 210.) *Lapse hirmud on almatud, põhjatud, kogu maailma varjutavad.* (Vaarandi UM 15.) *Kevadine päev oli olnud väsitav..* (Raud S 81.)

Arvsõnaline täisõeldistäide, milleks on põhiarv üks ja mida omakorda laiendab täiendiks olev käändsõna mitmuse osastavas või seestütlevas, väljendab kuulumist ühena teiste olendite, esemete või nähtuste hulka. Näit. *Jaan Puumann oli üks neid väheseid, kes Liphardi aegu oli jõudnud oma koha päriseks osta.* (Hinf TR I 21.) *Aia talu oli üks jõukamate külas.* (Ljiv T 201.)

2 Nimisõnaline osaõeldistäide, mis on mitmuse osastavas, märgib olendi, eseme või nähtuse liikikuumumist ühena või teatava osana teiste hulga. Näit. *Sest Hirmu Juhan oli ta suuremaid sõpru.* (Tuglas Vä 43.) *Rüssow oli keskeid kujusid Tallinnas.* (Kalda, EKA II 159.) *Tallinna Kommunistlik Hävituspataljon oli vist esimesi vabatahtlikke üksusi Eestis.* (Taigro, VR 90.)

Nimisõnaline kaksik-õeldistäide ainsuse osastavas märgib tavaliselt olendite sugulaslikke või perekondlikke suhteid. Näit. *Meie ei ole mitte õde-venda?* (Saal V 414.) *Mina ja minu Emilie olemine juba kauemat aega pruutipeigmeest.* (Kützberg Vt I 426.)

Ainsuslik osaõeldistäide, mida laiendab kas nimisõnaline täiend omastavas või omadussõnaline täiend osastavas, väljendab liikikuumumist moe, sordi, tõu, tüübi, värvijne. suhtes. Näit. *See on hea, et sinu ema on seda sorti, et la ajab kaela sirgu ja pörutab vastu.* (Janno V 64.) *Pidi olema puhast tõugu, aga missugust, seda ta täpselt ei teadnud.* (Lehiste V 34.) *Õleaedse eit oli teist moodi, peaaegu teist tõugugi kui tema vanamoor.* (Tammsaare TÕ I 81.) *Klaas ja rummpudel on musta värvi.* (Promet T 203.)

Harvemini kasutatakse eesti keeles omadus- ja asesõnalisi osaõeldistäiteid, mis võivad esineda nii ainsuse kui ka mitmuse osastavas. Ainsuslikud omadus- ja asesõnalised osaõeldistäited märgivad omadust või tunnust. Näit. *Peremehe külalistega võrreldes ei ole ju üks rattategija mitte tühjagi..* (Sirge M 82.) *Keerulist polnud siin midagi.* (Promet K 319.) Mitmuslik asesõnaline osaõeldistäide aga väljendab mitmuse osastavas esineva alusega märgitud olendite, esemete või nähtuste liigitumist mingite tunnuste järgi. Näit. *Eks neid juhtumisi ja lugusid olnud teisigi.* (Sikemäe N 220.) *Mehi oli seesuguseid, kes puhkepäeval randa läksid, aga ka selliseid, kes rahulikult koju jäid.*

Kokku võttes tuleb märkida, et seoses õeldisverbiga *olema* võib kasutada nii täis- kui ka osaõeldistäidet, muude õeldisverbide puhul aga tarvitatakse ainult täisõeldistäidet.

Nimisõnalistest õeldistäidetest kasutatakse 1) täisõeldistäidet, kui väljendatakse olendi, eseme või nähtuse olemust; 2) osaõeldistäidet: a) mitmuses, kui märgitakse olendi, eseme või nähtuse liikikuumumist ühena või teatava osana teiste hulga; b) ainsuses, kui väljendatakse liikikuumumist kasvu, sordi, tõu, värvijne. poolest.

Omadus- ja kesksõnalised täisõeldistäited märgivad olendi, eseme või nähtuse omadust, tunnust või seisundit; asesõnalised osaõeldistäited mitmuses väljendavad alusega märgitud olendite, esemete või nähtuste liigitumist oma tunnuste järgi.

IV. ÕELDISTÄITE ÜHILDUMINE ALUSE JA ÕELDISEGA

Nimi- ja omadussõnaline täisõeldistäide ühildub enamasti alusega arvus ja käändes, õeldisega aga arvus. Näit. *Pastor oli Jürka seletusest tükiks ajaks keeletu.* (Tammsaare P 49.) *Mõlemad võitlejad olid tugevad ja*

osavad sõjamehed. (Bornhöhe A 140.) Siin rongkäigus naised nad mingipärast aga kõik ilusad.. (Hint TR III 210.) Meie olemeseltsimehed ja seega täiesti üheõiguslikud.

Kui aluseks on isikuline asesõna teie teietamissõnana, esineb õeldis küll mitmuses, aga täisõeldistäide on ainsuses. Näit. Teie olete hoopis teist laadi mees. (Sergo M 67.) Te olete täna tõepoolest rõõmus. (Tammsaare VJ 425.) Õeldistäide on ainsuses ka sel korral, kui asesõna teie on teietamissõnana ära jäetud. Näit. Olge terve tulemast. (Kreutzwald EJ 176.) Olge hea, jooge veel üks tass kohvil

Teoste pealkirjade ja perioodiliste väljaannete nimede puhul, esinegu nad ainsuses või mitmuses, on õeldistäide ainsuses. Näit. Minu perekonna silmavalgus, meeletekotsutus ja hingekarastus on teie «Valgus!» (Vilde AK 42.) Kuid kummatigi on «Kirjad Sõgedate külast» Smuuli proosaloomingu kõige silmapaistvam teos.. (Peegel, KR 187.) Krimmi sõja järgsete aastate pildina.. on «Kännud ja käbid» arvestatav ajaloolise triloogia eellood.. (Alttoa V 92.)

Kui aluseks on mitmuslik asesõna kõik, mis märgib olen-deid või esemeid, on nii õeldis kui õeldistäide ootuspärast mitmuses. Näit. Kõik olid erapooletud. (Eessaare J 419.) Kuid need kõik [rõivad] olid nii avarad, et vaevalt ta ümber püsisid. (Tuglas Vä 124.) Ainsusliku asesõna kõik puhul aga on õeldis ja õeldistäide ainsuses, nagu Aga mõnes suhtes oli see kõik ometi hea. (Tuglas Vä 276.)

Kui alusena esineb määrsõna muist, on omadussõnaline õeldistäide tavaliselt mitmuses. Näit. Enamik mõttevahetusi olid rahulikud, muist üsna ägedad. Lastest olid muist juba suured, muist veel väga väikesed. Kui alust laiendab ainet märkiv sõna, siis on omadussõnaline õeldistäide ainsuses. Näit. Muist jahu oli märg ja toiduks kõlbmatu.

Hulka märkivate aluste enamik, osa jts. puhul on õeldis koos täisõeldistäitega harilikult mitmuses. Näit. Enamik kohtumisi olid südamlilikult asjalikud. (Smuul JM 120.) Suurem osa kümlipudeleid on juba tühjad. (A. Jakobson TP 146.)

Kui täisalus on arvsõnaline, mille juurde kuulub täiend ainsuse osastavas, või kui lauses on kaks või enam täisalus, on õeldis ja täisõeldistäide mitmuses. Näit. Kõik kolm perekonda on õnnelikud. (Kitzberg VT II 263.) Need kaks juhustlikult ühest ja samal ajal päralt jõudnud meest.. on teineteisele täielikud vastandid. (A. Jakobson TP 134.) Hugo ja Aavo olid Kunstiinstituudi üliõpilased. (Tooming K 21.) Arenguseadused ja hapete keemiline koosseis olid talle lähedased. (Smuul JM 54.)

Erandlikult on mitmusliku aluse ja mitme täisaluse puhul

täisõeldistäide ainsuses, kui tal on ainsuslik tähendus (eriti abstraktsete mõistete puhul). Näit. Kirikumaksud olid auasi. (Lintrop O 38.) Lapsed on tänini olnud mu ainuke tõsine rõõm.. (Tammsaare TÕ IV 310.) Need kohutavad kiskjad on hüljeste, pingviinide ja isegi suurte vaalade hirm. (Smuul J 75.)

Harilikult on ainsuses ka omadussõnalised täisõeldistäited valmis ja täis. Näit. Tranšeed, varjendid ja miinipildujate positsioonid on valmis. (Mägi, VR 219.) .. sõidu jaoksul tuli aga reisijaid juurde, nii et kõik kaheksa platsi täis olid. (Vilde R 24.)

Märkus. Täisõeldistäiteks olev omadussõna valmis võib mitmusliku täisaluse korral esineda ka mitmuses, nagu Näod valmid suudlema, käed kaelustama. (Suits K 122.)

Nimisõnaline osaõeldistäide ei ühildu alusega arvus, isikus ega käändes. Ta esineb mitmuse osastavas, ta märgib liikikuulustumist ühena või osana paljude hulgast. Õeldis ühildub sel puhul täisalusega arvus ja isikus. Näit. Eessaare Aadu on teiste eesti proletaarsete kirjanike.. hulgas esimesi prosaiste. (Päll; Eessaare J 450.) Aegamööda hõlmas Roobu vellsimaja kangemaidki nurki ja Neeme tüdrukudki olid lin sagedasi külalisi.. (Madarik V I 186.) Teie olete Emmale Seltsi viljakamaid murdekorrespondente.

Omadussõnaline osaõeldistäide aga ühildub tavaliselt osaalusega arvus ja käändes, kusjuures õeldis esineb ainsuses. Näit. Mägi veendus esimest korda, et maailm on mitmesuguseid. (Roht L 97.) Midagi oli tema näoilmes sellist, mis sundis unustama viha.

Kui lauses on mitmuslik täisalus või mitu alust, on arvsõnaline täisõeldistäide harilikult ainsuses, õeldis aga esineb mitmuses. Näit. Kadari Paul, Ussisoo Eesa ja Niguli Kaarel olid need kolm, kellega Joosep alatasa sidet pidas.. (Metsanurk SP 366.) Nad olid kaks lihtsameelset tuulepead, kes igal pool tahtsid hiilata.

Asesõnaline täisõeldistäide ühildub tavaliselt alusega arvus ja käändes. Näit. Hobused tallis ei ole meie omad! (Vallak VN 197.) Missugune on su raamatukogu, niisugune oled sa isel (Männik P 246.)

Õeldistäiteks olevad v- ja tav-kesksõnad ühilduvad alusega arvus nagu nendega seostuvad õeldisverbidki. Näit. Märgatav oli seegi igapäevane, missuguseks oli muutunud Annuse ja Elsa vahetõde. (Mändmets T I 554.) Seinamaalideks on niisugused võtted õieti sobivad. (Vaarandi UM 199.)

Julgustavalt innustavad olid nende hinnangud.. (Kõrvits, VP 125—126.)

Õeldistäiteks olevad *nud-* ja *tud-*kesksõnad aga ei ühildu alusega, vaid püsivad muutumatuna nii ainsusliku kui ka mitmusliku aluse puhul. Näit. *Ta oli surmani väsinud.* (Eessaare J, 42.) *Mehed olid viinastunud..* (Vallak VN 106.) *Ent täna oli too lõbus mees siiski kuidagi vaikne ja erutatud..* (A. Jakobson VT IX 17.) *Olime Toomaga kogu päev päris lõõdud.* (Parijõgi J 162.)

Kokku võttes võib õeldistäite ühildumise kohta aluse ja õeldisega märkida järgmist:

1) nimi- ja omadussõnaline täisõeldistäide ühildub alusega arvus ja käändes, õeldisega arvus;

2) mitmuses esinev nimisõnaline osaõeldistäide ei ühildu alusega arvusega ega käändes, omadus- ja asesõnaline osaõeldistäide aga ühildub;

3) verbi käändelises vormis olevaist õeldistäiteist ühilduvad alusega ainult *v-* ja *tav-*kesksõna.

I. SIHITISE MÕISTE JA LIIGID

Sihitis ehk objekt on sihilise või sihiliselt mõtestatud sihitu 82 pöörd sõna laiend, mis täpsustab või piirab põhisõnaga väljendatud tegevuse avaldumiskiirgonda, märkides esmajoones seda, kellele või millele on tegevus suunatud. Näit. *Tulid jälle teised teekäijad ja hurjutasid isa: «Mis sa rammetut poisikest lased maas joosta?»* (Faehlmann. KK 51.) *Raske vaevaga kiskuski ta sealt oma tolmused saapad välja..* (Tuglas V 60.) *..oli nii hea sulistada ja puupulgaga põhjas vagusid ajada.* (Tuglas V 146.)

Paljudel juhtudel, eriti sihitu pöörd sõna laiendina esinedes, ei väljenda sihitis niivõrd tegevuse objekti ja tulemust, kuivõrd tegevuse täpsustust ja piiramist. Sellistel juhtudel on sihitis semantika lähedane mitmesugustele määruseliikidele. Näit. *Kümmekond meest magas naridel raskete võitluste väsimust.* (Männik U 200.) *Madis läkästas tõbiseid kopsusid..* (Sinkel MR 213.)

Sihitiseks võivad olla

1) nimisõna nimetavas, osastavas ja ainsuse osastavas. Näit. *..Meelis tõugati õue.* (Kippel M 74.) *Aal Kinnisest suust tunned õiget ärimeest.* (Viide N 179.) *Eide kiirelt tööta aju / mõõdanikust pilte näeb.* (Mölder, EL I 396.) *Leidsin noa.*

2) mitmesõnaline pärisnimi või väljend, mida saab võimaluse korral lauseliikmesiseselt edasi analüüsida. Näit. *Algu ses näidatakse «Kevadet Ülejõe tänaval»..* (Smuul J 136.) *..Vladimiri klubis mängitakse «chemin de fer'i», pokkerit ja «kahtkümmend üht».* (Leberecht VP 110.);

3) omadus-, arv- ja kesksõna, mida kasutatakse nimisõna tähenduses. Näit. *Mart vajutas kaheksakandilise pähe.* (Kiil, Lg 1963 916.) *Kavatsed oma maailma-ajaloolist viitsada korrata?* (Metsar, Lg 1963 1783.) *No ma siis sirutasin talle ühe vastu kõrou..* (Pukk S 120.) *Sa tuled läbi ajast suurest, kus kõduneva niitis torm.* (Sütiste VL 105.);

4) põhiarv arvsõnaühendi põhisõnana ainsuse nimetavas või osastavas. Näit. *Võta kümme rubla vaevapalka..* (Kunder K 53.) *Kuut venda siin kasvatas metsade kiik..* (Sütiste VL 155.) *See toob endaga tuhat muret kaasa...* (Too-

ming KA 325.) *Kui tahad kümne minuti jooksul näha viithümmend naeratust, käi laevas Kolja kannul.* (Smuul JM 103);

Märkus 1. Sihitiseks tuleb pidada ka hõikaudset hulka märkivat arvsona koos kaassõnaga üle, alla, ümber vms. ühendit. Näit. *Süa kutsuti üle kümne poisil. Politsei vahistas saja meeleavaldaja ümber.*

5) asesõna a) oma põhitähenduses (sihitise käändeis). Näit. *Õõsiti jätab mu maha.* (Krusten K 195.) *Mida sealt siis lõigatakse? Tehakse tühja tööd, mis midagi ei anna.* (Krusten R 66.) *...ta ei pidanud vajalikuks end taltsutada.* (Sirge K 50); b) substantiveerununa. Näit. *Just selle «mina» lisas Villem kõheldes.* (Tooming KA 139.) *Kui me «mina» asemel laseme «meie» panna, seda ei saa keegi keelata.* (Raud I 35.);

6) da-tegevusnimi. Näit. *Tiit lubas kah täna... siit läbi astuda.* (A. Jakobson V 17.) *Laps otsustab papa juurde minna.* (A. Beekman V 34.);

7) hüüdsõna, samuti jaatus- või eitussõna. Näit. *Alles siis... ütles siitmaja rahvale terejumalime.* (Tuglas V 165.) *Ma pole ta suust vist veel kordagi «ei» kuulnud.* (Tooming KA 19.) *Ta ei vastanud ei ega jaa...* (Rannet N 163.);

8) täht, mida kasutatakse nimisõnalises tähenduses. Näit. *Vanemad Kukulinna lapsed käivad koolis, nooremad ajavad kodus A-B-D-d.* (Liiv T 115.) *...kahe laeva korpused moodustasid suure «T».* (Smuul J 51.) *Mehed ei osanud i-d ega a-d ütelda...* (Sergo P 51.);

9) sihilist verbi laiendav ütlus. Näit. *Ma pean neile siiski tere õhtust ütleva.* (Bornhöhe TJ 207.) *See ütleb jah ja aamen.* (Vilde J V 351.) *Ma tahan sellele noorele inimesele suur aitäh öelda.* (Kibuvits E 166.)

Märkus 2. Sihitiseks tuleb pidada ka määrsõnu palju, vähe, rohkesti ja muist, mida laiendab nimisõna osastavas. Näit. *Ta silmas väljakul veel vähe inimesi. Rohkesti kraave oli siia kaevatud. Siin palus muist raamatuid endale.*

Sõltuvalt nii pöördsõna kui ka sihitiseks oleva sõna enda tähendusest saab eristada sihitise mitmesuguseid tähendusvarjundeid, mille alusel on võimalik sihitist liigitada. Suuremad tähenduse järgi eristatavad sihitise liigid on suuna- ja tule-

mus sihitis. Suunasihitis väljendab tegevusobjekti — olendit, eset, nähtust, omadust, hulka, määra, arvu, tegevust jne., kellele või millele on suunatud sihitisele põhisõnaks oleva pöördsõnaga väljendatud tegevus.

Põhisõnaga tähistatud tegevus võib olla konkreetne füüsilist laadi tegevus, mille tulemuseks on muutused tegevusobjekti kvaliteedis, seisundis või asendis või isegi objekti hävimine. Näit. *Jüri viib oma kandamit umbes nii, nagu kass peidab poegi.* (Luts JP 34.) *Nad tühjendasid paar klaasi...* (Tooming KA 369.) *Mu kasupoeg võttis aasta tagasi naise...* (Rannet N 155.) *Jah, suri... häbi tappis tema!* (Rannet N 87.)

Põhisõnaga väljendatud tegevus võib aga olla ka abstraktset laadi (meeltegevust, tundmusi, tahtmist, kõnelemist jms. märkiv), mille tulemusena ei toimu muutusi tegevusobjektis. Näit. *1rst kuulab ta jutu ära...* (Smuul JM 87.) *Tahad väikese napsi?* (Rannet N 129.) *Teda peatasid paar tänavatüdrukut, mangudes suitsule tuld.* (Vallak V II 116.) *Soovime talle rahulikku puhkust.* (Tooming KA 263.) *...aga minu unustad hoopis ära.* (Tooming KA 301.)

Suunasihitisena võib esineda ka sihitu pöördsõna sihitis. Näit. *Jüri sõidab koduteed ja raputab iga veerand kilomeetri takka pead.* (Luts JP 66.) *Mine vaigista teda, ta karjub enda lõhki.* (Luts JP 7.) *Ja miks ta ei võinud seda olla, kui ta seal Pauli eest jalad raku jooksis...?* (Semper P 304—305.)

Tulemussihitis väljendab tegevuse tulemust, s. o. olendit, eset, nähtust, omadust või tegevust, kes või mis tekib põhisõnaks oleva pöördsõnaga märgitud tegevuse tulemusena. Näit. *Paul hakkas kaevama vundamendi kraavi...* (Leberecht V 112.) *Samal päeval tegi pereisa taari ja õlut.* (Tuglas T I 265.) *Uue teeme.* (Rannet N 111.) *Ema sõnad äratasid tema enda kui ka koera vastu õrnushoo Villu südames.* (Tammsaare K 7.)

Tulemussihitisena võib esineda ka sihitu pöördsõna sihitis. Näit. *Poiss jooksis endale mahu pähe. Magas augu heintesse.*

On eristatud veel sisaldussihitist. Sisaldussihitis väljendab reduplikatiivselt, korduvalt sama tegevussisu, mis on avaldatud põhisõnaks oleva pöördsõnaga. Sisaldussihitis on põhisõnalust moodustatud teonimi või mõni muu tegevust tähendav tulelis. Ta võib laiendada nii sihilisi kui ka sihituid pöördsõnu. Näit. *Ma ei tee temaga tegemist. Ta rääkis ära oma rääkimised.* «*Kuhu ma ikka lähen,*» vastab Villu, «*minu käigud on käidud, minu jooksud joostud.*» (Tammsaare K 136.) *Rahvas elab rahulikku ja töökat elu.* (Tuglas T I 41.) Sisaldussihitis ei moodusta õieti iseseisvat objektiliiki, vaid oma iseloomult on ta lähedane kord suunasihitisele, kord tulemussihitisele ja teda võib vaadelda suunasihitise või tulemussihitise alaliigina.

Sihitist eraldab teisest pöördsõna laiendist, määrusest laiendi vormistik ja põhisõna ning laiendi vahelise suhte erilaad. Määrus esineb kõikides käänetes, näit. *purjetasin merel, käisin eile linnas, töötasin õhtuni* jne. Tema vorm ei sõltu põhisõnaga

avaldatud tegevuse ulatusest ja kestusest, välja arvatud sihitisetaolised aja-, hulga- ja mõõdumäärused, mida kasutatakse vastavalt sihitise reeglitele (vt. § 111, 112 ja 121). Sihitis aga esineb ainult teatavais käändeis, mille tarvitamine sõltub põhisõnaga avaldatud tegevuse ulatusest või kestusest ja tulemuslikkusest (osa- ja täissihitise vaheldumine: *söön leiba ~ söön leiva ära; loen raamatut ~ loen raamatu läbi*) või põhisõna vormistikust (ains. nimetava kujulise sihitise vaheldumine ains. omastava kujulisega: *loed raamatu läbi ~ loe raamat läbi; kae vame sügava kraavi ~ kae vati sügav kraav*). Pöörd sõna ja teda laiendava sihitise seos on tihedam kui pöörd sõna ja teda laiendava määruse seos. Erinevalt määrusest ei saa sihitist laiendada kaugeltki kõiki pöörd sõnu, vaid ainult sihilisi pöörd sõnu. Sihitud pöörd sõnad, mis väljendavad peaaesjalikult olukorda, enesekohast tegevust ja liikumist, seostuvad sihitisega ainult siis, kui nad on mõtestatud sihilistena.

Sihitis, esinedes põhisõnas avalduva tegevuse ulatuse ja avaldumiskiirkonna täpsustajana, piirajana, võib mõnikord väljendada sama sisu, mis määruski, vrd. näit. *traktorist kündis põldu ~ traktorist kündis põllul; lehvitab rättil ~ lehvitab rätiga; laev sõidab merd ~ laev sõidab merel; joome sinu tervist ~ joome sinu terviseks; pörutas jalga vastu maad ~ pörutas jalaga vastu maad; ta käskis mind sulgeda akna ~ ta käskis mul sulgeda akna*. Nendel juhtudel ei seisne erinevus sihitise ja määruse vahel mitte tähenduses kõige laiemas mõttes, vaid põhisõna ja laiendi vahelise suhte erilaadis. Tähenduslikult pole ju olulist vahet põllu kündmise ja põllul kündmise, samuti rättil lehvitamise ja rätiga lehvitamise vahel. Vahe seisneb selles, et sihitise puhul täpsustatakse tegevuse ulatust ja mõjupiirkonda, isegi kestust, ja ainult see avaldub laiendi vormi kaudu (*traktorist künnab praegu põldu ~ traktorist kündis põllu ära*), tegevusobjekti tähenduslik erilaad ei mõjuta sihitise vormi. Määruse puhul on aga esiplaanil tegevuse toimumistingimuste (koha, aja, abinõu jms.) eristamine laiendi vormi kaudu (*laev purjetas merele hommikul; laev purjetas merel*).

Tegevust täpsustav funktsioon sihilisel kui pöörd sõna laiendil saab selgemaks, kui kõrvutame sihitisega lauset sellise lausega, kus sihitist puudub, näit. *poiss loeb ~ poiss loeb raamatut*. Esimesel juhul on nimetatud ainult poisi tegevus, teisel juhul on täpsustatud tegevuse laadi ja samal ajal alla kriipsutatud ka see asjaolu, et tegevus kestab, pole lõppenud.

II. TÄIS- JA OSASIHITIS

Sihitis, alludes totaal-partsiaalsele struktuurile, on kahesugune: 83
läis- ja osasihitis. Täissihitis ehk totaalobjekt, mis esineb ainsuse omastavas ja nimetavas (ainsuse nimetavat nõudvate tingimuste kohta vt. lähemalt § 96) ning mitmuse nimetavas, osutab sellele, et tegevus on suunatud tervikule, määratud hulgale või kõigile olendeile, esemeile või nähtustele. Seoses täissihitisega märgib põhisõnaks olev verb samuti tegevuse tulemuslikkust ja lõpetatust. Näit. *Nende rohekamad ja sinakamad viirud täitsid kogu taevaranna*. (Tuglas V 319.) *Usu, ta pistab tule katusesse*. (Tammsaare P 201.) *Iga võitlus jätab inimesse jäljed*. (Sirge K 64.) *Teadlase mõte sidus inimesed, esemed ja looduse harmooniliseks tervikuks*. (Metsar P 54.) *Pakid luuakse lennukilt alles tunni aja pärast*. (Smuul J 12.) *Villem oli just lõuna lõpetanud*. (Tooming KA 65.) *... tuli hingata, samuti nagu tuli hoolikalt, viimse raasuni nāsida leib ja juua vesi, et hoida endas elu*. (Hint VR 69.)

Osasihitis ehk partsiaalobjekt, mis on alati osastavas, näitab, et tegevus on suunatud osale või ebamäärasele hulgale. Osasihitist kasutatakse ka siis, kui öeldisverb märgib tegevuse tulemusetust, jätkuvust, korduvust või tegevuse toimumist käesoleval momendil. Näit. *Päeval pandi miine rannavette*. (Aartee, RT 189.) *Paari rubla eest tee neile nädal aega ühte normipäeva*. (Traat KK 16.) *Tema laule lauldakse ikka jälle*. (NH 1964 243.) *Siis toob Katri ema... värsket leiba, millel või peal sulab, ja piima, mis on külmakalkvel*. (Maasik, Lg 1963 492.) *Mõnigi leidis saabujate hulgas sugulasi ja tuttavaid*. (Kask, R 332.) *Praegu pööratakse uut lehekülge eesti rahva ajaloo*. (Kuusberg S 95.)

Täis- ja osasihitise kasutamine oleneb eelkõige põhisõnaks oleva verbi iseloomust, sellest, kuidas viimane on mõtestatud. Kui tegevus on tervikulise objekti suhtes lõpetatud ja tulemuseni viidud, kasutatakse täissihitist. Jätkuva, resultaadini jõudmata tegevuse korral esineb aga osasihitis.

Teisel poolt sõltub täis- ja osasihitise kasutamine tegevusobjekti enda laadist. Kui viimane allub lõpetatud tegevust väljendavale põhisõnale tervikuna, kasutatakse täissihitist. Osasihitis esineb siis, kui tegevusse on haaratud osa või ebamäärane hulk asjaomasest tegevusobjektist.

Olgu märgitud, et osa ja terviku opositsioon on väga tihedalt seotud põhisõna iseloomuga. Need kaks nähtust põimuvad omavahel ja on raskesti eristatavad, kusjuures primaarset osa etendab põhisõna tegevuse iseloom.

Osa- ja täissihitise vaheldumine on võimalik ainult jaatava lause korral. Kui öeldis on eitavas kõnes, saab kasutada ainult osasihitist, olenemata sellest, kas eitus käib jätkuva või lõpetatud tegevuse kohta, kas tegevus haarab objekti tervikuna või osaliselt.

Seega oleneb täis- ja osasihitise kasutamine järgmistest asjaoludest:

1) kas sihitise põhisonaks oleva verbi tegevus on mõtestatud lõpetatuna ja tulemuslikuna või jätkuvana ja tulemusetuna;

2) kas põhisona tegevus haarab tegevusobjekti tervikuna või osaliselt;

3) kas lause on jaatav või eitav.

Olgu tähendatud, et eesti keeles kasutatakse osasihitist kauget üldisemalt kui täissihitist. Viimane esineb ainult neil juhtudel, kui kõik vastavad nõuded on täidetud.¹

Käändsõnaline sihtis võib laiendada nii verbi pöördelisi vorme, nagu *Teen talle pika pai.* (Semper P 100.) või *Ning see tekitas muret.* (Kuusberg, Lg 1963 1163.), kui ka käändelisi muuteid: *da*-tegevusnime, *des*-vormi, *ma*-tegevusnime, *mas*-, *mast*-, *mata*- ning *maks*-vormi, samuti *v*-, *nud*- ja *tud*-kesksõna ning *vat*-vormi. Näit. *Selle ametiga võib igal pool leiba saada. Tahan osta raamatu. Ta jalutas aeglaselt, vilistades nukrat lauluviisi. Hakati küünlaid süütama. Ma pean selle töö õhtuks lõpetama. Ta käib siin iga päev ajalehte ostmas. Tihe udu takistas nägemast vastutulevaid laevu. Seljakotte ära võtmata peatusid väsinud mehed viivuks. Tee ääres kõssutas vana tuult ja vihma läbilaskev hurtsik. Viinud retsepti apteeki, jooksis poiss koju. Kiri loetud, jäi ema kauaks mõttesse. Kuulsin teda hüüdvat minu nime. Ta jäi õhtul kauaks lõpetamaks oma aruannet.*

Pöördelises vormis olevate verbide korral kasutatakse täis- ja osasihitist vastavalt sellele, kuidas põhisona tegevus on mõtestatud, kas tulemuslikuna ja lõpetatuna või jätkuvana ja tulemusetuna. Sellega kaasneb tegevusobjekti enda tervikuna või osalisena allumine oma põhisonale.

Kui sihtis laiendab pöördsona käändelisi vorme (*da*- ja *ma*-tegevusnime, *des*-, *mast*-, *mata*- ja *maks*-vormi, *v*-, *nud*- ja *tud*-kesksõna ning *vat*-vormi), oleneb täis- ja osasihitise kasutamine peale eespool nimetatud põhitingimuste suuremal või vähemal määral ka põhisona vormist (vt. § 90–95).

Ainsuse nimetava kui täissihitise käände kasutamist ei määra

¹ Vt. V. Tauli, 'Totaalobjekt eesti kirjakeeles.' — SUS Toimituksia 145, Helsinki, 1968, lk. 216; K. Kont, 'Käändsõnaline objekt läänemeresoome keeltes', Tallinn, 1963, lk. 98.

tegevuse iseloom ega tegevusobjekti laad, vaid põhisona vorm ning mõningatel juhtudel ka sihitiseks oleva sõna sõnaliigiline kuuluvus (vt. § 96).

1. TÄIS- JA OSASIHITISE KASUTAMISE TINGIMUSED

a. Täis- ja osasihitise kasutamine olenevalt verbi iseloomust

Sihtis sõltub eelkõige oma põhisonaks oleva verbi iseloomust. 84 Vastavalt sellele, kuidas põhisona on mõtestatud, kasutatakse kas täis- või osasihitist. Sihitise vorm osutab, kas tegevus on lõpule viidud või kestev (*Tiiu ostis raamatu ~ Tiiu ostab raamatut*). Verbil endal puudub vastavat aspekti väljendav formant.

Ajalise lõpetatusega (terminatiivsusega) käib tavaliselt kaasas ka tulemuslikkus (resultatiivsus) ja ajalise kestusega (kursiivisusega) vastavalt tulemuselus (irresultatiivsus)². Need kaks nähtust põimuvad omavahel ja on raskesti eristatavad.

Nii on täissihitise korral tegevus lõpetatud või lõpetatav. See annab, et on jõutud või jõutakse teatava kindla resultaadini. Näit. *Aeroloog on lõpetanud füüsika-matemaatikateadushonna.* (Smuul JM 121.) *Aga pärast, õhtul, küpselan karusmarjakoogi.* (Promet R 12.)

Tegevuse otsene resultaat avaldub eriti ilmekalt tulemus-sihitise korral, kus tegevusobjekt tekib põhisonaga väljendatud tegevuse tulemusel. Näit. *Kuid väljaku rajavad noored juba ühiselt.* (Kiil, Lg 1963 921.) *Ümberringi tekitas kevadsuvine tuul roheline lainevirve.* (Leberecht V 112.)

Verbiga väljendatud tegevuse tulemuseks võivad olla ka muutused tegevusobjekti kvaliteedis, seisundis või asendis, samuti objekti hävimine vm.³ Näit. *Tõusev päike vööpab kõrge männiladva roostepunaseks.* (Väli R 7.) *Anna andis korvi ema kätte.* (Tammisaare VJ 8.) *Oleme likvideerinud isegi väikese huligaansuse.* (Smuul JM 60.) *Ukseella helin äratas lapse unest.*

Osasihitise puhul on aga tegevus ajaliselt kestev, mistõttu ei ole objekti suhtes veel jõutud ettenähtud tulemuseni. Näit. *Mogri Märt seob hobust aia külge.* (Kitzberg VT I 386.) *Plutus maalib kontoris lahkumisavaldust.* (Tooming KA 254.) *Vanaema koortis nüüd päratu suurt kaalikat.* (Toomaspoeg V 12.)

² Vt. K. Kont, *op. cit.*, lk. 53 ja 62–64.

³ Vrd. K. Kont, *op. cit.*, lk. 56–57; V. Tauli, *op. cit.*, lk. 216–217.

Täis- ja osasihitist kasutatakse vastavalt sellele, kas sihitise põhisonaks oleva verbi tegevus on mõtestatud ajaliselt lõpetatuna või lõpetatavana (tulemuslikuna) või ajaliselt jätkuvana (tulemuseta).

Sihitise põhisona lõpetatud (tulemuslik) või jätkuv (tulemuseta) iseloom väljendub esmalt verbi semantika kaudu.

Enamasti võib üht ja sama verbi laiendada nii täis- kui ka osasihitis. Näit. *Tore, kindlasti teen talle visiidi.* (Tooming KA 321.) *Vanaisa tegi kulpi.* (Toomaspoeg V 7.) Osa verbe, nagu *armastama, kohtama, vihkama* jt., aga seostuvad, kui nende juurde ei kuulu tulemuslikkust ja ajalist lõpetatust märkivat lisa-sõna, ainult osasihitisega. Näit. *See kala armastab liivast põhja.* (Smuul K 138.) *Sellest päevast peale vihkas Konna Liisu oma vanemat poega.* (Vilde A 17.)

Vastavalt verbi tähendusele jaotatakse pöördsonad kahte liiki: a) partitiivseteks ja b) aspektilisteks verbideks.⁴

Partitiivsed verbid tähistavad ajaliselt jätkuvat (tulemuseta) tegevust. Vastavalt sellele kasutatakse siin alati (kui puudub abimäärsõna või muu ajalist lõpetatust ja tulemuslikkust märkiv sõna) osasihitist. Ei ole oluline, kas tegevus on lõppenud või mitte, kas jaotatava objekti puhul haaratakse viimast tervikuna või osaliselt (vt. jaotatava objekti kohta lähemalt § 86). Alljärgnevalt vaadeldavad partitiivsed pöördsonad tähistavad mitmesugust eri laadi tegevust:

a) tundmust, meeleolu, hinnangut, suhtumist ja eneseavaldust märgivad seesugused pöördsonad nagu *alahindama, armastama, austama, harrastama, häbenema, imetlema, jälestama, kannatama, lahtma, leinama, pilkama, solvama, tänama, usaldama, vihkama, ülistama* jt. Näit. *Ma isamaad armastasin.* (Liiv T 404.) *Ta nagu häbeneb ennast ja oma meest.* (Männik, Lg 1963 1309.) *Sa imetled noorte raukade otsmikke.* (Sütiste VL 186.) *Ülistage esimeest ja zootehnikut.* (Tooming KA 290.);

b) tahtmist, kavatsemist, alustamist, üritamist ja jätkumist väljendavad sellised verbid nagu *alustama, himustama, ihaldama, ihkama, jätkama, katsetama, kavatsema, kordama, soovima, tahtma, taotlema, üritama* jt. Näit. *Orkester alustas pidulikku marssi.* (Semper P 139.) *Kuid miks sa siis seda musta kuube ihaldad?* (Rannet, Lg 1963 355.) *Ta ihkas tervist ja õnne oma perele.* (Parve, M 116.) *Jätkaksime tiitusega leivalõikamislaua meisterdamist.* (E. Kallas, Lg 1963 1227.);

⁴ Vt. H. Rajandi, Arutlusi eesti impersonaali üle. — «Keel ja Kirjandus» 1966, lk. 540.

c) meelte- ja intellektuaalsed tegevust märgivad verbid, nagu *aimama, arutlema, eristama, ette kujutama, haistma, kujutlema, kuulama, maitsma, meenutama, mõllema, mõistma* (= aru saama), *mäletama, märkama, nuusutama, nägema, oskama, silmama, sugereerima, tajuma, teadma, tundma, tähele panema, uskuma, vaatama* jt. Näit. *Laine tõusu, laine langust aima mõte järele.* (Smuul, EL II 496.) *Esimehe kalurinina haistis selgeid tuuliseid ilmu.* (Smuul K 186.) *Ta last kujulasin ette abituna ja õrnana.* (Rannet N 149.) *Seni oli Jaak kuulanud ainult traktorite põrinat.* (Krusten R 196.) *Mälelasin seda nime.* (E. Kallas, Lg 1963 1219.) *Tagasisõidul ta vaataks Moskvat, / Leninit näeks.* (Raud LR 407.)

Märkus. Mõningate meelte- ja intellektuaalsed tegevust märkivate verbide, nagu *kuulma, nägema, teadma, tundma, uskuma* jt., laiendina kasutatakse üksikute juhtudel ka täissihitist. Näit. *Agas äkki Indrek nägi mõned kuulvanud männid.* (Tammsaare TO V 63.) *Rein kuulis kõik, mis sel südaõöl vanas palvesaalis räägiti.* (Tooming M 52.) *Teab isegi sealt-maailma salajased asjad!* (Metsanurk T 197.) *Mina tean ka ühe jutu.* (Parijogi J 72.)

Eriti iseloomulik on nende verbide puhul täissihitise kasutamine juhtudel, kus sihitiseks on määratlev asesõna kõik. Nähtavasti mõjustab siin tässihitise tarvitamist asesõna kõik tähendus (osutab tegevusobjektile või objektidele kogu ulatuses). Näit. *Järsku aimas Peeter kõik.* (Männik H 249.) *... tema vähemalt usub kõik, mida ta ütleb, sest ei ta nõnda ka mõtleb.* (Vilde AK 397.) *See oli hoopis vastupidi: see teadis kõik, mis talt küsiti.* (Luts K 14.) *Redu .. teadis kõik, oskas kõik.* (Tammsaare TO, I 300)

d) liigutamist väljendavad sellised verbid nagu *keerutama, kehitama, kibrutama, kügutama, laksutama, lappama, liigutama, liputama, lõksutama, noogutama, nõtkutama, pilgutama, vangutama, veeretama, õõtsutama* jt. Tavaliselt märgib tegevusobjekt siin kehaosa või eset, mida liigutatakse. Näit. *Marta kibrutas mõtteid kogudes kulme.* (Tooming KA 197.) *Plekkkatus kuskil hambaid lõksutab.* (Sütiste T I 428.) *Kuno lappas arveid.* (Tooming KA 323.) *Tuul .. õõtsutab meie väikest sõidukit nagu hälli.* (Luts M I 59.);

e) osasihitist nõuavad ka väljapoole suunatud tegevust märkivad pöördsonad, mis väljendavad tegevusobjekti puudutamist. Nendest nimetatagu selliseid, nagu *kallistama, kraapima, kratsuma, lööma, näpistama, peksma, piitsutama, puudutama, rihmutama, riivama, silutama, suudlema, sügama* jt. Näit. *Alles ta kallistas karu-otli.* (Merilaas R 129.) *... salaja kratsime säärt.* (Merilaas R 82.) *Nüüd astud vahel küpse vilja / ja riivad teraraskeid päid.* (Sütiste VL 106.) *Ants Ablas suudles tõmmut naist.* (Alver, EL II 259.)

Kui partitiivsete verbide juurde kuulub resultatiivsust märkiv

a b i m ä ä r s ö n a, võib ühendverbiga väljendatud tegevus olla mõtestatud ajaliselt lõpetatuna ja tulemuslikuna. Sellest olenevalt saab kasutada täissihitist. Näit. *Pärast tublit hommikueinet murdis uni mehed maha.* (Lumi, R 106.) *Kirjutaja lõi oma raamatu kinni.* (Tuglas Vä 35.) *Plutus kuulas rahulikult Antoni ära.* (Tooming KA 229.) *Kuid mina tunnen nad alati ära.* (Promet R 22.)

Tegevuse ajalist lõpetatust ja tulemuslikkust märgivad ka mitmesugused määruse funktsioonis olevad sõnad. Vastavalt sellele omandab partitiivsete verbidega väljendatud tegevus resultatiivse iseloomu. Näit. *Tuhl muljus küla korstnate suitsusambad maa ligi.* (Kiil, Lg 1963 918.) *Palavik murdis tüdruku voodisse.* (Tooming KA 34.) *Mis ka sünniks, sõbra usalduse holan ma puutumatusena.* (Väli, VS IV 89.) *Ta tunnistab Kadri, selle sandilapse, oma igatsusega otsitud tedrekst!* (Vilde J II 347.)

Aspektilised verbid on pöörd sõnad, millest võib sõltuda nii osa- kui ka täissihitis. Need verbid märgivad peamiselt konkreetset väljapoole suunatud tegevust, nagu *avama, ehitama, haarama, istutama, jätma, kandma, kirjutama, korjama, lugema, maksma, müüma, ostma, pakkima, panema, pesema, saatma, seadma, sulgema, tegema, tühjendama, võtma* jne. Siin toimub täis- ja osasihitise vaheldumine vastavalt sihitise reegleile.

Sihitise puhul on seega vaja jälgida põhisõna semantikat, sest partitiivsete verbide korral saab kasutada ainult osasihitist. Täis- ja osasihitise vaheldumine toimub juhtudel, kus sihtilis laiendab aspektilisi verbe või siisuguseid partitiivseid pöörd sõnu, mis esinevad koos resultatiivsust märkivate a b i m ä ä r s ö n a d e või määruse funktsioonis olevate muude sõnadega. Täis- ja osasihitise kasutamine ei olene nimetatud juhul põhisõnaks oleva verbi semantikast, vaid sellest, kuidas põhisõna on tegevusobjekti suhtes mõtestatud.

Täissihitise puhul on tegevus mõtestatud lõpuleviiduna või tulevikus lõpetatavana, teatud kindla resultaadini jõudnuna või jõudvana. Näit. *Minu vanaisa oli Syntsi talust nooriku kolinud.* (Kreutzwald J 191.) *Indrek oli jätnud sõnad ja mõtted ja hakkas talitama.* (Tammsaare TÕ IV 336.) *Pakid tuuakse lennukilt alles tunni aja pärast.* (Smuul JM 12.) *Kas te lundsite vastusõitva auto ära?* (Kuusberg, Lg 1963 868.) *Võttis maha paremad puud oma metsakrundilt.* (Smuul K 183.) *Mehed vedasid luhasheinad koju.* (Metsanurk PT 355.)

Osasihitise korral on põhisõna tegevus mõtestatud ajaliselt kestvana (tulemusetuna). Sellega märgitakse tegevust, mis kõnelemise momendil jätkub, mille jätkumist või kordumist eeldatakse või mis antud lõigus on jäänud ajaliselt kestma ning seega

oltenähtud resultaadini viimata. Näit. *Rahvakohus peab istungit.* (Kerge P 9.) *Ja sa tõstad lakkamatult / kive ja plokke seintele.* (Traat K 86.) *Jah, üle kahekümne aasta söön ma tema leiba.* (Kilzberg VT I 88.) *Täna avati ju ausammast ja arvatavasti oli kogu ülikool sinna publikuks käsutatud.* (Gross, Lg 1964 988.) *Seda kirjatükki lugesin ma ühtepuhku.* (Tammsaare TÕ IV 170.)

Samuti kasutatakse osasihitist, kui tegevus on küll lõppenud, kuid see on jäänud tulemuseta või täie määrani viimata. Näit. *Ja naist on mulle võetud.* (Tennov N 112.) *Härra Tief astus sisse oma kombe kohaselt: ta avas ust ainult niipalju, et ta kõhetu keha kuidagi vahelt läbi mahtus.* (Väli, Lg 1967 1665.)

Tulemuslikkuse-tulemusetuse opositsiooniga on seotud juhtumid nagu *Nüüd annab jooksja teatepulka edasi ~ Nüüd annab jooksja teatepulga edasi. Ma panen praegu akent kinni ~ Ma panen praegu akna kinni.* Siin näib üheks täis- ja osasihitise vaheldumist põhjustavaks teguriks olevat tegevuse ja selle tulemuse vastandamine. Osasihitise korral on esmajoonel silmas peetud tegevusprotsessi, mitte selle tulemust. Näit. *Sest ta oli mõlemal sidunud.* (Kuusberg, Lg 1963 839.) *Unustasid, kuidas ta üksipäini maksis Jaani haiguse ja matuse ajal tehtud võlgasid.* (A. Saar, Lg 1963 379.) Kui aga kasutatakse täissihitist, on eeskätt silmas peetud tegevuse tulemust, mitte tegevusprotsessi ennast. Näit. *Näe, sõbrad, videvik koob võrgu teele.* (Smuul, TL II 475.) *Korsten aga heiskab agara / võitlusvalmi suitsusagara.* (Veetamm P 72.) *Udu katab mele ees mäed ja teed, külad ja linnad.* (Promet, Parve K 119.) *Härrastemaja eest mööda tulles lühki parajasti magamistoa aken lahti.* (Liiv T 189.)

Osasihitise kasutamist põhjustab ka tegevuse lühiajaline, ajuline iseloom, mis ilmneb eriti käskiva kõneviisi puhul, samuti soovi või palve korral. Näit. *Laena mulle kannelt, Vanemuine!* (Kreutzwald, EL I 33.) *Palusin Hellelt seda raamatut natukeseks endale.* (Rannamaa K 17.) *«Jah, jah,» ütleb Kadri uhkelt, «säärane ma olen, kui panen vähekesi külge oma hoolitsevat kätt.»* (Gailit T 186.) *Anna mulle korra pliiatsit!*

Tegevuse ajutise, lühiajalise iseloomu märkimise kõrval avaldub mõnikord osasihitise lisafunktsioon — avardada oma põhisõna tegevuse iseloomu, laiendada selle sisu, ilma et oleks seejuures silmas peetud teatavat konkreetset tegevusobjekti. Sellistel juhtudel on tegevus ise määramata, indefiniitne.⁵ Näit. *Tuul otsis enesele kodu.* ... *Siis läks ja nüsis ta tee peal sandi räbalate kallal.* «Anna mulle korterit!» (Liiv T 265.) Esitatud näites mõeldakse sihitisega korterit ulualust, eluaset üldse, arvestamata

⁵ Vt. K. Kont, *op. cit.*, lk. 68-75.

konkreetsed tegevusobjekti. Samuti: «Küsis, kas täna jaanituld ka tehakse,» ütles ta. (Tammsaare K 43.) «Kas kahte ka said?» pidas Mirjam vajalikuks pärida.. (A. Beekman V 140.) Sain eile palka.

Eelnevaga on tihedalt seotud ka partitiivi tarvitamine fra-seoloogiliste osasihitiste⁶ puhul. Need on juhtumid, kus osastavas olev käändsõna moodustab põhisonaks oleva pöörd-sõnaga ühtse leksikaalse terviku, näit. *a j a m a*: asju, jonni, juttu, nurru, pilli jne.; *a n d m a*: aru, keppe, nõu, suud jne.; *k a n d m a*: hoolt, muret jne.; *l a s k m a*: jalga, joru, laulu, liugu, vileet jne.; *m ä n g i m a*: kometit, lollu jne.; *n ä g e m a*: muret, näguripäevi, nälga, und, vaeva jne.; *t ä g e m a*: imet, katset, lepitust, minekut, tutvust jne. Osasihitis märgib siin tegevuse iseloomu, laiendab selle sisu. Sihitise vormis olev käändsõna on kaotanud palju oma leksikaalsest tähendusest, mistõttu teda on isegi loetud öeldise osaks. Analüüsimisel saab aga alati osastavas olevat käändsõna lugeda sihitiseks. Näit. *Igatahes tegi ta lepitust kõigiga..* (Tammsaare TO I 100.) *Nüüd aga .. a j a m e juttu.* (Leberecht V 36.) *Armin räägib, et hoopis teie ajate jonni..* (Tooming KA 240.) «Üksipäini siis mängidki peremeest kõige üle?» küsis Paul. (Leberecht, V 45.)

Sihitis on osastavas ka juhtudel, kus seesugused liikumist väljendavad verbid, nagu *jooksa, sadama, liikuma, tuiskama, voolama* jt., on seotud käändsõnadega, mis märgivad vastavas liikumises olevat objekti (*verd, lund, mahla, vihma, rahet, vett* vms.), nagu *sõrm tilgub verd; silmad jooksevad vett; ilm tibutas vihma*. Kui aga vastavat verbi laiendab resultatiivsust märkiv abimäär-sõna või mõni muu sõna, mis annab tegevusele tulemusliku iseloomu, on liikuvat ainet märkiv nimisõna täissihitise käändes, näit. *Tuiskas lume hangedesse*.

Siinjuures peab tähelepanu juhtima asjaolule, et juhtudel, kus puudub teine, nimetavas olev käändsõna, millega märgitakse öeldisverbiga väljendatud tegevuse sooritajat, on mitmed autorid pidanud võimalikuks osastavas olevat käändsõna analüüsida ka osalusena,⁷ nagu *tibutab vihma, jookseb verd, sajab lund, lööb valku*. Nimetatud, osastavaga seotud juhtum kuulub aluse ja sihitise piirialale. Kui aga asjaomane käändsõna on omastavas, on ta alati sihitiseks (*sadas lume maha*). (Vt. nimetatud küsimuse kohta lähemalt lk. 47.)

⁶ Vt. K Kont, *op. cit.*, lk. 69–73.

⁷ Vt. L. Kettunen, Lauselukmed eesti keeles. Tartu, 1924, lk. 18; K Kont, *op. cit.*, lk. 36–38.

Tuleviku ja oleviku väljendamine sihitise abil

Tulevikus toimuvat tegevust väljendatakse eesti keeles verbi 85 olevikuvormide ja väljaspool verbivormistikku seisvate vahendite abil (vt. § 56).

Üheks väljaspool verbivormistikku seisvaks tulevikulise tegevuse väljendamine abinõuks on täissihitis, kui ta esineb koos oleviku muutes oleva pöörd-sõnaga. Näit. *Nad ehitavad taigasse uue linna. Tuntud sõnameister kirjutab jutustuse meremeeste elust. Traktorist Tamm künnab selle põllu üles.* Antud laused eeldatakse, et tegevus viiakse tulevikus lõpuni ja ellenahtud resultaadini.

Seevastu aga, kui oleviku muutes verbi laiendab osasihitis, toimub tegevus olevikus, s.o. käesoleval momendil, millal tegevus kestab. Näit. *Nad ehitavad taigasse uut linna. Tuntud sõnameister kirjutab jutustust meremeeste elust. Traktorist Tamm künnab seda põldu.*

Siinjuures olgu tähendatud, et olevik ja täissihitis ei märgi alati tulevikku, samuti nagu osasihitis koos olevikuga ei väljenda igakord tegevust olevikus. Nii võib ka tulevikus toimuv tegevus olla kestev, haarata objekti osaliselt või olla eitäv. Pealegi kasutatakse partitiivsete verbide laiendina alati osasihitist. Näit. *Siit soo servalt saab kolhoos viljakandvat maad juurde. Küllap kohus arvestab kõiki tegureid.* (Kuusberg, Lg 1963 869.) *.. vihameest mäletab aga surmani.* (Tooming KA 52.) *Uusi saapaid ta tuleval aastal endale küll ei saa.*

Lisaks funktsioonile väljendada tulevikus ja käesoleval momendil toimuvat tegevust võib olevik märkida ka korduvalt toimuvat tegevust, tegevuse üldkehtivust ja võimalikkust, kestvat seisundit, samuti minevikus toimunud tegevust.⁸ Kõnesolevatel juhtudel ei märgi sihitis koos verbi olevikuvormiga aega, millal tegevus toimub. Täis- ja osasihitisega väljendatakse kas verbis avalduva tegevuse lõpetatud (tulemuslikku) või jätkuvat (tulemuseta) iseloomu, ilma et põhisona ajavorm oleks siin mingil määral oluline objekti ja põhisona tegevuse vaheliste suhete märkimisel.

Näiteid täissihitise kohta: *Praegu avame iga päev mõne mälestus- või ausamba..* (Tammsaare P 126.) *Varajane lind leiab esimese iiva.* (Laht, Tä 214.) *Osav inimene ja surm võtavad igalt poolt oma jao.* (Smuul K 183.) *Sageli võib tehnika inimese terpinkuna ja jäägitult neelata.* (Smuul, Tä 52.) *Mõtelge, poisid, eile*

⁸ Vt. J. Aavik, Eesti õigekeelsuse õpik ja grammatika Tartu, 1936, lk. 131.

tuleb sunnik, Toots ikke, minu juurde, võtab taskust lihtsa, no peris hariliku loomakondi välja ja ütleb, see olla kooljaluu. (Luts Ke 206.)

Näiteid osasihitise kohta: *Vaikne ookean uputab miljooneid linde...* (Raud LR 443.) *Säärased kõrgsuve soojemad päevad kingivad melle suurepäralisi õhtuid, eriti laupäevaõhtuid...* (Sär-gava, Lg 1963 509.) *Elu ja aastad küpsetavad inimest kui päikese terad vilja nurmel.* (Kreutzwald S II 3.)

Olevikus esinevat verbi laiendav sihitis väljendab verbi aega, nimelt täissihitis tulevikku ja osasihitis olevikku ainult sel juhul, kui pöördsonaga tähistatakse konkreetset ühekordselt toimuvat tegevust.⁹

Konkreetne ühekordselt toimuv tegevus saab olla lõppenud ainult minevikus või lõppeda tulevikus. Kõnelemismomendil, olevikus tegevus jätkub ja on seega tulemuseni jõudmata.

Seega täissihitis, olles seotud pöördsonaga olevikus, väljendab tegevuse toimumist tulevikus ainult siis, kui tegevus haarab konkreetset üksikjuhtu, kusjuures eeldatakse, et tegevus tulevikus lõpetatakse ja viiakse ettenähtud resultaadini. Näit. *Ka mootorratta ostan endale kindlasti.* (Tooming KA 206.) *Ma kuulan sulle koha.* (Parijõgi J 100.) *Pole viga, leiian endale uue elusihil* (Sirge K 361.)

Osasihitis seevastu näitab, et tegevus, mis haarab konkreetset üksikjuhtu, toimub antud momendil ega ole seetõttu veel resultaadini jõudnud. Näit. *Ma kirjutan naturalistlikku romaani kohalikust vabariigi elust.* (Vilde AK 259) *Juba ajab ta oma pühapäevakuube selga...* (Liiv T 66.) *Sulane muldab kartuleid.* (Tuglas T II 13.)

b. Täis- ja osasihitise kasutamine olenevalt tegevusobjekti enda laadist

- 86 Tegevuse iseloomu kõrval on teiseks täis- ja osasihitise kasutamise põhitingimuseks tegevusobjekti enda laad, s.t., kas tegevus haarab objekti tervikuna või osaliselt. Siinjuures lähutatakse sihitiseks oleva sõna leksikaalsest tähendusest, nimelt sellest, kas tegevusobjekt on jaotatav või jaotamatu (vt. § 37).

Objekti enda laad väljendub ainult juhtudel, kus tegevusobjekt on jaotatav (sihitiseks on abstraktsed nimisõnad ja nimisõnad, millega tähistatakse ainet või kogumõistet, samuti kõik käändsõnad mitmuses). Näiteks võime lauses *Ema pani lauale*

leiva (~ leiba) ja või (~ võid) sõnadega *leib* ja *või* märgitud ninet jaotada niisugusteks osadeks, et iga osa koosneb samast ainetest ja kannab sama nimetust, mida antud objekt tervikuna. Nii-samuti omavad mitmusliku objekti puhul mitmuses olevad esemed, olendid või nähtused sama sõnalist tähistust ainsuses. Objekti laad väljendub selles, kas tegevus haarab kõiki asjaomaseid olendeid, esemeid või nähtusi või osa neist. Näit. *Perenaine oli toolid seinale äärde asetanud ~ Perenaine oli toole seinale äärde asetanud. Koosolekule kutsuti aktivistid ~ Koosolekule kutsuti aktiviste.*

Jaotumatu objekti puhul aga ei saa objekti jaotada sellisteks osadeks, mis oleksid kvaliteedilt samad ja kannaksid samasugust sõnalist tähistust. Näit. lauses *Mehed juba värviivad uut maja* on tegevusobjekt *maja* jaotamatu, sest viimast ei saa jaotada niisugusteks osadeks, mida võiks samuti nimetada *majaks*. Iga osa, millest *maja* koosneb, kannab erisugust nimetust, nagu *aknad, ukseid, seinad, katus, korsten* jne. Täis- ja osasihitise kasutamine oleneb siin tegevuse lõpetatusest või jätkuvusest, mitte objekti enda laadist. Osasihitise korral pole lauses *Mehed alles värviivad uut maja* veel tegevus tulemuseni jõudnud. Täissihitis aga märgib, et tegevus on viidud resultaadini: *Mehed juba värviivad uut maja ära.*

Kui sihitis on jaotatava tegevusobjekti korral täissihitise käändes, märgib see, et põhisõnaga väljendatud tegevus on haaranud või haaraß viimast tervikuna. Näit. *Mingi meeletusepilu kustutas mõistuse, tahte, enesevalitsemise.* (Tooming KA 309.) *Nõuaks õiguse välja igas asjas.* (Raud I 22.) *Oma supi ja leiva saime kätte alles õhtul barakis.* (E. Kallas, Lg 1963 1240.) *Ka Juhan Smuuli «Jäine raamat» on leidnud arvuka kuulajaskonna.* (Uit, KR 259.) *Kuno kirjutas allkirjad.* (Tooming KA 226.) *...emalind räästa all varjas tiivaga oma poegade silmad.* (Toomaspoõg, Lg 1963 1828.)

Kui jaotatava tegevusobjekti puhul kasutatakse osasihitist, haarab tegevus kõnealuselt objektist osa või ebamäärast hulka, nagu *Ta oli võtnud riulilt raamatuid ja hakkas neid nüüd sirvima.* (Riulilt võeti osa seal olevatest raamatutest.) *Laps loksutas kannust vett maha.* (Mingisugune osa kannus olevast veest loksus maha.) Näit. *See andis nagu julgust ja lootust.* (Tamm-saare TÕ V 69.) *Sukkrut said ja leiba.* (Niit M 61.) *Tõi teed, moosi, küpsiseid.* (Semper P 96.) *Oõ jooksul oli veetud kohale suurtükke ja miinipildujaid.* (Parve M 8.) *Samuti sattus meie kätte lennukist allavõetatud lendlehti, mis tuul oli kandnud meie latagri piiridesse.* (E. Kallas, Lg 1963 1398.)

Tuleb märkida, et ka siis, kui tegevusobjekt on jaotatav, sõltub täis- ja osasihitise kasutamine eelkõige põhisõnaga väljendatud tegevuse lõpetatusest või jätkuvusest.

⁹ Vt. K. Kont, *op. cit.*, lk. 66.

Juhtudel, kas jaotatava tegevusobjekti puhul on kasutatud osasihitist, pole sageli kerge otsustada, kas tuleneb osasihitise vormi objekti osalisest allumisest põhisonale või jätkuvast, tulemuseni viimata tegevusest. Näiteks lauses *Annan emale ja vanaemale õunu oma kompsust...* (Luts M I 67.) või *...me võtsime piima ja leiba*. (Tooming KA 303.) pole selge, kumb osasihitist nõudev tingimus on siin määrav, kas tegevus on parajasti kestev või märgib sihitist lõpetatud tegevuse korral tegevusobjektist osa ja ebamäärast hulka.

Osasihitis näitab eelkõige tegevusobjektile suunatud tegevuse jätkuvat (tulemuseta) iseloomu, millega kaasneb jaotatava objekti puhul viimase allumine põhisona tegevusele osana või ebamäärase hulga. Objekti enda laad ongi ju sihitise põhisonaga väljendatud tegevuse mõjuavaldus.¹⁰

Tegevusobjekti enda laad ja tegevuse iseloom on omavahel väga tihedas seoses ning sõltuvad teineteisest, kusjuures olulisemat osa etendab tegevuse iseloom. Ühelt poolt on tervikut ja osa märkiv objekt verbi tegevuse lõpetatud (tulemuslikust) ja jätkuvast (tulemuseta) iseloomust, teiselt poolt aga on osa- ja täissihitise vaheldumine väga tihedalt seotud tegevusobjekti määratuse (definiitsuse) ja määramatusega (indefiniitsusega) (vt. § 38).

Kui tegevus haarab jaotatavat tegevusobjekti tervikuna, on viimane kvantiteedilt määratud (definiitne). Näiteks lauses *Kolhoosi esimees saadab homme hommikul traktorid põllule kündma* ei mõelda kõiki maailmas leiduvaid traktoreid, vaid ainult kvantiteedilt määratud, antud kolhoosile kuuluvaid traktoreid. Samuti: *Aga ta unustas oma targad ja rahulikud mõtted kohe...* (Tammsaare TÕ IV 333.) *...talv vist viib need linnad likku...* (Raud LR 298.)

Kui aga põhisona tegevus haarab osa jaotatavast objektist, siis märgib osasihitis antud tervikust määramata osa, mis jääb oma hulgalt ebamääraseks. Nii on lauseis *Ema ostis leiba* ja *Poiss tõi õhtul tuppä puid* tegevusse haaratud osa kõnealustest objektidest, mis on kvantiteedilt määramata (indefiniitsed). *Leiva* ja *puude* kogus jääb ebamääraseks. Samuti: *...ta oli saanud lilli, suudlusi ja muid hüvesid*. (Smuul JM 77.) *Meie kambrisse paigutati Saaremaal ja Hiiumaal vangistatud mehi...* (E. Kallas, Lg 1963 1238.) *Toob keelt, pasteeti, searibi, juustu*. (Kuusberg, Lg 1963 1179.)

Seega haarab öeldisverb tegevusobjekti tervikuna või osalisena ainult juhtudel, kui objekt on jaotatav. Täissihitise funktsiooniks

¹⁰ Vt M. Sadeniemi, Objektin totaalisuudesta ja partiaalisuudesta. — «Virittäjä» 1929, lk. 316.

on väljendada tegevusobjekti tervikuna, kusjuures viimane on samal ajal kvantiteedilt määratud (definiitne). Osasihitis seevastu märgib ebamäärast, s.o. kvantiteedilt määramata (indefiniitset) osa või hulka.

Olgu tähendatud, et definiitsuse kategooriat ei väljendata eesti keeles üldse grammatiliselt,¹¹ vaid üksnes sisuliselt. Nii võib ka täissihitise korral tegevusobjekt väljendada mingist tervikust osa, kui see on määratud, definiitne.¹² Näiteks lauses *Ta otsis teiste hulgast välja ema kirjad* märgib tegevusobjekt antud kirjade hulgast kvantiteedilt määratud osa, mille definiitsus avaldub atribuudis *ema*.

Tähenduselt väljendavad osa sellised sõnad nagu *pool*, *veerand*, *osa* jt. Täissihitisena märgivad need sõnad mingist tegevusobjektist kvantiteedilt määratud, definiitset osa. Näit. *...poole laenab veel, ja mees võis rendi ära maksta*. (Vilde J V 80.) «*Pooled* püüdis Andres, *pooled* — mina,» ütleb seletuseks. (Luts M I 158.) *Peep võttis suure hulga raamatuid kapist välja*.

c. Osasihitise kasutamine eitava kõne puhul

Põhisõnaks oleva verbi iseloomu ja objekti enda laadi kõrval on kolmandaks sihitise vormi määravaks tingimuseks öeldisverbi eitav kõne. 87

Täissihitist saab kasutada ainult neil juhtudel, kui lause on jaatav.

Eitavas kõnes olevat verbi laiendab alati osasihitis, kusjuures pole oluline, kas põhisonaga märgitud tegevus on jätkuv või lõpetatud, kas viimane haarab objekti osalisena või tervikuna. Näit. *...metsa ei veeta puid ega kaeu ei kallata vett...* (Promet R 162.) *Ärge meie majaust nüüd hoopis ära unustage...* (Rannet N 97.) *Muidugi ei saanud ta seda medalit kunagi*. (Männik, Lg 1963 1310.) *Enam see õõ tema silmi ei kata*. (Raud LR 409.)

Osasihitist kasutatakse ka neil juhtudel, kui sihitist ei kuulu otseselt eitavas kõnes oleva öeldisverbi juurde, vaid laiendab viimasest sõltuvat, tavaliselt tegevusnimes esinevat pöördsona. Näit. *Ta ei ole kohustatud seda tööd ära tegema*. *Jaan ei võinud seda nii jätta*. Käändsõnaline sihitist võib siin olla lauses n.ö. teiseks (*Ta ei taha seda kirja ära saata*.) või ka kolmandaks objektiks (*Ta ei tahtnud lasta seda kirja ära*

¹¹ Vt. V. Tauli, *op. cit.*, lk. 222—223.

¹² Vrd. L. Rannu, Läänemeresoomeline uurimus eesti süntaktiku vaateväljas. — «Keel ja Kirjandus» 1964, lk. 566

saata.), kusjuures ikkagi lause eitavas kõnes olev öeldisverb määrab sihitise osastavakujulise vormi. Näit. «*Ei ole mina tahtnud oma kätt adra küljest ära võtta*,» vastas Maurus. (Krusten N 452.) Isegi nende kalmusid ei tea meile keegi kätte juhatada. (Parve M 117.) Pimedas, pealegi säärase mölluga, ei usaldanud ta niisugust ohlikku manöövrit ette võtta. (Sergo M 575.) Isa, sa ei ole külalisi pealisriideidki maha võtta palunud! (Kitzberg VT I 274.)

Lõpuks olgu märgitud, et osasihitist kasutatakse isegi vormilt jaatavates lausetes, kui need on sisult eitavad või kui neis avaldatakse tegevuse teostumise suhtes kahtlust. Näit. *Vaevalt ta enam küll naist võtab.* (Vrd. *Küllap ta veel ka naise võtab.*) *Pühalikult töötab ta liialt enam viinatilka suhu võtta.* (Liiv T 71.)

Erandlikult võib kasutada täissihitist ainult seesugustel juhtudel, kus laused on vormilt küll eitavad, kuid tegelikult sisaldavad jaatust.¹⁸ Niisugustel puhkudel, olenevalt lause jaatavast sisust, ei nõua eitavas kõnes olev põhisona oma sihitiselt nii rangelt partsiaalsust. Täissihitise esinemine on siin põhjendatud ega ole kirjakeeles haruldaseks nähtuseks.

Täissihitist võib kasutada seega alljärgnevates vormilt eitavates lausetüüpides:

1) küsilause vormis lausetes, milles midagi väidetakse. Näit. *Nii kena selge päev on — kas ma ei pea hobuse rakkesse laskma panna...?* (Kitzberg VT I 212.) *Kas ei avanud mulle Ermitaažis just Bagirov arheoloogia mõningate sügavike veetluse?* (Metsar P 179.);

2) sidesõnade mitte ainult ... vaid (ka) abil konstrueeritud lausetes. Näit. *Helmi Puur mitte ainult ei ava Tšaikovski muusika, vaid muudab selle sügavalt humanistliku mõtte veelgi avaramaks.* (Metsaalt, VV 70.) *Sa ei päästnud mitte ainult selle süütu ussike, ei, sa päästsid ka minu ja mu naise — meid kõikil* (Vilde J V 170.);

3) lausetes, kus sihitis esineb ühendi järel muud...kui. Näit. *Ja minul ei ole muud tuua kui need kaks omatehtud lusikat — vanapaari jaoks.* (Kitzberg VT I 76.) *Kaupmees Jans ei andnud tütrele muud kaasa kui ühe vana klaveri, poolleise sülla kõrguse lasu noote, oma õnnistuse ja tunnistuse...* (Bornhöhe TJ 54.)

¹⁸ Vt. J. Aavik, *op. cit.*, lk. 123–124, E. Kindiam, Eitavavormilise jaatuse kaitses — «Keel ja Kirjandus» 1964, lk. 682–685.

d. Osasihitise eelistamine mõningate asesõnade puhul

Mõningatel juhtudel ei ole sihitise vorm põhisona lõpetatud või lõpetatava (tulemusliku) või jätkuva (tulemuseta) iseloomu väljendamine vahendiks ega märgi muid objekti kasutamisele tunnuslikke tingimusi. Nimelt ei allu sihitise reeglitele isikulised asesõnad *mina (ma)*, *sina (sa)*, *meie (me)*, *teie (te)* ja enesekohased asesõnad *enese ~ enda* ja *iseenese ~ iseenda*. 88

Isikulised asesõnad *mina (ma)* ja *sina (sa)* esinevad sageli omastava asemel osastavas. Näit. *Sama päev leidis mind mu õe juures Sindi raba serval.* (Seljamaa, VR 51.) *Oled mind ära hellitanud, Anne.* (Metsar, Lg 1963 1802.) *Ma leidsin sind.* (Heiberg L 2.) Rööbiti osastavaga kasutatakse ka *oma s - l a v a t*. Näit. *Nad tahavad mu Häänkülla kooli viia.* (Luts M I 109.) *...kui murrab sinu, las murrab ka minu ja kassipoja.* (Tammsaare P 31.) *Küll ma su varsti ära väsitän.* (Tooming KA 281.)

Enesekohased asesõnad *enese ~ enda* ja *iseenese ~ iseenda* on samuti täissihitisena nii osastavas kui ka omastavas. Näit. *Päike on end merest lahti rebinud.* (Smuul JM 115.) *Ta on enese järgitult sellele merele ja maale andnud...* (Hint TR I 258.) *Mina usun ju iseenda ja teised rikkaks...* (Tammsaare TO IV 326.)

Omastava ja osastava rööbiti kasutamine neil juhtudel, kus tuleks tarvitada täissihitise käänet, raskendab isikuliste asesõnade *mina (ma)*, *sina (sa)* ja enesekohaste asesõnade *enese ~ enda* ja *iseenese ~ iseenda* puhul vahetegemist osa- ja täissihitise vahel. Siinjuures olgu märgitud, et kui põhisona nõuab täissihitist nimetavas, kasutatakse ainult *osastavat*. Näit. «*Võtke mind kaasas!*» palus Milvi. (Kaal T 377.) *Mind viidi Võnnu linna...* (Metsanurk U 193.) *...varustage end igavese tänulikkusega.* (Smuul K 129.)

Isikulised asesõnad *meie (me)* ja *teie (te)* esinevad sihitisena alati *osastavas*, mistõttu täis- ja osasihitis on vormilt eristamatud. Näit. *Ka meid paluti lauda.* (Murdmaa S 197.) *Ta hõbekad tiivad / kõrgele, kaugele tee meid viivad.* (Raud LR 165.) *...alla neelasid teid kantseleid.* (Laht, EL II 509.) *Pateetika, palun Teid, lahkuge mõneks tunniks kajutist.* (Smuul JM 31.)

Märkus. Kui sihitisena ainult osastavas tarvitatava asesõna asemel esineb lauses teine täissihitis, on ka see osastavas. Näit. *Mind ja riigilaste rahvalomissari kutsuti kabinetis.* (RH 1970 24) *Teid ja Toomeltni maarat protokoliks*

e. Täis- ja osasihitise esinemisjuhud

- 89 Kõiki eespool käsitletud juhtumeid kokku võttes võime märkida, et verbi pöördeliste vormide juurde kuuluva laiendina esineb täissihitis, kui kõik järgmised nõuded on täidetud:

1) kui sihitise põhisõnaks oleva verbiga väljendatud tegevus on mõtestatud lõpetatuna (tulemuslikuna), nimelt, kui öeldiseks on aspektiline või tulemuslikkust märkiva sõnaga seotud partitiivne verb, mille tegevus antud kontekstis on jõudnud või eeldatakse jõudvat tulevikus lõpuni ja ettenähtud resultaadini;

2) kui põhisõnaga tähistatud tegevus haarab kvantiteedilt määratud (definiitset) objekti tervikuna;

3) kui lause on jaatav.

Osasihitist aga tarvitatakse, kui esineb vähemalt üks allpool nimetatud tingimustest:

1) kui põhisõnaga väljendatud tegevus on mõtestatud objekti suhtes jätkuvana (tulemusetuna), mis ilmneb järgmistel juhtudel: a) kui öeldiseks on partitiivne verb, mis ei ole seotud tulemuslikkust märkiva sõnaga; b) kui predikaadiks on küll aspektiline või tulemuslikkust väljendava sõnaga seotud partitiivne pöörd sõna, kuid sellega väljendatud tegevus ei ole jõudnud või ei jõua antud kontekstis lõpuni ega ettenähtud tulemuseni;

2) kui põhisõnaga märgitud tegevus haarab objektist osa või ebamääraselt hulka;

3) kui lause on eitav;

4) kui põhisõna tegevus on määramata (indefiniitne);

5) kui lauses esinevad fraseoloogilised osasihitised.

2. SIHITIS VERBI KÄANDELISTE VORMIDE LAIENDINA

- 90 Eespool vaadeldud tingimused, millest olenevalt kasutatakse kord täis-, kord osasihitist, on raken datavad juhtudel, kui sihitist laiendab verbi pöördelisi vorme. Kui sihitist laiendab käandelisi vorme (*da-* ja *ma-*tegevusnime, *des-*, *mas-*, *mast-*, *mata-* ning *maks-*vormi, *v-*, *nud-* ja *tud-*kesksõna ning *vat-*vormi), tuleb põhireeglitele lisaks totaalsust ja partsiaalsust määrava tegurina kas suuremal või vähemal määral ka põhisõna vorm. Seetõttu on otsustavaks vaadelda eraldi neid juhtumeid, kus sihitist laiendab verbi käandelisi vorme.

a. Sihitis *da*-tegevusnime laiendina

da-tegevusnime juurde kuuluv käandsõnaline sihitist 91 allub üldiselt samadele reeglitele, mis kehtivad pöördelises muutes olevat verbi laiendava sihitise kohta.

Käandsõnaline sihitist laiendab enamasti *da*-tegevusnime, mis on seotud pöördelises vormis oleva verbiga. Näit. *Nii sain võita mõne päeva.* (E. Kallas, Lg 1963 1404.) *Püüab sind peibutada.* (Vilde MS 160.) *...siis kõlbas siia vähemalt karja ajada.* (Roht T 4.)

Sihitis laiendab samuti *da*-tegevusnime, mis on lauses aluseks, öeldiseks või öeldistäiteks. Näit. *Raske, väga raske on seda puuvilla kasvatada.* (Kesamaa M 161.) *Mõtle mine jättal!* (Rannet N 110.) *Mõisavanemad rahul, moonaküll, et naist-last toita.* (Vilde MS 40.) *Olla tõeline sõber on abistada kaaslast hädas.*

Sihitislik laiend võib kuuluda ka täiendiks oleva *da*-tegevusnime juurde. Näit. *Mis tore ülesanne oma jõudu kohe proovile panna!* (Semper K 31—32.) *Mulle tehti ettepanek valida endale varjunimi.* (Laasi, K 284.)

Kõigepealt vaatleme juhtumeid, kus sihitise põhisõnaks olev *da*-tegevusnimi kuulub pöördelises muutes oleva verbi juurde.

da-tegevusnimega seostuvad need verbid, mis märgivad psüühilist laadi tegevust või seisundit, väljendades soovimist, tahtmist, võimist, tohtimist, tundmust vms. Tegevusnimes võivad aga esineda väga mitmesuguse tähendusega pöörd sõnad.

Enamik *da*-tegevusnimega seostuvaid verbe, nagu *aiama*, *armastama*, *ihkama*, *kannatama*, *soovima*, *tahtma*, *võimaldama* jt., võivad ka ilma tegevusnime vahenduseta omada nimisõnalist sihitist: vrd. *aitab kanda kohvit* ~ *aitab vanakest*, *ihkab näha kaugeid maid* ~ *ihkab vabadust*.

Pöörd sõnadega *võima*, *tohtima*, *raatsima*, *jaksama*, *jõudma*, *suutma* jt. ei saa aga ilma *da*-tegevusnime vahenduseta kasutada nimisõnalist sihitist, näit. *võib tüdart aidata*; *jõuab artikli kirjutada*.

Märkus 1. Ainult üksikud asesõnad, nagu *seda*, *midagi*, *sama*, *sedasama* jt., võivad ka otseselt, ilma *da*-tegevusnime vahenduseta, olla asjaomaste verbide puhul sihitiseks. Näit. *Ta suudab seda kindlasti.* *Seda näud Thu küll ei või.* *Sedasama võid sinagi.* *Ei tema jaks midagi.*

da-tegevusnime laiendava sihitise puhul oleneb täis- ja osasihitise kasutamine kogu sõnaühendiga (nii pöördelises muutes kui ka *da*-tegevusnimes oleva verbiga) väljendatud tegevuse iseloomust.

Kõigepealt on vaja silmas pidada *da*-tegevusnime vormis oleva verbi kui sihitise otsese põhisõna semantikat. Nii on käändsõna line sihtis alati partsiaalne, kui *da*-tegevusnimes oleva verbi tähendus seda nõuab (vt. partitiivsete verbide kohta lk. 148–150). Näit. *Ma tõin teda koguni armastada.* (J. Saar V 57.) *Üldse oskab Pall inimesi veenda.* (Kesamaa M 53.) *Viimaks olid marakratid kadunud ja suuremad võisid ehtimist ja puhastamist jätkata.* (Madarik V 27.)

Kui *da*-infinitiivi vormis on aspektilised või tulemuslikkust märkivate sõnadega seotud partitiivsed pöörd sõnad, tuleb jälgida infinitiiviga väljendatud tegevuse iseloomu kõrval ka *da*-tegevusnime põhisõna, pöördelises muutes oleva verbi tähendust.

Suurem osa *da*-tegevusnimega seostuvaid verbe kuulub tulemuseta, ajaliselt jätkuvat tegevust väljendavate verbide hulka. See avaldab suuremal või vähemal määral mõju ka infinitiivi laiendavale sihitisele. Nii esineb järjekindlalt osasihitis, olenemata nimisõnalise objekti otsese põhisõna, *da*-infinitiivis esineva verbi enda iseloomust, kui tegevusnimi seostub tundmust märkivate pöörd sõnadega, nagu *armastama, häbenema, kartma* jt. Näit. *Nõnda nagu ta kartis kord kaotada oma ema, nõnda ta kartis nüüd kaotada oma naist.* (A. Jakobson T 71.) *Ta armastas kasutada ladinakeelseid ütlemissi.* (Kuusberg E 21.)

Teiste *da*-tegevusnimega seostuvate verbidega, nagu *jõudma, kavatsema, laskma, lubama, soovima, suutma, tahtma, tohtima* jt., võib esineda nii osa- kui ka täissihitis: vrd. *soovin osta seda raamatut ~ soovin osta selle raamatu; tahan saata sõbrale pakki ~ tahan saata sõbrale paki.*

Verbid, millega seostumisel võib *da*-tegevusnime laiendada ka täissihitis, väljendavad soovi, või tahtmist (*ihkama, soovima, tahtma* jt.), võimist või suutmist (*jõudma, suutma, tohtima, võima* jt.). Soovi, tahtmist, võimist ja suutmist väljendavad verbid ei avalda *da*-tegevusnime laiendavale sihitisele nii tugevat mõju kui tunde verbid. Sihitise totaalsus ja partsiaalsus oleneb siin rohkem *da*-tegevusnimes olevast verbist kui viimase põhisõnast verbi pöördelises muutes. Kui käändsõnaline sihtis on seotud sõnaühendiga, kus nii pöördelises vormis kui ka tegevusnimes olev verb võimaldavad täisobjekti, kasutatakse osa- või täissihitist vastavalt üldistele reeglitele.

Seega kasutatakse täissihitist, kui kogu sõnaühendiga väljendatud jaatav tegevus on mõtestatud lõpetatuna või lõpetatavana (tulemuslikuna), millega kaasneb jaotatava tegevusobjekti korral viimase hõlmamine tegevusse tervikuna. Näit. *Kavatseb korraldada koosoleku. Kas sa suudad õhtuks töö lõpetada? Kuidas võisin selle unustada!* (Metsar U 101.)

Juhan lubab veel ühe lehma rahaks teha... (Tooming KA 61) *Seejärel otsustasid hitlerlased partisanid hävitada.* (Lumi, R 105.) *Ja siiski on ta inimene, kes tahtis ja tahab alla neelata mered ja ookeanid...* (Smuul JM 93.) *Mühatas öelda tervituse ja kadus.*

Osasihitis aga esineb juhtudel, kui kogu sõnaühendiga märgitud tegevus on mõtestatud jätkuvana, korduvana või tulemuseluna, kui tegevus haarab objekti osaliselt või kui lause on eilav. Näit. *Hugo tahab praegu eeskoja ust lahti tõmmata...* (Liiv T 155.) *Seda toimingut võis ta sama paberosiga korduvalt sooritada...* (Tammsaare IO IV 73) *Mõni kütt vahest oli katsunud mäkra ta koopast kätte saada, aga sellel polnud tulemusi olnud.* (Roht J 4.) *... sellega sa püüdsid saavutada head eesmärki, kuid see tegi minust salaliku.* (Krusler K 65.) *Käskisin anda päästetule veidi kuuma teed ja konjakit...* (Männik R 77.) *Minu süda ei lubanud poissi jätta.* (Sergo M 379.) *... rühmasin ainult tööd teha...* (Tammsaare I I 308.)

Osa- ja täissihitise vaheldumist põhjustab teataval määral ka ühelt poolt öeldisverbiga ja teiselt poolt infinitiiviga väljendatud tegevuse vastandamine, millele lisandub asjaolu, kas tegemist on konkreetse või üldise, määramata tegevusega.¹⁴

Kui peetakse eeskätt silmas *da*-infinitiivis avaldatud tegevust, mille teostamiseks on konkreetne soov või kavatsus, kasutatakse täissihitist. Näit. *Kolhoos kavatses kevadel uue mootorpaadi osta. Tahan puhkuse ajal väikese matka ette võtta.*

Kui aga tõstetakse esile esmajoones öeldisverbis avaldatud tegevust ja räägitakse millegi teostamisest üldse, siis kasutatakse osasihitist. Näit. *Kolhoos kavatses kevadel uut mootorpaadi osta. Tahan puhkuse ajal väikest matka ette võtta.* Raja peremões tahab endale kevadel suurt ilusat häärberit ehitada. (Luts K 163.)

da-tegevusnimi on mõnikord seostatud umbisikulises lähenduses kasutatava verbiga 3. pöördes. Sellisteks impersonaalisteks pöörd sõnadeks on *tuleb, tarvitseb, maksab, annab* jt., nagu *tuleb teha, tarvitseb näidata, maksab lugeda, annab otsida.* Käesoleval juhul *da*-tegevusnime laiendav nimisõnaline sihtis allub üldistele reeglitele nagu muudelgi juhtudel, esinedes seejuures täissihitisena ainult nimetavas (vt. lk. 173).

Näiteid täis- ja osasihitise kohta:

a) **täissihitis:** *Lenin vallutas meie mõtted ja südamed nii, et näis: maksab tal vaid hüüda võitluskutse, ja me kõik olek-*

¹⁴ Vrd. J. Aavik, *op. cit.*, lk. 133.

sime sööstnud lahingusse. (NÕ 1957 52.) *Kirjad tuleb masti külge kinni naelutada.* (Kibuvits E 156.);

b) osasihitis: *Siin tuleb uusi hooneid juurde ehitada ja vanu remontida. Maksab siis igaühe käest kaastunnet kerjatal* Mind peetakse mu tagasihoidlikkuse pärast alaealiseks, kellele kõlbab anda ainult noorsooväljaandeid. (Mallikas I 95.)

da-tegevusnimi, mida laiendab sihitis, võib olla lauses ka aluseks, öeldiseks, öeldistäiteks või täiendiks. Neil puhkudel on täissihitis samuti alati nimetav (vt. lk. 172–173). Teda kasutatakse, kui da-tegevusnimega väljendatud tegevus on mõtestatud lõpetatuna või lõpetatavana (tulemuslikuna) ja kui muud täissihitise nõuded on täidetud. Järgnevalt näiteid, kus da-tegevusnimi on lauses aluseks: *Pärast isa matuseid oli Peetril esimeseks mureks otsida teenistukoht laevale..* (Sergo M 78); *öeldiseks ekspressiivseis lauseis: Operatsioon kohe lõpetada!* (A. Jakobson TS 72); *öeldistäiteks: Oma alal edasi jõuda on ületada iga raskus, olla sihikindel, visa ja väsimatu; täiendiks: Talud said käsu sulane või tüdruk mõisa saata..* (Vilde MS 413.)

Osasihitist aga tarvitatakse neil kordadel, kui da-infinitiviga väljendatud tegevus on mõtestatud jätkuvana (tulemusetuna) või esineb muid osastavat nõudvaid tegureid. Näit. *Säärast oli raske ja valus vaadata.* (Sirge T 192.) *August songulas aeg-ajalt ohje, et hobust taga sundida.* (Sikemäe K 96.) *On vist küll hirmus raske kirjutada pikka teost..* (Tooming L 39.) *.. polnud põhjust säilitada vaenlase sooja hommikueinet ja töökorras kööki.* (P. Gross, K 354.)

Märkus 2. Olgu juhitud tähelepanu sellele, et da-tegevusnime laiendiks võib olla sihitis vaid sel korral, kui tegevusnime vormis olev verb on sihiline. Kui aga da-infinitivi vormis on sihitu verb, ei ole temaga seotud käändsõna sihitis, vaid mõni muu lauseliige. Näiteks on lausetes *Ka mina võin sin midagi ära teha* ja *Kas siit lohib midagi saada?* sõna *midagi* sihitiseks, aga lauses *Ka mina võin sin midagi olla* on sõna *midagi* öeldistäiteks.

Märkus 3. Jälgides da-infinitivi põhisõnaks olevate verbide mõju da-tegevusnime laiendavale sihitisele, peetagu silmas ka seda, kas infinitiiv on objektiline või subjektiline.

Subjektilise da-tegevusnime puhul on temaga väljendatud tegevuse sooritajaks alusena esinev tegija või ohja. (*Ma tahan osta selle raamatu.*) Kui da-tegevusnimi on objektiline, on temaga väljendatud tegevuse sooritajaks sihitisena või sihitismäärusena esinev tegija või ohja, näit. *Ta käskis mind (mul) ukse kinni panna.* Siin sõltub sihitis *mind* öeldisverbist *käskis*, sihitis *ukse* on aga seotud tegevusnimega *kinni panna*.

b. Sihitis des-vormi laiendina

des-vormi laiendina kasutatakse enamasti osasihitist, sest temaga märgitakse tavaliselt toimumisel olevat tegevust, mille kestel kulgeb teine, põhiline tegevus. Näit. *Ta ruigas süües kogu aeg, otsekui mingit tänulaulu lauldes.* (Tuglas Vä 15.) *Ühe mehe käsi jäi ust enese järel kinni tõmmates uhiuuele ja illusale lingile peatuma..* (Kibuvits E 5.) *Teised ajavad sõnnikuvankrites Mahtra poole, teel jalamehi peale võttes.* (Vilde MS 312.) *Seal sirutas ta enese, keppe kaenlasse võttes, põõsa taha märja rohu peale maha* (Vilde MS 231.)

Mõnikord võib des-vormi laiendada ka täissihitist. Need on juhtumid, kus des-vormiga väljendatakse kõrvaltegevust, mis on lause põhiosa suhtes vahetult eelnev ja lõpetatud. Niisugusel korral saab des-vormi asendada nud-kesksõnaga, nagu *Avades tasa ukse, astus öde palatisse.* (Tali, K 408.) = *Avanud tasa ukse, astus öde palatisse.*

Vahel kasutatakse täissihitist ka peategevusega samaaegset tegevust märkiva des-vormi laiendina, kui peetakse silmas eeskätt tegevuse resultatiivsust või lõpetatust. Sel korral võib des-vormi väljendada

a) peategevusega samaaegselt lõppenud tegevust. Näit. *Üks mürsk langes tagala staabi majja, purustades täielikult katuse ja osaliselt lae.* (Susi, K 348.) *Kümmekonna meetri kauguselt lastud kuul rebis katki ainult sinell, jättes mehe enda aga täiesti puutumata.* (Jõgi, K 291.);

b) ka ajaliliselt kestvat ja korduvat tegevust, kui see on mõtestatud tulemuslikuna. Näit. *Maantee jookseb, maantee ruttab üle silla, üle jõe, jättes maha rohtu raja, oma öe.* (Under VL 141.) *Aeg lendas kiiresti, tuues järjest lähemale meie ärasõidutunni.* (Michelson, K 34.) *Nad täitsid oma ülesanded mehiselt, kohusetruult ja edukalt, teenides sageli ara vahetu või ka kõrgema ülemuse kiituse.* (Külaots, K 322)

Seejuures tuleb tähelepanu juhtida asjaolule, et täis- või osasihitise valik sõltub ka sõna järjestusest. Kui des-vorm asetseb enne sihitist, tundub täissihitis loomulikuna, nagu *Esimees väljus, lüües silmad käekellale* ja *Ta lahkus, võttes kohvri kaasa.* Sel juhul aga, kui sihitis on enne des-vormi, saab kasutada ainult osasihitist, näit. *Esimees väljus silmi käekellale lüües ja Ta lahkus kohvrit kaasa võttes.*¹⁵

¹⁵ Vrd. J. Aavik, op. cit., lk. 137.

Märkus. Mõnikord esineb *des*-vormi funktsioonis ka oleviku kesksõnast tuletatud *lit* lüheline viisimäärus. Nagu *des*-vormigi võib teda laiendada sihitis. Viimane on seejuures alati osastavas. Näit. *Maandusin mäerekordit kor-dalt 88 meetri tähtse juures.* (Ed 1971 18) *Ta püüdis alati peanäite-juhti jäljendavalt esineda. Me peame toimima õnnestust enneta-valt*

c. Sihitis *ma*-tegevusnime laiendina

- 93 *ma*-tegevusnime laiendina esineb ülekaalukalt osasihitis. Lauses on *ma*-tegevusnimi seotud enamasti pöördelises muutes oleva verbiga (*hakkab astuma, sunnib tegema, läheb vga-tama jne*), kuid võib kuuluda ka verbi käändeliste vormide juurde. Näit. *Ta peab minema uut aeda tegema; tahab minna saatma sõpra, tulles küsima teed; oli minemas raha tagasi nõudma; ei väsinud keelitamast poega seda tegema; lahkus, jäämata kuulama kontserti; dokumente küsima tulnud küsk-jalg; heinatööd tegema kutsutud šefid; õunu ostma ruttav tütarlaps.* Üksikjuhtudel võib *ma*-infinitiiv esineda ka iseseisvalt, ilma et ta kuuluks mingi verbivormi juurde, nagu *Nüüd puid lõhkuma ja hagu raiuma!* Mõnikord laiendab tegevusnimi ka oma-dus- või nimisõna. Näit. *Olen alati valmis sõpru aitama. Sa oled mees kõike tähele panema.*

ma-tegevusnimega seostuvaid öeldisverbe võib jaotada kahte rühma: 1) verbideks, mille puhul tegevusnime laiendav sihitis on alati osastavas ja 2) verbideks, mille puhul saab kasutada ka täissihitist.

Alati kasutatakse osasihitist, kui *ma*-tegevusnimega on seosta-tud pöörd sõnad, mis väljendavad *alustamist, jäämist, liikumist ja saatmist* (*asuma, hakkama, jooksmas, jääma, minema, ruttama, saatma, tulema jne*). Näit. *Toots näeb, et pääsu ei ole, ja hakkab pintsaku nõõpe lahti tegema.* (Lutš K 89.) *Mind saadeti ojaäärtele lillesid korjama.* (Tuglas T VIII 40.) *Tulin Niina Aleksandrovnale aruannet tooma.* (Kibuvits E 189.) *Jäin ilusat maakohhta vaatama.* (Kitzberg VT I 629.)

Samuti kasutatakse osasihitist, kui *ma*-tegevusnimi on seotud verbidega *juhtuma, nõustuma, pääsema, õpetama, õppima jne*. Näit. *Õpiti lugema kaarti ja joonestama skeeme vaen-lase asetusest.* (Paul, K 74.) *Muidugi veel seegi, et Toomas õpe-tas mind armsaks pidama ühte kohta mu kodumaa kaardil.* (Maasik, Lg 1962 352.) *... nõustusin tema käest piipu vastu võtma...* (Leberecht S 90.) *Eesliini mees pääseb harva välja-vaateid nautima, täie sõõmuga rõõmu rüüpama.* (Sirge, Lg 1962 344.)

Ainult sel juhul, kui *ma*-tegevusnime põhisõnaks on *kohus-tumist, sundimist, lubamist ja õigustamist* märki-tud verbid, nagu *kohustama, käsutama, panema, pidama, sun-dama, volitama, õigustama jne*, on võimalik kasutada ka täis-sihitist. Tegevuse kestust määrab siin ainuüksi *ma*-tegevus-nimes oleva verbi kui sihitise otsese põhisõna iseloom, mitte aga pöördelises muutes oleva verbi tähendus.

Täissihitist kasutatakse, kui *ma*-tegevusnimes on aspektilised või tulemuslikkust märkivate sõnadega seotud partitiivsed pöörd-sõnad ja kui kõik täissihitise tarvitamise nõuded on täidetud. Näit. *Sulane pidi ruttu hobuse rakendama, teemoona ree peale panema...* (Kreutzwald J 474.) *Ants on õigustatud saama sellest summast suurema osa. See mees on volita-tud välja võtma täiendava koguse ehitusmaterjali.*

Osasihitist tarvitatakse, kui *ma*-tegevusnime vormis on parti-tiivsed verbid. Näit. *Te oleksite pidanud Peeter Voltsi nagemas neil päevil.* (A. Saar I 55.) *Eks meesterahvad pea-vad ikka abiutama naisi.* (Kesamaa M 81.) *Laualaekast lei-tud kollunud kiri sunnib Elsat võõrsil viibivat sõpra meenu-tama ja taga igatsema.* Samuti esineb osasihitis, kui *ma*-tegevusnimes on küll aspektilised või tulemuslikkust märkivate sõnadega seotud partitiivsed pöörd sõnad, kuid lauses leidub osas-luval nõudvaid tingimusi. Näit. *Oma pea ja omad käed pidiid välja vedama, andma kõhutäidet ja ka riidet selga.* (Maasik, Lg 1962 353.) *See sunnib teda kõige raskemal tingimustel maad rentima...* (Vilde MS 118.) *Jah, seda te olete õigustatud tegema.* (A. Jakobson VT IV 240.)

Pöörd sõna käändelisi vorme; laiendavast *ma*-tegevusnimest lohtuv käändsõnaline sihitis on osastavas. Näit. *Ta kohustas sekretäri hakkama tänasest päevast peale saabunud ajakirju registreerima. Ta palus perenaist hakata teed keetma. Tullles paluma klaasikest vett, astus võõras poiss arglikult kusse. Õde oli minemas poodi sisseoste tegema. Ta oli väsinud sundimast Peepu lõpetama sõprust kahtlaste noormeestega. Võõras lahkus, jäämata kauemaks direktorit ootama. Kolmandat pudelit nõudma tulnud mehelt tuleb aga küsida avansitüht...* (Sergo M 193.) *Perenaise ülesandeid täitma kutsutud tädi valmistab õhtusööki. Ta tuli õhtul laboratooriumi jäämaks lõpetama pooleliolevat katset.*

Mõnikord võib *ma*-tegevusnimi esineda ka öeldisena. Näit. *Mees kohe puid raiuma. Kõik peenraid rohima!* Sellistes lau-tes on *ma*-tegevusnime laiendav sihitis järjekindlalt parti-tiivne, sest *ma*-infinitiiv märgib tegevuse algust või olukorda saatumist, mistõttu temaga väljendatud tegevus ei saa olla lõpe-tatud. Näit. *Ja nüüd ülesannet täitma!* (Leberecht S 185.) *Kes*

suitsu tõmbama, kes kuuma nahka jahutama. (Tooming, Lg 1962 975.) *Ruttu kartuleid koorima!*

ma-tegevusnimi võib laiendada ka nimi- või omadussõna.

Omadussõnaühendites on *ma*-tegevusnime laiendav sihitis enamasti osastavas. Näit. *Ta oli omalt poolt vestlusi kitsi toetama.* (Krusten R 72.) *Marta on mulle jutustanud, et te nii lahke olete teda pikal sõidul enese kaitse alla võtma.* (Kitzberg VT I 594.) Üksikutel juhtudel võib *ma*-tegevusnime laiendada ka täissihitis. Näit. *Kõik see... teenis ühtki eesmärki — et pataljon oleks võimeline ka kõige keerukamas lahinguolukorras täitma iga ülesande.* (Michelson, K 477.) *Ta kinnitas, et tatarlastest võitlejad on valmis selle õilsa missiooni täitmisel ohverdama kogu oma jõu ja vajaduse korral ka elu.* (Palm, K 460.)

Nimisõnaühendites laiendab *ma*-tegevusnime alati osasihitis, näit. *Jajah, sina oledki mees varast kinni püüdma.*

Märkus. Peetagu silmas, et sihitis saab laiendada *ma*-tegevusnime ainult sel juhul, kui tegevusnime vormis on transitiivne verb. Kui öeldisverb, mille juurde kuulub *ma*-tegevusnimi, on samuti transitiivne, võib ka teda laiendada sihitis. Siinjuures on tegevusnimes avalduva tegevuse sooritajaks öeldisverbi laiendava sihitisega väljendatud tegevusobjekt. Näiteks lauses *Peeter sunnats väikest venda nagu ja käsi pesema* ja *Ema pani lapsed õhtul lilli kastma* kuuluvad öeldiste juurde sihitised *venda* ja *lapsed*, *ma*-tegevusnimesid *pesema* ja *kastma* aga laiendavad vastavalt sihitised *nagu* ja *käsi* ning *lilli*. Pööratagu tähelepanu juhtumitele, kus transitiivse öeldisverbi puhul on *ma*-infinitivi vormis intransitiivne verb. Sel korral ei sõltu lauses esinev sihitis kunagi tegevusnimest, vaid öeldisverbist; *ma*-infinitiv aga on teomääruseks, andes tavaliselt oma põhisõnale resultatiivse iseloomu. Näit. *Tulsk lükkas lumed vihisema, lõi lumehanged kihisema...* (Niit, EA II 521.) *Viivi vedas Reeda jooksmas.* (Tooming, KA 219) *Igatähes ei teinud kassid eraelus liialt sääraseid nurjatuid häält, mis panid nüüd nii inimeste kui ka koerte südamed öökima.* (Tuglas Vä 285.)

d. Sihitis *mas*-, *mast*-, *mata*- ja *maks*-vormi laiendina

- 94 Pöördsõna *mas*-vormiga väljendatakse toimumisel olevat, seega kestvat, tulemuseni viimata tegevust, millest olenevalt esineb antud ühendeis alati osasihitis. Näit. *Armunud käivad siin teineteise silmades igavikku otsimas.* (Vaarandi, Lg 1962 1063.) *Poiss oli käinud heinakuhjale aeda ümber tegemas...* (Sergo M 67.) *Võõrastetoas oli peremees tervitajaid vastu võtmas.* (Semper P 134.)

***mast*-vormiga** märgitakse tegevust, mida sooritamast lakkatakse, millest loobutakse või keeldutakse, mille teostamiselt lahutatakse, mille tegemist keelatakse või takistatakse. *mast*-vormiga väljendatud tegevus on seega loomult lõpetamata, millest olene-

vall esineb antud ühendeis alati osasihitis. Näit. *...ennem muhulane lakkab laulus kiitmast oma saart.* (Smul, EL II 474.) *Täna, kui ta tuleb / otsimast tööd, / kaebab, et mure võib unegi ööl.* (Sütiste, EL II 128.)

***mata*-vormiga** väljendatakse *mata*-konstruktsioonis kõrvaltegevust, mille toimumist teise, peamise tegevuse kulgemise jooksul eitatakse. Olenevalt *mata*-vormi eitavast tähendusest kasutatakse siin järjekindlalt osasihitist. Näit. *Ta on olnud kogu aja teadvusel, kordagi kaotamata meelemärkust.* (Männik U 319.) *Joodi tulikuuma teed ja hammustati kuivikuid peale, laskmata minustki kübet maha kukkuda.* (Leberecht S 24.)

Märkus. Kui *mata*-vorm seostub verbidega *jätma* ja *unustama*, kasutatakse täissihitist. Näit. *Pudeli aga unustas kogemata luku taha panemata.* (Sergo M 438) *«Mehed, jätame abiteo tegemata!»* (Vilde MS 185.) Neis lauseis ei kuulu aga sihitis mitte *mata*-vormi, vaid öeldisverbi juurde. Sellega seletubki täissihitise tarvitamine ka neil juhtudel, kus *mata*-vormis esinevad partitiivsed pöördsõnad. Näit. *Mees jättis tigea koera peksmata. Anne unustas pudru segamata.* (Vrd. Ärge unustage haiget külastada! Siin sõltub osasihitis haiget mitte öeldisverbist, vaid *da*-tegevusnimest külastada.)

***maks*-vorm** on hakanud leidma rohkemat kasutamist tänapäeva kirjakeeles. *maks*-vormi laiendina võib kasutada nii osasihitist, nagu *Näiteks jäetagu hästi meelde Mariuse ja Korneiluse kohtumine... võrdlemaks seda siis teisega...* (Kaalep, Lg 1968 1593.) ja *Ma veel püüan teda veenda saamaks temalt siiski nõusolekut selles asjas, kui ka täissihitist.* Näit. *Ta muutus järjest passiivsemaks ja ükskõiksemaks vahetamaks pikapeale oma juhtiva positsiooni tähtsusetu kõrvalseisja osavastu.*

e. Sihitis kesksõnade ja *vat*-vormi laiendina

***v*-kesksõnaga** märgitakse olevikus toimuvat, seega parajasti 95 kestvat ja lõpetamata tegevust. Seetõttu esineb *v*-kesksõna laiendina alati osasihitis. Näit. *Seda maad läbi tee suundus vasakul raudteejaama...* (P. Gross, K 350.) *Oh müüre mata vad jasmiinihanged, / oh õitelund!* (Under VL 56.)

***nud*-kesksõna** laiendav sihitis allub üldistele sihitise reeglitele. Et ta väljendab minevikulist, seega harilikult lõpetatud tegevust, esineb siin ülekaalukalt täissihitis.

Täissihitist kasutatakse, kui *nud*-kesksõnana esinevad aspektiivsed või tulemuslikkust märkivate sõnadega seotud partitiivsed pöördsõnad jaatavas kõnes, kusjuures tegevusobjekt allub tervikuna põhisõnaga väljendatud tegevusele. Näit. *Valkja räti põue pistnud kähku, / Reet on tume nagu söödimuld.* (Raud J 138.)

Seadnud valmis magamisaseme, kõndis ta büroost välja. (Sirge T 414.)

Osasihitist tarvitatakse neil juhtudel, kui *nud*-kesksõna vormis on partitiivsed pöördsonad ilma tulemuslikkust märkivate sõnadeta või kui lauses leidub muid osastavat nõudvaid tingimusi. Näit. *Kuid naised rääkisid Mariast kui õnnetust, ilusast, lapsikust, ülekohut kannatanud inimesest.* (Smuul K 37.) *Enamikus olid nad tugevate lihastega, rasket tööd ja tormi kogenud mehed.* (Sergo M 193.) *Näinud Kiigardi Heinot, läks ta reipalt auto juurde.* (Vaher E 107.) *Veidi kappi korrastanud ja nõusid pesnud, heitis ta puhkama. Korduvalt töökohta vahetanud ja kergemat elu otsinud, ei ole see mees millelegi püsivamale peatuma jäänud.*

tud-kesksõna nagu *nud*-kesksõnagi märgib minevikulist tegevust, mistõttu siin kasutatakse enamasti täissihitist, kusjuures ainsuslik täissihitis on ainsuse nimetavas (vt. lk. 172). Näit. *Väike maakuulamisretk tehtud, võtame järgmisel päeval ette juba pikema jalateekonna Norrasse.* (Semper M 234.) *Šarmantne foto ära saadetud, hakkavad kirjad käima.* (Krusten P 33.) *Vankrid lagedale tõmmatud, juhatas Tiit Lindale ruuna riistad kätte.* (Raud K 58.)

Osasihitist kasutatakse, kui *tud*-kesksõna vormis on partitiivsed pöördsonad või kui tegevus haarab objektist osa või ebamäärast hulka. Näit. *Tundide viisi lokaatorit jälgitud, tunti väsimust. Filmi vaadatud ja tantsu keerutatud, mindi laiali. Puid lõhutud ja vett kantud, jäädi õhtule.*

vat-vorm ei avalda olulisel määral mõju teda laiendavale sihitisele. Objekt esineb siin täis- ja osasihitise käändes vastavalt üldistele reeglitele.

Näiteid täissihitise kohta: *Ta uskus temast saavat endale hea sõbra. Ema arvas leidvat üsna hea poja. Kogukaš kapten näis ütlevat oma tervituse laia, sundimatu hooga.* (Hint TR II 5.)

Näiteid osasihitise kohta: *Meie mõtted öeldakse, teinekord peegeldavat rohkem meie eneste sügavale südamesse surutud muresid kui teiste omi.* (Hint TR I 132.) *Kui ta kabeliaast mööda sai, arvas ta nägevat teekäänaku taga väikest tüdrukut, kes mööda teed kiiresti edasi sammus.* (Luts K 23.)

Markus. *vat*-vormi saab sihitis laiendada ainult siis, kui selles vormis olev pöördsona on transitiivne (Ma kuulsin teda laulvat üht populaarset laulu). Juhtudel aga, kas *vat*-vormis olev pöördsona on intransitiivne (Ta nägi ukse tagi olevat), kuulub sihitiseks olev lauseluge mitte *vat*-vormi, vaid lause teadvõrbi juurde kuulvate *vat*-vormis oleva intransitiivse pöördsona juurde kuuluda ka sihitise käändes esinev lauseluge. Näit. *Igaüks arvab selle õige aja olevat, milles ta elab.* (Liiv T 149.) *Tema naaber Vipper leiab selle kõik-tuhja lori ning vananaiste jutu*

olevat. (Luts K 267.) Esimeses lauses on *vat*-vormiga seotud sona aja intransitiivses lauses sonad *lori* ning *jutu*, mis ei ole aga sihitisteks, vaid on määrusteks. Sisult on nad seotud sihitisega, milleks on kummaski lauses sõna *selle*. *vat*-vorm on alati lauses teomääruseks (vt. § 120).

Selgituseks olgu öeldud, et kui muuta asjaomane konstruktsioon ümber ülevallauseks, muutub sihitise käändes olev lauseluge oelaistatuseks. Kui *vat*-vormis olev pöördsona on intransitiivne, ta teadis enese väga inimese olevat. (Bornhöhe TJ 180.) — *Ta teadis, et ta on väga inimese.* Juhul, kus *vat*-vormis olev verb on sihilme, jääb antud lauseluge ka ümbermuudetud lauses sihitiseks. *Vahel arvas kuulvat samme.* (Mändmets T I 427.) — *Vahel arvas, et kuulab samme.*

Lõpuks juhtagu tähelepanu veel asjaolule, et *vat*-vorm langeb vormilt ühte kaudse kõneviisiga, nagu *Ta ostvat selle raamatu kindlasti* ja *v*-kesksõna osastavaga, näit. *sõpra aitav õpilane, sõpra aitavat õpilast*

3. SIHITISE KÄANDED

a. Täissihitise käanded

Ainsuse nimetav

Täissihitis ainsuse nimetavas olenevalt põhisõna vormist. 96 Olenevalt põhisõna vormist kasutatakse täissihitist ainsuse nimetavas järgmistel juhtudel:

1) kui öeldis on umbisikulises tegumoes;

2) kui öeldis on käskivas kõneviisis;

3) kui sihitise põhisõnaks on *da*-tegevusnimi, mis on lauses a) aluseks, öeldiseks, öeldistatiteks või täiendiks, b) seotud umbisikulise tegumoe tähenduses kasutatud pöördsonaga ainsuse 3. pöördes (*maksub, tuleb* jt.).

1 Kui lause öeldis on umbisikulises tegumoes, on ainsuslik täissihitis alati nimetavas. Peetagu silmas järgmisi juhtumeid:

a) sihitis laiendab umbisikulises tegumoes olevat öeldist. Näit. *Esiti valitakse nõukogu, pärast vallavanem.* (Metsanurk P 161.) *See rasket tööd tehti enamasti ühiselt.* (Sirge, Tä 13.);

b) sihitise põhisõnaks on *da*- või *ma*-tegevusnimi, mis on umbisikulises tegumoes oleva öeldise laiendiks. Näit. *Otsustati viimaks muretseda uue keisri pilt, aga raam jätta vana.* (Madarik V I 84.) *Annele oli näidatud lugupidamist sellega, et paluti teda siht lahti niita.* (Sergo M 248.) *Mulle lubati osta sünnipäevaks viin.* (Õpilast kohus-

tati välja maksma raamatukogust võetud raamat, mille ta oli ära määrinud;

c) nimetavas on tud-tarindiga lauses ka ainsuslik täis-sihitis, mis on selles tarindis peasõnaks. Näit. *Aktus peetud, uue hooga pandi pillidele poognad, pidu jätkus sedamaid.* (Raud J 135.) *Suur väsimus puhatud, otsiti kaasavõetud leiva- ja lihapaala kottidest ning hakati linnupetet võtma.* (Metsanurk U 34.)

2 Kui lause öeldis on käskivas kõneviisis, on ainsuslik täissihitis samuti nimetavas, ja nimelt:

a) sihtis laiendab käskivas kõneviisis olevat öeldist. Näit. käskiva kõneviisi mitmuse 1. isikus: *Tehkem lahti mänguring, / laskem sisse vennake.* (Merilaas R 103); käskiva kõneviisi 2. isikus: *Anna mulle pileti!* (Smuul K 78.) *«Anna, seadke mu seljakott valmis!»* (Semper P 56.); käskiva kõneviisi 3. isikus. *Õppigu ise seaduseraamat ja vene keel selgeks..* (Bornhöhe TJ 55) *Tehtagu plaan, kuidas ta lõksu püüda.* (Lintrop O 157.);

b) sihtise põhisõnaks on da- või ma-tegevusnimi, mis on käskivas kõneviisis oleva öeldise laiendiks. Näit. *Kas teate, härra Ennuk, te andke minulegi lõlkida mõni raamat.* (Luts J II 190.) *Lase poisil see töö valmis teha.* *Kohustuge see ülesanne lõpule viima*

Märkus. Kõnekeeles tarvitatakse mõnikord käskiva kõneviisi tähenduses ka kindla kõneviisi mitmuse 1. isikut, kasutades käskiva kõneviisi analoogial omastava asemel ainsuse nimetavat. Näit. *«Noh, siis peame see nõu,» ütles ta viimaks..* (Metsanurk VT 59.) *Võtame üks «reispass»!* (Rannel N 180) *Teeme üks sõit!*

Sageli esineb pöörd sõna *paluma* 1. isikus koos da-tegevusnimega viisakusvormina käskiva kõneviisi tähenduses, millest olenevalt käändsõnaline täissihitis on samuti nimetavas. Näit. *Palun mulle palk kohe välja maksta! Palume näidata meile plats kätte.* *«Palume teha kümnenimuline vaheaeg!» ütles Otto-vallavanema poole pöördudes.* (Metsanurk P 127.)

Ka pealiikmeta lauses, mis väljendab käsku, esineb sihtis ainsuse nimetavas. Näit. *«Vasar siia!»* (Smuul M 141.) *«Plotski maha ja labidas pihku!»* (Angervaks H 235.) *«Pileti mulle ja eidele!»* (Smuul K 77)

3 da-tegevusnime puhul on ainsuslik täissihitis nimetavas järgmistel juhtudel:

a) kui da-tegevusnimi esineb alusena. Näit. *«Kellele küll tuli mõttesse kustutada tuli...»* (Paul, K 77.) *Õhtul koju tulnud, on tal esimeseks mureks Mikk üles otsida.* (Tammsaare VJ 50.) Alusena esinev da-tegevusnimi on seejuures sagedasti seotud omadussõnaga või v-kesksõnaga, nagu on (oli, oleks,

olevat) tulusam, hõlpsam, kasulik, parem, tarvilik, mõistlik, lubamatu, olstarbekohane, soovitatav jt. Näit. *...kolhoosile oleks tulusam mets omal jõul üles töötada.* (Tooming L 50.) *Parem oleks ahi kohe seisma jätta ja raiumisega alustada.* (Kesamaa M 137.);

b) kui da-tegevusnimi esineb öeldisena (vt. § 45). Näit. *Heita sinna õige granaat!* (Lumi, VR 106.) *Vaat, just see pörsas mulle silmapilk praadida!* (Tuglas Vä 322.) *Kas võtta nüüd enne naine, — / või koguda kukruke raha..?* (Haava, EL II 238.) *Üks lennukiterivi järgnes teisele, et puistata alla oma pommikoorem.* (Kiljako, K 39.) *...ei leia kohta, kuhu müts panna.* (Smuul JM 120.) *Noh, mis veel? Laadida peale koletu suur koorem ja see kohale viia?* (Unt, Lg 1964 1617.);

c) kui da-tegevusnimi esineb öeldistäitena. Näit. *Taganemine on jätta võiduvõimalus vastasele.* *Teenida rahvast on täita oma kohustus kodumaa ees;*

d) kui da-tegevusnimi on täiendiks. Seejuures võib täiendi põhisõnaks olev nimisõna esineda lauses a) alusena. Näit. *2. pataljonil oli käsk vallutada rünnakuga Gnika tugipunkt.* (Aava, K 488.) *Oli viimane aeg avada tuli.* (P. Gross, K 353.) *Nüüd äkki tuli ettepanek kirjutada mõni väike asjake kirjanike almanahhile.* (Vellend, KS 211.); b) sihtisena. Näit. *Kohe sain ka oma esimese ülesande — koostada esimene käskkiri..* (Liitoja, K 85.) *...andsin korralduse leida talle sobiv poolkasukas ja anda välja uus pluus!* (Michelson, K 475.); c) määrusena. Näit. *Jaan... oli tulnud Hiiumaale lootusega Mäki saare Karlaga kambas mõni paat valmis meisterdada.* (Sergo M 254.) *Tema ise oli ühes teiste sõduritega juba teist päeva Kaulatsi mõisat rünnanud ja nendega koos elanud ainsast püüdest — vastane mõisast välja löüa.* (Leberecht S 388); d) öeldistäitena. Näit. *See oli soov juua klaas külma vett;*

e) kui da-tegevusnimi on seostatud umbisikulisel tähenduses tarvitatud verbiga 3. isikus, nagu kõlbab, maksab, tarvitseb, tuleb jt. Näit. *Tuleb homseks lehele kõva artikkel virutada.* (Sirge T 250.) *Tuleb leida mingi lahendus..* (A. Jakobson VT 412.) *Sul tarvitseb ainult saata kutse, küll ta siis tuleb isegi.*

Täissihitis ainsuse nimetavas olenevalt sihtisena esineva käändsõna liigist. Olenevalt sihtisena esineva käändsõna liigist on täissihitis ainsuse nimetavas, kui objektiks on 1) põhiarvud (peale sõna üks), murdarvud pool, poolteist, veerand ja kolmveerand, samuti arvsõna tähenduses kasutatavad sõnad paar, mitukümmend, paarsada, kümme-kond jt.; 2) asesõnad kõik, mis, mitu jt.

Arvsõnadest on põhiarvud (peale arvsõna üks) täissihitisena

alati nimetavas, kusjuures neid laiendav täiend on osastavas. Näit. *Kaks meest, Aadu Andrei ja Peeter Olander, pidid tuhat hoopki kadalippu saama...* (Vilde MS 414) *Tahaksin neile öelda ainult kaks sõna.* (Männik Ü 306.) *Nad naeratasid talle oma nelikümmend kaheksa naeratust...* (Toomaspoeg V 204.)

Mõnikord kasutatakse põhiarve ka ilma täiendita. Sellistelgi juhtudel on põhiarv täissihitisena ainsuse nimetavas. Näit. *Me anname veoauto. Või kaks, kui sul kraami palju on.* (Tooming, Tä 165.) *See tuleb nagu kustki paremast ilmast kui see siin, kus üheainsa jänese pärast inimene kolmkümmend võib saada.* (Liiv T 134.)

Märkus 1. Tuleb juhtida tähelepanu sihitisele lauseis nagu *Ma maksan neli rubla üüri* ja *Ma maksan üüri neli rubla*. Lauseliikmete analüüs sõltub sin sõnajärjestusest. Kui arvsõna *neli* asetseb esikohal, on ta sihitiseks. Sõnad *rubla* ja *üüri* on temale täiendilaks. Kui aga sõna *üüri* on enne arvsõna, on ta sihitiseks, arvsõna *neli* aga hulga- ja mõõdumääruseks, mille täiendiks on sõna *rubla*.

Kui põhiarv ei märgi arvulist hulka, vaid esineb lauses substantiivses tähenduses, kasutatakse teda nagu nimisõnagi ainsusliku täissihitisena reeglipäraselt omastavas, kui sihitise põhisõna vorm ei nõua ainsuse nimetavat. Näit. *«Ma ainult mõtlesin seda, et... kui ma matemaatikas oleksin «kahe» saanud...»* (Pervik, Raud R 8.) *Sain oma viimase algebra kontrolltöö eest sulaselge «viie».* (Rannamaa K 161.)

Ainsuse nimetavas esinevad täissihitisena ka *murdarvud* *pool*, *poolteist*, *veerand* ja *kolmveerand*. Näit. *Jaan kiilus enese leti juurde ja võttis pool naela.* (Särgava, Lg 1963 545.) *Ulle ostis veerand kilo kompekke. Vello jõi ainult kolmveerand klaasi piima, Malle aga poolteist klaasi.*

Kui aga asjaomased sõnad esinevad nimisõna tähenduses või substantiveerunult, kasutatakse neid täissihitisena omastavas samadel juhtudel kui nimisõnugi. Näit. *Seal annab koolmeister mehele poole omast käest...* (Vilde J V 80.) *Anne lõpetas selle veerandi viitega.*

Ka ligikaudset hulka märkivad sõnad *paar*, *paarsada*, *veerand-sada*, *mõnikümmend*, *paarkümmend*, *paar tuhat*, *sadakond* jts. on täissihitisena alati nimetavas. Näit. *Major Roogas võttis paar suutäit.* (Kuusberg, Lg 1963 831.) *Hävitaskime veerandsada autot ja ühe hitlerlaste toidulao.* (Kallaste, R 88.) *Ta võttis kaasa paarkümmend rubla. Ta oli juba kümme-kond raamatut läbi lugenud.*

Kui sõna *paar* esineb nimisõna tähenduses, märkides kahest esemest koosnevat tervikut, siis on ta täissihitisena omastavas (kui lauses ei leidu ainsuse nimetavat nõudvaid tingimusi).

Näit. *Olgu siis, ma ostan paari vene saapaid* (Kitzberg VT I 21) *Vanaema kodus mulle paari kindaid.*

Hulka või mõõtu märkivad sõnad, nagu *gramm*, *kilogramm*, *klaas*, *koorem*, *kruus*, *liiter*, *pudel*, *puud*, *toop*, *tsentner*, *tükk*, *tünn*, *vakk* jt., alluvad kirjakeeles üldistele sihitise reeglitele, esinedes ainsusliku täissihitisena omastavas kaandes (kui lauses ei ole ainsuse nimetavat nõudvaid tingimusi). Neid laiendavates ei ole ainsuse nimetavat nõudvaid tingimusi. Näit. *See... meie ema tahaks saada toobitangu.* (Parijõgi J 81.) *Nüüd jutujätkuks / joome kruusi kuuma teed...* (Laht SS 37.) *Võiksid mulle klaasi limonaadi pakuda.* (Tooming KA 271.)

Märkus 2. Mõnikord kasutatakse kõnekeeles hulka või mõõtu märkivaid sõnu analoogiliselt arvsõnadega ainsuse omastava asemel ainsuse nimetavas. Näit. *Onupoeg aga ajas mulle vagisi klaas vuna peale* (Kitzberg VT I 108) *«Jooksite ehk klaas teed,» kutsus perenaine, «mul teemasin keeb».* (Vana N 200.)

Hulka ja mõõtu märkivate sõnade sarnane süntaktiline tarvitavi järgi on ka sõna *tosin*, kuigi tal on arvuline tähendus. Loetletavaid esemeid märkiv sõna ei ole siin ainsuse osastavas nagu arvsõnade ja arvsõna tähenduses kasutatavate sõnade puhul, vaid mitmuse osastavas (vrd. *tosin õunu*, aga *kaksteist õuna*). Sõna *tosin* on aga nagu kvantumit märkivad nimisõnadki ainsusliku täissihitisena omastavas (kui lauses ei esine ainsuse nimetavat nõudvaid tingimusi). Näit. *Ema ostis turult tosina mune. Ma võiksin tosina kuulsaid mehi nimetada...* (C. R. Jakobson VT I 293.)

Asesõnadest ei allu küsiv-siduv asesõna mis täiel määral nimetavalise ja omastavalise sihitise tarvitamise reeglitele. Asesõna *mis* võib olla ainsuse täissihitisena nii omastavas kui nimetavas, kuigi reeglite kohaselt peaks kasutama ainsuse omastavat, nagu *Kas see ongi raamat, mis ~ mille sa eile ostsid?* Näiteid kirjandusest. *Nagu varsti selgus polnud seegi raha, mis Laikmaa Roomas sai, veel temale...* (Tuglas R 109.) *Kirikussesõidu puhuks tõmmati kuuri alt välja kahehobusesaan, mille Hans Varikoff oli mõisa varanduse laialimüügil odava raha eest ostnud.* (Väli, Lg 1967 1643.)

Mitmuslikus tähenduses kasutatakse asesõna *mis* täissihitisena ainult nimetavas. Näit. *Läbi kogu pärastise poisikesepõlve võisln jälgida neid haavu, mis meie kapid-kummutid olid sel raskel reisil saanud.* (Tuglas T VIII 34) *Need olid toredad sõorikud, kuuseoksad ja haraliste sarvedega põdrad, mis ta nüüd raamile pingutatud riidesse õmbles.* (Kippel Me 60)

Kui asesõna *mis* esineb siduva asesõnana, kasutatakse

osasihitise puhul alati osastavat. Näit. *Luike õrna palet kat-
tis äkilise kahvatus, mida aga Benno tähele ei pannud.* (Born-
höhe TJ 233.) *Sageli on see ainult süütu luiskamislust ja fan-
taasia, mida ise uskuma jäid.* (Smuul JM 106.) Kui aga ase-
sõna mis on kasutatud küsiva asesõnana, võib ta esineda
osasihitisena nii osastavas kui ka nimetavas. Näit. *Mida
leiab ta siin?* (Raud LR 152.) *Pajuviidik päris mahedalt: «Mida
need toodavad?»* (Kuusberg, Lg 1963 873.) *Mis sa seal leiad, et
nii hoolega vahid?* (Tammsaare TO IV 181.) *«Mis te siis mulle
soovitate?» küsis ta.* (Krusten R 176.)

Määratlev asesõna kõik on täissihitisena nimeta-
vas ka siis, kui tuleks kasutada omastavat. Nimetava kasuta-
mine omastava asemel on tingitud asjaolust, et sõna kõik on
vormilt küll ainsuses, kuid sisult mitmuses. Mitmuslik sisu põh-
justabki nimetava käände tarvitamist. Näit. *Kõik oled sa ohvriks
toonud...* (Tuglas T II 141.) *Vastutulelik ja lahke mees, üks-
kaks-kolm korraldas kõik.* (Tooming KA 363.)

Umbmäärane asesõna mitu on täissihitisena omastava
asemel nimetavas. Näit. *Mitu head salakorteriit seab sisse.*
(Lumi, R. 107.) *Mitte milleski süüdi olevad saapad saavad mitu
jalahoopi.* (Smuul JM 23.) *Aga jänese moka andis Kustile veel
mitu vopsu rusikaga löua alla..* (Parijõgi J 80.)

Ainsuse omastav

- 97 Ainsuslikku täissihitist kasutatakse omastavas järgmistel
juhtudel: 1) kui sihitise põhisõnaks on pöödsõna isikulise
tegumoe kindlas, tingivas või kaudes kõneviis-
is; 2) kui sihitis laiendab *da-tegevusnime*, mis kuulub
isikulise tegumoe kindlas, tingivas või kaudes
kõneviis is oleva öeldisverbi juurde ja on lauses sihiti-
seks; 3) kui sihitise põhisõnaks on *ma-tegevusnimi*, mis
kuulub isikulise tegumoe kindlas, tingivas või
kaudes kõneviis is oleva öeldisverbi juurde või
laiendab omadussõna; 4) kui sihitis laiendab *des-vormi*,
maks-vormi, *nud-kesksõna* või *vat-vormi*.

1 Kõige sagedamini kuulub täissihitis ainsuse omasta-
vas isikulise tegumoe kindlas, tingivas või kaudes kõneviis is
oleva öeldisverbi juurde. Näit. *Ja Kristiina sai oma taht-
mise..* (Promet M 30.) *Müüks lehmamullika ja kili-koli maha
ja sõidaks minema..* (Hint TR I 258.) *Kui puurist pääsenud lind
koju jõudnud, võtnud ta kõrtsis pika paastumise peale ja tusase
meele jahutamiseks mõne topsi kibedat marga..* (Kreutzwald
J 540.)

2 Täissihitis on omastavas, kui ta laiendab *da-tegevusnime*,
mis kuulub isikulise tegumoe kindlas, tingivas või
kaudes kõneviis is oleva öeldisverbi juurde ja on lauses
sihitiseks. Näit. *Kapten kutsus stjuuardi ja palus lambi
süüdata.* (Sergo M 200.) *Oh, et võiksin vembla võtta..*
(Vilde J II 407.) *..see tahtnud soost põllu teha.* (Tamm-
saare TO I 14.)

3 Ainsuslik täissihitis on omastavas, kui ta laiendab *ma-
tegevusnime*, mis kuulub isikulise tegumoe kindlas,
tingivas või kaudes kõneviis is oleva öeldisverbi
juurde või on omadussõna laiendiks. Näit. *Nüüd pead
aga teenitud palga vastu võtma.* (Vilde NÄ 150.) *Peaks ta
ometi selle tuisuga kodutee üles leidma!* (Sergo M 386.)
Nüüd pidavat ta selle halva kombe hoopis maha jätma.
*Antõn Hansen Tammsaare on kuskil öelnud kuldaväärt mõtte, et
iga kirjaoskusega inimene on võimeline kirjutama ühe
huvitava raamatu — raamatu iseendast.* (NH 1962 151.)

4 Ainsuslik täissihitis on omastavas, kui ta esineb *des-konst-
ruksioonides des-vormi* laiendina. Näit. *Anneli võpatas, tõstes
tõrjuvalt käe.* (Vahe E 22.) *Keskel ja vasakul tiival tormasid
võitlejad edasi, ületades lagendiku ühe hooga.*

5 Ainsuslik täissihitis on omastavas, kui ta laiendab *maks-
vormi*. Näit. *Majandis tuleks kiire korras luua ratsionaalsed tin-
gimused taga maks kogu aasta jooksul toormaterjali kvaliteetse
säilitamise.*

6 Ainsuslik täissihitis on ainsuse omastavas, kui ta laiendab
nud-kesksõna. Näit. *Kirjutustaua lambi põlema süüdanud, nägi
ta, et see oli proua Juta.* (A. Jakobson VT IX 57.) *Kolmas meie
keskel on siin maal uue kodu leidnud noor naine..* (Semper
M 214.)

7 Ainsuslik täissihitis on omastavas ka juhtudel, kui ta kuu-
lub *vat-vormi* juurde, nagu *Indrek näib saavat selle tuusiku
kindlasti või Traktorist arvas lõpetavat selle põllu juba lõu-
naks.*

Mitmuse nimetav

Mitmuslik täissihitis esineb alati mitmuse nimetavas, 98
olenemata sellest, kas lauses ainsuses oleva täissihitise korral
oleks täissihitis ainsuse nimetavas või omastavas. Näit. *Vangid
kästi staapi viia.* (Eessaare J 177.) *Seepärast hoiame silmad lahti.*
(Vanaselja, VR 43.) *Klassisõja ajal olevat Kuuskmann oma naha
päästmiseks kaaslased reetnud.* (Kuusberg M 40.) *Võta jalad
lahti, tee tahab käia.* (Tammsaare P 14.) *Parajasti põllult tulnud*

ja *hobused talli pannud, istus ta köögi künnisel*.. (Raud K 116.)
Värsked ajalehed läbi loetud, hakkas ta rongis ajaviiteks aknast välja vaatama.

b. Osasihitise kääne — ainsuse ja mitmuse osastav

- 99 Ainsuslikku osasihitist väljendatakse ainsuse osastava abil. Näit. *Koolmeister pigistas tummalt Tõnise kätt* (Vilde J V 89.) *Tublit töömeest ja head sõpra hoiab igaüks*... (Tooming KA 312.) *Lugesid üksteise silmadest / päikest, kuud, taevast ja tähti*. (Niit M 117.)

Mitmuslik osasihitis on alati mitmuse osastavas. Näit. *Taluperenaise õlgu rusub ju praegu ebainimlik koorem*. (Tooming KA 59.) *Täna jälle nimesid hüüti*.. (Raud LR 162.) *Nende aadressse ta teadis*. (Kuusberg, Lg 1963 1831.)

III. DA-TEGEVUSNIMI SIHITISENA

- 100 Oige sageli esineb sihitisena ka *da-tegevusnimi*, vastates küsimusele *mida teha?*. Näit. *Kas te suudate selle üle siis rõõmustada?* (Krusten R 177.) *Ma nohu kätte ei karda surra*. (Sang V 43.) *Kui kadak põleda sa tahad / ja särada kui tuleleek*. (Sütiste VL 167.)

da-tegevusnimi võib sihitisena kuuluda kõigepealt öeldisverbi juurde, mis väljendab tahet mingi tegevuse teostamiseks. Seesugusteks pöörd sõnadeks on *aitama*, *katsuma* 'proovima', *kavatsema*, *lubama*, *mõtlemata* 'kavatsema', *haluma*, *proovima*, *püüdma*, *raatsima*, *soovima*, *tahma*, *taotlema*, *töötama* jt. Näit. *Kes riielda tahab, see mingi ära*. (Tammsaare K 75.) *Olen sinult juba korduvalt küsida kavatsenud*... (A. Jakobson VT IV 85.) *Kõik töötame kõrvuti võidelda*.. (Sütiste VL 280.)

Teiseks seostuvad *da-tegevusnimelise* sihitisega verbid, mis tähistavad mõtteprotsessi, psüühilisi elamusi ja suutelisust millekski. Sellisteks verbideks on *armastama*, *hābenema*, *igatsema*, *ihkama*, *ihaldama*, *jaksama*, *julgema*, *kartma*, *lootma*, *maldama*, *mõistma*, *oskama*, *suutma*, *teadma*, *unustama* jt. Näit. *Mõistan käituda, arukalt, intelligentset reageerida*.. (Toomaspoeg V 185.) *Aga nad ei osanud keegi õieti arvata*. (Mändmets T I 230.) *kes neid kõiki jõuab meeles pidada*. (Männik, Lg 1952 153.)

Kolmandaks esinevad koos *da-tegevusnimelise* sihitisega pöörd sõnad, mis väljendavad kõneleja suhtumist tege-

likkusesse. Seesugused verbid margivad antud tegevuse või dukorras viibimise võimalikkust ja lubatavust. Asja-
 miks, modaalsust märkivateks tegusõnadeks on *võima*, *tohtima* ja *saama*. Näit. *Tundide kaupa võis ta vagusi ja mõttes aknast välja vahtida*. (Järv V 178.) *tema mõtetele ei saa vastu rääkida*. (Mändmets T I 82.) *tohtis ta seda vastu võtta*..? (Liiv T 142.)

Sihitiseks olevad *da-tegevusnimed* margivad mitmesugust tegevust või seisundit. Näit. *Ja Prillup mõtles taas hord kõigele käega lüüa*. (Vilde MP 85.) *Ta oleks tahtnud teda millegagi rabada ja vapustada*.. (Tammsaare TÕ IV 331.) *Laske uhine söögilaud katta kõigile*.. (Kitzberg VT I 645.) *Iseenesestki mõista, et imestada oskab igaüks*. (LR 40—41 1964 44.)

da-tegevusnimed *juua* ja *süüa* võivad sihitisena tarvitusel olla ka esemelises tähenduses, kusjuures nad on ekvivalentsed nimisõnaga (vastates küsimusele *mida?*). Näit. *Õues Reet viis loomadele juua*. (Raud LR 329.) *Palun midagi süüa, ema... kas või kuiva leibagi!* (Rannet N 85.) *Seniks katsun sulle muretseda pähe süüa*. (Gailit T 303.) Selle kõrval võivad nimetatud verbid olla *da-tegevusnimena* kasutatud tavalises, tegevust märkivas tähenduses (vastates küsimusele *mida teha?*). Näit. *Aga miks siis Saar nüüd seda suppi süüa ei aita*..? (Hint TR 46.) *Palju ei tohi ju süüa, pole viisakas*... (Peegel S 21.) *Haige püüdis juua, aga ei suutnud*.

da-tegevusnimeline sihtis esineb lauses kas ilma sihitisliku laiendita või on omakorda sihitise põhisõnaks. Nii ei kuulu intranitiivse verbiga väljendatud *da-infinitiivi* juurde tavaliselt sihitislikku laiendit. Näit. *Vanaema: «Poisikesed tahavad ju joosta»* (Promet R 220.) *Aga Peter... kavatses veelgi elada*. (Sirge M 35.) Transitiivsete verbide *da-tegevusnime* võib aga sageli laiendada käändsõnaline sihtis. Näit. *Inimene ei taha ju kuigi meel-
 vasti süüdistada iseennast*. (Beekman S 77.) *Juhan lubab veel ühe lehma rahaks teha*.. (Tooming KA 61.)

da-tegevusnimelist sihitist võib vahel laiendada ka teine, mõnikord koguni kolmas *da-tegevusnimi*, mis on lauses omakorda sihitisteks. Näit. *Aga kauemat aega ei võinud Mari Jussil ometi omaette nohiseda lasta*.. (Tammsaare TÕ I 106.) *Kangekaelselt pööras laps pea kõrvale, ... nii et ei saanud kuidagi anda talle juua*. (Mändmets T I 584.) *Seda võib paluda temal teha lasta*.

Mitte ainult sihitisena, vaid ka mõne muu lauseliikmena esinev *da-tegevusnimi* võib mõnikord omada sihitislikku laiendit *da-infinitiivi* näol. Näit. *Nüüd on su ülesandeks püüda* (alus) *esineda väga hästi. Kas püüda* (õeldis) *astuda instituuti või minna esialgu tööle? Noorelt unistada on tahta* (õeldistäide) *vallutada*

ka kõige kõrgemaid mägesid. Sinu mõle võtta (täiend) endale lahendada nii palju ülesandeid ei ole praegu teostatav.

Mõnikord laiendab *da*-tegevusnimeline sihitis ka *ma*-infinitiivi, nagu ..aga kaks noort inimest ühisel nõul ja tahtmisel ei peaks ometi *kartma astuda* ellu. (Mändmets T I 176—177.) Inimene peaks alati *suutma uskuda* vähemalt õnne võimalusse. (I. Viiding, Lg 1970 453.) Jah, ta ei oleks pidanud neid mitte *laskma kahekesi minna*. (Vilde J V 15.)

MÄÄRUS

I. MÄÄRUSE MÕISTE JA MÄÄRUSTE LIIGITUS

Määrus ehk adverbiaal on lause kõrvalliige, mis laiendab pöörd sõna (*tuleb õhtul aegsasti koju*), omadussõna (*ütlemata ilus*) või iseseisvat määrsõna (*üsna kenasti*). 101

Määruse põhisõnaks võib olla mis tahes pöörd sõna. Kõige sagedamini kuulub määrus öeldisena esineva verbi pöördelise muute juurde. Näit. *Väliselt ei paku Mäeküla mõisnik nügijaile aastate kaupa silmahakkavat vaheldust*. (Vilde MP 5.) *Mägistele jõuti pärast päikese loojangut*. (Metsanurk Ü 48.) *Sellel oli päratu pikk.. ülakeha*. (Tuglas V 155.)

Määrused võivad aga laiendada ka pöörd sõna käändelisi muuteid, mis on lauses

a) aluseks, nagu *Nende viha alla sattuda on halb*. (Smuul K 130.);

b) öeldistäiteks, näit. *Aeg oleks metsa alt ülaseid leida*. (Raud, EL II 247.);

c) sihiitiseks, nagu ..*oma isa loodab ta veelgi elusana näha*. (Kippel M 67.);

d) määruseks, näit. ..*ta ei väsi mind igal viisil kiusamast*. (Luts J I 24.);

e) täiendiks, nagu *Oh, ema, mis sa ette heitma hakkad, mis valus ja vihas meeltheltva inimese suust.. tuli*. (Kitzberg VT I 363.)

Samuti võivad omadus- ja määrsõna esineda määruse põlusõnana lauses mitmesuguses süntaktilises funktsioonis. Nii laiendab lauses *Kui süda on tunnetest aher* (Sütiste T I 389.) määrus *tunnetest* öeldistäitena esinevat omadussõna *aher*, lauses *Mets oli ohtralt härmas..* (Raud VL 20.) kuulub aga määrus *ohtralt* määrsõna *härmas* juurde, mis on lauses samuti määruseks.

Peale omadussõna võib määrus laiendada ka järgarvu ja omadussõnalist asesõna. Näit. *Ma arvasin kohe, et sina pole niisugune kui teised*. (Tammsaare N 11.) *Ta oli võistlejate rivis paremalt neljas*.

Märkus. Määruseks ei saa pidada sellist omadussõna laiendit, mis kuulub nimisõna funktsioonis tarvitatud omadussõna juurde.

Seesuguste omadussõnade laiendeiks on laiendid (vt. § 162 ja 177), nagu *Hoolsalt talitakse kandidaadi / parim parematest olgu saadik!* (Rummo R II)

Võrreldes sihitisega, mis märgib tegevuse objekti, millele on öeldisverbiga väljendatud tegevus otsest suunatud, märgib määrus tingimusi, milles tegevus või olemine toimub, või nimetab olendit, eset või nähtust, kellega või millega on tegevus, seisund, omadus või tunnus seotud.

Määruseks ehk adverbialiks nimetatakse omadussõna, järgarvu, omadussõnalise asesõna või määrsõna laiendit, samuti pöörd sõna laiendit, mis väljendab tegevuse või olemise tingimusi või esemelisi suhteid.

Tähele panna! Igasugune omadus- ja määrsõna laiend on määrus. Pöörd sõna laiendiks võib aga olla kas määrus, sihitis või öeldisaste, kui pöörd sõna laiendav sõna ei ole sihitis ega öeldisaste, siis on ta määrus.

Eesti keeles leiduvad määrused võime jaotada kaheksa kolme liiki: 1) koha-, 2) aja-, 3) viisi-, 4) seisundi-, 5) põhjus-, 6) otstarbe-, 7) teo-, 8) hulga- ja mõõdu-, 9) määra-, 10) võrdlus-, 11) suhte-, 12) tingimus-, 13) mõõndus-, 14) sihitis-, 15) terviku-, 16) aine-, 17) tulenemis-, 18) abinõu-, 19) kaasolu-, 20) ilmaolu-, 21) tegija-, 22) omaja- ja 23) olekumäärused.

Määrustena võivad esineda määrsõnad, käänd sõna käändevormid, käänd sõnad koos kaassõnaga ja pöörd sõna käändelised muuted

Tänapäeva eesti keeles kasutatakse õige tihti määrustena iseseisvaid määrsõnu, sest määrsõnad esinevadki lauses peamiselt määruste osas. Näit. *Näe, siia* (kohamäärus) *ta seisab.* (Tammsaare P 199.) *... nüüd* (ajam.) *võib naerda.* (Sütiste T I 91.)

Määrustena esinevad käänd sõnad kõigis käändeis. Näit. *Illimar jälgis teda kogu aeg* (ajamäärus) *silmadega* (abinõum.) (Tuglas V 32.) *Vanasti tehtud veest* (ainem.) *viina.* (Hint TR II 332.) *Ta otsustas teisel päeval* (ajam.) *tööle* (teom.) *minna.* (Smuul K 189.) *Neid surm kui taimi peenralt* (koham.) *kitkus.* (Barbarus, EL II 19.) *Kiilu ümber seisab vahimeestena* (olekum.) *seitse tuulikut.* (Smuul K 10.)

Samuti võivad käänd sõnad ühes kaassõnaga olla peaaegu iga liiki määrusteks. Näit. *... toas jätkus nelja jaoks* (otstarbem.) *vaevalt ruumi.* (Krusten R 106.) *... ema poolt* (tegijam.) *lapse südamesse istutatud palav igatsus oli see.* (Hint TR II 279.)

Pöörd sõna käändelised muuted esinevad aga lau-

ses peamiselt teo-, viisi- ja otstarbemäärusena. Näit. *Kuid mul on ainult hetkeks tarvis sulgeda silmad, et neid kujutella töötamas* (teom.) *endistel kohtadel.* (Luts J I 122.) *... kaebleb kiljatades* (viisi-) *nagu mardus* (Rummo, EL II 289) *Soostis traktoreid soosti dele, / vooris kombaine nurmevöötidetele / põimama* (otstarbem.) *ühissaaki.* (Semper VL 251.)

Tänapäeva eesti kirjakeeles võib üsna tihti määrust väljendada kas käänd sõna käändevormiga või käänd sõna ja kaassõna abil, ilma et sellest tähendus muutuks; vrd. *saab päevas liitri piima* ~ *saab päeva kohta liitri piima; vaevles palavikus* ~ *vaevles palaviku käes; tormi murtud puu* ~ *tormi poolt murtud puu; oli kõlalt kaunis* ~ *oli kõla poolest kaunis.* Tänapäeva kirjakeeles eelistatakse käändevormidega väljendatud määrusi, sest nende abil saab mõtteid avaldada lühemalt ja ökonoomsemalt. Rida selliseid käänd- ja kaassõna abil väljendatud määrusi, nagu *õnnetuse sisse joosta, teenis palehigi sees, koputas ukse peale*, on iseloomulikud peamiselt vanemale kirjakeelele; nende asemel kasutatakse kaasaegses keeles enamasti käändevormis esinevaid määrusi, näit. *õnnetusse joosta, teenis palehigis, koputas uksele.* Mõnede sõnaühendite puhul tundub aga, et kaassõna abil väljendatud määruse tähenduslik külg on ilmekamalt esile tõstetud kui käändevormis esineva määruse puhul; vrd. *jät lehmata* ~ *jät ilma lehmata* vms

II. MÄÄRUSE LIIGID JA ALALIIGID

1. KOHAMÄÄRUS

Kohamäärused ehk lokaaladverbialid väljendavad mitmesuguseid ruumilisi suhteid, mille alusel nad jagunevad alaliikidesse. Tähenduse järgi võivad kohaadverbialid märkida

- a) tegevuskohta, kus tegevus toimub või olemine aset leiab;
- b) tegevuse ja liikumise lähte- ning sihtkohta ja piiri;
- c) liikumise suunda ja teed.

a. Tegevuskohta märkiv kohamäärus

Tegevuskohta väljendavad need kohamäärused, mis vastavad küsimusele *kus?* Sellisteks kohamäärusteks võivad olla kohamäärsõnad, käänd sõnad sees- ja alalütlevas ja käänd sõnad ühes kaassõnadega.

1 Tegevuskohta võivad märkida kohamäärsõnad eemal, ees, kaugel, kus, kuskil, kõikjal, kõrgel, mujal, seal, siin, taamal, vöör-sil, ülal jt., mis väljendavad kohta, kus ollakse või midagi tehakse. Näit. *Maas sinab värske lumi.* (Sütiste T I 383.) *Väljas valgustas üksik rakett lumiseid põlde.* (Männik U 203.) *Üksinda / pean vöörsil rändamal* (Grenzstein, EL I 181.) ..heidab pilgu taamal töötavale traktorile. (Krusten R 196.)

2 Käändsõnad seesütlevas väljendavad kohamäärus-tena kohta, kus ja kelle või mille sisemuses midagi tehakse või ollakse; nad märgivad

a) geograafilist kohta. Näit. *Veel elab Eestis usku, lootust / ja õigust, vabadust..* (Sööt, EL I 308.) *Ta on mitu korda käinud Moskvas..* (Hint TP 68.) *Rohklaanes mustlaslaager kihab..* (Sütiste T I 347.) *Nüüd võid laulda lilleaias, metsas..* (Angervaks V 57.);

b) ruumi ja asukohta. Näit. *Kalevivabrikus on streigitud alles mõni päev..* (A. Jakobson V 63.) *Aga / ei magata veel / ministeeriumis..* (Laht, EL II 504.) ..nad veel praegugi tundsid heameelt veskis poolteist aastat tagasi toimunud muutuse üle. (Krusten R 247.) *Illimar magas nüüd eestois.* (Tuglas Vä 177.);

c) olendeid, esemeid ja nähtusi. Näit. *Aga nüüd süttis noores Jürkas tuline viha.* (Tammsaare P 121.) *Ning mõni aasta hiljem, kui vanad valukuuri töömehed sammusid voo-ga-vas rahvamurrus punaste lippude all, sammus Kaivas just Peetri kõrval.* (Männik U 194.) *Illimar aga imestles korvis visklevaid kalu.* (Tuglas Vä 253.) *Ma siiski julgust tunnen rinnas..* (Kärner, EL II 75.) ..ta tonksis kärsitult vastu põrandat, vehkles õhus ja kollistas pinkide all ümber, nagu otsiks midagi. (Luts K I 26.) *Väikese hästivormitud keha tõi pimeduses esile vana hele kleit.* (Smuul K 30.)

Eri rühma kohamäärusi moodustavad need määrsõnatao-lised nimisõnad seesütlevas, mis märgivad keha-osa, nagu jalas, kaelas, käes, peas, seljas jt. Näit. *Reetrit olid jalas kitsad, veidi lühikesevõitu püksid ning hiiglapikad teravate ninadega kamassid.* (Sergo M 498.) *Kaelas kandis ta kõrvuni ula-tuvat kõvakraed ja vabrikusõlmega kiisulipsu..* (Sergo M 498.)

Märkus 1. Kui elu- või asukohta märgitakse tänava, tee, puistee vms. nime ja majanumbri abil, siis esineb sõna *tänav*, *puistee* vms. seesütlevas või nimetavas, majanumber aga põhiarvu nimetavas. Sageli jäetakse sõna *tänav* (puistee) pärisnime kõrvalt üldse ära; sel korral tuleb kohamääruseks p.dada tänava (puistee) nime. Kohamääruseks peetakse ka majanumbrit määranud põhiarvu. Näit. *Keele ja Kirjanduse Instituut asub Sakala tänavas number kolm* ehk *Sakala tänav nr. 3* ehk *Sakala 3*. Ma elan Obluka tänav seitsme (SV 1970 21) *Kalinini 65* on puhtaveetoru juba aastaid katki. (OL 1971 9)

3 Käändsõnad aladütlevas väljendavad kohamäärus-tena enamasti tegevuskohta, kus või mille välispinnal midagi tehakse või ollakse; nad märgivad

a) geograafilist kohta. Näit. *Me võime ju seltsis kord Venemaal ära käia!* (Hint TR II 227.) *Kaunis maantee algab Ulemistel, / kõrge sillakaarena ta näib.* (Vaarandi L 40.) *Meie sammume maailma maanteil.* (Beekman, EL II 538.);

b) olendeid, esemeid ja nähtusi, kelle või mille juu-res või kus midagi tehakse või ollakse. Näit. *Ta pilk peatus het-keks osakonnajuhatajatel, inseneridel, konstruktoritel, dispetšeri-tel, meistritel.* (Sirge K 39.) ..kuulen trepil kergeid samme. (Luts J I 85.) *Aga siis läks noore Jürka elu viltu, nagu lasuks sellel majal mingi vanne.* (Tammsaare P 119.) *Siin-seal värvavil-seisid inimesi ja õuedest kostis pillihäält.* (Tuglas Vä 334.) *Rah-vas kuldset randa märkas / leegitseval silmapiiril.* (Vaarandi L 91.)

4 Kaassõna abil väljendatud kohamäärustest märgivad tegevuskohta käändsõnad omastavas koos tagasõna-dega ees, hulgas, juures, järel, kannul, keskel, kohal, kõrval, kül-jes, ligidal, lähedal, najal, peal, vahel, vastas; all, taga, ümber jt.; ühes kaassõna tähenduses oleva nimisõnaga kaugusel; käänd-sõnad osastavas koos eessõnadega keset ja kesk. Näit. ..pea-tus üksiku ratsaniku ees. (Bornhöhe T 83.) ..kui väga vanamehe hing selle ettevõtte küljes on. (Vilde N 191.) *Nad seisid pimedas loas teineteise vastas.* (Smuul K 110.) *Kui Riia all sõidetud, siis müdisenud maa.* (Liiv T 122.) *Martinsoni käsul annab ta mulle natuke õhtulist, teeb magamisaseme töökoja kõrval olevasse kongi.* (Luts J I 24) *Löökeseid lõõritasid Vargamäe kohal.* (Tammsaare TÖ I 285.) *Värava ligidal peatus suurem salk rat-samehi..* (Bornhöhe T 93.) *Ta pilk pidi ilma otsimata Tasuja peale langema, kes umbes viiekümne sammu kaugusel võis olla.* (Bornhöhe T 94.) *Kesk sügavat Venemaa metsa / on imeilus aas.* (Haava L 133.)

Märkus 2. Kohamäärused, milleks on käändsõnad omastavas ühes taga-sõnaga sees, olid produktiivsed moodunud sajandi ja kaesoleva sajand. esi-meste aastakümnete kirjanduses. Näit. *Süski elasid tema sees kaks vaimu.* (Kreutzwald J 211.) *Kiik laulab ahju all, seinas tiksus seinakoi.* (Liiv T 114) *Mina.. seisan tuulte keeru sees.* (Kitzberg VT I 191.) Tänapäeval aga kasutatakse kohamäärusena käändsõna omastavas koos tagasõnaga sees peamiselt neil puhkudel, kui motteselguseks tahetake rõhutada seesole-mist, nagu *Juku ja Kata puhkasid surnuaia sees, Juss aga surnuaia taga.* (Tammsaare TÖ I 284.) *Meie peenmehhaanikute valmistatud kellad käivad ka vee sees ilma kapsliteta.* (Sirge K 65.)

Märkus 3. Kaassõnalistest kohamäärustest kasutatakse õige sageli käänd-sõnu omastavas koos tagasõnaga peal, eriti aga järgmistel puhkudel: a) kui rõhutatakse pealolemist, nagu *auto seisis tee peal, mitte tee ääres; on*

peenra peal, mitte vao vahel; b) mõtteselguse pärast, vrd. hoiab end vee peal — hoiab end veel; c) rahvapäraseis väljendeis: käib küla peal, jalutas linna peal Näit. .. käib küla peal pilli mängimas ja mine tea mis veet. (Männik P 391.) .. tahaksid hea meelega loigu peal liugu lasta.. (Liiv T 106.) Metsas karupojad mängisid surnud ema juures, üks istus ema peal.. (Tammsaare P 73.)

b. Lähtekohta märkiv kohamäärus

104 Kohamäärused võivad väljendada ka kohta, kust tegevus või liikumine lähtub. Sellisteks tegevuse või liikumise lähtekohta märkivaiks kohamäärusteks, mis vastavad küsimusele *kust?*, on määrsõnad, käändsõnad seest- ja alaltütlevas ning nimisõnad koos tagasõnaga.

1 Tegevuse või liikumise lähtekohta märgivad kohamäärsõnad eest, kust, maast, siit, siitsamast, väljast; eemalt, kaugelt, kuskilt, mujalt, sealt, taamalt, vöörsilt jt. Näit. Oo-jah, Illimar teadis, kust läks linnutee. (Tuglas Vä 342.) .. teine kuskilt saadud palli / loobib vastu maja seina. (Alle, EL II 43.) «Ja mina otsin teid, nii et silm sinine peast!» hüüdis ta poistele juba eemalt vastu. (Beekman K 55.) Taamalt kostis samme.. (Krusten R 268.)

2 Käändsõnad seestütlevas väljendavad lähtekohta, kust või mille sisemusest tegevus või liikumine lähtub; nad märgivad

a) geograafilist kohta. Näit. Mine, lahku Leholast, mine kogu Sakalamaalt hoopis välja..! (Kippel M 119.) Maakonnalinnast saabunud naiskohtunikku tundsid saalis kõik. (Leberecht V 180.) Kõik olid vimmas nägudega, nagu rabast tulnud tondid. (Tuglas Vä 352.);

b) ruumi ja asukohta. Näit. Seega pööras ta tütrele selja ja tahtis aidast välja astuda.. (Vilde MS 78.) Varem, / vaevalt väljusite koolist, / alla neelasid / teid / kantseleid.. (Laht, EL II 509.) Markus, tulles teinekord, tõi poisile kingituseks ilusa poest ostetud puuhobuse. (Hint TR II 275.);

c) esemeid, olendeid ja nähtusi. Näit. Kui küünisuu oli kinni, võttis Jürka räksi ja taela taskust. (Tammsaare P 40.) Need on ju omad, Meelis, omad, otsekui ema suust tulevad sõnad! (Kippel M 27—28.) Pimedusest tungis esile naise kahvatu ja haige nägu. (Leberecht V 15.) Mehest hoovas kanget viinalehka.

Tegevuse ja olemise lähtekohta märkivate kohamääruste hulka, mis vastavad küsimusele *kust?*, tuleb arvata ka nimisõnad seestütlevas, mis väljendavad kas otseses või ülekantud tähenduses päritolu, nagu Terve Tihude suguselts on ühest kännust. (Hint TR I 33.) Roul Ronk oli pärit teedehituse inse-

neri perekonnast. (Smuul K 144.) Samuti pärineb tõsielust iseleadliku hobuseparisniku karakterne kuju. (Mihkla, VVE 24)

Eri rühma kuuluvad kehaosa märkivad määrsõnad alised nimisõnad seestütlevas, nagu jalast, kaelast, käest, peast, seljast. Näit. .. tõmbas kinda käest ja raputas vagevasti peremehe kätt. (Metsanurk P 324.) Kuue ajas ta seljast maha. (Tammsaare P 24.)

3 Käändsõnad alaltütlevas märgivad kohamäärustena lähtekohta, kust või mille välispinnalt tegevus või liikumine lähtub; nad väljendavad

a) geograafilist kohta. Näit. Oskari tuppa seati linnast ja Püldrelt toodud mööbel paigale.. (Metsanurk PT 319.) Merelt tulles ta vandus tuisku ja teed.. (Smuul L 83.) Siit hoidusid isegi linnud eemale, põigates lennul teelt kõrvale. (Männik P 207.);

b) esemeid ja nähtusi, mõnikord ka olendeid. Näit. Hetkeks näis, nagu tahaks ta oma istmelt üles tõusta. (Männik V 38.) Ohus lendas lehti, murtud oksti, katustelt kistud rootustakaid. (Smuul K 210.) Kahju oli niisuguselt koosolekult ära minna. (Krusten R 282.) Kui siit pilve piirilt alla vaatan / üle õitsva Eestimaa, / rõõmulaulu siis maailma saadan.. (Kunder, EL I 165.) Koosoleku juhataja löstis oma pilgu koosolijalt ja andis sõna aruandjale.

4 Samuti märgivad tegevuse või liikumise lähtumist kuskilt käändsõnad ühes tagasõnadega eest, juurest, küljest, otsast, seast, äärest; alt, järelt, keskelt, kohalt, kõrvalt, lähedalt, pealt, vahelt, tagant jt. Näit. .. ma langesin viiuliga kännu otsast maha. (Kreutzwald J 234.) Silmi hetkekski töö küljest tõstmata / lapsehäälega seletab Pali. (Smuul JP 82.) Tliit sikutas tankri kuuri alt lagedale.. (Raud K 23.) Viimaks ilmus Kati pöösaste vahelt nähtavale. (Krusten NP 23.)

c. Sihtkohta märkiv kohamäärus

Tegevuse ja liikumise sihtkohta väljendavad need koha- 105 määrused, mis vastavad küsimusele *kuhu?* Nendeks on määrsõnad, käändsõnad sisse- ja alaleütlevas ning käändsõnad koos ees- ja tagasõnadega.

1 Kohamäärusteks, mis märgivad sihtkohta, on määrsõnad ette, kuhu, siia, sinna, sinnapaika; eemale, kaugemale, kõrgele, madalale jt. Näit. .. veel ei teadnud ta, kuhu sõita. (Liiv T 198.) Päike hakkas juba madalale vajuma. (Tuglas Vä 306.)

2 Käändsõnad sisseütlevas märgivad sihtkohta, kuhu või kelle ja mille sisse tegevus või liikumine suundub, kui nad väljendavad

a) geograafilist kohta. Näit. «Ivo» ütles Meelis äkki pead tõstes, «ma tulen koos sinuga **Pihkvasse**» (Kippel M 120.) Väsinult ja vastumeelselt ronisid nad **mäkke**.. (Madarik V I 102.) Kui nüüd Kalevite poega / Jalakanda pistnud **jökke**, / Mõõka kohe mõtlemaile.. (Kreutzwald K 320.);

b) ruumi ja asukohta. Näit. Oma poja Jaanuse pani ta kohe pärast Vahuri surma Tallinna Mustmunga **kloostrisse** õppi-ma. (Bornhöhe T 11.) Ja nüüd seisid nad juba mõlemad alla aita viival uksele.. (Tuglas Vā 195.) **Lakkadesse** koristatud õlgmatid tuli uuesti alla tuua.. (Krusten R 178.);

c) olendeid, esemeid ja nähtusi. Näit. ..võttis **rätikusse** mässitud kassi põlle alt välja. (Tammsaare P 20.) Heitsin puhkama värskesse **põhku**.. (Raud VL 36.) Otse **näkku** lange-vast vihmast muutus meri hallikas-valgeks. (Smuul K 100.) Rõõm ning rühk — kõik paiskus **õhku**.. (Sütiste T I 190.) **Õõvaikusse** sigines mure ja lein. (Nurme P 9.) Mis on täna küll **sinusse** läinud, et sa nii morn oled?

Eri rühma moodustavad need kohamäärused, mis märgivad kehaosa ja milleks on määrsõnataolised nimisõnad sisseütlevas, nagu jalga, pähe, selga. Näit. Aga jätke oma küla hallid kuued **selga** ja viisud **jalga**. (Liiv T 173.) Pirru valgel tõmbas ta ruu **selga**, kängis, sidus vöö vööle ja vajutas hundi-nahkse peakatte **pähe**. (Metsanurk UJ 27.)

3 Käändsõnad alaleütlevas märgivad kohamäärustena samuti sihtkohta, kuhu või mille välispinnale tegevus või liikumine suundub; nad väljendavad

a) geograafilist kohta. Näit. Üks neist veeres **Vene-maale**, Teine tuiskas **Turjamaale**.. (Kreutzwald K 24.) Taat, nüüd sul pole enam tarvis **Erastule** minna.. (Koidula T II 296.) Üks neiu läks hommikul **põllule**, / Ja noormees läks hommikul **merele**. (Vaarandi L 136.);

b) esemeid ja nähtusi, mõnikord ka olendeid. Näit. Ta kobis **kelgule** ja Hirm võttis **nööri**. (Tuglas Vā 259.) Mis ta siis **miitingule** ei tule rahvast õpetama? (Kitzberg VT I 205.) Paistis, et ta üldse ei jälgi paadi kurssi, mis vedas **lainetele** sirgjoone. (Smuul K 97.) Nüüd alles tõstab tehnik pilgu **insene-rile**. (V. Saar P 9.) Eile tuli naabri-Juku / **meile** oma õega. (Sööt, EL I 299.)

4 Tegevuse ja liikumise sihtkohta väljendavad ka käändsõnad omastavas koos tagasõnaga **ette**, **hulka**, **juurde**, **kohta**, **külge**, **otsa**, **sekka**, **taha**, **vastu**, **äärde**, **alla**, **järele**, **kohale**, **kõrvale**, **lähedale**, **peale**, **vahale** jt. Näit. Lähed sina ka juba nende **tarkade sekka**. (Koidula T II 296.) Minu isale oli siin iga kivi ja põllupeenar armas, ta oli Soosaare **pinna külge** kinni kasva-nud.. (Kitzberg VT I 194.) Oma vördja julged sa minu silma

ette tuua? (Kitzberg VT I 440.) Ande kummardus kiiresti eelmise **paeva tööjärje kohale**. (Krusten R 109.)

Käändsõnad osastavas koos eessõnaga **vastu** märgivad samuti sihtkohta. Näit. **Taamal** palistas silmapiiri **ühelt vastu taevast** kerkiv käharate latvadega okasmets. (Sirge A 42.)

d. Lähte- ja sihtkohta märgivad kohamäärused

Liikumise või tegevuse lähte- ja sihtkohta väljendavad kaks 106 kõrvuti asetsevat kohamäärust, mis vastavad küsimusele **kust kuhu?** Nendeks on sama pöörsõna juurde kuuluvad ning kahes käändes esinevad määr- ja käändsõnad. Näit. **Kõide käis kääst kätte** (Vilde MS 166.) ..**kõik mehed** lendasid **ülalt alla**. (Tammsaare P 220.)

Liikumise või tegevuse lähte- ja sihtkohta märgivaiks käändsõnadeks võivad olla kaks sama või erinevat käändsõna seest- ja sisseütlevas või alalt- ja alaleütlevas, ka rajavas. Näit. **Nii rändab talust talusse**. (Liiv T 364.) ..**saadeti ühtlasi Viljandist Tarbatusse**. (Kippel M 123.) **Nüüd vaja**.. **tähelepunu eneselt teisele juhtida**. (Krusten R 58.) **Merest mereni rändavad mõtted**. (Vaarandi L 147.) **Ja ennäe** — / **vajus noorelt juba looka kaelast kannani**. (Sütiste T I 146.) **Kiirrongiga Tšaika** sõitsime hommikul **Tallinnast Tapale**.

Liikumise või tegevuse lähte- ja sihtkohta võivad väljendada ka seesugused sõnaühendid, nagu **ühest kohast teise**, **ühelt karilt teisele**, **ühest kõrvast teiseni** jne., kus esimeseks komponendiks on seest- või alaltütlevas esinev arvsõna **üks** ühes nimisõnaga, järelkomponendiks aga ainult arvsõna **teine** sisse- või alaleütlevas või rajavas. Arvsõna osas võib sellises ühendis esineda ka mingi omadussõna, nagu **paremalt poolt pahemale**. Näit. **Pealegi on see töörahval alati nõnda olnud**, et ta **ühest kohast teise** peab rändama.. (Metsanurk PT 268.) **Ta.. lükkas oma õlgkaabu paremalt kõrvalt pahemale**. (Tuglas Vā 349.) ..**suu venis ühest kõrvast teiseni**. (Tuglas Vā 73.) **Aga elada ei oska** - **ühelt karilt sõidab teisele**. (Smuul K 8.)

e. Piiri märgiv kohamäärus

Tegevuse piiri märgitakse üksikjuhtudel seesuguste määr- 107 sõnade abil nagu **siamaale**, **siiani**, **siitsaadik** jt., mis vastavad küsimusele **kustsaadik?** Näit. **Kuulen siamaalegi**. (Tammsaare VJ 313.) ..**ärgu lasku nõori sügavamale kui**, vaat, **siitsaadik**. (Luts M I 154.)

Kõige sagedamini kasutatakse piiri märkimiseks käändsõnu rajavas, mis vastavad küsimustele *kustsaadik? milleni?* Näit. *Ta astus isegi pleekaia väravani.* (Tuglas V 30.) *Vett oli rinnuni.* (Smuul K 220.) *Särgikäised olid mudased küünar-nukkideni.* (Tammsaare TÕ I 117.)

Kaassõnalise käändsõnaga väljendatud kohamäärustest, mis vastavad küsimusele *kustsaadik?*, märgivad piiri a) käändsõnad seestütlevas ühes tagasõnadega *saadik* ja *saati* ning b) käändsõnad rajavas koos eesõnaga *kuni*. Näit. *Hamas on pilvist saadik.* (Smuul LP 55.) *Paul viis Uustalu kuni suure teeni.* (Leberecht V 88.) *Teda on postkaardil ainult rinnust saati näha.* (Promet R 22.)

f. Suunda ja liikumise teed märgiv kohamäärus

108 Kohamäärused võivad veel väljendada 1) tegevuse ja liikumise suunda ning 2) liikumise teed.

1. Tegevuse ja liikumise suunda märgivad need kohamäärused, mis vastavad küsimustele *kuhupoole? kustpoolt? missuguses suunas?* jts. Sellised kohamäärused väljendavad tegevuse ja liikumise üldsuunda, nämet märkides, kuhupoole liikumine suundub, kustpoolt tegevus toimub, missuguses sihis ja suunas ta toimub.

Tegevuse ja liikumise suunda väljendavad kõigepealt kohamäärsõnad, mis vastavad küsimustele *kuhupoole? kustpoolt? missuguses suunas?*, nagu *allapoole*, *alttuule*, *edasi*, *etepoole*, *kuhugi*, *kuhupoole*, *kustpoolt*, *pealttuule*, *päri vett*, *päri voolu*, *sealtpoolt*, *siitpoolt*, *sinnapoole*, *tagantpoolt*, *tagasi*, *tahappole*, *vastuvett*, *vastuvoolu*, *väljapoole* jt. Näit. *Kuhupoole ta mu kaasa kisub?* (Kitzberg VT I 198.) *Ainult surnuaia lähedusse sattunud, söötsid sealtpoolt tuulelilid.* (Tammsaare TÕ I 455.) *... ta tuli alttuule, kus hõljus suits ja lendasid sädemed.* (Tammsaare P 204.) *Nii sõitsid nad vastuvett mõlade kägisedes ega rääkinud midagi.* (Angervaks A 35.) *Seal päri voolu kaduvikku ujub.* (Rummo, EL II 281.)

Suunda märgivad ka seesugused määrsõnad nagu *kurale*, *paremale*, *paremalt*, *vasakule*, *vasakult* jt., mis vastavad küsimustele *kuhupoole? kustpoolt?* Näit. *... kurale jäi värskel viik.* (Sütiste T I 204.) *Ta kallutas ülakeha paremale ja vasakule.* (Smuul K 103.) *... tellimusi sadas vasakult ja paremalt.* (Smuul K 109.)

Käändsõnust väljendavad liikumise või tegevuse suunda selliste osastavas või seestütlevas olevate sõnaühendite põhisõnad nagu *hüva*, *pahemat*, *paremat*, *vasakut kätt*; *samas*, *selles*, *teises*, *vastupidises sihis*

või *suunas* jne., mis vastavad küsimustele *kuhupoole? missuguses sihis, suunas?* Näit. *Isa pöördus vasakut kätt.* (Taglas V 329.) *... tee hargneb hüva ja vasakut kätt.* (Vaarandi L 97.) *Astun kiirelt samas sihis.* (Luts J I 93.) *Nad ruttasid vastupidises suunas.* (Sikemäe N 300.)

Liikumise ja tegevuse suunda märgivad ka käändsõnad omastavas koos tagasõnaga *poole* ja nimisõnad eesütlevas *sihis* ja *suunas*, mis seostuvad käändsõnaga omastavas. Näit. *... kure hääled haledasti hüüdvad, / kodu poole nemad tõttavad.* (Koidula, EL I 78.) *Rändur läks viljaaunade ihell läbi otseleed lennuki sihis.* (Tammsaare TÕ V 5.) *... need läksid linna sihis, teised alevi suunas, kolmandad mereküla poole.* (A. Jakobson TH I 190)

2. Liikumise teed märgivad need kohamäärused, mis vastavad küsimustele *kustkaudu? missugust leed mööda?* ja milleks on liitmäärsõnad ja kaassõnalised käändsõnad.

Kõigepealt väljendavad liikumise teed kohamäärustena seesugused liitmäärsõnad nagu *sealtkaudu*, *siitkaudu* jt., mis märgivad üldjoontes teed, kustkaudu minnakse või midagi toetakse. Näit. *Sealtkaudu ei tohi jõe minna.* (Parijõgi J 15.) *Siitkaudu aeti arvukas kari vaenlase eest varju.* (Reinsalu, Tln 18)

Kaassõnalistest kohamäärustest märgivad liikumise teed

a) nimisõnad omastavas koos kaassõnadega *kaudu*, *üle* jts. Näit. *Seekord tulid võõrad kõõgi kaudu.* (Metsamark P 328.) *Läheb kroonuküüti üle väina.* (Vaarandi L 121.);

b) nimisõnad osastavas ühes kaassõnadega *mööda*, *piki* jts. Näit. *Villu kõnnib puisteed mööda mõisa välja.* (Liiv T 132.) *Piki künkaharju / külmast tuisust tulid vabastajad.* (Raud VL 88.)

2. AJAMÄÄRUS EHK TEMPORAALADVERBIAAL

Ajamäärus ehk temporaaladverbiaal väljendab mitmesuguseid ajasuhteid, nagu a) tegevusaega, b) kestust ja pidevust, c) sagedust ja kordumist ning töö- või tasunormile vastavat ajahulka, d) ajalist algust ja lõppu.¹

¹ Vrd. L. Rannut, Ajamäärus eesti keeles (täendusfunktsioonid). — keele Seltsi aastaraamat VI Tallinn, 1960, lk 71–112

a. Tegevusaega märkiv ajamäärus

110 Tegevusaega väljendab küsimusele *millal?* vastav ajamäärus, mis märgib ajaüksust ja ajavahemikku, millal või mille vältel midagi tehakse või ollakse. Sellise ajamäärusena võivad esineda ajamäärsõnad, käändsõna käändevormid ja käändsõnad koos kaassõnaga.

1 Eesti keeles leidub rohkesti ajamäärsõnu, mis ajamäärusena väljendavad tegevusaega, vastates küsimusele *millal?*, nagu *algul, eelkõige, eile, eluilmaski, enne, esiti, homme, ilal, ilalgi, ikka, kunagi, kunas, kõigepealt, millal, millalgi, muiste, nüüd, peatselt, pärast, seepeale, sellal, tollal, täna, vanasti, viimaks jt.* Näit. *Mida sa täna ei anna, pead homme kahekordselt andma.* (Vilde MS 123.) *Igatahes lastakse mind seekord rahulikult jätkata oma tööd.* (Luts J I 39.) *Ja nad tegid häali, milliseid Illimar polnud eluilmaski kuulnud.* (Tuglas Vä 284.)

Tegevusaega väljendavad ajamäärusena ka sellised *lt-lõpu*-lised ajamäärsõnad nagu *aastaselt, kahekümneselt, noorelt, vanalt jt.*, mis vastavad küsimusele *millal?* ja märgivad eluaastaid või iga, millal midagi tehakse või on. Näit. *Elas kaua poissmehena, võttis veel vanalt naise.* (Kiltberg T I 39.) *Kämbi sai noorelt vanemaks.* (Metsanurk Ü 10.) *Lüsu polnud kolmekümneselt enam see, mis ta oli kahekümneselt.* (Hint TR I 372)

2 Käändsõnadest väljendavad kõige sagedamini tegevusaega nimisõnad alalütlevas, mis vastavad küsimusele *millal?* Nad esinevad enamasti ainsuses, mõnikord ka mitmuses, nagu *aastal, aastail, ajajärgul, hetkel, hommikul, kevadel, korral, kordadel, lõpul, nädalal, päeval, päevil, suvel, sügisel, talvel, õhtul, ööl jt.* Näit. *Mõisnikud, kes enam kohustatud ei olnud ikaldusaastail talupoegi toitma ja õnnetuse kordadel neid aitama, olid õiguse saanud talupoegi täiesti saatuse hooleks jätta.* (Vilde MS 117.) *Õhtul oli Illimar väga mures, et ta hommikul õigel ajal ei ärka.* (Tuglas Vä 306.) *Orul küis sel ajal karjas Riia.* (Tammsaare TÕ I 385.)

Kuu-, nädala- ja tähtpäevad, mis väljendavad, millal midagi tehakse või ollakse, esinevad samuti alalütlevas. Näit. *Mahtra mõisas oodati laupäeval, 31. mail... peremehi.* (Vilde MS 302.) *Ants võib su igal jüripäeval minema küülda.* (Tammsaare P 176.) *Kai sünnipäev on 27. jaanuaril.*

Küsimusele *millal?* vastavat ajamäärust väljendatakse ka deverbaalse nimisõnaga alalütlevas, mis märgib seda tegevust, mille sooritamise ajal toimub öeldisverbiga väljendatud tegevus. Näit. *Kraasimisel vaikiti täiesti, sest see töö nõudis jõudu.* (Tuglas Vä 163.) *Eralas vahiti videviku tulekul*

edelasse... (Metsanurk P 144.) *Ants Kibi jäi sisseastumisel künnisele hetkeks seisatama.* (Krusten R 281.)

Tegevusaega märkiv ajamäärus, mis vastab küsimusele *millal?* on üsna sageli ka seesütlevas, eriti neil juhtudel,

a) kui nimisõna või sõnaühend väljendab eluea etappi, millal midagi tehakse või ollakse, nagu *lapsepõlves, meheas, nooruses, poisikese-põlves vms.* Näit. *Miks läksid laia ilma / siit üra noores eas?* (Haava L 219.) *Oleme lapsepõlves seda juba küllalt tunda saanud.* (Metsanurk PT 493.) *Nooruses on inimene ju tuisupea.* (A. Jakobson V 34.);

b) kui ajamäärus märgib kuud, millal tegevus toimub. Näit. *Meie tänavuaastane Mai / juba mullu septembris sündis.* (Laht, II II 511.) *Oli märtsikuus kaalutud ühiselt.* (Kotta, EL II 313.);

Märkus 1. Kuu nimetus kuupäeva märkiva järgarvu järel on alalütlevas, näit. 8. märtsil, 26. detsembril.

c) kui ajamäärus märgib, mille alguses, ööpäeva osas ja kas õlevikus, minevikus või tulevikus midagi tehakse või ollakse. Näit. *Saartel ristiti tütarlapse Ingliseks veel sajandi alguses.* (Smuul K 56.) *Keegi oli algavas videvikus mööda siledat teepäeva neile markamatult juurde sõitnud.* (Sirge K 94.) *Ta taipas esmakordselt julguse tähtsust ega mõelnudki neile tulevikus enam nii kergesti alla anda.* (Tuglas Vä 153.)

Saavas esinev ajamäärus väljendab, mis ajaks midagi tehakse või lõpetatakse. Näit. *Heinaajaks pöördusid mitmed mehed Tallinnast ja Riist nädalaks-paariks kodumaille.* (Hint TR I 108.) *Astu aga astu, ... saame ehk päevaveereks koju.* (A. H. Tammsaare TÕ I 6.) *Olid jõudnud parajaks ajaks.* (Tammsaare P 151.)

Küsimusele *millal?* vastav ajamäärus olevas märgib eluiga ja -aastaid, millal midagi tehakse või ollakse. Näit. *Väikesena oli ta ema kaotanud ja isa kolmeteistkümne-aastasena.* (Särgava P 181.) *Veel valgepäise ätina komistasin.* (A. Jakobson K 97.)

Ajamäärused, mis vastavad küsimusele *millal?*, on nimetavas, kui nendena esinevad

a) sõnaühendite *eelmine kord, mõni aasta ~ kuu ~ nädal ~ päev, need aastad, teine päev, ükski päev* põhisõnad. Näit. *Aga ükski päev ei jäta ma tegemata käiku sinna.* (Luts J I 79.) *Ikaldab mõni aasta vili või hein...* (Tammsaare TÕ I 360.);

b) põhiarvuga väljendatud aastaarvud. Näit. *Kaks aastat hiljem, 1868, lõpetati Eestimaal teoorjus lõplikult.* (Vilde MS 428.);

c) kellaaega märkivad arvud. Näit. *Oldkoosolek pidi*

algama kell kaheksa, aga algas pool kümme. (Smuul K 17.)
Aratage mind kell viis!

Märkus 2. Seoses kellaega väljendavate arvudega oblukvakäändeis esinevad sonad *kell* ja *pool* alati ainsuse omastavas, näit *kella seitsme ajal, kella neljaks, kella viieni, poole kahe ajal, poole kaheksaks, poole kuueni* jt.

- 3 Käänd- ja kaassõnaga väljendatud ajamäärustest, mis vastavad küsimusele *millal?*, märgivad tegevusaega käändsõnad nimetavas koos tagasõnaga *tagasi*. Sel puhul esineb ajamäärusena ühes kaassõnaga *tagasi* kas üksiknimisõna, nagu *aasta tagasi, hetk tagasi* jt., või sõnaühendite, näit. *kaks aastat tagasi, mõni päev tagasi, pool tundi tagasi*, põhisõnad koos kaassõnaga *tagasi*. Näit. *Mõni nädal tagasi* ajas kokku Männiku perenaine hulga poisse ja tüdrukuid suletalgule. (Mändmets KT II 121.) *Kuld pool tundi tagasi* lõpetasid masinad nagu inimesedki oma töö. (Hint TP 7.)

Käändsõnad omastavas ühes tagasõnadega *aegu, algul, eel, eest, järel, keskel, paiku, poole, parast, vahel* jt. väljendavad samuti tegevusaega märkiva ajamäärusena, millal midagi tehakse või ollakse. Näit. *Lõuna paiku* lähen jalle samasse söögi- majja. (Luts J I 123.) *Kümne aasta pärast* vaatame, kui palju meil veel soid on järele jäänud! (Semper M 59.) *Aga korraga, kuue ja seitsme vahel, /* kostis pimedast rudisev sammude ast. (Raud VL 165.)

Käändsõnad osastavas ühes eessõnadega *enne, kesel, kesk, peale, pärast, vastu* jt. märgivad ajamäärusena, millal midagi tehakse või ollakse. Näit. *Pärast õnnetut lahingut* Tallinna all kadus massavate eestlaste õnn täiesti. (Bornhöhe T 105.) Oli erutavalt rõõmus näha *keset südatatve* kõiki neid endastmõistetavalt suvega seotud esemeid. (Krusten R 151.) *...vana Reedik oli aga sel kevadel just enne ahvenaid järsku nii otsa jäänud.* (Hint TR I 34.)

b. Kestust ja pidevust märkiv ajamäärus

- 111 Oige sageli väljendavad ajamäärused kestust ja pidevust.

1 Kestust märkivad ajamäärused jagunevad omakorda kolme alaliki: a) ajamäärused, mis vastavad küsimusele *kui kaua?*, b) ajamäärused, mis vastavad küsimusele *kui kauaks?*, c) ajamäärused, mis vastavad küsimustele *kui pika aja vältel?* *kui pika ajaga?*²

² Vrd. L. Rannut, *op. cit.*, lk. 93–98.

Ajamäärusteks, mis vastavad küsimusele *kui kaua?*, on kõigepealt ajamäärsõnad *kaua, niikaua, seni* jt. Näit. *...haav hakkab mädanema ja mädaneb kaua.* (Luts J I 27.) *Ohjad olid niikaua minu käes.* (Sikemäe K 96.)

Käändsõnad, mis väljendavad kestust, vastates küsimusele *kui kaua?*, esinevad nimetavas ja osastavas ning ainsuse omastavas vastavalt sihitise reeglitele. Ainsuse nimetavas esineb ajamäärus, mis vastab küsimusele *kui kaua?*, sel korral, kui öeldisverb on kas isikulise tegumoe jaatava kõne käskivas kõneviisis või umbisikulises tegumoes. Sel puhul on ajamäärusteks käändsõnad *aasta, hetk, nädal, päev* jt. või sõnaühendite *mõni aeg, mõni nädal, mõni päev* jt. põhisõnad. Näit. *Oota veel üks nädal saarel, ehk lennuk saabub! — Mõni aeg oldi niisama.* (Tuglas Vä 334.) *Kalevivabrikus on stfeigitud alles mõni päev.* (A. Jakobson V 63.)

Küsimusele *kui kaua?* vastav ajamäärus on öeldisverbi ja alava kõne puhul nimetavas veel järgmistel juhtudel:

a) kui ajamääruseks on nimisõna kas üksinda või ühes oma laiendiga mitmuses. Näit. *Umbes nädalapäevad olen nagu pesast kukkunud linnupoeg.* (Luts J I 86.) *Ma väsimatult õppisin need aastad.* (Vaarandi L 141.) *Sa oled mind oodanud ainult mõned päevad, mitte aga terve nädala, nagu sa varem mainisid;*

b) kui ajamäärusena esineb arvsõnaühendi põhisõna või sõnad *mitu* ja *paar*, mille laiendsõna ainsuse osastavas on täiendiks. Näit. *Viimased kolm aastat oli ta hooga teinud tööd.* (Mändmets KT II 120.) *...nõnda siis peab ta mitu tundi samuti naerma.* (A. Jakobson VT II 131.) *Istus paar silmapilku, puhkas jalga ja ajas mõne sõna juttu.* (Tuglas Vä 40.)

Märkus 1. Lauseis nagu *Kontsert kestis alla kolme tunni ~ üle kolme tunni ~ kolme tunni ümber* jts. on ajamäärusteks *alla kolme, üle kolme, kolme ümber*, nimisõna ainsuse omastavas aga on täiend. Näit. *Üle seitsme aasta oli ta kolhoosis brigadirina töötanud. Ootasime bussi kahe tunni ümber.*

Erandlikult on isikulise tegumoe kindla kõneviisi puhul küsimusele *kui kaua?* vastava ajamäärusena ainsuse nimetavas seesuguste sõnaühendite nagu *hetk aega, natuke aega, tükk aega* jt. põhisõnad. Näit. *...vahib meest hetk aega täiesti lummana.* (A. Jakobson VT II 141.) *Vaatas tükk aega enesette maha.* (Krusten R 273.) *Ta oli natuke aega juba läbi akna vaadanud.* (Krusten R 281.)

Kestust märkiv ajamäärus, mis vastab küsimusele *kui kaua?*, on ainsuse omastavas, kui tema põhisõnaks olev verb on isikulise tegumoe jaatava kõne kindlas, tingivas või kaud-

ses kõneviisis või nud-kesksõna. Näit. *Konutan kuskil pargis selle ja veel mõne järgmisegi öö.* (Luts J I 25.) *Meeta seisatas viivukese aega veel kuulatades.* (Krusten R 12.) *«Kui katsumuks õige mõne aasta kartulitega,» ütleb ta Marile, «saaks hulga raha, maksaks mõisavõla kinni...»* (Tammsaare TÕ I 243.) *Ta peatuvat oma teekonnal puhkuseks igas kohas enamasti tunni või kauemgi, enne kui ta jälle edasi rändavat. Oodanud mõne hetke asjatult oma sõpra, sõitis ta autoga üksinda jaama.*

Tänapäeva kirjakeeles ei kasutata iga kord ajamäärust, mis vastab küsimusele *kui kaua?*, sihitise reeglite järgi ainsuse nimetavas ja omastavas. Ühed ajalist kestust märkivad ajamäärused, mis kuuluvad verbi juurde isikulise tegumoe kindlas, tingivas ja kaudses kõneviisis, on ainsuse omastavas, teisi sama tähendusfunktsioonis olevaid ajamäärusi aga tarvitatakse ainsuse nimetavas. Näit. *...siis viibutas punane liblikas tükk aega* (pro *tükl aega*) *vankri kõrval.* (Tuglas Vä 318.) *Peetrus mõtles natukene* (pro *natukese*). (Tammsaare P 7.)

Kestust märkiv ajamäärus esineb osastavas, kui tema põhisõnaks olev verb on eitavas kõnes. Näit. *Ei ta püsi silmapilkugi paigal, vaid tokerdab taas ringi nagu sõge.* (Luts M I 161.) *...nüüd ei anta mulle rahu mõndagi päeva.* (Luts M II 161.) *...ei ole sul nädalaid ega kuid kindlat maad jalge all.* (Hint TR II 141.) *Mati pole sel nädalal kahte päevagi tööl olnud.*

Ka ebamäärast aega, mille vältel tegevus toimub, märkivad sõnad ja sõnaühendid on osastavas. Näit. *Te olete vist juba kauemat aega üsna lähedases sõpruses.* (A. Jakobson VT II 137.) *Nii oli see olnud aastaid.* (Mändmets KT I 26.) *...oli ta üleni higine nagu pärast tunde kestnud pingutusi.* (A. Jakobson VT II 92.) *Kui mitmeid ju aastasadasid / sind, Tallinn, tehti ja tehti.* (Raud VL 244.)

Kestust märkiv ajamäärus on osastavas samuti siis, kui teda laiendab järgarv. Näit. *Esimest päeva kohalviibiv parteiorganisaator Veski vaatatas suure huviga inimest, kes käisid valla täitevkomitees.* (Krusten R 97.) *«Kaugatoma» oli juba kolmandat nädalat soolaturjalastiga teel Arhangelskist Peterburi poole.* (Hint TR I 142.)

Märkus 2. Osastavat tarvitatakse ka siis, kui ajaühikut väljendava ajamääruse laiendiks on omadussõna *viimane* või *eelviimane*. Näit. *Lõpeb puhkus. Täna viimast päeva / naudin laisklemise muretust.* (Seping H 60.)

Käändsõnad nimetavas ja omastavas koos kaassõnaga võivad samuti väljendada ajamäärusena ajalist kestust, vastates küsimusele *kui kaua?* Siia kuuluvad a) käändsõnad nimetavas koos tagasõnadega läbi, otsa. Näit. *Mu pood seisis päevad läbi tühi.* (Mändmets KT III 19.) *Möödanud*

aastal on «Vaala» mehed nädal otsa kahe paadiga vedanud. (Hint TP 57.); b) käändsõnad omastavas ühes eesõnaga läbi. Näit. *Aga Eesperes kestis pidulik söömine ja joomine läbi öö hommikuni...* (Tammsaare TÕ I 547.)

Ajamäärused, mis vastavad küsimusele *kui kauaks?*, märgivad samuti kestust. Nende funktsioonis esinevad seesugused ajamäärused nagu *kauaks, kuniks, niikauaks, jäädavalt* jt. Näit. *Ballile ei jäänud ta enam kauaks.* (Semper P 236.) *Kuniks a nõnda ikka vastu pead, kuniks ükski nõnda vastu peab.* (Tammsaare K 103.) *Paljud seljapöörajad olid taas saabunud külla, teised aga olid jäädavalt kadunud.* (Sirge V 150)

Käändsõnad saavas, vastates küsimusele *kui kauaks?*, väljendavad tegevuse või olemise kestust ja esinevad lauses

a) üksiksõnana. Näit. *Siin seisatas ta viivuks.* (Metsamuirk P 140.) *Sest on asju, mis eluajaks armsaks jäävad.* (Tuglas Vä 283.) *Nüüd tekkis hetkeks vaikus.* (Männik S 64.);

b) sõnaühendi põhisõnana. Näit. *Peremees jäi tükkiks ajaks vait.* (Koidula T II 57.) *Jällegi kadus Meelis Leholast mitmeks aastaks.* (Kippel M 122.) *Ja ta jäi sinna kaheks päevaks.* (Tuglas Vä 213.)

Kestust märkivateks ajamäärusteks, mis vastavad küsimusele *kui pika aja vältel?*, on kõigepealt ajamäärused, nimelt *kuni, pikapeale, seni, senikaua* jt. Näit. *Senikaua, kui Lohasaare Andres Rammi vanemad alles elasid, ei tulnud noormehele naisevõtmise meeldegi.* (Koidula T II 73.) *Kui pikapeale igasuguste järeleuurimiste kaudu ka «RA...» tähtedega stümril kätte saab, ...peab kohtus vähemalt kaks tunnistajat olema.* (Hint TR II 309—310.)

Küsimusele *kui pika aja vältel?* vastavaist nimisõnust esinevad ajamäärustena a) ajaühikut märkivad nimisõnad *aasta, kuu, minut, nädal, päev, tund* jt. seesütlevas. Näit. *...sulane peab saja rubla eest peremehele üle viieteistkümnepäevase töö tegema.* (Särgava P 167.) *Teised meremehed püüavad aastaks vähemalt mõned kuud kodus oma perekonna keske olla.* (Hint TR II 333.) *Nüüd mängiti juba kolm korda nädalas: kesknädalal, laupäeval ja pühapäeval.* (Pinna M I 45.); b) sõnaühendite põhisõnad *alalütlevas*. Näit. *...tüki ajal ei lausuta ainustki sõna.* (Tammsaare TÕ I 381.) *Nüüd ta pole rohkem kui kolmel kuul tööle saanud.* (Krusten R 192.)

Küsimusele *kui pika aja vältel?* vastavad ka ajamäärustena esinevad nimisõnad omastavas koos kaassõnadega *jooksul, kestel, pikku ja vältel* ning vanemas kirjanduses nimisõnad omastavas ühes tagasõnaga *sees*. Näit. *Aja vältel oli savimiltelt poolt maha langenud.* (Mändmets KT II 9) *Majaka kolhoosis on kolme aasta jooksul näidatud kolme filmi.* (Smuul

K 77.) *Tunni aja sees olgu maja puhas!* (Kitzberg VT I 406.) *Meie kultuur kogus endasse kõik väärtused, mis on teadlaste ja kunstnike mõttest sajandite pikku sündinud...* (NH 1963 12.)

Ajamäärusteks, mis väljendavad, kui pika ajaga midagi tehakse, on sõnaühendite põhisonad kaasaütlevas. Näit. *Paari aastaga pistab ta sulle tuhat pajupöösast vikati ette...* (Tammsaare TÕ I 448.) *...ta püüdis lühikese ajaga kaks suurt latikat.* (A. Jakobson VT II 92.)

2 Pidevust märgib eelkõige terve rida liht- ja liitmäärsonnu, nagu aina, alalõpmata, alatasa, alati, järjepannu, järjest, pidevalt, vahetpidamata, üha, ühtejärgi, ühtelugu, ühtepuhku, ühtsoodu jt. Näit. *Siin lõhkusin mina... viis ööd ja viis päeva ühtepuhku viulit.* (Kreutzwald J 233.) *Muuseas näib inimeste arv alatasa kasvavat.* (Luts J I 84.) *Meil inimesed olid töölanud kolm vahetust ühtejärgi.* (Hint TP 76.)

Pidevust väljendavateks ajamäärusteks on ka aega märkivad sõnad nimetavas või omastavas, mida laiendab sõna kogu või terve, nagu *kogu nädal, kogu nädala; kogu päev, kogu päeva; kogu suvi, kogu suve; kogu öö; terve aeg; terve nädal, terve nädala; terve päev, terve päeva; terve öö* jt.³ Näit. *Jää merel... vahetab kogu aeg värvi.* (Smuul K 8.) *...töötas terve päeva nagu karu.* (A. Jakobson VT II 120.) *Sõnnikut sai tõepoolest terve päev käristada...* (Tammsaare TÕ I 85.) *Vahuoja oli umbne, heinamaad sageli kogu suve vee all.* (Mändmets KT I 147.)

Tegevuse ja olemise muutumise pidevust väljendavad ajaühikut märkiva sama nimisõna kahest eri käändevormist koosnevad sõnaühendid:

a) nimisõna esimene käändevorm on nimetav, teine alaltütlev, mis on omavahel ühendatud sidekriipsuga. Näit. *...sest Andrese viha poja vastu süttis päev-päevalt enam põlema.* (Koidula T II 10.) *Tund-tunnilt tuli ligemale / hooakaupakestev kqnonaad.* (Raud J 81.);

b) esimene nimisõna on seestütlevas, teine sisseütlevas. Näit. *...politsei loeb nõnda aastast aastasse suure hooliga revolutsioonilist kirjandust.* (Tammsaare TÕ III 70.) *...nälgutas end päevast päeva ja nädalast nädalasse.* (A. Jakobson VT II 121.)

Pidevust väljendavateks ajamäärusteks on veel ajaühikut või selle osa märkivad nimisõnad kaasaütlevas, mida laiendab sõna iga. Näit. *...vankrite mürin valjeneb iga päevaga.*

³ Vt. ka A. Ploompuu ja A. Saareste kirjutisi «Oli terve aeg haiges». — «Eesti Keel» 1923, lk. 80–85; L. Rannut, Objektisarnane ajamäärus eesti keeles — «Keel ja Kirjandus» 1958, lk. 604–609.

(Luts J I 35.) *See, mis teda nüüd iga silmapilguga järjest enam piinama hakkab, on hirmus teadmine.* (A. Jakobson VT II 130.)

Pidevust märkivateks ajamäärusteks võivad olla sama nimisõna nimetavast ja omastavast ning kaasõnast järel või kõrval koosnevad sõnaühendid, samuti ühend ööd kui päevad. Näit. *Põlv põlve järel olete siin Tammarul istunud.* (Kitzberg VT I 339) *Päev päeva kõrval ühtekarja / ta tummalt rügas teiste seas.* (Merilaas R 60.) *Ööd kui päevad kõndisid võitja lugemata väehulga üle Vene piiri.* (Koidula T II 32.)

c. Kordumist ja sagedust märkiv ajamäärus

Käesolevas alapeatükis tulevad vaatlusele ajamäärused, mis väljendavad kordumist, sagedust ja töö- või tasunormile vastavat ajahulka. 112

1. Kordumist väljendavad ajamäärusteks olevad ajamäärsonad jälle, korduvalt, taas, uuesti, veel jt. Näit. *...otsekohe ruhua seast oli mulle andmeid saadetud ja korduvalt nõu ja tõuget antud* (Vilde AK 268.) *Uuesti laaditi paat autole, jälle olid ta umber mehed kobaras.* (Smuul K 221.) *Sõda ikkaksid taas saksad.* (Hiir, EL II 195.)

Kordumist märkivaks määruseks, mis vastab küsimusele *mitu korda?*, on tavaliselt sõna *kord*, mis esineb harilikult ainsuse nimetavas, omastavas või osastavas sihitise reeglite järgi: a) nimetavas, näit. *Ning teda ennastki, laulikut — neidu, / maailma ümber kord kandku...* (Raud, EL II 249.); b) omastavas, näit. *Ta vaatas korra üles.* (Sirge K 339.); c) osastavas, näit. *Kui ka külm südamele ikka lähemale puged, ei tulnud mulle ometi kordagi pähe, et ma otsa võiksin saada.* (Hint TR II 292.) Mitmuses esinev nimisõna *kord* on ühes oma täiendiga kordumist märkiva ajamäärusena nimetavas või osastavas vastavalt sellele, kas öeldisega väljendatakse tegevuse lõpetatust või jätkuvust. Näit. *...kuid korraga ei mõista avada üht ust, mida olen avanud tuhande korrad.* (Luts J I 63.) *Nõnda oli seersant Kaivas kujutlenud kümneid kordi.* (Männik S 65.)

Küsimusele *mitu korda?* vastavais sõnaühendites, mis koosnevad põhiarvust või arvsõnalisest asesõnast ainsuse nimetavas ja sõnast *korda* (või *puhku*), on ajamääruseks nominatiivne põhisõna. Näit. *Vähemalt sülitab ta kolm korda, enne kui siia astuž.* (Liiv T 100.) *Ta on juba mitu puhku ära olnud.* (Kitzberg VT I 355.) Kui aga sellises sõnaühendis mõlemad sõnad on ainsuse alalütlevas, siis

on ajamääruseks põhisõna *korral*. Näit. *Mitmel korral jäi koer uimasena maha.* (Tammsaare TÕ I 360.) *Täna — olen neid kuulnud juba vähemalt sajalt korral.* (A. Jakobson T 13.)

Ajamäärusteks, mis väljendavad kordumist ja vastavad küsimusele *mitmendat korda?*, on kõigepealt seesugused liitmäärsõnad, nagu *esmakordselt*, *teistkordselt*. Näit. *Millal oli Illimar esmakordselt selle seinamaailma avastanud, seda ta ei mäletanud.* (Tuglas V 12.) *Sama aasta ühel veebruaril õhtupoolikul külastasin Eduard Vildet teistkordselt.* (Mihkla, VK 240.)

Küsimusele *mitmendat korda?* vastavaist käändsõnust märgivad kordumist need sõnaühendid osastavas, mille põhisõnaks on ajamäärusena esinev sõna *korda* või *puhku*, laiendsõnaks aga järgarv või järjestust märkiv omadussõna. Näit. *Laos võttis nüüd veel viimast korda isa laua pealt leiba.* (Sommer L 24.) *Jaanus silmitses seda meest, keda ta esimest korda nägi.* (Bornhöhe T 19.) *Teist korda tuli Valter tagasi.* (Luts J I 321.) *Kolmandat puhku tuli ta hilja õhtul.*

2 Sagedust väljendavad eelkõige ajamäärsõnad *harva*, *mõnikord*, *sagedasti*, *sageli*, *tihti*, *tihti*, *tihti*, *tihti*, *tihti* jt. Näit. *...korralised soojad rihmasagarad niisutasid vahetevahel mulda.* (Kreutzwald J 337.) *Umberpöörduvalt, professor jäi tihti tema arvamus kuulama.* (Semper P 229.)

Nimisõnad, mis väljendavad tegevuse või olemise sagedust, on enamasti nimetavas ühes nende juurde kuuluva täiendiga *iga*, nagu *iga aasta*, *iga hetk*, *iga kord*, *iga nädal*, *iga päev*, *iga pühapäev*, *iga silmapilk*. Näit. *Ootan teda iga päev.* (Luts J I 81.) *Iga hetk algab koosolek.* (Kuusberg L 176.) *Iga kord ei tahagi ta halba.* (Mändmets KT I 69.)

Sagedust märgivad ka ajamäärused, milleks on käändsõnad omastavas ühes tagasõnadega *järele*, *pärast*, *tagant* või *takka*. Seesuguste käändsõnade juurde kuulub samuti laiendsõna *iga*. Näit. *Iga lusikatäie järele lähevad ta silmad elavamaks.* (Liiv VJ 45.) *...sellepärast kergitad iga paari aasta tagant.* (Tammsaare P 127.)

3 Eri rühma moodustavad need ajamäärused, mis väljendavad töö- või tasunormile vastavat ajahulka. Seesugusteks ajamäärusteks, mis märgivad seda ajaühikut, mille eest tasu või palka makstakse või missuguse ajaühiku ulatuses tööd tehakse, on järgmised käändevormid kas üksinda või koos kaassõnaga:

a) nimisõnad ainsuse seestütlevas. Näit. *...näit. olevat Tõnisson viimasel ajal 75 rubla kuus saanud.* (Vilde AK 317.) *...sulane peab saja rubla eest peremehele üle viieteistkümne tunni päevas tööd tegema.* (Särgava P 167.);

b) nimisõnad omastavas ühes tagasõnadega

kohta ja peale. Näit. *...iga hing saab söögiks ühe räime, päeva peale 3 naela leiba.* (Särgava P 32.) *Põllutöö-hooajal teenis kolhoosnik k a h e nädala kohta vähemalt 120 rubla.*

d. Ajalist algust ja lõppu märkiv ajamäärus

Ajamäärused võivad väljendada ka tegevuse või olemise ajalist algust ja lõppu. 113

1 Ajalist algust väljendavad kõigepealt ajamäärsõnad *maast-madalast*, *sestsaadik*, *siitpeale* jt. Näit. *Sa tead, isa neid mulke ei salli sestsaadik.* (Koidula N 111.) *Siitpeale austasid nad teost jumalaemana, kes leinab poega.* (Tuglas T VIII 42.)

Ajalist algust märgivad ka sõnaühendite põhisõnad seestütlevas, millel on harilikult laiendsõnaks omadussõnaline täiend, nagu *ammust ajast*, *endistest aegadest*, *esimesest päevast*, *noorest east*, *sellest ajast*, *sellest hetkest*, *sellest päevast*, *vanast hallist ajast* jt. Näit. *Ta vanemate ja naise vahele oli juba esimesest päevast tekkinud kuristik.* (Mändmets KT II 58.) *Eks sa tea juba vanast hallist ajast, kuidas ja mismoodi.* (A. Jakobson VT II 85.) *...juba kella kolmest-neljast säristab kambris oma õmblusmasinat.* (Hint TR II 81.)

Ajalist alguspiiri väljendavad käändsõnad seestütlevas koos tagasõnadega *peale*, *saadik* ja *saati*; neil määrustel võib olla omadussõnaline täiend. Näit. *Ma olen aga juba lapsest saadik siin elanud.* (Liiv VJ 96.) *See oli väga leebe hääl ja mõjus varakevadest saati... segavalt.* (Krusten R 95.) *Sellest tunnist peale ei nääkinud Anton Madisega peaaegu mitte midagi enam.* (Särgava P 222.)

Märkus. Tagasõna *peale* kasutatakse harilikult täiendiga laiendatud määruse puhul, täiendita ajamääruse korral aga esineb enamasti tagasõna *saadik*. Vrd. näiteks *esimesest päevast peale*, *noorest east peale*, *sellest tunnist peale*, *viieteistkümnendast eluaastast peale* jt., aga *lapsepõlvest saadik*, *lõunast saadik*, *suvest saadik*, *õhtust saadik* jne. Kuid selle kõrval võivad esineda ka sellised väljendid nagu *algusest peale* ja *mis ajast saadik*.

Ajalist algust märkivas ajamääruses võib tagasõna *peale* asemel kasutada ka sõna *alates*, mida tuleb ühes vastava nimisõnaga seestütlevas pidada ajamääruseks. Näit. *Homsest päevast alates vabastab su hommikusest tööst.* (Luts J I 51.) *Juba iidsest aegadest alates on naiste loomus meestele mõnevõrra mõistatuseks olnud.* (Hint TR I 48.)

2 Ajalist piiri või lõppu väljendavad ajamäärsõnad *hommiseni*, *praeguseeni*, *seni*, *senini*, *siilamaani*, *siiani*, *siitsaadik*, *tänini* jt. Näit. *Tänini oled käinud Vanapaganana.* (Tammsaare P 7.)

Siiani ei olnud ta mahti saanud Kõrgekõrres veel kõrtki liigutada. (Krusten R 302.) *Et aega saada, palusid siis... homseni kannatada.* (Masing K I 56.)

Ajalist lõppu või piiri märgivad ka nimisõnad *rajas*, vahel koos eessõnaga *kuni*. Näit. *Kus ehani ma mängisin / küll lille, rohuga.* (Koidula T I 40.) *Ta jäi järvele hülise keskhom-mikuni.* (A. Jakobson VT II 92.) *Kuni õhtuni seisis inimesed kaeu ümber ja laulsid.* (Tuglas VJ 55.)

3 Kui sama verbi juurde kuuluvad kaks ajamäärust, millest üks on käändsõna seestütlevas ja teine *rajas*, siis nad väljendavad tegevuse ja olemise ajalist algust ja lõppu. Näit. *Videvikust keskööni laugles sooviku kohal sina sees kitsuke kuuseru.* (Vilde MP 28.) *Vaata, kuidas inimesed varavalgest pimedani rabeledad.* (Smuul K 187.)

Ajalise alguse ja lõpu märkimiseks kasutatakse mõnikord ka kaassõnu *saadik* ja *kuni*. Näit. *Seitsmendast aastast saadik kuni mineva jõuluni oli ta linnas koolis olnud.* (Pärn M 68.) *...oli ta neile vahetpidamata rääkides maha jutustanud kogu oma hilisema eluloo, ülikooli lõpetamisest kuni tänase päevani.* (A. Jakobson VT II 71.)

3. VIISIMÄÄRUS

114 Viisimäärus ehk modaaladverbiaal väljendab viisi, kuidas midagi tehakse või ollakse ja mil viisil omadus, tunnus või seisund avaldub. Viisimäärustena võivad esineda 1) viisimäärsõnad, 2) käändsõna käändevormid, 3) käändsõnad koos kaassõnaga ja 4) pöörd sõna *des-* ning *mata-* vormid. Viisi märgivad need pöörd-, omadus- ja määrsõna laiendid, mis vastavad küsimustele *kuidas? mil viisil? mismoodi?*

1 Eesti keeles on õige rohkesti viisimäärsõnu, mis märgivad tegevuse või olemise ning omaduse, tunnuse ja seisundi avaldumise viisi. Nad võivad kuuluda nii pöörd sõna kui ka omadus- ja määrsõna juurde.

Lihtmäärsõnadest laiendavad pöörd sõna ja väljendavad tegevuse või olemise viisi määrsõnad *aeglaselt*, *ainiti*, *halvasti*, *hoogsalt*, *hooti*, *hästi*, *ilmsi*, *ilusasti*, *inetult*, *innukalt*, *jalgsi*, *joonelt*, *jäagitult*, *kahasse*, *kaotsi*, *kindlalt*, *kogemata-kohati*, *korralikult*, *kuidas*, *kuumalt*, *kähku*, *käsitsi*, *lahkelt*, *meelsasti*, *nõnda*, *palavalt*, *ruttu*, *rõõmsalt*, *sangarlikult*, *segamatult*, *segamini*, *silmalt*, *suurejooneliselt*, *tasakesi*, *tublisti*, *täpselt*, *uljalt*, *usinasti*, *vaikselt*, *vastastikku*, *vennalikult* jt. Näit. *Koputan ja astun sisse — / lahkelt lahti tehakse.* (Liiv T 337.) *Sunniti naisigi tublisti suud niisutama.* (Vilde MS 81.) *Esiteks võin seal segama-*

tult õppida. (Luts J I 54.) *Miks mu käed nii kähku käivad?* (Barbarus S 143.)

Viisimäärustena võivad esineda ka onomatopoeetilis-
sed määrsõnad, nagu *kolinal*, *plaginal*, *raginal*, *sosinal*, *vulinal* jt., mis märgivad lause öeldisega väljendatud tegevusega kaasnevat heli. Näit. *Et neid oli aga palju ning kõik üsna tihe-dasti kobaras koos asusid, siis vajusid nad raginal üksteisele otsa.* (Kippel M 38.) *Nüüd jooksis ta juba vulinal keskmisse järve.* (Tuglas VJ 283.)

Eesti keeles leidub rida liit määrsõnu, mis iseloomustavad viisimäärustena verbiga väljendatud tegevuse või olemise viisi, nagu *aegamööda*, *käsikäes*, *läbisegi*, *mehemoodi*, *nõndaviisi*, *pisilasa*, *silmnäolt*, *tagurpidi*, *tuhatnelja*, *tükiviisi*, *uisapäisa* jt. Näit. *Tasuja oma salgaga... istus sadulasse ja kihutas tuhatnelja Tal-linna poole.* (Bornhöhe T 104.) *Lähevad kahekesi käsikäes.* (Tammsaare P 154.) *Uisapäisa seda küsimust ei otsustatud.* (Tammsaare TÕ I 494.) *Kuid tagurpidi aeg ei lähe...* (Raud J 69.) *Nad hakkasid kolhoosis mehemoodi töötama.*

Viisimäärustena esinevad ka mõned sidekriipsuga ühendatud määrsõnad, nagu *edasi-tagasi*, *järk-järgult*, *punkt-punktilt*, *vinta-vänta*, *ääri-veeri* jt. Näit. *Kriiga-kruuga üle mere / tuleb kurepere.* (Raud VL 51.) *Vahetevahel viis ta jutu ääri-veeri ka korvidele.* (Hint TR I 20.) *Igatahes arutati põhikiri peakoosolekul punkt-punktilt läbi.* (Hint, TR II 146.)

Samuti võivad viisimäärusteks olla viisiütleva lised määrsõnad, mille juurde kuulub enamasti laiend. Näit. *Ma kar-jusin just eesti keeli.* (Kunder K 15.) *Illimar vahtis pärani silmi.* (Tuglas VJ 318.) *...ta küsis värisevi huuli.* (Metsanurk U 9.) *Jalamehed ruttavad aga külge külje kõrval jooksupäti edasi.* (Kippel M 106.)

Määrsõnalised viisimäärused võivad laiendada ka oma-dus- või määrsõna, iseloomustades lähemalt kvaliteeti ehk oma-dust, nagu *erutavalt hele*, *imeväärsest ilus*, *jäädavalt noor*, *kevadiselt rõõmus*, *targalt vaenulik*, *ühe-suguselt õnnelik*, *ülekohtuselt vähe* jt. Näit. *Ja õhtu oligi kuidagi videvalt pehme.* (Tuglas VJ 345.) *Sa päikese all / otse ülekohtuselt vähe / nägid õnne.* (Smuul K 53.) *Tuppa minnes olid kõik ühesuguselt õnnelikud...* (Tammsaare TÕ I 260.)

2 Viisimäärusteks olevaid käändsõnu laiendab harilikult omadussõnaline täiend. Nad võivad esineda

a) osastavas. Näit. *Kõik jäi endist viisi.* (Tammsaare J I 184.) *Saabus päev, kõik läks harilikku käiku.* (Metsa-nurk P 215.);

b) seesütlevas. Näit. *Emma rääkis sellest temale oma-ses kiirtempo.* (Krusten R 149.) *Jaan Vaarak kutsuti kiire*

korras direktori juurde. (Hint TP 70.) Ah või mina terroriseerin teid / ja ähvardan k ä s k i v a s toonis?! (Laht, EL II 507.);

c) seestütlevas. Näit. *Ma ohkan raskest südamest.* (Weitzenberg, EL I 71.) *«Tuvikene» lendas kõigest väest.* (Sommer L 46.) *Täiest kõrist lauldes tammus ta paar tiiru välisringis..* (Hint TR I 130.);

d) alalütlevas, enamasti ainsuses või i-mitmuses. Näit. *Pilp nagu varn suus, .. hakkas siis k o b a v a l pilgul kedagi poolpimedas toas otsima.* (Vilde MS 73) *Ja Kähri istus siinsamas ning jälgis t õ s i s e l ilmel nende lõbu.* (Tuglas Vā 226.) *Ja liigutatud meelil ning ä r i s e v a i l käsil võttis ta rahakoti taskust.* (Tammsaare TÕ I 506.) *See nõuanne võetakse vastu s ä r a v a i l silmil.* (Luts J I 140.) *Tükike aega kestab endine vaikus, siis läheneb seestpoolt keegi tasastel sammudel..* (Luts J I 93.);

e) kaasaütlevas. Näit. *Noh, kui sa ei lähe siit heaga, siis lähed kurjaga..* (Tammsaare P 198.) *Tasase leegiga vuriseb ahl.* (Sütiste T I 162.) *Samal ajal seisis Meelis laevapardal ning vahtis suure uudishimuga ulgumerele.* (Kippel M 39.) *Ta astus / raske sammuga tuttavat teed.* (Smuul JP 62.)

Viisimäärustena esinevad järgmised sõnaühendid:

a) sama nimisõna seest- ja sisseütleva fraseoloogilised ühendid. Näit. *Ma tahtsin sulle üht kul teist selgeks teha.. küsimustes, mida saab lahendada ainult suust suhu.* (A. Jakobson T 68.) *Ja pilgud.. / jäid silmast silma pingule.* (Raud J 112.);

b) sama nimisõna nimetavas ja omastavas koostagasonaga järel, kõrvale, vastu vm. Näit. *Aiamaale oli veeatud mulda koorem koorma kõrvale.* Koos militatsioonäride ja raudteelastega saabus laevadelt rühm rühma järel mereväelasi. (Männik U 3.);

c) sõnaühendid, mille teiseks komponendiks on *peast*.⁴ Näit. *Muidugi üsna omast peast see rahvamurd Vargamäele ei ilmunud.* (Tammsaare TÕ I 47.) *Sa ju mõistad mind ka hukka, pimedast peast nagu tersed kõik!* (Kitzberg VT I 358.);

d) sõnaühendid *mis hirmus* ja *mis kole*. Näit. *Karla hingeldas ja higistas mis kole.* (Tuglas Vā 86.) *Kord ma andsin emale lubaduse, et parandan matemaatika numbri ära ja tuupisin mis hirmus.* (A. Jakobson K 41.)

3 Viisimäärustena võivad esineda ka käändsõnad koos kaassõnaga. Siia kuuluvad nimisõnad omastavas koostagasonaga eest, järgi, võidu jt. Näit. *Ainult esimees püüdis*

iga hinna eest kätte saada rajooni. (Smuul K 212.) *Mehed rasisid elu eest ja poole tunniga saadi tulest jagu.* (Smuul J 163.) *Ta teab inimestest, nende tegudest ja omadustest mõndagi, aga ta teab seda kuulu järgi, mitte oma uurimiste järgi.* (Vilde AK 72.) *Kirikute tornikellad tagusid aga üksteise võidu..* (Kippel M 51.)

Teiseks väljendavad viisi nimisõnad omastavas ühes tagasona tähenduses tarvitatud sõnadega kohaselt, põhjal, teel jts. Näit. *Harjumuse kohaselt esitati ka Johannes Vao kandidatuur.* (Leberecht V 83.) *..tuli 20. novembril kodanlaste maapäev kokku Seckendorfi loa põhjal..* (Kingsissepp K 16.) *..lahing.. lõppes vaenlase võiduga, kellel olid liivi hõimud ja lätlased..* *pettuse teel abivägedeks kaasa võetud.* (Kippel M 104.)

Viisimäärusteks võivad olla ka nimisõnad osastavas ühes tagasonadega mööda ja pidi. Näit. *Vaata, armas lugeja, kui maal iial seda tahtmist oleks olnud.. üksnes sinu himu ja suud mööda rääkida.* (Kreutzwald J 331.) *Meelis, keda üks väravasulane linalakseid juukseid pidi tugevasti peos hoidis, ..vaatles kartliku uudishimuga seda meest.* (Kippel M 73—74.)

Viisimäärustena esinevad samuti nimisõnad ilmaütlevas ühes eessõnaga ilma. Näit. *Igakord ei lähe lugu aga mitte päris ilma tülita.* (Hint TP 70.)

4 Pöörd sõna käändelistest vormidest võivad viisimäärusteks olla verbi des- ja mata-vormid.

Verbi des-vorm märgib seda tegevust, mis kaasneb öeldisega väljendatud tegevuse või olemisega, vastates küsimusele *kuidas?* Näit. *Illimar seisis kõheldes selle veetleva liuvälja ees.* (Tuglas Vā 195.) *Mehed kuulasid vaikides.*

Viisimäärusena esineb ka verbi mata-vorm, vastates küsimusele *kuidas?* Näit. *..kõik mured murdumata kandsid sa.* (Raud VL 112.) *Koer.. tuli paha aimamata selle juurde.* (Tammsaare TÕ I 387.) *Ta läks kiirustamata kunl kaevuni laagri teises otsas..* (Semper P 16.) Kui seesugust viisimäärust tahetakse lauses esile tõsta, siis pannakse mata-vormi ette eessõna ilma. Näit. *..siis jooksis ta tükk aega ilma peatumata.* (Tuglas Vā 205.) *Kus ma ilma küsimata sulle lasti tean pakkuma tullal* (Hint TR II 15.)

5 Mõnikord esinevad viisimäärustena hüüdsõnad, mis vastavad küsimusele *kuidas?* ja laiendavad öeldisverbi. Näit. *Killadi-kõlladil löi ta, kuid seekord imekurvalt..* (Tuglas Vā 77.) *Tsilk-tsolk-tsolk..* laulab lind männiladvas naljakat lüpsilaulu. (Väli R 7.) *Viimased päevad on ema haige ja sellepärast on saunas kõik ui-ai..* (Tammsaare K 61.)

⁴ Vt A. Raun, Eesti noorest peast jne. — «Eesti Keel» 1936, lk. 52.

4. SEISUNDIMÄÄRUS

115 Seisundimäärus väljendab: a) missuguses seisundis ja b) millises asendis ollakse või midagi tehakse. Seisundimäärusteks võivad olla määrsõnad, käandsõna käandevormid, käandsõnad koos kaassõnaga ja verbi *mata*-vorm.

116 Seisundit märgivad need määrused, mis väljendavad füüsilist, psüühilist, tervislikku, materiaalist, perekondlikku või sotsiaalset seisundit, milles ollakse või midagi tehakse, või seisundi muutumist, samuti olukorda ilmastikus ja looduses.

1 Kõigepealt väljendavad seisundit määrsõnad, nagu *kahevahel, omapead, pilve, pilves, raagu, raagus, teoksil, õitsel, õitsele, ärkvel* jt. Näit. *Puud seisid jälle raagus.* (Tuglas V 261.) *Alt laulis mu maa aga vastu, kuidas elu meil õitsele lõi.* (Smuul LP 40.) *...kaua kahevahel ma kõigun.* (Smuul JP.) *...teoksil olevale palgakärpimisele tuleb vaadata ikka kui meie, ettevõtjate ühisele aktsioonile.* (A. Jakobson V 62.)

2 Seisundimääruseks võivad olla käandsõnad, mis esinevad sise- ja väliskohakäandeis, ilma- ja kaasaütlevas.

Käandsõnad sisekohakäandeis, millest seesütlev väljendab seisundit, milles ollakse või midagi tehakse, sisse- ja seestütlev aga seisundi muut(u)mist, märgivad seisundimäärusena

a) psüühilist või füüsilist seisundit. Näit. *Oh, ema, mis sa seda ette heitma hakkad, mis valu ja vihas meelt-heitva inimese suust mõtlemata üle huulte tuli!* (Kitzberg VT I 363.) *Mispärast jätate klaveri hooletusse?* (Luts J I 105.) *Ta oli oma pikast talveunest ärganud.* (Tuglas V 102.);

b) perekondlikku või sotsiaalset seisundit. Näit. *Pulmad on lõbusad asjad neile, kes ei astu abiellu.* (Mallikas I 63.) *Ja ahelas sa ennast väansid, / Ja orjaikkas ohkasid..* (Koidula T I 82.) *Nõnda nad... pidasid omavahel aru, kuidas, vene liiduväe abiga sakalasi vabastada ristiusu ikkest..* (Kippel M 122.);

c) tervislikku seisundit. Näit. *Juba südamesse löikab / palavikus põdevate laste nutt.* (Sööt, EL I 311.) *...sa ise haigestud äkki pimesoolepõletikku.* (A. Jakobson T 11.);

d) olukorda ilmastikus ja looduses. Näit. *Nurmed on kastes ning lõhnade vees..* (Sütiste VL 42.) *Päevad läksid — pikk rida ilusaid, päikesekülluses sillerdavaid suvepäevi..* (A. Jakobson VT II 53.)

e) ja muud. Näit. *Linna ilmun ikka uues ülikonnas ja pühalikus meeleolus.* (Luts J I 54.) *Ta tõmbas kampsuni selga, ..kängitses jalad säärikutesse ja tõmbas selga vend Andrese*

palitu.. (A. Jakobson VT II 91.) *Kui uus «Eestimaa Talurahva Seadus» 1857. aasta vältel saksa ja eesti keelde oli tõlgitud, ilmus.. ametlik kuulutus.* (Vilde MS 164.)

Seisundit märgivad ka küsimusele millises seisundis? vastavad sõnaühendid, mille teiseks komponendiks on sõna *peast*. Näit. *Vidrik ajas silmad pärani, ei lootnud mind elusast peast tagasi.* (Sikemäe N 198.) *Seisab tõe eest nii, et kihutab kas või sulle endale ägedast peast kuuli kerre.* (Kuusberg E 261.) *Uuest peast maksab / auto / oma miljon kakssada tuhat, aga ma sain ta kolmesaja eest..* (Mõtslane M 132.)

Väliskohakäandeis olevaist seisundimäärustest väljendavad käandsõnad alale- ja alalütlevas

a) psüühilist või füüsilist seisundit. Näit. *Keedetud või praetud säinas võib vihale ajada oma roodude rohkusega.* (Smuul K 138.) *...kuigi ta Tihusid Kuressaarde ei saanud, oli ta ise teisel nelipühal, vahule aetud hobused kalessi ees, koos proua Luisega Kaugatomal.* (Hint TR II 204.) *Samuti olete te minuga loodetavasti ühel arvamusel.* (A. Jakobson K 28.) *Siis tulid aina pikad ja kaeblikud oiged kuuldavale.* (Metsanurk PT 456.);

b) perekondlikku või sotsiaalset seisundit. Näit. *Muud iseäralist muret ei tea meil praegu olevat kui see, kuidas me Miina ja Liina ka mehele paneme.* (Kitzberg VT II 260.) *Tütred aga pidid mehele minema.* (Kaal P 24.) *...kuulsööst meid piiras, püüdis, — / sunniti taas orjusele!* (Hiir, EL II 189.);

c) olukorda ilmastikus ja looduses. Näit. *Ilm läheb külmale.* (Sergo MM 69.) *Tuleb, nagu saabuvad luiged kevadel või lööb toomepuu üleöö õitsele..* (Tuglas T I 182.) *Aga siis läks tuisule.* (Vellend A 159.)

Seisundimäärused ilmaütlevas märgivad seisundit, milles ollakse või midagi tehakse. Näit. *Ants ise lamas põlluäärse majas meelemärkuseta.* (Tammsaare P 205—206.) *Olen nii mitu ööd / uneta ömmelnud.* (Kitzberg VT I 125.) *Opman mõisas oli peata. Ei julgenud õieti krahvi ette ilmudagi.* (Aitsam H 11.)

Seisundimäärusteks on ka seesuguste püsivate sõnaühendite põhisõnad kaasaütlevas nagu *helde küega, joobnud peaga, norus peaga, targa peaga, pikkade nägudega* jt. Näit. *Nõnda seisid Andres ja Madis pikkade nägudega olnud tammi kohal..* (Tammsaare TÕ I 93.) *Miks nad vabrikus seda karistust ette ei võtnud, selleks arvati olevat paar mõjuvat põhjust: kuidas sa targa peaga nii põhjalikult nuhtled..* (Madarik V 79.)

3 Seisundimäärusena võivad esineda ka kaassõnalised käandsõnad, mis vastavad küsimustele millises seisundis? millisesse seisundisse? millisest seisundist?, ja nimelt:

a) nimisõnad omastavas ühes tagasõnaga või

tagasõna funktsioonis tarvitatud nimisõnaga, nagu *all, alla, alt, käes, kätte, käest, küüsi, küüsis, küüsis, sees* jt. Näit. *Nende viha alla sattuda on halb.* (Smuul K 130.) *Ants lamas neljandat päeva voodis palaviku käes.* (Kimm V 77.) *Vaevalt pääsenud oma armsate sugulaste küüsis, valdab mind uus mure.* (Luts J I 39.);

b) nimisõnad osastavas koos eessõnadega *keset* ja *kesk*. Näit. *Ja keset neid mitmesuguseid... mõtteid tuli talle jälle meelde tänane õhtu.* (Männik U 199.) *Ta leidis end juba kesk kõige kibedamat kähmlust.* (Loog, Tulik T 6.)

4 Seisundit võib märkida ka pöördõna mata-vorm, mis laiendab enamasti verbe *olema, jääma, jätma, unustama* ning vastab küsimustele *millises seisundis? millisesse seisundisse?* Näit. *Täna oli sulastemaja sees ja ees kõik koristamata...* (Sirge M 93.) *Joonas oli söömata, kuid ei pannud seda tähele.* (Hint TR III 212.) *Puud jäeti välja vedamata.* (Smuul K 34.)

117 Asendit väljendavad need seisundimäärad, mis märgivad, millises asendis midagi tehakse või ollakse.

Eelkõige väljendavad asendit sellised määrsõnad nagu *järjestikku, kallakil, kallakile, konksus, konksu, kähvili, käsipõsakil, käsipõsakile, kühmu, kühmus, külili, küüru, küürus, neljakäpakil, pealistikku, praakil, praakile, põlvili, püsti, täisnurgi, täisnurkselt, vaheliti, vimma, vimmas, ülestikku* jt. Näit. *Peremehe piht oleks nagu pisut juba vimma tõmbunud.* (Tammsaare TO I 224.) *Siit trepile peaaegu täisnurgi asetsevast aknakesest oli hea piiluda.* (Sirge K 13.) *Kolm, viis või rohkem tantsijat on ringjoonel järjestikku...* (Torop R 33.) *...alumine huul tõmbus pisut kõverasse.* (Särgava P 30.)

Asendit võivad märkida seisundimäärusena ka käändsõnad *sisse-, sees- ja seestütlevas*, mis vastavad küsimustele *millisesse asendisse? millises asendis? millisest asendist?* Näit. *Kuid mehised saarlased..., asetanud oma laeva kiilridadesse, jäid suure kannatlikkusega ootama.* (Kippel M 32.) *Heite sooritanud jalg... püsib taktil osal võetud asendis.* (Torop R 70.) *Hüppega viiakse jalad ummissesust või ristseisust harkseisu päkkadele.* (Torop R 66.)

Märkus. Seisundi- ja viisimäärus on teineteisele lähedased määrušelligid. Neid võime eristada peamiselt erinevate küsimuste abil, millele nad vastavad. Seisundimäärus vastab küsimustele *millises seisundis või asendis? millisesse seisundisse või asendisse? millisest seisundist või asendist?* Näit. *...ning ikka sooviksin sind, / Leningradi, / näha õites!* (Barbarus S 104.) *Ama nagu tõmbus rõõmust naerule...* (Metsanurk PT 501.) *...aratõuge toimub ristseisust ja maandumine ristseisu.* (Torop R 67.) Viisimäärus aga vastab küsimustele *kuidas? mil viisil?* Näit. *Kord kõneleb Vidrik heast peast...* (Skemäe N 198.) *Sis kihutas tulise jutiga mõisast läbi Sūvaoru variku poole.* (Tuglas Vā 86.) *...eluaeg ta mõisat teenis / palehigi sees.* (Weitzenberg, EL I 69.)

3. PÕHJUSMÄÄRUS

Põhjusmäärad ehk kausaaladverbiaalid väljendavad tegevise, olemise, seisundi või tunnuse põhjust. Nendeks on põhjusmäärsõnad, nimisõna käändevormid ja käändsõnad koos kaasõnaga. Nad vastavad küsimustele *mis? mispärast? mis põhjusel? mille tõttu?*

1 Põhjusmääruseks on sellised määrsõnad nagu *miks, mispärast, seepärast, sellepärast, sest, asjata, ilmaasjata* jt., mis märgivad põhjust või esitavad küsimuse põhjuse kohta. Näit. *... ja ostsid sellepärast, et see seal odavam.* (Mändmets T I 185.) *Miks see Kütipere siis nende lemmik ei olnud?* (Krusten R 246.) *Mis seal ilmaasjata tülitseks ja tühja tuult tallata, katsume jõudul!* (A. Jakobson Ö 13.)

2 Nimisõna käändevormidest esinevad lauses põhjusmäärusena *seest-, alal- sisse- ja kaasaütlev*.

Kõige sagedamini on põhjusmääruseks nimisõnad *seest- ütlevas*, mis vastavad harilikult küsimustele *mispärast? mille tõttu?* ja võivad laiendada

a) pöördõna. Näit. *...taevaalune kohas valjust paukumise ja raksumisest.* (Sommer L 41.) *Ta kõri oli janust kuivanud...* (Kippel M 86.) *Ohk sumises põrnikatest.* (Vilde MP 28.);

b) *omadus- ja määrsõna*. Näit. *Lapsed... hõõrusid külmast kangete põrmedega silmi...* (Metsanurk U 28.) *«Vanapagan, kes muu,» ütles mustusevedaja üsna rahulikult, kuigi teised olid jahmatusest oimetud.* (Tammsaare P 220.) *Pea kuklas ja juuksed luulest sassis...* (A. Jakobson K 10.)

Nimisõnad *alalütlevas* võivad samuti esineda põhjusmäärusena, kui nad vastavad küsimusele *mis põhjusel?* Näit.

see jäigi tegemata sel põhjusel, et äkki tuli Karl väljast sisse, märkas Eedit ja hakkas kohe lobisema. (Krusten NP 13.) *Veepuudusel sohu on tõmbunud loom.* (Sütiste T I 40.) *Pumpade tugeva surve mõjul löid voolikud aeg-ajalt tõmbema.* (Sirge K 411–412.)

Põhjusmääruseks olevad nimisõnad *sisseütlevas* kuuluvad öeldisverbi *surema* juurde. Näit. *Tema Kai oli täiskasvanuist ainuke, kes suri lastehaigusesse* (Tammsaare TO I 291.) *Ja loetakse testamenti ja lauldakse jumalale ja puuakse võlla ja surrakse nälga.* (Tuglas T I 8.)

Üksikjuhtudel esineb põhjusmäärusena nimisõna *kaasaütlevas*, nagu *Kas ta oli joomar, pillaja või muidu ulamees, keda naine põhjusega võis halvustada, põlata...?* (Sirge L 173.)

3 Põhjusmäärustena esinevad ka käändsõnad koos kaas-

sõnadega. Kõige sagedamini ja otsesemalt on põhjused määrusteks nimisõnad omastavas koos tagasõnadega pärast ja tõttu. Näit. *Kannatage minu pärast, nagu ma teie pärast kannatan.* (Liiv T 173.) *Metsavahi noorik olevat saunaema tarkuse tõttu peaaegu tervenenu.* (Madarik V I 155.) .. nüüd on see keskkoht uute põldude ja heinamaade tõttu kaugemale metsa poole nihkunud. (Tammsaare P 123.) *Tal oli veidi piinlik mitte enese, vaid Markuse pärast.* (Hint TR II 289.)

Põhjused määrusteks võivad olla ka käändsõnad omastavas koos tagasõnadega läbi, peale jt. Näit. *Inimesed tulid kas harjumuse ajal või toidulõhna peale.* (Tammsaare TO III 25.) *Tagasihoidliku arvestuse jargi kaotasime oktoobris sada vaguntundi oma lohakuse ja lolluse läbi.* (Kaugver I 24.)

Mõnikord esineb põhjused määrusena nimisõna omastavas koos tagasõna funktsioonis oleva sõnaga kätte, nagu *Mõni teine oleks selle nahatäie kätte ammugi surnud.* (Tammsaare P 152.)

Põhjused määrusena esinevad ka käändsõnad ilma ütleavas ühes eessõnaga ilma. Näit. *Ilma ühegi näilise põhjuseta tuli talle korraka meelde üks tema omaaegseist sõbrataridest.* (A. Jakobson VT II 47.) *Aga mis eest teie siis minu rahvast ilma süüta piinate?* (Sommer L 18.)

6. OTSTARBEMÄÄRUS

119 Otstarbemäärus ehk finaalarverbiaal on selline määruseliik, mis väljendab tegevuse või olemise otstarvet ning eesmärki. Ta vastab küsimustele *mis otstarbel? mis tarbeks? misjaoks? milleks?* 1 Määrsõnadest on otstarbemääruseks määrsõna appi, mis märgib tegevuse otstarvet, ja määrsõnad misjaoks ning mistarvis, millega väljendatakse küsimust tegevuse või olemise otstarbe kohta. Näit. *Tule mulle vanainimesele appi, päästa mind nende kaakide käest!* (Tammsaare TO IV 341.) *Misjaoks on muinsuskaitse olemas?* (Kaal M 112.)

2 Käändsõna käändevormidest esineb otstarbemäärusena kõige sagedamini saav, kui ta vastab küsimustele *mis otstarbel? milleks?* Näit. *Külamehed viisid sealt rahnu ja kruusa teetegemiseks ja põrandate täitmiseks.* (Vilde MS 181.) *Pahem käsi oli tal millegipärast nõrgake ja taskemaks tööks vähe kõlvuline.* (Tammsaare TO I 594.) *Keldri mõlemad uksepoole olid pärani ja must võlvialune lahti vaatamiseks.* (Tuglas Vä 32.)

Harva esineb otstarbemäärus ka mõnes muus käändevormis. Näit. *Üks mees oli ometi, kes tähtsat vanavarakorjajat ja keeleuurijat professoriametisse kõlblikku ei arvanud olevat.* (Eisen T

II 66—67.) *Avaras toas, mida tavaliselt kasutati punanurgana ja ooteruumina, .. oli kitsavõitu ja umbne.* (Leberecht V 178.)

3 Otstarbemäärusteks on sageli käändsõnad omastavas koos tagasõnadega jaoks, järele, peale, tarvis jt. Näit. *Egas me seda kodurahva tarvis, vaid külainimeste jaoks, kes juhtuvad vastu tulema.* (Sikemäe K 99.) .. läkitas Mihkel Epu mõisa purjede järele. (Hint TR I 82.) *Kui püüdmise peale välja minnakse?* (Kiltberg VT I 405.)

4 ma-tegevusnimes esinev otstarbemäärus väljendab tegevusnimega märgitud tegevust kui otstarvet ja vastab küsimustele *milleks? misjaoks?* Näit. .. nagu poleks need küllalt head ja kõlvulised katma noore jumalitari keha. (Tammsaare E 189.) *Aga kes teab, — astus ehk mööda minnes Murrule jalga puhkama.* (Sergo M 385.) *Tahab ülikooli astuda kirjandusteooriat ja eesti keelt oppima.* (Braks A 13.)

5 mas-vormis olev otstarbemäärus märgib tegevust, mida kätkest sooritamas. Näit. *Seal te kõik kätte — saaki hiilimas.* (Kiltberg VT I 129.) *Pühapäeval käidi metsas marju korjamas.* (Ülikoolis käisime teadust omandamas.)

6 Otstarbemäärusena võib samuti esineda da-tegevusnimi, mis laiendab öeldisverbe kõlbama, sobima, sündima. Näit. *Küllap ta neile kõigi muude heade asjade kõrval, mis süüa kõlbaksid, ka ette valetas, et jää tänavu helevalge on.* (Luts K 67.) *Ja need, mis ta teadis, olid jälle suurte inimeste laulud ega sobinud Kirsile laulda.* (Väli K 6.)

7 maks-vormis olev otstarbemäärus märgib tegevust kui otstarvet, vastates küsimusele *misjaoks?*, nagu *Ja kui idealiseeritakse muinaseestlaste elu, siis mitte mingi kaasaja seisukohtadest hinnatava ideaalina, vaid vastandamiseks vihatud minevikule ja näitamaks ikestatud rahva üleolekut oma rõhujatest.* (Altoa K 92.)

7. TEOMÄÄRUS

120 Teomäärus väljendab tegevust või olemist ja vastab küsimustele *mida tegema? mida teha? mida tehes? mida tegemas? mida tegemast? mida tegemata?* Teomääruseks võivad olla nimisõna käändevormid, ma- ja da-tegevusnimi, nende des-, mas-, mast- ning mata-vorm.

1 Teomäärusteks on mingit tegevust märkivad nimisõnad alale-, alal- ja alaltütlevas, mitmed neist määrsõnalaadilised, nagu *kalal, kalale, kalalt; marjul, marjule, marjult; minekul, minekule; mustikal, mustikale, mustikalt; pohlal, pohlale, pohlalt; seenel, seenele, seenelt; töö, tööle,*

töölt jt. *Kelle asi see olgu, et tema metsas marjul käib.* (Krusten R 192.) ... *töölised tulevad töölt.* (Sütiste T I 423.) *Ta pöördus karmesti minekule.* (Metsanurk P 371.)

Teomäärustena võivad esineda samuti nimisõnad sisse-, sees- ja seestütlevas, nagu *ametis, ametisse, ametist; teenistuses, teenistusest, teenistusse; tegevuses, tegevusest, tegevusse; töös, töösse, tööst* jt. Siia kuuluvad ka määrsõnalaadilised *karja, karjas, karjast; kosja, kosjas, kosjast*. Näit. *Oja sai aastal 1876 ametist lahti.* (Kitzberg T I 90.) *Selles töös olid kõik: peremees ja perenaine, sulane ja tüdruk.* (Tammsaare TÕ I 36.) *Ja veel samal õhtul asuvad verjad tegevusse.* (Kibuvits E 282.) *Sulle oleks palju parem, kui õige läheksid maale karja.* (Luts J I 56—57.)

2 Teomääruseks olev *ma-tegevus* nimi võib kuuluda nii pöörd- kui omadussõna juurde.

Teomäärustena esinevad *ma-tegevus* nimed laiendavad kõige sagedamini pöördõnu, mis väljendavad otseses või ülekantud tähenduses tegevuse või olemise algust, jätkumist, ka liikumist või kohustuslikkust, nagu *hakkama, harjuma, jääma, kohustuma, kukkuma, minema, panema, pidama, pistma, puhkema, pühkima, sõitma, tikkuma* jt. Näit. *Ta ei hooli... pilves taevast, kust paksu lund hakkab tulema.* (Liiv T I 100.) *Poiss pistis unisest peast kõigest jõust karjuma.* (Tammsaare VJ II 267.) ... *pead kaitsetuna hoope vastu võtma, pead taganema.* (Krusten K 84.) ... *harjume teineteist uuesti usaldama.* (Kitzberg VT I 214.) Siia kuuluvad ka mitmed tegevuse algust väljendavad onomatopoeetilised ja deskriptiivsed verbid, Näit. *Juss kibeles juba ammugi minema.* (Tammsaare TÕ I 153.) *Esimesed mootorid juba prahvatasid käima.* (Tooming M 195.) *Ester ja Harri turtsatasid halvaksptnevalt naerma.* (Krusten NP 147.) *Vanaeit vudis kergel sammul minema.* (Leberecht U 12.)

Teomäärus, mis vastab küsimusele *mida tegema?*, võib laiendada ka öeldistäiteks olevat omadussõna. Sel puhul märgib omadussõnaline öeldistäide suutelisust teomäärusega väljendatud tegevuse sooritamiseks. Näit. *Aga et see nii visa on edenema, see sinu loomistöö.* (Vilde N 151.) *Ta oli omalt poolt vestlust niivõrd kitsi toetama, et Meeta lõppeks nagu kohkus.* (Krusten R 72.) *Ta oli väle ja kiire liikuma.* (Roht L 158—159.)

3 *da-tegevus* nimed teomäärustena laiendavad

a) verbe *andma, maksuma, tasuma, tulema* 'tarvis olema' jt., mis märgivad kas otseses või ülekantud tähenduses tegevuse võimalikkust, sobivust või tarvilikkust või tegija suutelisust tegevuse sooritamiseks. Näit. *Aga näe, seda vaevalt kilomeetritki maad annab vanainimesel oma haigete jalgadega minna.* (Krusten R 195.) *Igal tööhommikul oleks tulnud siin sedamaid*

kohamäls pähe ja kittel selga tõmmata ning legevusse asuda. (Tuglas T II 366.) ... *samuti antakse kalendris nõu, ... millal sobib lapsi võõrutada või juukseid lõigata* jne. (Põldmäe, EKA 193.);

b) onomatopoeetilisi ja deskriptiivseid verbe, nagu *kihistama, konutama, kõmistama, luksuma, mugima, mõllama, nokitsema, pomisema, sulistama* jne. Näit. *Erald luksus heast meelest naerda.* (Tooming M 69.) *Detsembris nokitses veel mõned päevad puutööd teha.* (Kuusberg M 317.)

4 Teomäärusena võib esineda ka verbi *des-vorm*. Näit. *Tasapisi õlut rüübates kõnelesid nad paljudest asjadest.* (Leberecht V 65.) *Omavahel valjusti juttu ajades ketrasid naised vanasti talutaredes vokiurina saatel.*

5 Teomäärus, mis esineb verbi *mas-vormis*, võib olla subjektiline ja objektiline.

Subjektiline *mas-teomäärus* märgib lause alusega väljendatavast olendist, esemest või nähtusest lähtuvat tegevust või olemist. Näit. *Maasik on ju lüpsma tulemas.* (Tammsaare TÕ I 8.) ... *põldu on seemendamas kolm hobust.* (Tammsaare TÕ I 105.)

Objektiline *mas-teomäärus* aga väljendab sihitiga märgitud olendi, eseme või nähtuse tegevust või olemist. Näit. *Puid, metsa mühamas näen tormis.* (Barbarus, EL II 28.) *Kuid mul on ainult hetkeks tarvis sulgeda silmad, et neid kujutada töötamas endistel kohtadel.* (Luts J I 122.)

6 Teomäärusena võib esineda ka pöördõna *mast-vorm*. Näit. *Miks muidu hoidub ta nendega tantsimast.* (Tammsaare TÕ I 59.) *Täna, kui ta tuleb / otsimast tööd, / kaebab, et mure / viib unegi ööl.* (Sütiste T I 146.) *Kuid see ei takistanud teda ometi Illima-rile kulvemaid kohti juhutamast.* (Tuglas Vä 288.)

7 Teomääruseks võib olla samuti verbi *mata-vorm*. Näit. *Resnam eestlaseks ei taha jääda, see jätku «Kalevipoeg» lugemata.* (Kreutzwald S II 30.) *Ja oleksid leinava ema kurbusest kella kuusekäbitaolised pommid ehk üles tõmbamata jäänud.* (Hini TR II 86.)

8 Ka verbi *vat-vormis* esinev teomäärus on kord subjektiline, kord objektiline. Näiteid subjektilise *vat-teomääruse* kohta: *Vahel paistis ta päris suur saks olevat, vahel midagi muud.* (Tuglas Vä 323.) *Ainult ema näis seda aimavat ja mõistvat, et isa võitleb elavate ja surnute vastu korraga.* (Tammsaare TÕ I 342.) Näiteid objektilise *vat-teomääruse* kohta: *Isegi pähe arvasid nad selle hakkavat.* (Tuglas Vä 286.) *Kui hakkas pisut toibuma, kuulen teda kõnelevat laboratooriumis.* (Luts J I 66.) *Nad nägid üht meest seljali lamavat.* (Madarik V I 80.)

8. HULGA- JA MÕÖDUMÄÄRUS

121 Hulga- ja mõõdumääruksed laiendavad pöörd- ja omadussõna ning väljendavad hulka, kvantumit või mõõtu. Nad vastavad küsimustele *kui palju? kui suurel hulgal? mitu korda? mitmekordselt? mitmekaup? mitmekesi? kui pikk? kui raske? kui vana?* vms. Hulga- ja mõõdumääruksena võivad esineda määr-sõnad, käändsõna käändevormid ja käändsõnad ühes kaassõnaga. 1 Hulga- ja mõõdumääruksed, mis vastavad küsimustele *kui palju? kui suurel hulgal? mitmekordselt? mitmekaup? mitmekesi?*, võivad olla määr-sõnad *hulgakaup, hulgakesi, hulganisti, kahekesi, kahekordselt, kolmekesi, kolmekordselt, neljakesi, viiekesi, mitmekordselt, mitmekaup, mitmekesi, palju, rohkesti, vähe* jts. Näit. *Läksime koolist hulganisti postkontorisse proovima.* (Roht I 293.) *Kolmekesi tõmmati nüüd kahisevat heina karmesti koomale.* (Metsanurk P 120.) *Ajalehed kirjutavad meestest ja naistest, kes täidavad oma isiklikke töönorme kahe-, kolme-, nelja- ja isegi viiekordselt.* (A. Jakobson K 96.) *Vähe andis ta valgust, palju aga suitsu.* (Tuglas T I 22.)

2 Käändevormides olevad käändsõnad, mis laiendavad pöörd-sõna, esinevad hulga- ja mõõdumääruksena nimetavas, ainsuse omastavas ja osastavas vastavalt sihitise reegleile.

Ainsuse nimetavas on hulga- ja mõõdumäärus, mis vastab küsimusele *kui palju?* järgmistel juhtudel:

a) kui hulga- ja mõõdumääruksena esinevad sõnaühendi põhisõnad laiendavad umbisikulises tegumoes, käskivas kõneviisis või da-tegevusnimes olevat verbi. Näit. *Mindi veel natuke maad edasi...* (A. Jakobson VT II 82.) *Viimane kilomeeter teed sõideti vaikides. Käige veel üks kilomeeter maad ära! Tuli käia veel tubli kilomeeter;*

b) kui arvu väljendav hulga- ja mõõdumäärus kuulub öeldis-verbi olemajuurde, mis lauses seostub osaluselga. Näit. *Õpetajaid oli koolis kümnekond.* (Tuglas T VIII 96.) *Selles toas oli meid kolm.* (Promet, Lg 1961 17.);

c) kui hulga- ja mõõdumääruksed on sõnaühendi põhisõnana põhiarv või arvsõnaline asesõna *mitu*, mis laiendab jaatavas kõnes olevat öeldisverbi. Näit. *«Külalised tulevad aeda jalutama,» mõtles Jaanus ja astus sammu kolm, neli kõrvale.* (Bornhöhe T 56.) *Ent kui Mikkeli ise langi veerelt vägeva männi leidis...* *käis ta mitte ühe, vaid mitu tiiru päripäeva ümber puu...* (Hint TR I 87.) *Ja seda kõike ajal, kui näiteks munapaar maksis 3 kopikat, terve oinas — 80 kopikat.* (Lombak L 59.);

d) ajaühiku nimetus, samuti ajaühikut märkiva laiendsõnaga põhisõna, mis laiendab ajamäärust sessõnaga enne või pärast. Näit. *Nädal pärast lauritsapäeva tuli Tallinnast Kaarlile proua poolt sõnum.* (Kreutzwald J 64.) *Viis päeva enne kevade algust oli veel kakskümmend kraadi külma.*

Märkus 1. Hulga- ja mõõdumäärus, mis märgib kvantumit ja vastab küsimusele *kui palju?*, võib koosneda ka mitmest põhiarvust, mida laiendavad eri täiendid. Selgi puhul on hulga- ja mõõdumääruksed ainult põhiarvud. Näit. *Täna sel kuupäeval on hoiuse ülejääk kakssada viis rubla 72 kopikat.* *Tütarlapse kehakaal oli nelikümmend kaks kilo kolmsada seitseteist grammi.*

Ainsuse omastavas olev hulga- ja mõõdumäärus kuulub pöörd-sõna juurde, mis esineb isikulise tegumoe kindlas, tingivas või kaudses kõneviisis. Näit. *Sammume tüki maad vaikides.* (Luts J I 91.) *...nad olid jälle ligi kilomeetri maad vaikides edasi sõitnud.* (A. Jakobson VT II 67.) *Jõud nagu lõppes küll otsa, aga astuksin veel mõne sammu. Ta oleval hobustega sõitnud mõne kilomeetri isegi keset laia maanteed*

Ainsuse osastavas on hulga- ja mõõdumäärus enamasti öeldis-verbi eitava kõne puhul. Näit. *Nuge on üks, kahuleid aga pole mitte ühtegi.* (Luts M I 34.) *Viit kilomeetritki ei käinud me tunnis ära.*

Märkus 2. Peetagu silmas, et kui lause öeldiseks on sihiline pöörd-sõna, siis võib põhiarv olla ka sihitiseks. Lauseliikmete määramisel etendab vahel teatavat osa sõnajärjestus. Nii on lauses *Ostsin õunu kaks kilogrammi sõna õunu* sihitis, *kaks* aga hulga- ja mõõdumäärus; ent lauses *Ostsin kaks kilogrammi õunu* on *kaks* sihitis ja *õunu* täiend.

Omadussõnade *jäme, kõrge, lai, paks, pikk, raske, suur, sügav, vana* juurde hulga- ja mõõdumääruksena kuuluvad mõõtühikute nimetused, samuti arvsõnaühendite põhisõnad, mille laiendsõnad märgivad mõõtühikut, on nimetavas, nagu *meeter lai, sentimeeter paks, neli kilogrammi raske, viis meetrit sügav, seitseteist aastat vana* jts. Näit. *...neli jalga lai / maad / lükk Laksi Tõnisele / nüüd siis antud sai...* (Weitzenberg, EL I 70.) *Tol 1940. aasta sügisel oli Ants Paju parajasti nelikümmend kaks aastat vana.* (Sirge K 82.)

Kui aga mõõtühikut märkiv hulga- ja mõõdumäärus kuulub ne-liitega omadussõna jämedune, kõrgune, laiune, paksune, pikkune, raskune, suurune, sügavune, vanune juurde, siis on ta omastavas. Näit. *Kolme või nelja nädala pikkune seisak...* *ei ole praegu mitte üksi teretunud, vaid isegi vajalik.* (A. Jakobson V 26.) *Ta isal oli olnud poole vakamaa suurune õuekrunt.*

(Hint TR I 72.) See polnud ulguvesi, vaid mõnekümne miili lalune väin. (Smuul K 203.)

3 Hulga- ja mõõdumääruse funktsioonis esinevad sageli nimisõnad omastavas koos kaassõnadega. Nii on hulga- ja mõõdumääruseks nimisõnad omastavas ühes tagasõnadega haaval, kaupa ja viisi, mis väljendavad sooritatud tegevuse kvantumit ning vastavad küsimustele kui palju? kui suurel hulgal? Näit. Vana Toa-Jaagup... oli väga osav jutumees, kes tõsiseid ja naljakaid lugusid tosinat kaupa oskas vesta. (Kreutzwald J 366.) Aga katsu nüüd veel kolm puuda turjale võtta ja läbimärjalt kilomeetrite viisi vantsida! (Semper M 13.) Saja marga haaval avanssi andis majandusdirektor ainult neile, kelle nägu meeldis... (Möldre E 173.)

Hulga- ja mõõdumäärused, milleks on käändsõnad omastavas ühes kaassõnadega alla, üle ja ümber, märgivad ligikaudset mõõtu või hulka. Näit. Kokku oli neid kaugelt üle saja. (Tuglas Vä 104.) Külma seljaga mõtlen sellele, mis ütleksid need inimesed, kellest suurem osa oma elus on kündnud mitte alla saja hektari. (Smuul K 79.) Loen merel korraga paarikümne paadi ümber. (Hint TP 54.)

Hulga- ja mõõdumäärusteks on ka käändsõnad omastavas koos tagasõnadega kohta ja peale. Näit. Tõsi, meil on artelli kaheteistkümmne liikme peale kolm kakuami. (Hint TP 47.) Koordis on kombeks kuu hektari kohta pidada üht lehma. (Leberecht V 109.)

9. MÄÄRAMÄÄRUS

122 Määramäärus laiendab omadus-, määr- ja pöörd sõna. Ta vastab küsimusele *kui võrd?* ja väljendab, mil määral seisund, tunnus, omadus, tegevus või olemine avaldub. Määramäärustena esinevad määramäärsõnad, käändsõnad ja pöörd sõna mata-vorm.

1 Omadussõna juurde kuuluvad määrsõnad väljendavad omaduse või tunnuse määra. Seesugusteks määramäärusteks on määrsõnad enam-vähem, hoopis, hästi, igati, kurnis, kohutavalt, kõigiti, küllalt, liiga, mõnevõrra, märksa, pea-aegu, pisut, pooleldi, sootuks, tublisti, tunduvalt, täiesti, uskumatult, veidi, võrdlemisi, väga, vähem, õige, üleni, üpris jt. Näit. Kuid vist küll liiga süüred on ta võlad. (Luts J I 116.) Kui tervis lubaks, tahaksin minagi sootuks, sootuks uut, paremat elu elama hakata. (Semper M 78.) Mõlema jõe veepinna tase on kanali rajoonis enam-vähem ühtlane. (Rummo T 43.) Toapoiss kehitas õlgu, kuna ta näole levis kentsakas muie, pooleldi mõru, pooleldi hale. (Vilde MS 286.) Aga lakas märkas Jürka, et asi

on pisut täbaram, kui ta alguses oli arvanud. (Tammsaare P 24.) Maa, jah, kasvab — kogu veld / hoopis avaram on juba... (Raud J 104.)

Enamasti samad määrsõnad võivad laiendada ka teist määrsõna, väljendades viisi, seisundi, koha, aja, hulga vm. määra. Näit. Ahjurinnas pisut punaselt virvendav peerg andis toale tõsise ning haleda näo. (Särgava P 16.) Aia ääres seisid inimesed, uudishimulikud silmad pärani lahti. (Tammsaare TO I 76.) Sa vist armastad mind liiaks vähe. (Smuul JP 61.) Märt lebas pooleldi külili... (Metsanurk S 67.) Koerad õppisid Marit palju varemini tundma kui inimesed... (Kreutzwald J 204.)

Keskvärdes oleva omadus- ja määrsõna laiendina kasutatakse määramääruse tähenduses sõna poole, nagu poole suurem, poole vanem, poole kiiremini jt. Näit. Kuid ta oligi Illimärist poole vanem. (Tuglas Vä 36.)

Määramäärusteks olevad määrsõnad võivad kuuluda ka pöörd sõna pöördeliste ja käändeliste muudete juurde, mis esinevad lauses öeldise, täiendi jne. funktsioonis. Näit. Rohkesti krimpsunud lahtke nägu läheb ühtlasi murelikumaks. (Liiv VJ 40–41.) Rahva maitse on nõukogude aastatega määratult kasvanud... (Lumet T III 30.) Uues töökohas seisis pooleldi lahti võetud «Belaruss»... (V. Saar U 204.)

2 Mõnikord esinevad määramäärustena seesugused määrsõna funktsioonis kasutatud omadussõnad nagu hirmus, kole, paras, puhas, selge jne. Näit. ...siis kanna hoolt, et tõbine kambriist, mis paras soe on, välja ei saa... (Faehlmann KK 75.) Pearu oli hirmus vihane... (Tammsaare TO I 30.) «Selge tühi asi, kõik on tühi asi» — ütles Koguja. (Smuul K 106.)

Samuti on määramäärusteks tuulitega omadussõnad, nagu ilmatu, määratu, päratu, ääretu jt., mida lauses tarvitatakse määrsõna tähenduses ja mis märgivad tunnuse või omaduse kõrgeimat astet. Näit. See tõusis ja laskus, vibutas ootamatult ääretu kõrgele... (Tuglas Vä 285.) Kul säärasel kombel kõik ettevalmistused olid tehtud, pandi see määratu suur vägi liikuma. (Kippel M 128.) Julius Rosenkamp on igapidi eeskujulik noormees — ilus poiss, päratu rikas... (Bornhöhe TJ 168.)

Nimetavas esinevad määramäärustena omadus- või määrsõna keskvärde juurde kuuluvad mõõtühikute nimetused, samuti arvsõnaühendite põhisõnad, mille laiendsõnad märgivad mõõtühikut. Näit. Mõtlesime nimelt, et sa paar päeva varemini koju jõuad. (A. Jakobson VT II 89.) Tee läbi metsa on kilomeeter lähem. Väike vend oli oma õest kaks aastat noorem. Samuti: Hetk hiljem puutus juba ta käsi Sandri kätt. (Hint TR II 318.) Ta elab korras kõrgemal. Siia kuuluvad ka omadussõna keskvärde juurde kuuluvad nimi- ja arvsõnad omastavas

koos kaassõnadega üle, alla või võrra. Näit. *See oli poole võrra madalamaks vajunud..* (Tuglas Vā 356.) *Ob on Jenisseist üle kahesaja kilomeetri pikem. Vend oli õest kilogrammi võrra raskem.* Käändsõnad tagasõnaga võrra laiendavad määrustena ka pöörsõna. Näit. *Too vähendas oma maad ligikaudu veerandi võrra..* (Leberecht V 67.)

Määramääruseks võivad olla nimisõnaühendite põhisõnad alal- ja alaltütlevas ning rajav, nagu mõnel määral, täiel määral, vajalikul määral, vähemal määral, ülimal määral; suurelt osalt, suuremalt osalt; viimase võimaluseni jt. Seliseis sõnaühendite annab määrusele määra varjundi eeskätt määramääruse juurde kuuluv omadussõnaline täiend. Näit. *Ta oli vajalikul määral kaval, vajalikul määral osav..* (A. Jakobson M 234.) *Välja arvatud esikkogu, rakendab luuletaja suuremalt osalt riimitud vabavärssi..* (Alle VT 46—47.) *Lilli on «piiramata määrani naine»..* (Vilde AK 415.) *Toots oli hinna viimase võimaluseni odavaks jätnud..* (Luts K I 24.)

Määramäärusteks võivad olla asesõnad osastavas mida, seda, mille põhisõnana esineb omadus- või määrsõna keskvõrdes. Näit. *Mida täielikuma rammuga üks peremees majatalitust alustab, seda suuremat kasu leiab ta kohast.* (Kreutzwald J 342.) *Ja mida sagedamini ta kordas, seda kõvemaks paisusid õhkamised.* (Tuglas Vā 289.) *..ja meie hoop äigab teid seda rängemini.* (A. Jakobson V 144.)

3 Ka pöörsõna mata-vormid võivad olla määramäärusteks, kui nad märgivad omaduse või tunnuse avaldumise astet. Näit. *Need olid kuulmata rasked kuritööd.* (Vilde MS 374.) *Reinul olid päevad lõpmata igavad.* (Metsanurk P 246.) *Onul ja onunaisel oli ütlemata hea meel.* (Männik P 178.)

10. VÖRDLUSMÄÄRUS

123 Võrdlusmäärused ehk komparatiivadverbiaalid väljendavad võrdluse kaudu tegevuse toimumise ja olemise viisi või omaduse ilmnemise astet, vastates küsimusele *kelle või mille taoliselt?* Võrdlusmäärusteks on käändsõna käändevormid, sageli koos sidesõnaga.

1 Võrdlusmäärustena esinevad käändsõnad seestütlevas või olevas käändes. Käändsõnad seestütlevas laiendavad keskvõrdes olevat omadussõna ja märgivad olendit, eset või nähtust, kellest või millest teatavat tunnust või omadust rohkem või vähem omatakse. Näit. *Tema oli.. kaastlastest rahulikum..*

(Kippel M 28.) *Sa oled kaunim õnnest, suurem imest.* (Raud VL 195.)

Seestütlevas olevad võrdlusmäärused võivad kuuluda ka keskvõrdes esineva määrsõna juurde. Näit. *..pani ta mõtet töötama äsjasest hoopis rahulikumalt.* (A. Jakobson VT II 92.) *Vanal Talistvere Annel ning Kipu Maril käisid aga suud nippudest veelgi karmemini.* (Hint TR I 16.)

Nimisõnad olevas laiendavad võrdlusmäärustena enamasti pöörsõna. Näit. *Ema, kes nõnda tedrena soojendas oma poegi, oligi see nutja.* (Tammsaare TÕ III 168.) *..võis seda liigutust vahel silitamisenagi võtta.* (Tuglas Vā 231.) *..ja seisa haljuna, me kodumaal!* (Semper VL 283.)

Võrdlusmäärused olevas laiendavad mõnikord ka omadus- või määrsõna, kusjuures nad märgivad, mille taoliselt omadus või tunnus avaldub. Näit. *Muinasjutulised luiged, / tiivad valged lumenal!* (Nurme, EL II 413.) *Kõigil neil olid määratu pikad odad pea kohal harjastena püsti.* (Kippel M 8.)

2 Võrdlusmäärused algavad sageli sidesõnaga, mille abil nad ühenduvad oma põhisõnaga. Eesti keeles on võrdlusmäärused koostatud põhisõnaga võrdlevate sidesõnade *kui, nagu, otsekui, justkui, niikui, nõnda nagu* jt. varal. Sidesõnadega *kui* ja *nagu* algavad võrdlusmäärused laiendavad eelkõige pöörsõna. Näit. *Tervel päeval ja järgmisel ööl sadas vihma kui oavarrest.* (Bornhöhe T 55.) *See harilik sõnakõlks oli Juula südametele nagu palsam.* (Tammsaare P 73.) *See pani toidu poisi suus ringi käima, võttis sööglistu kui peoga.* (Tammsaare TÕ I 46.)

Need sidesõnadega *kui* ja *nagu* algavad võrdlusmäärused, mis kuuluvad omadus- või kesksõna juurde, iseloomustavad võrdluse kaudu lähemalt omadust või tunnust. Näit. *Õhk on raske kui saunaleil.* (Liiv VJ 84.) *Häbi on küll ütelda, et võlvabrik talle palju armsam on kui mina.* (Kitzberg VT I 204.) *Ohelt kõrgelt räästalt langeb minu jalge ette raske jääpurikas, terav ja läikiv nagu oda.* (Luts J I 36.) *Matvei Mõrd oli viiekümnene mees, tugev nagu vanapagan!* (Smuul K 218.)

Mõnikord võib võrdlusmäärus kuuluda ka määrsõna juurde, nagu *..luust läbi mul löikab fraskelt kui nüristund saag.* (Haa-vaoks, Lg 1956 312.) *Ta oli üleni pingul nagu vedru.* (Smuul K 218.)

Sidesõnaga *otsekui* või *justkui* algav võrdlusmäärus laiendab peamiselt pöörsõna. Näit. *Nad kihutasid tuhatnelja, nii et pikk tolmupilv otsekui hall loor neile järele jäi heljumal.* (Vilde MS 316.) *Ta ilusad kuld kollased juuksed langesid otsekui lainetades õlgadele.* (Kippel M 38.) *Ta küsitles kaashaiget asjatundlikult justkui arst.*

11. SUHTEMÄÄRUS

- 124 Suhtemäärused on pöörd- ja omadussõna laiendid, mis märgivad, kelle või mille poolest või mis suhtes mingisugune ollakse või midagi tehakse, ja vastavad küsimustele *mille poolest? mis suhtes?*

1 Mõnikord esinevad suhtemäärusena *ldasa*-liitega määrsõnad, nagu *aruldasa* '(oma) aru poolest', *ealdasa* '(oma) ea poolest', *kasvuldasa* '(oma) kasvu poolest' jt., mis vastavad küsimustele *mille poolest?* Näit. *Niisiis olid nad ealdasagi teineteisele otsekui loodud.* (Krusten NP 19.) *Kasvuldasa võis ta tänavail tähelepanu äratada.* (Linask T 93.)

2 Enamasti on aga suhtemäärusteks kas käändsõnade käändevormid või käändsõnad koos kaassõnaga. Käändsõnad esinevad suhtemäärustena sees-, seest-, alale-, alalt- ja kaasaütlevas. Nii on suhtemäärusteks nimi- ja asesõnad seesütlevas. Näit. *Esiotsa olid halvad ilmad ilusatega veel segamini ega valitsenud ses suhtes mingit kindlat korda.* (Tuglas Vā 182.) *Varsti, aasta paari pärast ületas ta töö puhtuses ja täpsuses juba meistri enesegi.* (Hint TP 67.) *...töös ei jää ta milleski noortele alla.* (Hint TP 76.)

Suhtemäärused, milleks on omadussõna juurde kuuluvad nimisõnad seestütlevas, vastavad küsimustele *mille poolest? kelle poolest?* nagu *arust, inimestest, lastest lage; näost kaame, kahvatu, punane, valge; kehast peen, tüse; rõõmust, murest rikas* jne. Näit.: *Ühest on ta siiski rikas — / murest, hädast otsata.* (Liiv, EL I 273.) *Ja sinu rumalusi ma kuulda ei taha, — õlge mul arust lagedad...* (Vellend R 285.)

Mõnikord seostub käändsõna omadussõnalise põhisõnaga alaleütlevas, kusjuures ta väljendab, mis suhtes antud tunnus või omadus avaldub, nagu *Seisis seal aastat kolm paigal ja meister oli temaga väga rahul, et õiglase, truu ja väga varmas ja usin tööle oli.* (Masing K II 75—76.)

Suhtemäärused alaltütlevas kuuluvad omadussõna juurde ja väljendavad eset või nähtust, mille poolest või mis suhtes mingisugune ollakse. Näit. *Aga mine vaidle nendega, kes temast kaaltult raskemad.* (Metsanurk P 210.) *...noorem poiss on... kehalt kelp ja vaimult hell.* (Sütiste T I 202.) *Ei läinud ka Vöösi Mikk, kasvult küll väikesevõitu mees.* (Tammsaare TÕ I 48)

Nimisõnad kaasaütlevas laiendavad suhtemäärustena omadussõnu; nad märgivad olendit, eset või nähtust, kelle või mille suh-

tes antud tunnus või omadus avaldub. Näit. *Küll aga olnud sulane laisk tööle, hooletu hobustega ja kõigi oma tööriistadega.* (Tammsaare TÕ I 148.) *Peab ütleva, et kallid ristisid pole olnud kitsid õpetuste ja soovitusetega.* (Smuul K 7.)

1 Suhtemäärusteks võivad olla käändsõnad koos tagasõnadega kohta, poolest, vastu jt. Nad laiendavad

a) pöördõnu. Näit. *Vaata, Piibeleht — kui ma polütehnikumi lõpetasin ja õpitud ametiga algust tegin, siis olin kehu polss... aga elu mõistmise poolest mitte just pea peale kukkunud.* (Vilde N 158.) *Oma aastate kohta olen haruldaset väikese kasvuga.* (Luts J I 13.);

b) omadussõnu. Näit. *Kuid peale selle oli tal... hobuse kohta erakordne tarkus.* (Smuul K 166.) *Teisest küljest, oli ta töömees, andekate kätega inimene, rühmaja, halastamatu enda ja naise vastu.* (Smuul K 182.) *...ei ole sa varanduse poolest vääriline.* (Kitzberg VT I 196.)

12. TINGIMUS- JA MÖÖNDUSMÄÄRUS

Tingimusmäärus ehk konditsionaaladverbiaal väljendab, mis- 125
sugustel tingimustel midagi tehakse või ollakse. Tingimusmäärused vastavad küsimustele *millistel tingimustel? mis puhul?*

1. Tingimusmääruseks on mõnikord määrsõnad *siis ja tingimisi*. Näit. *...kohtusaks määras karistuse tingimisi — istuma lühed ainult siis, kui laimad aasta jooksul uuesti.* (Tammsaare P 105.) *...tänu ta oraatorlikule kõneosavusele karistati Mišelit tingimisi.* (A. Jakobson H 27.) *Ia kui see oletus on vale, millist tõenäolist hüpoteesi siis uurida?* (Kiik M 156.)

2. Käändsõnadest võivad tingimusmäärustena esineda nimisõnad alaltütlevas. Näit. *Ülevainu talukoht jäeti nüüd noorema poja Juhani ja tema nooriku valitsemise alla, sel tingimusel, et Juhani aegamööda talukoha pool hinda vanemale vennale välja maksaks.* (Kreutzwald J 471.) *Ta ulatab mulle suure hõberaha ja käsib tagasi tulla juhul, kui mul enam kuhugi ei peaks olema minna.* (Luts J I 25.)

Märkus. Tingimusmäärust tuleb lahutada seisundimäärusest, millest esimene esineb alaltütlevas, vastates küsimusele *missugustel tingimustel?*, näit. *Ka Pearu oli oimetu valus sipleva looma ees, sest selle surma põlnud ta milgi tingimusel tahtnud.* (A. H. Tammsaare TÕ I 138.), viimane aga on seesütlevas, vastates küsimusele *missugustes tingimustes?*, näit. *A. H. Tammsaarest sai H. Treffneri kooli õpilane, üksildasel taljamäel patriarhaalsetes tingimustes kasvanud talupoisist sai vastuolulise ja omapärase kooli kasvandik.* (Puhvel ST 93)

3. Tingimusmäärustena kasutatakse ka nimisõnu omasta-

vas ühes tagasõna funktsioonis tarvitatud sõnadega korral ja puhul. Näit. Villu vägisi **äravõtmise korral** oleks see aga Madli surm olnud. (Liiv VJ 59.) Kui me kõik endid sellelaadiliste **konfliktide puhul** aastakümneid niiviisi piinaksime, koosneks ju maailm varsti vaid... hulludest. (A. Jakobson T 39.)

- 126 Mõõndusmäärus ehk kontsessiivadverbiaal väljendab mõõndust ja vastab küsimustele *millest hoolimata? millele vaatamata?*

Mõõndusmäärusena kasutatakse

a) käändsõna seestütlevas koos kaassõna funktsioonis oleva verbivormiga *hoolimata*. Näit. Tõepoolest, kas polnud see õnn, et ta kõigist raskustest **hoolimata** pääses õpetajateseminari. (Semper P 9.) Õhtul päevastelt õppustelt tagasi laagrisse jõudes olid mehed **väsimusest hoolimata** elevil. (Semper P 24.);

b) käändsõna alaleütlevas ühes kaassõna tähenduses tarvitatud verbivormiga *vaatamata*. Näit. Ent **vaatamata** sellele näis vana mees ometi tusesena. (Krusten R 71.) Ja hetke **pühalikkusele vaatamata** kiskus ta suu vägisi naerule. (Leberecht V 18.);

c) määrsõnu sellegipoolest, sellegipärast ja tahes-tahtmata. Näit. **Sellegipoolest** hoidis lootus nagu vedru meid sirgu — pea-legi olime noored. (Nurme E 332.) Ehk laseb neid siis Kirjameste Selts trükkida, mis juba **sellegipärast** rõõmustav oleks. (Vilde AK 37.) Kas nuta või naera, aga **tahes-tahtmata** tuleb alustada bürokraadina. (Talvest N 48.)

13. SIHITISMÄÄRUS

- 127 Sihitismäärus ehk objektadverbiaal on pöörd-, omadus- või määrsõna laiend, mis väljendab olendit, eset või nähtust, kellega või millega on põhisõnaga märgitud tegevus, olemine, omadus või seisund seotud. Harilikult märgib verbi laiendiks olev sihitismäärus olendit või eset, kellele või millele on tegevus sihitud, kuid erinevalt sihtisest laiendab sihitismäärus ka sihitut verbi ja ta ei esine sihtise käändeis. Sihitismäärusteks on enamasti käändsõnad sise- ja väliskohakäändeis, vahel ka kaasaütlevas, omastavas ja osastavas, ning käändsõnad koos kaassõnaga.

1 Sihitismäärused sisekohakäändeis moodustavad oma tähendusfunktsioonilt objektitaoliste sihitismääruste rühma. Kõige lähemal seisavad sihtisele sihitismäärused seestütlevas, mis mõningais küsilauseis esinevad osasihtise funktsioonis, vrd. *Mis ta sellest poisist laidab? ~ Miks ta seda poissi laidab?; Mis sa minust kiusad omeli? ~ Miks sa mind kiusad?* (Saarest K 46.);

Mis ta tast kardab..? (Tammsaare P 209.) ~ *Miks ta teda kardab?*

Kõigepealt laiendavad sihitismäärused seestütlevas intellektuaalset ja meeltetegevust (*verba sentiendi*) märklivaid pöördõnu aru saama, arvama, hoolima, kuulma, mõtlema, teulma, unistama jt. Näit. *Mis sa nüüd arvad sest asjast?* (Tammsaare P 34.) *Ja aeg-ajalt kuuldi ka ühe halli hulguskassi jultunud vargusist.* (Tuglas Vä 229.) *Kallis poeg, sina sõjast ja hädast ei tea..* (Parve, EL II 428.)

Markus 1. Siia kuuluvad ka sõnaühendid *kahju hakkama, kahju olema*. Näit. *Mul hakkas emast kahju. Tal oli kaotatud rahast kahju.*

Teiseks esinevad sihitismäärused seestütlevas kõnelemist, lamist, ütlemist vms. väljendavate verbide (*verba dicendi*) laienditena, nagu jutustama, kirjutama, laulma, lausuma, lobisema, pajatama, rääkima, targutama, teatama, vestlema jt. Näit. *Mis siis inimeste õnnest piibuke ütleb?* (Faehlmann, EL I 19.) *Kaarli tulekust ei lausunud Alma mehele sõnagi.* (Metsamürk PT 272.)* *Õhtul teatas Adam naisele oma kindlast otsusest tagasi sanatooriumi minna..* (A. Jakobson VT II 107.) *Vesteldi ühest ja teisest.* (Angervaks H 171.)

Kolmandaks võivad sihitismäärused seestütlevas laiendada pöördõnu, mis väljendavad eraldamist, eraldumist, ilmajätmist, lahkumist, lahutamist jms., nagu eemaldama, eemalduma, eemale hoidma, eemale hoiduma, eralduma, eralduma, hoiduma, ilma jätma, ilma jääma, ilma olema, kõrvale jääma, kõrvale kalduma, lahkuma, lahti saama, lahutama, loobuma, maha jääma, pääsema, päästma, taganema, vabanema, vabastama jt. Näit. *Ja kõrraga hakkab ta naine temast eemalduma.* (A. Jakobson T 10.) *Juba eemalt eraldus saatuslik laine teistest.* (Smuul K 222.) *Siin on meie tahe, siin on meie käed — / need täna ei tagane võidust.* (Sütiste T I 445.) *Mehed olid seal segamini läinud, nii et eemalt vaadates oli raske omasid vaenlastest eraldada.* (Kippel M 90.) *Hakkan Agnesest võimalikult eemale hoiduma..* (Luts J I 104.)

Peale esitatud kolme põhirühma on veel rohkesti pöördõnu, mille laiendiks on sihitismäärus seestütlevas, nagu jätkuma, kinni holdma, koosnema, lugu pidama, mööda minema, mööda sõitma, mööduma, olenema, piisama, tüdima, sõltuma jt. Näit. *Liisi, kes peab teda kiigutama ja hoidma, .. on poisist surmani tüdinud..* (Tammsaare TÕ I 238.) *Meid ära tule eksitama, sest meie oleme mehed, kes sinu lorisit vähem lugu peavad..* (Kreutzwald J 8.) *Väliselt mingi «terviku» moodustava mõisa elanikkond koosnes ometi väga erinevaist sotsiaalseist kihtidest.* (Tuglas Vä 365.)

Sihitismäärused seestütlevas võivad laiendada ka omadus-

sõnu. Näit. *Ta oli kruustangid hoolikalt roostest puhtaks nõhkinud ja peitis tagasi kotti.* (Männik S 74.) *Vilde ise oli kõigest sellest teadlik..* (Tuglas T VII 299.)

Sisseütlevas olevaid sihitismäärusi esineb kirjakeeles harvem. Nad laiendavad selliseid verbe nagu *armuma, imbuma, kiinduma, mõjuma, puutuma, suhtuma, süvenema* jt. Näit. *Mis aga puutub minu töösse, siis pean tegema kõik, mis kästakse.* (Luts J I 22.) *Aasta paari eest oli Märt armunud Liivaku nooremasse tütresse.* (Metsanurk S 39.) *Anneli oli niivõrd ümbruse vaatlemisse süvenenud, et unustas oma järjekorra.* (Vahter E 162.)

Sihitismäärust seesütlevas nõuavad verbid *kahtlema, pettuma, seisma* ehk *seisnema, süüdistama, veenduma* jt. Näit. *Paul hakkas äkki kõiges selles kahtlema.* (Semper P 171.) *..ütlemisi oli olnud mõnesuguseid, auahnuses süüdistati teda aga esimest korda..* (Tooming 44.) *Teised olid edus veendunud.* (Gross T 40.)

2 Sihitismäärused väliskohakäändeis esinevad enamasti alale- ja alalütlevas, vahel ka alaltütlevas.

Sihitismäärused alaleütlevas märgivad olendit, eset või nähtust, kellele või millele on tegevus suunatud. Seoses verbidega *jutustama, kostma, kuulutama, kõnelema, näitama, pühendama, rääkima, soovima, teatama, vastama, üttelema* jt. väljendavad sihitismäärused alaleütlevas adressaati, s. o. olendit, mõnikord ka eset või nähtust, kelle (mille) poole pöördatakse, kellele (millele) on verbiga väljendatud tegevus adresseeritud. Näit. *Mis mulle jutustad, koidiku tuul?* (Koidula T I 253.) *Jah — ja muidugi, Laura — — ma soovisin sinu peigmehele — ainult õnnel* (Vilde N 187.) *Peab hambad kokku pigistama ja näitama nii enesele kui ka teistele, et suudad igas olukorras enese eest seista..* (Roht V 34.)

Seoses pöörd sõnadega *andma, annetama, jätma, kinkima, loovutama, lubama, muretsema, nõutama, saatma, tegema, toonima, valmistama, varuma, viima* jt. märgib sihitismäärus alaleütlevas olendit või eset, kelle või mille jaoks, kasuks tegevus toimub (*allativus commodi*; nimetatud ka daativadverbiaaliks⁶). Näit. *Vanale Luigele saadeti kakskümmend piis rubla.* (Sommer L 16.) *Laul, mis on toonud su rahva nii suurele peole, / jõudu ja karastust uut andku su tööle ja teole!* (Raud J 34.) *Ent mulle oled jätnud oma põleva vere.* (Sütiste T I 81.) *Tema pärast läks nurja teiste talupoegade vaev, kes ruttasid esimest pekstud vilja riigile viima.* (Leberecht V 185.)

Eesti keeles leidub hulk teisigi refleksiivseid, transla-

⁶ Vt. L. Kettunen, Lauseliikmed eesti keeles. Tartu, 1924, lk. 58—59.

tiivseid jm. verbe, mille puhul kasutatakse sihitismäärust alaleütlevas, nagu *alistuma, alluma, anduma, eelistama, järgnema, kuuletuma, lähendama, lähenema, meenuma, mõjuma, oponeerima, reageerima, sümpatiseerima, tunduma, vihjama* jt. Näit. *Ilmarile tundus, nagu oleks ta mingit und näinud..* (Tuglas VII 260.) *Üldse eelistab ta meeletule kihutamisele mõistlikku jalgutuskäiku.* (Tooming M 136.) *«Ära kokuta,» ütles Iia tõsiselt, tahtmatult üle minnes sellele Viru murrakule, millele ma eespool vihjasin.* (Smuul MI 58.) *Neil päevil Peetrile meenusid sageli kavat-sused, milledest Meeta talle juba esimesel õhtul oli jutustanud.* (Krusten R 40.)

Sihitismäärused alaleütlevas võivad laiendada ka ühend-verbe. Näit. *Oodake, oodake, ma tahan teile pulmi teha, mis teile meelde jäävad.* (Koidula T II 291.) *Rõõm ja õnn on kui rändajad linnud, kes kardavad sügist ja tõttavad kevadele vastu.* (Tammsaare TÕ I 360—361.) *Kas tõesti aednikud niivõrd elavad hausa kasvatatavatele kultuuridele?* (Krusten R 152.)

Sihitismäärus alaleütlevas laiendab samuti omadus- ja määrsõna, väljendades harilikult, kellele või millele on antud seisund või omadus kasuks või kahjuks (*allativus commodi* ja *incommodi*). Näit. *Viin ja kõik kanged joogid, mille sees rohkesti piiritust, on tervisele kahjulikud..* (Kreutzwald J 49.) *Nüüd olid talle omandatud teadmised kasulikud.* (Tammsaare E 359.) *Seemne hoiutõngimused olid tollal hukatuslikud seemne idanemisvõimele..* (Krusten R 59.) *Muistsed väravad on lahti / su poegadele.* (Barbarus S 129.)

Sihitismäärused alalütlevas väljendavad mitmesuguseid ühendusvarjundeid. Kõigepealt märgivad käändsõnad alalütlevas sihitismäärusena seoses verbidega *keelama, käskima, laskma, lubama* jts. seda olendit, kellel kästakse, keelatakse, lubatakse jne. midagi teha. Näit. *Kõster käskis Teetel pinki istuda..* (Luts K II 22.) *Laske aina kätel käia.* (Männik P 284.) *Võiksid mul lubada maja ehitada taganurmele..* (Sirge L 74.)

Märkus 2. Kõnealused sihitismäärused on väga lähedased sihitisele, neid võib isegi sihitisega asendada. Vrd. Ohvitser käskis sõdureid ehitada silla. ~ Ohvitser käskis sõdureid ehitada silla. Ema lubas tütrele peole minna. ~ Ema lubas tütrele peole minna. Need määrusi võib pidada ka legijamäärusteks (vt. lk. 232)

Teiseks väljendavad sihitismäärused olendit, kellel midagi juhtub, toimub või on juhtunud. Näit. *Püinatud loomalgi lõpeb kord kannatus otsa, miks siis mitte inimesel!* (Kitzberg VT I 341.) *Nimelt sündis Maril Andresega esimene laps, ja pealegi veel poeg.* (Tammsaare TÕ I 236.) *Mul läks silmade ees kirjuks.* (Siivas K 25.) *..näib, kui lasuks raske koorem / vanamehel*

südames. (Mölder, EL I 394.) *Mis põrgu siin teil lahti on?* (Luts K II 70.)

Kolmandaks esineb sihitismäärus alalütlevas, kui ta märgib olendit, kellel on või hakkab häbi, igav, kahju, külm, soe jms. või kellel on huvi, kavatsus, rõõm, soov jms. midagi teha. Näit. *Mul on siin igav...* (Sirge K 359.) *Mina ei saanud nutta, mul oli valus ja häbi.* (Vetemaa P 61.) *Tal hakkas poisist kahju...* (Tammsaare TÕ V 182.) *Tütrel oli suur rõõm esmakordselt tööle minna.*

Neljandaks on sihitismäärus alalütlevas, kui ta väljendab olendit, kellel tuleb, on kohustus, vajadus või kohane midagi teha. Näit. *...Ilsel tuli lageda taeval all kõik vastu võtta, millega selle aasta märg kevad maad ja rahvast nuhtles...* (Tooming M 23.) *Mitte ainsatki päeva pole tal tarvis rasket kehalist tööd teha.* (Krusten NP 50.) *Ühelgi töölisel pole vaja küsida, mida ta nüüd tegema peab.* (KT 1959 12.) *Kui ainult partorgil passib melesuguste laua äärde istuda...* (Tooming KA 35.)

Viiendaks seostuvad sihitismäärusega alalütlevas pöördsonad baseeruma, põhinema, rajanema. Näit. *Eesti keele sõnade silbitamine baseerub üksikhäälikulisel alusel, s. o. elementaarseks silbi osiseks on üksikhäälik, mitte liithäälik.* (VKT 195.) *Kogu eestikeelne piibel, mille keel rajaneb põhja-eesti keskmurdel, pääseb trükki 1739. a.* (Mihkla, EKO 82.)

Sihitismäärused alalütlevas väljendavad enamasti olendit, kellelt midagi saadakse, võetakse, nõutakse jms. Sihitismäärus alalütlevas laiendab pöördsonu kuulma, küsima, laenama, nõudma, ostma, paluma, pärima, riisuma, saama, tahtma, tooma, tulema, varastama, võtma, võõrandama, õppima jt. Näit. *See on ainuke anne, / mis sa oma pojalt saad.* (Sööt, EL I 307.) *Me ei toht Antsult enam laenata.* (Tammsaare P 68.) *Mida rohkem ta andis, seda rohkem talt nõuti.* (Smuul K 200.) *«Kas võlata selle pisikese kaltsukubu ka peale, et oleks ükski oma inimene matusel?» küsis Vliu meestelt.* (Tammsaare P 215.) *Ise oli ta aga veelgi suuremaks sirgunud, õppinud vanadelt sõjasulastelt mõõgaga raiumise kunsti...* (Kippel M 79–80.)

3 Teatavalt juhtumeil võivad sihitismäärusteks olla käändsonad kaasaütlevas, omastavas ja osastavas.

Kaasaütlevas esinevad sihitismäärused märgivad enamasti olendit või eset, kes või mis on seotud põhisonaga väljendatud tegevusega või selle sooritajaga. Näit. *Ega meie, Tõnis, sinuga pole tülitsetud, meie vanusevahe oli liiga suur; need olid Jüri ja Priidu, kellega sa sõda pidasid.* (Hint TR I 66.) *See nälgis paar päeva ja tahtis siis peremehega rääkida...* (Tammsaare TÕ I 148.) *Ruttu on väikemees ja sark teineteisega ühendatud.* (Liiv VJ 45.) *Alma ei hakanud vaidlema sõjaka sõtsetütrega.* (Metsa-

murk P 114.) *Just nagu noored nired kaugel merest / ju ühinevad kevadise jõega...* (Raud VL 195.)

Mõnikord on sihitismäärusteks nimisõnad omastavas, mis laiendavad oma dussõna. Näit. *Minu isamajakene / linnupesa kannane...* (Lilienbach, EL I 366.) *Üldse tarvitab minu repetiitor oma tüsseda keha ja kindla vaimu väärilisi võrdlusi.* (Luts J I 56.)

Sihitismäärusteks võivad olla ka nimisõnad osastavas, mis laiendavad oma duss- ja määrsõnu, nagu pungil, tulvil, täis, väärt jt. Näit. *Ehituse ümbrus oli täis kivirisu...* (Sirge K 110.) *Sina... ei ole minu halli isakese elutööd... ega mind väärt.* (Kiltberg VT I 219.)

4 Sihitismäärusteks on vahel käändsõnad omastavas koos tagasõnaga eest, järele, kallal, kallale, kohta, käest, kätte, poolt, vastu jt. Näit. *Tema mureseb meie eest.* (Tammsaare P 177.) *Imestas lasegi, et oma mehe järele nüüd enam igatses kui kunagi enne.* (Metsanurk PT 449.) *...Peeter ei pärinud kaardi kohta midagi.* (Krusten R 40.) *Omade vastu ei lähe, / need on me vennad ja õed.* (Vaarandi L 126.)

Tähelepanu pälvivad sihitismäärustena esinevad käändsõnad koos tagasõnaga peale. Nad laiendavad

a) pöördsonu halastama, kaebama, lootma, mõtlema, vaatama, vilistama jt. Näit. *Sagedasti ist'sin / tasa oja kaldal / mõeldes teie peale.* (Kr. J. Peterson, EL I 10.) *Kaebas jõhkra Punapea peale.* (Metsanurk U 30.) *Papa, püüa asja peale kainelt vaadata ja külma verega...* (Vilde N 194.);

b) oma dussõnu ahne, julge, kade, maias, pahane, vihane jt. Näit. *Raha peale tema ahne ei olnud.* (Sommer L 67.) *Nüüd peate mul mõlemad appi tulema ja isa lepitada aitama, isa on minu peale pahanel* (Kiltberg VT I 398.) *Sa pidid oma rammu peale küll väga julge olema.* (Tammsaare P 75.);

c) mõningaid fraseoloogilisi väljendeid. Näit. *Muidu aga ihus ta kassi peale hammast.* (Tuglas V 228.) *Räägiti vähe, nagu oleks kõigil iseenesega küllalt tegemist või nagu kannaksid mehed üksteise peale mingit vimma.* (Tammsaare TÕ III 279.)

Märkus 3. On selliseid tagasõnaga peale seotud sihitismäärusi, nagu *lootis tuleviku peale, oli kade tema peale*, mille kõrval kasutatakse kaasajal eelistatavalt sihitismäärusi alalütlevas: *lootis tulevikule, oli kade temale*. Kuid mitte iga kord ei saa ära jätta tagasõna peale ja seda asendada alalütlevaga. Nii tuleb lahus hoida sõnaühendid *kaebab pojale* ja *kaebab poja peale*, mis on erineva tähendusega.

14. TERVIKUMÄÄRUS

- 128 Tervikumäärus märgib tervikut või kogu, millest põhisonaga väljendatud mõiste moodustab esiletõstetava osa ja vastab küsimustele *kelle (mille) seast? kelle (mille) hulgast? kellest? millest?* Tervikumäärusteks võivad olla käändsõnad seestütlevas ja käändsõnad koos tagasõnaga.

Tervikumäärused käändsõnaga seestütlevas (*elativus partitivus*) laiendavad *omadus-*, *ase-* ja *arvsõnu*, kusjuures omadussõnad esinevad enamasti ülivõrdes. Näit. *Minu venelane olevat aga kõigist kõige hoolsam..* (Metsanurk PT 365.) *Kustas oli vendadest suurim, turjakaim..* (Madarik V I 185.) *Ringrajale saabunu oli esimene võistlejaist*

Tervikumäärusteks on ka käändsõnad koos tagasõnadega *hulgast* ja *seast*. Näit. *Meie perekonnas oli ta poegade hulgast vanim. Valitud rahvasaadik oli parim parimate seast. Kiitusekirja saanud õpilane oli kõige eeskujulikum ja püüdlikum eelviimase klassi õpilaste hulgast.*

15. AINE- JA TULENEMISMÄÄRUS

- 129 Ainemäärus väljendab ainet, materjali, millest miski on või millest miski on tehtud. Ainemääruseks, mis vastab küsimusele *millest tehtud?*, on tavaliselt nimisõnad seestütlevas. Näit. *Majad olid enamasti puust ja punasest telliskivist.* (Vilde KR 183.) *Praegune propeller on terasest.* (Smuul J 30.) *Seda paati tehtud pole linnuluust, / kaared ise painutasin tamme-puust.* (Vaarandi L 85.)

Ainemäärus võib märkida ka olendeid, esemeid ja nähtusi, kellest või millest antud kogumõiste koosneb. Näit. Väliselt mingi «terviku» moodustata mõisa elanikkond koosnes ometi väga erinevaist sotsiaalseist kihtidest. (Tuglas Vä 365.) Nad vaatasid tulevikku, mis koosnes ainult mehe tulevikust ja karjäärast. (Smuul K 145.)

- 130 Tulenemismäärus, mis vastab küsimustele *kellest? millest?* ja milleks on samuti käändsõna seestütlevas, väljendab olendit, eset või nähtust, kellest või millest keegi või miski tuleneb või kujuneb. Näit. *Kui nõnda edasi laheb, saab sinust mässaja.* (Tammisaare P 69.) *Kuid tema sõnadest tulenes selgesti niisugune järeldus.* (Leberecht V 188.) *Aga nagu liivaterast / kasvab kõrge mägi, / nõnda igatsuse ivast / võrsub võlumägi.* (Semper VL 271.) *Kipub maa tegema sinust enese kummardajat ja orja.* (Sirge K 95.)

16. ABINÕUMÄÄRUS

Abinõumäärus ehk instrumentaaladverbiaal märgib vahendit, abinõu, mille abil, mille varal või millega tegevus sooritatakse. Harilikult esinevad abinõumäärusena käändsõna käändevormid *alal-* ja *kaasaütlevas*, mõnikord ka *seesütlevas*.

Abinõumäärused *alalütlevas* väljendavad peamiselt töö-, mängu- või sõiduvahendit. Näit. *Tunaeile kudusin ta / = ridetüki / Kuuse Peetri naise telgedel ära.* (Liiv VJ 46.) *Härja Anderson, kas te oleksite nii hea ja mängiksime meie paar palakest oma viiulil?* (Luts J II 313.) *Joosep nägi teda jalgrattal õue sõitvat..* (Metsanurk SP 251.)

Abinõumäärusteks on ka nimisõnad omastavas koos tagasõnaliselt tarvitatud nimisõnadega *alalütlevas* *abil*, *varal*, *väel* jts. Näit. *Sa oled .. tige vaim, kes .. Elsa segatud meelega abil minu rahapunga poole tüürib.* (Kunder K 8.) *Siis tõmbas ta sõrmed kokku ja läks ainult pöidla varal edasi.* (Tuglas Vä 340.) *Ikka veel valget laeva / silmapiiril ei näe, / kuhu kas või hammaste väel / saaks end pardale vinnata.* (Barbarus, EL II 15.)

Kõige sagedamini on abinõumääruseks käändsõnad *kaasaütlevas*. Näit. *Punase habemega mees tõmbas puukonksuga tohutut köit.* (Tuglas Vä 323.) *Agnes möödab mind pika, küsiva pilguga.* (Luts J I 104.) *Janund huultega joon ma su vett.* (Barbarus S 123.) *Just nagu sõidaks jalgrattaga.* (Beekman K 17.) *Õedil oli tore noore māraga ratsa sõita.*

Mõnikord on abinõumääruseks käändsõna *seesütlevas*, mis märgib vahendit, milles sõidetakse või midagi tuuakse, viiakse. Näit. *Tähed — peidud olevat sõitnud terved ööd läbi kuldaliivast linnuteed mööda: ühed vanades vankrites, teised toredates tõldades, kolmandad ratsa vahutavatel ruunadel ja täkkudel..* (Ansomardi M 13.) *Ta .. külvas seemne oma kahte seljakotis kaasatoodud savikaussi.* (Krusten R 33.)

17. KAASOLU- JA ILMAOLUMÄÄRUS

Kaasolumäärus väljendab, kellega või millega koos midagi tehakse või ollakse. Kaasolumäärusena esinevad käändsõnad *kaasütlevas* ja käändsõnad ühes kaassõnadega, mis vastavad küsimustele *kellega? millega?*

1 Oige sageli esinevad kaasolumäärusena käändsõnad *kaasaütlevas*, mis märgivad olendit, kelle osavõtul midagi tehakse või

kuskil ollakse. Näit. *Seal siis nutsid, emakene: / kuhu lähen las-tega!* (Liiv T 356.) *Jalutades Hansuga õhtustel hämaratel tänavatel paistis mulle, et mu kõrval kõnnid sina.* (A. Jakobson T 38.) *Olime sinuga Saadjärve vallas.* (Raud J 50.)

Kaasolumäärus kaasaütlevas väljendab ka eset, mida kaasas kantakse, viiakse jne. Näit. *Kord astus oma pambuga / ta läbi mõisa õue.* (Reinvald, EL I 162.) *Ja paar päeva hiljem läks Illimar oma väikese labidaga välja.* (Tuglas V 283.) *Autod tulid ja läksid raskete soolakoormatega.* (Männik V 79.)

2 Kaasolumäärustena esinevad vahel käändsõnad omastavas ühes tagasõna funktsioonis kasutatud sõnadega saatel ja seltsis. Näit. *Matias pidi gildist selliühingu raske ametilaeka õlale võtma ja selle mõlema laekahoidja ning vanaselli saatel häärberisse kandma.* (Vilde A 88.) *Kämbi tuli sulaste ja koerte saatel.* (Metsanurk U 19—20.) *Olen sel suvel ema seltsis sagedasti käinud talus.* (Luts L 26.) *Tulge jooge meie seltsis tass teed.* (Männik P 87.)

Käändsõnad kaasaütlevas ühes eessõnadega koos ja ühes ning tagasõna tähenduses tarvitatud sõnaga seltsis väljendavad lauses kaasolumäärusena

a) olendit, kellega seltsis midagi tehakse või kuskil ollakse. Näit. *Järgmisel hommikul pidi Milli ühes emaga raudteejaama sõitma.* (Tammsaare TÕ I 488.) *Koos mehega oli Alma mitu suve Helleri soos kraave kaevanud.* (Sirge K 123.) *Sinuga seltsis ei tule ma kusagile!* (Hint TR III 105.);

b) eset, mida ühes muude esemetega kaasa tuuakse või ära viiakse. Näit. *... aldad olid lahti kistud, ... ja raha muu varaga seltsis ära viidud.* (Kreutzwald J 348.) *Torm tõi ühel aastal koos adrupeenraga randa palju lepaoksi.* (Sõuul K 11.) *Rasked polsterdatud tugitoolid visati läbi akende aeda; nad viisid ruudud ühes keskpunde ja prossidega kaasa.* (Vilde MS 346.);

c) nähtust, mis kaasneb mõne teise nähtusega. Näit. *Ära-arvamatu kurbus laskub ülalt ühes talvise pimedusega.* (Roht V 8.) *Nüüd vilksatasid need mälestused ühes jäiste tuulepuhangu-tega ta eest mööda.* (Männik U 196.)

133 Ilmaolumäärus, mis vastab küsimustele *kellela? millela?*, märgib olendit, eset või nähtust, kellela või millela midagi tehakse või ollakse. Ilmaolumäärusteks on käändsõnad ilmaütlevas, sageli ühes eessõnaga ilma (viimast tarvitatakse eeskätt rõhutamise korral). Näit. *Tahtis nüüdki teada, kuidas need valja asjad lähevad temata.* (Metsanurk P 97.) *Orvuke oled mul isata jäid.* (Vaida, VS III 239.) *Sina oleksid tahtnud, et peremees jääks ilma hobuseta.* (Särgava P 215.) *Käsi ja jalgu pidi iga mees pruukima, sest ilma nendeta läbi ei saanud.* (Kreutzwald J 372.)

Märkus. Kaasolu- või ilmaolumäärusteks tuleb pidada ka käändsõnu omastavas koos eessõnaga peale. Näit. *Tõst, otsestest omastest ei olnud tal pärast vanemate surma enam kedagi peale õe kodukülasse jää-nud.* (Sirge K 424.) *Peale selle pildi ei mäletanud ta enam midagi.* (Tuglas V 319.) *Nimelt oli von Brevern teatanud renditalupidajale peale mõisa-kuuendike, et talud kuuluvad tuleval kevadel müümisele...* (Madarik V I 139.)

18. TEGIJAMÄÄRUS.

Tegijamäärus ehk agentadverbiaal väljendab tegevuse soori- 134
olendit ehk tegijat. Tegijamääruseks võivad olla käändsõna
laendevormid ja käändsõnad koos kaassõnaga.

Käändsõna käändevormidest esinevad tegijamäärus-
ena omastav, seest- ja alalütlev, vahel ka nimetav.

Usna tihti on tegijamääruseks käändsõnad omastavas, mis
laiendavad *tud*-kesksõna, *da*-tegevusnime, *des*- ja *mata*-vormi.

tud-kesksõna juurde kuuluv tegijamäärus omastavas mār-
gib olendit, kes kesksõnaga väljendatud tegevuse on soorita-
nud. Näit. *See hulgas siin, kellel minu ostetud püksid jalast!* (Vilde
N 204.) *... tuli oli tugevam kui inimeste kantud vesi.* (Tammsaare
P 208.) *Kas on palgijuppigi alles isa ehitatud tareosmikust.*
(Sirge K 424.) *Lugu oli tema sõbra jutustatud.* *tud*-kesksõna võib
laiendada ka selline tegijamäärus, mis märgib nähtust, mille
pealt on antud tegevus esile kutsutud. Näit. *Tahad sa üht tuule-
tutud lehte hirmutada!* (Metsanurk P 375.) *... puude vaheli paistis
püikese valgustatud järv.* (Tuglas V 31.)

da-tegevusnime juurde kuuluv tegijamäärus omastavas
märgib olendit, eset või nähtust, kes või mis on *da*-tegevusnimega
väljendatud tegevuse sooritajaks. Näit. *... teiste teha jäta oma
teod?* (Sõliste T I 321.) *... tema üksi pidi vankrile jääma pakkude
peksta ja aukude vintsutada.* (Tammsaare TÕ I 41.) *Sina oled
seal kaugel tuulte tõugata ja tormide peksta.* (Hint TR II 141.)

Verbi *des*-vormi laiendav tegijamäärus omastavas märgib
olendit, eset või nähtust, kes või mis on *des*-vormiga väljendatud
tegevuse sooritajaks või olukorras olijaks. Näit. *Naiste kuuldes
laulis ta küll sedasama lugu.* (Tuglas V 279.) *laevad hakkasid
mastide ja raapuude nagisedes liikuma.* (Kippel M 32.) *Kõik
omad punad lähenetad videviku saabudes.* (Luts J I 141.)
*tuule ja pilvituse lakates varitseb meid nii mõnelgi ööl hallade
oht.* (Krusten R 173.)

Pöörsõna *mata*-vormi juurde kuuluv tegijamäärus omas-
tavas väljendab olendit, kelle osavõttuta midagi tehakse
või ollakse. Näit. *Kumagi teadmata ja tahtmata, iseenesest, sigi-
nes neile tundmus südamesse.* (Vilde MS 41.) *Kas ta tõesti üksi*

peab võitlema ja võib-olla kõigi lähedaste nägemata surema! (Metsanurk P 450)

Tegijamäärused seestütlevas kuuluvad kõige sagedamini täiendina esineva *tud*-kesksõna juurde. Seesugused tegijamäärused märgivad olendit, eset või nähtust, kelle või mille teostatud on *tud*-kesksõnaga väljendatud tegevus. Näit. *Vähe on nii... kurba kui need lugematud tuhanded lammastest näritud kadakad.* (Smuul K 10.) *Kivine kallas, / kadakaist kaetud, viib lahele.* (Vaarandi L 97.)

Märkus 1. Isikut märkivad tegijamäärused seestütlevas, mis laiendavad täiendiks olevat *tud*-kesksõna, nagu *Emast õpetatud laulud / õpetas ta minule* (Veske L 43), on kaasaegses keeles vananenud

Seestütlevas olev tegijamäärus võib kuuluda ka sellise *tud*-kesksõna juurde, mis esineb ühe koostisosana verbi liitvormiga väljendatud öeldises. Näit. *Sellepärast on see Ennust väga targasti tehtud.* (Koidula T II 301.) *Ning maantee oli rüselatist jalgadest üles küntud.* (Tuglas V 108.) *On sõtkutud sakslase sammudest / ja roomikuist stepihein.* (Semper VL 255.)

Tegijamäärus seestütlevas laiendab mõnikord olevas käändes esinevat *tu*-deverbaali, kusjuures ta märgib olendit, eset või nähtust, kelle või mille poolt on sooritatud *tu*-deverbaaliga väljendatud tegevus. Näit. *Nähes oma poega raudrüütlist kinnihoiduna, puhkes Meelise ema kibedalt nutma.* (Kippel M 22.)

Tegijamääruseks võib olla käändsõna seestütlevas ka seoses verbiga *saama*, näit. *Poisist selle töö tegijat veel ei saa.*

Kahe adverbiaali — sihitise- ja tegijamääruse — funktsioonis on käändsõnad alalütlevas seoses sihiliste pöörd-sõnadega *aitama, keelama, käsima, laskma, lubama* jts. Sel puhul on alalütlevas esinevad käändsõnad eespool toodud öeldisverbide laienditena sihitismäärusteks (vt. lk. 225), *da*-tegevusnime suhtes aga tegijamäärusteks. Näit. *Jüri... käskis pojat hobuse saani ette panna.* (Kreutzwald J 362.) *Lase vaid ratsul sirguda, / kangelasel kasvada.* (Vaarandi L 150.)

Mõnikord võib alalütlevas olev tegijamäärus kuuluda ka umbisikalise tegumoe täis- või ennemindevikus esineva öeldisverbi juurde, nagu *Kõik nurgad teil läbi on nuusitud.* (Laht, EL II 507.)

Tegijamäärus nimetavas esineb *hüd*-konstruktsioonis, kus ta seostub sihitu verbiga. Näit. *Külatised viimaks lahkunud, sulgus professor oma kabinetti nagu karu oma pessa.* (Semper P 126.) *Tunnid lõppenud, ruttasid õpilased koju. Isa õue läinud, hakkasid lapsed jälle omavahel sõnelõma.*

Märkus 2. Tegijamäärusena võib esineda ka verbiga seoses olev asesõna ise nimetavas. Näit. *Tarvis ikka ise järele proovida!* (Ed 1967 71.) *On tulnud mitte üksnes õpetada, vaid pidevalt ka ise õppida.* (Mallene, KK 1969 304.) *Kõled ja nõõrid tehti vanasti ise*

2 Kaassõnalistest käändsõnadest on tegijamääruseks peamiselt käändsõnad koos tagasõnaga poolt, mis laiendavad kõige sagedamini täiendiks olevat *tud*-kesksõna. Näit. *Muidu kaob ilmast vanade enesle poolt tähelepandud jumalik lusakaal.* (Tammsaare TO I 337.) *Seal on karjamaid, kus vedeleb sakslaste poolt mahajäetud mürske.* (Krusten R 97.) *On juba sääraseid looduse poolt siledalt väljastantsitud nägusid.* (Smuul K 99.) Kaassõnaline tegijamäärus, mis vastab küsimustele *kelle poolt? mille poolt?*, laiendab ka umbisikulises tegumoes esinevat öeldisverbi. Näit. *...poimees kui kirjaoskaja inimene kutsutud mõisarahva poolt komitee esimeheks.* (Metsanurk P 318.) *See takustas mets... on nõukogude korra poolt eest maha rälutud.* (Hint TP 69.) *Nooremata venda peetakse teiste poolt tossikeseks...* (Tedre, EKG 12.) *Mul on õigus, valitsuse poolt anti niisugune määrus...* (Männik P 258.)

19. OMAJAMÄÄRUS

Omajamäärus ehk possessiivadverbiaal märgib olendit, harvemini eset või nähtust, kes või mis kedagi või midagi omab. Harilikult on omajamääruseks käändsõnad alalütlevas ja omastavas või käändsõnad koos kaassõnaga, mis vastavad küsimustele *kellel? millel? kelle? kelle pärast? kelle käes?* 1 Omajamäärused alalütlevas märgivad olendit, eset ja nähtust, kellel või millel kedagi või midagi on. Näit. *Ei ole minul supõrsast, mul on ainult hobune.* (Tammsaare P 15.) *Aga kui inimesel minu omade taolised tugevad käed on?* (Kitzberg VT I 178.) *Nädala pärast on «Hollmann & Tihul» suur, tuhandetonnine aurulaev kaes* (Hint TR II 341.) *Must lagi on meie toal / ja meie ajal ka.* (Liiv T 105.)

Harvemini on omajamääruseks käändsõna omastavas, mis laiendab nagu käändsõna alalütlevaski verbi olema. Näit. *siis on kõik sinu... Masin sinu, amet sinu, ka viiul sinu.* (Kitzberg VT I 126.) *Kuis nii? Maja on ju minu, ainult Antsu nimel, mitte et Antsu nimel ja ka Antsu.* (Tammsaare P 104.)

2 Omajamäärusteks on ka käändsõnad koos kaassõnadega *päralt* ja *käes*; nad märgivad samuti kuuluvust kellelegi või millelegi. Näit. *Nende meeste pärast on tulevik igal pool laias maailmas.* (A. Jakobson V 60.) *Suvised räimed ja lestad on*

Varava Tõnise, Simmude Mihkli ja tema pärast. (Hint TP 25.) Kui riik on rikaste käes, siis niisugust võimist peeti üheks oma õiguste maksmapaneku vormiks. (Krusten R 210.)

20. OLEKUMÄÄRUS

136 **Olekumääruseks** ehk **predikatiivadverbiaaliks** nimetatakse pöördsona laiendit, mis väljendab ajutist või juhuslikku olekut, oleku või kvaliteedi säilimist või muutumist ja vastab küsimustele *kelleks? milleks? kellenä? millena? missuguseks? missugusena?* Olekumäärusteks on harilikult nimi- ja omadussõnad saavas ja olevas, mõnikord ka omastavas.

Olekumäärus, mis laiendab verbi *olema*, on öeldistäite taoline laiend. Ta erineb öeldistäitest selle poolest, et ta märgib ajutist olekut, kuna öeldistäide väljendab suhteliselt püsivamat olekut; vrd. näiteks *ta oli õpetajaks ~ ta oli õpetaja*.

Olekumäärused jagunevad subjektilisteks ja objektilisteks.

1 **Subjektilised olekumäärused** on sisult seotud alusega, nad laiendavad sihituid pöördsonu.

Nimisõnad saavas väljendavad subjektiliste olekumäärustena a) ajutist või juhuslikku olekut, kui nad laiendavad pöördsonu *olema, jääma, kõlbama* jts. Näit. *Sa oled emaks keset meie elupäikese sõudu..* (Enno U 13.) *Mis majapidaja on ka lesknaine, kellel pealegi kaks pisikest last koormaks kaelas on?* (Luiga V 90.) *Sinu kohus on hoolitseda selle eest, et Tiit oma tulevasele naisele ristiks kaela ei jääks.* (NN 1960, 12.) *Ma ei kõlba vist arvustajaks.* (Vilde N 188.); b) oleku muutumist, kui ta laiendab verbe *kasvama, muutuma, saama, sirguma* jts. Näit. *Lapsed olid Jüri prisketeks inimesteks kasvanud.* (Kreutzwald J 358.) *Sellest õhtust muutus Ervin Raim meheks.* (Smuul K 94.) *Kolmas ja raskeim löök aga oli see, et Juuži Luik sai emaks.* (Vilde RK 303.) *..õed käivad kooliteed, / ja vend ju sirgub meheks.* (Kärner L 128.)

Omadussõnad saavas väljendavad subjektiliste olekumäärustena oleku kvaliteedi säilimist või muutumist. Näit. *Ilm jäi endiselt pehme.* (Tuglas V 283.) *Sõrmed.. loidusid ikka lõdvemaks ja lõdvemaks.* (Madarik V I 56.) *Ühed kõveraks kuivanud poolsaapad / äkki trambivad põrandal.* (Smuul J 77.)

Nimisõnad olevas märgivad subjektiliste olekumäärustena enamasti olendit, mõnikord ka eset või nähtust, kelle või mille kujul, kellenä või millena esineb lause aluseks olev olend, nähtus või ese. Näit. *Ka Oskar tõmbus nüüd peretuppa, aga nüüd*

..ha võitjana. (Metsanurk P 244.) *..ta isa on tõesti ristirüütli ohrina langenud.* (Kippel M 103) *Maal kasvanud poisina ei olnud aga poeg Kalle.. oma koduarmastusest sugugi lahti saanud.* (Sirge K 300.)

Omadussõnad olevas märgivad subjektiliste olekumäärustena oleku kvaliteeti. Näit. *Nii istus ta pisitillukesena suurel sohval.* (Tuglas V 65.) *Nad ronisid läbimärgadena kaldast üles.* (Männik V 33.)

2 **Objektilised olekumäärused** on sisult seotud sihitisega, nad laiendavad sihilisi pöördsonu.

Nimisõnad saavas väljendavad objektiliste olekumäärustena tegelise tegevuse tulemust. Näit. *Saadud linad ketras naisterahvas lõngaks ja kudus lõuendiks.* (Kreutzwald J 361.) *Me oleme pildudeks kasvatatud sood.* (Sütiste T I 445.) *..me püüame muuta kogu inimkonda uhtseks õnnelikuks kollektiiviks.* (A. Jakobson K 121.) *Viktor Kaarna on poiss, kelle nõukogude aeg / targaks puusepaks välja voolis.* (Smuul LP 133.)

Nimisõnad saavas võivad objektiliste olekumäärustena märkida ka olendit, eset või nähtust, kelleks või milleks kedagi või midagi peetakse, valitakse, nimetatakse jne. Näit. *Nüüd valiti uue peavanemat saadikuks.* (Bornhöhe T 92.) *Teised jälle nimetavad seda orjakiviks.* (Liiv VJ 98.) *Merel ta kodu ja kotkaks ta hüüdsid mõ isad.* (Sütiste T I 501.)

Omadussõnad saavas objektiliste olekumäärustena märgivad oleku kvaliteedi muutumist. Näit. *Nad riisusid ta vaese pagana puupaljaks, ..peksid ta armetuks.* (Bornhöhe T 5) *See imelik pakkumine teeb mu segaseks.* (Luts J I 61.) *Sinu künnisel ma pühin puhtaks tallad.* (Raud VL 27.)

Nimisõnad olevas märgivad objektiliste olekumäärustena olendit, eset või nähtust, kelle või mille kujul, kellenä või millena esineb lause objektiks olev olend, ese või nähtus. Näit. *Ja kui sa mind nüüd teise mehe naisena eest oleksid leidnud?* (Kitzberg VT I 208.) *Naaber Hilja, soome-karjalane, oli sidunud endale vateeritud teki kompsuna selga.* (Männik V 44—45.)

Omadussõnad olevas märgivad objektiliste olekumäärustena oleku kvaliteeti. Näit. *Ta vaatas Pärnale otsa, nägi ta pilka nooruslikuna, julgustavana.* (Krusten R 31.) *Vahasõnadki näevad lapse kasvatamisel peamisena ema armu, siis alles isa hirmu.* (Tedre, EKA I 86.) *Ema tundis oma vanemat poega väga tarmukana ja ettevõtlikuna.*

Objektiliste olekumäärustena esinevad käandsõnad nimetavas, omastavas ja osastavas märgivad olekut, oleku kvaliteeti ja kvaliteedi muutumist. Sisult sihitisega seotud olekumäärus ühildub sellega käandes ja arvus. Ta asetseb lauses sihitise

järel. Näit *Hammas pannakse uus.* (Tammsaare TÕ IV 325.) *...jattis eide kivi peate istuma murelikuma veel kui enne.* (Koidula T II 162.) *Elamu ehitab ta nägusa ja mugava. Olu tehti mõru. Juurvilja toodi mulle värsket ja maitsvat.*

3 Olekumäärusteks võivad olla ka nimisõnad omastavas koos tagasõnade tähenduses tarvitatud nimisõnadega alalütlevas kujul ja näol. Näit. *...see tuli nähtavale ainult paremini täidetud aidasalvede, priskemate ja rohkemate loomade ning hoolsamini haritud põldude näol.* (Vilde MS 191.) *Külasse astus ta sageli inimeste näol, kes kandsid pagunitela sõjaväerüütlust* (Smuul K 177.) *tulen sinu juurde valge kassi kujul.* (Alver T 49.) *Didaktika esineb «Kalevalas» ...peigmehele antavate õpetuste kujul.* (Annist K 356.)

4 Subjektiline olekumäärus olevas ühildub harilikult arvus lause alusega. Näit. *Suurena ja kohutavana nagu piksepilu vajub apteeki mu õpetaja Jüri Kink.* (Luts J I 68.) *Pärast isa seletust paistsid need loomakesed talle äärmiselt tarkadena.* (Tuglas Vä 180.) *Kas polnud lell Tõnis ja Sandri isa Madis lastena ühe ema rinda imenud?* (Hint TR 19.) Objektiline olekumäärus olevas on aga samas arvus lause sihitisega. Näit. *Nüüd... leiad minu teise mehe mõrsjana.* (Kitzberg VT I 195.) *...neid jõukatena kõiki tahan näha.* (Kotta, EL II 322.) Erandlikult ei ühildu olekumäärus olevas käändes aluse või sihitisega, kui ta ise või alus määrab ainet või kogumõistet. Näit. *...lumi langes lahmakatenä koopalt.* (Kippel M 100.) *Rahvas kogunes salkadena demonstratsioonile.*

Omadussõnaline olekumäärus saavas on alati ainsuses. Näit. *Noore naise silmad muutusid kurvaks.* (Männik Ü 197.) *...tõmbas kõikudel tekid sirgeks.* (Semper P 8.) Nimisõnaline olekumäärus saavas aga ühildub harilikult aluse või sihitisega arvus analoogiliselt olekumäärusega olevas. Näit. *...tõusku need surnud varemeiks murdunud / müürid uuesti ellu!* (Raud VL 191.) *Ja siis, umbropsu pidades Riia sakslasi vaenulikeks saarlasteks, pöörasid nad oma laevaninad nende kalda poole.* (Kippel M 40.)

* * *

seisundimääruseks, teo- või otstarbemääruseks jne. Nõnda võib tavaliselt arvata lauseis *Indrek pöördus siis ka ise ümber ja lonkis norus peaga kraavile tagasi* (Tammsaare TÕ V 35.) ja *...eluga ta mõisat teenis / palehigi sees* (Weitzenberg, EL I 69) määrust *norus peaga* ja *palehigi sees* viisi või seisundimääruseks *...luses Seal te kõik kaite — saaki hüilimas* (Kitzberg VT I 129.) üks määrust *hüilimas* pidada ka otstarbe- või teomääruseks; et aga liikumist väljendava pöörd sõna laiendit arvatakse tavaliselt otstarbemääruseks, tuleks ka antud lauses pidada *mas*-vormi otstarbemääruseks. On muidki kahtlust tekitavaid juhtumeid. Näiteks kas arvata lauseis *Ja lühema mangumise peale võttis ta Illimarigi kuusa.* (Tuglas Vä 95.) *Mõni laks naerdes, mõni ust paugutades* (Smuul K 26.) ja *Kui ta sāngi poeb, norskab juba peremees, sest ...asimus on tinana luis ja lihastes.* (Tammsaare TÕ I 60.) määrust *mangumise peale* põhjus- või ajamääruseks, määrusi *naerdes* ja *paugutades* teo- või viisimäärusteks, määrust *tinana* võrdlus- või olekumääruseks.

Uhe või teise määruseliigi määramisel lauses tuleb silmas pidada nii vastava sõna või sõnaühendi leksikaalset tähendust kui ka süntaktilist funktsiooni lauses, s. o. mida ta märgib lauses, kas viisi, seisundit, otstarvet, põhjust, tegu, võrdlust, olekut vm. Määruseliikide eristamisel üksteisest on vaja arvestada ka nende põhisõnade tähendust. Näiteks kui haigust märkiv nimisõna sissemuutlevas seostub verbiga *surema*, on ta põhjusemääruseks (*surid ahklõppe*), muudel juhtudel aga enamasti seisundimääruseks (*haigestus kopsupõletikku*); kui pöörd sõna *mas*-vorm laiendab verbi *käima*, esineb ta otstarbemäärusena (*käisime marju korjamas*), teiste verbide laiendina on *mas*-vorm aga enamasti teomääruseks (*olid põldu seemendamas*).

- 137 Eesti keeles on määruseliike rohkesti, nimelt 23, kuhu kuulub veel alaliike. Sageli kasutatakse eri määruste märkimisel samu käände- ja pöördevorme või samu kaassõnu. Selle tõttu tekib mõnikord raskusi määruseliikide eristamisel üksteisest. Esineb piiripealseid juhtumeid, kus määrust võib pidada kas viisi- või

I. TÄIENDI MÕISTE JA ESINEMISVORMID

- 138 Täiend ehk atribuut on lause kõrvalliige, mis laiendab nimisõna, põhiarvu, nimisõnalist asesõna või nimisõna funktsioonis kasutatud mis tahes muud sõna ning näitab põhisõnaga märgitud olendi, eseme või nähtuse omadust, laadi või kuuluvust.

Märkus 1. Täiendi definitsioon ei kehti täielikult nimisõna funktsioonis kasutatud omadussõnade ja kesksõnade laiendite suhtes. Nende sõnade laiend võib olla täiend, kuid see võib esineda ka adjektiivile ja verbile omaseid laiendeid nimisõnana kasutatud omadussõna laiendiks võib olla veel määrus, nimisõnana tarvitatud kesksõnal võib peale täiendi olla laiendeiks määrus, sihtilis ja beldistäide (vt. § 177).

Iseloomustades ja konkretiseerides põhisõnaga väljendatut kvalitatatiivselt või kvantitatiivselt, piirab täiend põhisõnaga märgitud mõiste mahtu, kuid avardab selle sisu. Kui näiteks sõnad *raamat*, *inimene*, *töötamine* märgivad ulatuslikku soomõistet, raamatut, inimest ja töötamist üldse, siis annab täiend neile mahult kitsama, kuid sisult laiemä lüigimõiste tähenduse: *huvitav raamat*, *tark inimene*, *instituudis töötamine*.

Täiend laiendab lauses kõigepealt

1) nimisõnu, kusjuures need võivad olla kas üldnimed või pärisnimed. Näit. *Sinised orujärved peegeldavad vaid valgeid põuapilvi*. (Tuglas T 17.) Algas siin kevadel *tedre kudarutamise*, *lõokese lõõritamise*, *kurgede turlututamise*, *käo kukkumise*, *taevakitse mõhitamise*, *rabakana käkkärmitamise* ja *paljude teiste lindude häälitsemisega*. (Tammsaare TÕ I 379.) *Pereisal oli sulur helesinine «Buick»*. (LR 1964 43 22.);

2) põhiarvu, kusjuures see on kas

a) arvsõnaühendi põhisõnaks ja esineb nimetavas või osastavas käändes ning tema täiendiks on kas nimisõna või nimisõna funktsioonis sõna osastavas või seestütlevas. Näit. *Reinu võidu aeg oli kolm minutit üksteist sekundit*. (Rannap, J II 182.) *Sadamakail on parkümmend saatjat*. (Smuul J 12.) *Kõik on siin kaks-kolm korda parem, kui oodata oskasimegi*. (NH 1964 178.) *Jõudsin kõrgesse hamaravõitu ruumi, kus jõi kohvi ja*

vestis juttu inimest viis- või kuuskümend. (SV 1964 30.) *Päev oli üks neid, mida veel kuldab... kojusaabumise rõõm*. (Vaarandi UM 54.) *Esimene kaart hõlmab kaht kolmandikku Kuu tagaküljest*. (RH 1969 169.) *Kaks nendest võitis maha Vanatoa Andrus Piit ja peale selle kaks head tamme*. (Smuul KS 21.) Seejuures võib põhiarvu laiendada veel eesasendis omadussõna, asesõna, kesksõna, järgarv, määrsõna või nimisõna genitiivis. Näit. *Needsamad kolm professorit käisid ka meie instituudis*; *Puhkuse esimesed kaks päeva ollakse mere ääres, viimased kolm päeva aga ekskursioonil*. On selgunud ka *võistluste ülejäänud kuus finalistit*. Rile on täpselt poolteist meetrit lai;

b) nimisõna täiendiks. Näit. *Päikesepirile kandvate inimeste arv on viimase viie aastaga kasvanud kahekordseks*. (OL 1970 221.) *Ja kõik see elustus tolle kahe nädala kestel*. (Parve M 35.)

Kui põhiarv märgib olendeid või esemeid, võib teda laiendada nimisõna, omadussõna, asesõna, järgarv, kesksõna või määrsõna. Näit. *Need kaks puuksal on leevikesed*. Ja *kõik neli proovisid õnne*. (A. Beckman V 96) *Teised kolm juba ootasid meid*. (Smuul KS 85.) *See, kuidas allpoolsed sajad tuhanded oma ihunatukest... alles hoida püüdsid ja kuidas alumised miljoni u elasid sünges teadmises, et igavene elu neil vacuse pärast veti vedama läheb, — see oleks huvitav materjal etnograafilisteks uuringuteks* (Niit, Kross, Lg 1968 427.) *Esimesed kaks vasakult on meistersportlased*. Kuid ka *ülejäänud viis olid huvitavad*. (Ko 1970 44.)

Arvsõna asemel võib esineda number. Näit. *Minu aastaplaan on laidetud 132 protsenti, temal 84*. (Smuul KS 18.) *Kõik nad töötasid esimestel päevadel 24—36 tundi järjest*. (OL 1970 174.) *17 «Pühadekarilt» jälgisid igal paadi poolt ületatud meetril kahekordistuva lootusega, kuidas ta kaldast eemaldus*. (Smuul KS 214.) *Viimase 30 aasta jooksul on noorte suhtumine ameti õppimisse muutunud*. (Ed 1971 5.)

Märkus 2. Põhiarvu ja kaassõna üle, alla, ümber, pealt vms. ühendit laiendav täiend esineb kas omastavas või seestütlevas. Näit. *Seal elab ju üle saja inimese ruutkilomeetrit*. (OL 1970 118.) *Väejuhatuse oli paisanud sõja miljonid sõdureid — üle poole oma tankiväest ja peaaegu kaks viiendikku jalaväest*. (OL 1968 28)

Märkus 3. Põhiarvu laiendavad määrsõnad ligi, ligikaudu, kuni, umbes, keskmiselt, umbkaudu, täpselt, peaaegu, kõigest, napilt, vähemalt, ainult jt. või ühendid rohkem kui, vähem kui, enam kui, kõige rohkem jt on täiend. Näit. *Ligi 80 protsenti toodangust läheb välismaale, peaaegu 70 riiki*. (OL 1970 220.) *Mopeed arendab kiirust kuni 50 km tunnis*. (RH 1970 210) *Aasta lõpuni jääb rohkem kui 5 kuud*. (OL 1970 174.)

3) nimisõnalisi asesõnu. Näit. *Suured ja väikesed, noored ja vanad, kõik nad vantavad surmtõsiselt ning usinasti oma teed.* (NH 1964 192.) *Ma ise sõidan delegatsiooniga kaasa.* (ÖL 1964 89.) *Ainus süüdlane oli nende mõlemate arust ainult Tõnisson.* (Luts Ke 50.) *Ei ole veel teada, kes suusatajatest võistkonda pääseb.* Ühtviisi lahkelt naeratava näoga saatis igahet neist mustasilmne õde. (Kalits, K 399.) *Igas ta noore näo joones on midagi kindlat ja visa.* (Smuul MIJ 25.) *Aga mis on üksik rukkilill, kui sa temast mööda sõidad? Paljas eimiski!* (Kaal K II 108.) *Minategelane unistab olla keegi teine, kui ta on.* (SV 1964 16.) *Kõik muu oli väljaspool tema mõtteid.* (Männik V 248.)

Peale nimi-, arv- ja nimisõnaliste asesõnade laiendab täiend lauses mitmesuguseid sõnu, mis esinevad nimisõna funktsioonis. Stia kuuluvad

1) omadussõnad, mida võib laiendada nimisõna, omadussõna, kesksõna, asesõna või arvsõna. Näit. *Perekonna noorimana tuli mul ligi kümme suve karjaseametit pidada.* (NH 1970 170.) *Üheksa kuud aastas kappan ma läbi paljukõitelise apologeetika, mis on kõidetud koredasse koltunud punasesse.* (LR 1964 43 46.) *Kui nad võitlevad eksitava «vana» vastu meie külas, saab see sageli karmi ja ähvardava kõla.* (Smuul KS 34.) *Kui juba niisugune kannatlik ja vaikne midagi otsustab, siis on otsus raudne.* (NH 1964 93.) *Peatusime vahel mõne ultramoodsa ees, et pead vangutada.* (Vaarandi UM 134.) *Meie kõigi aegade kümne parima edetabel näeb nüüd välja selline.* (Ed 1970 214.);

2) v- ja tav-kesksõna, mida täiendina laiendab tavaliselt asesõna või nimisõna. Näit. *Uued elumajad, garaažid, ehituskontor — kõik see tekkima hakkab, pooleli olev ja valmis tegi alati mõtted tormakaks ja julgemaks.* (Smuul KS 99.) *Seda elavat vaadata ei ole enam õudne.* (Vaarandi UM 56.) *Sellest rõõmustavast võib rääkida teine-kolmaski kord.* (NH 1964 158.) *Ärge te selle oma vanaisa eestlaetavaid nii väga hüpake, sest oli vanasti ka häid tagantlaetavaid.* (Sookas V 13.);

3) iga liiki sõnad ja keelendid mis tahes vormis, samuti numbrid ja märgid, mida kasutatakse nimisõnana ja mis esinevad kas ülekanatud tähenduses, millegi sõnalise tähistusena, nimena või abstraktsioonina. Seesuguseks põhisõnaks võib olla

a) käändsõna (nimi-, omadus-, ase- ja arvsõna) mis tahes käändes. Näit. *Ebaajakohast «Saksa» igatahes pole enam olemas; tänasest päevast on mu nimi Peeter Kaljuvald.* (Luts J I

411.) *Maja juurest kostis ema hele «Tuppel» Ole turu kajad müüjate kutsuv «Õunale! Õunale!» Ja püksid — missugused haruldased püksid! Rahvakeelne «pooletoobised» andis ettekujutuse nende pikkusest.* (Smuul MIJ 70.) *Sammu viis sellest «millestki» seisatas Pärtel uue nõksatusega.* (LR 1964 42 17.) *See «sina» polnud nende südamesõpruse väljendus. Pigem oli see obligatoorne «sina».* (LR 1967 49—52 28.) *Aga siis oli Karla tunnistusel kõver kaks.* (Rannap, J II 8);

b) verbivorm. Näit. *«Mis see sinu «võtan» tähendab?»* (Smuul KS 192.) *Piisab vaid esimesest «ei saa'st», ja teine tuleb juba palju hõlpsamalt.* (SV 1965 2.) *Muide, ega see «etendunud» päris õige sõna olegi.* (Vetemaa M 43.) *Märt tundis enda käest neid passiivseid unelmaid, seda «oleksit», mis ei pane tegulsema.* (Valton L 191.);

c) muutumatu sõna (määr-, side-, hüüd- ja kaassõna). Näit. *Oleks nagu mingi hall «üleüldse».* (Panso N 100.) *Kõrvaltvaatajaile ja katsejaoskonna meestele endilegi paistis kõik alles väga segase ja õhulise «võib-ollana».* (Kaugver S 148.) *Madis ei saanudki teada, mis sellele «agale» pidi järgnema.* (Kalda, KKS 348.) *Siis rökkas aga äkki vail hurraa.* (Parve M 28.) *Ent üks avaneb koduse «terega».* (Vaarandi UM 171.) *...šablooniliselt arvatakse, et igale saksa «für»- ja vene «dlja»-sõnale tingimata peab vastama eesti «jaoks».* (Aavik E 99.);

d) täht, sõnaosa, number või märk. Näit. *Künd on põllutöö A ja O.* (NH 1966 239.) *Kostis võõrast keelt, milles kõlasid loendamatud s-id ja tugevad põrisevad r-id.* (NH 1964 274.) *Mõni «inna» näitab oma musti sukki.* (SV 1965 42.) *Atributiivne -mata esineb harilikult perfektilises tähenduses.* (Aavik E 14.) *Läbi igasuguste «ismide» põimumise näeme realismi arengut.* (ÖL 1970 56.) *Ehitusmaterjalide tootjate 1970 töotab tulla parem, kui oli 1969. aasta.* (ÖL 1970 9.) *Korraga sai lantsijatest murule suur 30.* (ÖL 1970 167.) *Tema 5.05,6 on senisest tippmargist parem ühe sekundi võrra.* (NH 1970 116.) *Päevakangelane — uhitus, valge, korrektne TU-4 nr. 001 — seisab lennukite ravis.* (RH 1964 177.) *Mainitud murrakutesse ulatub ka lääne-eestiline v > B vokaalide vahel.* (Must, KKIU II 88.) *Mees- tel on armidena küljes elukütsemärgid: tunkesid kandvatel müüri- meestel või puuseppadel valge X üle selja.* (LR 1964 43 49.);

e) sõnaühend või lause. Näit. *Ma ei saanud aru, mis tähendab sinu «nagu ikka».* (Vahing, Lg 1968 330.) *Aarne kahtles: kas polnud ta näinud viirastust? Või oli see mingi deus ex machina?* (Unt H 138.) *Te käisite selle ma-ei-tea- kellega.* (LR 1963 30 28.) *See «oma tundeist vaikis» ei käi tema kohta.* (NH 1964 277.) *Tema «Kas on linnuke-*

sel muret» koolis üldse lauluks ei tulnud. (Toomaspoeg V 24.)

Nimisõna või nimisõna funktsioonis tarvitatud sõna, mida täiend laiendab, võib olla lauses igaks lauseliikmeks peale öeldise. Nii laiendab täiend

1) alust. Näit. «*Ei, ei!*» segas üks pikk hallipäine vesiste silmadega mees energiliselt vahele. (NH 1964 91) *Midagi ebamäärast, ütlemata jäetut* kerkis nende vahele. (LR 1963 47 20.);

2) öeldistäidet. Näit. See on sihuke lillakate sametiste õitega tagasihoidlik lilleke. (Tuglas T III 120) Iga võidetud minut on aga hästisihitud lasud vaenlase pihta. (Männik UM 290.);

3) sihitist. Näit. Ta jätkas algul endisel kõrgusel teed lõuna poole. (Smuul KS 146.) Ta haaras esimese täiskorjatud kartulikorvi ning tõttas seda tühjendama. (Männik V 238.);

4) määrust. Näit. Silmad ei harju otsekohe tubase varjuka hämarusega. (Parve M 40.) Teda on kujutatud suuremal osal joonistustest. (SV 1965 43.);

5) täiendit. Näit. Ta nihutas käed sügavamale presentriidest vihmamantli laptaskuisse. (Vallak V II 257.) Nagu must müür oli noorte kuuskede padrik kahel pool teed. (Roht K 325.);

6) lisandit. Näit. Neid meelitas Viru tänav, see Tallinna tuiksoon. (Smuul MIJ 45.) Tansaanias avastati uut liiki väris kivitansaniit. (NH 1970 216.);

7) üteti. Näit. Ilus meri, ära meelita, ära ahvatle, kodumaa meril (Liiv T 264.) Sina, väike loom, päästsid mu lapse. (Tuglas T I 245.)

Täiendina võivad lauses esineda kõik täistähenduslikud sõnad kõigis vormides, välja arvatud pöördõna pöördelised vormid:

1) käändõna:

a) nimisõna. Näit. Sepikoja ümbrus oli lage. (Tuglas T III 89.) Vales sõidureas sõitis üle kümne mitmesuguse liiklusvahendi. (RH 1970 210.) Muret teeb ka üleminekuksamid edukalt sooritanute protsent kaugõppeosakonnas. (RH 1970 35.) Mõte vaesusest ja viletsusest oli talle talumatult raske. (Krusten N I 157.) Nende mahavõtmine saanidelt on üsna täbar töö. (Smuul J 104.) See on Logina hobuste, Logina sarabani, Logina talu au eest antud sõna. (Sirge MR 39.) Tartu ülikoolis ja Teaduste Akadeemias on palju andekaid, töökaid ja hakkajaid teadlasi. (NH 1969 241.);

b) omadussõna. Näit. Varsti kattis neid põlde sama tihe, sametine roheline nagu noid, kus mehed hobustega nädalate viisi olid higistanud. (Sirge MR 405.) Põhja-Jäämere kalksinine kisub kananaha ihule. (SV 1972 8.) Miks ometi oleme lapsed, kes kiusavad end kujutlustega tundmatust kaugest, kui

ligilähedus kihab kõige põnevamast. (Sirge, KKS 259.) Mõnikord keerleb väljakul kolmest kukest koosnev must-valge-punane pun-dar. (NH 1970 97.);

c) asesõna. Näit. «Kumma võit?» karjuti. (Tammsaare TÕ I 50.) Edu oleneb igaihe meisterlikkusest ja teadmistest. (NH 1970 113.) Elava enda omavahelistes suhetes kujuneb välja arengu põhialus. (Ed 1972 62) Ühel neist tuli hiilgav idee. (LR 1964 44 45.) Mõned inimesed topivad ja sõna millise takes terviku ja selle osa vahele. (Ed 1970 214.) Kas sina, keegi teine või kolmas peab selle ülesande täitma. (NH 1970 107.) Küll aga loodab ta kõige muu igapäevase kõrval säilitada keeleliste avastuste ja leidude romantikat. (Pee-gel, SS 17.);

d) arvsõna. Näit. Ants Logi ütles endale: «Üks neist kolmest karile läheb.» (Smuul MIJ 37.) Nende igahommikune tree-ning on kahe ja poole kilomeetri jooks. Teooria elluviimisele asusid tuhanded töölised. (SV 1963 30.) Nõnda pidurdas kogu kolonn, see kümneid kilomeetreid ulatuv autode kett. (Männik UM 284.) Tihane oli nüüd juba kolmandat korda surmast pääsenud, õigem — neljandat korda. (Roht LL 56.) Nii-hästi täiendina esinev põhiarv kui ka järgarv võib olla märgitud numbriga. Näit. Meie vabariigi parimana on Külvet 3,5 punk-tiga 8.—9.-kohal. (OL 1970 233.) Just enne Peaassamblee XXV istungjärku esitas oma seisukohad erikomisjon. (OL 1970 217.);

2) käändõna koos kaassõnaga. Seesuguseks kaassõnaliseks täiendiks võib olla

a) nimisõna koos kaassõnaga. Näit. Teda rahustas ainult aeg-ajalt üle öla kodu poole vaatamine. (Tuglas T III 226) Tavaliselt kujutab klassiõhtu endast laua taga istumist. (NH 1964 33.) Kuid teekond läbi metsa oli raske ja piinarikas. (Roht LL 126.);

b) omadussõna koos kaassõnaga. Näit. Selle tagu peitusid õiglus ja ausus, see oli võitlus parema eest. (Männik UM 167.) See õpetab meid vahet tegema eilse ja tänase vahel. (Parve M 34.) Kui balloon tühi, tuleb see tiia ümber vahetamisele täie vastu. (OL 1970 158);

c) asesõna koos kaassõnaga. Näit. Kas koht teie kõrval on vaba? (Tooming, Lg 1970 974.) Ta toimis täitsa oma-pead, teiste eest saladuses. (Tuglas T III 21.) Nõnda, kuidas meie asend tema suhtes muutus, muutus ka jäämäe pilt (Smuul J 75.);

d) arvsõna koos kaassõnaga. Näit. Veesoojus on 4—6 kümnendikku kraadi üle nulli. (Smuul J 82.) Lauad kahe jaoks olid kaetud väga pidulikult. Ohele mehele käis kolme vastu sõdimine üle jõu;

3) pöörd sõna käändelised vormid:

a) *ma*-tegevusnimi ja tema käändevormid. Näit. *Ta oli meister looma nii koomilisi kui ka satiirilisi pisirolle.* (SV 1970 11.) *Eile laulmas olnutele anti kätte juubelipeo kava. Kõik võistlemast loobunud jäid meeskonnast välja. Selle tunde tingimusteta, ilma midagi vastu nõudmata tagamine viib varsti vastutustundetuse radadele.* (SV 1969 37.);

b) *da*-tegevusnimi ja tema seesütlev. Näit. *Kuid siin ei olnud enam mahti aru pidada.* (Männik, Lg 1952 276.) *Huko oli eneselt ammu ära võõrutanud komba isa majapidamis- asju kuulata või neisse segada.* (Sirge MR 86.) *«Tahad mulle appi tulla? Polegi laita mõte.»* (NH 1964 272.) *Harilikult on see seistes sõitmiseks kuluv aeg.* (SV 1966 15.) *Naljatades öeldu võib olla kibe tõde;*

c) *v*-kesksõna. Näit. *Möödaviiksatavad puud ja põõsad näisid nagu rippuvat selle keerleva lumetuisu küljes.* (Männik UM 280.) *Vullidena kerkiv vesi... läheb tõesti oja poole tuikava, elava verenire moodi.* (Sirge MR 585.);

d) *tav*-kesksõna. Näit. *Siin kasvatatavad dekoratiiv- lained on ette nähtud põhiliselt ekspordiks.* (OL 1970 246.) *Leidub vaieldavaid väljapanekuid ning... vähem ilmekaid.* (SV 1964 16.) *Roman tuleb kokkupandavat voodit... kandes mööda tänavat.* (Rannet N 244.);

e) *nud*-kesksõna. Näit. *Nende ümber hakkas tiirutama vahepeal kohalejõudnud ajakirjanik.* (Smuul KS 224.) *Saabunud sügisöö oli emale kahe sügisöö pikkune.* (Vallak V III 265.);

f) *tud*-kesksõna. Näit. *Surutud rusikate, tagasiheidetud pea ning suletud silmadega heitleb ta oma asemel.* (Männik UM 354.) *Välkkiirelt jälle tuli meelde tema raisatud, tuuldepilla- tud elu.* (Luts J I 322.);

4) *määrsõna*. Näit. *Veel praegugi on ta nii kibekähku sõtta saatmisest ehmunud.* (Ird, Lg 1969 1389.) *«Ma polegi päris kontrolör,» vastas ta.* (Unt E 12) *Peaaegu 60% sellest sum- mast kuulub päikesepriillidele.* (OL 1970 221.)

Peale nimetatud juhtude võib täiendiks olla

a) *mis* tahes sõnavorm või sõnaosa, kui see pole kasutatud otseses tähenduses, vaid millegi nimetuse või tähistusena nimi- sõna funktsioonis. Näit. *Tema «sina» oli see uuel, demokraatlikul viisil öeldud ülemuslik «sina», millega õnnistatakse alluvat erilise heasoovlikkuse märgiks ja mis eeldab «teiega» vastamist.* (LR 1967 49—52 87.) *Järgnes veel mitu «miks'i» ja iga «miks'i» taga Vassiljev.* (Smuul KS 207.) *Tähenduslik vahe -lik ja -line vahel pole alati selge.* Seesugused substantiveerunud sõnavormid esinevad atribuudina nagu tavalised nimisõnad;

b) *mitmesõnaline väljend*, milleks on kas pärisnimi, jutumär- kides või sidekriipsuga ühendatud deskriptiivne väljend, ka eri- kirjas võõrsõnaline väljend, reduplikatiivne ühend või absoluut- konstruktsioon. Näit. *Täna seni on raamaturiivile kogunenud juba 120 numbrit «Inostrannaja Literaturat».* (SV 1965 32.) *«Wind- sori lõbusate naiste» esitamine... tähendas selle teatri ideeli- ses kujunemises suure tõusu etappi.* (Andresen, KK 1958 377.) *Gregers on Brandi, tolle «kõik või mitte midagi» nõudja üks variatsioon.* (SV 1969 40.) *Ta näeb läbi inimesi ja nende maksu- mis-maksab haaramisi karjääriredelil.* (NH 1967 107.) *Elava monumendi motiiv mõjub deus ex machina võttena.* (SV 1970 5.) *Häid muljeid peaks etendus pakkuma ka neile, kes pole bel canto stiili erilised poolehoidjad.* (OL 1970 215.) *Ei, Rammil pole häda. Mõnes teises jaoskonnas oleks mees mis mees.* (Kaugver S 68.) *Käed taskus ja suits suus kõnelemine pole vii- sakas;*

c) *täht, suur- või väiketähe* lühend, number või märk, mida tarvitatakse nimisõna funktsioonis. Näit. *Kulgi h n-i naabru- ses on püsinud rudimentaarselt, siiski ühendab see häälikuline erijoon Harglat teiste võru murde kagurühma kuuluvate murraku- tega.* (Nigol, KKIU II 131.) *Ei saa muidugi eitada suurt tööd, mis 1953. a. VÕS-i ja eriti 1960. a. OS-i koostamisel ära tehti.* (Kull, KK 1969 645.) *Kõne 09-ga katkes äkki. Neljandas voorus saavutasid nad veel ühe 4:0 võidu.* (RH 1970 210.) *Kogu TU-4 nr. 002 meeskond oli kohalikest spetsialistidest komplekteeri- tud.* (RH 1964 177.) *LAZ-695-M mootori võimsus on 180 hj.* (OL 1970 46.) *Gaasbetoonist väikeblokkide mahukaal on alla 700 kg/m³.* (OL 1970 223.);

d) *võrdlus*. Näit. *Iõe kaldal istub kõhn ja hall mehike, suus mustaks põlenud piip nagu väike tukk.* (Luts J I 161.) *Ja seal- juures on need tavalised head inimesed, rahvas nagu ikka.* (Vaarandi UM 182.) *Korsten kui sigar ajas välja peenikest suitsu.*

Koos oma põhisõnaga moodustab täiend süntaktilise ühendi. Sellesse ühendisse kuuluvad substantiivi laiendid on oma tähen- duselt ja esinemuselt väga mitmekesised ja eripalgelised, mistõttu kogu atribuudilist ühendit võib tema sisu ja vormi poolest pidada mahukaks ja komplitseeritud süntaktiliseks moodustiseks. Lauses *Vasakul ees kappkell. Selle kõrval kõrge raamseljatoega kulunud kunstnahkne diivan kitsa raamaturiivliga ülaseras.* (Rannet N 81.) iseloomustavad täiendid eset tema kuju, kvaliteedi, mater- jali ja tema juurde kuuluva poolest, kusjuures selleks karakteristi- kaks on kasutatud täiendina nimisõna, omadussõna ja verbi kesk- sõna. Atribuudilise ühendi sisulist mahtu avardab asjaolu, et tema

täiendkomponent võib olla põhisonaks mõnele teisele atribuudilisele ühendile, mida konkretiseerivad nn. teise astme täiendid, millel jälle omakorda võib olla täiendeid. Lauses *Komandörid seisis jämedatest palkidest seintega, madalate akendega, värsketest männilaudadest laega ja hõõveldatud põrandaga ruumikas metsavahitares tihedalt operatiivkaardi ümber.* (LR 1967 49—52 11.) laiendavad põhisona *metsavahitares* esimese astme täiendid *seintega, akendega, laega, põrandaga, ruumikas*. Teise astme täienditeks on sõnad *palkidest, madalate, männilaudadest, hõõveldatud*, kolmanda astme täienditeks aga sõnad *jämedatest* (laiendab teise astme täiendit *palkidest*) ja *värsketest* (laiendab teise astme täiendit *männilaudadest*). (Vt. lk. 249.)

Atribuudilises ühendis võib põhisona laiendada kõigepealt üks täiend. Näit. *Vali lõunatuul puhub külje pealt ja paks pilv katab taevast.* (Liiv T 177.) *Tulevad sügiskuldsed päevad, sügishõbedased ööd.* (Luts J I 140.) *Puud järve ääres olid palju väiksemad ja metsad taevavarannal hõredaks jäänud.* (Tuglas T III 8.)

Sageli laiendab ühte põhisona mitu samaväärset ja omavahel rinnastusseoses olevat täiendit, mis ei sõltu sisuliselt mitte üksteisest, vaid oma põhisonast. Näit. *Köögis hakkab talitama minu noor perenaine, valgekäeline, sinipõlleteline, arglik ja abitu oma uuel tööpõllul.* (Luts J I 139.) *Kusagil nende sügavuses vilkusi kahjurõõmu, tigiduse, kadeduse või ahnuse erivärvilised leegid.* (Smuul KS 164.) *Pimedas toas vaiba all lamamisel tulid nad vahel ootamatult meelde.* (Tuglas T III 366.) *«Kalevi» hallis toimub nelja pealinna turniir, millest võtavad osa Riia, Vilniuse, Minski ja Tallinna meeskond.* (ÕL 1970 233.) *Erilist huvi tundis ta 8., 9. ja 10. kõite vastu.* (SV 1970 45.) (Vt. lk. 309.)

Teiselt poolt võib üks täiend laiendada mitut põhisona. Näit. *Pearu näis mingisugust aru pidavat, mis paistis tema kõnnakust, seisanguist, kõhatamisest ja sülitamisestki.* (Tammsaare TÕ I 94.) *Siit-sealt jäi siiski meelde mõni nägu, sõna või sündmus.* (Tuglas T III 352.) *Nüüd tundis ta tema vastu suurt õrnost ja armastust.* (Roht K 344.) *Ohutemperatuur Tallinnas öösel 10—11, päeval 20—21 kraadi* (ÕL 1970 174.)

Atribuudilises ühendis nagu igas teiseski süntaktilises rühmas on sõnade ühendamise aluseks mõtteline seos selle rühma komponentide vahel. Sõnade ühendamist atribuudilises ühendis vormistavad ja fikseerivad niihästi morfoloogilised kui ka süntaktilised vahendid. Morfoloogiliste vahendite abil kujuneb atribuudilises ühendis komponentide ühildumine ja sõltumine. Süntaktilisteks vahenditeks atribuudilise ühendi vormistamisel on komponentide asend, sõnade järjestus ja raamühend.

Raamühend on spetsiifiline vahend süntaktiliste seoste vormistamisel. Tema abil võib põhisonaga seostuda mitte ainult üks täiend, vaid õige mitu täiendit. Raamühend kujuneb siis, kui põhisonaga väga tihedalt seotud komponent eraldub põhisonast ja paigutub atribuudilise ühendi algusse, vahele aga asetuvad kõik teised liikmed, kaasa arvatud määruslikud elemendid.

Raamühendi alguses esineb kas asesõna, omadussõna, arvsõna või genitiivis olev substantiivatribuut. Näit. *Selle ülalt mütakaks kokkukasvanud, aga alt harvade tüvikasekete põõsa tagant paistsid kellegi sääred.* (Sirge MR 20.) *Eks ta olnud ikka seesama vintske keha ja pisukese punase peaga mees.* (Tuglas T III 90.) *Kogu veidi juba längu vajunud puded vooderdisega puumaja ümbrus oli täis mürsulehtreid.* (Parve M 7.) *Platsi keskel on üksildane esimese Hollandi-India kuberneri Jan Pieterzoon van Coeni vaserohelisest söödud rinnakuju.* (NH 1964 192.) *Kooljamägedel puhkavad tuhanded meie paganlike eestvanemate põrmud.* (Vaarandi UM 120.) *Toolileeni tagant ilmus korra nähtavale Tokarski kastanpruunide laines juustega turske kukal.* (LR 1963 47 17.) *Ta alt üles vahtivad silmad nägid kõrgel oma pea kohal paari võõra meremehe üle reelingu ääre allakummardunud nägu.* (Hint TRd I 153.)

Raamühendi rakendamisega saavutatakse struktuuriline ühtsus, mis süvendab atribuutide seost põhisonaga.

II. TAIENDI LIIGID

Täiendeid võib klassifitseerida mitmeti. Neid liigitatakse mitmest eri aspektist: morfoloogilisest ja süntaktilisest seisukohast, aga ka struktuuri, asendi ja grammatilise seose järgi.¹

1. Morfoloogilisest seisukohast jaotatakse täiendid sõnaliikide järgi nelja rühma:

a) nimisõnaline täiend (substantiivatribuut), milleks on nimisõna või selle funktsioonis tarvitatud muud liiki sõna (omadus-, ase- või arvsõna), sõnaosa, täht, märk või mitmesõnaline väljend. Näit. *kevade tulek, liik seeni, teadlasest vend, tee koduni, julgete mõtted, natuke rohelist, nende osavõtt, kõigi kolme arvamus, -line tarvitamine, r-i häädamine, ETKVL-i tehase, TU-4 lendurikabiin, see pole iga-hinna-eest-õpetamise nõökamine*;

b) omadussõnaline täiend (adjektiivatribuut), milleks on omadussõna või selle funktsioonis esinev asesõna, arvsõna,

¹ Vrd. J. Valgma, N. Remmel, Eesti keele grammatika 2 trükk. Tallinn, 1970, lk. 178—179.

kesksõna või tegijanimi. Näit. *tubli töötaja, andekas kunstnik; need lilled, mõlemad lapsed; kahest raamatust, kümnendas klassis; rabisev vihm, hinnatav saavutus, möödunud päevad, oodatud külaline; arusaaja inimene, kiskja loom;*

c) määrsõnaline täiend (adverbatribuut), milleks on määrsõna. Näit. *avali pungad, upakil tool, meeltmööda töö, vara tõusmine, salaja tehtu, tulvil tänavad;*

d) tegevusnimeline täiend (infinitiivatribuut), milleks on da- ja ma-tegevusnimi ning nende käänded. Näit. *ettepanek suurendada tootmist, otsus töötada ehitustel, palju tahtmas käijaid, jalutamast tulek.*

2 Süntakilisest seisukohast jaotatakse täiendid nelja rühma. subjektilised, objektilised, predikatiivsed ja adverbiaalsed täiendid.

Subjektiline täiend märgib tegevuse teostajat või teose loojat. Näit. *lapse vallatlemine* (laps vallatleb), *ööbiku laul* (ööbik laulab), *venna joonistus* (vend on joonistuse autor).

Objektiline täiend märgib tegevuse objekti. Näit. *raamatu lugemine* (loetakse raamatut), *puhtuse kontroll* (kontrollitakse puhtust), *varanduse ülevaatus, kunstillide tegija, kingituse saaja, puhkust soovinu, sõita tahtja, käia lubatu.*

Predikatiivne täiend näitab põhisõnaga väljendatu omadust või tunnist, s. t. märgib, missugune on põhisõnaga nimetatud ese, olend või nähtus. Näit. *Esiteks on väike hämarik, / siis vast tõuseb hele koidupuna, / viimaks kõrge valgus kuninglik.* (Kreutzwald, EL I 56.) (Vrd. Hämarik on väike, koidupuna on hele, valgus on kõrge, kuninglik.) *Istu siia punast kirja tekile, eit.* (Näit L 81.) *Üks lillakat tooni välissein oli neil teel väga lage.* (Vaher K 213.)

Adverbiaalne täiend märgib kõiki neid suhteid, mida adverbiaalgi, ning näitab põhisõnaga väljendatu omajat, kuuluvust, asukohta, esinemisaega, seisundit, laadi jms. Näit. *tüdruku kleit, ülikooli aspirant, ühingu liikmed, taiga loomastik, tehases töötamine, mehed tööpinkide taga, lilled peenral, veebruarikuupakane, suveõhtul huikamine, naine keskmistes eluadstates, rasimine rõõmsal meelel, kolm tundi ootamist.*

3 Struktuuri poolest jaotatakse täiendid laiendamata ja laiendatud täienditeks

Laiendamata täiend esineb oma põhisõna juures tavaliselt ühesõnalise lauseliikmena. Näit. *pruun karvamüts, põnevad jutud, venna raamat, rühmed merel, kuldraamis prillid, pidustused Tallinnas juulikuus.* Laiendamata täiendiks peetakse ka täiendina esinevat substantiivi koos kaassõnaga (*vesi paadi ümber, laua taga istumine*), kahest või mitmest sõnast koosnevaid arvsõnu (*kahekümne seitsmele õpilasele, tuhande üheksasaja neljakümne esimesel aastal, kahe kolmandiku ulatuses*), analüütilist ülivõr-

ret (*kõige armsamale lapsele, kõige kaugemad maad*), liitmäärsõnu (*käle ette-taha vibutamine, üles-alla hüplemine, samm-sammult edasijõudmine, maast-madalast harjumine*), ühe ja sama nimisõna elatiivist ja illatiivist koosnevat ja pidevust või järgnevust märkivat ühendit (*päevast päeva ja aastast aastasse rühkimine*), kahest samast nimisõnast ja kaassõnast koosnevat atribuuti (*päev päeva järel töötamine, õlg õla kõrval rõõtlemine*), absoluutse nominatiiviga ühendit (*silmad kinni kõndimine*).

Laiendatud täiend tähendab atribuuti, millel omakorda on laiendeid. Kõigepealt võib laiendiks olla täiend, näit. *peenes kuldraamis prillid; pruun karvamüts suure nõõbiga keset pealage; põnevad jutud huvitavatest rännakutest kaugetes ja tundmatutes maades; punase kleidiga lapse pall.* Esimeses näites laiendab atribuut *peenes* oma põhisõna *kuldraamis*, kusjuures viimane on täiendiks sõnale *prillid*. Teises näites kuulub laiendatud täiend *suure nõõbiga* oma põhisõna *karvamüts* juurde ja kaassõnaline täiend *keset pealage* laiendab atribuudilist ühendit *suure nõõbiga*. Kolmandas näites kuulub teise astme laiendatud täiend *kaugetes ja tundmatutes maades* esimese astme laiendatud täiendi *huvitavatest rännakutest* juurde, mis on täiendiks põhisõnale *jutud*. Viimases näites on sõna *kleidiga* täiendiks sõnale *lapse* ja sõna *punase* laiendab täiendit *kleidiga*.

Laiendatud täiendid võivad moodustada otsekui süntaktilise ahela, kus täiendil on omakorda täiend. Näit. *Raamatukauplustes olid saadaval 1969. aasta juubelilaulupeo laulude kogumikud. Täiendava 20 miljardi ruupia koondamine riiklikku sektorisse andis võimaluse uutal alustel lahendada majanduslike ümberkorralduste küsimusi.* (RH 1970 35.) *Kaubait oli väga pikk hoone kahe platvormiga kummaldi pool.* (NH 1964 114.) *Kogunes mitu märkmikulehekülge meie kodumaa linnade nimesid põhjast ja lõunast, idast ja läänest.* (NH 1964 127.)

Laiendatud täiendi koosseisu võivad kuuluda ka määrus, sihitis ja öeldistäide. Näit. *Sammusime mööda peaaegu laudsiledat välja.* (Männik ÜM 185.) *Ta isal oli olnud poole vakamaa suurune õuekrunt.* (Hint TRd I 86.) *Mehel oli peas värvi kaotanud nokats.* (Sirge MR 157.) *Rikkalikult vaarikaid kandev raiesmik meelitas sinna lugematul hulgal marjulisi.* (Sookas V 36.) *Südalinna suure ringina ümbritseval Grande Canalel lantsisklevad gondlid.* (Kahk A 59.) *Metsa kohale tekib veel teine, palju pikem ja heledam näiv triip.*

4 Asendi järgi liigitatakse atribuudid ees- ja järeltäienditeks, olenevalt nende positsioonist põhisõna suhtes. Näit. eesttäiendid: *pikk valgusest särav koridor; õiteküllane viljapuuaed levitab siidpehmeid aroome*; järeltäiendid: *polnud kuulda tema samme, ei allaminevaid ega ülesronivaid; jäi*

meelde *s a m m a l*, *pehme, sametsile*; *vesi paadi ümber oli selge ning läbipaistev*.

Asendi järgi jaotuvad ees- ja järeltäienditeks kõik atribuudid oma struktuurile vaatamata. Nii võivad põhisõna ees või järel asetseda niihästi laiendamata kui ka laiendatud täiendid, kusjuures põhisõnal võib üheaegselt olla nii ees- kui ka järeltäiendeid. Näit.

a) laiendamata täiend põhisõna ees: *Keset kullakat, küpsevat nisu / hõõgub tuliselt punane moon*. (Merilaas R 94.) *Alati on talle meeldinud hakkides põld ja lilledes heinamaa*. (Promet M 23.);

b) laiendamata täiend põhisõna järel: *Teele puhtale, helgele, sirgele / tulid noorelt ja vabalt kui lind*. (Smuul KS 45.) *Männid liivaseljakul pöörlesid ja murdsid oma käbiseid oksti*. (Vallak V III 151.);

c) laiendamata täiend kummalgi pool põhisõna: *Tundide kaupa harjutati varjatult roomamist laskekohale*. (Liitoja, K 411.) *Ka tema jäi siin seljataha töö, hea hulk tööd*. (Sirge MR 298.) *Lokkis peakene lahuga / ilusti pane patja*. (Kärner, EL II 70.)

Niisamasuguses asendis võib esineda laiendatud täiend. Näit.

a) laiendatud täiend põhisõna ees: *Seisatan, veeretan oma vikatisarnase saapaninaga purunenud jääpurika kildusid*. (Luts J I 36.) *Hommikuse päikese riba ulatus aknast risti üle söögilaua*. (Vallak V I 37.) *Käime neljakesi karja eest hoolitsemise tarkust õppimas*. (NH 1964 33.);

b) laiendatud täiend põhisõna järel: *Mehed hallides sinelites jooksevad kiiresti üle lumise lagendiku*. (Tali, K 407.) *Ta oli väike must mees mustas ülikonnas ja musta ümmarguse kübaraga*. (Tuglas T III 142.) *Ta taotles revanšil lüüasaamise eest Volga ääres*. (Pähklmägi, K 450.);

c) laiendatud täiend kummalgi pool põhisõna: *Õli kõhetu, peente säärtega mees laia lodukaabuga ja lõhnas isegi sigade järgi*. (Tuglas T III 133.) *Edasi suur paljude ruutudega nurgaaken raskete tumedate portjääridega*. (Rannet N 81.)

Laiendamata ja laiendatud täiendi esinemus lauses on varieeruv: ühe põhisõna juurde võib kuuluda üks või mitu laiendamata ja laiendatud täiendit kas põhisõna ees või järel. Näit. *Kohe sissekälgul kõrval paremal pool asus suur valgeks lubjatud ahi nõgise keedukolde ja ruumika ahjualusega puude jaoks*. (Männik UM 370.) *Ta on tüse mees punetava ümmarguse näoga ja vaikse lapsehäälega*. (Smuul J 124.) Viimaks *Vaska tuligi — avala kindla näoga ilmatu suurt kasvu noormees, päevitunud, porine*. (LR 1963 52 7.)

5 Grammatilise seose järgi oma põhisõnaga jaotatakse kõik täiendid ühilduvateks (*punast lille, viiele lapsele, nendest raamatutest*) ja mitteühilduvateks täienditeks (*õpilase portfellis, kübaraga meest, haritud inimesi, külili lamamisel*). (Kongruentsi ja rektsiooni kohta vt. § 5.)

III. OMADUSSÕNALINE TÄIEND

1. ÜHILDUVAD OMADUSSÕNALISED TÄIENDID

Ühilduv omadussõnaline täiend vastab nimetavas küsimusele **140** *missugune?* ning esineb samas arvus ja käändes kui tema põhisõna, näit. *sinist merd, kolmandal korrusel, sellest õhtust, oodatavad tulemused, rähklejad poisid*.

Ühilduvaks omadussõnaliseks täiendiks võib olla iga liiki sõna, mis esineb omadussõna funktsioonis, nimelt:

a) omadussõna: *tublist töötajast, tublidele töötajatele, tublide töötafatega*;

b) arvsõna, nimelt põhiarvud kõikides käänetes peale nimetava ja osastava ning järgarvud: *kolmest lapsest, kolmele lapsele, kolme lapsega; viies rida, viiendas reas, viiendast reast*;

c) omadussõnaline asesõna (näitav, siduv-küsiiv, määratlev ja umbmäärane asesõna): *niisugused mõtted, missugusele lapsele, kõiki inimesi, mõningaid sündmusi*;

d) v- ja tav-kesksõna: *töötavat naist, töötavatel naistel; kavatsetavatest matkadest*;

e) tegijanimi: *hakkaja tüdruk, hakkajate tüdrukute, hakkajaid tüdrukuid*.

a. Omadussõna täiendina

Nimisõna laiendiks olev omadussõna märgib oma põhisõnaga väljendatud eseme, olendi või nähtuse omadust ja laadi, näit. *sile laud, kidur männik, poolpaljas pihlakas, hea inimene, imelik tundmus, põhjalik selgus, tihe pimedus*. **141**

Oma semantikalt on täiendina esinevad omadussõnad väga mitmesugused. Kuigi kõigil adjektiivatribuutidel on ühine põhiolesanne — väljendada põhisõnaga nimetatud eseme, olendi või nähtuse omadust ja kvalitatiivset tunnust, täidavad nad seda ülesannet eri aspektidest. Selle tõttu eristatakse omadussõna funktsioonide järgi tema mitmeid tähenduspiirkondi.

Omadussõna täiendina ühildub harilikult oma põhisõnaga käändes ja arvus (ühildumatuid omadussõnu täiendina vt.

§ 148). Näit. *Nende lamedad kiitused liigutasid ta lihtsat südant.* (Smuul KS 196.) *Ta osutus jutukaks ja sümpaatseks meheks.* (NH 1964 89.) *Koolimineku ajaks peaks juba igaühel õige «r» käes olema.* (Ed 1969 239.) *Soome kirjakeeles on sõnalõpulist h-d, k-d ja t-d tabanud üks ja seesama saatus.* (Nigol, KKIU II 143.)

Neljas viimases käändes (rajavas, olevas, ilmaüllevas ja kaasaütlevas) ei ole adjektiivatribuudi ühildumine täielik: atribuu ühildub ainult arvus, mitte käändes. Nende käänete puhul jääb täiendiks olev omadussõna kas ainsuse või mitmuse omastavasse ning käändelõpu omandab üksnes põhisõna. Näit. *Käru liikus kuni halli kivini.* (Smuul KS 186.) *Lae all keerleb suits sinaka viiruna.* (Luts J II 21.) *Ja ilma pikema kaalutluse ta pöördus ta sinnapoole.* (Tuglas T III 325.) *Ta nõõlas ruuna reipa hooga.* (Merilaas R 56.) *Siis kuuldus valgete narmastena rippuvate pajude tagant hääli.* (Tuglas T III 324.) *Tuli kokku puutuda kõige erinevamate ja hämmastavamate inimestega.* (NH 1964 91.)

Märkus 1. Kui põhisõnaks on mitmuses olev teose nimi, esineb omadussõnaline täiend põhisõnaga samas käändes, kuid ainsuses. Näit. *Maailmse vabadusega on loodud kodusõja-aineline «Murelid».* (NH 1970 113.) *Ilmse saatutusega on tegemist Nikolai Guli toredalt artistliku «Lille müüjate» puhul.* (SV 1969 48.) Analoogiliselt loimib kesksõnaline täiend. Näit. *Mõtlesin poolletiolevale «Muhulaste juhtumistele».* (Smuul. MIJ 43.)

Lihtomadussõnade kõrval esinevad täiendina

a) liitomadussõnad. Näit. *Ohel hooviväraval istus vesihall kass.* (Luts J I 279.) *Seal kerkisid moodsad kümnekaheteistkümne- või isegi kuueteistkümnekorruselised elumajad.* (RH 1970 273.) *Juhkamsoni-nimeline härra vaatas kirja toojal üle prilliäärte.* (Vallak V II 197.) *Abitu x-jalgse kõnnakuga astus mööda vibalik neiu.* (Vaarandi UM 140.) *Esimestena sõitsid paisule 25-tonnised MAZ-id.* (RH 1964 260.);

Märkus 2. Arvu väljendav liitomadussõna võib kirjas olla märgitud numbriga, mille e sidekriipsu abil lisandub omadussõna liide. Näit. *180 000-line ehitajate armee annab iga päev üle keskmiselt 300 korterit.* (OL 1970 291.)

b) korduvatüvelised omadussõnad (intensiivistavad redupliktiivadjektiivid). Näit. *Jääd vahel tahmata kuulatama, kas ei kosta saalist Nataša puhas-puhast ülemine si.* (Vaarandi UM 158.) *Naine hakkas peenikese-peenikese häälega vinguma.* (NH 1964 191.) *Ta rääkis niihästi kaatust kui ka sini-sinistest silmadest.* (LR 1963 52 46.);

c) samaväärsetest eri komponentidest koosnevad liitomadussõnad, mida kirjas seob sidekriips: *alandlik-valvas hoiak, võidunud-hallid kaaned, suitsev-punane*

valgus, ärev-kaeblik-kurb hääli. Seesugustes omadussõnades muutub ainult viimane komponent ja omandab põhisõnale vastava käändelõpu. Näit. *Lopsakast habemest piiratud noored näod omandavad mingi apostellik-jüngerlik-preesterliku ilme.* (Smuul I 136.) *Tal oli raske leida parajalt sõbralik-südamlikku tooni.* (Kalda, KKS 350.)

Esineb atribuudilisi ühendeid, kus omadussõna juurde kuulub määrsõna kui. Näit. *Neid, vanu, huvitas iga väiksem kui üksik asi.* (SV 1964 30.) *Sisemaa mehed hoiavad põudsel ajal vilmast kui viljatera.* (Peegel L 89.) *Seda tuletas kõige enne loots meelde ja kahetses seejuures, et tema müristaja koju oli jäänud; et muidu oleks teised viimse kui meheni võinud maha lappu.* (Luts Ke 48.) Seesugustes ühendites rõhutab ja intensiivistab sõna kui omadussõna tähendust ning märgib täielikku ühendust.²

Omadussõnalise täiendina esinevad adjektiivina kasutatud substantiivid, nagu *narr olukord, koer poiss, räbal meeleolu, rämps film, sant tunne, maru nali, siga mees, kihvtid sukad, naru palitu.* Seesugused täiendid käänduvad ja ühilduvad oma põhisõnaga nagu tavalised adjektiivid. Näit. *Kas on kombeks iga päev paar korda helistada, järele pärida? Või jätab see narri mulje?* (Kaugver S 249.) *Onne peab olema, millega räbalast olukorrast terve nahaga välja tullakse.* (NH 1967 108.) *Vaatan su silma sisse — / sinul on sõbrad silmad.* (Runnel L 14.) *Kandid töödel tuleb ära teha.* (Kaugver S 68.) *Peale kahe südamesõbra istus siin veel terve hulk marusid poisse.* (Unt H 17.)

Märkus 3. Sõna asi võib laadi märkiva täiendina esineda niihästi omadussõna funktsioonis, nagu *Onheks polnud ka suurem asi seeneaasta* (SV 1969 3.) või *Need pole suured asjad noad, kui ka osastavas käändes nimisõnalise täiendina, nagu Kumbki polnud suurt asja laulumees.* (Tooming, Lg 1970 974.) (Vt. § 158.)

Sageli esineb omadussõna täiendina võrdlusastmes, nimelt

a) keskvärdes, näit. *Inetuma välimuse all võib mõnigi kord peituda väärtuslikum sisemus kui ilusama välimuse all.* (Roht K 27.);

b) ülivärdes, näit. *Seal oli palju sääraseid järvi — ka kõige sügavamas kohas pole üle pea.* (NH 1964 54.) *Hing oli tundlik ja helisev nagu peenim pillikeel.* (Vaarandi UM 157.)

Kompareeruda võib ka adjektiivi funktsioonis esinev nimisõna, nagu *saksem tunne, seltsim olek, asjem tüdruk, kõige sõbremad inimesed.* Näit. *Teist niisugust tuliusinat pole sepal veel trehva-*

² Vrd. R. Karelson, *Sõna kui ühest funktsioonist.* — Nonaginta Eesti NSV Teaduste Akadeemia Emakeele Seltsi toimetised nr 6 Tallinn, 1963, lk 132.

nud. *Kõige mehem mees!* (Promet M 42.) *Suured ja saksemad kalad / rüümega üldse ei räägi.* (Merilaas R 110.) *Ei, mul on palju kihvotimad jalad kui tal.* (LR 1972 3/4 78.)³

Atributiivne adjektiiv esineb koha-, isiku- või esemenimedes, mis koosnevad omadussõnast ja nimisõnast, kusjuures viimane võib olla kas üldnimi või pärisnimi, nagu *Vaikne ookean*, *Suur väin*, *Must meri*, *Kollane meri*, *Punane väljak*, *Suur Katel*, *Väike Belt*, *Uus Maailm*, *Suur Tõll*, *Pikk Hermann*. Need nimed on püsivad ühendid, mis nagu liitsõnadki väljendavad mõttelist ühtsust ja nende komponentide vahele ei saa kiiluda mõni teine lauseliige (vrd. ühendeid *möötmatu Vaikne ookean* ja *vaikne möötmatu ookean*). Kõnealustes nimedes käänduvad mõlemad lahkukirjutatud komponendid. Näit. *Täis sina ja valguse sillerdust / nüüd Väikeses väinas on vesi.* (Merilaas R 122.) *Mee-nub, et tookord, kui me «Suurelt Tõllult» jala üle likuva jää läksime, olin «elupäästja».* (Kaal K II 32.) *Meie ees on gravüür 17. sajandist — Tallinna vaade loodest Paksust Margareetast Pika Hermannini.* (SV 1971 2.)

Paljudel juhtudel on analoogilised nimed kujunenud liitsõnaks ja nende komponendid kas kirjutatakse kokku, nagu *Suursaar*, *Pikkjärv*, *Mustjõe*, või ühendatakse sidekriipsuga, nagu *Kaval-Ants*, *Pime-Kaarli*, *Haige-Jaagup*. Niisugustel puhkudel muutub almuult põhisõna (*Kaval-Antsust*, *Pime-Kaarliga*).

Omadussõna täiendina asetseb tavaliselt oma põhisõna ees, ent mõnedel juhtudel paigutatakse ta järelasendisse. Põhisõna järel on adjektiivatribuut peamiselt siis, kui ta on esile tõstetud ja rõhutatud. Näit. *Meri, suur ja sügav, ei anna oma saladusi välja.* (Smuul KS 64.) *Minevikuvinest kerkitad lkka ja jälle esile tema kangelased — uhked, puhtad, paindumatud.* (SV 1966 32.) *Seal oli ääretul määral mune, suuri ja väikesi, valgeid, kollakaid ning sinakaid.* (Tuglas T III 34.) Seejuures võib järeltäiend seostuda oma põhisõnaga siduva sõna abil. Näit. *See on sillerdav elurõõm, mitte äga aval, vali ja kirklik, vaid veidi tagasihoitud, mänglevalt kaunis, graatsiline, puuderdatud ja salgajalik.* (NH 1967, 87.) *Ei ma iitsata kuhugi-poole / ühtki sõna, ei head ega kurja.* (Runnel L 44.)

Harilikult on täiend järelasendis, kui ta laiendab arvsõnaühendi põhisõna. Näit. *Vastu loojangut liigub kolm inimest, tugevad, terved, päevitunud.* (Ed 1972 72.) *Kaks palki, oma kakskümmend meetrit pikad, pandi korraga reele.* (Valmet, SS 30.) *Üks neist, suur ja paks, kandis oivalist musta ülikonda.*

³ Vrd. H. Neetar, *Komparation der Substantive im Estnischen*. — Congressus tertius internationalis fenno-ugristarum, Teesid I. Tallinn, 1970, lk. 59.

(NH 1964 89.)

Järelasendis adjektiivatribuutidest tuleb lahus hoida nendega näiliselt sarnased lisandid. Lausetes *Varsti ilmuvad lennujaama kohale kaks tulukest — roheline ja punane.* (LR 1963 52 24.) ja *Kaht katsemudelit, helehalli ja kirsipunast, võisid ajakirjani-kud igast küljest takseerida.* (NH 1969 216.) on arvsõnaühendi järel asetsevad laiendid lisandid, sest nad ei märgi omadust, vaid nimetavad neid eri objekte, mida nende sisult mitmuslik põhisõna kätkeb (*tulukesed — roheline ja punane — ilmuvad lennujaama kohale; katsemudelid — helehall ja kirsipunane — olid kõigile vaadata*).

Alati on järelasendis nimisõnalist asesõna laiendavad adjektiivatribuudid. Näit. *Kuidas küll sina, peen ja kombekas, võisid nii üteldal Ise ta, roosa ja ümmargune, naeris laginal. Mõni teine, haruldasem ja kallim, sobib sulle ehk rohkem.* Asesõna laiendiks ei saa olla eesasendis ühilduv adjektiiv. Ei kasutata näiteks seesuguseid ühendeid nagu *roosale ja ümmargusele temale, peent ja kombekat sind*. Küll aga võib asesõna järel aset-eda temaga kongrueruv laiend. Et seesugust laiendit ei tarvitse mitte alati pidada lisandiks, vaid et ta võib olla ka adjektiivne täiend, kinnitab partitsiibi esinemine sellesamas funktsioonis ja positsioonis. Näit. *Mina, märg, porine, väsinud ja kurnatud, asusin uuesti teele. Tema, tark, koolitatud ja õpetatud, võiks selle asja meile ära seletada.* Need kesksõnad oma sõnaliigilise kuuluvuse tõttu ei saa olla muuks lauseliikmeks kui täiendiks (vt. lk. 293).

Järeltäiend võib olla laiendatud, kusjuures selleks laiendiks on määrus. Näit. *Tema selja taga oli tiik, ..kaunis sügav ja täis kevadist rabedat jääd.* (Krusten N I 176.) *Just siis kujuneski lõplikult välja tütarlapse iseloom — otsustav ja hulljulge, vankumatult sirgjooneline ja kristalselt aus.* (NH 1966 281.) *Ise aga liigub ta nende vahel ebamäärase hiiuna — tohutu suur, võimult vägev, valmalt kohmakas.* (Tuglas KP 12.)

Järelasendis adjektiivatribuuti on mõeldav paigutada ka põhisõna ette, kuid sel korral poleks tal küllaldast reljeefsust ega annaks ta lausele niisugust emotsionaalsust, nagu seda võimaldab atribuudi järelasend.⁴

Adjektiivatribuut on järelasendis ka siis, kui tema juurde kuulub võrdlusmäärus. Näit. *Vohava kasteheina vahelt pii-lub lõosilm, puhas ja erk nagu põuasinine taevass.* (Pee-gel

⁴ Vrd. A. Saareste, *Atribuudi asendist eesti keeles*. — «Virittäjä» 1948, lk. 90

L 77.) *Minu ees läks üle tee vanaeideke, kõver kui pliidi rõngas* (Sookas V 38.) *Pilvealune meri ning taevas, tume hallid nagu hiidlase saatust, haudusid kurja ilma.* (SV 1967 13.) *Kiri ise — niisama vana kui meie tsivilisatsioon, on tänapäeva ladina kirja näol saavutanud oma vormide hea harmoonia.* (OL 1970 278.)⁵

Kui põhisõnal on mitu omadussõnalist täiendit, võib osa neist atribuutidest asetseda põhisõna ees, teine osa aga põhisõna järel. Sel korral on väljendusel rohkem värskust ja värvikust. Näil. *Ole kõige tihe, tüütu, vihmane — ühtlane, lakkamatu.* (Peegel L 86.) *See oli ülimalt fantaasiarikas etendus, lopsakas ja rahulik, vaimukas ja sapine.* (SV 1964 18.) *Köögis hakkab talitama minu noor perenaine, valgekäeline, sinipõlleteline, arglik ja abitu oma uuel tööpõllul.* (Luts J I 139.)

Tavaliselt asetseb niihästi ees- kui järelasendis atribuut oma põhisõna kõrval. Mõnedel juhtudel aga paigutatakse järelasendis adjektiivatribuut põhisõnast kaugemale ja lahutatakse nad teiste lauseliikmetega. Omaette sarja moodustavad seesugused järeltäiendiga laused nagu *Sõnu tuli hullemaidki.* (Kaugver S 96.) *Vesi jookseb kraanist hästi külma. Juurvili sattus meile tänavu värskelt ja hea. Inimesi väljus teatrist väga pidulikult, aga ka üsna argipäevaseid. Ostjaid seisis leti ees kannatlikult ja kärsitult.* Kõnealused järelasendis adjektiivatribuudid ei ole samastatavad öeldistäitega, nagu *ilm näis tuuline, õhtu tundub jahe, tuju püsib hea, kook saab suur, töö tuleb korralik, vill kasvab tugev, leib maitseb magus, mees näeb nigel välja.* Neis lausetes laiendab adjektiiv seesugust verbi, mis *olema*-verbi kõrval võib olla öeldistäite põhisõnaks (vt. § 72). Mõnes esitatud lauses on võimalik muuta öeldistäiteks olev adjektiiv omadussõnaliseks atribuutiks, kuid ainult juhul, kui ta lause teisiti konstrueerimisega paigutatakse eesasendisse: *hea kook saab, tuleb korralik töö, kasvab tugev vill.* Analoogilised on asesõnadega juhtumid. Lause *Sõnu on igasuguseid, aga ega neid sellepärast inimestele näkku maksa pilduda.* (Ed 1971 5.) *No minul-mehel on neid ka niisuguseid.* (Ed 1971 23.) *Näidend sai selline, mille vastu on huvi tundnud juba teised teatrid.* (NH 1970 306.) on asesõnad *igasuguseid, niisuguseid, selline* öeldistäited. Samuti on asesõna öeldistäiteks lauses *Inimesi leidub igasuguseid*, sest tema põhisõnaks on *olema*-verbi tähenduses esinev verb *leiduma*. Seevastu lauses *Inimesi saab igasuguseid* on

⁵ Vrd N. Rimmel, *Sõnajarjestus eesti lauses*. — Eesti keele süntaksi küsimusi. Keele ja Kirjanduse Instituudi uurimused VIII. Tallinn, 1963, lk 276.

asesõna *igasuguseid* järeltäiend, mis laiendab nimisõna *inimesi*. Selles lauses esineva öeldisverbiga ei saa seostuda öeldistäide.

Kõrvalletud juhtudest erinevad laused *Töö me teeme hea. Saak suurt tubli. Maju ehitatakse üha kõrgemaid. Ta on hoidnud oma nimiväärikuse puhta ja laitmatu. Pingid pinnakse parkidesse igal kevadel uued. Liiga pika pidas ta täna oma kõne.* Nendes lausetes esinevad omadussõnad ei ole täiendid ega ka öeldistäited, kuigi neid on viimasteks peetud⁶, vaid on sihilist verbi laiendavad olekumäärused (vt. lk. 235—236).

Järelasendis atribuut on oma esiletõstatuse ja rõhutatuse tõttu iseseisvam kui eesasendis täiend, liati siis, kui ta on põhisõnast lahutatud. Näit. *Meri sillerdas, vaikne, sinine, pimestav, ääretu.* (LR 1963 1—3 38.) *Mõtteid sai palju, kaootilisi, külalasi õigeid ja valesid.* (SV 1970 30.) *Juba mitmendat hooaega annab meie teater etendusi kahes saalis korraga, nii eestikeelset kui venekeelseid.* Järelasendis atribuuti tunnetatakse kui laiesli omaette, põhisõnaga ühtesulamata üksust. Seetõttu võib see atribuut muutuda niivõrd iseseisvaks, et ta eraldub põhisõnast olse omaette lauseks. Näit. *Tulid uued kirjad. Pikemad, üksikasjalisemad.* (Peegel L 51.) *Sa oled mänginud 30 aasta jooksul väga palju osi. Laval ja elus. Suuri ja väikesi. Tähtsaid ja vähetähtsaid.* (SV 1970 49.) *Tagasivaade kahe kongressi vahele jäänud ajalõigule loob kõige muu kõrval mõttesse ka teleekraani. Sisukalt vestleva ja tühja-tühja lobiseva, pilkukõitva ja loiu, aruka ja maitsevaese. Kuidas kunagi.* (SV 1970 45.) Eesasendis atribuut ei esine iseseisva lausena (vt. § 228).

Järelasendis adjektiivatribuute koos nende laienditega on peetud lausekonstruktsioonideks, mida on võimalik asendada kõrvalausega. Näit. *Ta käed, tööst krobeldes ja päikesest pruunid, hoidsid raamatut* (vrd. *Ta käed, mis olid tööst krobeldes ja päikesest pruunid, hoidsid raamatut*). *Lapse kortsus ja porine kleit, ehkki alles päris uus, ei kõlvanud enam selga panna* (vrd. *Lapse kortsus ja porine kleit, ehkki see oli alles päris uus, ei kõlvanud enam selga panna*). *Ka isikud, väga targad, arukad ja läbinisti solidsed, võivad mõnikord mõtlematult toimida* (vrd. *Ka isikud, kes on väga targad, arukad ja läbinisti solidsed, võivad mõnikord mõtlematult toimida*).⁷ Analoogiliselt omadussõnadega moodustavad atributiivseid lausekonstruktsioone kesksõnad järel-

⁶ Vrd L. Kettunen, *Lause liikmed eesti keeles* Tartu, 1924, lk 23. ⁷ I. E. Muuk ja M. Tedre, *Lühike eesti keeleõpetus II*. Kolmas trükk. Tartu, 1933, lk 61.

⁷ Vrd J. Aavik, *Eesti õigekeelsuse õpik ja grammatika* Tartu, 1936, lk 103.

täiendina. Näit. *Uus ülemus, alles hiljuti meie asutusse tulnud* (= kes on alles hiljuti meie asutusse tulnud), on mõistlik mees. *Need filmid, kõigil juba mitu korda nähtud* (= mis olid kõigil juba mitu korda nähtud), püsisid ikka veel ekraanil (vt. lk. 293 ja 450).

Luulekeeles on adjektiivatribuudi järelasend üsna sage. Näit. *Varitsedes mind / taevast külmas tähed julmad / põlevad kui hundi silmad.* (Alle, EL II 42.) *Linnakumast on taevast kahvatu, / hingab ookean pigimust.* (Beekman ST 72.)⁸ Seesugune inversioon on eriti omane rahvalaulukeelele ja vanasõnadele, kus täiendi paigutamine põhisõna järele on tavaline. Näit. *Kased valge'ed kajavad, / lepad sirge'ed sinavad, / haavad hallid haljendavad.* (Laugaste V 33.) *Kannel armas, kannel kallis, / kannel kullakeeleline / avab hääle ärkamaie..* (RM 16.) Omadussõnalise atribuudi järelasendit kui vanasõnadele ja arhailisele keelepruugile omast nähtust on märkinud juba E. Ahrens oma grammatikas.⁹

Ühtainust omadussõnalist järeltäiendit ei eraldata põhisõnast kirjavahemärgiga. Näit. *Ju lapsena igatsesin merd ääretut minna.* (Tuglas T I 319.) *Lumi puhas on katnud me väljad.* (Hiir, EL II 194.) *Leidsin rukkist lille, / õie hilise.* (Merilaas R 95.) Teistel juhtudel eraldatakse järelasendis olevad adjektiivatribuudid muust lausest kas koma(de)ga, mõttekriipsu(de)ga või kooloniga. Näit.

a) koma(de)ga eraldatud järeltäiendid: *Majataguses õunapuualas lookles hiigelmadu, jame ja aeglane.* (A. Beekman V 5) *Kulmud, hallid ja vana varblase tiiva suurused, varjasid pilukil silmi.* (Smuul KS 19.) *Kujutasin ette sulaselget tervast, pruuni nagu värske rukkileib.* (Kaal K II 140.);

b) mõttekriipsu(de)ga eraldatud järeltäiendid: *Lauljanale visati roose — suuri valgeid ja punaseid.* (NH 1967 270.) *Siinsete inimeste tervisemured — väikesed ning suured — on saanud arsti südamevõõraks.* (NH 1967 87.) *Reet oli nüüd üheksakümne, aga ikka mäletas ta oma ainukest — sirget, tugevat, valgepäist, kes oli jäänud igavesti nooreks.* (Peegel, SS 13.);

c) kooloniga eraldatud järeltäiendid: *Seepärast hindame Tammsaaret, Tšehhovit, Ibsenit ja teisi kangeid, et nad annavad meile sõna: rikka, keeruka, varjundiküllase, napi, täpse, aktiivse, tõlgendusvõimelise, poeetilise, tiheda, erakordse, kujuka, heliseva.* (SV 1969 39.) Ja samuti seisavad ka nende esimesel pilgul nii

varnaste teadete taga üksteisest täiesti erinevad surmad: kan-pelastlikud ja igapäevased, lahingutules õigustatud ja mõttetud, olmapilksed ja venivad, kerged ja piinarikkad. (NH 1966 284)

Märkus 4. Omadussõna täis järeltäiendina on koos oma laienditega sageli pehkest kirjavahemärgiga eraldatud Näit. *Suur rullikast, täis maad-kivimurakaid, käis vägevast edasi-tagasi.* (Tuglas T III 266.) *Jaotuspunkt aga on omaette maailm — täis sagimist ja õiendamist.* (K 404.) Mõningatel juhtudel aga pole kirjavahemärki tarvitatud. Näit. *Haab oli äkki nagu habeme saanud, nii rippusid ta oksad täis urbi.* (Tuglas T III 373) *Üks-teise järel voolavad vaguniaknast mööda väljad täis erkpunaseid lille.* (Kahk A 8.)

Järelasendis adjektiivatribuut ühildub oma põhisõnaga tavaliste ühildumismäärade kohaselt. Näit. *Kuskil kaugel vilkuskid tulukesed, kollased ja arglikud.* (Tuglas T I 20.) *See lähikest laseva sümpaatne poiss... armus kõrvuni ja veel rohkemgi põhjamaa naisesse, valgesse kui lumepilt.* (Promet K 21.) *Tahaks tunda laulda / maale hallile, / vajutada huuled / käele kallile.* (Merilaas R 95.) Neljas viimases käändes võib käändelõpp olla kas üksnes järelasendis adjektiivatribuudil, nagu *Kasvas see laps oma hellata* ja *Läksin koos oma vennakese väiksega*, või ka põhisõnal, nagu *Lainena võimsana* voogas laul ja *Sain kokku oma õega armsaga*.¹⁰ Mitme järeltäiendi korral saab käändelõpu tavaliselt ainult viimane atribuut. Näit. *Umbrohu ühes juurtega, / nii väikeste kui suurtega, / peab välja tarima.* (Merilaas R 88.)

Omadussõnaliste täiendite puhul on tähelepanetav mõningad erijuhtumid.

Atribuudilises ühendis, kus täiendiks on ne-liiteline omadussõna, võivad seda omadussõna laiendada kaks või rohkem omastavas käändes olevat ning sidesõnaga ja ühendatud määruslikku nimisõna, mis esinevad adjektiivatribuudist lahus. Näit. *Ukse ja akna vaheline laeosa oli valge.* (Tuglas T III 185.) *Lagi kaetakse kriidi ja liimi seguse pastaga.* See on mingi riide, naha ja kummi vahepealne materjal. Nende kõige avaram ruum on meie saali ja kabinetis suurune tuba. Mõningatel juhtudel puudub nimisõnade vahel sidesõna ja ning selle asemel esineb side-luup. Näit. *Ning pikkamisi läks nende vahel lahti õige vaimehe-va vaheline juutt.* (Sirge MR 314.)

Analoogilised on juhtumid, kus ne-liitelist adjektilvi laiendab liitav, nagu *kolme ja poole kuune välisreis*, *nelja ja veerand kilone raskus*, *kahe ja poole tonnine auto* (mitte kahe- ja poole-tonnise auto, sest seesuguse kirjapildi järgi on tegemist kahe

⁸ Vrd. H. Rajamets, Keelevabadus värsis. — «Keel ja Kirjandus» 1962, lk. 285, J. Aavik, op. cit., lk. 180

⁹ Vt. E. Ahrens, Grammatik der Estnischen Sprache Revalschen Dialektes. Zweiter Theil: Satzlehre Reval, 1853, lk. 24.

¹⁰ Vrd. H. Rajamets, op. cit., lk. 285

autoga: üks on kahetonnine, teine pooletonnine).¹⁾ Näit. *Viie ja poole aastase lapsena olin korra järvel ja siis see juhtuski*. Kui aga *ne-liitelise* adjektiivi laiendiks on lihtarvud, kirjutatakse need omadussõnaga kokku.

Märkus 5. Arvulise esikomponendiga liitomadussõna võidakse kirjas väljendada numbriga ja märgiga, millele sidekriipsu abil lisatakse omadussõna. Näit. *Sellekohaselt väljendades tuli... lehma kohta keskmiselt 2467—3000 kg 3,5%-lise (= kolme koma viie protsendilise või kolme ja poole protsendilise) rasvasisaldusega piima*. (Ed 1971 5.)

Omaette sarja moodustavad mingeid piirarvuseid või umbkaudset arvu märkivad ühendid. Näit. *Ta jälgib kahe- kuni viieaastase lapse kõne arengut*. (Promet I 262.) Arvsõna asemel võib liitomadussõna esikomponendina esineda number ja sõna kuni asemel mõttekriips. Näit. *14—15-aastased noorukid on oma põhiolemuselt veel tuisupead*. (NH 1970 289.) *Paar järgmist päeva aga oli päikest ja 3—4-palline tuul tõi kõigile laevameestele hea tuju*. (NH 1970 302.)

Märkus 6. Mõttekriips asendab sõna kuni. Muude siduvate sõnade asemel mõttekriipsu ei tarvitata ja kummalegi numbriga margitud täiendkomponendile lisatakse sidekriips: *3- või 5-rublane raha; 9- või 10-kraadine külm, 6- ja 8-päevased matkad, 5- ja 6-aastased lapsed*.

Võrreldagu lauseid: *Panoraampildidel on näha väikesed kraatrid ja teravate nurkadega 20—30-sentimeetrised (täiend) kivid*. (OL 1970 298.) *Ajuti sattusid kuukulguri televisioonikaamerate vaatevälja 10—15 sentimeetri suuruste kivide puistud*. (OL 1970 298.) (Viimases lauses on sõna suuruste ja arvude ühend 10—15 täiendid, sõna sentimeetri aga määrus.)

Ligikaudset mõõtu või määra võidakse märkida konstruktsiooniga, kus *ne-liide* lisandub arvsõnale ja selle ette paigutub omastavas käändes nimisõna, nagu *meetri kaheksane vahemaa* (vrd. *kaheksameetrine vahemaa*), *päeva kümnene matk* (vrd. *kümnepäevane matk*), *tonni kolmene raskus* (vrd. *kolmetonnine raskus*). Näit. *Vabanenud koha hõivas aasta paarikümnene hästi rietatud noormees*. (Ed 1971 12.)

ne- või *line-lõpulisest* adjektiivatribuudist lahus esineb tema juurde kuuluv käändsõna, kui sellel on omakorda laiend: *uue plaani kohane ülesanne* (vrd. *plaanikohane ülesanne*), *kahe meetri kõrgune laine* (vrd. *meetrikõrgune laine*), *Fr. R. Kreutzwaldi nimeline raamatukogu* (vrd. *Kreutzwaldi-nimeline raa-*

matukogu), *A. H. Tammsaare nimeline keskkool* (vrd. *Tammsaare-nimeline keskkool*). Näit. *See polnud ulguvesi, vaid mõnetunne miili laiune väin*. (Smuul KS 203.) *See liialdusega öeldud kahe mehe pikkune koljat oli südameinimene*. (Vallak V II 1) Esitatud lauses on sõnad *miili* ja *mehe* määrused, mida laiendavad täiendid *mõnekümne* ja *kahe*.

Adjektiivatribuutide hulgas esineb õige arvukas *tu-liiteliste* karliivadjektiivide rühm: *muretu lõbusus, põhjatu kuristik, meeleitu hoog, tõlkimatu sõna, mõõtmatu meri*. Need atribuudid ei ole samastatavad ilmaütlevas käändes esinevate täienditega (*põhjata kastrul, ääreta kübar, lahendamata ülesanne*). Kummulgi atribuudisarjal on tähenduslik vahe: *tu-liitelise* adjektiivatribuut märgib mingi omaduse, tunnuse või võime kestvat, püsivat või alatist puudumist (*viljatu kõrb, hääletu vaikus, kustumatu mälestus*), *ta-lõpuga* atribuut väljendab enamasti ajutist, teatavapuhulist, sellekordset ilmaolekut (*viljata ait, hääleta naer, kustumata lõke*). *tu-liitelise* adjektiivatribuut käändub ja ühildub põhisõna käändevormiga (*nähtamatust kõrgusest, ääretul otsadusel, mõttetuid sõnu*), näit. *Aeg lendleb kuulmatuul tiivul*. (Luts J I 227.) ilmaütlevas käändes olev täiend aga püsib kõikides käänetes muutumatuks (*klaasita lambid, kõriata kruusid, külmata ruumides, ärasaatmata kirjad*), näit. *Majade uknaruudud, kumasid soojuseta õhetuses*. (LR 1963 52 7.) (Vt. § 150 ja 169.)

Omadussõna täis adjektiivatribuudina ei käändu tähenduses 'täidetud millegagi'. Näit. *Killu aitas Virvel esimese täis nõu pilmakotta kanda*. (Toomaspoeg V 232.) *Ta pani pungil täis pauna hoolikalt kohale*. (NH 1964 77.) *Siin vedeleb neid kaste tühjade ja veel täis pudelitega*. (Vaarandi UM 56.) Muus tähenduses adjektiivatribuut täis käändub ning ühildub põhisõnaga: Näit. *Täit selgust sellest ei saanud*. (Tuglas T III 300.) *Tõnisson oli täies võitlustuhinas*. (Luts Ke 109.) *Sind ülistaksin täiest rinnast, / oo Pärnu, Läänemere pärl*. (Merilaas R 107.) Alati ei ole tehtud vahet täis-sõna kummagi esinemisviisi vahel, mistõttu esineb kirjakeeles ka üldisele vastupidi-seid juhtumeid. Näit. *Ahmisin õhku täis (p. o. täie) suuga, ja ikka oli temast puudus*. (Rannap, J II 192.)

Märkus 7. Ühendid *tinti* täis *pudel, naeru* täis *silmad, märki* täis *keel* ei ole ühesugused nende ühenditega, kus atribuudiks on nimisõna koos kaas-sõnaga (*soovi järgi valimine, tuule käes lehvimine*), sest sõna *täis* on omadussõnaline täiend ja teda laiendab määrus. Näit. *Juba moodus vett täis kanal*. (Vaarandi UM 273) *Tee ääres ilutsesid õisi täis tatrapiidud*. (Keem, SS 48.) Neis lauses on sõnad *vett* ja *õisi* sinitsmäärused.

Omadussõna valmis täiendina harilikult ei käändu. Näit. *Mõnusa rahulolemisega luges Murak neid valmis ridu mitu*

¹⁾ Vrd. J. V. Veski, Ortograafilisi ja morfoloogilisi ebakohti eesti kirja-kees. — Emakeele Seltsi aastaraamat II. Tallinn, 1956, lk. 64

korda. (Raud T 76.) Näidend õpetab nägema elu keerukates vastuoludes, kus valmis valemite ja üldiste reeglitega ei jõua kuigi kaugele. (SV 1961 2.) Kõik nad olid mustas, peale Tamaara, kelle kleit oli tumesinine, valmis kreegi värvi. (Metsanurk K 252.)

Märkus 8. Täiendina esinevad liitomadussõnad sõiduvalmis, abi- või teenistusvalmis, trükivalmis jt. ei käändu. Näit. *Ta ettepoole koolduvas kogus oli hüppevalmis looma jõud.* (Smuul KS 96.) Kuid varsti oli ta oma kavalatõitu näoga ja teenistusvalmis olekuga jälle väljas. (Tuglas T III 281.) *Avauste juures palvasid lahinguvalmis võitlejad.* (K 357.)

Tähenduses 'küps, valminud' võib omadussõna valmis ka käänduda ning ühilduda põhisõnaga. Näit. *Kummargile pihlaku puul / üle järve järsu kalda / veretavad valmid tarjad, / ruske sülem punamarju.* (Alle VT 131.) *Aga hoiu end, kui sa homseks suurest jõest silda üle ei tee, mille mõlemas otsas õunapuud valmite õuntega kasvavad!* (Kunder I 44.)

Sõnaühendites, kus nimisõnana talitleva indefiniitse pronoomeni miski juurde kuulub temaga ühilduv omadussõna, peetakse põhisõnaks umbmäärast asesõna ja täiendiks teda lähemalt iseloomustavat ning talle sisu andvat omadussõna. Näit. *Miski inimlik pole meile võõras.* (Unt E 9.) *Esmakordselt elus tajus jaoskonnaülem Hindrek Jürikivi, et tema vastu on astunud miski niivõrd suur ja halastamatu, et ta kipub alla jääma.* (Kaugver S 91.) Sageli on selline sõnaühend osastavas või mõnes muus käändes. Näit. *Toimus midagi imelikku.* (LR 1967 49–52 84.) *Arvatavasti on selles midagi ürgset.* (Peegel L 138.) *Elu oli midagi suurt, salapärast, huvitavat.* (Valton L 129.) Selles loos oli midagi ilusat ja salapärast, kuid miskipärast ka kurba. (Tuglas T III 225.) *Ema kandis pulmakosti kompsu ja mõtles omaette milleski lustakast.* (Tuglas T III 377.) *Kaladaärsele on rajatud linlik puistee pinkide, hoiatussiltide, sirelpuhmaste ja millegi plaazitaolisega.* (Vaarandi UM 117.) (Vt. lk. 54.)

Märkus 9. Mõnikord tarvitatakse partitiivse asesõna midagi asemel kõnekeelset miski-vormi. Näit. *Aga temagi oli kokkupõrke puhul laniga tundnud enese üle uhkavat järsku miski nii suurt ja võimsat, et see kippus ta... mõistust tumestama.* (Sirge MR 377)

Märkus 10. Indefiniitset pronoomeni miski (midagi) tuleb pidada põhisõnaks ka ühendites, kus teda laiendab

a) asesõna. Näit. *Midagi hoopis muud oli Ilmari meele mõlunud.* (Tuglas T III 253.) *Te mõllete, et südame-tunnistus hakkas teda pinnama. Mitte midagi sellist.* (SV 1970 21.) (Vt. lk. 282.);

b) v-kesksõna. Näit. *Tema... vanasse näkku tuli midagi ootavat ja küsivat.* (Smuul KS 15.) *Tundus, et nüüdsama peab juhtuma mi-*

dagl kohutavat. (NH 1966 286.) *Kogu ta olekus oli midagi vetrutat ja pusimatut.* (Tuglas T III 343.) (Vt. lk. 287.);

c) mineviku kesksõnast tuletatud deverbaal. Näit. *Välisest kirevusest hoolimata on sünni midagi kopitanut, iganenut.* (SV 1964 11.) *Naise õlgadel ripnes midagi tokerdunut, mis oli vist kunagi hõberebane olnud.* (Vetemaa P 6.) Selles hääles oli midagi tuttavlikku, ammukaudut. (Männik UM 97.)

Asesõna miski on kõnealustes ühendites põhisõnaks ka juhul, kui ühendi mõlemad komponendid on mõnes muus käändes, nagu milleski veesugusest, millelgi säärasel, milleski lahkivas, millelgi lehvitas, millelgi tantsis.

Analoogiline on komponentide suhe sõnaühendites, kus asesõna mis seostub omadussõnaga. Näit. *Mida uut sa siin veel saad öelda?* (SV 1970 51.) *Mida halba ma küll olen teinud?* (Ed 1971 17.) Neil juhtudel on põhisõnaks asesõna mis, omadussõnaga aga on tema täiend (vt. lk. 268 jj.).

Ühel nimisõnal võib lauses olla mitu omadussõnalist täiendit, mis märgivad põhisõna tunnuseid või omadusi. Näit. *Ta tumehallid sõbralikud silmad prilliklaaside taga sädelesid rõõmsalt.* (Ilint TRd I 113.) *Ta näo muutis inetuks sapine, kuri naeratus.* (Smuul KS 160.)

Mitme omadussõnalise täiendi korral tehakse vahet samaliigiliste ja eriliigiliste täiendite vahel.

Samaliigilised täiendid märgivad ühesuguseid, ühte laadi tunnuseid, näidates esemete, olendite või nähtuste üht kvalitatiivset hulget, näit. *punased, rohelised, valged ja sinised lipud; eesti-, saksa-, inglisi- ja venekeelsed raamatud; ümmargused, nelinurksed, neerukujulised ja ovaalsed lauad* (ühel juhul iseloomustatakse esemeid värvi järgi, teisel keele ja kolmandal esine- miskuju järgi).

Samaliigilisteks peetakse ka kontekstis võrdsustatud täiendid, mis märgivad sisult enam-vähem kattuvaid tunnuseid, näit. *pehmed, soojad silmad; tugev, kõva hääle; kõhn, kondine käsi; märg, vihmane ilm; hele, särav ja sätendav päike; sale, sihvakas, nooljas obelisk; kidurad, kõverad, jändrikud kased; raske, rõhuv, tinane väsimus; suur, mahukas, kahesajaliitrine tõrs; kitsad, õhukesed, paberitaolised huuled; vana, iganenud kord; teine, uuem viljaanne.*

Eriliigilised täiendid märgivad erisuguseid, mitmest aspektist nähtud tunnuseid ja iseloomustavad esemeid, olendeid ja nähtusi nende eri külgedest, näit. *suur valge maja, paks sinine suits, noor tugasihoidlik inimene, pikad sirged jõhvugevad juuksed, lühikesed lahtised kastanpruunid lokid, nägus valge linane kleit, ilusad moodsad täpilised suveriidid, endine viie-kuupealline külm tuul, armas soe karehall sinel, imelik enneolematu sisemine elu* (tunnused ei lange siin ühte ega ole sisult kattuvad).

Vahetegemine samaliigiliste ja eriliigiliste adjektiivatribuutide vahel on oluline kirjavahemärkide seisukohalt.

Samaliigilised omadussõnalised täiendid eraldatakse kirjas üksteisest komaga. Näit. *Peagi oli kogu järve pind täis värvide mängu; seal oli roosakaid, sinakaid ja kollakaid virvendusi.* (Roht LL 127.) *Kitsa, kiilutaolise näo jaotasid pooleks tihedad puhmaskulmud.* (NH 1964 89.) *Aus, õige inimene vaatab sulle avalil pilgu ja lahtiste, selgete silmadega otsa.* (Hint TRd I 344.) *Kõik oli üle valatud sooja, pehme, hellitava valgusega.* (Smuul KS 80.)

Samaliigilised täiendid võivad olla kontekstis sisult võrdsustatud. Näit. *Tänu ühistele pingutustele kattis patarei kõige raskema, 8-kilomeetrise teelõigu kolme tunniga.* (Timberg, K 533.) *Oleme keskmises, kõige avaramas trümmis.* (Kesamaa, Lg 1964 1701.) *Rahvaloendajad selgitasid välja sobiva aja järgmiseks, peamiseks külaskäiguks.* (OL 1970 9.) Seesugustes lausetes seletab järgnev täiend eelmist: *patarei kattis kõige raskema, s. o. 8-kilomeetrise teelõigu; oleme keskmises, s. o. kõige avaramas trümmis; selgitati välja aeg järgmiseks, s. o. peamiseks külaskäiguks.*

Kontekstis võrdsustatud täiendeist võib üks olla omadussõna, teine järgarv. Näit. *Nädissovhoostehnikumi lõpetas järjekordne, XV lend noori põllumajanduse spetsialiste.* (NH 1966 23.) *Järgmine, 56. ülemaailmne esperantokongress peetakse 1971. aastal Londonis.* (KK 1970 712.) *Uus, 1971. aasta toob kaasa uued ülesanded.* (OL 1970 301.) Võrreldagu lauseid: *Üle plangu kerkis mu teise, väga hea sõbra peanupp ja Üle plangu kerkis mu teise väga hea sõbra peanupp. Panin riulile kolmanda, imekerge paki ja Panin riulile kolmanda imekerge paki.*

Samaliigilistest ning komaga eraldatud täienditest võib üks olla omadussõna, teine omadussõna funktsioonis kesksõna. Näit. *Ta haprast, katkevast häälest levis sellist seletamatut vaime jõudu.* (Panso, KKS 295.) *Nägin... kaunis suurt linna, mis meenutas vana, mahajäetud paemurdu.* (Männik UM 233.)

Märkus 11. Samaliigiliste omadussõnaliste täienditena võivad esineda ka üksnes järgarvud ja kesksõnad. Näit. *Tühjendati esimene ja teine, kaugemal olev kast.* (Smuul KS 94) *Ilmus grammatika kolmas, täiendatud trükk.*

Samaliigiliste täiendite vahele ei panda kirjas koma, kui täiendite vahel on sidesõna, mis koma ei nõua. Näit. *Kõrged ja kuivad maa ei sobi talle.* (Smuul KS 11.) *Taadrit peeti väga õiglaseks ja ausaks inimeseks.* (Sirge MR 293.)

Eriliigiliste omadussõnaliste täiendite vahele tavaliselt koma ei panda, samuti ei tarvitata nende vahel harilikult ka side-

sõna ja, ning, ega, ehk, või, kui (ka). Näit. *Nagu mingi nähtamatu labitungimatu klaas sein oli inimeste vahel.* (Traat I 11.) *Son majas valitses lihtne sõbralik vaimne õhkkond.* (Parve M 42.) *Väljast tuleb Annika ainsa armetu valge astriga.* (Rand N 105.) *Andrei istus diivanil väikese punase seenekujulise lumbi lähedal ja mõttes.* (NH 1964 130.)

Koma pannakse eriliigiliste omadussõnaliste täiendite vahele juhul, kui neid ühendab koma nõudev siduv sõna (ent, aga, kuid, vaid, ometi, samuti, järelikult, seega, niisiis, eriti) või kui teist, järgnevat täiendit laiendab määrsõna. Näit. *Tom oli väike, aga tubli pois.* (J. Saar O 36.) *Varajane, kuid veel lumevaene talv pöördunud savise maapinna kõvaks külmetada.* (Rand, K 190) *See oli noor, alles hallikas lind.* (Smuul KS 146.) *Ta tumedat, orldi võõrapärast nagu ümbritses juuste hele kahuline pärg.* (Smuul KS 127.) *Läbi terava, mitte veel kõrge, aga kasvava laine astuvad silma madalad lohukesed.* (Smuul KS 135.)

Eriliigiliste omadussõnaliste täiendite üks komponente võib olla kesksõna. Näit. *Ta valged naeratlevad hambad välgatasid vastu tulelõket.* (Männik UM 195) *Seal laius kuiv kollendav kõrkjaval.* (LR 1963 1—3 8.) Kui see kesksõna on laiendatud, eraldatakse ta tema ees paiknevast atribuudist komaga. Näit. *Parast süngeid, kiiresti õhtusse kaduvaid päevi muutub taevast ja jooksul selgemaks ja rõõmsamaks.* (NH 1971 4.) *Ta tõmbas suutkuue taskust väikese, juba roostetama löönud viili.* (Männik UM 377.) *Ja siis lühike, rutuga paberile visatud kiri.* (Luts J I 141.)

Kui eriliigilised täiendid asetsevad põhisõna järel, eraldatakse need üksteisest komaga. Näit. *Ja uuesti nägin pilnavas aegluubis kogu seda päeva — kevadist, märga, kaunist ja kurba.* (Smuul KS 65.) *Ta näol oli naeratus — imelik, valuline.*

Märkus 12. Koma kasutamise samaliigiliste ja eriliigiliste täiendite vahel ei ole tavaliselt kaugeltki ühtlane ja reeglipärane. Ilmselt ei eristata alati neid atribuutirühmi. Selle tõttu tähtsaks on näha seal, kus ta võiks esineda. Näit. *Kukun pilvises tumedas öös.* (R 173) *Ühe sõna järel külmas tühjuses, mis oleks vagnis jõudsid vabalt raudteepaani.* (Roht K 321) Teiselt poolt tarvitatakse koma ühe ohutsa eriliigiliste täiendite vahel, kus ta pole ootuspärane. Näit. *See oli pikk, terav, roheline koonus, mille tippu kroonisid kaks sulge.* (Smuul MJ 76) *Keskhooni, lühis ja laha jaab lai, laiku mullat õit.* (Merilaas R 87) Sageli näeb ka lausete sisu muutumist ja seeläbi ka kavatsusest atribuute eriti toonitada. Sellise eriliigiliste täiendite esiletõstmise a nende eraldamine komaga suurendab lause tundeühendust. Näit. *Milline haruldane, rikas mets!* (Smuul KS 13) *Aga siik lüks punkusele suurde, jahedasse merre.* (Merilaas R 119)

Koma mitteootuspärast kasutamist eriliigiliste täiendite vahel võib mõjuda asjaolu, et täiendite hulgas on koma nõudvaid atribuute, ning nende analoogia kasutatakse koma ka seal, kus see poleks vajalik. Näit. *Kaudas ta kull ihkas suurt, musta, hästi läikivat a mitme taskuga*

lakkportfelli. Suur, tõsine, kevadiselt külm meri punab laskuva päikese kaes. (Smuul KS 83.)

Mõnel juhul võib koma tarvitamise mõjurina kõne alla tulla atribuutide hulk. Kolme erinägelist täiendit tavaliselt üksteisest komaga ei eraldata. Näit. *Ta kodus endale kena valge villase kampsuni.* Kui aga täiendite jada tundub liiga pikk, nagu lauses *Nõpsik, sa oled noor ilus truu hea tark väike vallatu koerake!*, tekib kahtlus, kas nende täiendite vahel siski mitte kasutada koma.

Märkus 13. Põhisõna ees oleva mitme omadussõnalise täiendi omavahelises järjestuses on püütud täheldada mõningat seaduspärasust, mille järgi kalduakse objekti mitmest omadusest esmajärjekorras ära märkima suurust, seelärel harilikult kuju või värvust ja siis materjali, nagu *väike ümmargune roosa karp, suur nejnurkne villane rätik, avar piklik tuba, lühike roheline villane seelik*. Kui nimisõna juurde kuulub omadussõnu ja partitsiipe, asetub mineviku partitsiip harilikult omadussõnade järele (*villane kootud müts, punane heegeldatud jakk*).¹²

Kui omadussõnaliste täiendite hulgas on asesõna, paigutub see teiste täiendite ette. Näit. *Talle näis see kirju keerlev ring väga meeldivat* (Tuglas T III 387.) Seesama väike avameelne jutuaajamine asetas Junde senised teod... otsekui uude valgusse. (Sirge MR 367.)

Mõistagi ei tarvitse omadussõnaliste täiendite paigutus olla alati seesugune, sest rõhu, rütmilise või emotsionaalsuse tõttu võib kujuneda mitmesugust ja õige varieeruvat järjestust.

Lauses võib kahe või enama rinnastusseoses ja eri objekte märkiva põhisõna juurde kuuluda üks adjektiivatribuut, mis sisuliselt laiendab iga põhisõna, ilma et ta korduks. Näit. *Kallis isa ja emal See töö on meile selge rõõm ja lõbu. Tal on ilus maja ja aed. Instituudi uues hoones on väga moodne fuajee ja aula.* Sel puhul on atribuut tavaliselt ainsuses. Ent esineb juhtusid, kus atribuuti võib kasutada ka mitmuses.

Mitmuslikku atribuuti tarvitatakse mõtteselguse pärast, kui tahetakse selgesti näidata atribuudi kuulumist kõikide põhisõnade, mitte ainult esimese juurde. Näit. *12–13-aastased poisid ja tüdrukud olid kõige paremad akrobaadid. Olejäänud mehed koondises on 20-aastased Ivar Formo ning Oddvar Bra.* (Ed 1972 27.) Seesuguseks mitmuslikuks atribuudiks võib olla ka partitsiip. Näit. *Atribuudina tarvitavad v-kesksõna ja tav-kesksõna koos oma laienditega moodustavad täiendilise v- ja tavtarindi. Ilm läks järsku halvaks ja üleval mägedes viibivad Allik ja Raudsepp otsustasid laskuda alla laagrisse.* Võrreldagu lausepaare: *Selle meeldiva banketi on korraldanud meie armas, väsimatu ja energiline Aino Kask, Lehte Tamm ja Karl Järvo* (atribuute võib pidada üksnes esimese põhisõna juurde kuuluvaks) ja *Selle meeldiva banketi on korraldanud meie armsad, väsimatud ja energilised Aino Kask, Lehte Tamm ja Karl*

¹² Vrd. N. Remmel, *op. cit.*, lk. 277; J. Valgma, N. Remmel, *op. cit.*, lk. 265–266.

Järvo (atribuudid laiendavad iga põhisõna). Meid kutsuvad matkaradadele kaunis, põnev, meeldejääv ja omapärane Saaremaa, Hiiumaa ja Muhumaa ja Meid kutsuvad matkaradadele kaunid, põnevad, meeldejäävad ja omapärased Saaremaa, Hiiumaa ja Muhumaa. Seesuguse kokkusurutud stiili puhul saab kasutada ka teistsugust ütlemissviisi. Näit. *Selle meeldiva banketi on korraldanud meie armsad, väsimatud ja energilised kolleegid Aino Kask, Lehte Tamm ja Karl Järvo* ja Meid kutsuvad matkaradadele kaunid, põnevad, meeldejäävad ja omapärased saared Hiiumaa, Muhu- ja Saaremaa.

Mitmuslik adjektiivatribuut tagab mõtteselguse ka juhtudel, kui ta laiendab üht mitme täiendiga ainsuslikku põhisõna. Näit. *Teelmise paragrahvi tarbetud 3. ja 4. punkt jäeti ära. Liiga pikad teine, kuues ja seitsmes peatükk tuleb ümber töötada. Tutaholile kanti eesrindlikud «Koidu», Eduard Vilde nimeline ja Iruvälja kolhoos.*¹³

Mitmuslik atribuut ainsuste laiendina on kirjakeelepärane puuk ja märksa harvem kõnekeelele omasest ainsuslikust täiendist.

b. Asesõna täiendina

Ühilduva täiendina esinevad lauses omadussõnalised ja asesõnalised asesõnad. Nimisõna laiendina täidavad nad adjektiivi funktsioone ja vastavad nimetavas omadussõna küsimusele *missugune?*, näit. *see maja, too sündmus, niisamasugune mure, säherdune lugu, milline andekus, kumb käsi, iga lugeja, kõik soovid, keegi inimene, mõni aasta.*

Adjektiivsed ja numeraalsed pronoomenid nimisõna laiendina ühilduvad enamasti oma põhisõnaga nagu tavalised omadussõnad. Siia kuuluvad:

1) näitavad ehk demonstratiivsed asesõnad. Näit. *Oh, kuidas ma ihkasin seda laiust ja seda suurust!* (Tuglas T I 319.) *Ent tol päeval ei näidanudki ta mitte kusagil oma nägu.* (NH 1964 128.) *Kas te olete samal arvamusel?* (NH 1964 91.) *Jälle needsamad üleolev-sõbralikud näd, seesama hooletult kaastundlik pilk.* (Kaugver S 96.) *Seesamune Ulegi aina kakleb.* (Vaher K 78.) *Minu raamatupidamises pole sulle märgitud mingisugust ametit sellel sinatsel laeval SRT-4244.* (Smuul MIJ 7.) *Kirja teel ei ole niisuguste asjade ajamine mitte mõistlik.* (Hint TRD I 37.) *Seesugused mõtted tõid teisi kaasa.* (Tuglas T III 305.)

¹³ Vrd. M. Sadeniemi, Numeruskysymyksiä. — «Virittäjä» 1950, lk. 475–476.

Ei ole sellist avarust küll muus maailmas. (Kärner, EL II 90.) Meid pani imestama säärase sõnavõtu võimalikkus. (Smuul KS 23.) Seekord oli Mihkil sihuke kahevahel nägu peas. (OL 1970 291.) Olin jälle üht ja sedasama und näinud. (K 407.);

2) küsivad ehk interrogatiivsed ja siduvad ehk relatiivsed asesõnad, mis vormilt on ühesugused, kuid erinevad oma funktsiooni poolest: Kes tuttavad seal koos olid? Ei tea, kellele arutule nüüd seda vaja oli. Kumma käega sa võtad? Ma veel mõtlen, kummale lapsele kingitus anda.

Küsivad ja siduvad asesõnad täiendina ühilduvad enamasti oma põhisõnaga. Näit. *Kes võõras siia metsakurusse ikka tuleb.* (E. Raud E 41.) *Ptül Missugused rumalused pähe tikuvad!* (NH 1964 77.) *Võib küsida, milliseid kunstilisi eesmärke selline mäng taotles.* (NH 1971 10.) *Vaat mihuke si muresid inimestel võib ette tulla.* (OL 1970 291.) *Hakkasid sa asjal ükskõik kummast otsast kinni, ikka tuli üks ning seesama välja.* (Luts Ke 28.) *Nägime, mäherdusi loomi ja määraseid veidraid linnelooduses leidub.*

Asesõna mis tähenduses 'missugune' ei ühildu oma substantiivse põhisõnaga, vaid püsib selle ees kõikides käänetes muutmatusena. Näit. *Sulane teadis juba, mis kotist juttu võis olla.* (Tammsaare TÕ I 29.) *Me näitame veel, mis mehed me sinuga olemel* (LR 1967 14 30.) *Kes teab, mis lahinguid meil tuleb lüüa veel!* (Sang V 37.) Üksnes kindlaskujunenud määruslikel ühendel mis kombel, mis viisil, mis moel on paralleelvormid mil kombel, mil viisil, mil moel.

Märkus 1. Käsitletavasse rühma ei kuulu juhud, kus asesõna mis ei seostu nimisõnaga, vaid moodustab atribuuilise ühendi nimisõna funktsioonis kasutatud omadussõna, kesksõna või asesõnaga. Näit. *Mis kasulikku ma ikka meenutada võin?* (NH 1966 214.) *Kuidas sõit teoks sai ja mis huvitavat selle jooksul juhtus, küsime dirigentidelt.* (SV 1970 18.) *Mis kõike ma seal nägin!* Neis ühendites ei esine pronoomen mis omadussõnana tähenduses 'missugune', järelikult ei saa teda pidada adjektiivatribuudiks. Siin toimib asesõna mis nimisõnana, on seega ühendi põhisõna ja tema täiendiks on temaga seostuv omadussõna, kesksõna või asesõna. Nendes ühendites võivad komponendid kongrueruda. Näit. *Jah, ja mida targa mat me võiksimegi ütelda?* (Kaal K II 118.) *Mida silmanähtavat annab nende uurimine?* (Viitso, SS 126.) *Mida kõike tahetakse Arturi käest kuulda!* (SV 1970 39.) *Ja õigus ka, sest mida muud me temast teame!* (Kaal K II 1.5) *Mille kõigea naised küll hakkama ei saa.* (Kaugver S 131) Vaadeldavates lauses ei tarvitse ühendi komponendid paikneda kõrvuti, vaid võivad olla lahusasendis. Näit. *Äga mida ta head võis teha?* (NH 1966 146) *Sellest, mis vennasmaal põgusa tutvuse järel huvitavat silma hakkas H. Schultz paistabki.* (OL 1971 13) *Mis sel vünakuu vünmasel nädalal laias maailmas märkimisväärselt juhtus?* (Ed 1971 258.) (Vt lk. 263.)

Kui lause öeldiseks on olema-verb, võib ühendi komponentide lahusasend korral näda, et tegemist pole mitte täiendi, vaid osaõeldistite juh-

ludega. Näit. *Mis oli konverentsil kasulikku ja õpetlikku?* (OL 1970 170) *Mida on ilusat vanas eesti rahvalaulus?* (NH 1970 162.) Öeldistide margib teatavasti kõigepealt millegi omadust, tunnust või se.sundit, vastates küsimusele missugune? (laps on ilus, puhas, terve) või küsimusele kes? mis? keda? mida? (mees on õpetaja, ta on parimaid õpetajaid). Esitatud lause puhul ei saa aga nii arutleda, et sõnaga mis väljendatu on (oli) kasulik, õpetlik või ilus (ei saa küsida: mis on missugune?). Ei saa loigitseda neid lauseid ka nõnda, et sõnaga mis väljendatu kuulub kasulike, õpetlike või ilusate liiki või nende hulka. Neis lauseis on mõte seesugune. mis kasulikku ja õpetlikku (mis, missugune osa kõigest kasulikest ja õpetlikest) oli konverentsil?; mida ilusat (mis kõigest ilusast) on eesti rahvalaulus? Järelikult on neis lauseis partitiivsed omadussõnad täiend.d, mis väljendavad nimisõna funktsioonis kasutatud asesõna. (Vt. lk. 277 asesõna + omadussõna ja lk. 279 asesõna + asesõna.) Analoomilised on laused *Jurka õpib nägema, mis on inimeses suhetes head, mis halba.* (OL 1970 10.) ja *Niisil, mis on «Roosikavaleris» erilis?* (NH 1971 10) Et neis lauseis ei ole kriitilised omadussõnad nominatiivis — sel korral oleksid nad öeldistid —, tuleb ka neis lauseis partitiivseid omadussõnu pidada täienditeks.

Kõnekeeles lisandub asesõnale kes sageli demonstratiivpronoomen see. Kui see asesõnaühend laiendab nimisõna või nimisõnana tarvitatud sõna, moodustavad mõlemad pronoomenid koos ühise täiendi tähenduses 'missugune'. Näit. *Kes see loll selle kuumusega kirjutab!* (Smuul J 38.) *Mitte ei tea, kes see laps need asjad ära peitis.* *Kes see julge küll läheb niisuguse kül-maga vettel!* *Muidugi Lui, kes see muu veel võis olla!* (NH 1972 12.) Mõnikord on need pronoomenid koguni liitunud üheks sõnaks. Näit. *Kesse hull teda tõsta jõuab!* (Valton S 65.)

Märkus 2. Kõnealuseid asesõnu nimisõna ees on analüüsitud ka nii, et nad kumbki on põhisõnale eraldi täiendiks: *kes laps* (missugune laps) ja *see laps*, *kes julge* (missugune julge) ja *see julge*. Seesugune liigendamise ei ole aga kohane lause mõtte tõttu. Ei küsita: *Missugune see laps peitis asjad ära?* *Missugune see julge küll läheb vette?*, vaid küsitakse: *Missugune laps peitis asjad ära?* *Missugune julge läheb vette?* Järelikult ei ole demonstratiivpronoomen see toodud lauses oma põhitähenduses ja oma-ette lauseliige, vaid moodustab koos teise asesõnaga täiendi. Obliikvakäändeis pronoomen see ei muutu. Näit. *Kellel see inimesel nii suur jalg on!* *Kellel see muul ikka aega leidub.*

Asesõnad kes see võivad moodustada ühe lauseliikme ka juhul, kui nad ei ole nimisõna täiendiks, vaid koos lauses aluseks tähenduses 'kes'. Näit. *Kes see (= kes) varem paljal maal suusatanud on!* (Ed 1972 65.) Kõnekeeles on sageli täheldatav nende pronoomenite sulamine üheks sõnaks. Näit. *Lesknaise asi, kesse aitab, kui ise hoolas ei ole!* *Kesse tohtis valvest ära minnal!* *Mõtle ise, kesse tulekski sind siia kaugele vaatama.*

Ent mitte alati ei tarvitse kõrvuasendis pronoomenid kes see moodustada lahutamatu ühendit. Kui asesõna see esineb oma põhitähenduses, küsiv asesõna kes aga tähenduses 'missugune'?

milline?', kvalifitseeritakse demonstratiivpronoomen ühendi põhisõnaks, interrogatiivpronoomen tema täiendiks. Näit. *Küll see räägib sinuga ise.* — *Kes see?* (Missugune see?) Sel korral, kui lauses on öeldiseks *olema*-verb või mõni tema ekvivalent, võib pronoomen *kes* esineda öeldistäitena. Nii on lauses *Kes see oli?* demonstratiivpronoomen *see* alus, interrogatiivne pronoomen *kes* aga predikatiiv. Lausetes *Pole teada, kes see mees tegelikult oli* ja *Kes see mees ka iganes näis või tundus, oli ta läbinisti aus* on aluseks sõna *mees* ja selle täiendiks demonstratiivpronoomen *see*, pronoomen *kes* aga on öeldistäide (see mees oli kes, see mees näis või tundus kes). On juhtumeid, kus alles konteksti najal selgub, missuguseks lauseliikmeks saab pidada pronoomenit *kes*. Lauset *Kes see ingel on* võidakse mõista kaheti: *Kes on see ingel?* *See ingel on kes?* (asesõna *kes* on öeldistäide) või *Kes see ~ kesse on ingel, keegi pole ingel* (asesõnad *kes see* kannavad tähendust 'kes' ja moodustavad koos lause aluse). Kontekstiline ümbrus selgitab esitatud lause mõtte ja lauseliikmete kvaliteedi: *Eks me ole vahel ka kõveriti öelnud-teinud. Kes see ingel on! Igähel on midagi südamele.* Siinsel juhul on siis *kes* koos näitava asesõnaga *see* lauses alus.

Kui nimisõna ees paiknevad kõrvuasendis pronoomenid *mis see*, on neist kumbki — erinevalt ühendist *kes see* — omaette lauseliige. Näiteks lauses *Mis see nutt sind aitab!* ei ole asesõnad *mis see* kokkukuuluv täiend. Lause mõtte järgi ei ole võimalik küsida: *Missugune nutt sind aitab?* Seesugusele küsimusele võiks ehk vastata: *Aitab ainult hästi hale, südantlõhestav nutt.* Aga seda ei taha ju vaatlusalune lause väljendada. Järelikult on asesõna *see* siin lauses oma otsese tähenduse ja ülesandega demonstratiivpronoomen, mis laiendab nimisõna *nutt*. Lause mõte on selles, et *see nutt* ei aita sind, *see nutt* ei aita sind kuigivõrd, ei aita vist üldse. Seega on asesõna *mis* selles lauses kõhklust ja kahtlust väljendav määrus.

Nimisõna ees olevatest asesõnadest *mis see* on pronoomen *see* nimisõna täiend, pronoomen *mis* aga võib olla kas öeldistäide (*Mis see müri n ometi oli?*), sihitis (*Mis 'mida' see mees sinust tahtis?*) või määrus (*Mis 'miks' see lugu sind huvitab?*). (Kõrvuasendis pronoomenite *kes see* ja *mis see* kohta vt. ka lk. 53 ja 280.);

Märkus 3. Omadussõnalise täiendina esinevaid asesõnu *mis*, *missugune*, *milline* laiendavad sageli umbmäärasuse varjundiga väljendid *teab*, *ei tea*, *kes teab*, *mine tea*, *jumal teab*, *kurat teab* või määrsõna ükskõik. Näit. *Esimesel pilgul näib, et sin polegi teab mis erijooni.* (Valmet, SS 18.) *Ei maksa unustada, et ühes partiis võib juhus ei tea missuguse vembu mängida.* (NH 1970 287.) *Oma tubakat polnud tal küll kes teab mis ajast peale.* (Tuglas T III 91.) *Niisugustes piirides kõneleb iga Kairo tänavakaupmees*

peale oma araabia keele peal... mine tea mis keelt. (Näit. Kross, Lg 1968 114.) *Oli näritud hapuoblikaid ja janese kapsaid ning jumal teab mis juuri ja juubinaid.* (E. Raud E 68.) *Ma keeldun arutamast ükskõik missuguseid üksikasju.* (NH 1964 55.)

3) määratlevad ehk determinatiivsed asesõnad, mis täiendina laiendavad enamasti oma põhisõnaga. Näit. *See nõudis suurt pingutust igalt mehelt.* (Pähklmägi, K 451.) *Isa peab vastama kõigile vaikestele ja suurtele küsimustele.* (SV 1964 16.) *Võistlustel kukkusin mõlemal katsel.* (Ed 1971 13.) *Ma ei valda kumbagi keelt.* (Ed 1971 21.) *Võta nüüd emmast-kummast kdest.*

Märkus 4. Asesõnal mõlemad ei ole ainsuse nominatiivi vormi, ta esineb nominatiivi korral üksnes mitmuses: *mõlemad lapsed*, *mõlemad raamatud*, *mõlemad load*. Muudes kaanetes kasutatakse harilikult ainsuslikke vorme: *anti mõlemale lapsele*, *luges mõlemast raamatust*, *kõeti mõlemat tuba*, *võitis mõlema käega*. Pluralia tantum sõnade täiend esineb mitmuses: *kasutas mõlemaid kääre*, *olin mõlematel ristsetel*.

Asesõna *kõik* ühildub oma substantiivse põhisõnaga arvus ja laandes. Selle sõna ainsuse ja mitmuse nimetav on vormilt ühe- ja mitmused. Näit. *Kõik varemkirjutatu tundub ebahuvitav ja hull* (Smuul J 228.) *Kõik kohad olid rahvast täis.* (Merilaas R 57.) Obliikykäänetes on selle asesõna ainsuse ja mitmuse vormid erinevad: *kõike*, *kõigel*, *kõigest* märgivad ainsust, *kõiki*, *kõigile*, *kõigist* aga mitmuse. Näit. *Siis saad ka sina kõrge koha / ja oled kõigest murest prii.* (Sang V 48.) *On raske ennustada kõiki võimalikke uuringuid, mida hakatakse tegema tulevikus.* (RII 1970 268.)

Määratlev asesõna *ise* esineb oma põhisõna mõistet rõhutava ja lugevdava atribuudina tähenduses 'isiklikult; nimelt see ja mitte keegi ega miski muu' (*Perenaine ise tuli. Sõna oli direktoril endal. See oli kasuks lastele endile.*).¹⁴ Ta asetseb tavaliselt oma põhisõna kõrval järelasendis ning ühildub põhisõnaga. Näit. *Ieda ei huvitanud niivõrd vastused kui küsimine ise.* (Smuul MII 36.) *...kui mehi nõõri alla pandi, andis su kasv kakrass ealja, nii et olidki keisriproua enese polgus.* (Peegel L 95.) *Iga pisias on kunstniku enda poolt... paika pandud.* (Vaarandi UM 134.) *Brigadiri ennast ei olnud parajasti kohal.* (NH 1964 124.) *Selles töös eneses oli juba midagi ebakodust.* (Tuglas T III 264.) Asesõna *ise* võib laiendada ka pärisnime. Näit. *Räägiti, et ta matkib Tuglast ehtsamalt, kui Tuglas ise ongi.* (Kruus, KK 1970 756.)

¹⁴ Vrd. P. Palmeos, Eesti keele pronoomenist *enese* — *enda*. — Ema-keele Seltsi aastaraamat II. Tallinn, 1956, lk. 116—117.

Harvemini esineb määratlev asesõna ise täiendina lahusasendis, kusjuures ta võib olla ka põhisõna ees. Näit. *Ise olid nood kutsujad väga suurelised.* (OL 1970 261.) *Vallavanemal oli endal hästi meeles, kuidas töölised metsast ära tulid.* (NH 1970 107.) Mõnikord on asesõna ise eriti esile tõstetud teda rõhutava sõna abil. Näit. *Seekord kasutasin pausi küsimiseks, kuidas Sei u ka ise elab.* (Kaal K II 55.)

Märkus 5. Määratlevat asesõna ise (nese) on nimisõnaühendites kaldatud picama lisandiks. Et see asesõna aga oma funktsiooni poolest mitte ei teienda, vaid üksnes kinnitab põhisõnaga vahendatut, tuleb ta arvata nimisõna täiendiks. Vaadeldagil lausel, kus esineb nihasti lisand kui ka kui, on ta erd ise. Saarlased arvasid, et paganate vägevaim vaenlane puskop Albert ise asub pardal, ja püüdsid laevu põlema süüdata. (Kaal K II 18.) *Pojad... pagesid linna, tütar väimehega hoopis suurel maal — paljaks sus Riita, vanainimesei, endal vaja on!* (Peege L 44.) *Pauli ennast, seda meie peega, polnud kodas.* (Ed 192 1)

Märkus 6. Kui määratlev asesõna ise seostub lauses verbiga, peetakse teda tegijamääruseks. Näit. *Sari on küllalt teeliseid põletatakse ise.* (OL 1971 12.) *Teid õieti ei olnud, oiid looduslikud rajad, ja ise tuli neid ka remondida.* (Ed 1972 70.) (Vt. lk. 233)

Märkus 7. Määratleva asesõnaga ise ei ole samastatav muutumatu adjektiiv, kuna esineb oma sõna ise, mida kasutatakse lahenduses omaette, eraldi, ei ja mis alati asetseb oma põhisõna ees. Näit. *Need on hoopis ise asjad. Igaüks laks ise teed. Kummaldi on pähe õpitud ise luletused.* (Vt. lk. 291.)

Märkus 8. Täienduse ja esinemuse poolest erinevad teineteisest asesõnad *iga* ja *igaüks*. Asesõna *iga* on omadussõnaline pronomeni. Ta ei esine üksikult, nimisõna funktsioonis, vaid kuulub nimisõna juurde täiendina ning ühildub oma põhisõnaga (*igas inimeses, igalt inimeselt*). Seega ei ole õiged näisugused laused nagu *Igal on 4 telge.* (OL 1970 261.) või *Ja igaga neist on eesti kirjandus saanud midagi sellist, mida seal varem polnud.* (OL 1970 291.) Asesõna *igaüks* aga on nimisõnaline asesõna ja esineb harilikult lauses kas omaette, üksikult (*Igaüks võib sellega toime tulla. Ta pani tähele igauhi.*) või substantiivatribuudina nagu tavaline nimisõna (*Igaühe soov ei saa arvestada. Igaühele teatamine võtab aega. Igaühega arupidamine on vajalik*). Mõnel puhul talitab pronomeni *igaüks* nimisõna või nimisõnalise asesõna ühilduva täiendina (*Vendadel igauhel on auto. Meile igauhele kingiti raamat.*).

Atribuudilistes ühendites, mis koosnevad determinatiivpronomeniist ja substantiivist, on täiendiks pronomeni, mis asetseb substantiivi ees ja ühildub sellega. Seesugune atribuut võib aga paikneda ka põhisõna järel: *Lapsed mõlemad said raamatu. Lastele mõlemale anti raamat. Lapsed kumbki ei saanud tulla. Lastest kummastki ei olnud tulijat. Lastele igauhele anti kingitus.* Olevalt täiendi asendist põhisõna suhtes on erinevusi substantiivi ja tema asesõnalise täiendi arvukongruentsis. Kui asesõnad

kumbki ja *mõlemad* on nimisõna ees, seisab viimane ainsuses (välja arvatud nominatiiv *mõlemad lapsed, mõlemad raamatud*): *kummastki lapsest, mõlemale lapsele*. Asesõna järelasendi korral on nimisõna mitmuses: *lastest kummastki, lastele mõlemale*. Kuigi asesõna positsioon põhisõna suhtes mõjustab nende komponentide ühildumist arvus, jääb põhisõna ja laiendi süntaktiline seos kummaldi juhul samaks ja esitatud ühendeis on asesõnad täiendeiks ka nende järelasendi korral. Nimelt on nende asesõnade funktsioon niihästi ees- kui ka järelasendi puhul ühesugune: pronomeni *kumbki* täiendina väljendab põhisõnaga näidatu täpset hulka või määra iga üksiku, konkreetset loendatava või eraldi üksuse kaupa; pronomeni *mõlemad* näitab põhisõnaga väljendatu kvantitatiivset ammendatust summaarselt, ühes rühmas. Kui need järelasendis pronomeniid aga on oma põhisõnast eraldatud pausiga, kirjas kirjavahemärgiga ja kui nad liiati on laiendatud, tuleb neid pidada lisandiks: *Lastele, kummalegi neist, anti kingitus.*

Märkus 9. Kaheti tõlgitsetavad on olnud ühendid pronomeniiga *igaüks* (raamatutel on igauhel nahkkaaned; pärast pakuti lastele igauhele matustusi), sest see asesõna on nimisõnaline pronomeni ega saaks nagu seetõttu ühilduv atribuut olla. Käsitletavat pronomeni nimisõna järel ei varem peetud lisandiks.¹⁵ Et aga asesõnal *igaüks* on jaotav tähendus, mille üksik tähes 'paljude omataoliste hulgast', ei ole ta mõistamahult põhisõnaga adekvaatne. Ta ei kattu sisult põhisõnas väljenduva tervikuga, vaid iga selle osaga, iga üksikuga sellest tervikust, ning selle tõttu võib kõnealuse pronomeniiga ühendeid pidada atribuudilisteks. Determinatiivpronomeni *igaüks* on seega täiend lauses nagu *Vahepeal olid lapsed igauks ise ilmakaares ja Meistrid said igauks preemia*. Mõistagi ei vasta ühendid asesõnaga *igaüks* tavalise atribuudilise ühendi skeemile, ent ometi tuleb konstateerida seesuguste erijuhtude esinemist.

Analoogilised ühendeile determinatiivpronomeni + substantiiv või substantiiv + determinatiivpronomeni on juhtumid, kus determinatiivpronomeni laiendab personaalpronomeni (*kõik nad, teie mõlemad, meie igauks, nad kumbki*). Neilgi puhkudel võib määratlevat asesõna pidada täiendiks, asetsegu ta oma põhisõna ees või järel. Näit. *Rohkem kui ükski teine uudis puudutab see kõiki meid.* (Ed 1971 3.) *Minu tööd ja nõu on veel teile kõigile vaja.* (Vaarandi UM 73.) *Tegevusetus kurnas neid mõlemad.* (OL 1970 271.) *See film ei meeldinud meile kummalegi. Meie igauhe isiklik elu oli lahutamatu seotud tööga.* (NH 1969 248.) *Midagi muutub heitemaks ka sinus endas.* (NH 1971 4.) (Vt. lk. 279.)

Personaali ja determinatiivpronomeni ühendid ei ole päris

¹⁵ Vt L. Kettunen, *op. cit.*, lk. 72.

tüüpilised ega standardsed atribuudilised ühendid, vaid lähenevad lisandi piirimaile. Seetõttu on peetud võimalikuks näha nende komponentide vahel apositsioonisuhet, kusjuures personaalpronoomen on arvatud põhisõnaks ja tema järel olev asesõna lisandiks. Et aga determinatiivpronoomenid ei seostu mitte ainult isikuliste asesõnadega, vaid ka muude pronoomenitega, et nende positsioon põhisõna suhtes ei ole oluline nende lauseliikmelisuse kindlakstegemisel — nad võivad seista niihästi ees- kui ka järelasendis — ja et sisuliselt täidavad nad atribuudi ülesannet, on põhjendatav asesõnaühendites determinatiivpronoomenite täiendiks pidamine.

4) umbmäärased ehk indefiniitsed asesõnad, mis täiendina ühilduvad oma põhisõnaga. Näit. *Keegi keskealine naisterahvas... silmitses kaua haava.* (Kalits, K 399.) *Aias polnud mingit purskkaeva.* (NH 1967 101.) *Ainult mõned varblased keksisid rohtunud kivil.* (Tuglas T III 433.) *Paljudest neist noortest tütarlastest said hiljem väga head tantsijad.* (Vaarandi UM 66.) *Seal polnud ühtki hinge.* (OL 1969 89.) *Suve lõpu poole ei näidanud poeg koju mitmel-setmel nädalal nägu.* (Vaher K 47.) *Oma andekuse tõttu võib ta hakata kelleks tahes ametimeheks. Olen nõus minema missugust tahes teed mööda, mitte aga tagasi;*

Märkus 10. Asesõna mingi asemel võib kirjakeeles kohata murde- ja kõnekeelepärast miski-vormi. Näit. *Niipalju kui mina inimest tunnen, siis Saares mul küll miskit kahtlemist ei ole.* (Hint TRd I 268.) *Ma tahan, et minust ka miskit kasu oleks.* (LR 1972 3/4 81.) *Ma ei lähe sinna ei miski hinna eest.*

Märkus 11. Umbmäärased asesõnad üks ja teine sarnanevad vormi poolest arvsõnadega üks ja teine, erinevad aga neist tähenduse poolest.¹⁶ Asesõna üks ei määra põhiarvu, vaid esineb tähenduses 'keegi, mingi': *Rahvas räägib, et ühel päeval käinud üks ametimees sinu pool.* (LR 1964 11—13 73.) Asesõna teine ei määra arvulist järjestust, vaid esineb tähenduses 'muu': *Nad elasid ainult ühes toas. Teised toad olid talvel külmad.* (Rannap S 66.) Kui sõna teine esineb komparatiivis, on ta omadussõna tähenduses 'teistsugusem': *See on teisem lahendus. Tal on teisemad mõtted.*

Märkus 12. Umbmäärast asesõna üks tarvitatakse sageli eesasendis täiendina tähenduses 'mingi, mingisugune': *«Olete teie, eestlased, üks imelik rahvas,» ütlesid kaaslased.* (SV 1967 13.) *«Noh, need on ju Pootsiku poisid, rannas ühed kangemad.»* (Vellend A 62.) Asesõna üks võib esineda veel tähenduses 'sarnad, needsamad': *Ühed mõtted ja mured on kõikidel. Ühed saksad igal pool!*

Kõnekeeles kasutatakse umbmäärast asesõna üks koos arvsõnaga mingi lähema määra või hulga märkimiseks: *Lubage mulle üks paarsada*

¹⁶ Vt. Eesti keele grammatika II. Morfoloogia. Arv- ja asesõna. — Tartu Riiklik Ülikool. Tartu, 1965, lk. 15—16 ja 74.

grammi juustu. See tuleb maksma üks viissada rubla. Õppige sellest tekstist pähe üks kakskümmend rida.

Märkus 13. Umbmäärased numeraalsed asesõnad mitu ja mitu-setu ei ole ühilduvad omadussõnalised täiendid siis, kui nad on kas nimetavas või osastavas käändes ja nendega seostub osastavas olev nimisõna. Näit. *Mitu puutkonda oli kalapüügil. Opime mitut uut laulu. Ta on kirjutanud mitu-setu juttu ja näidendid. Ehitusel tegime mitut-setut tööd.* Analoogiliselt põhiarvudega on asesõnad mitu ja mitu-setu ühendi põhisõnad ja nende laiendeiks on partitiivis nimisõnad. Kõikides muudes käändetes on nimetatud asesõnad täiendiks (mitmest raamatust, mitmele-setmele inimesele) (vt. lk. 317).

5) omastav asesõna ehk possessiivpronoomen oma täiendina märgib põhisõnaga väljendatud eseme, olendi või nähtuse kuulumist kellelegi või millelegi: *oma tahe, oma raamat, loodus oma ilus.*

Asesõna oma võib oma põhisõna ees käänduda ja ühilduda põhisõnaga nagu tavaline adjektiiv või jääda kõikides vormides muutumatuks.

Harilikult asesõna oma ei käändu ega ühildu põhisõnaga. Näit. *Ta oli kole oma suures ja vihas.* (Tuglas T III 111.) *Kibedalt kahelses nüüd väike lind oma rumalust.* (Roht LL 43.) *Logina kohendas mõttlikult oma halle juuksekarvu kaabuloti all.* (Sirge MR 231.)

Kui aga asesõna oma on rõhutatud, võib ta käänduda ja ühilduda nagu omadussõna. Näit. *Vaat, mina olen mees, kes omast jõust on saanud nii kõrgele, kui ma praegu olen.* (ERN 102.) *Omal ajal olid sel naisel paksud, lopsakad lokkis juuksed.* (NH 1964 93.) *Hei, Jaanid, jaksu juurde, / omad poisid, hoogu juurde!* (Merilaas R 101.)

Rõhuline asend on asesõnal oma eriti teatavates kindlates ühendites, nagu *omal nahal* (kogema), *omal kohal* (olema, s. t. sobima), *omal käel* (tegutsema), *omal jõul* (edasi jõudma), *omal vilsil* (kohanema), *omal soovil* (lahkuma), *omal kombel* (avaldama), *omal jalal* (seisma), *omale jalale* (saama), *omast käest* (ladma), *omast kohast* (õige olema) jt.¹⁷

Märkus 14. Kirjakeele tarvituses ei selgu alati kontekstist lauseliikme rõhuline positsioon. Selle tõttu jääb mõningatel juhtudel küsitavaks ka asesõna oma rõhutatus ja ühildumine, nagu näiteks lauses *Kõik omad vabad tunnid veetsin nüüd töökojas.* (Mänd, J II 24.) või *Ta seisnud sõbralikult omal neljal kõveral jalal.* (SV 1965 42)

Rõhutamise korral võidakse asesõna oma asemel kasutada samatähenduslikke muutumatuid asesõnu *iseoma* ja *omaenese* ~

¹⁷ Vt. P. Palmes, Asesõnade enese, enda ja oma kasutamisest. — «Keel ja Kirjandus» 1964, lk. 305.

omaenda. Näit. *Mari mängib endiselt perenaist ja karjatab niihästi iseoma kui ka pere lapsi.* (Tammsaare TÕ I 172.) *Siia kaugele on küla enese ära peitnud omaenese elu elama.* (Mändmets T II 100.) *Ja Priit magas omaenda koikus omaenda — või õigemini oma leivavanemate katuse all kõva und.* (Ilus S 5)

Kirjakeeles ei ole soovitatav kasutada possessiivpronoomeni asemel täiendina refleksiivpronoomenit, nagu see on lausetes *Ta tõukas enda* (p. o. oma) *senisest tipp tulemusest 0,5 kg. rohkem.* (RH 1970 269.) ja *Iscenda* (p. o. omaenese) *meelest tulid mul hüpped hästi välja.* (Ed 1971 9.)

Märkus 15. Sõna *oma* esineb enamasti adjektiivse possessiivpronoomeninä, ent ta võib esineda ka määrsõnana tähenduses 'umbes, ligikaudu' ja olla määrsõnaliseks täiendiks kvantumit või hulka märkivatele nimisõnadele. Näit. *Sut järveni on oma kilomeeter maad. Puhast vilja saadi oma tonn rohkemgi.* *Eks neid olnud seal oma viis-kuus mudilast üheskoos.* (Luts Ke 83.) *Ruusnalt tuli vallamajja oma viis versta.* (Hint TRd I 350.)¹⁸

Omadussõnalise täiendina esinevad pronoomenid asetsevad üldiselt oma põhisõna ees, üksnes luulekeeles on nad vahel paigutatud põhisõna järele. Näit. *Kuulis peksust sellest kutsar, / tulles talli poolt.* (Kärner, EL II 85.) *Naerdes hullas pois mõni pikl rannaäärt.* (Kärner, EL II 66.) Muudel juhtudel paigutatakse asesõnaline täiend põhisõna järele siis, kui täiend on eriti rõhutatud ja esile tõstetud. Seejuures võib ta asetseda põhisõnast lahus. Näit. *Ja tüdruk missugune. Sõstramäe Helve.* (E. Raud E 59.) *Kui aga emaltki päris, polnud tulemust mingisugust.* (Tuglas T III 311.) *Kes see plika siis niisugune on, et sa talt enam lahti ei saa?* (Unt H 128.) (Viimases lauses on asesõnad *see* ja *niisugune* täiendid, küsiv asesõna *kes* aga õeldistäide.) (Vt. lk. 256.)

Eituse väljendamisel võib täiendina esinevaid asesõnu kasutada koos eitussõnaga *ei* või *mitte*, nagu *ei ükski sõna; ei mingid lubadused; ei mingil tingimusel; ei kummastki kauplusest; mitte mingisugused vabandused; mitte kummalgi vennal.* Näit. *Nad ei tee seda ei ühelgi juhul. Mitte mingeid võõraid pole siin olnud.*¹⁹

143 Eespool käsitleti juhtumeid, kus atributiivne pronoomen laiendab substantiivi. Viimase asemel võib aga põhisõnaks olla ka substantiivina talitlev omadussõna, arvsõna või asesõna.

¹⁸ Vt. Eesti keele grammatika II. Morfoloogia. Arv- ja asesõna, lk 77.

¹⁹ Eesti keele eitussüsteemi kohta vt. H. Rajandi, Some General Properties of the Estonian Negation System. — «Советское финно-угроведение», 1967, lk 11–21

III. *Me armastame kõike ilusat. Kõige heaga harjutakse lubage mulle need (kõik, needsamad, teised) neli. Mõni niisugune leidub veel. Tahaksin mõnda muud.*

Põhisõna liigi järgi jaotuvad vaatlusalused sõnaühendid kolme rühma:

1) asesõnaline täiend laiendab substantiivina talitlevat omadussõna. Näit. *Kõiges selles ebaloomulikus ja hukatuslikkus oli oma loogika.* (LR 1967 49–52 95.) *Teist niisugust tullusinat pole sepal veel trehvanud.* (Promet M 42.) *Peatu mine vahel mõne ultramoodsa ees, et pead vangutada.* (Vaajandi UM 134.) *Kuld nad rääkisid ka väga tasa, nagu kartes, et üld keegi kõrvaline võiks kuulda.* (Tuglas T III 438.) *Müüli tuli värsket kurki ja muud head-paremat.* (RH 1967 87.) *Ja üht ning teist muudki veidrat oli veel päeva jooksul juhtunud.* (Tuglas T III 289.)

Siia rühma võib eri sarjadena arvata ka ühendid, kus põhisõnaks on kas järgarv või v-kesksõna. Neid saab käsitleda koos omadussõnadega selle asjaolu tõttu, et niihästi järgarvude kui ka v-kesksõnade esmane funktsioon on olla nimisõnade adjektiivatribuutiks, nagu seda on omadussõna. Näit.

a) asesõna laiendab järgarvu: *Pealtvaatajana viibis kohal veel keegi kolmas.* (LR 1964 20–23 41.) *Asjale paneb punkti too esimene.* (NH 1970 270.) *See viies olen mina.* (NH 1972 70.);

b) asesõna laiendab v-kesksõna: *Sellest rõõmustavast võib rääkida teine-kolmaski kord.* (NH 1964 158.) *Oli muudki segavat.* (Ed 1971 15.) *Seal on täiesti tänapäevane isa ulikond, Muti-Onu murumüts ja pikakoivalise hundi lähiläki kõige muu juurde kuuluvaga.* (NH 1970 306.)

Atribuutides ühendites, mis koosnevad omadussõnalisest asesõnast ja omadussõnast, järgarvust või kesksõnast, on põhisõnaks omadussõna, järgarv või kesksõna ja täiendiks tema ees asetsev pronoomen kõigil juhtudel, kui see pronoomen oma põhisõnaga ühildub: *Säärane vaikne võib ka vihastuda. Sellist toredat me just tahamegi. Säärane mõte võis pähe tulla ainult kellelegi meeletule. Tahame näha kõike huvitavat. Taheti mõnda leidlikumat. Kuulsime seda kellelegi kolmanda-neljanda kaudu. Kasuta mõnda teist kättesadavat.*²⁰

Kui käsitletavais ühendes on substantiivina kasutatud põhisõnal peale omadussõnalise asesõna veel muid laiendeid, on viimaste kvalifitseerimine keerukam. Ka substantiivi funktsioonis esinedes säilitab omadussõna mõningaid adjektiivile iseloomulikke

²⁰ Vrd. A. Penttilä, Suomen kielioppi, Porvoo Helsinki, 1957, lk. 536.

jooni, kesksõna omakorda verbile omaseid jooni, olles nagu üht-aegu substantiiv ja adjektiiv, substantiiv ja verb. Selle tõttu võib kõnealustel põhisonadel olla mitut liiki laiendeid — täiend, sihitis, määrus. Peale kongrueruva omadussõna ja asesõna on täiendiks ka genitiivis olev laiend. Muudes obliikvakäänetes nimisõnu võib pidada täiendeiks, aga ka määrusteks. Põhisõna laiendiks olev määrsõna on määrus. Kesksõna laiendav partitiivis nimisõna või sihitislik *da*-infinitiiv on objekt, muud infinitiivi vormid kesksõna laiendina aga määrused. Esitame näiteid. Lauses *Meie aja paljud kirjatarkused ja teadused osavad on päris noored inimesed* on omadussõnaline ühilduv asesõna *paljud* ja genitiivis olev nimisõna *aja* täiendid põhisonale *osavad*. Nimisõnalisi laiendeid *kirjatarkused* ja *teadused* võib pidada nii täiendeiks kui ka määrusteks. Lauses *Kõik see värvikas, eriti kaunis ja fantaasiaküllaselt uus meie rahvatantsupidudel jääb alaliseks meelde* on asesõnad *kõik* ja *see* täiendid, nimisõna *rahvatantsupidudel* võib pidada nii täiendiks kui määruseks, määrsõnad *eriti* ja *fantaasiaküllaselt* aga on määrused. Lauses *Kõike seda aeglaselt liikuvat ja naeru tekitavat vaadatakse uudishimuga* on asesõnad *kõike* ja *se* täiendid, määrsõna *aeglaselt* on määrus ja nimisõna *naeru* sihitis. Lauses *Kõik see vahutades kääriv ning valmima hakkav sunnib ennast jälgima* on asesõnad *kõik* ja *see* täiendid, infinitiivi vormid *vahutades* ja *valmima* aga määrused (vt. § 177).

Märkus 1. Vaadeldud juhtumite hulka ei kuulu sõnaühendid, kus nimisõna funktsioonis tarvitatud umbmaarase või küsiva asesõnaga seosub omadussõna või kesksõna: *miski uus, miski liukav, midagi tähtsat, mis eriliselt, mida head, mida söödavat*. Neis ühendes on põhisonaks nimisõnaline asesõna mis tahes muutes ja tema täiendiks on ühilduv omadussõna või kesksõna (vt. lk. 262 ja 268);

2) asesõnaline täiend laiendab substantiivina talitlevat põhiarvu. Näit. *Meelest ei eal neil ka h e l / unu see paadisõit*. (Merilaas R 104.) *Kõik neli laskusid puruväsinuina kaldaliivale*. (A. Beekman V 90.) *Teised neli laulsid refräänit*. (Haldre, K 497.)

Omadussõnalisest asesõnast ja põhiarvust koosnevais ühendes on täiendiks alati asesõna, kui ta asetseb arvsõna ees ja ühildub temaga käändes. Näit. *Anti kõigile seitsmele. Võtan need viis. Needsamad, kolm olid jälle seal. Ilma nende kahe* ei tule mängust midagi välja.

Märkus 2. Asesõna laiendab põhiarvu ka lausetes, nagu *kolm nendest tulid tagasi, kümme kõigist pääsesid kaasa, kaks teistest olid poisid, viis nendest samadest seo ühte pakki*, kuid need juhud ei kuulu käesolevasse rühma; neis lauses talit. pronoomen nimisõnana ja seetõttu avaldub siin nimisõnade atributiivne seos (vt. lk. 326).

Märkus 3. Kõnealusesse rühma ei kuulu ka selused asesõna ja arvsõna ühendid nagu *meie kolm läheme koju, teie kaks tooge lilled, nemad neli tegid kogu töö ära*. Et siin on ühendi mõlemad komponendid nimisõna funktsioonis, on võimalik kogu ühendis näha lisandi ja selle põhisona suhet. Arvestades öeldise kongruentsi, tuleb põhisonaks arvata nimisõna funktsioonis olev personaalpronoomen, talle järgnev ja teda kvantiteedi poolest täpsustav arvsõna aga on lisand (vt. lk. 377).

Märkus 4. Arvsõna ees olev atributiivasesõna on harilikult mitmuses: *need kolm tulid, kõneldi nende kolmega, nägime neidsamu kolme*. Asesõnaline täiend võib olla ainsuses, kui arvuga märgitud hulka kasutatakse ühtse kogumõistena: *sellest kolmest küll ei piisa; see kümme saada kohe ära, teine kümme jäägu homseks; sedasama kuul ma otsisengi*.²¹ (Vt. lk. 284 ja 316.);

8) asesõnaline täiend laiendab substantiivina talitlevat asesõna. Asesõnaühendites võivad põhisonaks olla niihästi nimisõnalised kui ka nimisõnana kasutatud pronoomenid, mida atributiivne asesõna kas kvaliteedi, kvantiteedi või osutatuse poolest piiritleb ja täpsustab ning millega ta ühildub. Näit. *Kõigest sellest võiks kirjutada mitu paksu raamatut*. (Peegel L 55.) *Lahti on aga kohad, kus seisavad «passiva», «saldo», «deebet» ja need teised niisugused*. (Vaarandi UM 26.) *Kukk õpetas talle veel mõnda muudki, mis elus tarvilik*. (Ed 1971 9.) *Teist see-sugust ei ole*, kinnitasid külalised. (Ko 1970 37.) *Nad mõlemad palusid Võru noortele edasi anda sügava tänu*. (NH 1971 10.) *Samal ajal märkasid nad ka, et neil enestel juba külm on*. (Tammsaare TO I 299.)

Vaadeldav rühm pronoomen + pronoomen on asesõnalise täiendiga ühenditest kõige keerukam. Paljudel juhtudel ei ole selge ega läbinähtav, kumba komponenti pidada atributiiviks, kumba põhisonaks. Seetõttu tekib nende ühendite analüüsimisel eri mõtteid ja arvamusi ning kujuneb eri seisukohti.

Asesõnaühendites võib pidada determinatiivpronoomeneid *kõik, mõlemad, kumbki, iga, igaüks, ise (enese)* täiendeiks, mis täpsustavad põhisonaks olevat pronoomenit kindla hulga, rõhutatuse või üldise kvantitatiivse haaratuse poolest. Seejuures toimivad põhisonana niihästi isikulised kui ka muud asesõnad. Seda laadi ühendes võib täiend asetseda nii põhisona järel kui selle ees: *neil kõigil, me mõlemad, nendest igaühel, teile kummalegi, temal endal, kes kumbki, kes ise, mida kõike, keda kõiki, sellest kõigest, need kumbki, niisugune ise, seesugusel enesel, säärasele igaühel, kõigil meil, mõlemad te, igaüht meid, kumbagi teid, endal sul, kõige säärasega, kumbagi sellist, igale niisugusele*. Näit. *Selgus, et teame kõigest sellest veel liiga vähe*. (Pähklmägi, K

²¹ Vrd. J. Aavik, *op. cit.*, lk. 82.

454.) *Ma olen tegelikult sellest kõigest juba üle saanud.* (NH 1970 269) *Garaaže on meil massiliselt ja kõik nad on madalad.* (SV 1971 4.) *Iga teine oleks küsinud ükskõik mida.* (SV 1970 9.) *Enne sõda olevat lähikonnas elanud eestlasest mölder ja metsavaht, keda mõlemaid heade sõnadega meenutatakse.* (Palmeos, SS 122.) *Ja üldse, mida kõike need lapsed ei ihaldanud!* (ÖL 1970 226) *Päevad paistavad valiselt kõik üksteise sarnased, aga ometigi on neil igalühel oma sisu.* (Ed 1971 12.) *Ega tal enesel seda mõtet polnudki.* (Peegel L 169.)

Märkus 5. Asesõnaühendites, kus täiendiks on põhisõna järel asetsevad pronoomenid *kõik*, *mõlemad*, *kumbki*, *igaks*, saab neljas vumases käändes endale kaandelõpu täiend: *Nende kõigini me ei jõua. Ta võib esineva muu kõigena, mitte vedelikuna. Saab läbi ka selle kõigeta. Peeti nõu nende mõlemaga. Teie igahüega soovitakse vestelda. Ta ei rääkinud meie kummagagi.*

Nimetatud ühendeist erinevad juhtumid, kus määratlev asesõna seostub küsiva asesõnaga *kes*, *mis*, *missugune*. Kui adjektiivifunktsioonis kasutatud küsiv asesõna esineb lähenduses 'missugune? milline?' ja seisab määratleva asesõna ees, on ta viimase täiend. Näit *Kõik tulid.* — *Kes kõik? Missugused kõik? Mis kõigest sa räägid? Mõlemad saabusid.* — *Kes mõlemad? Missugused mõlemad? Kumbki ei ilmunud.* — *Kes kumbki? «Aga kõik ostavad!» — «Kes kõik?» päris Joosep.* (Smuul KS 158.)²²

Analoogiline on asesõnaühendi komponentide suhe juhtudel, kui küsiva asesõnaga seostub isikuline või mõni muu asesõna: *Võitsid nemad.* — *Kes nemad? Missugused nemad? Tulid hoopis teised.* — *Kes teised? Mis teised? Missugused teised? Missugustest teistest on jutt? «Kas sina oled ka nende killas?» — «Kelle nende, Toomas?» (Panso, KKS 284.) «Raha teil ka ei ole, mis teil siis on?» — «Kellel teil?» (Panso, KKS 293.)*

Kõrvuasendis esinevatest asesõnadest *kes see* ja *mis see* on küsiv asesõna täiendiks, kui ta esineb tähenduses *missugune? milline?* Näit. *See ise tuleb meiega kaasa.* — *Kes see?* (Milline see?) *Homme võite seda ise raadiost kuulata.* — *Mida seda?* Näitava asesõna *see* ees asetsev pronoomen *kes* või *mis* võib lauses olla ka öeldistide: *Kes see oli? Mis see siis nüüd olgul Mis see sulle tundub ja näib, kas roheline või sinine?* Asesõna *mis* võib esineda veel sihitisena! (*Mis 'mida' see sinu teadmistele juurde annab?*) või määrusena (*Ära nuta, mis see sind ikka aitab! 'nutt ei aita kuigivõrd või üldse mitte'*)

Kui asesõnaühendites *kes see* ja *mis see* on pronoomen *see* omavärske tähenduseta sõna, moodustavad mõlemad asesõnad koos ühe lauseliikme. Näit. *Mis see (= mis) sulle nüüd ometi pähe tuli, et sa nii hüpled? Mis see (= mis) sind praegu nii väga rõõmustab? Kes see (= kes, kesse) siis söögilaua ääres niiviisi kuttub!* (Vt. lk. 53 ja 269.)

Märkus 6. Kõrvallause algul olevad asesõnad *kes ma*, *kes ta*, *kes me* jt. ei moodusta atribuutilist ühendit ning nende vahel ei ole täiendi ja põhisõna suhet. Lausetes *Temast, kes ta alati oli huvi tundnud maaelu vastu, sõi põllumees.* (NH 1964 214) ja *See karjatus on meis, kes me oleme kõike seda näinud.* (Vaarandi UM 59.) ei esine asesõna *kes* tähenduses 'missugune? milline?' ega ole seega tema järel asetseva personaalpronoomeni täiend, vaid on põhisõna, mille lisandiks on isikulised asesõnad *ta* ja *me*. Neis ühendes ei ole isikuline asesõna oluline komponent, sest isikule kuulab pealause antud personaalpronoomen ja kõrvallause isikuline asesõna on üksnes kordav element. Seetõttu pole soovitatud *kes-sõna* järel isikulist asesõna tarvitada, vaid on peetud õiglasemaks üksnes küsivat-siduvat asesõna (*tema, kes on huvi tundnud, meie, kes oleme seda näinud*).²³ Nimetatud lisandijuhtudest erinevad seesugused ühendid, kus kõrvuasendis pronoomenitest üks on alus, teine öeldistide. Nii on lauses *Sa jäid vaid teatrisõbraks, kes sa ka tänini oled.* (SV 1967 19.) kõrvallause alustav pronoomen *kes* predikaativ ja tema järel asetsev personaalpronoomen selle kõrvallause alus. (Vt. lk. 377.)

Märkus 7. Asesõnaühenditest *meie igaks*, *meie kõik*, *meie mõlemad*, *meie kumbki* erinevad juhtumid *meie kolm*, *teie kuus*, *nemad kaks*, kus asesõna tuleb pidada lisandiks (vrd. *nemad kaks täksi* ja *nemad, kaks meest, lüksid*). (Vt. lk. 279 ja 377.)

Isikulistele asesõnade ja määratlevate asesõnade ühendid ei ole milmeti tüüpilised atribuutivsed ühendid, vaid lähenevad täiendi ja lisandi piirimaile. Et määratlevad asesõnad ei seostu aga mitte ainult isikulistele asesõnadega, vaid ka muude pronoomenitega, ei nende positsioon põhisõna suhtes ei ole oluline nende lauseliikmelisuse kindlakstegemisel — nad võivad olla niihästi ees- kui järelasendis — ja et sisuliselt täidavad nad atribuudi ülesannet, on põhjendatud asesõnaühendites määratlevate asesõnade täiendiks pidamine.

Isikulise asesõna ja umbmäärase asesõna ühendes on põhisõnaks isikuline asesõna ja täiendiks umbmäärane asesõna. Näit *Me ükski ei teadnud. Meie kellegagi ei kõneldud. See ei sobi teile ühelegi. Sellest räägiti ainult, meie, mõnele. Nad keegi ei uskunud teda.* (ÖL 1970 214.) Seesugustes ühendites võib täiend asetseda ka põhisõna ees: *Kedagi teid ei lubata veel õue. Ühelgi neil ei ole seda raamatut, mõnel meil aga on koguni kaks eksemplari.*

²² Vrd. A. Penttilä, *op. cit.*, lk. 583.

²³ Vrd. J. Aavik, *op. cit.*, lk. 87.

Isikulise asesõna ja näitava asesõna ühendeis on põhisonaks isikuline asesõna ja täiendiks näitav asesõna, mis asetseb üksnes põhisona järel. Näit. *Mis mees sa nüüd niisugune ka oled!* (Ed 1971 23.) *Kust maalt nad sääraseid pärit on? Kes teid selliseid ikka usub!*

Asesõnaühendites, mille moodustavad kas näitavad asesõnad, umbmäärased asesõnad või näitavad ja umbmäärased asesõnad, on esimene komponent täiendiks, teine põhisonaks. Põhisona ees olev asesõnaline täiend täpsustab oma põhisonaga väljendatud mõistet kas osutatuse, hulga või kvalitatiivse seisundi poolest. Neis asesõnaühendites ühildub täiend oma põhisonaga. Näit. *Need mõningad ei tule arvesse. Mingit teist ta ei tahtnud. Mõnele teisele see võib-olla meeldib. Mõningad sellised võiksid ka olla. Keegi niisugune küsis sind. Ühte samasugust nägin eile kaubamajas. Mingisugune selline on mul varem olnud. Võta seesama teine, mida pakuti. Ikka on kas suitsutund või muud niisugust.* (Ed 1971 16.) *Mis siis sellest, kui mõni «obadus» langeb vaese Joosep Tootsi kaela, mõni sääranne, millest tal polnud aimugi.* (Luts Ke 3.) *Umbmaht oli istutatud kaski ja teist sihukest, mis tuult kinni püüavad.* (Kaal K II 102.) *Vaevalt ma kuulen veel kedagi teist niisuguse armastusega oma vaesest Sõrvemaast rääkivat.* (Peegel, SS 12.) *Siis ei taibanud veel mina, ei taibanud paljud teised selle sõja mõtet.* (Smuul, KKS 335.) *Mis staap see niisugune on, mille või kelle ülemaks ta end nimetab?* (Sirge MR 479) *«Estonia» on suutnud teha... mõndagi niisugust, mis võib eeskujuks olla.* (SV 1970 45.)

Märkus 8. Asesõnaühendites, mille esimeseks komponendiks on umbmäärane asesõna *mitu* või *mitu-setu* ja teiseks komponendiks osastavas käändes asesõna, on põhisonaks asesõna *mitu* või *mitu-setu* ja tema täiendiks osastavas käändes asesõna: *mitu seesugust, mitut seesugust; mitu-setu säärast, mitut-setut säärast*. Näit. «Tallinnfilmi» «Tuulevaikuses» ei leidu enam... rässakat ja aeglast kalurinoorukit, naiskujusid ja mitut-setut muud. (OL 1971 4.) Need ühendid on analoogilised arvsõnaühenditega (vt. lk. 317). Umbmäärased numeraalsed asesõnad on ühendi põhisonaks üksnes nominatiivis ja partitiivis, teistes käändetes on nad nagu arvsõnadki täiendid: *mitmele seesugusele, mitmest sellisest, mitmele-setmele muule*.

Ühendites *miski (midagi) + asesõna* on põhisonaks nimisõnaline asesõna *miski (midagi)* ja tema täiendiks järelasendis olev asesõna. Näit. *Jaanipuud pures seitsaadi miski niisugune nagu krees.* (Promet K 22.) *Midagi säärast polnud ta päeval näinud.* (Tuglas T III 232.) *Joonised ja geomeetrilised figuurid osutusid tegelikult millekski muuks.* (NH 1971 8.) Nii nagu käsitletavates asesõnaühendites, on nimisõnaline asesõna *miski (midagi)* põhisonaks juhtudel, kui ta seostub omadussõnaga (vt. lk. 262) või kesksõnaga (vt. lk. 287).

Märkus 9. Umbmäärane asesõna *miski* on asesõnade hulgas otsekui erand. Et nad näilavad, küsivad siduvad, määratlevad ja umbmäärased asesõnad võivad esineda koos nimisõnaga ja olla viimasele omadussõnaliseks täiendiks. Järelikult on nad omadussõnalised täiendid ka siis, kui nad laiendavad nimisõna funktsioonis kasutatud asesõna. Üksnes asesõna *miski* oma põhitähenduses ei seostu kunagi nimisõnaga. Kui teda on kõnekeelepäraselt kasutatud nimisõna ühilduva täiendina (*ta otsis miskit tegevust, puhasta miski pehme lapiga*), ei esine ta oma otseses tähenduses ja tema asemel tuleks tarvitada asesõna *mingi*. Asesõna *miski* seostub üksnes omadussõnadega, v-kesksõna, mineviku kesksõna tuletiste ja omadussõnaliste asesõnadega: *miski suur ja ülev, midagi vetruvat ja õõtsuvat, midagi läbi mõeldut, midagi sellist*. Nendes ühendites peetakse umbmäärast asesõna *miski* tema substantiivsuse tõttu põhisonaks.

c. Arvsõna täiendina

Ühilduva omadussõnalise täiendina esinevad põhiarvud kõigis 144 lauses peale ainsuse nimetava ja osastava ning järgarvud.

1. Põhiarvud täiendina märgivad põhisonaga väljendatu hulka või arvulist suurust. Näit. *Kuue lauasistu ja suured varjud liikusid kõigil neljal seinal.* (Vallak V III 56.) *Võitlejad jagunesid kahte vaenulikku laagrisse.* (Luts Ke 108.) *Kolme villetsusehunnikuna kõnutasid nad Pearu ees.* (Tammre TO I 33.) *Need olid sajad ja tuhanded autod, mis nüüd lihtjalt tagasi sõitsid.* (Männik UM 292.) *Lapsest peale on ta töötanud ja vahetanud kümneid elukutseid.* (SV 1964 22.) *Ja raevalt oleks Juhan seda poolteise aastaga pikaks sirgunud poissi ära tundnud.* (Krusten N I 9.) *See oli väga halb uudis ja jõudis alles mitmekümne suu läbi Epukurule.* (Vallak V I 227.) *Töö tuleb valmis teha kolme nädala jooksul.*

Mitmuslikku põhisona laiendav arvsõna on samuti mitmuses. Näit. *Esimene nendest tõi kolmedelt olümpiamängudelt kaasa kolm kuld-, kolm hõbe- ja ühe pronksmedali.* (Ed 1972 15.) *Toimuvad neljad meistri võistlused korraga.* (OL 1971 246.) *Mul on veel meele, kuidas Jim meile omalt poolt ühed õlled tegi.* (LR 1972 3/4 61.)

Täiendiks olevat põhiarvu märgitakse kirjas ka numbritega. Näit. *200 000 noorel ameeriklasel polnud sel aastal võimalik kolledžisse astuda.* (OL 1970 267.) *Elukondlik teenindus suurenes 30 protsendi võrra.* (NH 1970 300) *Seesugune täiend võib esineda koos tema juurde kuuluva märgiga.* Näit. *Kuu orbiidi tasand on Maa ekvaatori tasandi suhtes kaldu teatud nurga all, mis muutub +18 kraadist -18 kraadini.* (RH 1970 268.) Sõnalises väljenduses on need märgid arvsõna täiendid: *pluss 18, miinus 18* (vt. lk. 296).

Põhiarvu märkimisel numbritega lisatakse talle vahel käände-lõpp. Näit. *Töötajate arv peab selles rajoonis vähenema 200 000-le inimesele.* (ÖL 1970 291.) Seesugune pruuk on tarbetu, sest täiendi muutelõpp selgub põhisõna käände kaudu: *6 punktiga on liider riialane Merins.* (ÖL 1970 233.) Sellel praegusel 5000 kilol on aga palju tegureid ja põhjusi. (NH 1971 2.) Käände-lõppu kasutatagu siis, kui numbriga märgitud arv esineb üksinda, nagu *Kiirusemootja osuti tõuseb 150-ni* (NH 1970 302) või *Boriss Rõtovil on 4 punkti 6-st ja Aarne Hermlinil 4 punkti 7 partiist.* (ÖL 1971 9.)

Kui põhjarvu laiendab pronoomen, võib see seista kas mitmuses või ainsuses. Mitmuslik pronoomen osutab igale üksikule, näit. *Neist kahest tendentsist polnud vaba ka järgmine lauas-tus.* (ÖL 1970 226.), ainsuslik pronoomen näitab, et hulka käsita-takse kui tervikut, näit. *Ja kõik see elustus tolle kahe nädala kestel.* (Parve M 35.) (Vt. lk. 279 ja 316.)

Märkus 1. Ühendates põhjarv + nimisõna koos kaassõnaga on ühilduv põhjarv täiend: *kümne päeva jooksul, enne kaht nädalat, nelja poisi juurde, ümber kolme puu, antenn ulatus üle kahe katuse.* Neis ühendes kuulub kaassõna nimisõna juurde. Teistsugune on komponentide suhe ligikaudset arvu märkivates ühendites põhjarv koos kaassõnaga + nimi-sõna: *mitterahuldavalt õppis alla kümne õpilase, koosolekust võttis osa üle saja inimese, kevadeks tehakse valmis kolmekümne paadi ümber.* Neil kordadel seostub kaassõna arvsõnaga ja mõlemad koos on ühendi põhjaks (vrd. *üle saja võttis koosolekust osa, saja ümber tuli koosolekule*). Täiendiks on neis ühendes omastavas käändes nimisõna (vt. lk. 303). Põhjarv koos kaassõnaga on ühendi põhjaks üksnes siis, kui täpse arvu märkimise puhul kasutatakse nimetavas käändes põhjarvu koos nimisõnaga osastavas. Näit. *Kui me hakkame piima tootma suurfar-mides, kulutatakse piimatoodangule üle kahe korra vähem tööpäevi.* (SV 1971 2.) (Vrd. *kulutame kaks korda vähem tööpäevi.*) Piimatoodang suu-renes lehma kohta üle 300 kg. (RH 1971 10) (Vrd. *suurenes 300 kilo-grammi.*) Võrreldagu lauseid: *Lapsed hüppasid ja keerutasid kümne* (täiend) *poisi ümber ja Matkal käis kümne* (põhisõna) *poisi ümber, Lina pandi üle kolme* (täiend) *laua ja Tuppa mahuti üle kolme* (põhisõna) *laua.* (Vt. lk. 57 ja 317.)

Põhjarvude hulgas on erandiks arvsõna üks, mis täiendina ühildub oma põhjaksõnaga ka nimetavas käändes. Kui arvsõnale üks järgneb nimetavas käändes substantiiv, on viimane põhjaksõnaks ja sõna üks tema ühilduvaks täiendiks. Näit. *Juhtub nii, et üks käsi ei tea, mis teine teeb.* (Smuul KS 38.) *Poisi teada pidi vaenlasi olema üks kompanii.* (Kallaste, R 81.) Arvsõna üks on ühilduvaks täiendiks ka kõigis teistes käändetes. Näit. *Sõna «partisan» kirjutatakse ühe a-ga.* (NH 1967 24.) *Ehitustrusti sidesüsteemi nimetavad ehitajad ise juhtimise automatiseerimise üheks lüliks.* (ÖL 1970 221.)

Oma põhjaksõnaga ei ühildu arvsõnad null, veerand ja kolm-veerand, mis jäävad kõikides käändetes muutumatuks. Näit. *Soo-*

lase vee külmumispunkt on null kraadist madalam. Laid oli kaugakatsutavas kauguses, sinna võis jõuda veerand tunni ga. (Smuul KS 137.) *Ehitajate au igatahes müriseb Volga hüdroelekt-rikuama kolmveerand kilomeetri pikkuses masinatesaalis.* (Vuarandi UM 264.)

Liigi arvsõnaliste täiendite hulgas moodustavad arvsõna-d või kvantumit märkivast sõnast ja arvsõnast koosnevad, addekriipsuga ühendatud kaksiktäiendid, mis ei märgi täpset, vaid ebamäärast arvu või hulka. Näit. *Viimastel aastatel oleme näinud ainult paari-kolme operilavastaja tööd.* (SV 1964 30.) *Iga sepal niisugust leivanälga majas ei olnud, et ta selle puuda-paari ja huga oodata poleks võinud.* (Sirge MR 101.) *Nende nelja-viie meetri laiune vahemaa moodustas kitsa õue.* (NH 1965 42.)

Ebamäärast hulka on võimalik väljendada ka täiendi järe-l-õudiga: *Seal jätkub jääd veel päevaks paariks.* (Merilaas R 107.) (Vrd. lk. 318 ligikaudse arvu väljendamist sõnaühendi-tega, kus arvsõna on põhjaksõnaks.)

Ligikaudset hulka väljendavad kaks arvsõnalist täiendit, mida ühendab sõna kuni või seda asendav mõtekriips. Näit. *Sisemaal lungeb õhutemperatuur öösel paiguti 2 kuni 3 külmakraa-dini.* (ÖL 1970 112.) *Tema kaal ulatub 30—50 kilogram-mini.* (ÖL 1970 220.) Numbritega märgitud ja mõtekriipsuga ühendatud täiendeid võib analüüsida ka koos üheks kaksiktäiendiks. **2 Järgarvud** täiendina märgivad järjestust teatavas arvulises reas, asetsevad oma põhjaksõna ees ja vastavad nimetavas küsimu-sele mitmes? Näit. *See oli esimene lumil* (Tuglas T III 240.) *Pole hoopiski ükskõik, mismoodi... ta seda teeb sajandat ning tuhandandat korda.* (SV 1970 20.) *Kuld õnnetuseks sattus ta võitjate seas vastamisi teise samasugusega.* (Smuul MIJ 30.) *Las nüüd su noorem õde kannab emale ette, et sa seisid Voo-kaga kümnendast b-st värevas!* (LR 1963 52 13.)

Mõnikord kasutatakse järgarvulise täiendina kahest kompo-nendist koosnevat, sidekriipsuga ühendatud atribuuti, mis märgib ligikaudset järjestust, nagu seitsmes-kaheksas suvi, iga kümnes-kahekümnes lehekülj. Näit. *Teiste sõnadega: hukkus iga viies-künes Poola elanik.* (SV 1964 30.)

Märkus 2. Oma põhifunktsiooni, järjestuse märkimise kõrval võib järgarv väljendada ka põhjaksõnaga nimetatud eseme, olendi või nähtuse kvaliteeti-let tunnust, tema omadust: *Ta on klassis esimene õpilane* (s. t. parim õpilane). *See on esimene mees meie linnas* (s. t. kõige tähtsam, koige nimekam). *Ta ei esine kunagi kolmandates osades* (s. t. kolmandajärgu-listes, vähetähtsates osades)

Täiendiks olevaid järgarve märgitakse kirjas ka numbritega.

Sel korral kasutatakse kas rooma või araabia numbreid. Näit. *Seda keelt õpetatakse kõikides keskkoolides alates VIII klassist, mõnedes alates V klassist.* (OL 1970 220.) *Diplomitööde kaitsmine on 26. ja 27. jaanuaril.* (Ed 1971 12.)

Märkus 3. Kümnenäite märkimisel kasutatakse numbrilist täiendit koos kaandeopuga. Näit. *Sõna ise on ainelise asja tähenduses juba 1920-ndates ja 1930-ndates aastates harilik.* (Saari, KK 1970 716.) Seesugused täiendid võivad esineda ka lähemal kujul. Näit. *Näitus peegeldab üht oma näolist lõiku meie kunstis, mille algus langeb 30-ndasse, lõpp 60-ndasse aastasse.* (Ko 1971 3.) Harvemini on kümnenäiteid märkival täiendil käändelõpp asendatud punktiga: *Lehel olev tekst on ümber kirjutatud hiljemalt XV sajandi 80. aastatel või 90. aastate algul.* (OL 1970 273.)

Märkus 4. Ajapiire märkivaid ja mõttekriipsuga ühendatud numbrilisi täiendeid võib pidada kaheks eraldi täiendiks, aga ka koos üheks täiendiks. Näit. *Murdmaasuusatajad võistlevad 8.–11. jaanuarini Otepääl.* (NH 1971 2.) Kui aga põhisõna laiendavad terviku osi märkivad ja kaldkriipsuga eraldatud järgarvud, moodustavad nad koos ühe täiendi. Näit. *Koosolekul kavandati ka 1970/71. hooaja tööplaan.* (SV 1970 45.)

d. v- ja tav-kesksõna täiendina

145. Ühilduva omadussõnalise täiendina esineb nimisõnaühendis isikulise tegumoe oleviku kesksõna (*v-kesksõna*) ja umbisikulise tegumoe oleviku kesksõna (*tav-kesksõna*): *loojuv päike, virvendav vesi, saabuv rong; tehtav töö, oodatav sündmus, köetav ruum.*

Olles oma süntaktiliselt funktsioonilt omadussõnataoline, erineb kesksõna adjektiividest selle poolest, et ühtaegu omaduse ja tunnuse märkimisega väljendab ta ka tegevuse aega. Nii kajastavad oleviku kesksõnad kogu lauses avalduvat ajamomenti ja väljendavad lause esitamishetke seisukohast kestvat, kursiivset tegevust.

1 *v-kesksõna* täiendina märgib põhisõnaga nimetatud eseme, olendi või nähtuse tegevuslikku tunnust, mis lähtub esemest enesest (aktiivi moment). Näit. *Kogu järvi oli läikivas jääs.* (Tuglas T III 223.) *Tal on niisugused väljatavad, tuldväljatavad silmad.* (Sirge MR 22.) *Oe küsiv-imestava pilgu all läks ta sõna lausumata uksest välja.* (Traat I 72.)

2 *tav-kesksõna* täiendina näitab põhisõnaga märgitud eseme, olendi või nähtuse seisundilist tunnust, mis ei ole lähtunud esemest enesest (passiivi moment). Näit. *Tema kõrval asus Valgeoru pimeduses vaevalt nähtav kogu.* (Männik UM 256.) *Vestluse teevad elavaks näitlejate poolt esitatavad etüüdid.* (SV 1964 16.) *Igaühes meist... peab olema see sõnadesse mitte pandav mõõdu tunne.* (Smuul KS 60.)

Täiendina esineva oleviku kesksõna puhul on täheldatav nii-kuhki adjektiivne kui ka verbaalne moment, s. t. tal on nii adjektiivile kui ka verbile omaseid jooni. Ühelt poolt läheneb *v-kesksõna* omadussõnale: ta käändub ja võib kompareeruda. Nimelt on juhtumeid, kus *v-kesksõna* on suuremal või vähemal määral adjektiivverrunud ja tema seos verbiga ei ole enam tajutav; sel korral võivad kesksõnal olla võrdlusastmed. Näit. *Kangelane serveeris oma elu paar-kolm huvitavamat epistoodi.* (Vahter K 99.) *Tuli hokku puutuda kõige erinevamate ja hämmastavamate inimestega.* (NH 1964 91.) *Muidugi on «libelpuus», nagu igas kogus, meeldivamaid ja varjujäävamaid, meeldivamaid ning vähem meeldivamaid luulelähendusi.* (SV 1970 50.) *Need on kõige lauldavamad laulud.* Teiselt poolt on *v-* ja *tav-kesksõnal* verbile omased laiendid. Nimelt on adjektiivina kasutatud *v-* ja *tav-kesksõna* laiendiks määrus. Näit. *Ei puudu palju, et satukstiin hiltrest traaviva hobuse alla.* (Luts J I 68.) *Linnast saabuv rong viis mehed alevikku.* (Sirge MR 514.) *Kunstlikult niisutatavatel põldudel kasvatati maisi ja kartuleid.* (NH 1971 8.) *v-kesksõnal* võib määruse kõrval laiendiks olla ka *ilhitis*. Näit. *See oli suurt ettevõtet nõudev töö.* (Hint IRd I 107.) *Kindlalt ohje hoidev käsi / oli äkki lõtv ja loid.* (Merilaas R 13.) *Ta ootas midagi... mis annaks talle tagasi, nagu talle näis, käest ära libiseda ähvardava elu.* (Smuul KS 103.)

Märkus. Peale nimisõna laiendab *v-kesksõna* ka nimisõna funktsioonis esinevat asesõna *miski* (*midagi*). Näit. *Igatahes meenutas see... midagi hukavat ja ka midagi plaksuvat.* (Tuglas T III 29.) *Koolide kirjanduselu pole midagi eraldi seisvat.* (NH 1970 291.) (Vt. lk. 262.)

v- ja *tav-kesksõna* täiendina asetsevad tavaliselt oma põhisõna ees. Nagu omadussõnu, nii tarvitatakse kesksõnugi täiendina põhisõna järel, kui täiend on rõhutatud või esile tõstetud. Näit. *Kuid see unistus, lähedane, käegakatsutav, nähtav... muutus 39. aastal ähmaseks.* (Smuul KS 166.) *Tal on palju igasuguseid laule, arusaadavaid ja mõistetavaid kõigile. Ta näol püsis naeruvine, peenelt kahtlev, ülalt alla vaatav.* (LR 1963 1–3 8.) Seejuures võib kesksõnaline järeltäiend oma põhisõnaga seostuda rühmsidesõna abil: *Polnud kuulda tema samme, ei allaminevaid ega ülesronivaid.* (Vallak V III 207.) Järelasendis on kesksõnaline täiend ka siis, kui tema juurde kuulub võrdlus. Näit. *Ma kuulen nende laulugi: kõmisevat nagu suured lained.* (Peegel L 19.) Sageli paigutatakse kesksõnaline täiend põhisõna järele luulekeeles ilmekuse ja rõhutatuse saavutamiseks. Näit. *Puult lojak maha latsatab, / oks vetruv vibuna lööb sirgu.* (Merilaas

R 46.) *Laul aga, kostev propelleri tiirudest, / sumiseb kaugusest, kõrgusest, kiirusest.* (Raud, EL II 225.) (Vrd. lk. 254 jj.)

Oma põhisõnast võib kesksõnaline täiend olla eraldatud komaga, nagu *Siin on öielõhnalist lüürikat, kergeid meeleoluvärsse, sädelevaid ning läbipaistvaid nagu merepõhi päikesepaistel.* (SV 1970 50.), kooloniga, nagu *Seinal on hiljuti kinnitatud ohutusmärgid: keelavad, kohustavad, hoiatavad ja suunavad — kokku 25.* (ÖL 1970 281.), mõttekriipsuga, nagu *Kõik kunstiteosed — olevad ja tulevad — on väärtus omaette.*

Esinedes täiendina võib kesksõna omakorda olla tuumikuks tervele süntaktilisele rühmale — täiendilisele konstruktsioonile (vt. lk. 447). Olles verbi käändeline vorm, toob kesksõna endaga nimisõnaühendisse oma verbilised süntaktilised seosed ja loob seega eeldused nimisõnaühendi sisuliste piiride tunduvaks avardamiseks. Sel teel saab nimisõnaühend võimaluse väljendada väga laia, rikast ja keerukat sisu.

e. Tegijanimi täiendina

- 146 Tegijanimi võib esineda kahesuguse täiendina: kas nimisõnalise atribuudina (*kirjakandja koputus, kõrgushüppaja saavutused, õmblejast kõnelemine, õpetajaga kohtumine*), mis oma põhisõnaga ei ühildu, või adjektiivatribuudina, mis oma põhisõnaga ühildub (*hakkajaid tüdrukuid, mürasid poisse*). Kõige sagedam ja põhilisem on tegijanimi genitiivatribuudina.

Omadussõnalise täiendina esinev tegijanimi märgib oma põhisõnaga väljendatud eseme, olendi või nähtuse omadust ja tunnus, mis on kujunenud selle eseme, olendi või nähtuse toimimise tulemusel, näit. *mureseja inimene, arulleja noor, rändleja rahvas, haukujad koerad, lainemurdja muul, seiklejad vennad, rähklejad poisid, arusaaja iseloom, leinaja sügis.*

Tegijanimi nagu adjektiivgi ühildub oma põhisõnaga (vastab nimetavas küsimusel *missugune?*). Näit. *Aarne Saar oli juba sellest ajast peale, kui kaela kanda jaksas, hakkaja külapoiss.* (RH 1967 238.) *On pilved õhukesed — nagu marli / nad katavad noort sarvekandjat kuud.* (Rimmel S 18.) *Ärni Aruvee peab ennast hakkajaks meheks.* (ÖL 1967 270.) *Teadjad inimesed arvasid kohe, et nüüd on midagi tulemas.* (Sookas V 89.) *Aga siiski on neidki halastajaid hinge, kes talle pakuvad tüki leiba.* (Llts J I 488.)

Tegijanimi võib nagu adjektiivgi esineda võrdlusastmes: *arusaajamad inimesed, kõige asjatundjamad isikud.* Näit. *Kuid jõudu ei jätkunud ja teadjamad kaaslased väitsid, et tegelikult*

kuluks meiesugustel sinna ülesronimiseks mitu päeva. (Parve, ET 1961 262) *Imelik, vanasti ajas iga hakkajam mees tuulerootori postil.* (Peegel L 135.)

Oma funktsioonilt on omadussõnalise täiendina esinev tegijanimi lähedane v-kesksõnale, kuid pole seejuures viimasega võrdustatav; neil kummalgi on eri tähendusvarjund. v-kesksõna märgib käesoleval momendil toimuvat tegevust (*haukuv koer* = koer, kes praegu haugub, *askeldav inimene* = inimene, kes praegu askeldab) ja ainult harva väljendab ta kestmamat omadust või seisundit (*hiilgavad perspektiivid, särav vääriskevi*). Tegijanimi meevastu märgib harilikult püsivamat, kellelegi iseloomulikku omadust või tegevust (*haukaja koer* = koer, kellel on kombeks alati haukuda, *askeldaja inimene* = inimene, kes alati on toimekas ja askeldab).²⁴

2. MITTEÜHILDUVAD OMADUSSÕNALISED TÄIENDID

Põhisõnaga ei ühildu järgmised omadussõnalised täiendid: 147

- a) muutumatud omadussõnad: *kulla lapsed, väärt filmid, isevärki inimestega, kitsavõitu ruumides, eri peatükid;*
- b) nud- ja tud-kesksõna: *õnnestunud etendust, kulunud riided, leitud esemeid, loetud raamatutest;*
- c) mata-vorm: *saatmata kirjad, tegemata töid, kontrollimata andmetega.*

a. Muutumatud omadussõnad täiendina

Omaette rühma adjektiivatribuutide hulgas moodustavad 148 muutumatud omadussõnad nagu *väärt, imeväärt, auväärt, eri, kulla, ise jt.*, mis oma põhisõnaga ei ühildu, vaid esinevad muutumatul kujul. Näit. *Nende laulusõnadega võiks alustada juubelpüht ühest väärt saarlasest.* (Ehrlich, Lg 1970 1435.) *«Ei-ei, kulla mehed, sõitke aga rahulikult tööle.»* (Tooming M 160.) *Meie sinuga oleme elanud eri maailmas, eri tingimustes.* (Promet M 36.) *Ning isemoodi on meri ise paigas.* (Peegel L 90.)

Muutumatute omadussõnaliste täiendite hulka kuulub võõrast algupära atribuute, nagu *akuraat, ekstra, tipp-topp*, mida kasutatakse peamiselt kõnekeeles. Näit. *Töö käis tal küll liga-loga. Ja akuraat asja ära temataoliselt nõuagi.* (Tuglas T III 421.) *Ka*

²⁴ Vt. E. Muuk ja M. Tedre, op. cit., lk. 82.

meil Eestis... ei tehtud esialgu sellest meisterlikust kipsitööst *ekstra numbrit* (Alle VT 265 266) Paistis, et putka on valmis ja üsna *tipp-topp välimusega*. (Pukk R 52.)

Muutumatute adjektiivatribuudina esinevad mõned nimisõnad nagu *Oi, kui imepeenikesi ja sigrimigri kriipse mõnel nõobil peal on!* (ÖL 1964 277.) *Ja ei teatudki, mida selle kunstkopp vargiga peale hakata.* (ÖL 1967 118.)

Oma eelneva laiendiga on ühinenud liitomadussõnaks sõnad *-karva* (nimisõnaga), *-võitu*, *-verd*, *-ohtu*, *-värki*, nagu *hiirekarva põlvüksid, rebasekarva kass, samblakarva riided, noorevõitu nägu, pikavõitu mees, hõredavõitu juuksed, nigelavõitu hääled; puhastverd loom, mustaverd naine; lapseohtu tütar, poisike-ohtu noormees; isevärki tegelane, isevärki lugu*. Seda laadi omadussõnad märgivad mingi omaduse astet, nad ei kompareeru ja on lähedased määrsõnadele. Täiendina nad ei muutu. Näit. *Praegu ulatus rohi aias Illimari rinnuni ja oblikate roostekarva ladvad puudutasid ta õlgugi.* (Tuglas T III 30.) *«Eks ma või rääkida,» pilgutas Populus väikesel juhmi võitu silmi.* (Promet M 66.) *Pulmad olid täisverd kaevuripulmad.* (Kaugver S 182.) *Seal oli naisi ja tüdrukuid, aga ka üksikuid... poisiohtu noormehi.* (Krusten N I 251.) *Kolmeteistkümnenda aastasaja hakatusel satust eestlane isevärki naabrite keskele.* (Bornhöhe A 7.)

Märkus 1. Kui analoogilised ühendid esinevad lahkukirjutatult, ei arvata neid muutumatuteks omadussõnadeks, vaid osastavas käändes olevaks nimisõnaliseks laiendatud täiendiks, näit. *sauna tüüpi suvila, seda värvi kleit, ebamäärast karva riided* (vt. lk. 311 jj.).

Muutumatute omadussõna *eri* esineb tähendusest olenevalt kahel viisil. Tähenduses 'erinev, erisugune, lahusolev, omaette, eraldi, üksik' esineb omadussõna *eri* lahusoleva adjektiivatribuudina oma põhisõna ees ega muutu, nagu *oleme siirdunud eri teedele* (igati omaette, eraldi teele); *palju eri stiilides lube* (erisugused, üksteisest erinevad stiilid); *teosed eri aegade st; eri tüüpi laternad, eri liiki komöödiad*. Näit. *Jalameestest-uusmaasaajatest moodustati kaks eri brigaadi — pealepanijad ja mahalaadijad.* (Sirge MR 381.) *Maa eri nurkadest kokkusõitnud õpetajad on ägedas arutlushoos.* (Vaarandi UM 97.) *Konsonantidel k, p, t märgitakse 3 eri pikkust.* (Aavik E 368.)

Tähenduses 'eriline, spetsiaalne' moodustab adjektiiv *eri* koos järgneva substantiiviga liitsõna ja saab selle täiendosaks, näit. *õppetöö kulges erialade* (= spetsiaalalade) *järgi; talle anti uus eri ülesanne* (mingi eriline, spetsiaalne ülesanne). Vrd. näiteks sõna *eri* tarvitamist lauses: *Agronoomilisel alal on töötanud eri aegade l rida kitsamate erialade komisjone.* (Kask, VKT 296.)

Omadussõna *kogu* laiendab alati ainsuslikku põhisõna ja võib selle ees muutumatuna kõikides vormides. Näit. *Haigla kollektiiv pani oma töösse kogu hinge, kogu energia* (Kalits, K 403.) *Ma tundsin, kuidas kogu olemust mul täitis / karm terasene elu, mis siin avanes.* (Kärner, EL II 89)

Muutumatute adjektiivatribuudina esineb omadussõna *ise*, mis ei ole samastatav määratleva asesõnaga *ise* (enese). Muutumatute omadussõna *ise* kasutatakse tähenduses 'omaette, eraldi, eri' ja la asetseb oma põhisõna ees. Näit. *Iga maja ärkab ise aja l.* (LR 1963 52 44.) *Iga maalapp on ise moodi — nagu paigatud kasukas.* (Peegel L 28.) *Vahepeal, kui lapsed olid igati ise ilma ka ares, kartis ta, et unustab rääkimise ära.* (Kaal K II 11)

Omadussõnad *täis* ja *valmis* esinevad niihästi muutuvate kui ka muutumatute atribuutidena (vt. lk. 261—262).

Muutumatute omadussõnade hulka tuleb arvata komparatiivi lunnusega intensiivsussõnad *kuradima, paganama, sindrima, issandama*, mis ei muutu ega ühildu. Nimisõna juurde kuuluvalena on need sõnad täiendiks. Näit. *Kõik justkui oleks umbsõlme jooksnud, teinud temaga kuradima nalja.* (Männik I 196.) *Kuid... mis paganama moel / sattusin ma, sõbrad, siia?* (Suislepp S 16.) *Anname sindrima hiire kuningale!* (Pukk R 157.) *Ta tegi tööd kõik need issandama päevad.* (Vrd. genitiivatribuute *pagana lugu, kuradi ilm* lk. 301.)

Märkus 2. Et eesti keele sõnaliigid pole alati rangelt piiritletud, võivad mõningad muutumatute omadussõnad esineda ka määrsõnana. Näit. *Nad tülitsevad sageli naeruväärt tühiste asjade pärast.* (Promet K 63.) *Midagi võikavõitu metalset kostas ta häälestki.* (ÖL 1967 287.)²⁵ *Kaup on alati tipp-topp uluall.* (ÖL 1962 219.) *Ei tarvitse olla hurraapatrioot, et tunnista: Eesti on lihtsalt kuradima kaunis.* (Rummo T 285.) *Ain Saarma peab siiski paganama talendikas poiss olemal!* (Vetemaa M 22) *Oli sindrima hea tunne... keset oras- ja kasteheina külitada.* (Väli K 50.)

Muutumatute omadussõnalised täiendid on ka pejoratiivse varjundiga lühenenud sõnakujud *va* ja *na*, mis esinevad alati põhisõna ees. Näit. *Mis sa jahvatad, va punnsilm!* (Luts Ke 31.) *Eriti palju oli kevadel kraavides haugi, seda va rõõvikut.* (Kaal K II 6.) *Tunamullu käis siin üks... mees, ka üliõpilane, põlgas mu laulusid liiga na lori ks.* (Hint TRd I 336.)

Märkus 3. Pärismeladiliste täiendite eesti keel, soome kelk, viini vorst jt. kohta vt. lk. 303 jj.

²⁵ Vt. A. Villup, Adverb eesti keeles. — E. Vilde nim. Tallinna Pedagoogiline Instituut, Eesti keele ja kirjanduse kateeder, Tallinn, 1969, lk. 22 ja 24

b. nud- ja tud-kesksõna täiendina

- 149 Isikulise tegumoe mineviku kesksõna (*nud-kesksõna*) ja umbisikulise tegumoe mineviku kesksõna (*tud-kesksõna*) täiendina märgivad tavaliselt tegevuse tagajärjel kujunenud seisundit, omadust või tunnust ja näitavad, et tegevus on lõpetatud.

nud-kesksõna täiendina märgib põhisõnaga nimetatud eseme, olendi või nähtuse seisundit kui omadust, mis on kujunenud esimest enesest lähtunud, nüüd juba lõpetatud tegevuse tagajärjel. Näit. *Rohekas täiskuu õhkus üle külmunud maa.* (Tuglas T I 332.) *Istume seal ühes viltuvajunud pingil.* (Luts J I 44.) *Talongi ülejäänud kolm külge on palistatud lahtritega.* (RH 1971 10.)

tud-kesksõna täiendina märgib põhisõnaga nimetatud eseme, olendi või nähtuse seisundit tunnuseks, mis on tekkinud mittele eseme enese, vaid väljastpoolt tulnud tegevuse läbi. Näit. *Pearu oli marus: puruksaetud õuevärav ei andnud rahu.* (Tammsaare TÕ I 30.) *Ei, temataolisi mahamuljutud ja hingelt murtud inimesi on küllalt.* (Sirge MR 97.) *Tütar Marju on koguni teatud-tuntud lüpsja üle vabariigi.* (NH 1971 6.)

Mineviku kesksõnad ei tarvitse alati märkida tegevuse jäätvat resultaati ega väljendada eseme olulist tunnust; tekkinud püsivat kvalitatiivset omadust. Nad võivad märkida ka olendi või eseme tunnust, mis oli kunagi esemega seotud, mis oli sellele omane minevikus, kuid mis võis mööduda, jätmata esemele tunnuslikke jälgi ja saamata selle püsivaks omaduseks. Näit. *Ülestõstetud käsi langes kepiga tagasi.* (Liiv T 141.) *Kui üks tema selja taga sulgus, toetus Ott laialiaetud kätega võre servale.* (Sirge MR 232.) Sageli kuuluvad niisugustel puhkudel kesksõna juurde määruslikud laiendid, mis annavad täiendina esineva kesksõna tähendusele resultatiivsuse varjundi. Näit. *Praegu alles siia jõudnud võõrad sõidavad ära.* (Liiv T 164.) *Iga silmapilk võis vaenlane avastada lähedale roomanud dzotihävitaja.* (Männik UM 268.) *Sama, ajal tekkis valda tagasi nädalapäevad järjest linnas olnud miilitsavolinik.* (Sirge MR 381.)

Teiselt poolt aga võib mineviku kesksõna märkida jätkuvat seisundit või olukorda kui pidevat tunnust. Näit. *Ta on kõigi poolt armastatud ja austatud õpetaja. Onnitlejad soovisid lugupeetud juubilarile pikka iga. Laste poolt kõige enam harrastatud mängud on keks ja pallmäng.*²⁶

Märkus. Täiendiks olevate partitsiipide nihumetatud ja põndanimetatud asendel võib kasutada lühendit *nn*, mis seelisel kujul on täiendiks. Näit. *Teadlased töötasid välja originaalse nn-momentide meetodi* (ÖL 1970 221.) *See nn. ümargooli kiri... on erilise vorm vanagooti kirjast.* (Toots T 28.)

Nagu adjektiivid, nii võivad ka mineviku kesksõnad komparruda ja esineda täiendina võrdlusastmetes. Näit. *Ei leidu armustatumat ja austatumat inimest. Nad on kõige oodatumad külalised. Kogumik sisaldab kõige valitumaid töid. Luleb jälgida kogenenumate sportlaste hüppeid.* (Ed 1971

Mineviku kesksõnad täiendina asetsevad harilikult põhisõnaga. Nagu adjektiive võidakse ka neid paigutada põhisõna järele, kui nad on rõhutatud ja esile tõstetud. Näit. *Tuul, tea kust tulnud, paisub üha.* (Merilaas R 46.) *Jäämäed, kurdunud, krobe-lised, purunenud, kokku kuhjunud või süsteemitult laiati pillatud, moodustavad meie all kujutlematu, võimsa segaduse.* (Smuul J 116.) *Kurjad sõnad, ükskõik kellele öeldud, rabasid ometi kõiki.* (Tuglas T III 277.) Mineviku kesksõnad eesasendis atribuudina ei käändu, järeltäiendina seevastu käänduvad ja ühilduvad oma põhisõnaga. Näit. *Naiste toast, kitsukesest, tahmunust, levib koridori naeru.* (Ed 1971 11.) *Vana eit holdis üleval tuld, laps kuperdas põrandal, telliskivisel, pragunenul.* (LR 1967 28/29 11.) *Nii sünnib kõikide hetkedega, nii läinutega... kui tulevatega.* (LR 1967 28/29 43.) *Kuulsime põhiliselt eesti heliloojate estraadilaulu, nii viimasel võistlusel esitatuid kui ka varem populaarseks saanud.* (Ed 1971 23.) *Räägime harakatest, elavatest ja külmavõetutest. Maailmas... rõõmsas ja piiratus, juhtub vahetevahel sääraseid asju.* (Smuul KS 79.) Järelasendis kongruueeruvad täiendid on siin nimelt partitsiibid ja esitatud juhtudel pole põhjust näha neis *nu-* ja *tu-*liiteliste nimisõnade käändevorme, sest kui eesasendis atribuudiks on partitsiip (*laps kuperdas telliskivisel pragunenud põrandal; kitsukesest tahmunud toast levib naeru; räägime elavatest ja külmavõetud harakatest*), siis on ka järelasendis laiend partitsiip, küll aga järelasendis muutuv ja kongruueeruv. Kui arvata järelasendis kongruueeruv laiend siin deverbaaliks, tekib ebatavaline olukord: eesasendis laiendid on täiendid (*istume väikesel viltuvajunud pingil*), nendesamade laiendite järelasendi puhul aga jääks üks nendest edasi täiendiks, teine peaks muutuma lisandiks (*istume pingil, väikesel, viltuvajunud*), sest *nu-* ja *tu-*liiteline deverbaal on nimisõna, seega apositsioon.

²⁶ A. Kask, EKS-i Keeletoimkonna viimastest otsustest. — «Eesti Keel» 1933, lk 93; M. Sadeniemi, Partisiippien ajanmerkityksestä. — «Virittäjä» 1950, lk 358.

c. *mata*-vorm täiendina

- 150 *ma*-tegevusnime ilmaütlev kääne ehk *mata*-vorm täiendina näitab harilikult oma põhisõnaga väljendatud eseme, olendi või nähtuse ajutist seisundit, millegi ajutist, mitte lõplikku puudumist, näit. *pesemata nõud* (veel pesemata), *triikimata pesu* (prae guseks hetkeks pole veel triigitud), *valgustamata tänav* (valgustust ei ole antud momendil, kuid hiljem võidakse tänavat valgustada), *harimata maad*.

mata-vorm adjektiivse täiendina asetseb oma põhisõna ees ja jääb kõikides käänetes muutumatuks. Näit. *Kraamimata toas*, oli külm. (LR 1963 47 9.) *Samas meenuvad talle kütmata ruumid*. (Parve M 44.) *Tehtud on palju, aga ka tegemata töid ja lahendamata ülesandeid leidub veel rohkesti*. (SV 1964 10.) (Vt. lk. 343.)

Märkus. *mata*-vorm erineb tunduvalt tähenduse kui ka ühildumise poolest *mata*-lõpulisest omadussõnast, mis märgib harilikult püsivat seisundit ja kaandub (lahutamatu sõbrad, arusaamatuid sõnu). Näit. *Üksteise käest kinni hoides sümboliseerisid nad rahvaste vääramatut vendlust*. (NH 1970 263.)

IV. NIMISÕNALINE TÄIEND

- 151 Suure osa atribuutlistest ühenditest moodustavad seesugused ühendid, kus põhisõnaks on nimisõna ja täiendiks samuti nimisõna. Nimisõna täiendina võib esineda mis tahes käändes, ka koos kaassõnaga. Nimetavas käändes esineb täiend vaid mõnel üksikul juhul. Nominatiivi vormis olev nimisõnaline täiend on üldiselt kas kujunenud liitsõna täiendosaks ega kuulu selle tõttu atribuutlase ühendi vaatluse alla või on eri lauseliige lisand, mida käsitletakse omaette peatükis.

Nimisõnaline täiend mis tahes vormis ei ühildu oma põhisõnaga, vaid sõltub temast, s. t. põhisõna nõuab nimisõnalise täiendi tarvitamist teatud kindlal kujul. Erandiks on mingit kogust, kvantumit märkivad nimisõnad, mis täiendina ühilduvad oblikvakäänetes oma põhisõnaga (*grammis kullas, tassist kohvist*). Kõige suurema nimisõnaliste täiendite rühma moodustavad nimisõnad omastavas.

Süntaktilise liigituse järgi võib enamikku nimisõnalisi täiendeid pidada adverbiaalatribuutideks, sest oma tähendussuhete poolest on nad lähedased määrustele. Kõige tüüpilisemad adver-

biaalatribuudid on nimisõnalised täiendid kohakäänetes, rajavas, olevas, ilmaütlevas ja kaasaütlevas.²⁷

I. NIMETAVAS OLEV NIMISÕNA TÄIENDINA

- 152 Nimetavas käändes täiendid on otsekui erandid atribuutide esinemisvormide süsteemis ning neid käibib ainult üksikuid monedes kindlates ühendites.

Kellaaega märkivates ühendites on põhiarvu laiendav nimisõna *kell* täiend, mis nimetavalise põhisõna ees on samuti nimetavas. Näit. *Kell neli algab paadisadamasse elu*. (Smul KS 37.) *Lapselt kell kaheksa null-null Ida-Euroopa aja järgi kostis temale ukse tagant lähike asjalik koputus*. (NH 1967 94.) *Kauplused suleti kell 15*. (Ed 1971 9.) Kui põhiarv on mis tahes oblikvakäändes, seisab täiend omastavas. Näit. *Ta töötab kella poole kümnest hommikul kuni kella kolmeni pärastlõunal*. (SV 1971 4.) Kellaaega märkivaid ühendeid *kell üheksa, kell 12.15* on peetud üheks tervikuks, kus komponendid koos moodustavad lauseliikme. Et aga need mõlemad komponendid on täis-tähenduslikud noomenid ega ole sugugi lahutamatud (vrd. *rong saabub 12.15, hiljemalt üheksa olen tagasi*), on võimalik neid kumbagi kvalifitseerida eri lauseliikmeks.

Ilinda märkivates ühendites võib mõõtu või kvantumit väljendav atribuut olla nominatiivis. Näit. *Kümme kopikat kilomeeter on taksosõidu eest väga odav*. *Kuus rubla kilo on liiga kõrge hind*. *Rubla seitsekümmend tükk on meile vastu võetav*. *Kõik nelgid müüdi ära kaks rubla öis*.

Märkus. Seesugustel juhtudel võib täiend olla ka seestütlevas, nagu *Kümme kopikat kapsapeast ja kolmkümmend kopikat nelgiõiest on varasuväljalt odav*, või omastavas koos kaassõnaga, nagu *Kümme kopikat kilomeetri kohta (eest, pealt) on odav hind*. (Vt. lk. 341.)

Kui atribuutlase ühendi põhisõnaks on *nu*-liiteline deverbali ja seda laiendab substantiivne objektitaiend, võib see atribuut olla mitmuse nimetavas: *piletid ostnu, tuusikud hankinu, oma naerud naernu, kõik uned maganu, kõik mõtted mõelnu*. Näit. *Kõigile eksamid õiendanutele on ette nähtud puhkus*. *Asja*

²⁷ Käesolevas töös on nimisõnaliste täiendite lugitamisel ja käsitlemisel osaleks olnud L. Kettunen'i teos «Lauseliikmed eesti keeles», A. Laanest, «Lõuna- ja idaalidissertatsioon «Substantiivne atribuut läänemeresoome keeltes» (käsitlused)», Tallinn, 1959 ja K. Mihkli «Sõnaühend kaasaja eesti keeles». — Eesti keele süntaksi küsimusi. Keele ja Kirjanduse Instituudi uurimused VIII. Tallinn, 1963, lk. 98—215.

raamatud võtnu lahkus juba raamatukogust. **Dokumendid kaotanul** paluti minna leiubüroosse. Mõõdu või määra väljendamisel võib *nu*-liitelise deverbali atribuut olla ainsuse nimetavas. Näit. *Odavam aparaat on väga hea, aga see tuhat maksnu pole küll oma hinda väärt.* (Vrd. lk. 306.)

Nimisõnad *miinus* ja *pluss* põhiarvu laiendina on nimetavas käändes atribuudid. Näit. *Sul on ju miinus viis prilli* (siin on ka arvsõna *viis* nominatiivis olev täiend). (Lg 1964 1632.) *Pluss kahe korrutamisel miinus kolmega saame vastuseks miinus kuus* (vt. lk. 317).

Olemist või näimist märkivat *mine*-liitelisel deverbali võib olla täiendiks nimetavas käändes nimisõna. Näit. *Ma olen juba tüdinud tema vend olemisest* (NH 1969 127) *Sul tule see kuri ülemus olemine hästi välja. Ega see vanem õde näimine olegi meeldi.*

Tegevust märkivat *mine*-liitelisel deverbali võib laiendada mingit ajamäära väljendav substantiiv. Näit. *Terve päev püsti seismine* väsitab jalgu. *Iga nädal maalkäimine* võtab palju aega. *Selline iga tund kohvijoomine* pole kiita harjumus.

Kui nominatiivis olev substantiiv laiendab nimisõnana talitlevat adjektiivi, tuleb seda laiendit pidada määruseks, mitte täiendiks, nagu lausetes *Põlvkond nooremad teavad neid sündmusi üksnes teiste jutu järgi. Kõik nädal või isegi päev vanemad kuuluvad juba teise rühma.*

2. OMASTAVAS OLEV NIMISÕNA VÕI NIMISÕNALINE ASESÕNA TÄIENDINA

- 153 Omastavas esineva täiendi tähendus on väga avar.²⁸ Kõige üldisemalt ja laiemalt märgib genitiivatribuut kuuluvust. Kuigi genitiivatribuudi tähendusvarjundite vahel on hulk üleminekuid, mida saab üksteisest eristada ainult ligilähedalt, liigitatakse genitiivatribuudid nende tähenduspiiride täpsustamiseks nelja põhirühma:

a) *possessiivne genitiivatribuut* (*venna auto, õdede-vendade lapsed, ühingu ruumid, minu raamatud; instituudi töötajad, võistkonna kapten, ravivõimlemise instruktor; õmbleja tütar, onu-*

²⁸ Vt E. A. Tunkelo, Alkusuomen genitiivi relatiivisen nimen apuglossana, Alkusuomen genitiivin funktsoista. I, 1 Helsinki, 1908, E. A. Tunkelo, Alkusuomen genitiivi absoluutisen nimen apuglossana, Alkusuomen genitiivin funktsoista. I, 2. Helsinki, 1919—20

poja abikaasa, sinu õde; lapse juuksed, lambi kuppel, käte nahk, mandide kroonid);

b) *definitiivne genitiivatribuut* (*Kuressaare loss, Piritajogi, Kohtla-Järve — Tallinna gaasijuhe; märtsikuu tuisud, südatulve pakane, hilissuve päike; «Vanemuise» teater, «Tuleviku» muuseum, õpetaja elukutse, linnaehituse ülesanded, müürsepa-krohvikategooria, kapitaaltoode plaan, võitleja mehisus, kõrgushüpaja võimekus, jaaniöö vaevus, nende lahkus, mõne pahatahtliklus; põdsaste rägistik, luikede rivi; Raja Teele, Raudsepa Terje, Kentuki Lõvi*);

c) *objektiline genitiivatribuut* (*sõdurite vahetus, küünalde põletamine, tulude jaotus, tänavate remont, kleidi pesemine, puunõude valmistaja, jalatsite tootja*);

d) *subjektiline genitiivatribuut* (*maalija pintsliõmbed, kirjakandja koputus, kõigi uhislooming, lõokese lõõritamine, loomade häälitsemine, päikese tõus, varjude virvendus*).

Märkus. Nimisõna kõrval võib omastavas käändes täiendiks olla nimisõna funktsioonid kasutatud suurtähtedest lühend (*RAM-i lauljad*), täht või märk (*r-i hääldamine, ?-i kirjutamine*) või mitmesõnaline pärisnimi (*«Hollmann & Tihus» laevaäri*).

Nimisõnaline või nimisõnana kasutatud asesõna genitiivatribuudina väljendab peaaegu kõiki niidsamu suhteid mis nimisõnana ja liigitub funktsioonist olenevalt nimetatud nelja genitiivatribuutide rühma vahel. Nii võib nimisõnaline asesõna esineda *possessiivse atribuudina* (*emma-kunma raamatud, nende auto, kellegi kübar, üksteise asjad*), *objektilise atribuudina* (*minu arasaatmine, sinu ootamine, enese vormishoid, tee tervitajad, kummagi arvestamine, teineteise aitamine*), *subjektilise atribuudina* (*tema laul, nende otsused, mõne meenus*). *Definitiivse genitiivatribuudina* väljendab nimisõnaline asesõna kas tunnuse- ja omadusesuhet (*sinu pikkus, tema headus, igaühe lahkus*) või hulgasuhet (*meie hulk, teie rühm, säärase rohkus*), ei märgi aga näiteks kohta, aega, otstarvet ega tegevusala.

a. Possessiivne genitiivatribuut

*Possessiivse genitiivatribuudi abil väljendatakse omamis- ja kuuluvussuhet. Nende suhete märkimine on omastavalise täiendi valdav funktsioon.*²⁹ 154

²⁹ Possessiivse genitiivi tähendusefunktsioonide kohta vt. A. Laanest, op. cit., lk. 35—64.

1 Possessiivne genitiiv (*genitivus possessivus*) näitab isikut, kollektiivi vms., kes või mis on millegi vahetuks omanik, kellele või millele kuulub põhisõnaga märgitud ese, olend või nähtus (omajataiend). Näit. *Kahe suure kase all tukkus Tõnise elamu* (Vallak V II 144) *See oli kolhoosi kõige parem mootorpaat*. (Smuul KS 204) *Oh lenda, muld, mu labidol* (Merilaas R 88) *Kui Ilmar jõudis eneste aiamaa nurgile, nägi ta ema lubivalgena aia najale toetumas* (Tuglas T III 138) *Mina sinu asemel oleksin enne hästi järele kaalunud, kumma kasusid tasub kaitsa*. (Sirgo M 532) *Kiviviskamine millele või kellele tahes kapsa aeda on ju lustiline ning mõnus tegu*. (SV 1964 15.)

2 Genitiivatribuut ei märgi alati kuuluvust valdamise, omamise mõttes, vaid näitab sotsiaalselt kuuluvust, sotsiaalseid seoseid esemete ja olendite, üksikindiviidi ja kollektiivi vahel.

Possessiivne genitiiv võib märkida

a) isikut, asutust või kollektiivi, kelle juhtimise all või alluvuses on põhisõnaga väljendatud isik, organisatsioon või asutus (*direktori sekretär, tehase töölised, komisjoni liige, kolhoosi karjane*). Näit. *Müts maha Lenini kolhoosi töömeeste ees!* (Varrandi UM 119) *Nad võeti vastu Kirjanike Liidu liikmeks*. (SV 1964 17.);

b) eset, olendit, kollektiivi või nähtust, mida või keda põhisõnaga väljendatu juhib või valitseb (*töökoja juhataja, kooli direktor, paatkonna vanem, müürseppade brigadir*). Näit. *Uhistu esimeheks valiti Juhan Känd*. (Leberecht VK 78.) *Sin sa toolistest polgu või diviisi komissar*. (OL 1964 111.);

c) kollektiivi või asutust, kelle juurde kuulub põhisõnaga nimetatud kollektiiv (*instituudi nõukogu, tehase ametühingukomitee, häitise spordikollektiiv*). Näit. *«Tööjõareservide» spordikoolid korraldasid suvelaagri*. (NII 1965 211) *Teenindusettevõtete komsomolorganisatsioonid aitavad tõsta teenindamiskultuuri*. (NH 1965 211.);

d) muud ühiskondlikke suhteid, mis ei ole ei alluvus- ega omamissuhted, vaid mille puhul suhete kandjad on teineteise suhtes samavaarsed (*venna sõber, õe klassikaaslane, mehe ametivennad*). Näit. *Jaagu brigaadikaaslased olid kõik kohal*. (RH 1964 196.) *Juubilarid külastasid tervitasid ja õnnitlesid teda*;

e) igasuguseid sugulussuhteid ja perekondlikke sidemeid (*venna ämm, õe äi, isa onupoeg, peigmehe vend, täditütre mees*). Näit. *Mõrsja isa on kooliõpetaja. Naabri tütar oli minu töökaaslane. Ja otse tema kõrvalt oli ka lelle Juula tüki võtnud*. (Tuglas T III 101.)

3 Possessiivne genitiiv märgib eset, olendit või näh-

tust kui tervikut, mille juurde osana kuulub põhisõnaga nimetatud ese või nähtus.

Täiend võib märkida

a) elusolendit, põhisõna aga selle olendi kehaosa. Näit. *Pere-mehe piht oleks nagu pisut juba vimma tõmbunud*. (Tammsaare TO I 241.) *Huko Torma vaatas iseenese käsi*. (Sirge MR 69.) *Ahed on kahvatud, nii mõnegi nagu tõmbleb valust*. (Parve M 10.);

b) elutut eset ja põhisõna selle kui terviku juurde kuuluvat osa. Näit. *Esikambri üks löödi tugevalt kinni, toa üks avati samuti jõulise tõmbega*. (Smuul KS 154.) *Suur lööv on nagu mingi kummaline saal, mille laes põlevad siidpaberisse mahituna lambid*. (Vallak V III 14.);

c) abstraktset laadi mõistet, põhisõna aga selle juurde kuuluvat nähtust. Näit. *Spetsialistid õppisid tundma vaatluste ja uurimistöö tulemusi*. (OL 1964 186.) *Kohvikuõhtu oliis tundi olid küllaltki sihipäraselt sisustatud*. (NH 1970 289.)

b. Definitiivne genitiivatribuut

Definitiivne genitiivatribuut (*genitivus definitivus*) määratleb ja piiritleb põhisõnaga väljendatud eset, olendit või nähtust kuuluvuse, liigi või laadi poolest, ilma et täiendiga märgitud mõistele oleks kindla, konkreetse, individuaalse omaniku tähendust. Definitiivse omastava abil märgitakse kuuluvuslikke seoseid asukoha, päritolupaiga, esinemisaja, otstarbe, omaduse, tunnuse ja kvantiteedi järgi.³⁰

1 Definitiivne genitiiv näitab kohta, kus põhisõnaga väljendatud olend, ese või nähtus asub või kust ta pärineb (kohatäiend). Kohta märkivaks täiendiks võib olla pärisnimi. Näit. *Vanged mehed need Vargamäe omad*, arvasid kõrtsilised. (Tammsaare TO I 77.) *Kentuki Lõvi on mõttes, Kentuki Lõvi südan ei rõõmusta ükski asi*. (Luts Ke 294.) *«Sina muidugi mõisa kohe kaebamal» kohmab Huntangu teomes nurgast*. (Vilde MS 29.) *Autor viib lugeja Amasoonase selva padrikusse, Kesk-Aafrika ligipääsmatutesse soodesse, Aasia ja Austraalia kõrbesse ja Siberi taigasse*. (SV 1964 17.). Kohta võib märkida ka genitiivis üldnimi. Näit. *Mäestiku männid mühavad trotslikult*. (Tuglas T I 7.) *Kohisevad kopli kuused*.. (Merilaas R 75.) *Korduvalt on selles metsas käinud*

³⁰ Vt A. Laanest, op. cit., lk. 64—104 ja 123—149

üliõpilased-botaanikud uurimas saarte taimestikku. (Smuul KS 11.)

Siia rühma kuuluvad ka juhtumid, kus atribuudiks on kak või rohkem mõttekriipsuga ühendatud kohanime, mis märgivad vahemaad, distantst, liini või marsruuti. Näit. *Moskva—Varssavi kiirrong väljub kümne minuti pärast* (SV 1965 39) Esimeseks etapiks on *Tallinn—Pärnu lõigu ümberehitus*, teiseks *Lelle—Viljandi teeosa*. (RH 1965 252.) Seesugustes ühendites käändub ainult viimane sõna: *Tallinn—Liverpool—Riia—Tallinna laevavahendus*, *Tallinn—Pärnu—Kaliningradi lennuliin*.³¹

2 Definiitiivne genitiiv märgib aega, kuhu kuulub põhisõnaga väljendatud ese, olend või nähtus oma olemasolu, toimumise, kasutamisperioodi või paritolu poolest või millega ta on seotud (ajatäiend). Näit. *Ohel juulikuu pühapäeval olid Kihnus suured pulmad*. (Jõgisalu, J II 96) *Hikmet on minu jaoks XX sajandi suur inimene*. (Vaarandi UM 173.) *Professor võttis mind vastu laimatus sajandivahetuse stiilis sisustatud hämaras kabinetis*. (LR 1965 7/8 28.) *Ükski raamat ei suuda pakuda seda, mida võimaldab tänapäeva värviilm*. (Ed 1971 9)

3 Definiitiivne genitiiv märgib eset, olendit või nähtust, mille või keele heaks, jaoks, tarbeks on tehtud, valmistatud või korraldatud põhisõnaga väljendatud ese või nähtus (otstarbetäiend). Näit. *Koostati jargmiste matkade kava*. (RH 1964 196.) *Sinna ehitati suured lennukite maandumisväljad*. (RH 1964 196.) *Paistsid ka laualõikamise pukid ja ulal kõrgele mees, kes vahetpidamata kätega üles ja alla kõigutas*. (Tammsaare TO I 253.)

4 Definiitiivne genitiiv iseloomustab põhisõnaga märgitud laadi või tunnuse järgi (piiritlustäiend). Näit. *Poola ajakirjanik oli Tseilonil ainsas omalaadses elegantide koolis*. (NH 1971 2) *Ta käis vahakujude muuseumis* (RH 1970 273.) *Paraku ei olnud ma enam kooli tšempion* (Rannap, J II 184.) *MM-võistluste mäele Lahtis pääsesime detsembri keskpaika*. (Ed 1971 12.) *... seal on põuane patisaksa ilm nagu ikka*. (Vaarandi UM 22) *Temale kõlbas kõik, ka teise sordi kilud*. (Vaher K 214) *Ta on viienda kategooria krohvija*. (NH 1970 115) *Türit on naisturniir C-klassi korvpalluritele*. (NH 1971 2) *Surglepp on lahingutes esimese numbri pois*. (Kuusberg F 205)

Piiritlustäiendiks tuleb pidada genitiivis pärisnimesid, mis ei väljenda possessiivsust, vaid iseloomustavad või täpsustavad põhisõnaga väljendatu liik. Näit. *Artikkel annab ülevaate «Vanemuise» teatri arenguteest*. (SV 1970 42.) *Lehmade produktio-*

on oli «Avangardi», «Uue Tee» ja «Koidiku» kolhoosis ligi 1000 kg. (Mereste, KK 1963 37.) *Viljandis algavad Martin Kleini memoriaalvõistlused klassikalises maadluses*. (RL 1970 10) *Juba on terves vabariigis populaarseks saanud «Kuldse litri» ja «Nahkse palli» võistlused*. (NH 1971 12.) Seesugune piiritlustäiend esineb ka autasude ja preemiate nimetustes: *Monumendi tumepunasesse marmorisse on raiutud Võidu orden*. (OL 1970 251.) *24. oktoobril antakse välja «Kuldse adra» auhind*. (RL 1965 43.) *Teenete eest bulgaaria muusikakultuuri arendamisel on V. Avramovile antud Dimitrovi preemia*. (OL 1970 241.)

Siia rühma kuuluvad ka juhtumid, kus põhisõna määratlevad kaks või rohkem definiitiivset genitiivatribuuti: keele ja kirjanduse instituut, kirjanduse ja kunsti dekaad, laki ja piirituse segu, nikli vase ja terase sulam, kapsa, peedi ja kartuli silo.³² Näit. *Puberile tekib mingi higi ja tindi segu*. (Smuul J 38.) *See oli tore männi ja kuuse segamets, kus puud pilliroogudena vastu astusid tõusid, kõrgeid nagu pilvetoed*. (Sirge MR 365.)

Käsitletavasse rühma tuleb arvata veel pejoratiivse varjundiga väljendid. Näit. *Ma ei ole nendest kurjalooma kassidest kunagi hoolinud. Mis pagana lugu see on!* (Aavik E 217.) *«Need kuradi poisid» vannub väike tüdruk, «jälle tulid mulle kallale»*. (Luts J I 414.) (Vrd. lk. 291 adjektiivatribuute *paganama mees, kuradima nali, sindrima takistus*.)

5 Definiitiivne genitiiv märgib tegevus- või toimimisala, millega põhisõnas väljendatu on seotud (piiritlustäiend). Näit. *Idamaade ajaloo spetsialiste on meie vabariigis vähe*. (RH 1970 273.) *Tema töid kasutavad rea rahvamajandusharude praktikud*. (OL 1964 186.) *Toomas töötab kombinadis nahkehistöö vanemmeistrina. Siin uuritakse telemeetria ja raadioside probleeme*. (Smuul J 39.) *Nende esile tõusmisele on omajagu kaasa aidanud ka meie vaibakunsti rahvuslikud traditsioonid*. (Ed 1968 164.)

6 Definiitiivne genitiiv märgib olendit, eset või nähtust, kellele või millele on omane põhisõnaga väljendatud psüühilist või füüsilist laadi tunnus või omadus (piiritlustäiend). Näit. *Kõrtsis sünnib meeste kuulsus ja kasvab kangus*. (Krusten N I 17.) *Suurem osa meist ei tajunudki õieti ohu suurust*. (Smuul J 21.) *Pärtel mõõtis tühjaks jäänud seina laiust*. (Vallak V II 135.) *Ta kinnisus, tusk ja tigheidus olid leebunud*. (Vallak V I 195.) *Väga aktiivne kutsumata külaliste rühm nõudis sõna, et ... tõestada gravitatsioonilise perpetuum mobile võimalikkust*. (Naan, H 1970 10 21.)

³¹ Vt. E. Kindlam, *Sidekriips ja funktsioonid*. — «Keel ja Kirjandus» 1958, nr. 421

³² Vt. E. Kindlam, *op. cit.*, lk. 418.

7 Definitiiivne genitiiv esineb isikunimedes (piiritus-täiend), kui rahvakeelses tarvituses eesnimi asetseb omastava käändes oleva perekonnanime järel. Näit. *Nendest väärilistest saabus esimesena Silbri Tiit oma pojaga.* (Sirge MR 125.) *Sibritsa Antsuga sain tuttavaks aasta tagasi* (NH 1970 259.) *Nii umbes torkab Kassi Piretki... enda kõrval munakorviga ootavale Rihma Lainele.* (Sirge MR 572.) Vahel märgib genitiiv mõnda tantumat perekonnaliiget, kelle nime järgi põhisonaga väljendatud isikut nimetatakse. Näit. *Kus minu isa võis leppida, et Jaani Ants või Reedihe Villem temast rohkem leili võtavad!* (Kaal K II 23.) *Ja selle tiha esimeseks esemeks oli Laka-Leena Juku.* (Tuglas Vä 135.) Genitiivne täiend võib märkida vee, talu- või perenime. Näit. *Võllamäe Päärn seisis paigal, nagu peaks aru, mida teha* (Vilde MS 9.) *Malusel oli Oru rahvas, Hundipalu Tiit oma eidega, Võlla Juhan, Kingu Priidu, Vihukse Anton ja saunarahvas.* (Tammsaare TO I 296.)

Märkus 1. Kui isikut märkivas atribuutlises ühendis pole esimene komponent pärisnimi, vaid ülanimi, on see täiend kahtlusega ühendatud liitsõnaks. Seesuguses liitsõnas märgib genitiivne esikomponent

a) isiku päritolu- või asukohta. Näit. *Hiljem oli Andresel Sauna-Maaisega Pearu saarest saagist juttu.* (Tammsaare TO I 40.) *Ühel nusagusel silmapilgul astus klavet õpetaja vend, keda kõik hüüdsid Kooli-Juljuseks.* (Tammsaare TO I 475.);

b) ametit, töö- ja tegevusala. Näit. *Kupja-Priit nägi ainult muigavaid nägusid* (Vilde MS 11.) *Ta tarvitab keppi, millel on palju selgem keel kui Rehe-Mardi sõmurikkal suul.* (Vilde MS 5.) *«Näe, söökki saadeti Karja-Liinega mäele.»* (Sirge MR 86.) *Metsa-Märt tuli keskhommikul teatega, et leidnud värsket mägraõõne.* (Tuglas Vä 112.)

8 Definitiiivne genitiiv märgib mõõtu, määra või hulka, mis on põhisonaga väljendatud eseme, olendi või nähtuse tunnuseks (määra- ja hulga-täiend). Näit. *1—2 miili raadiuses katavad Aalsmeeri ümbrust trüfhooned ja lillevaljad.* (NH 1964 186.) *Kummagi klaasi servast jai puudu tapipealt sentimeetri jagu.* (NH 1967 93.) *Arvasin juba siis, et kõige rohkem lugupidamist vääri spordi ala on tuhande meetri jook.* (Rannap, J II 181.) *Meie selja taga, mõnekümne sammu kaugusel, algab mets.* (Luts J II 55.) *15 kilomeetri distant sil oli üks laskumine nii järsk nagu Kääriku seinamägi.* (Ed 1971 12.)

Märkus 2. Mõõtu märkiva genitiivtribuudi asemel võib esineda lühend. Näit. *Kuidas siis kulges 30 km sõit?* (NH 1968-32) *4×100 m teatejooksu* naistele võitis meie maa esindus. (NH 1970 170.)

Mõõdu- ja hulgasuht väljendavate ühendite hulka kuuluvad ka seesugused jaatumid, kus määra või hulka väljendab põhisona, omastavas olev täiend aga märgib neid esemeid või olendeid,

mille või kelle kvantumist kõneldakse. Näit. *On kasvanud suude hulka nii toas kui ka laudas.* (Tammsaare TO I 242.) *Soorand nagi... kõrgeid kastide virnu.* (Männik UM 287.) *Ilmus kolmest margist koosnev postmarkide sari.* (SV 1964 17.) *Röövlite alk pani kui hanekari kaagutades minema.* (Bornhöhe A 33.) *Konstruktorid rääkisid tähtsa näoga kuulajate enamikule arusaamatavalt tehnilisest terminist.* (Kaugver S 102.) *Kalaliikide rohkuselt on see haruldane madalik.* (Smuul KS 138.)

Ühenditega kaskede sületäis, traktorite karavan on analoogilised hulgasuht väljendavad ühendid põhiarv koos kaas-sõnaga + nimisõna genitiivis: *üle seitsme õpilase, alla viie tunni, kahekümne osavõtja ümber.* Seesugustel juhtudel märgib põhisonaks olev arvsõna või seda asendav number koos kaas-sõnaga ligikaudset hulka, genitiivis olev täiend nimetab neid olendeid, esemeid või nähtusi, mille või kelle hulgast kõneldakse. Näit. *Olime tookord vist üle kümne päeva pidanud lahinguid.* (Ed 1970 214.) *Järve sügavus on alla paari meetri.* (OL 1970 86.) *Talu kestab meil keskmiselt 100 päeva ümber.* (NH 1970 298.) (Vt. lk. 284 ja 317.)

9 Definitiiivne genitiiv esineb reduplikatiiv-täiendina, mis põhisona eri muutes kordamisega rõhutab põhisona, tõstab ta eriti esile ja intensiivistab tema tähendust. Näit. *Temale oli loodus Tammsaare moodi väljendades raamatute raamat.* (Ed 1972 75.) *Kirjanduslik sõna on filmikunsti aluste alus.* (NH 1971 13.) *Näitlejameisterlikkus on alati olnud küsimuste küsimuseks.* (OL 1972 29.) *Ta oli tõeline kuningate kuningas. Ja sedasi, näiliste pastelltoonide varjus avastab tragöödiate tragöödia.* (Ed 1971 304.) *Lõppude lõpuks saime ta kätte.*³³ Seesuguseid ühendeid võivad moodustada ka omadussõnad. Näit. *Lollide loll oled, va Luisalkäimal* (LR 1970 3-5 50.) *Noh vaatame, ons sul siit kult.* *Kulvade kult on Ivani-lisel.* (LR 1970 3-5 43.)

Definitiiivsete genitiivatribuutide puhul peatutagu ühel oma-pärasel liigilis-laadilise tähendusega atribuutide sarjal.

Maid, riike või territooriume märkivad pärisnimed on definitiivsed genitiivatribuudid lausetes nagu *10. juulil käis Nõukogude sõjaväemissioon Inglise mereministri juures.* (NH 1970 271.) või *Põhjamaade muusikapäevadel kuulsime Islandi,*

³³ Vt. L. Hakulinen, Suomen kielen rakenne ja kehitys. Helsinki-Keuhim, 1968, lk. 487; P. Mattila, A.-L. Mäenpää, V. Ruoppila, Sananiek-lä, Kielen ja tyylin opas. Helsinki, 1970, lk. 81; M. Mäger, Intensivistavad la, Kielen ja tyylin opas. Helsinki, 1970, lk. 81; M. Mäger, Intensivistavad la, reduplikatiivisõnad eesti murretes. — Emakeele Seltsi aastaraamat 12, Tallinn, 1966, lk. 94; K. E. Майтнянская, Венгерский язык III. Синтаксис. Москва, 1960, lk. 27.

Norra, Rootsi, Soome ja Taani autorite viimase kümne aastaloomingut. (SV 1971 2.)

Kohta märkivate pärisnimede kõrval esinevad täiendina kohanimest pärinevad väiketähelised sõnad. Võrreldagu lauseid *Võtsin osa mitteametlikest Soome meistri võistlustest.* (Ed 1971 10.) ja *Saun oli meil üks vägev asutus küll, ehkki just rooma saunaga võrrelda ei saa. Ja tänapäeva soome saunadega ka mitte.* (Kaal K II 19.) Teises lauses ei märgi kohanimelise päritoluga väiketähelised sõnad enam riiki või maakoha, kus miski asub, vaid märgivad põhisonaga väljendatu liiki või laadi.

Nende kohanimedest pärinevate täiendite sõnaliigilise kuuluvuse suhtes pole ühtset seisukohta. Grammatikaõpikutes on seesuguseid täiendeid kas peetud üldnimedeks, mis sisulisest küljest on omadussõnalised, vormi poolest aga nimisõnalised, nimelt nimisõnade omastavad käänded³⁴, või on nad arvatud pärisnimedest tulenenud mitteühilduvaiks omadussõnadeks³⁵. Nende täiendite arvamine ühte või teise sõnaliiki on olnud mõttevahetuse aineks nii varasematel aastatel³⁶ kui ka hiljaaegu. Ühed sõnavõtjad näevad seesugustes sõnakujudes nimisõnu³⁷, teised käsitlevad neid kui käändumatuid omadussõnu³⁸. Kolmandalt poolt ei peeta neid sõnu nende käändumatuse tõttu üldnimedeks, vaid tinglikult geograafiliste pärisnimede omadussõnalisteks vasteteks.³⁹

Pärisnimelaadiline täiend ei väljenda possessiivsust, vaid märgib omadust ja tunnust ning iseloomustab oma

³⁴ Vt. E. Muuk ja M. Tedre, *op. cit.* lk. 82–83.

³⁵ Vt. N. Remmel, E. Riikoja, J. Valgma, Eesti keele grammatika IX–XI klassile. Tallinn, 1964, lk. 20 ja 162–163; E. Vääri, Eesti keele õpik keskkoolile Tallinn, 1968, lk. 53; J. Valgma, N. Remmel, Eesti keele grammatika. 2. trükk. Tallinn, 1970, lk. 180.

³⁶ Vt. L. Kettunen ja J. V. Veski poleemikat: «Eesti Keel» 1932, lk. 157–158 ja 187; «Eesti Keel» 1933, lk. 26 ja 29.

³⁷ Vt. A. Viies, Hädas suure ja väikese algustähega. — «Keel ja Kirjandus» 1958, lk. 356–360; E. Uuspõld, Mõtteid nn. käändumatute omadussõnade ja nende kirjutusviisi puhul. — «Keel ja Kirjandus» 1958, lk. 422–426; M. Hint, Võõrpärisnimede ja nende tulehiste õigekirja vaieldavused. — «Keel ja Kirjandus» 1968, lk. 32–41 ja lk. 88–90; R. Karelson, Kas jälle käändumatu omadussõna? — «Keel ja Kirjandus» 1968, lk. 290–293.

³⁸ Vt. E. Nurm, Käändumatutest omadussõnadest. — «Keel ja Kirjandus» 1958, lk. 620–624; H. Sepamaa, Suure ja väikese algustähe küsimusest. — «Keel ja Kirjandus» 1958, lk. 496–498. Vt. ka Eesti keele grammatika I. Häälikuõpetus ja ortograafia. 2. vihik. — Tartu Riiklik Ülikool. Tartu 1964, lk. 160–162.

³⁹ Vt. Isiku- ja kohanimeliste täiendite ortograafias. — «Keel ja Kirjandus» 1958, lk. 694.

põhisõnaga nimetatud olendit, eset või nähtust selle päritolukoha, liiki, paiga, rahvuse, tõu vms järgi. Seesugane täiend väljendab kõigepealt rahvast, rahvust, keelt või ühiskondliku elu vormi: eesti rahvalaulud, läti keel, põhjaeesti keskmurre, prantsuse kirjanik, ameerika elulaad. Näit. *Esimene on araabia maades ja Euroopaski tunnustatud kirjanik.* (SV 1970 49.) Ameerika raamatukogudes on V. I. Lenini töid vene, inglise, prantsuse, saksa, hindu, indoneesia, hispaania, itaalia, hiina, türki keeles. (SV 1970 45.) *Jutt kandus Kesk-Aasia nõukogude vabariikidele.* (NH 1970 271.)

Sageli märgib kohanimest pärinev täiend põhisonaga nimetatut liiki, laadi või tüüpi tekke- või päritolukoha järgi: *rooma number, ungari muusika, kraakovi vorst, mulgi vammus, pariisl roheline, paabeli segadus, hispaania avang.* Näit. *Kõlab ka kuuluv viini valss.* (NH 1971 10.) Viimaks võttis ta sealt paberisse *mähitud toreda soome pussi.* (Männik UM 263.) *Bukaresti arhitektuuris võib leida itaalia ja kreeka mõju.* (OL 1971 13.)

Käsitletavasse rühma kuuluvad ka seesugused loomatõugude nimed nagu *tori hobune, saksa lambakoer, hollandi-früsi kari, leghorni kana.* Näit. *Direktor kinkis... külalisele viie araabia tõugu hobuse rakendi.* (OL 1964 80.) *Suurest ja keskmisest valgest inglise seast ja mustadest inglise sigadest rüügiti mahu ajaloolise eksootikata.* (Smuul KS 71.)

Pärisnimelaadiline täiend asetseb vahetult põhisona ees. Juhul, kui põhisonal on veel teisi täiendeid, paigutuvad need pärisnimelaadilisest täiendist ettepoole. Näit. *Sein meie ümber meenutas suurte aukudega emmentali juustu.* (LR 1965 7–8 80.) *Ühe nimeta luuletuse tõlkega meenutab Uno Laht... Tallinna vene poeeti Anatoli Gussevit.* (SV 1964 22.) *Lugesin läbi venekelse belgia luulevalimiku.* (Vaarandi UM 196.)

Pärisnimelaadilise täiendi ja tema põhisona sisulise kompaktisuse tõttu tuleb sellest atribuudist eespool asetsevaid laiendeid käsitada kui täiendeid, mis kirjeldavad, piiritlevad või määratlevad mitte üksnes põhisona, vaid kogu substantiivsest põhisonast ja seda laiendavast pärisnimelaadilisest täiendist koosnevat ühendit. Näit. *Ta puistas tule lähedale murule rohelisi türki ube.* (NH 1966 172.) *Ainult noor tatari pois oigas lubi une.* (Tali, K 108) *Kirendavad bengali tuled paiskusid tähtedena öösse.* (LR 1964 11–13 128.) *Praegu koostatakse suure eesti kirjanduse ajaloo käsikirja. Ilmus väikese prantsuse entsüklopeedia esimene köide. Üks hea inimene andis mulle kaasa suurepärast vanaaegse vene-saksa-prantsuse-inglise konversatsioonisõnastiku.* (Vaarandi UM 214.)

c. Objektiline genitiivtribuut

- 156 Objektiline genitiiv märgib olendit, eset või nähtust, kellele või millele on suunatud põhisonaga väljendatud tegevus, s. t kes või mis on põhisonaga väljendatud tegevuse objektiks (*genitivus obiectivus*). Genitiivse objektilise täiendi põhisonaks on tavaliselt transitivsetest verbidest tuletatud nimisõnad, neist kõige sagedamini *mine*-liitelised deverbaalid.

Objektilise täiendi põhisona märgib

a) tegevust. Näit. *Vällegi oli Matul tegemist tammi lõhkumise ga.* (Tammsaare TÕ I 141.) *Dokumentide kontroll läks väga kiiresti.* (Smuul J 12.) *Seega sai Krõõt loomade talttusel nii mõnigi kord hinge tagasi tõmmata.* (Tammsaare TÕ I 88.) *Esimese «kohe» ütleemisest oli möödunud peaaegu aasta.* (RH 1965 59.) *b, d, g helilist hääldamist võõrsõnades ja võõrnimedes esineb vahel haritlaste keeles;*

b) tegijat, tegevuse teostajat. Näit. *Kui leitnant Kaiwas ukseavast kummargil ruumi astus, tõusis kirja kirjutaja ning raporteeris sosinal.* (Männik UM 199.) *Hobuste talitaja Nelli Piit ütleb, et ta seda teeb.* (Smuul KS 27.) *Saanud endale väärilise abimehe .. kunagisest Paganini tantsijast Ülo Vllimaast, ütles juubilar kaaluka sõna ooperilavastajana.* (Ko 1970 50.)

Märkus. *ja*-liiteliste nimisõnade objekttäiend on üldiselt genitiivis (*eesti keele kõneleja, inglise keele oskaja*), sest *ja*-liitelist sõna ei peeta pöördsonavormiks, vaid substantiiviks, mis konstrueerub omastavalise täiendi ja mitte objektiga.⁴⁰ Oeldakse küll *loen raamatut ja armastan kirjandust*, kuid ei öelda *raamatut lugeja ja kirjandust armastaja*, vaid *raamatut lugeja, kirjanduse armastaja*.⁴¹ On tänelepanav, et *ja*-liitelise nimisõna objekttäiend on omastavas (*eesti keele kõneleja*), mineviku kesksõnast tuletatud *nu*-liitelise nimisõna täiend aga osastavas käändes (*eesti keelt kõnelnu, juüsilist tood teinu*), seega: *murrete uurija, aga murdeid uurinu, filosoofia õppija, aga filosoofiat õppinu* (vrd. lk. 295). Ilmselt on *nu*-lieline deverbaal, mida käsitatakse substantiivina, sailitanud *nud*-partitsiibile omased süntaktilised seosed (vrd. *murdeid uurinud teadlane, filosoofiat õppinud inimene*). Võib-olla *nu*-deverbaalide analoogia, võib-olla aga mingite *ja*-nimisõnades veel peitivate verbisugemete tõttu kaldutakse *ja*-liitelise põhisona korral tarvitama täiendit partitiivis, nagu *Vaimset tööd tegijate arv on suurenenud üle 5%*. (RH 1969 162.)

⁴⁰ Vt. E. Nurm, Kas tegijanimi ja teonimi on pöördsona vormid? — «Eesti Keel» 1933, lk. 161—165.

⁴¹ Vrd. Küsimusi vastuseid. — «Keel ja Kirjandus» 1961, lk. 441; J. Aavik, *op. cit.*, lk. 113

On juhtumeid, kus objekttäiend, ilmselt lause adverbiaalse elemendi toimet, ei saagi olla muus käändes kui partitiivis. Näit. *Mõndagi hakkas Allah aimama tol päeval, kui ta .. leidis Logina talust maad tahtjate hulgas ka Sassi nime.* (Sirge MR 317.) *Murko vanemad ja kõik poisid peitlalt hoidjad ei ole aga kuigi pettunud.* (ÕL 1972 36) Objektilist genitiivtribuuti ei ole võimalik kasutada sel korral, kui *ja*-liitelist põhisona laiendab adverb. Näit. *Eksameid edukalt sooritajate protsent suureneb vanematel kursustel.* (RH 1970 35.) *Täna kell 18 on loeng marksismi-leninismi teooriat iseseisvalt õppijale. Olukooli pääsevad kõik kõrgemat haridust eriti agaralt nõudlejad. Kongressi külaliste sautjaks paluti kõik inglise ja saksa keelt vähegi oskajad.* Nisugustel puhkudel on objekttäiend osastavas käändes.

d. Subjektiline genitiivtribuut

Subjektiline genitiiv märgib olendit või nähtust, kes või mis on põhisonaga väljendatud tegevuse sooritajaks (*genitivus agentis*) või teose loojaks (*genitivus auctoris*). 157

Omastavaline täiend nimetab olendit või nähtust, kes või mis midagi teeb, kellest või millest põhisonaga väljendatud tegevus või nähtus lähtub. Näit. *Läbi Visaku nutu ja teiste naeri kostsid Tali ja Tõnissoni juurde Tootsi sõnad.* (Luts Ke 248.) *Lapse hirmud on aimamatud, põhjatud.* (Vaarandi UM 15.) *Meie võistkonna võidud katkesid kolmandal etapil.* (Ed 1971 13.) *Väljast hämarusest kuuldus ööbikute meisterlikku laulu* (Vallak V II 69.) *All kividelt jääb vaikseks mere hingus / ning lehestikult taltub tuule käik.* (Sütiste, EL II 179.) *Arno pani tema liigutusi hinge kinni pidades tähele.* (Luts Ke 126.) Seesugustes ühendites võib põhisonaks olla genitiivtribuudiga märgitud isiku ütlus või väljend. Näit. *Isegi Loviisa «Mine ära!» oli niisama hea kui «Viimaks ometi!»* (Sergo P 20.) *Tema Kuidas on?» kõlas hoopis ärevalt.* (Promet M 46.) *Mida tähendab teie «hm?»* (NH 1967 133.)

Omastavaline täiend nimetab isikut, autorit, kes on põhisonaga märgitud teose loojaks või tulemuse saavutajaks. Põhisonana võivad seesugustel juhtudel esineda ka teoste nimed või pealkirjad. Näit. *Just eile sain aru, mis pärast suurte meistrite merepilte vaadates kuulen alati merekohinat.* (Luts J II 85.) *Akadeemik Wiedemanni «Eesti-saksa sõnaraamatul» on olnud väga suur mõju .. eesti rahvusliku kirjakeele arenemisele.* (Kask, KKIU I 154.) *Ta varus endale aega, et tutvuda Marie Underi luulevalimikuga.* (SV 1970 42.) *Tema 342,6 kg on 2,5 kilo võrra parem maailmarekordist.* (NH 1970 216.)

Genitivus auctoris'e rühma kuuluvad isikunimelised täiendid, mis märgivad vastava teooria, seaduse, süsteemi, reegli või teoreemi loojat, autorit: *Darwini teooria, Newtoni seadus, Linné süsteem, Mendeli pärvusreeglid, Pütagorase teoreem.* Näit. *Ent*

möödus raevalt viis aastat. kui *Schusteri, Lebedevi ja Blacketti* nii innukalt kaitsnud hüpoteesi .. oma sära kaotas. (EI 1967 2 12.) Samuti kuuluvad siia isikunimelised täiendid sellistes näitustes ja esemete nimetustes, mida kutsutakse nende kirjeldajate, uurijate, avastajate, leiutajate või koostajate nime järgi, näil *Celsiuse skaala, Wassermanni reaktsioon, Browni liikumine, Milioni proov, Newtoni binoom, Galilei pikksilm, Mohri kaalud, Ringeri lahus, Hoffmanni tilgad*.

Genitivus auctoris-le on lähedased juhtumid, kus pärisnimeline täiend märgib põhisõnaga nimetatud lavakuju loojat. Näit. *Salme Reegi Jüri on vembumees, kelle naer nakatab kohe saalis olijaid*. (NH 1968 31.) *Vaatajate lemmiktegelaseks on seekor. kujunenud Maila Rästa Kass*. (NH 1968 31.)

Subjektiliste genitiivatribuutide rühma kuuluvad juhtumid, kus täiendiks on kaks või rohkem sidekriipsuga või mõttekriipsuga ühendatud koha- või isikunime, mis märgivad tegutsevaid pooli või autorit. Seesugustes ühendites käänduvad kõik komponendid: *Gelleri-Fischeri kohtumine, Leiuse-Parmase paarismäng, Sagritsa-Kitse-Okka laemaal, Muugi-Tedre grammatika, Clapeyroni-Mendelejevi võrrand, Boyle'i-Mariotte'i seadus*.⁴²

Ühesõnaliste täiendite kõrval võivad nimisõnalise atribuudina esineda mitmesõnalised jutumärkides pärisnimed, nagu kirjan- dusteoste nimed *«Tõde ja õigus», «Eestlane ja tema isand», «Rumaluse ülistus», «Windsori lõbusad naised»; laulude nimed «Tihemetsa Tiina», «Kolm ametimeest»; kolhooside nimed «Uued Sihid», «Meie Jõud» vms. Kui seesuguseid nominatiivis olevaid pärisnimesid kasutatakse genitiivatribuudina, muudetakse neid nagu tavalisi nimisõnu: «Eestlase ja tema isanda» autor, «Rumaluse ülistuse» esimene osa, «Windsori lõbusate naiste» esietendus, «Keele ja Kirjanduse» lugejad, «Uute Sihtide» kolhoos, «Meie Jõu» kolhoos. Näit. A. H. Tammsaare «Tõe ja õiguse» probleemistik tundus talle lähedasega. (SV 1970 42.) «Pütsa matuste» peategelasteks on endine valgekaartlane .. ning kadaklik mõisnik. (Sirge, KK 1958 49.) Hiljem on mul heameel olnud tahele panna ka «Tihemetsa Tiina» ja «Kolme ametimehe» minekut rahva sekka. (Kaalep, KE 1967 11 14.) Kui aga jutumärkides pärisnimi ei ole nominatiivis, vaid koosneb obliikvakään- deis sõnadest või tervest lausest, siis see pärisnimi ei käändu ja tema muutmise vajaduse korral kasutatakse tema ees liiki märki- vat sõna *romaan, näidend, jutustus* vms., mida dekloneeritakse*

(jutumärkides pärisnimi on sel korral lisand). Seega ei ole kor- raldised järgmised ühendid: «Laseb käele suud anda» lavastamine (pro näidendi «Laseb käele suud anda» lavastamine), «Ja taamal laulavad metsad» III peatükis (pro romaani «Ja taamal laulavad metsad» III peatükis), ega lause «Tuulte pöörises» dramaatilise raskuspunkti üle on ägedaid vaidlusi peetud. (NH 1970 263.)⁴³

Ühel põhisõnal võib lauses olla mitu rinnastusseoses nimisõna- list või omadussõnalist täiendit, millest igaüks on sisuliselt seotud põhisõnaga, ilma et viimast seejuures korrataks. Kuigi seda laadi ühendid märgivad täiendite arvule vastavalt mitut objekti, on põhisõna ainsuses. Näit. *Pidulikult kõlasid saalis Tšehhoslovakkia, Nõukogude Liidu ja Eesti NSV hümn*. (RII 1969 268.) *Meeldivad olid ka Tähe, Eha ja Öne tänav oma rohelsega*. (Kruus, KK 1970 756.) *Tugevasti suurendasid põllu- majandussaaduste tootmist Mitšurini-nimeline, «Rahva Võidu», Kuusalu, Kaliniini-nimeline ja «Tuleviku» kolhoos ning Kostivere, Kehra, Vaida ja Ardu sovkhoos*. (RH 1971 10.) *Kairo kon- sulterib nõupidamise suhtes Sudaani, Saudi Araabia, Kuveidi ja Jeemeni AV riigipeaga*. (ÖL 1970 221.) Niisugustes ühendites võivad korduvateks täienditeks olla järgarvud või pärisnimest tulenevad sõnad. Näit. *Söögisaalid asuvad kolmandal, neljandal ja viiendal korrusel*. (RH 1970 284.) *Bussi tuleb rühm noormehi (7., 8., 4., 5. võim. 12. liinil) ja jääb tagumisele platvormile seisma*. (Ed 1971 5.) *Teos on ilmunud eesti, soome, poola ja bulgaaria keeles*.

Seesugune pruuk ei ole täiesti üldine ja järjekindel. Kirjakeele tarvituses kaldutakse mõnikord põhisõna kasutama mitmuses, kuigi ta iga täiendiga koos märgib ainult ühte, mitte mitut eset või nähtust. Näit. *Tal on keelatud viibimine Tallinna, Nõmme ja Paldiski linnades*. (Ko 1970 49.) *Imetlesime Kinzeljuri ja Aguli mägijärvi*. (ÖL 1970 301.) Põhisõna kõikuva tarvitusviisi tõttu ei selgu näiteks lausest *Saali ehtisid NSV Liidu, TSSV ja Eesti NSV riigilipud* (NH 1970 289), kas iga riigi lippe oli üks või mitu.

Korduvate täiendite põhisõna kasutatakse mitmuses, kui nende ainsuslike täiendite järel on mitmust märkiv lühend *jt., jm., jts., jms., vm.* või *vms.*, mis näitab, et selle täiendiga seostub mitu põhisõnaga nimetatavat objekti. Näit. *Tema luulet on tõlgitud inglise, prantsuse jt. keeltesse*. (SV 1970 49.)

Põhisõna on soovitatav kasutada mitmuses, kui seda nõuab mõtteselgus. Näit. *Aarne Viikli ja Endel Nirgi raamatud on*

⁴² Vt. E. Kindlam, *op. cit.*, lk. 420–421.

⁴³ Vrd. J. Aavik, *op. cit.*, lk. 81.

ammu läbi müüdnud (jutt on kahest eri raamatust, mitte nende autorite ühisest teosest). Istungjärgul kuulati ära täitevkomitee esimehe ja mandaatkomisjoni esimehe ettekanded (kummalgi eri ettekanne). Samuti on soovitatav mõtteselguse huvides tarvitada mitmuslikku põhisõna, kui selle ees on omakorda kokkuvõtvad laiendid. Näit. *Selgus ka, et Lauristini ja Pika tänava moeateeljeed valmistasid masstoodangut.* (ÕL 1970 221.) «Kalevi» «Tuleviku» ja «Jõu» kolhoosi juhatused kogunesid ühisel nõupidamisele. Vabariikliku ülevaatuse eel korraldavad Põlva Tartu, Viljandi, Pärnu ja Võru rajooni täitevkomiteede kultuuriosakonnad kohalikud ülevaatused. (Vt. lk. 434.)

* * *

Nagu eespool toodust nähtub, on genitiivse täiendi tähendusfunktsioonid ja esinemisalad väga laialdased. Kokkuvõtvalt märgitagu, et genitiivi põhiliseks, tsentraalseks tähendusfunktsiooniks on väljendada omamis- ja kuuluvussuhteid, nagu seda teeb possessiivne genitiivatribuut. Siia piirkonda kuuluvad juhtumid, kus märgitakse omanikust otseselt mõttes, millegi konkreetset omanikku (*poisi jalgratas*), aga ka juhtumid, kus märgitakse mingi osa kuulumist terviku juurde (*lapse käed, laua jalg*) või üksikindiviidi, üksiknähtuse kuulumist kollektiivi juurde (*tehase tööline, venna perekond*).

Täiesti teistsugune funktsioon on definitiivse genitiivatribuudi üsnagi diferentseeritud tähenduspiirkonnal, kus väljendatakse esemete sisemisi, kvalitatiivseid seoseid. Kõigepealt märgitakse siin tunnuse kuulumist eseme juurde ja antakse sellega esemele liigilis-laadiline tähendus. Genitiivatribuudiga nimetatud tunnuse abil märgitakse liiki ja laadi kohta järgi (*mäestiku männid*), aja järgi (*augustikuu ilm*), otstarbe järgi (*matkade kava*) või mõõdu poolest (*saja meetri jooks*). Edasi väljendatakse selles tähenduspiirkonnas seoseid omaduse või seisundi ja selle kandja vahel, kusjuures omadust või seisundit nimetab põhisõna, omaduse kandjat — genitiivatribuut (*ruumi kõrgus, vanainimese jõuetus*).

Eri tähenduspiirkonnad moodustavad subjekti- ja objektiühel väljendavad genitiivatribuudid. Mõlemal juhul on põhisõnaks tegevust märkivad substantiivid, kuid ühel juhul määratleb genitiivatribuut seda tegevust tegija seisukohalt (*neidude naer*), teisel juhul objekti seisukohalt, millele see tegevus on suunatud (*raamatute kirjutamine*).

Omastavas käändes nimisõna täiendina asetseb tavaliselt oma põhisõna ees (*instituudi direktor, uurimistöö tulemused*). Üksnes luulekeeles paigutatakse genitiivatribuut mõnikord põhisõna

järele: *Me rinnus ärganud on tahe visa / uut lehekülge keerda ajaloo.* (Kärner, EL II 68.) *Rand see tuuline, / rand see tormide: / tormist tugevam / on mu armastus.* (Merilaas R 100) Kui põhisõnal on peale nimisõnalise genitiivatribuudi ka omaduslaadine täiend, määrab nende laiendite omavahelise paigutuse lähedam või lõdvem sisuline seos põhisõnaga, laiendi rõhutamine ja mõtteselgus.⁴⁴

Märkus. Omastavalise täiendi ja tema põhisõna vahele ei paigutata kõrvallauset. Korrektses keelepruugis ei esine lauseid nagu *Need on teatrikulastajate, kes jälgivad iga uut etendust, asjatundlikud arvamused*. Selle asemel öeldakse: *Need on iga uut etendust jälgivate teatrikulastajate asjatundlikud arvamused*.

3. OSASTAVAS OLEV NIMISÕNA TÄIENDINA

Peale omastavas seisva atribuudi on mitmesugustes käändes vormides esinevatest nimisõnalistest täienditest kõige rohkem larvitatavad osastavas olevad täiendid. 158

Osastavas olev nimisõna täiendina märgib kõigepealt põhisõnaga väljendatud olendi, eseme või nähtuse liiki ja laadi. Tavaliselt on sellisel partitiivsel täiendil omakorda ees veel omadussõnaline või nimisõnaline täiend, mis konkreetsemalt iseloomustab ja määratleb liiki ja laadi sordi, tõu, tüübi, kasvu, värvi vms. poolest, nagu *suurt kasvu noormees, tumedat värvi silmad, halli kiudu juuksed, uut laadi elamud, teist sorti kaup, mitut liiki mimesed, mitut moodi süstikud, linna tüüpi asula, vikerkaare värvi aknaruudud*. Näit. *Kiirel oli uut moodi pintsak seljas.* (Luts Ke 113.) *Ega ta olégi suurt asja koer.* (Tammsaare TO I 376.) *Pigem võis öelda, et ta kogu oma peenikese keha juures oli hästi toidetud nagu head tõugu iluloom.* (Roht K 265.) *Ta oli hoopis teist masti mees.* (Tumme, K 417.) *Sa viska silm peeglisse, siis näed, mis sorti töötaja sa sind praegu peetakse.* (Sirge MR 136.) *Istu siia punast kirja tekile, eit.* (Niit L 81.) Seesuguseid täiendeid märgib oma grammatikas juba Eduard Ahrens.⁴⁵

Osastavaline liigi- ja laaditäiend asetseb tavaliselt oma põhisõna ees.

Liiki ja laadi märkivas rühmas on põhisõna laiendiks osastavas olev nimisõna; selle ees asetsev ning seda lähemalt määrav nimi-, omadus-, arv- või asesõna kirjutatakse osastavali-

⁴⁴ Vt. N. Remmel, *op. cit.*, lk. 282–283, J. Valgma, N. Remmel, *op. cit.*, lk. 267–268.

⁴⁵ Vt. E. Ahrens, *op. cit.*, lk. 22–23.

sest täiendist lahku: *sauna moodi maja, baraki tüüpi hoone, uut laadi elukord, esimest sorti jahu, kolmandat liiki juhtumid, viien dat järku osataitja, seda laadi käitumine, iga liiki taimed, eri tooni värvid*. Näit. *Seljas roheliseruuduline kääritud käistega särk, jalas liiva värvi kalifeed*. (Rannet N 82.) *Seda sorti tegelased on riukaid täis*. (LR 1964 11—13 27.) *Mis parata, säärast laadi küsimused alluvad rohkem emotsioonidele*. (Vaarandi UM 239.)

Erinevad on juhtumid, kus osastavaline täiend tuleneb liitsõnast. Näit. *Kuulajaile olid meelde jäänud nii meloodia... kui ka helepruun põikvööti seelek*. (Vaarandi UM 95.) *No nende kombed on ju teada: mitte ei salli lihtsat maatõugu looma*. (Tuglas T III 282.) *Isegi üks omapead jäetud linalakka laps hiilis kiktvarvul poodi*. (LR 1967 7 21.) *Ivan Afrikanovitš võttis karbuse peast ja toppis oma karusnahka labakud selle sisse*. (LR 1970 3—5 16.) (Vrd. lk. 290 toodud juhtumeid liivakarva riie, pikarõitu juuksed, puhastverd koer, poisikeseohtu noormees, isevärki inimesed, kus partitiivne põhisõna oma eelneva laiendiga on kujunenud käändumatuks liitomadussõnaks.)

Teiseks on eesti keeles väga levinud atribuudiliste ühendite tüüp, kus põhisõna märgib mingit kvantumit, millegi hulka, määra või kogust, osastava vormis täiend aga näitab neid olendeid, esemeid või nähtusi, kelle või mille hulgast või osast kõneldakse (tervikutäiend) *tilk vett, hunnik kive, tükk riiet, parv linde*. Sellistes ühendites asetseb partitiivne täiend oma põhisõna järel.

Kvantumit väljendavates atribuudilistes ühendites on põhisõnaks tavaliselt substantiiv, mis märgib

1) rühma, kogu, hulka: *rühm õpilasi, salk lapsi, grupp matkajaid, polk sõdureid, hulk jalakäijaid, kimp lilli, koorem õlgi, kott vilja, kuhi heinu, kart lambaid, sületäis puid, riitlitäis raamatuid*.

2) millegi osa: *osa inimesi, enamik lapsi, pala leiba, viilukas saia, kamakas liha, tükike võid, terake tõtt, raasuke sõprust, kübemeke soojust, põrmuke headust*;

3) mõõtu: *kilomeeter maad, verst teed, küünar riiet, meeter paela, kilogramm suhkrut, gramm kulda, tonn metalli, nael võid, vakamaa põldu, hektar heinamaad; pudel limonaadi, ämber vett, tass kohvi, kann õlut, taldrik suppi, purk moosi, torbik marju, korv kartuleid, klaas teed; aasta retsimist, nädal puhkust, tund tööd, silmapilguke viivitust, piivuke aega*.⁴⁶

Partitiivsete atribuutide põhisõnu on väga palju; nendena võidakse kasutada nimetusi, mis märgivad väga mitmekesiseid ese-

⁴⁶ Vrd. A. Penttilä, *op. cit.*, lk 367.

meid ja nähtusi, millega võrreldakse atribuudi poolt väljendatu hulka või suurst. Eriti rohkesti kasutatakse mitmesuguseid sõnu ebamäärase hulga väljendamisel.⁴⁷ Näit. *Arvan, et see on terve kompleks noore põlvkonna probleeme*. (Vaarandi UM 177.) *Liukjas laviin pilvi peatus just kolhoosi kohal*. (Vahter K 5.) *Merel on aga lainetesse vajumas Ikaros — tilluke täpp suurt tragöödiat*. (Vaarandi UM 211.)

Täienduse järgi liigituvad kvantumit märgivad atribuudilised ühendid järgmistesse rühmadesse:

1) osastavaline täiend märgib ainet või materjali, põhisõna näitab selle aine või materjali konkreetset kvantumit: *tonn suhkrut, tsentner vilja, purk koort, tegu leiba, piibutäis tubakat*. Näit. *Olikond riiet ja rublake raha, / töö puures talu-poolt pastlad*. (Raud, EL II 219.) *Asjaliku ilmega ruttasid paar õlistes tunkedes remondimeest seapraadi sööma ja pude-lit õlut jooma*. (Traat I 30.) *Pakk värvi, süld ketti, ... kah-l roogu katuse parandamiseks*... — iga pisimgi asi seostus Matvei juures veidralt võlgasetundega. (Smul KS 194.) *Lauale kantakse särisev vardatäis šašlõkki*;

2) osastavaline täiend märgib nähtust, tegevust või omadust, põhisõna aga näitab selle ebamääraselt kvantumit, ulatust, kestust: *hulk õnne, terake lahkust, kübeke aega, laik päikest, killuke taevast, hetk peatust, viivuke puhkust, silmapilguke mõtlemist*. Näit. *Siin leidus väikeses lahekeses ka lapp liivaraanda*. (Tuglas T III 189.) *Alles hiljuti oli sadanud saps ägedat äikesevihma*. (Männik V 19.) *Jaagu pilku tekib kübeke soojust*. (Rannet N 272.) *Eks tal tsipake ole õigustki*. (Kaugver S 173.);

3) osastavaline täiend märgib esemeid, olendeid või nähtusi ja põhisõna näitab nende hulka või määra: *rodu autosid, vinn raamatuid, kuhi pabereid, sülem tulpe, salk ratsanikke, rood sõdureid, toatäis inimesi, trobikond poisiklutte, sari oskussõnu, loendamatu arv tulesid, hulk häält*. Näit. *Mu ees lebab terve pakk kirju*. (Parve M 14.) *Sain seinalehe jaoks seeria karikatuure*. (Smul J 39.) *Aknast langes sisse vihk päikesekiiri*. (Sirge MR 188.) *Koolilapsed tõid kokku väärtusliku kollektiooni ränikivist tööriistu*. (NH 1967 280.)

Erinevus eespool toodud kolme rühma vahel seisab selles, et kahes esimeses rühmas väljendab atribuut ainet, esemeid või nähtusi, mis üldiselt ei jagune samaliigilisteks selgelt piiritletud üksikosadeks, kolmandal juhul aga väljendatakse sellist kogu või

⁴⁷ Vt. A. Laanest, *op. cit.*, lk 210–211.

hulka, mis koosneb üksikutest esemetest või olenditest. Selle tõttu on täiend viimases rühmas mitmuse osastavas.⁴⁸

Märkus 1. Partitiivse nimisõna asemel võib täiendina esineda nimisõna funktsiooniks kasutatud omadussõna, arvsõna, asesõna või kesksõna. Näit. *Sin on kuud, vesi ja ainult väike laik rohelist. Palun mulle tükike seda kolmandat. Osa seesuguseid jääb käsitlesest välja. Lonksuke karastavat on kuumaga väga mõnus.*

Märkus 2. Kui osastavahne täiend märgib konkreetset eset, olendit, kindlat paika, ajavahemikku või muud tervikut, põhisõna aga väljendab selle terviku osa, nagu tükik pürideda, lapike põldu, osa metsa, enamik inimesi, on võimalik osastavalise täiendi asemel tarvutada seestüllevas olevat täiendit, mis täidab sedasama funktsiooni: tükik piiristast, lapike põllust, osa metsast, enamik inimestest (vt lk. 327).

Märkus 3. Osa partitiivse täiendiga ühendeist on võimalik muuta kas genitiivatribuudiga ühendeiks, nagu sari oskussõnu — oskussõnade sari, rühm geoloogide — geoloogide rühm, enamik näitlejaid — näitlejate enamik, või genitiivse esikomponendiga liitsõnadeks, nagu *Kui poiss küsimiseks suu lahti teeb, rändabki pudrukoorem* (= koorem putru) talle suhu. (NH 1964 115.) Mitte kõik ühendid pole asendatavad. Oeldakse küll toatäis inimesi, kuid mitte inimeste toatäis. Ei saa asendada ka selliseid ühendeid nagu taldrik suppi, tass kohvi, klaas teed; nende ühenditega väljendatavat mõtet ei anna edasi sõnad supitaldrik, kohvitass, teeklaas.

Atribuudilistest ühenditest, mis koosnevad põhiarvust ja nimisõnast, kuuluvad vaadeldavasse rühma need juhtumid, kus põhiarv on lauses aluseks või sihitiseks ja esineb kas nimetavas või osastavas käändes. Nendel puhkudel on arvsõna ühendi põhisõnaks ja teda laiendab osastavas käändes olev nimisõna: *kaks venda, neli korstnat, seitsekümmend eluaastat, kuus sada kolmkümmend rubla, sadat inimest seal küll polnud, nägin kolme lindu, pool maad on küia, veerand liurit koori*. Seesugustes ühendites nimetab põhisõnaks olev arvsõna millegi arvulist määra ja osastavas olev täiend märgib neid esemeid, olendeid või nähtusi, millede arvust või määra mõeldakse (vt. § 27). Teiste hulka, mõõtu ja määra märkivate põhisõnade korral on täiend harilikult mitmuse osastavas (*hulk raamatuid, salk poisse*), arvsõnade puhul aga ainsuse osastavas (*neli raamatut, kolm poissi*).

Märkus 4. Kui põhiarvu täiendiks peval partitiivsel nimisõnal on omadussõnaline täiend, on ka see ainsuses. Näit. *Ogtsin kolm ilusat roosi. Sain endale koguni neli nitsugust raamatut. Esitati kaks üsnagi vaieldavat ettepanekut*. Kui omadussõnaline täiend asetseb arvsõna ees, laiendab ta sellest mitmuslikku põhiarvu ja on selle tõttu harilikult mitmuses. Näit.

Annan need väga ilusad kolm roosi oma emale. Mul on olemas needsamad neli raamatut. Üsnagi vaieldavad kaks ettepanekut lükati tagasi

Märkus 5. Mitmes sõnas kirjutatud põhiarvud, samuti mardarvud moodustavad ühe lauselikkme ja neid peetakse koos atribuudilise ühendi põhisõnaks. Näit. *Homme saavad tunnistuse kuuskümmend kolm meie kooli lõpetajat. Suvepäevadest võttis osa kolm tuhat nelisada kaheksakümmend kaks neidu ja noormeest. Neli viiendikku maad oli metsa all. Lattu toodi kaks ja pool tonni suhkrut. Öige vastus on kuus kaks viiendikku meetrit.*

Atribuudilise ühendi põhisõnaks olev arv võib olla väljendatud ka numbritega. Näit. *Loteriil loositi välja 21 sõiduautot.* (NH 1965 294.) *Laeva pikkus on 103 meetrit, laius 14 meetrit.* (Smuul J 23.) *Keskkatikul on säreistusaajad $\frac{1}{30}$ kuni $\frac{1}{500}$ sekundit.* (RH 1967 278.)

Analoogilised vaadeldavate ühenditega on juhtumid, kus põhiarvu asendab hulka märkiv täht. Näit. *Saame teada, et osakonnas A on järjekorras a inimest, osakonnas B b inimest ja osakonnas C c inimest.* (Ed 1972 27.)

Märkus 6. Põhiarvu märkimisel kirjutatakse miljonist väiksemad arvud tavaliselt numbritega. Näit. *GOELRO plaan püstitis ülesande ehitada jõe jaama võimsusega 60 000, 80 000 ja 100 000 kilovatti.* (RH 1970 296.) Miljonite puhul kas kirjutatakse kogu arv numbritega, nagu *Võimsa sead meiga hakatakse aastaks tootma 270 000 tonni kivisüti* (Ko 1970 50), või allilegemist on täisarvuga, kirjutatakse miljon sõnaga ja seda täpsustav arv numbritega, nagu *1000. aastal elas maakeral 280 miljonit inimest.* (OL 1970 285.) Miljonist suuremad arvud kirjutatakse tavaliselt numbrite ja sõnade ühendina, nagu *1965. aastal oli elanikke 3 miljardit 300 miljonit.* (OL 1970 285.) Ei soovitata kirjutada 2,5 kuni 3 tuhat rubla, vaid 2500 kuni 3000 rubla; mitte 700,3 tuhat inimest, vaid 700 300 inimest; mitte 3,75 miljonit kW, vaid 3 750 000 kW.

Erandiks põhiarvude hulgas on arvsõna üks. Substantiivi ees on põhiarv üks omadussõnaline täiend, mis muutub ja ühildub oma põhisõnaga: *üks pilet, ühte piletit, ühe piletiga* (vt. lk. 281). Põhiarv üks on atribuudilise ühendi põhisõnaks, kui talle järgneb teda laiendav nimisõna kas mitmuse osastavas või seestüllevas.

Kui nominatiivis olevat arvsõna üks laiendab olendeid, esemeid või nähtusi märkiv mitmuslik substantiiv, substantiivina kasutatud adjektiiv, pronoomen või jargarv, esineb täiend mitmuse osastavas. Näit. *Üks meie sagedasi kaaslasti oli lunat menukalt esitanud...* (Vaarandi UM 65) *See oli üks esimesi lapsepõlvemälestusi.* (LR 1963 47 20.) *On ju tema üks meie tänaste päevade noori.* (SV 1964 16.) *Päev on üks neid, mida veel*

⁴⁸ Vt. A. Laanest, op. cit., lk. 203

kuldab ... kojusaabumise rõõm. (Vaarandi UM 54.) *Üks esimesi kes rivist välja astus, oli Uno.* (NH 1964 46.)

Selline partitiivne ühend esineb harilikult ainult sel korral, kui põhisõna üks on nominatiivis ja on lauses kas aluseks, näit. *Siin toimus üks esimesi Georg Otsa esinemisi* (Haldre, K 497), öeldistateks, näit. *Ülo Nurmsalu oli üks korraldajaid* (NH 1964 33), või sihitiseks, näit. *Tööle võeti üks kohakandidaate.*

Nagu märgitud, esineb kõnealuse ühendi põhisõna üks tavaliselt nominatiivis. Teistes käänetes ei ole ta enam atribuutlilise ühendi põhisõna, vaid omadussõnaline täiend. Vrd. näiteks sõnaühendeid *üks paremaid õpilasi, üks tugevamaid kolhoose, üks omapärasemaid kunstnikke* esinemusega lausetes nagu *Nüüd on siin rajooni ühe tugevama kolhoosi südamik* (Vaarandi UM 118) või *Sind peetakse üheks paremaks õpilaseks klassis.* (NH 1964 115.)

Osastavalise täiendi asemel võib numeraali üks, samuti teisi arvsõnu ja arvsõnana kasutatud sõnu laiendada ka seestütlevas olev käändsõna, mille funktsiooniks nagu partitiivilgi on näidata üht või mõnda paljude hulgast: *üks õpilastest, üks noortest, üks nelst, kolm tütardest, kaks kolmandikku pindalast, kolmveerand inimestest* (vt. lk. 327).

Põhiarve alates kahest (*kaks, viis, tuhat* jne.), samuti murdarve, kui need esinevad nimetavas või osastavas, laiendab alati osastavas olev nimisõna. Näit. *Ta loeb üliõpilastele kolme distsipliini.* (OL 1964 41.) *Observatooriumini oli ainult veerand tundi sõita.* (Unt E 58.) *Poolt maad pole enam jäänud käia. Me polnud veel nelja meetritki ära käinud, kui sattusime esimesele takistusele.* (NH 1964 94.)

Põhiarvu osastavalise täiendi juurde võib omakorda kuuluda partitiivis olev nimisõnaline täiend, mis esimest täiendit lähemalt määratleb ja täpsustab, nimetades olendeid, esemeid või nähtusi, kelle või mille hulka või mõõtu põhiarvu täiend nimetab. Näit. *Pulmadeks kingiti küünlalühter, / kaks paari kahvleid ja nuge.* (Raud, EL II 219.) *Tuhat versta meil veetut kõrbe on ees.* (Merilaas R 67.) *Järgnes poolteist tundi traalimist, põnevust, pinevat kaluriootust.* (NH 1964 59.) *Kaarlil enesel oli seljas pool tosinat kartulikorvi.* (Hint TRd I 5.) *Jooksurajale asus kaks esimest rühma võistlejaid.*

Põhiarvu laiendav eesasendis pronoomen seisab tavaliselt mitmuses: *Seekord kaasneb vastusega omamoodi melanhoolne saatemuusika — needsamad viiskümme aastat.* (RH 1972 8.) Kui aga arvsõnaühendiga väljendatut käsitatakse kui ühtset tervikut, võib atribuutasesõna olla ainsuses: *Kõik see kaks nädalat meie puhkusest aina sadas.* (Vt. lk. 279 ja 284.)

Märkus 7. Eri juhtumid on arvsõnaühendid, kus üheks komponendiks on ligikaudset arvu märkiv põhiarvu ja kaassõna *üle, alla, ümber* vms ühend, teiseks komponendiks genitiivis olev nimisõna, nagu *üle kümne raamatu, alla kuue päeva, nelja nädala ümber*. Analoogiliselt tapset arvu märkivate ühenditega on kõnealustes ühendites põhisonaks põhi arvu ja kaassõna ühend ning genitiivne nimisõna selle täiend. Näit. *Rahvuslik tulu on kasvanud üle kaheksa korra.* (NH 1970 169) *Aastas tuleb 6000 väljakutse ümber, enamik neist talvekuudel.* (OL 1970 271) Võrreldagu lauseid: *Ta kirjutas kuus kirja — Ta kirjutas üle kuue kirja. Sõit kestab viis päeva — Sõit kestab alla viie päeva. Kalapüügile läks sada laeva — Kalapüügile läks saja laeva ümber.* Laiendatud arvsõnaühendites esineb vaadeldavate juhtudel esimene täiend omastavas, teine osastavas käändes. Näit. *Lattu toodi alla kümme tonni suhkrut* (vrd. kümme tonni suhkrut). *Tal oli kolme tosinat ümber nuge-kahvleid* (vrd. kolm tosinat nuge-kahvleid). *Tjumeni naftatooljad annavad tänava üle 30 miljoni tonni vedelikku.* (RH 1970 273.)

Märkus 8. Põhiarvu täiendiks olevate määrsõnade (peaaegu sada meest, täpselt kuus tundi, ainult 3 rida) kohta vt. lk. 348.

Märkus 9. Põhiarvu täiendiks on sõnad *minus* ja *pluss*. Näit. *Sooja on pluss üks kuni pluss viis kraadi.* Sõnade *pluss* ja *minuse* asemel võib seista vastav märk ning arvsõna asemel number. Näit. *Õhutemperatuur +2 kuni +3, Tallinnas —1 kuni +2 kraadi.*

Täpset arvu märkiva arvsõna asemel võib partitiivse täiendi põhisonaks olla ebatäpset, ligikaudset arvu väljendav kaksikarvõna: *paar-kolm inimest, seitse-kaheksa tundi, kümme-viisteist lehekülge.* Näit. *Seal rippus kaks-kolm liikumatut pilvelinti.* (Tuglas T III 337.) *Värvast tõesti vahib kolm-neli iroitavat poisiklutti.* (Luts J I 387.)

Osastavas olev täiend laiendab ka kaht põhisonadeks olevat arvsõna, mis väljendavad umbkaudset arvu ja mida ühendavad sõnad *või* ja *kuni*: *kümme-või üksteist raamatut, kuus või seitse kilomeetrit, üks kuni kaks tundi, kolm kuni neli lauset.* Näit. *Kaks või kolm valangut vihises üle tema pea kaugusse.* (Männik UM 260.) *Kõik nad elasid kahe- ja kolmetoalistes majaherikes, mille eest tuli kümme kuni kahesteist dollarit kuus tundi maksta.* (LR 1967 7 21.)

Käsitletud atribuutliliste ühenditega on analoogilised need juhtumid, kus põhisonaks on ebamäära hulka või arvu märkivad sõnad *paar, mitu, mitu-setu, kümme-kond, sadakond, mitukümme, mõnikümme, paarkümme, poolsada, paarsada, mitusada, mõnisada, musttuhat* jt., täiendiks aga partitiivis olev nimisõna. Näit. *Paar tuvikest keerles torni ümber.* (Tuglas T III 132.) *Kui staabiülem kohale jõudis, oli õpetaja juba mitu-setu kastitait mörti müürile vinnanud.* (NH 1964 194.) *Kümme-kond vana pedakat mäenukil on mälestus Vargamäe endisest aust ja uhkusest.* (Tammsaare TÕ I 65.) *Kaalumis- ja soolamisruum oli mitukümme meetrit eemal.* (Smuul KS 99.) See

saar on ainult mõnisa da sammu pikk.. (Liiv T 99.) Lauulaegastes oli sõna tõsisel mõttes musttuhat äripaberit. (Liiv 1967 7 18.)

Märkus 10. Arvsõnaühenditest erinevad ühendid rohkesti rahvast, külla, maad, tahe inimesi, kus põh. naks on määrsõna ja seda laiendav partitiivne nimisõna on maarus.

Atribuudilistes ühendites, kus põhisõnaks on põhiarv ja täiendiks partitiivis olev nimisõna, asetseb arvsõna tavaliselt nimisõna ees. Kui aga arvsõnaühendis ei väljendata arvu täpselt, vaid ligikaudu, paigutatakse arvu märkiv põhisõna täiendi järele. Näit. Autod sõitsid kilomeetrit seitse-kahesada mööda kõrvalisteid (Männik UM 292.) Neid oli tükk kolmkümneid. (Smuul J 250.) Tundi kolm lõõpisid poisid samas, siis arvasid et ehk aitab. (Tammsaare TÕ I 455.)

Osastavalise täiendi esinemise suhtes märgitagu kokkuvõttevalt, et partitiivis olev nimisõna on atribuudiks ainult sel juhul, kui tema põhisõnana esinev kvantumit märkiv nimisõna, põhiarv või arvsõna asendav sõna, on aluse või sihitise käändeis. Põhiarv või selle funktsioonis tarvitav sõna esineb partitiivsele ühendites ainult ainsuse nimetavas ja osastavas, hulka märkiv nimisõna põhisõnana võib aga peale ainsuse nimetava ja osastava esineda ka ainsuse omastavas ning mitmuse nimetavas ja osastavas, näit. põllul on kuhi kartuleid; vedasime kokku terve kuhja kartuleid; nägime põllul suurt kuhja kartuleid; põllul olid suured kuhjad kartuleid; nägime terveid kuhje kartuleid; lattu saabus tonn apelsine; kauplus tellis tonni apelsine; päev läbi müüdi seda tonni apelsine; on saabumas mitmed tonnid apelsine; teel riknes mitmeid tonne apelsine.

Näiteid osastavas oleva täiendi kohta, mis laiendab partitiivis esinevat põhisõna: Ainult mõned poisid lennutasid kaht kiike. (Tuglas T III 456.) Letile naaldudes silmitses ta vaadi ümber istuvat kolme meest. (LR 1964 11—13 70.) Masti tipp seisab nagu eraldi teda ja paari meetrit saatja-antenne valgustab mastituli. (Smuul J 60.) Need, kes ei võinud endale klaasikest veini lubada, jõid kruusist vett. (LR 1964 11—13 71.) Ole hulga aja nägime ka tervet parve linde ja suuri lendavaid kalu. (Smuul J 244.)

Näiteid osastavalise täiendi kohta, mis laiendab ainsuse genitiivis esinevat põhisõna. Seesugustel juhtudel on hulka väljendav substantiivne põhisõna lauses täissihitiseks. Näit. Ta lõikas tüki leiba.. (NH 1964 54.) Mu nagu punetab, eriti nina, nagu oleksin ära joonud terve liitri piiritust. (Smuul J 90.) Siis hakkas ta kujutlema, kuidas saab terve kastitäie kaalikaid. (Tuglas T III 25.) Ootamatult elustuvad vahel lapsepõlvesõnad, tuues kaasa trobikonna värve, lõhnu, pilte. (Vaarandi UM 177.)

Kui põhiarv või selle funktsioonis tarvitatud sõna ei esine ainsuse nimetavas või osastavas ja kui kvantumit märkiv nimisõna ei ole sihitise käändeis (ainsuse või mitmuse nimetavas ja osastavas ning ainsuse omastavas), vaid on mõnes muus käändes, ei ühendu nendega enam partitiivne täiend. Kõikide muude ühendite korral on atribuudilise ühendi põhisõnaks nimisõna, kus arvsõna, selle funktsioonis esinev sõna või kvantumit märkiv substantiiv on täiendiks, mis nagu adjektiiv oma põhisõnaga käändes kongruuerub. Võrreldagu näiteks järgmisi lausepaare: laos oli kolm (põhisõna) tühja kaubakasti (täiend), aga: Toad tundusid talle kolme (täiend) tühja kaubakastina (põhisõna). Me ei näinud neid kahte (põhisõna) meest (täiend), aga: Meile jutustati neist kahest (täiend) mehest (põhisõna). See ei kestnud kümme (põhisõna) tundi (täiend), aga: See ei kestnud kümneid (täiend) tunde (põhisõna). Linnas on mitu (põhisõna) muuseumi (täiend), aga: Külastasime mitmeid (täiend) muuseume (põhisõna). Rühm (põhisõna) õpilasi (täiend) läks ekskursioonile, aga: Õpetaja läks rühma (täiend) õpilastega (põhisõna) ekskursioonile. Osa (põhisõna) poisse (täiend) usutab, aga: Osal (täiend) poistel (põhisõna) on usud.

Näiteid atribuudiliste ühendite kohta, kus arvsõna, selle funktsioonis tarvitatud sõna või hulka märkiv nimisõna on ühilduvaks täiendiks: Hõbedat on ühes tonnis vees 1 milligramm. (ÖL 1970 267.) Ta garderoob oli kuivanud kokku kahele päevasärgile ja kahele lipsule. (Vaarandi UM 64.) Lett oli meisterdatud poolest tosinast vaadist. (LR 1964 11—13 9.) Seal jätkub jääd veel päevaks paariks. (Merilaas R 107.) Ega te keeldu tassist kuumast kohvist? (NH 1964 125.) Mirjam kuulas ja mõtles.. tervele karjale valgetele hobustele. (A. Beekman V 17.)

Märkus 11. Peale arvsõnaühendite esineb muudki juhtumeid, kus täiendiks on osastavas käändes nimisõna. Näit. Kolmandat aastat ülem Laine Rander arvas, et hea on, kui moodustub tuumik niisugustest kasvatajatest. (Ed 1971 237.) Mis on sel kõigel pstmust oma teed minekuga? (LR 1972 14 36.)

Eesasendis partitiivne atribuut laiendab ka

1) ja lütelist deverbaali, eriti kui sellel on määruslikke laendeid. Näit. Unde rühma võetakse kõik inglise keelt mitte eriti hästi oskajad. Sellest kontserdist suurt rahuldust ja heameelt tundjaid oli väga palju (vt. lk. 306—307).

2) mineviku kesksõnast tuletatud nulltelist nimisõna: rõõmu toonu, õnne soovinu, appikutset korranu, mind hüüdnü. Näit. Kõige rohkem punkte saanu tuleb võitjaks. (ÖL 1970 226.) Kas Rõik raamatuid soovinu on kohal? (Vt. lk. 359.) Nimisõna funktsioonis kasutatud o-kesksõna partitiivne laiend aga ei ole täiend, vaid on sihitis: kõik rõõmu soov, kõik see mõtteid virgutav, kõik see häid soovide kätke (vt. lk. 360).

4. KOHAKÄANETES, RAJAVAS, OLEVAS, ILMA- ÜTLEVAS JA KAASAÜTLEVAS OLEV NIMISÖNA TÄIENDINA

159 Nimisõnalisi täiendeid, mis on oma tähenduse ja vormi poolest sarnased määrustega, erinedes viimastest ainult selle poolest, et nad ei laienda ei verbi, omadussõna ega määrsõna, vaid kuuluvad nimisõna juurde, nimetatakse **adverbiaalatribuutideks**. Nad on lausetes *Vili on põllul* ja *Reisijad istusid lennukisse* sõnad *põllul* ja *lennukisse* määrused, sest nad laiendavad pöörsõnu, lausetes *Vili põllul on juba küps* ja *Algas lennukisse istumine* on needsamad vormid *põllul* ja *lennukisse* aga täiendid, sest nad laiendavad nimisõnu *vili* ja *istumine*. Teiseks on adverbiaalatribuudid määrustele lähedased ka oma tähenduse poolest. Adverbiaalatribuudid märgivad neidsamu suhteid mis määrusedki ja nende liigid on samad kui määrustel. Kohakäänetes ja muudes käänetes esinevaid atribuute on ära märkinud juba meie varasemad grammatikad.⁴⁹ Adverbiaalatribuutide tänapäevane käsitus eesti grammatikas pärineb Lauri Kettunenilt, kes oma teoses «Lauseliikmed eesti keeles» on adverbiaalatribuudid küllalt üksikasjalikult rühmitanud nende tähendusfunktsioonide järgi.⁵⁰ Põhjaliku uurimuse adverbiaalatribuutide esinemusest on kirjutanud Arvo Laanest.⁵¹ Soome keeleteaduses on diskuteeritud adverbiaalatribuutide üle. Mõned uurijad ei taha neid täiendeiks arvata, vaid peavad seesuguseid laiendeid pigemini määrusteks või mingiks vahekattegoriaks atribuudi ja adverbiaali vahel.⁵² Nendes atribuutides selgesti nähtavat adverbiaalsust kinnitavat asjaolu, et heas keelepruugis seostuvad need atribuudid peaaegu üksnes verbist tuletatud substantiividega.⁵³ Eesti grammatikas peetakse kõnealuseid nimisõna laiendeid täiendeiks.

⁴⁹ Vt. F. J. Wiedemann, *Grammatik der Estnischen Sprache*, St. Petersburg, 1875, lk. 611–613; H. Einer, *Lühikene Eesti keele õpetus rahvakoostele*, Tartu, 1885, lk. 62; J. Jõgeva, *Eesti keele grammatika*, III, aasta Tartu, 1920, lk. 74; H. Põld, *Eesti keeleõpetus*, II jagu, Lauseõpetus, Tallinn, 1922, lk. 44–45.

⁵⁰ Vt. L. Kettunen, *op. cit.*, lk. 82–87.

⁵¹ Vt. A. Laanest, *op. cit.*, lk. 215–277.

⁵² Vt. L. Hakulinen, *Lokaalirakennetribuuteista* «Virittäjä» 1954, lk. 90; E. Lindén, *Pakallissija attribuutista* — «Virittäjä», 1954, lk. 290 j.

⁵³ Vt. A. Alhoniemi, O. Ikonen, E. Itkonen, M. Rapola, P. Rintala, K. Visakanto, *Suomen kielen käsikirja*, Helsinki, 1968, lk. 96.

a. Täiend sisekohakäänetes

Täiend sisseütlevas

Sisseütlevas oleva täiendi põhifunktsiooniks on märkida eseme, olendi, nähtuse või tegevuse lokaalsel tunnus ja näidata kohta või paika, mille piiridest sissepoole mingi ese, olend, nähtus või tegevus ulatub, kuhu ta siirdub või suundub või missugustesse kohapiiridesse ta jõuab. Lokaalsete suhete väljendamine kõrval võib illatiivne atribuut märkida ka objekti, millesse mingi nähtus puutub.

1 Täiend sisseütlevas märgib kohta, kuhu põhisõnaga nimetatud ese, nähtus või tegevus suundub või kulgeb (kohatäiend): *increvārav maa sisemusse, uks eluruumidesse, võti inimese hinge, hammikusse sattumine, sadamasse sissesõit, lend Ameerikasse*.

Olenevalt põhisõna laadist võib sisseütlevas olev täiend asetseda kas oma põhisõna ees või selle järel. Sisseütlevas olev täiend asetseb harilikult põhisõna järel. Näit. *Ja teel raadiojaama tunnen igatsust Komsomolskaja järele*. (Smuul J 140.) *Ja neile aranes nüüd vaa de õue*. (Tuglas T III 112.) *Sõit väeossa polnudki nii lihtne*. (Kalits, K 404.) Deverbaalse põhisõna puhul võib täiend asetseda ka põhisõna ees. Näit. *Kuid juba eeskottagi minek oli keelatud*. (Tuglas T III 341.)

2 Täiend sisseütlevas märgib aega, kuhu põhisõnaga väljendatu ulatub või kuulub (ajatäiend): *aastavahetusse planeeritu, eelmisse nädalasse arvatu, nooruspäevadesse ulatunu*. Näit. *Järgmisse aastatuhandesse astumine on kahtlemata ülev hetk. Puhkuse sattumine maikuuks oli lihtsalt juhus. Juubilar on oma ea poolest eelmisse sajandisse kuuluja*.

3 Täiend sisseütlevas märgib eset, olendit või nähtust kui objekti, millega põhisõnaga väljendatud nähtus, tegevus või olend on seotud (objekttäiend): *usk võidusse, kiindumus töösse, kallak äärmustesse, ühingusse kuulumine, muusikasse armunu*.

Seesugustes ühendites asetseb täiend niihästi põhisõna ees, näit. *Teine on küsimus mugavusse tardumisest*. (Vaarandi UM 144.) või *Tunneme paljusid tõelisi loodusearmastajaid. Vende seas meredesse, jõgedesse ja järvedesse kiindunud*. (SV 1968 3.), kui ka põhisõna järel, näit. *Pööre suhtumises eesti keelesse... tekib alles XIX sajandi esimesel poolel*. (Kask V 14.) ja *Siin on võimalik libastumine kas lihtsustamisse või jälle abstraktsusse*. (Vaarandi UM 146.)

Täiend seesütlevas

- 161 Seesütlevas olev täiend näitab kohta, kus või mille piiride mingi ese asub või kus mingi tegevus toimub. Kohasuhte väljendamise kõrval on inessiivsel atribuudil mitmeid teisi tähendusfunktsioone (näiteks seisundi, esinemisviisi, aja jm. väljendamine), millest olulisemaks on seisundi kui tunnuse märkimine. 1 Täiend seesütlevas märgib kohta või paika, kus põhisonaga nimetatud ese, olend või nähtus on või kus põhisonaga väljendatud tegevus või nähtus aset leiab (kohatäiend): *kivud müüris on hallid, kindad taskus on niisked, külalised kajutis on lõbusad, töö tehases ei lakka, usun headusse inimeses; linnas elamine, pargis jalutaja, puudujääk kassas, muudatused koosseisus.*

Seesütlevas olev kohatäiend võib asetseda niihästi oma põhisona ees kui ka järel. Näit.

a) põhisona järel: *Töö linnas vabrikus oli igati kergem olnud* (Hlin. TRd I 271.) *Tuulise pimedus tuli ruttu, kuid keegi külas ei tahtnud magada.* (Tuglas T I 51.) *Lapsed olid midagi muud kui lambatalled ja lehmavaskad laudas, linnupojad pesas, tärkav puuvõsu ja rohi metsas.* (Tammsaare Põ 80.) *Vastuvõtt sõprusühingus oli südamlük.* (Smuul J 201.) *Suvtamine telkides on Rootsis nii levinud.* (Vaarandi UM 139.);

b) põhisona ees: *Pikk laud oli kaetud tosinale inimesele. Seda koormasid... hapukoosoustis heeringa ja palju muu varvika ning isuäratavalt lõhnava read.* (Sirge MR 134.) *Tutvustatakse «Vanemuises» sel alal tehtut.* (SV 1970 42.) *Juhuslikult kuulnud sõnake, pooliti pillatud pilgegi on rohkem kui jäiesti kotis kobamine.* (Sirge MR 266.) *Nad ei paista silma ei kambris olijatele ega õues käijatele.* (Tammsaare TÕ I 258.)

Seesütlevas olev kohatäiend ei tarvitse alati märkida sisekohta, vaid võib näidata välispinda, millega on kontaktis põhisonaga nimetatud ese või nähtus: *Saapad jalas olid läbimärjad. Nägu mustade juuste raamis jäi meelde. Lehed puus kohisesid.* Sellistes välispinda märkivates ühendites asetseb atribuut põhisona järel. Näit. *Näeme vaevalt habet ja krooni peas.* (Smuul KS 50.) *Kuid lumi maas kiiskas punaselt.* (Tuglas T III 236.) 2 Täiend seesütlevas märgib ajamäära või esinemisaega, põhisona aga nimetab olendit, nähtust või tegevust, kelle või mille esinemisaega või kestust väljendatakse (ajatäiend): *sissetulek aastas, sada rubla kuus, öökülmad maikuus, nooruses juhtunu, jaanuaris sündinu, juunis-juulis esinejad, veebruaris ja oktoobris lõpetajad, juulis istutamine.*

Ajatäiend asetseb harilikult põhisona järel. Näit. *150 tormist päeva aastas on suin harilik.* (NH 1964 124.) *Kehtestati keeld len-*

nata ohtlikus tsoonis kiiremini kui 460 kilomeetrit tunnis. (NH 1970 29.) *Luuletaja kõneleb turkmeenlannade orjapõlvest minevikus.* (Vaarandi UM 89.) *Astronoomiline talv kestab talvest pööripäevast detsembris kevadise pööripäevani märtsis.* (NH 1971 4.)

3 Täiend seesütlevas märgib füüsilist, psüühilist või sotsiaalset seisundit, milles põhisonaga nimetatud ese või olend on või tegevus toimub (seisunditäiend): *elujõus mehed, raugaeas inimene, heas korras paadid, piduehtes linn, leinas maa, õnnes- ja rõõmus hõiskamine.*

Seesugustes ühendites asetseb seisunditäiend enamasti oma põhisona ees. Näit. *Kurvast värisevad janus talle keste sabad.* (Smuul J 273.) *Paanikas Andrei püüab kõõgis võimalikult loomulikumat häält teha.* (Rannet N 209.) *Ta oli ju ometi abielus naine.* (LR 1964 44 27.) *...keegi ei pannud tähele rinnakat parimais aastais meest.* (RH 1967 268.) *Alati on talle meeldinud hakkides põld või lillede heinamaa.* (Promet M 23.) *Iga inimese soor on külluses elamine, mitte puuduses kiratsemine.*

Paljudel juhtudel iseloomustab seisunditäiend eseme, olendi või nähtuse seisundit mingi välise, kas püsiva või ajutise tunnuse järgi, nagu *habemes mees, rusikates käed, lumes maa.* Näit. *Pühaliku tundmusega silmitsesin suuri nahkkõites raamatuid.* (Luts J I 32.) *Näeme... jääbriljantides mantlit taüll.* (Smuul KS 50.)

Kõnesolevasse rühma kuuluvad ka juhtumid, kus seesütlevas olev täiend väljendab põhisonaga nimetatud eseme või nähtuse esinemislaadi. Näit. *Veel olid mul Nekrassovi «Valitud luuletused» eestikeelses tõlkes.* (Smuul KS 42.) *Läbi klaasi paistsid suured kuldkirjalised ühenäolised kõlled: Ovidius ludina keeles.* (Vaarandi UM 174.) *Ka Eestis on klassika võõrkeeltes väljaandmisega samasugune lugu.* (SV 1970 51.)

Omaette sarja moodustavad need ühendid, kus seesütlevas olev täiend nimetab riietusesemeid, mis on põhisonaga väljendatu välistunnuseks: *inimesed kasukates, mees rohelistes tunkedes, kummikutes jalad, nahkkindas käsi.* Riietusesemeid märkivad täiendid võivad asetseda kas oma põhisona ees, näit. *Alast väljus treeningpükstes ja kerges spordipluussis naine.* (Sirge MR 391.) ja *Mustas ülikonnas härral on pikk intelligentne ehtinglaslik nägu.* (Smuul J 220.) või oma põhisona järel, eriti kui põhisona ees on teisi laiendeid, näit. *Peaagu mustaks päevitunud madrused supelpükstes ja pikkade kummisäärikutest tootasid igaüks mitme mehe eest.* (NH 1964 59.) või *Soliidne, prillidega lüüse daam mustas istub laua taha.* (Smuul J 7.)

Märkus. Valist olukorda kirjeldavate nimisõnaliste seisunditäiendite hulka ei kuulu need juhtumid, kus eseme või olendi iseloomulikke välistunnu märgib määrsõnaks kujunenud nimisõna seesütlevas, nagu *lokkis juuksed pilves ilm, konksus sõrmed, külmus selg, raagus oksad*.

4 Täiend seesütlevas märgib tegevusala, toimimis sfääri või nähtust, kus põhisõnaga nimetatud olend, nähtus või tegevus avaldub (piiritlustäiend): *asjatundja spordis, süüdlane õnnetuses, kaks kolmandas astmes, vead meie elus, õigekeelsus laiemas mõttes, pööre julus, murrang teaduslikus mõtlemises, harjutused vettehüpetes, algõpetus lugemises*.

Seesütlevas olev piiritlustäiend on lähedane omastavalisele piiritlustäiendile: *vaheaeg õppetöös = õppetöö vaheaeg*.

Käsitletavasse rühma kuuluvates ühendites asetseb täiend üldiselt põhisõna järel. Näit. *Peaks olema Nostradamus, et ennustada, kes neist on tulevane suurus füüsikas, okeanograafias, telemeetrias, raketitehnikas*. (Smuul JM 7.) *Kindlamad seisukohad keelekõsimustes kujunesid Veskil ajalehetöö jooksul*. (Kask, VKT 284.) *Töötajate palga tõstmine sellises ulatuses on mitmeti põhjendatud*. (RH 1964 172.) Vahel võib kohata ka eesasendis piiritlustäiendit. Näit. *Olen veendunud, et mõttelus tulistamises süüdlased võetakse karmilt vastutusele*. (OL 1964 89.)

Täiend seestütlevas

162 Seestütlevas olev täiend on oma tähendusfunktsioonide poolest väga avar. Kõige üldisemad ja põhilisemad on elatiivse täiendi järgmised tähenduspiirkonnad.

1 Täiend seestütlevas märgib kohta, kust põhisõnaga nimetatud tegevus, toiming, olend või ese lähtub (kohatäiend): *vaade aknast, kartulikorjamine vagudest, varustamine õhust, mäest allgamine, toast pildistamine, puurist pääsenu, sulust lahtilastu*.

Seesugustes ühendites võib täiend olla põhisõna ees, näit. *Loikudest läbisammumisel lirtsus vesi ta saabaste all kõrgele*. (Hint TRd I 57.) ja *Lippas nagu puurist lastu*. (Merilaas R 12.), või selle järel, näit. *Kui palju kordi olen näinud jääminekut merest*. (Smuul J 144.) ja *Rõõmu kadumise ga südamest kadus ka kumedit kurgust*. (Tammsaare TÕ I 438.)

Seestütlevas olev kohatäiend märgib ka lät või suunda, kust põhisõnaga väljendatud nähtus kulgeb või millest mingi distants on arvatud: *valgus idast, kiired kaugusest, vahemaa vastutuli jaist*. Tavaliselt asetseb seesugune kohatäiend põhisõna järel. Näit. *Tuul lõunast sula tõi kaasa äkki*. (Sang V 43.) *Nõrk passaat ahtrist ei anna end üldse tunda*. (Smuul J 241.) Har-

vematel juhtudel võib kohata eestäiendit: *Külje alla oli pugenud lohoosi sigadele eluvõõrast liinist läheneja*. (Vahter K 119.)

Eri sarja moodustavad siin rühmas ühendid, kus põhisõna märgib mingit ühendusteed või retke ja seda põhisõna laiendab kaks eri käändes olevat täiendit, näidates lähte- ja sihtkohta: *tee linnast linna, matk Tallinnast Iruksesse, teekond riigist riiki, rännak puhkekodust mägedesse, redel õuest põõsinguks, liivariba luidetest oeepiirini, põiktänav peateest sadamani*. Sellistes ühendites asetsevad kohatäiendid põhisõna järel. Näit. *Trepp esikust keldrisse oli äsja ehitatud. Vahemaa instituudist hotellile oli ainult mõnisada meetrit. Tee südalinnast Lauluväljakule palistas tihe rahvahulk. Paljudel neist oli seljataga tee Stalingradist... loodepiirini*. (Männik UM 302.) Iga mõlemale tuttav raamat on nagu *õlled inimesest inimeseni*. (Smuul J 216.)

Seestütlevas olev täiend märgib veel kohta, kust põhisõnaga nimetatud pärineb. Suure rühma moodustavad siin ühendid, kus põhisõna nimetab isikut ja seestütlevas olev täiend näitab kohta, kust nimetatud isik pärineb, või asutust, organisatsoonit, kollektiivi, kuhu ta kuulub: *tüdrukud tekstiilivabrikust, naised kõrbesuguharudest, noormehed lõppklassidest, inimesed neist ringidest, pinginaaber õhtugümnaasiumist*. Sellistes ühendites asetseb täiend tavaliselt põhisõna järel. Näit. *Tervitust ütlesid külalised Lepajast, Vilniusest ja Pihkvast*. (NH 1967 276.) *Suu kuulus inimesi postkontorist, täitevkomitee igasugustest osakondadest, kauplustest, apteegist, miilitsajaoskonnast ja pagan teab kust veel*. (Smuul KS 193.) *Lavastuse peategelaseks tõuseb Leena, aruka peaga piiga Töötside suguvõsast*. (NH 1970 263.)

Omaette sarja kuuluvad ühendid, kus põhisõna ei märgi isikut, vaid eset, tegevuse tulemust või mõnda teost, seestütlevas olev täiend aga näitab kohta, kust ese või nähtus pärineb: *lehed kültel väitekirjast, peatükk raamatust, read laulust, aaria «Pajatuulust»*. Täiend asetseb seesugustes ühendites üldiselt põhisõna järel. Näit. *Peale selle on mul kaasas veel... algus näidendist «Lea»*. (Smuul J 12.) *Talle jäi pihku... mitmesuguseid välja- lõikeid ajalehtedest ja raamatuid*. (Vallak V II 70.)

2 Täiend seestütlevas märgib aega või perioodi, kust põhisõnaga nimetatud ese, olend või nähtus pärineb (ajatäiend): *kunstiteosed kaugest minevikust, leiud esimesest aastatuhandest, jäljed jääajast, inimene eelmisest sajandist, pildid nooruspäevadest, kiri 1. märtsist, teade maikuust*.

Ajatäiend asetseb harilikult oma põhisõna järel. Näit. *Väikesed tähelepanematused äsja möödunud elujärgust lasuvad hingel nagu seitse surmapatlu*. (Luts J I 182.) *Mihkel oli ikkagi mees möödunud sajandist*. (Kaal K II 114.) *See on raamat kaugetest aegadest, Liivi sõjale eelnenud päevadest*. (OL 1971 2.)

3 Täiend seestütlevas täpsustab põhisõnaga väljendatud isikuliiki rahvuse, elukutse, soo, seisundi, päritolu, nime või eluajajärgi (liigitäiend): *jaapanlasest komandör, sepast vend, eestsoost piirikaitsjad, linnameestest talgulised, riukukest poeg, Annest tütar, noormehest kaaslane*

Isikut määratlev liigitäiend asetseb oma põhisõna ees. Näit. Oma õppejõudu ei ole unustanud ka noored *keemikutest tehnoloogid*. (OL 1964 41.) Seltskonnast võtsid osa veel *majapidajannast madmuasell ja kasutütrest madmuasell*. (Vaarandi UM 215.) Seal valitses Kaarel Karm oma «Fortuuna» *saarlastest-hiidlastest-soomlastest-naistest-pillijüridest meeskonda*. (OL 1967 280.) Vähestel kordadel esineb liigitäiend ka põhisõna järel: *Tahaksin, et seal oleksid just nemad või mehed nende mastist*. (Smuul J 164)

4 Täiend seestütlevas märgib ainet või materjali, millest põhisõnaga nimetatud ese on valmistatud või koosneb (aine-täiend): *rauast uks, puldanist portfelli, seanahast pastlad*.

Ainetäiend asetseb harilikult põhisõna ees. Näit. *Ta pani paberist tuuleratta hangele*. (Tuglas T III 358) *Tal oli seltsus pruuniks värvitud lambanahast poolkasukas*. (Vallak V III 137). Aga kus on täna / laste *karikakraist pärjad*? (Semper, EL II 109.) Seesugune täiend võib vahel esineda ka järelasendis: *Antarktis — see on ookean, ookean igavesest jääst*. (Smuul J 78)

5 Täiend seestütlevas näitab tervikut, kogu või tühma, mille osa lausub esile tõstetakse (tervikutäiend, *elatiivus partitiivus*): ta vastab küsimusele *kelle (mille) seast? kelle (mille) hulgast? kellest? millest?* Põhisõna märgib hulgalist või arvulist suurus, samuti järjestust: *osa territooriumist, enamik esindajatest, pool mõtetest, esimene tulijatest*.

Käsitletavates ühendites võib põhisõnaks olla

a) *määr* või *hulka* väljendav *nimisõna*. Näit. *Enamik neist kirjadest on saadatud väliposti kaudu*. (Parve M 14.) *Siia tuuakse osa kogutud kollektsioonidest ja teaduslikust aparatuurist*. (Smuul J 216.) *99 juhul 100-st vastatakse selle peale*. (Ird, Lg 1964 1667.) *Ta kodus sulle käpikuisse kilde südametsoojusest, hellusest*. (NH 1970, 113.);

b) *arvsõna*. Näit. *See oli üks neist Pearu purjus peajuttudest*. (Tammsaare TO I 462) *Ühel Aasia maal sureb selle kätte 60 % rahvast*. (Smuul MIJ 26.) *Oleme sõitnud umbes veerandi teest, aga Muhu-poolne kallas ei paista enam*. (Smuul, KKS 333.) *Kaks nendest said kuldmedali. Kolm nendetsamadest olid jälle siin. Pool sellest tuleb veega lahustada*.

Märkus 1. Hinda märkivates ühendites on täiend seestütlevas käändes. Näit. *Kaks rubla pohlalutrit ja kolm rubla õunakilost on liiga palju. Poolteist rubla sukapaarist ei ole kallid*.

Põhiarvude kõrval võib elatiivse ühendi põhisõnaks olla ka *ord* arv, *nimisõna* funktsioonis kasutatud *järg* arv või *ligikaudset* arvu märkiv sõna. Näit. *Muidugi, kuus veltsmendikku sellest mürakast on vee all*. (Smuul J 76.) *Esimene neist lordidest kandis püstnurgis revääridega ülikonda. Teine lordidest oli endine «plotnik»*. (Ird, Lg 1964 1666.) *Mitu inimest kokkutulnuist toetasid seda ettepanekut. Ülikooli pääses ainult mõnisa da kõikidest soovijatest*.

Hulka või arvu märkiva põhisõna korral on enamasti võimalik kasutada elatiivse täiendi asemel partitiivset täiendit, mis samuti näitab esemeid, olendeid või nähtusi, mille või kelle arvust või määrast kõneldakse: *osa poistest — osa poisse, enamik poistest — enamik poisse, tükk teest — tükk teed, pool esinejatest — pool estnejaid, veerand summast — veerand summat, kolm viiendikku maast — kolm viiendikku maad, üks õpilastest — üks õpilasi, kaks poistest — kaks poissi* (vt. lk. 316). Seejuures ei ole elatiivne ja partitiivne atribuut oma tähenduselt identsed. Vahe nende vahel seisab selles, et elatiivi puhul tuleb selgemini ilmsiks osa rõhutamine, osa ja terviku vastandamine, kuna partitiivi puhul see aspekt esile ei kerki. Näiteks antakse ühendis *kaks poissi* informatsiooni ainult kahe kohta ja käsitatakse seda hulka tervikult, ilma et nimetataks, kas poisse oli rohkem kui kaks või ainult kaks. Seevastu ühendis *kaks poistest* rõhutatakse ainult seda momenti, et poisse oli rohkem, kuid nende hulgast on kõne all ainult kaks poissi. Elatiivse ühendi puhul peetakse almas ja märgitakse kogu tervikut, s.t. kõiki poisse, kelle hulgast tõstetakse esile üksnes määratud osa, s.t. ainult põhisõnaga nimetatud kaks, näit. *Nägime ainult kahte nendest poistest. Kahele poistest avaldati kiitust. Kahel poistest on jalgrattas*;⁵⁴

c) *asesõna*. Näit. *Kes meestest on praegu meie tugevaimad?* (Ed 1971 12.) *Keegi osavõtjaist ei taha preemiast ilma jätta*. (SV 1971 4.) *Mõndagi neist lugudest on elu karm reaalsus kinnitanud*. (Kaal K II 115.) *Ma ei tundnud varem isiklikult ühtegi neist kunstiinimestest*. (Vaarandi UM 65.) *Messing täidab täpselt... käsk, mida kes tahes siinviibijaist soovib talle anda*. (SV 1965 42.);

d) *omadussõna*, mis on kasutatud *nimisõna* funktsioonis; seejuures võib ta esineda kõikides võrdlusastmetes. Näit. «Nõõ, nõõ!» *karjun ma vihaselt, kui näen, kuidas vasakpoolne hobustepaarist laseb trengid lõõga*. (Smuul KS 161.) «Teie, krae, ärge segage vahele...!» *käratas noorem kolmest Joosepile*.

⁵⁴ Vrd. A. Penttilä, op. cit., lk. 400; E. N. Setälä — K. Nieminen, Suomen kielen oppikirja. Helsinki, 1961, lk. 174

(Smuul KS 196.) *Kõige suurem neist oli 900-tonnine.* (Vt. met, SS 30.) (Vt. lk. 357 jj.)

Määra või hulka väljendavates atribuutlistes ühendites käanub ainult põhisõna, kuna täiend püsib kõigil juhtudel elatiivis. Näit. *Kahe paadi vahele ja üle kolmveerandi ruudukujulise mörrakasti laiusest.* (Smuul KS 87.) *Võimalik, et ta kuulus ühte neist dessantüksustest.* (LR 1963 47 12.) *Teda on kujutatud suuremal osal joonistustest.* (SV 1965 43.) *Enamikug oma meestest on ta ehitanud koos 6-7 aastat.* (ÕL 1964 176.) *Tänasu tõuseb kohalike mineraalvete osatahtsus veelgi, ulatudes peagi 50% ni vabariigi vajadusest.* (ÕL 1970 169.)

Elatiivus partitiivus ei saa esineda genitiivatribuudiks oleva põhisõna järel. Nii ei öelda *kahe vendadest lapsed*, vaid *kahe venna lapsed*. Muudes käänetes põhisõna järel on elatiivus partitiivus võimalik, nagu igaühel teist on oma mõtted, ühel poistest olles pikki teekondi, arvan noorema poegadest tulevat.⁵⁵

6 Täiend seestütlevas märgib objekti, mida põhisõnaga väljendatud ese, olend, nähtus või tegevus haarab, puudutab või käsitleb (objekttäiend): *mulje andekusest, kujutus kodukoldest, aruanne tegevusest, matkast osavõtja, heast esitusest unistaja, luuletus merest, foto naisest, motiiv puistikust, lugu inimesest*. Täiend asetseb neis ühendites kas põhisõna ees või selle järel. Näit. *Paraadist osavõtjad olid tardunud täpsetesse viirgudesse.* (NH 1970 263.) *Elust pettunu saab armastuselt jõu, püsimatut tasakaalu, tuim tiivad.* (NH 1972 39.) *Teades kuberneris sõidust... jõudis väikelinna kroonuasutustesse esmaspäeval.* (Krusten N II 280.) *Keegi mammi jutustas anekdooti oma vanast teenijast.* (Smuul KS 149.)

Seesugust elatiivset atribuuti saab paljudel juhtudel asendada genitiivse atribuudiga, sest elatiivi abil väljendatavat suhet ja lähendust annab ligilähenemaselt edasi ka genitiiv: *kujutus kodukoldest — kodukolde kujutus, foto naisest = naise foto*.

Seestütlevas olev objekttäiend märgib vahel olendit, eset või nähtust, kellest või millest lahutada, eraldada, vabaneta või lahutada (elatiivus separationis): *suitsetamisest võõrutamine, koolist väljaheitmine, preemiast ilmajamine, puudustest ülesaamine, tülitajatest vabanemine, silmusest vabastatu, kõrvalekaldumine laevateest*. Seesugune täiend võib asendada kas põhisõna ees või järel. Näit. *Külitasime päikeseleitsakust pääsemiseks raudteeheki veerele.* (NH 1964 33.) *Meie jõud on me rõõmus ja raske / lahtisamine sulasetest* (Kärner, EL II 82.) *See on see töö vabakstege mine ekspluateerimisest.* (Sirge MR 97.)

⁵⁵ Vrd A. Penttilä, op. cit., lk. 400.

7 Täiend seestütlevas märgib põhjust, mis on esile kutsunud põhisõnaga väljendatud tegevuse või nähtuse (põhjustäiend): *hüüarinast rappumine, tahmast määrdumine, radioaktiivsetest ainetest saastumine, heameel sõpradest*. Näit. *Rõõm päikesest kuldse tuju* (Sütiste, EL II 145.) *Ükski meist ei hääbene olla vaimustuses avarusest, õhu ja tuule värskusest.* (Vaarandi UM 44.)

8 Täiend seestütlevas märgib, mis suhtes põhisõnaga väljendatud iseloomustatakse (suhtetäiend). Näit. *Kodus närveeriti neliteistkuustase, vanemate meelest ikkagi lapse pärast.* (Ed 1972 28.) *See nende arust väetike on tegelikult päris kõbus.*

9 Täiend seestütlevas märgib olendit, eset või nähtust kui tegi-
jat, kusjuures põhisõnaks on mineviku kesksõnast tuletatud nimisõna (tegijatäiend): *vastakatest juttudest desorienteeritu, tane-
matest hellitatu, külalistest väsitatu, tuulest viidu*. Näit. *Päris meelelt kappas see huntidest jälitatu.* (NH 1967 93.) *Muhe oli nende vahel kui kurjast vaimust vaevalu.* (Vaher K 47.)

Märkus 2. Siia rühma kuuluvad ka fus-liitelise põhisõnaga atribuutlised ühendid lauses nagu *Margarita Voitest abistab palju tema haaratus muusikast.* (ÕL 1971 12.)

Märkus 3. Elatiivse tegijatäiendi asemel on vahel võimalik kasutada genitiivset atribuuti või genitiivi + poolt ühendit: *lainete kantu, meie tehtu, kunstniku kavandatu, tema poolt läkitatu*.

b. Täiend väliskohakäänetes

Täiend alaleütlevas

Alaleütlevas oleva täiendi kõige tähtsamateks ja ulatuslikumateks tähendusfunktsioonideks on väljendada väliskohta, pinda või ala, kuhu minnakse, suundutakse, asetutakse, aga ka märkida tegevuse kaudset objekti ja otstarvet.⁵⁶ 1 Täiend alaleütlevas märgib kohta, mille pinnale, ligikonda või alale põhisõnaga väljendatud liikumine või siirdumine kulgeb (kohatäiend): *lauale panek, toolile astumine uurimisruumi rajamine lõunabale, lend põhjapoolusele, reis Gröönimaa rannikule, käänak maanteele*.

Kohatäiend võib asetseda niihästi põhisõna ees kui ka selle järel. Näit. *Laevale jõudmine pole neil sugugi kerge.* (Smuul J 18.) *Võrgud ootasid vabedele tõmbamist.* (Hint TRd I 21.) *Tee rindele sai vabaks.* (Rand, K 194.) *Sõit Healootuse nemele jääb kauaks meelde.* (Smuul J 67.)

⁵⁶ Vt. E. Pajusalu, Läänemere keelte allatiivi funktsioonid — Keele Kirjanduse Instituudi uurimused V. Tallinn, 1960, lk. 88—111.

2 Täiend alaleütlevas märgib olendit, eset või nähtust kui kataloogi objekti, kellele või millele on määratud, suunatud või adresseeritud põhisonaga väljendatud toiming või nähtus (objekti täiend): *kiri sõbrale, nõudmised autoritele, kaastöö ajalehtedele, juurdepuas sillale, kaine vaade elule, vihje uuele lahendusel, võistlusalmine poistekooridele, nõrkusele järeleandmine, uue lootmine.*

Seesugustes ühendites võib täiend asetseda põhisona ees, aga ka selle järel. Näit. *Ei aidanud Kaarlilgi muud nõu, kui pidi hakkama laulu Rõõm ülesütlemisega algust tegema* (Hilil TRd I 54) *Juba see mõtegi isale ajas tal judinad üle selja* (Tuglas T III 278.) *Kuśida ilma lootuseta vastusele on asja jõupingutus.* (Unt E 21.)

3 Täiend alaleütlevas märgib aega või ajamäära, millega põhisonas väljendatu on seotud (ajatäiend). Näit. *Sõidu planeerimine järgmisele aastale muudab meie kavatsusi. Koosoleku edasilükkamine 30. novembrile oli tingitud ruumide saamisest.*

4 Täiend alaleütlevas märgib tegevusala, kuhu asutakse või minnakse, põhisona aga nimetab tegevust või tegijat (teotäiend). Näit. *raiate suunamine, marjule läinu, võistlusele saabujad, ekspeditsioonile minejad.* Näit. *Lõpetasin oma töö just enne puhkusele minekut. Mõlemad meie poisid on kanged kalale kippunud. Kõik ekskursioonile sõitjad olgu kogunemiskohas kell kaheksa.*

5 Täiend alaleütlevas märgib olendit, eset või nähtust, kelle või mille jaoks, kasuks või kahjuks on põhisonaga väljendatu määratud (allatīvus commodi ja allatīvus incommodi, kasu- või kahj. täiend): *nasinad tehastele, elamud töötajatele, laudad loomadele, annetud ühingule, vabadus kõigile, oht palgataselele kahju tervisele, hoop närvidle.*

Tavaliselt asetseb täiend seelikes ühendites põhisona järel, harva on ta eesasendis. Näit. *Hiljem hakkasid saabuma kastid, milles olid medikamendid, aparaadid geofüüsikutele...* (Smuul J 104.) *Ei olnud see hea aeg lastele!* (Tuglas T III 263.) *Sain teada mulle vajalikku... meeleolude kohta.* (Riis, R 162) *Õnnetuseks meie rühmale oli ta kaua aega haige.*

Täiend alaleütlevas

- 164 Alaleütlevas oleva täiendi põhifunktsioon on näidata, kus keeg. või miski asub. Selle kõrval märgib adessiivne atribuut veel seisundi-, aja-, viisi- ja abinõusuhet.⁶⁷

⁶⁷ Vt E. Pajusalu, Adessiivi funktsioonid eesti murretes ja lähemates sugulaskeeltes. — «Keel ja Kirjandus» 1958, lk. 246–257.

1 Täiend alaleütlevas märgib kohta, kus põhisonaga nimetatud olend või nähtus asub või kus tegevus toimub (kohatäiend): *kalurid merel, kuulutused plankudel, kiri laual, vili põllul, puud kaldal, reis mandrijääl, võitleja lahinguväljal.*

Kui kohatäiendi põhisona ei ole deverbaalne, asetseb alaleütlevas olev täiend põhisona järel. Näit. *Need on inimesed teelaikmel.* (Smuul J 199.) *Vanad kolletunud päevapildid seinad, lilled aknalauad, ... plekktoosid ahjuserval — viirendavad.* (Luts J I 155.) *Nüüd leidsid äkki kõik üksmeelselt, et Rumm on mees omal kohal.* (Kaugver S 144.) Deverbaalse põhisona korral võib kohatäiend asetseda kas põhisona ees või järel. Näit. *Mõtted aga olid ikka veel niivõrd kinni teel kuuldud ning koduõues nähtuga.* (Sirge MR 323.) *Paljas selline jää! seltsimegi oli juba lõbu.* (Tuglas T III 223.) *Kas kuulete kevade kutset, noorte kaskede kohinat kingul?* (Merilaas R 85.)

2 Täiend alaleütlevas märgib aega, millega on seotud põhisonaga väljendatu (ajatäiend). Näit. *Lähemalt käsitletakse võitlusi ajavahemikul 1843–1875.* (Kask V 18.) *Hea õunasaagi tõttu möödunud aastal olid õunad väga odavad. Ehitusmaterjali kokkutulek pühapäeval kujunes õnnestunud sündmuseks. Kella kuue ajal lõunatamine on liiga hiline.*

3 Täiend alaleütlevas märgib tegevuses olemist või tegevusala ja sfääri, kus põhisonaga väljendatud nähtus toimub või avaldub (teotäiend): *pohlal ~ murakal ~ jõhvikal käimine, töö loengu ettevalmistamisel, kulud ostmisel, veed normeerimisel, teened kultuuri edendamisel, elevus võistlustel.*

Neis ühendes asetseb täiend niivõrd oma põhisona ees kui järel. Näit. *Väga sage võistlusreisidel käimine pidurdab õppetööd. Pikemat laevasõidul viibimine on hea puhkus. Isjun vaikselt, sest minu osa lehetegemisel on juba lõppenud.* (Smuul J 230.) *Nende keelekonverentside suurt väärtust eesti kirja-keele ühtlustamisel ei saa alahinnata.* (Kask, VKT 286.)

4 Täiend alaleütlevas märgib tegevuse toimumise viisi (viisi-täiend). Näit. *Uuel viisil töötamiseks oli vaja arvutul hulgal pulle ja manguasju.* (NH 1970 270) *On täiesti võimalik selle ülesande mitmel moel lahendamine. Majade kiirmeetodil ehitamine võtab järjest rohkem hoogu.*

5 Täiend alaleütlevas märgib vahendit või abinõu, mille varal põhisonaga väljendatud tegevus toimub (abinõutäiend): *mootorrattal kihutamine, aurupressil töötamine, rõngastel võimlemine.* Seesugustel juhtudel asetseb täiend nii põhisona ees, näit. *Laev polnud ette nähtud nii kestvaks aurujõul sõiduks* või *Kuidagi viisi ajasin selle asja sirgeks ja sain loa masinal töötamiseks.* (NH 1964 272.), kui põhisona järel, eriti kui täiend on

laiendatud, näit. *Hiljaaegu sain loa töötamiseks uuel masinal.*

Märkus. Esitatud juhtudele on lähedased seesugused kaheütolgitsetavad ühendid, kus alaltütlevas olev täiend võib märkida põhisõnaga väljendatud tegevuse abinõu ja vahendit (ab. nõu. täiend), aga ka tegevuse toimumise viisi (v. a. s. täiend) *kahel käpal kõndimine, neljal jalal jooksmine, kahel tuul lendaja*. Näit. *Kui Millil jultus rohkem aega olema, tombas ta ühe tagumise jala kronksu ja püüdis kolmel jalal jooksmisega läbi ajada.* (Tuglas T III 249)

6 Täiend alaltütlevas märgib seisundit, mis iseloomustab põhisõnaga väljendatud olendit, eset või nähtust (seisundit täiend). *hüppel loom, puhkemisel pungad, naerul suu, nutul nägu, tantsul jalad, hõiskel hääled*. Näit. *Kuuvalgel läigib puude võra, / pile laotuses kui lennul tiib.* (Merilaas R 47.) Nii noorele kui vanale pakub põhjamaa talv *suuskadel unustamatuid elamusi ja võluseid.* (NH 1970 298.)

Täiend alaltütlevas

165 Alaltütlevas oleva täiendi keskseks funktsiooniks on väljendada kohta või ala, kust eemaldutakse või eraldutakse. Selle kõrval märgib ablatiivne täiend ka tegevusala ja aega.

1 Täiend alaltütlevas märgib kohta, kust tegevus või toiming lähtub või kust olend, ese või nähtus pärineb (kohatäiend). *maalt lahkumine, laevalt pääsemine, tervitused kodumaalt*. Näit. *Ja mu kõrval siin / magab seltsimees / kaugelt Venemaalt, / Volga kallastelt.* (Merilaas R 70.) 16-aastasena leidsin jõudu, mida hupamine suurelt mäelt nõuab. (Ed. 1971 10)

2 Täiend alaltütlevas märgib tegevus- või loomimisala, millega põhisõnas väljendatu on seotud (teotäiend). Näit. *«Kus te olete, mu sõbrad võitlusretkelt?»* (Smuul J 177.) Need on entusiastide kollektiivid, mis ühendavad inimesi mitmelt *kutsealt*. (NH 1964 34.)

3 Täiend alaltütlevas märgib tegevusest tulemist (teotäiend): *marjalt ~ seenelt ~ pohlalt kojutulek, treeningsõidult saabumine, võistlustelt tagasiõudmine*. Näit. *Ekspeditsioonilt tagasi tulek margiti augusti algusse. Rahvamatkalt tulijail olid kõigil nägusad käisembleemid.*

4 Täiend alaltütlevas märgib mingit ajaloiku, kust põhisõnaga nimetatut pärineb (ajatäiend) *mälestus algaastailt, sundmused nooruspäevilt*. Näit. *Paistis olevat hea tuttav ta noorpõlve päevilt.* (Tuglas T III 417.)

5 Täiend alaltütlevas märgib mingit üksust, mille pealt on arvestatud mõõt või hind (määratäiend). Näit. *30—40 tsentne-*

rit teravilja hektarilt — selline on eesmärk (NH 1964 56.) 3000 programmi piima lehmalt on tavaline norm. Kolm protsenti igalt etenduselt on näidendi tõlkija honorar. Sada rubla õhtult on suurema saali üür.

6 Täiend alaltütlevas märgib adressanti, isikut, kellelt midagi saadakse (adressandit täiend): *kiri vennalt, toetus ametiühingult, sõbralt laenamine, isalt palumine*. Näit. *Teade ministeeriumilt jõudis kohale liiga hilja. Tervitused meie murdekogujailt sain kätte juba eile. See oli telegramm kodustelt.*

Käsitletavale rühmale liituvad juhtumid, kus täiend väljendab isikut, kellelt midagi ära võetakse, kes midagi minetab (ablatiivne *incommodi*). Näit. *Sõbralt varastamine on suur nurjatuse Maa äravõtmine mõisnikelt* parandas kehvikute elujärge. *Pankuritelt ja töösturitelt kapitali võõrandamine on arengu- maades tähtsamaid probleeme.*

7 Täiend alaltütlevas märgib, mille poolst või mis suhtes põhisõnaga väljendatud mainitakse või mille poolst keegi või miski mingisugune on (suhtetäiend). Näit. *Meie filosoofialektor, erialalt arst, oli erakordselt tark mees. Masinatehase inseneri, harrastuselt numismaatikut, külastasid televisiooni-reporterid. Autor, rahvuselt itaallane, sai Norra kodakondsuse.* (SV 1971 2.) Laastus «Sadat sorti okaspuid ehk Otsa Mihkli avastamine» avastab Aira Kaal Otsa Mihklis, *elukutselt sepa», kiindumuselt aednikus, poeedi.* (SV 1970 50.)

c. Täiend saavas, rajavas, olevas, ilmaütlevas ja kaasaütlevas

Täiend saavas

Saavas käändes täiendi põhifunktsioonideks on väljendada otstarvet, millekski või kellekski olemist või muutumist ja ajamäära. 166

1 Täiend saavas märgib otstarvet, milleks põhisõnaga nimetatud ese, nähtus või tegevus kõlbab või sobib või milleks ta on määratud (otstarbetäiend). *materjalid tööks, korraldus mereleminetuks, käsk alustamiseks, ettevalmistused sõiduks, kongress rahu kaitseks.*

Käsitletavates ühendites asetseb täiend põhisõna järel. Näit. On koostatud plaan kõigi majapidamishoonete *väljaehitamiseks*. (Vaarandi UM 76.) Väikesed mustad olendid otsisid igasuguseid *võimalusi põgenemiseks* või vähemalt vee alla *laskumiseks*. (Roht LL 5.) Veel ei ole valminud kindlus / uue tõe ja võimu *kaitseks*. (Merilaas R 42.)

2 Täiend saavas märgib olendit, eset või nähtust, kelleks või milleks a) ollakse või peetakse: *õpetajaks olemine, esimeheks olek, tütreks hõigatu, fantaasiaks nimetamine, süüks pandu, tõeks osutamine*; b) saadakse või muututakse põhisõnaga väljendatud tegevuse tõttu: *teadlaseks koolitamine, professoriks kinnitamine, kuningaks kroonimine, tuukriks õppimine, nekrutiks minek, meheks kasvaja, pilbasteks tegemine, tükkideks rebimine, luuleks saamine, reaalsuseks muutumine (olekutäiend).*

Olekutäiend asetseb tavaliselt põhisõna ees. Näit. *Meistriks saamine tuli tal üsna juhtumise kombel.* (Hint TRd I 73.) *Kas see ametnik oli üldse tolliametnik või keegi teine, tolliametnikuks maskeeritu?* (Smuul MIJ 60.) Aga sedakorda võib ka *tuttavaks tikkujaks kinnitada, et kohtumiseks on igaüks alati meeleldi valmis.* (NH 1966 3) *Laagris laskis valvuriks olnu maha vang.* (Hein, KK 1967 745.) *Teie «Vanemuise» direktoriks oleku ajal hakkasid kerkima «Vanemuise» uue hoone müürid.* (SV 1970 39.)

3 Täiend saavas märgib aega, ajamäära, ajaühikut, mis näitab, kui kauaks põhisõnaga väljendatu on ette nähtud (ajatäiend), *pilet kogu hooajaks, pass kümneks aastaks, nädalaks ärasõit.* Näit. *See pole väljapääs. Ainult ajapikendus kolmeks nädalaks.* (NH 1964 54.) *Saime loa kaheks kuuks. See oli tal soeng üksnes selleks õhtuks. Leping ainult üheks hooajaks polnud lauljale vastuvõetav.*

Täiend rajavas

167 **Rajavas** käändes täiendi funktsiooniks on näidata koha- ja ajapiiri või määra.

1 Täiend rajavas märgib tavaliselt kohta, kustsaadik või milleni põhisõnaga väljendatud ese, tegevus või nähtus ulatub (kohatäiend): *laeni kuusk, rinnuni rohi, tõkkeni jooksmine, tee südameni.*

Kohatäiend rajavas võib asetseda kas põhisõna ees või järel. Näit. *Käte küünarnukkideni taskushoidmine ei olnud Taibustele meeltemööda.* (Vahter K 122.) *Volgogradi kirjanikud korraldasid meile toreid lõbusõidu Volga-Doni kanalilüüsideni.* (Vaarandi UM 263.) *Vahel on tee koduni kaugem kui nende tähtede juurde.* (A. Beekman, J II 160.)

2 Täiend rajavas märgib ajapiiri (ajatäiend): *töötamine lõunani, kevadeni edasilukkamine, õhtuni oodatu.* Näit. *Sügiseni ootamine ei ole mõeldav. Hommikuni ülevahtolek võib saada harjumuseks. Käesoleva aastani tehtu on alles suure töö algus.*

3 Täiend rajavas võib märkida ka määra, mis iseloomustab

põhisõnaga väljendatu seisundit (määratäiend): *roidumiseni väsinu, juubelduseni kaasaelanu, küllastuseni maiustajad.* Näit. *Kõik viimseni tantsisid.* (Traat I 15.) *Katkemiseni rätimelastis võrk tuli vakshaaval järele.* (Jõgisalu, J II 105.)

Täiend olevas

Täiend olevas märgib, mis kujul põhisõnaga väljendatud tegevus toimub, millena või kellena ollakse või toimitakse (olekutäiend): *üksikuna elamine, tegulsemine arstina, töö treenerina, esimesena nimetatu, lauljana tutvustatu.* Näit. *Vargamäe Andreasel polnud tänava sellest hulgana töötamisest suuremat tulu loota.* (Tammsaare TO I 52.) *Enese vajalikuna tundmine on suurelt oluline.* (Ed 1971 19.) *Mõni sekund hiljem tekkis teise kaare keskele veel kolmas, mis... sulas kokku teisena tekkimuga.* (EL 1969 276.) *Sellest ajast algas töö õppejõuna.* (RH 1971 10.) *Pärast Stahlit hakkas eriti levima h tarvitamine pikendusmärgiga.* (Kask V 12.) *Tema tööstaaž õmblejana on peatselt kümme aastat.* (NH 1965 57.) *Jugoslaavlased mõistavad vanalinnade väärtust turismiobjektidena.* (OL 1971 19.)

Täiendi paigutamine kas põhisõna ette või järele oleneb põhisõna laadist. Nimelt võib täiend mine-liitelise põhisõna juures olla niihästi ees- kui järelasendis: *haigena lamamine* või *lamamine haigena*, *turistina ringikäimine* või *ringikäimine turistina*; *nu- ja tu-liitelise deverbali täiend* on eesasendis: *kolmandana esinenu*, *ülevõtna tundunu*, viimasena lauldu. Teistel puhkudel on eessiivne täiend tavaliselt põhisõna järel: *töö keelearendajana*, *osavõtt delegatsioonihuhina*, *tööstaaž agronoomina*, *linna tähtsus kaubasadamana.*

Täiend olevas ei laienda lauses mitte üksnes aluseks või sihiliseks olevat nimisõna, vaid laiendab ka määruseks olevat substantiivi. Näit. *Toolse sadama osatähtsusele soome keele vahendajana piitab veel üks tõik.* (Altoa, SS 32.) *Küllap see oligi põhjuseks, et Sa enneaegselt aktiivsest lauljana esinemisest eemale tõmbusid.* (SV 1967 19.)

Täiend ilmaütlevas

Ilmaütlevas olev täiend märgib eset, olendit või nähtust, mille puudumine iseloomustab põhisõnaga väljendatu esinemist või toimimist laadi.

Täiend ilmaütlevas märgib konkreetseid esemeid või olendeid, ilma milleta või kellelta keegi või miski on (ilmaolutäiend): *las-*

teta perekond, mastideta laev, vundamendita maja. Näit. Ja ikka seisab mõni poiss, katkised püksid jalas ja **nokata müts** peas kuskil õuevaravas... (Tammsaare TO I 45) Oli seal ka **kõrvata** kohvitass. (Tuglas T III 435.) **Vanemateta** laste eest kannab hoolt riik

Ilmaütlevas olev täiend märgib ka oma **dust** või **nähtust**, mille puudumine iseloomustab põhisõnaga väljendatu seisundit või esinemislaadi (seisundi- ja laaditäiend): **palgata praktikant**, **kodakondsuseta isik**, **tahtsusetu asula**, **lahkuseta laevas**, **kontsata king**. Näit. Kõige tütatamad on **tegevusetu** ood. (Kiken, R 183) Majade aknaruudud kumast **soojusetu** õhetuses. (LR 1963 52 7.) Siin on paer läbi **tasuta tsirkus** (Smuul J 37)

Täiend kaasaütlevas

170 Kaasaütlevas olev täiend väljendab eset või nähtust, mis iseloomuliku tunnuseks kuulub põhisõnaga nimetatud eseme või olendi juurde. Samuti märgib ta abinõu, millega midagi tchakse, märgib tegevuse toimumise viisi ja seda, millega või kellega koos ollakse.

1 Täiend kaasaütlevas märgib eset või nähtust, mis on põhisõnaga väljendatud olendi või eseme iseloomulikuks **välis- tunnus**eks (laaditäiend): **kaapkübaraga noormees**, **võimsa juukseparukaga** ja **poeedisilmadega isand**, **prillidega tüdruk**, **kaelpõllega naine**, **raudkäsipuudega trepp**, **õlgpõhjaga tool**, **kupliga lamp**.

Välis- tunnus- märkiv täiend võib asetseda põhisõna ees. Näit. Kohe tema taga tuli pika **habemega vanamees**... (Tuglas T III 242.) Ning uuesti heitis Mesilane hindava pilgu sellele **valkjale juustega**, **kahvatu näoga** ja **pikkade kondiste sõrmedega sõjaveteranile**. (Valiak V II 161.) Päril tavaline on ka seesuguse täiendi järelasend. Näit. Ja korruga ilmus metsa äärde Arno — pikk kõhn poiss **heledate juuste** ja pruuniks päevitunud **näoga**. (Roht K 169.) See on väike kahekorruseline **villa vaatega** merele. (NH 1967 98.) Karmid lühikeseks põetud **juuksed lahuga** vasakul pool hallinesid juba. (LR 1967 11 13 49.)

Kaasaütlevas olev laaditäiend võib märkida ka põhisõnaga väljendatud olendi, eseme või nähtuse **omadust**: **hea südamega inimene**, **nimega teadlane**, **naine iseloomuga**, **teraseläikega silmad**, **viljelase labimõõduga tammepakk**, **väikese veojõuga mootor**, **laulu- luvu- ülvagade sõnadega**, **ood taiskuuga**. Seesugustes ühendites asetseb täiend niihasti põhisõna ees kui ka järel. Näit. Ta nägi ainult rõõmsa **laadiga noori inimesi**. (Krusten N I 143.) Iga külaline sai **pühendusega rammatu**. (Parek, KK 1970 364.) Jah, mina olen ju **inimene iganditega**. (Rannet N 93.) Iga partituur on **võrrand seitsme tundmatuga**. (ÕE 1971 12.)

Märkus. Käesolevasse rühma kuuluvad otsekui omaette konstruktsioonidena ühendid nagu **mees nimega Lepp**, **ülõpilane nimega Järv**, mille moodustavad põhisõna järel olev täiend kaasaütlevas ja selle juurde kuuluv pärisnimeline lisand. Näit. Meie professor **hüüdnimega Habe** pulitses hiljuti oma juubelit. Kuulus ja tabamatu partisan **hüüdnimega Vana** oli tegelikult poisikesohtu noormees. See film jutustab koerast **nimega Muhtar**. (Vt. lk. 385)

2 Täiend kaasaütlevas märgib vahendit, abinõu, mille varal toimub põhisõnaga väljendatud tegevus või on kajunenud tegevuse resultaat (abinõuläiend): **aurujõuga jahvatamine**, **elekt- riga kütmine**, **jäaga lihvimine**, **traktoriga künd**, **jalgadega lükka- mine**, **langevarjuga hüppamine**, **oma kõrvaga kuuldu**, **kaega tehtu**. Täiend asetseb neis ühendes kas põhisõna ees või selle järel. Näit. Selle **südamega tunnetatu** uuesti elustamise ongi kir- janik võlnud endale üheks peaülesandeks. (NH 1972 39.) Ta sele- tas **heile**, mispoolest **palliga hokimäng** **litriga hokimäng- gust erineb**. (LR 1963 47 25.) Tavaliselt kasutatakse kahte joon- lauda — **ühte pliiatsiga** ja **teist tušiga töötamisel**. (Toots T 106.) Neist idanevad **peaga mõtlejad** ja **kättega tegijad**. (Beekman ST 8.) Teadsime, et iga **täistabamus** suurekaliib- rilise **lennukipommiga** viib meid põhja. (Smuul J 21.) Kaeva- mine **väikese labidaga** nõudis palju aega. (Mullas, K 220.)

3 Täiend kaasaütlevas märgib olendit või eset, kes või mis on põhisõnaga väljendatud olendil kaasa (kaasolutäiend). See- sugune täiend asetseb tavaliselt põhisõna järel. Näit. Meie **Joa- kimiga** elasime Suur-Sanges. (Jõgisalu, J II 84.) Mehed **hobus- tega** järgnesid talle hanereas. (Sirge Ü 135.) Kas ei tulnud just siin... neile vastu **polise suure aurava leivapätsiga**, ise magu- sasti koorikut näsides. (Toomaspoeg V 202.)

Siia rühma kuuluvad ka juhtumid, kus täiend märgib olendeid või esemeid, keda või mida põhisõnaga nimetatud ese sisaldab: **kalatraaler kaheteistkümne mehega**, **regi puudega**, **portfell käsi- kirjudega**, **kruus koduõllega**, **kardkarp taskukopikatega**. Tavaliselt asetseb selline täiend põhisõna järel. Näit. **Autobuss töolistega** sõidab töö lõpul linna. (Rannet N 264.) Ja sel kuival kiviteel hak- kaski... põrisema **taluvanker pilpakoormaga**. (Krusten N I 187.) Kuid võib kohata ka eesasendis täiendit: **Mööda metsavahe- list päikeses auravat asfaltteed kihutavad... suured betoonikoor- matega isekallutajad**. (Rannet N 203.)

4 Täiend kaasaütlevas märgib olendit, eset või nähtust, kes või mis on põhisõnaga väljendatud tegevuse või toiminguga seotud kui tegevus objekt (objekttäiend): **metsaga ümberkäimine**, **mäng lumega**, **sidemed Tartuga**, **harjumatus linnaga**. Sageli väl- jendub seesugustes ühendites vastastikkusesuhe: **lastega vaidle- mine**, **võitlus peremeestega**, **kohiumine ülemusega**, **sõbraga maad- lemine**. Selline täiend võib esineda niihasti ees- kui järelasendis.

Näit. Vello oli teatanud, et tühja-tähjaga tegelemiseks pol-
tal aega. (Unt E 24.) Poja seisukord oli liiga tõsine temaga tül-
liminekuks. (Roht K 342.) Jutt vastutulevate inimestega
kujunes samuti lühikeseks. (Hint TRd I 261.) On tore vaadelda
laeta võitlust jääga. (Smuul J 84.)

5. NIMISÕNA KOOS KAASSÕNAGA TÄIENDINA

171 Nimisõna koos kaassõnaga täiendina määratleb ja iseloomus-
tab substantiivse põhisõnaga väljendatud eset, olendit või näht-
tust, näidates selle tunnuseid kohta, aja, otstarbe, põhjuse, viisi
vm. järgi. Seega sarnaneb nimisõnast ja kaassõnast koosnev atri-
buut oma tähendusfunktsioonide poolest kohakäänetes või muudes
käänetes esinevate täienditega.

1 Nimisõna koos kaassõnaga märgib kohta, kus põhisõnaga
nimetatud olend, ese või nähtus esineb või millega ta on seotud
(kohatäiend): *inimesed maa peal, õhk hoone sees, sild üle jõe, populaarsus lugejate hulgas, vastukaja töötajate hulgas, labi jää kukkunu*. Kaassõnaline kohatäiend võib asetseda põhisõna ees.
Näit. *Tahes-tahmata nägid samal ajal tee äärde jõudnud üks-
teist*. (Sirge MR 582.) *Sündmused Hispaanias jälitavad Lõuna-
risti all reisijat*. (Siirak, KK 1965 582.) *Kohtu alla minnek oli
häega katsuda*. (Kaugver S 97.) Paljudel juhtudel on täiend järe-
lasendis. Näit. *Sõjamees lõkke ääres keeras ennast mugava-
malt sinellisse*. (Parve M 28.) *Naine leti taga silmitses neid
kahtlustavalt*. (LR 1964 11–13 47.) *Majad siin- ja sealpool
teed alustavad korra ringmängu*. (Kaal K II 137.)

Eri rühma kohatäiendite hulgas moodustavad juhtumid, kus
kaassõna kuulub kahe või mitme genitiivis oleva nimisõna juurde.
Näit. *Müür korteri ja sauna vahel oli küll väga paks*. (Tuglas
T III 271.) *Hobune Prints latris 11, kõige parem hobune saha,
niidumasina ja viljalõikaja ees, pole samuti Nelli Piidaga rahul*.
(Smuul KS 27.) Ka võib ühel põhisõnal olla kaks või rohkem
kaassõnalist täiendit. Näit. *Hulkumine mööda raba ning
kastest rohtu ja piki kraavipõhjasid hoiab meie jalanõud alatasa
niisked*. (Kiken, R 178.) *Lootust hellitati nagu kressse maja ees
akna all*. (NH 1967 97.)

2 Nimisõna koos kaassõnaga märgib aega, millal mingi tege-
vus toimus või millal mingi olukord või nähtus esines (ajatäiend):
*nädala tagant kirjutamine, kuni õhtuni ootamine, puhkus pärast
sööki, talveõhtu detsembri keskel, päev enne ärasõitu, vihm keset
talve, öö pärast võitu*. Kaassõnaline ajatäiend asetseb kas põhi-
sõna ees või selle järel. Näit. *Enne mind hüpanutest sai*

Juhani Kärkinen 53 meetrit. (Ed 1971 13.) *Mõtlesin selle all sidet
rellastega ja pärast meid tuli jatega*. (ÖL 1970 273) *Ööl vastu
täna tõusis tuul tormiks*. (Smuul J 64) *Ja vana Oolu, rehe-
papp enne mind, käänas poolteist tündrit rukkeid kukile*. (Tug-
las T III 258.)

Märkus 1. Ajatäiendiks oleva nimisõna ja kaassõna ühendi asemel võib
esineda lühend. Näit. 79. a. e. m. a. (= enne meie ajaarvamist) *said selle
peremeheks roomlased*. (NH 1970 271)

3 Nimisõna koos kaassõnaga märgib, kuidas, mis viisil
legevus toimub (viisitäiend): *soovi järgi valimine, joondumine
velmise järgi, tutvumine kirja teel*. Näit. *Raadio teel õnnitle-
mine on väga levinud. Vastu tahtmist töötamine pole tule-
musrikas. Kavalalt alustas Terje oma ääri-veeri mööda kõne-
lust*.

4 Nimisõna koos kaassõnaga märgib olendit, eset või nähtust
kui objekti, millele põhisõnaga väljendatu on suunatud (objekt-
täiend).

Kaassõnaline täiend võib väljendada tegevuse objekti:
*vaidlus teose üle, lasud vaenlase pihta, võitlus leiva eest, hoobid
vastu kive*. Näit. *Möödunud sajandi keeleelus äratas kõige suu-
remat tähelepanu võitlus vana ja uue kirjaviisi vahel*. (Kask
V 3.) *Koidulä võitles sakslaste võimu ja vägivaltsuse
vastu eesti rahva kallal*. (Vaarandi UM 48.) *Pärisime, mis Talts
urvab tema kohta kirjutatust*. (SV 1970 51.)

Kaassõnaline täiend võib märkida olendit, eset või nähtust,
millele või kellele on suunatud põhisõnaga nimetatud psüühil-
ine nähtus, seisund või tunnus: *aukatus jõe ees, rõõm
kõige hea üle, vajadus oskussõnade järele, huvi keele vastu, üks-
kõiksus teiste suhtes, vaen naabrite vahel*. Näit. *Austust muistse
vastu näeb kõikjal*. (Vaarandi UM 136.) *Teda piinas tume hirm
homse ees*. (Smuul KS 143) *Mõned vanemad tekitavad oma lastes
argust võõraste inimeste suhtes*. (ÖL 1964 58.)

5 Nimisõna koos kaassõnaga märgib põhjust, mille tõttu
põhisõnaga nimetatud tegevus toimub või psüühiline nähtus esi-
neb (põhjustäiend): *tasu nõudmine aitamise eest, mure ja hool
metsa pärast, puudumine haiguse tõttu*. Näit. *Sisemine näriv
süütunne mõne pealtnäha väikese vea pärast, tuju kaota-
mine pooliku halva sõna või üksnes intonatsiooni pärast on
endine*. (Smuul J 34.) *Igal suvel on linnas tänavate sulgemisi
kuevamistöde tõttu*.

Märkus 2. Mõnedel juhtudel ei ole piir objekt- ja põhjustäiendi vahel selge
Nii võib ühendeid rõõm «ärkamise» üle ja rõõm täitmise üle lauseis *Kuid
sektandi rõõmu «ärkamise» üle* — seda ei olnud. (Smuul KS 61.) ja

Hauge tervenemine teeb arstile rõõmu; see on nagu rõõm ülesande täitmise üle. (NH 1967 91.) kvalifitseerida ühelt poolt kaassõnaliseks põhjustäiendiks, teiselt poolt kaassõnaliseks objektitäiendiks.

- 6 Nimisõna koos kaassõnaga märgib, mis otstarbeks või mille tarvis on olemas põhisõnaga nimetatud (otstarbetäiend): *aparaadid tehase jaoks, raha riiete tarvis, töö õnne ja rahu nimel.* Näit. *Kõikjal on korraldatud laagriplatsid matkajate jaoks.* (Vaarandi UM 139.) *Kapten Tõnis Tihu võis anda käsu ankrutõmbamiseks juba esimese pärisreisi tarvis.* (Hint TRd I 131.)
- 7 Nimisõna koos kaassõnaga peale, kallal või kaassõna funktsioonis esineva sõnaga alal nimetab tegevusala või toimimissfääri, millega on seotud põhisõnaga väljendatu (piirlustäiend). Kui põhisõnaks on *tu-* või *ja-*liiteline deverbaal, asetseb täiend tavaliselt põhisõna ees. Näit. *Seni keeleteaduse alal tehtu on väike osa sellest, mis teha tuleb. Fotod peavad näitama aianduse alal töötajate töötulemusi.* (SV 1964 17.) Muudel juhtudel on täiend üldiselt põhisõna järel. Näit. *Ema andis juhatusi majapidamise alal.* (Tuglas T III 414.) *Parma oli mees töö kallal.* (Kaugver S 64.) *Mai oli meister kangakudumise peale.*

Märkus 3. Kaassõnalise täiendi asemel võib mõnel puhul kasutada liitsõnalist genitiivset täiendit või kogu ühendi asemel liitsõna: *kaubanduse alal töötaja* ~ *kaubandusala töötaja* ~ *kaubandustöötaja*; *reformid hariduse alal* ~ *haridusala reformid* ~ *haridusreformid*.

- 8 Nimisõna omastavas koos kaassõnaga poolt väljendab tegijat (tegijatäiend). Kui põhisõnaks on tegevust väljendav deverbaal, asetseb kaassõnaline täiend põhisõna järel. Näit. *Ooperi lavaline esitus solistide poolt oli kangesli püüdlik.* (SV 1964 18.) *Ühtsed ortograafilised normid soodustavad keelekirjalikku tarvitamist laiade masside poolt.* (Kask V 6) Kui aga põhisõnaks on mineviku kesksõnast tuletatud nimisõna, asetseb kaassõnaline täiend oma põhisõna ees. Näit. *Inimene kadus tema enda poolt loodu sekka.* (NH 1964 56.) *Eesistuja kuulutas antud partii selle või teise firma poolt omandatuks.* (NH 1964 186.)
- 9 Nimisõna koos kaassõnaga märgib abinõu, vahendit, mille abil põhisõnaga väljendatud tegevus või nähtus aset leiab (abinõutäiend): *kõndimine kepi abil, langemine mööga läbi, leiutused teaduse taral, tõestamine praktika abil.* Näit. *Eriti suurt tööd on Veski teinud uute sõnade tuletamisel liidete varal.* (Kask, VKT 298.) *Nõnda tuli mul alustada matriitsialuse pealispinna siledakslihvimisega liivapaberi abil.* (Hint TP 8-9.) *Surm lahingus või mahalaskmise läbi oli sel hetkel minu*

jaoks sootuks midagi muud kui surm vaenlase jalge all. (LR 1965 7/8 80.)

- 10 Nimisõna koos kaassõnaga märgib olukorda või seisundit (seisunditäiend). Näit. *Seda otsustasid ainult mehed ilikute seast. Uksnes maiustuste peal kasvatu on sageli kidur. Tal tundus miski judin libisevat üle selja, sest niisugune pahandus ning une pealt ehmatamine oli tabanud teda esimest korda elus.* (Madarik V I 109.)

11 Nimisõna koos kaassõnaga märgib põhisõnaga väljendatud olendi, eseme või nähtuse omandust, tunnust või esinemislaadi (laaditäiend). Näit. *Kõige kangem mees üle valla sõitis tol vapustaval ööl ära nagu varas.* (Leberecht VK 19.) *Seal istub Ringman, .. kellel on veelgi lühem, ülespoole põlvi mantsel.* (Järs, Lg 1964 505.) *See polnud tema mõistuse järgi töö.* (NH 1966 87.) *Temperatuur kabiinis on 18 kraadi Celsiuse järgi.* (NH 1971 10.)

12 Nimisõna koos kaassõnaga märgib määra või hulka, mis iseloomustab põhisõnaga väljendatud tegevuse või nähtuse suurst (hulga- ja määratäiend): *kokkuhoid üle tuhande rubla, tööstaaž alla viie aasta, palgakõrgendus kümne protsendi võrra, losinate kaupa ostmine, verstade viisi kõndimine.* Näit. *Veesoojus on 4—6 kümnendikku kraadi üle nulli.* (Smuul J 82.) *Ega siis koht ole üksi tähtis, ma jooksin ju ajaga alla nelja minuti.* (Rannap, J II 181.) *Neli kopikat tüki kohta on odav. Kaks rubla, kilomeetri pealt on liiga kallis. On korralik ülikond, läikivad kingad, .. kajut kahe mehe peale.* (Smuul J 196.)

13 Omastavas olev nimisõna koos sõnaga seast või hulgast väljendab tervikut, mille osa, märgib põhisõna (tervikutäiend). Näit. *Enamik osavõtjate seast on kõrgema haridusega. Üks poiste hulgast oli eriti kombekas. Keegi tütarlaste seast pahvatas heledalt naerma.*

14 Omastavas olev nimisõna koos kaassõnaga poolest, suhtes, kohta märgib, mille poolest põhisõnaga väljendatu mingisugune on (suhtetäiend). Näit. *Asjatundjad keele suhtes ei tarvitse olla hariduse poolest lingvistid. Väitekirja kaitses loodusteadlane, eriala poolest hüdrobioloog. Tema öde, oma ea kohta päris laps, lõpetab tänavu juba keskkooli.*

15 Kaasaütlevas olev nimisõna koos kaassõnaga koos, ühes, seltis või kaassõna funktsioonis tarvitatud sõnaga eesotsas märgib olendi, eseme või nähtuse kaasolu (kaasolutäiend). Kaasolutäiend asetseb oma põhisõna järel. Näit. *Soome lahte sisse sõites said nad tugeva norditormi koos rahesajuga kaela.* (Hint TRd I 165.) *Üks niisugune «rehnutt» on ka see piirikraav ühes lepikualuse kraaviga.* (Tammsaare TÕ I 134.) *Minust möödus trobikond turiste lärmaka giidiga eesotsas.* (LR 1965 7 8 18.)

16 Ilmaütlevas olev nimisõna koos kaassõnaga *ilma* või *peale* märgib olendi, eseme või nähtuse puudumist (ilmaolütäiend). Ilmaolütäiend võib esineda põhisõna suhtes niihästi ees- kui ka järelasendis. Näit. *Aer vaatas talle korra otsa ja nägi ilma hirmuta musti silmi.* (Smuul KS 213.) *Pruunid, helepruunid, kohati kahvatukollased kaljud ilma taimestikuta ja veeta.* (Smuul J 247.) *Kõik mehed peale ühe tahavad sõita õhtul.*

V. TEGEVUSNIMI TÄIENDINA

Nimisõna täiendiks võib olla infinitiiv — niihästi *ma-* kui ka *da-*tegevusnimi.

*ma-*tegevusnimi täiendina

172 Nimisõna verbaalse täiendina esineb *ma-*tegevusnimi (teotäiend) ja selle seesütlev, seestütlev ning ilmaütlev kääne (*mas-*, *mast-* ja *mata-*vorm). *ma-*tegevusnimelisi teotäiendeid esineb suhteliselt harva. Seesuguste atribuutide mitteverbaalsete põhisõnade valik on üsnagi piiratud; nendeks on tavaliselt sõnad *mees*, *meister*, *vennas*, *spets* jt., kusjuures *ma-*tegevusnimeline täiend asetseb põhisõna järel. Näit. «*Jajah, sina oledki mees teisi ja ennast toitma!*» (Vilde MS 12.) *Nobe vennas oled mul niisama ringi hulkuma.* (A. Jakobson TP 437.) *Luts on meister looma elulisi meeldejäädavaid, hästi individualiseeritud tegelaskujusid.* (H. Niit; Luts Ke 333.) *Ta oli suur spets, neid ära tundma.* (NH 1966 218.) *Nad koolitati oskajaks teoseid looma monumentaalsest sepikest peene gravüürini.* (Ed 1971 11.)

Deverbaalseteks põhisõnadeks on tavaliselt nimisõnad *minek*, *sõit*, *asumine* jt. või mineviku kesksõnast tuletatud substantiivid. Nende põhisõnade korral on *ma-*tegevusnimeline teotäiend eesasendis. Näit. *Meid ootab ees matkama minek.* Küll ta venitab oma õppima asumisega. Nimetagem siin kohustuslikku ujuma õpetamist üldhariduslike koolide algklassides. (NH 1967 15.) Üliõpilaspäevade orgkomitee esimees andis... sõna üliõpilasi tervitama tulnutele. (TRÜ 1968 31.)

Mõnedel juhtudel laiendab põhisõna *ma-*infinitiivi

a) seesütlev kääne. Näit. *Ta oli tulnud just minu söömas oleku ajal.* Järjekindel suplemas käimine karastab tervist. Kõigile võimlemas käinutele anti järgusportlase märk;

b) seestütlev kääne. Näit. *Jalutamast saabuvad olid läbimarjad.* Kõige lõbusam oli suplemast tulek. Kõndimast

võimlemisel lubati puhata. Hulkumast tabatu toimetati valve alla. Käsitlemast keeldumine tähendab selle probleemi mahapaikimist. (ÖL 1970 221.);

c) ilmaütlev kääne. Näit. *Roosi kurtmine teretamata jätmise pärast võib esimesel pilgul isegi vaikekodanlik tunduda.* (Valton K 31.) *Järele mõtlemata öeldut ei saa enam olematuks teha.*

mas-, *mast-* ja *mata-*vormis teotäiend asetseb alati oma põhisõna ees.

Märkus. Mitteverbaalset põhisõna laiendav *mata-*vormis täiend märgib seisundit ja esineb käändumatu omadussõnalise atribuudina: *remontimata maja*, *valgustamata ruum*, *ettevalmistamata kõne*, *toimetamata käsikiri*, *avamata raamat* (vt. § 150).

*da-*tegevusnimi täiendina

*da-*infinitiiv on nimisõna täiendina lavaline (kavatsus kirju-173 lada, tahe kohtuda, võime kohaneda). Vähem kasutatakse atribuudina *da-*infinitiivi seesütlevat käänet (süües kõnelemine, naljatades öeldu).

1 *da-*infinitiiv täiendina märgib tegevust kui objekti, millele on suunatud põhisõnaga väljendatud tegevus (objekttäiend): *kirjutada laskmine*, *kuulda ja näha igatsemine*, *tahtmine tantsida*, *matkata tahtjad*, *ujuda oskaja*, *võistelda soovinu*, *käia lubatu*. Näit. *Kinkida tahtmine on ilus tunne ja teeb kinkijale rõõmu.* (Valton L 176.) *Abiellu astuda soovijate järjekord... olevat terve kuu pikkune.* (Vaarandi UM 165.)

Märkus. *mine-*, *ja-*, *nu-* ja *lu-*lulist deverbaali laiendav sihituslik *da-*infinitiiv on täiend, nimisõna funktsioonis kasutatud v-kesksõna laiendav *da-*infinitiiv aga on sihtis (kõik see naerda ja naljatada proovib) (vt. § 177).

Objekttäiendite hulka tuleb arvata ka seesugused *da-*infinitivis atribuudid, mille põhisõna märgib soovi, mõtet, võimet, vajadust, kohustust vms. mingiks tegevuseks: *soov õppida*, *mõte reisisida*, *kavatsus tulla*, *lootus näha*, *võime väljenduda*, *lubadus tuua*, *lõotus võidelda*, *ettepanek loobuda*, *käsk sulgeda*. Näit. *See on oskus rõõmu tunda*, *lõbutseda raskuste kiuste.* (Vaarandi UM 122.) *Neil inimestel on... vajadus kokku saada, arutada, kohut mõista.* (Smuul KS 148.) *Anname korralduse toimetada püümaantee äärde.* (Kiken, R 188.)

2 *da-*infinitiiv täiendina märgib tegevust, põhisõna aga märgib tunnet, omadust, põhjust vms. selleks tegevuseks (piiritlustäiend): *õigus keelata* (= keelamise õigus), *rõõm tervitada*, *õnn esineda*, *lust vallatleda*, *omadus muuta*, *põhjus minna*, *aeg virguda*, *sinu kord lugeda*. Näit. *Kirg koguda*, *paigale panna*, *ära peita*, *kuh-*

jata enda kätte igasugust... värki sai ta uuesti oma käpa alla. (Smuul KS 168) *Teate, mul pole jõudu otsekohene olla!* (LR 1964 33/34 49.) *On aeg revideerida laavalise realismi mõistet ja seda laiendada.* (Vaarandi UM 246.) *Poisiga pole põhjust sõdida.* (LR 1964 33/34 54.) *Šakirovi vastane käis juba paar päeva ringi plaaniga talvitama jääda.* (Smuul J 152.)

3 *da*-infinitiiv täiendina märgib põhisõnaga väljendatud olendi, eseme või nähtuse laadi kui tunnust (laaditäiend). Näit. *Anne Kiisleril oli see juba teada tee.* (NH 1964 33.) *See ei ole laita nähtus.* (Saari, KK 1970 716.) *Aga ma olin Eesti ajal vabadik, lühkata-tõugata inimene.* (Smuul KS 190.) *Vaatamata oma mitte just kiita kiirusele on «Kooperaatsia» teiste seas ilus laev.* (Smuul J 20.)

4 *da*-infinitiiv täiendina märgib tegevust, mille tarbeks on olemas põhisõnaga väljendatu (otstarbetäiend): *koht supelda, nurgake ümber riietuda, nagi mantleid riputada, vaba õhtu kinno minna.* Näit. *Mareti oskust, Mareti silma maja korraldada* klitis isegi vana Peter. (Sirge, MR 480.) *Terve Kihnu väin oli ees ja lainel maad hoogu võtta.* (Jõgisalu, J II 107.) *Või sa astud metsa viivat / põlluäärset rada, / meeles meri, rannaliivad / kahe jalutada.* (Semper, EL II 109.) *Ei maksa arvata, et siin on... taatidel koht piipu popsida ja merd vahtida.* (Jõgisalu, J II 85.)

Eri sarja moodustavad juhtumid, kus *da*-infinitiivis täiendi põhisõnaks on mingit kvantumit märkiv nimisõna. Näit. *Tunnike puhata* kulub väga ära. *Suutäis naerda* on terviseks. *Peatäis nutta* on vahel isegi värskendav. Seda laadi lauses on *da*-infinitiivil sama funktsioon, mida täidab partitiivis olev *mine*-liiteline deverbhaal: *tunnike puhkamist, suutäis naermist.*

da-infinitiivse täiendi asend põhisõna suhtes on varieeruv. Laaditäiendina esinev *da*-infinitiiv on alati põhisõna ees. Näit. *«See on teada jutt,» noogutas Salimov.* (Promet M 62.) *«Noh, konstruktor,» ütlen ma, «meil pole just eriti kiita töö.»* (Kesamaa, Lg 1964 1701.) Piiritlustäiendiks ja otstarbetäiendiks olev *da*-infinitiiv seevastu on oma põhisõna järel. Näit. *Tekib ainult ja nu sila uuesti tagasi tulla.* (Smuul J 257.) *See on väga hea liim paberit kleepida.* Esikusse pandi uus riul kübaraid paigutada. Kui *da*-infinitiiv on objektäiendiks, paigutub ta *mine*-liitelise põhisõna korral kas selle ette või järele. Näit. *Tuleb tahtmine tõsta kogu maailma ette mõni kadarikkude keskel unelev maakirik.* (Vaarandi UM 234.) *See oli sõtta minna tahtmine, mis oli teda vaevanud.* (LR 1965 14 7.) Teiste deverbhaalsete põhisõnade puhul on täiend nende ees. Näit. *Kontserti kuulata soovinuist tuli nii mõnelgi ukse taha jääda.* Ülikooli astuda tahtjale korraldatakse ettevalmistuskursused.

da-tegevusnimelise täiendi ja tema põhisõna vahel ei ole tava-

liselt kirjavahemärke. Kui neid aga kasutatakse, siis võib see toimuda üksnes järelasendis täiendi puhul. Nimelt tekib harilikult pikema atribuutosa rõhutamise korral põhisõna ja täiendi vahel paus, mida ka kirjas kaldutakse ära märkima. Selle tõttu on järeltäiend mõnikord põhisõnast eraldatud kas

a) mõttekriipsuga. Näit. *Kõik inimese vaimsed ning füüsilised jõuvarud on nagu fookusse koondunud püüdesse — täita see, mis seisab ees.* (NH 1966 284.) *Kontrolliti, kuidas allüksused on täitnud käskkirja — saada oma relva meistriks.* (Pähklimägi, K 451.), või

b) kooloniga. Näit. *Käsper Ramm sai peainsenerilt korralduse: eraldada pool oma meeste põhituumikust Jüriki vi käsutusse.* (Kaugver S 148.) *Tehti korraldus: esialgu talle mitte relva anda.* (NH 1966 281.)

Atribuutühm eraldatakse kirjavahemärgiga eriti sel korral, kui põhisõna ees on mingi teda rõhutav täiend. Näit. *Tal on üksainus eesmärk — heita pilk joonestustele.* (LR 1964 33/34 45.) *Me kordame juba Tallinnas esitatud kutset Tallinnale ja tema elanikele — tulla tuleval suvel Kotkasse Tallinna päevadele.* (ÖL 1969 278.) *Mul oli sel suvel enda jaoks veel teine ülesanne: koostada Põide murraku häälikulugu.* (Peegel, SS 10.) *Maril tekkis nüüd uus kohustus: hoida ja kiigutada last.*

Mõnikord eraldatakse atribuutühm, eriti siis, kui ta on pikk, mõlemalt poolt kirjavahemärgiga. Näit. *Eesmärgi — luua tihedaid sidemeid pealinna koolide abiturientide vahel ja kalduda kõrvale tavajärgse peo üksluisusest — meie õhtu täitis.* (NH 1969 269.)

Märkus. Mõnel puhul pole *da*-infinitiivi kuulumine nimisõna juurde selgesti tuntav ja teda võidakse pidada mitte täiendiks, vaid öeldistatena. Näit. *Kibe aeg on külva. Tahe oli küsitleda.* Väike lootus oli mul kaastased kätte saada. Nimetatud lauseliikmeid eristada aitab süntaktiline kriiteerium, nimelt kriitilise sõna seadmine teistesse vormidesse, mis on kindlasti kas täiendid või öeldistatad. Kui *da*-infinitiivi on lauses võimalik asendada genitiivis oleva nimisõnaga, on see infinitiiv täiend: *tahe oli küsitleda — oli küsitlemise tahe, lootus oli kätte saada — oli kättesaamise lootus.* Kui aga saab *da*-infinitiivi asendada *v*-kesksõnaga, on tegu predikatiiviga: *külalised on oodata — külalised on oodatavad, maja on müüa — maja on müüdav, töö on teha — töö on tehtav.* Lauses *Kibe aeg on kültata* on *da*-infinitiiv täiend, sest mõttelt kuulub ta sõna aeg juurde: *on aeg kültata = on külviaeg*

Harvemini esineb täiendina *da*-infinitiivi seesütlev käänne ehk *des*-vorm (viisitäiend). Näit. *Harilikult on see seistes sõitmiseks kuluv aeg.* (SV 1966 15.) *Harjutuse 60 lasku lamades võitis J. Kilvoits 587 silmaga.* (NH 1970 171.) *Kõik see kiirustades ja tormates õpitu oli paari päeva pärast ununud.*

VI. MÄÄRSÕNA TÄIENDINA

- 174 Määrsõna kuulub lauses tavaliselt verbi, omadussõna või määrsõna juurde ja esineb määrusena, kuid ta võib olla ka nimisõna laiendiks. Atribuudina toimib määrsõna tavaliselt koha-, aja-, viisi-, laadi-, seisundi-, hulga ja määratäiendi funktsioonis.

1 Määrsõna täiendina näitab, kus põhisõnaga märgitu asub, kust ta pärineb, kuhu liikumine või tegevus suundub (koha-täiend). Näit. *Vaikus ümberringi tuletab meelde püha hiit.* (Luts J II 68.) *Laev lõi uleni varisema taiskäigust tagasi.* (Smuul MIJ 94.) *Liikumisel sinna tuli ületada .. kolme dzoti tulistusala.* (Kiljako, K 209.)

Nagu eelnenud näiteist selgub, asetseb määrsõna kohatäiendina harilikult põhisõna järel, kuid ta võib asetseda ka põhisõna ees: *sealt inimesed, kaugelt külalised, eemalt hüüdmine, siit nurgast, ülevalt vaade, kuhu kohta, kus linnas.* Näit. *Ning väljas liikumine muutus päris vastikuks.* (Tuglas T III 209.) *Kartes iga krabina rohkem kui jännes, roomasin eestpoolt küljest tüveni.* (Smuul KS 13.) *Kaugelt nõiad olid ikka kuulsamad.* (Valmet, SS 27.) *Olen näinud .. tumma valu ja sissepoole nuukseid.* (Promet I 269.) *Kus tänavas te elate?* (Määrsõna 'kus esineb siin tähenduses 'missuguses'.)

Uhe põhisõna juurde võib kohatäienditena kuuluda kaks koha-määrsõna. Näit. *Alles nüüd vaatas ta ümber: teel ees ja taga ei paistnud ainustki hingelist.* (Tuglas T III 77.) *Meie vestlust katkestavad alatasa naabrid lähedalt ja kaugemalt.* (RH 1969 240.) *Nende kriitikat üles- ja allapoole iseloomustab see, et nad kunagi esimeseks hoopki ei anna.* (Smuul KS 126.) Samuti võivad kohatäiendina esineda paarismäärsõnad. Näit. *Selle mulljega oli võõras oma ülalt-alla jutuga sisse astunud.* (Hint TRd I 333.) *Tõepoolest, ta oli tüdinud ja väsinud mitmetunnilisest mõtetust traktoriga siia-sinna jahmerdamisest.* (Traat I 61.)

2 Määrsõna täiendina näitab, millal põhisõnaga nimetatud tegevus või nähtus toimub või on toimunud (ajatäiend): *õhtuli jalutamine, suviti matkamine, hilja tõusmine, varakult einetajad, alles öeldu.* Ajatäiend võib asetseda põhisõna ees ja järel. Näit. *Ants Lauteri jutustusi äsja läbielatus oli äärmiselt huvitav kuulata.* (Vaarandi UM 65.) *Ka ammuilma tuntu pakub külluses avastamisrõõmu.* (Keres, H 1970 10 3.) *Ei taha ju keegi kopeerida juba tehtut.* (NH 1970 242.) *Ei olda ju enam poisikene oma .. mitme sulasesuvena seljataga.* (Sirge MR 8-9.)

3 Määrsõna täiendina näitab, kuidas põhisõnaga väljendatud tegevus toimub (viisitäiend): *valjusti laulmine, kiiresti kõndimine,*

endamisi mõtisklemine, ladviiti puudutamine, nukralt alistuja, õnnelt uppunu, salaja loetu, raskesti haavatu, käsitsi kirjutatu. Viisiatribuut asetseb oma põhisõna ees. Näit. *Ema näis aga ikka veel Illimari omapead ülestõusmisele mõtlevat.* (Tuglas T III 20.) *Vaata, kuidas kunagi tõsiselt võetu muutub aias koomiliseks, naeruväärseks!* (Vaarandi UM 158.) *Pimeda hakul ilmu-sid pealinna soojadele õhturahus tänavatele .. paariti kõndi-jad ja grupiti uudistajad.* (RH 1968 3.) *Ta ei vaja puditegi-jaid ega kättpidi talutajaid.* (Rannet, Lg 1967 1815.) *Veel praegugi on ta nii kibekähku sõtta saatmisest ehmunud.* (Ird, Lg 1969 1389.)

Viisiatribuudi põhisõnaks on harilikult verbist tuletatud nimi-sõna, peamiselt tegevust märkiv mine-liiteline või tegijat märkiv ia-liiteline deverbaal.

Viisitäiendite rühma kuuluvad ka sidekriipsuga ühendatud sama sõna nimetavast ja alaltütlevast käändest koosnevad liit-määrsõnalised reduplikatiivtäiendid *samm-sammult, kord-korralt, aasta-aastalt.* Näit. *Ei ole mõeldav luuletuste sõna-sõnalt ja vorm-vormilt tõlkimine.* Korrektuur tähendab teksti täht-tähele kontrollimist. *Tormi tugevnemine tund-tunnilt ja minut-minutilt heidutas merel viibijaid.*

Märkus 1. Kui seesugused samadest sõnadest koosnevad ühendid on muu-des käänetes, ei moodusta nad enam liitmäärsõna, vaid esinevad kas kahest nimisõnast koosneva täiendina, nagu *nädalast nädalasse viivitamine, kuust kuusse ootamine*, või kahest nimisõnast ja kaassõnast koos-neva täiendina, nagu *sõna sõna kõrvale seadmine, lehekülje lehekülje järel üleskirjutamine* (vt. lk. 351).

Märkus 2. Käsitletavas viisitäiendite rühma kuuluvad kaheksõnalised viisi-ütlevas esinevad ühendid, mis laiendavad pöörd sõnast tuletatud nimisõna, nagu *õhetavi põsi naeratamine, lehvivi hõlmu sammumine, lahtisi pilmi lamaja, värisevi käsi kirjutanu, langetatud päi seisnu.*

4 Määrsõna täiendina märgib põhisõnaga väljendatu laadi (laaditāiend): *omamoodi inimene, muidu tuttavad, omaette tuba, meeltmööda tegevus, eraldi esinemine.* Laaditāiend asetseb tavaliselt põhisõna ees, harvadel juhtudel selle järel. Näit. *Ning see oli meeltmööda töö* (Tuglas T III 199.) *Sealt heideti meile veel mõni ettevaatlik üleõla pilk.* (Kaal K II 51.) *Seekord oli Mikkil sihuke kahevahel nagu peas.* (OL 1970 291.) *Säärased edasi-tagasi mõtted panid Schifferi .. pisut viivitama.* (Sergo K 7.) *Kust küll nii palju priipärast aega võetakse?* (Kuusberg, Lg 1970 984.) *Noh, enne olin ikka mees omaette.* (Smuul, KKS 337.)

Laaditāiendiks on nimisõna laiendav määrsõna nii-õelda, nõnda-õelda, mis tavaliselt esineb lühendatud kujul. Näit. *Sellesse n-õ. koondvõistkonda on pääsenud ka kaks eesti kunstnike*

tood. (NH 1970 113.) *Nii imelik kui see ka on, ei ole koorile veel tekkinud n.-ö. järglast.* (SV 1971 4.)

- 5 Määrsõna täiendina margib põhisõnaga nimetatud olendi, eseme või nähtuse seisundit (seisunditäiend): *alasti jõnglased, ammuli suu, õieli kaelaga, pingul põsed, pilukil silmad, kummuli pann, hõõguel ääs, kohevil tainas, ristamisi torud, põigiti riidest, serviti kividest.* Seisunditäiend asetseb tavaliselt põhisõna ees. Näit. *Pärani aknast vajub välja paras lai suitsuviirg.* (Rannet N 209.) *Põnevil Mirjam tormas mamma tupp.* (A. Beekman V 100.) *Tema harkisjalu poos ei olnud Taibus-tele meeltmööda.* (Vahe K 122.) Harva esineb seisunditäiend järelasendis. Näit. *Kuid esimesed hetked avasilmigi olid peaaegu sedasama, mis oli olnud äsjane uni.* (Tuglas T III 10.)

Seisunditäiendi funktsioonis esinevad ka adverbideks kujunenud nimisõnad tugevaastmelises seesütlevas: *kohrus, kongis, kortsus, kühmus, lohkus, lokkis, lookas, pilves, pommis, purjus, vingus, voltis, vimmas* jt. Näit. *Raagus puud seisid nukratena.* (Aartee, R 197.) *Aukus silmadega tütarlaps läks üle tänava.* (Tuglas T III 429.) *Eemalt lauast tõuseb kõvasti vintis noormees.* (Rannet N 269.) *Käes oli tal lössis kohver, millele oli kõis ümber tõmmatud.* (LR 1967 7 10.)

- 6 Määrsõna täiendina näitab, missugusel määral põhisõnaga väljendatu esineb (määratäiend): *ülearu kulutamine, mitmekesi töötamine, mõnevõrra paranemine, võimlemine üldse, püsti vaimustuses, üksnes tüdrukud, üleni daam, pooliti tehas, otse imetegu, päris tõsijutt, sula koerus, puha käkilegu.*

Adverbid määratäiendina võivad paikneda niihästi põhisõna ees kui ka järel. Näit. *Ent viimasel ajal oli ta päris endamisiolekusse vajunud.* (Roht K 298.) *On lausa ime, et siit leidsime tema kalmu.* (Vaarandi UM 46.) *Kõik kolmekesi pahvatasid naerma.* (NH 1964 128.) *Kõik teised on rumalad, ainult tema üksinda on tark.* (SV 1964 30.)

Määratäiendiks on põhiarvu laiendavad määrsõnad, nagu *peaaegu sada, vähemalt kaks, ainult kümme, umbes kuus, umbkaudu kaksteist, ligi viiskümmend, ligikaudu tuhat, täpselt seitse, napilt kolmkümmend, kuni miljon, nii mõnisaada, samuti sõnaühendid enam kui, rohkem kui, vähem kui.* Näit. *Iga päev on saadaval kuni üheksat erinevat sorti jäätist.* (NH 1970 158.) *Seekord on eksponeeritud umbes tuhat tööd.* (NH 1970 113.) *Kvarteli repertuaaris on enam kui 250 teost.* (OL 1970 241.) Seesugused määrsõnalised täiendid võivad laiendada ka kvantumit märkivat nimisõna: *umbes hektar maad, ligi gramm kulda, vähemalt kott vilja, peaaegu ämber vett.*

Märkus 3. Järgarvu laiendavad määrsõnad ei ole täiendid, vaid on määrused: *ainult esimesele teosele, umbes seitsmendas või kaheksandas reas, peaaegu sajas kord.*

Märkus 4. Määratäiendite hulka kuulub sõnaühend *peaaegu et*, mis väljendab umbkaudsust või ligilähedust. Näit. *Koos oli peaaegu et maailma tippklass.* (Ed 1971 15.) *Kui paljud inimesed, kes ennast peaaegu et filosoofideks nimetasid, on teadust rüvetanud.* (NH 1967 87.)

* * *

Määrsõna täiendina on produktiivne niihästi eesti kirjakeeles kui ka murretes. Murdekeeles leidub arvukalt näiteid, kus kirja-keelse *ne*-liitelise adjektiivi (*kinnine, katkine* vms.) asemel on kasutatud omadussõna funktsioonis esinevaid määrsõnu, nagu *kinni mõistusega inimene, lahti kaelaga, lõhki püksid, püsti sarvedega, villu silmad, villu jutt.* Leidub juhtumeid, kus määrsõna kasutamine adjektiivi funktsioonis on otsekui ootamatu, nagu *Küll la on kähku inimene. Vanasti ei olnud valla (= lahtisi) juukseid. Need üleüldse särgid olid linasest riidest.* Murdeis kasutatakse omadussõna funktsioonis enamasti seisundit, kohta, viisi või aega märkivaid adverbide.⁵⁸

VII. MITMESÕNALINE VÄLJEND, TÄHT, NUMBER, LÜHEND VÕI MÄRK TÄIENDINA

Ühesõnaliste täiendite kõrval võib atribuudina esineda mitme-175 sõnaline väljend, mõni täht, number, lühend või märk.

Mitmesõnaliste väljendite hulka kuuluvad

- 1) mitmesõnalised pärisnimed (teoste, asutuste, toodete vm. nimed). Need võivad esineda kas ilma jutumärkideta, näit. *Läbi- nud suurte pingutustega vanalinna, jõuate Rialto silla juurest uuesti Grande Canale kaldale.* (Kahk A 60.) ja *Kul te näek- site kõige roosamate õitega ülekülvatud Dianthus Musalae pu h- mast.* (LR 1964 40/41 49.), või jutumärkides, näit. *Rahvarohkeiks kujunesid kõik kuus «Tootsi pulma» etendust.* (SV 1965 32.) *Nad olid sõbramehed — Puumanni Jaanil oli «Hollmann & Tihu» laeva äris paarituhanderublaline osa.* (Hint TRd I 279.) *Nad*

⁵⁸ Vt. H. Neetar, Määrsõnaliseist täiendist eesti murretes. — Ema- keele Seltsi aastaraamat 16. Tallinn, 1970, lk. 195–205; vt ka F. J. Wie- demann, *op. cit.*, lk. 612.

õngitsesid vanast «*Lucky Strike*» pakist sigareti. (LR 1964 43 25.),

2) jutumärkidega eraldatud sõnarühmad. Näit. *Ja seda «esimese õhtu» ettekandeõigust hoidkem ka edaspidi au sees.* (SV 1964 46.) *Mark otsustas, et võib jälle sisse võtta «omad omade vahel» poost.* (LR 1964 43 39.) Sellest algavad kõik *Romeo ja Julia* tragöödiad ning «*lõpp hea, kõik hea*» tüüpi komöödiad. (NH 1968 68.) Selles pole ohtlikku «*lööme mütsiga maha*» hoiakut. (Smuul J 28.) Koloniaalvõimud kasutasid osavalt «*jaga ja valitse*» poliitikat. (OL 1969 282.);

3) sõnarühmad, kus kaks või enam sõna või terve lause on ühendatud sidekriipsuga liitsõnataoliseks konstruktsiooniks. Näit. Selles nokkivas *kes-keda vaidluses* pole midagi iseäralikku. (OL 1968 5.) Tahaksin laulda ühe õige *ümber-Muhu* laulu kõik 70 salmi. (Smuul MIJ 95.) «Aga kumb oli etem, kas Foxy või see poiss *aidake-mind-ometi silmadega?*» (LR 1964 43 6.) Tema luule on tee üksindusest välja, kuid ei tule-nutame-koos ega ootma-tulen-naeran-teiega-koos laadis. (SV 1966 38.);

4) kinnitava ja tugevdava varjundiga redupliktiivne sõnaühend, mis kordamise abil rõhutab põhisõna. Näit. *Aadu Kadakat lähemalt tundes peab ütleva, et see oli töömees mis töömees.* (Smuul MIJ 32.) *Tõsi mis tõsi, nii see on.* (Ed 1971 9.) *No oled ikka paharet mis paharet.* (LR 1970 3—5 31.);

5) fraseoloogilised ühendid, mis märgivad põhisõnaga väljendatu laadi. Näit. *Ainult ajast ja arust olen did mõõdavad omal jõul maad.* (A. Beekman S 86.) *Igal pealaest jalatallani daamil on väärikas kõnnak. Oli see alles kärts ja põmm vastus! Ta on tüdruk et las aga olla. Niisugune asjade pildumine kus seda ja teist on tema komme. Trall et hoia ja keela kestis hommikuni. Kolmas, neljas, viies ja nii edasi ettevõtmine on imelihtne.* (NH 1972 70.);

6) absoluutkonstruktsioonid, mis märgivad põhisõnaga väljendatu viisi või laadi. Näit. *Hõlmad lahti ja piip hambus käimine on boheemlaslik. Järgmiseks harjutuseks on käed puusas, siis käed õlgadel hüplemine. Nägu vastu päikest lamamine on mõnus.*

Märkus. Nimetatud ühendid koos moodustavad ühe lauseliikme ja neid lauseliikmesiseselt edasi ei analüüsita. Seesugused absoluutkonstruktsioonid on kirjakeeles produktiivsed verbi määrusliku laiendina (vt. § 213). Neid kui täiendeid on L. Kettunen pidanud «lauselihenduslik-adverbiaalseteks atribuutideks»³⁹

Siia rühma võib arvata ka laused, milles kasutatud tarindid oma struktuurilt mõneti erinevad tavalistest absoluutkonstruk-

³⁹ Vt L. Kettunen, *op. cit.*, lk. 86.

tsioonidest, kuid kuuluvad lauses nimisõna juurde seda laadi poolt iseloomustades. Näit. *Jalgratastega, abikärud ees ja taga, on mõnel maal harjutud vedama kõikvõimalikke kaupu. See laev, pardal 88 meest, taheti saata päügiretkele Aafrika vetesse. Veed lood, üks hulle teise, on tõeliselt juhtunud. Mu ette loetakse ehteid, üks huvitavam kui teine.* (Ed 1971 11.) Nendes lausetes ei saa tarindeid pidada verbi laiendavaiks seisundi- või teomääruslikeks absoluutkonstruktsioonideks;

7) sama nimisõna nimetavast ning omastavast koos kaassõnadega koosnevad ühendid, mis märgivad põhisõnaga väljendatu viisi ja laadi. Näit. *Tõega silm silma vastu jäämine kohutab teda. Kogu teose leht lehe järel läbivaatamiseks kulub vähemalt nädal. Kõik lahinguis õlg õla kõrval võidelnud jäävad sõpradeks;*

8) sama nimisõna elatiivist ja illatiivist koosnevad ühendid, mis märgivad viisi, ka ajalist või lokaalset pidevust. Näit. *Võetaste maade ja rahvaste palgest palgesse nägemine on midagi hoopis rohkemat kui nendest lugemine. Kogu ta elu pole olnud muud kui päevast päeva ja aastast aastasse rabelemine. Peost suhu elamine on üsnagi tüütu. Toast tuppä võl nurgast nurka kõndimine oli märgiks, et mees pingsalt mõtleb;*

9) võörkeelsed väljendid, mis sageli esinevad eri kirjas. Näit. *En détail müügi juures on kaod paratamatud.* (Kuusberg E 28.) *Loomulikult jääme ka edaspidi truuks a cappella stiilile.* (SV 1964 46.) *Tegelikult on see standardmööbel anno domini 1955.* (Smuul J 95.) *Seal olid .. fotod profiilis ja en face.* (Türk S 368.) *Siin käib juba võitlus va banque.* (Kahk A 41.) *Tête-à-tête* episoodid muudavad selle omapärase sõpruse vaatajalegi südamelähedaseks. (Ed 1967 102.) *Elava mõnundi motiiv mõjub deus ex machina võttena.* (SV 1970 5.) *See kujutab endast rahvusvahelist lauluvõistlust à la Sopot.* (OL 1970 266.)

Peale nimetatud juhtude võib nimisõna atribuudiks olla

a) täht või number. Näit. *Tema nimes on mitu o-d.* (LR 1964 43 7.) *Tema kõnele on iseloomulik «r»-ide ragisemine.* (NH 1964 57.) *Lugemust raskendab samuti täpi puudumine.* (Toots T 24.) *Ja 497-nda kapten annab käheda basiga komando.* (Smuul MIJ 143.) *Suusaliidu aastaraamatust 1960 võib lugeda ..* (Ed 1971 13.) *Karmi mälestusena neist traagilistest augustipäevadest 1941 lebab tänini lahes põhjalastud ristleja.*

b) numbritest koosnev üheföid, mida kasutatakse spordivõistluste tulemuste märkimiseks. Näit. *Neljandas voorus saavutasid nad veel ühe 4:0 võidu.* (RH 1970 210.) *Epeemees-*

konnal tuli relvad maha panna napi 6:7 kaotusega Poolale. (OL 1970 225.);

c) suurtähtedest lühend, mis esineb substantiivina. Näit. Sektsioonides töötasid **EPA** õppejõud. (RH 1964 261.) **EKS-i** keeleteoimkonna otsustes ja hiljem oldi sunnitud mitut **EÖS-i** normi revideerima. (Kull, KK 1969 644.) Külalised tutvusid **ETKVL-i** kaubandus- ja tööstusettevõtetega. (OL 1970 217.);

d) väiketähtedest lühend. Näit. iidse Aasia geograafid teadsid Ameerika olemasolust juba 1500. aastal e.m.a. (NH 1970 300.) Spordivõistluste, härjavõitluste, tsirkusenumbrite jms. tohutu menu seisab nende äärmuseni teravdatud konfliktis. (SV 1971 2.) Huvitavad olid ploomikujulised, südamekujulised jt. tomatid. (Ed 1971 4.);

e) aadressi märkiv ühend, mis koosneb tänava (tee) nimest ja majanumbrist (viimasele lisandub mõnikord ka korterinumbrist). Näit. Nagus on metsviinapuu **Pargi 6** maja seinal. (Ed 1971 240.) Kirjade voo **Gagarini** puistee **11-a** maja aadressil jätkub. (RH 1971 301.) Ainuüksi juulikuus võeti tellijalelt **Tatari 13** vastuvõtupunkti 248,33 rubla. (OL 1970 221.) Veekadudest informeerisid toimetust ka **Ristiku 17–14** elanikud. (OL 1971 9.);

Märkus. Kui seesuguses ühendis esinevad ka sõnad *tee, maantee, tänav*, on need lause liikmesisesel analüüsimisel põhisõnaks ja nende ees olev tänav nimi täiendiks. Näit. **Tammsaare** (täiend) **tee 123** maja ees seisab 2 konteinerit. (OL 1969 297.) Olid üksnes mõned tantsuhimulised piigad ning poisid, kes pärast väsitavat leivateenimise päeva nõus olid sinna **Väike-Tartu** (täiend) **mnf. 25** majja kokku käima. (OL 1970 240.) (Vt. kohamaarusest esinevaid ühendeid lk. 184)

f) lühend või sümbol, mis märgib ilmakaart, lüüsilist suurust, keemilist elementi vm. Näit. Kadunud on öösine sara ja sire **SW** tuul. (Panso N 72.) Juba tuleval aastal saavutab soojuselektrijaam võimsuse 1,6 miljonit kW. (RH 1964 185.) Loomapidamishoonetes on **CO₂** sisaldus rangelt normeeritud. (NH 1970 289.)

Siia rühma kuuluvad ka täiendiks olevad meetermöödustiku lühendid. Näit. Kauplustesse läks pakitult üle 12 t kartulit. (OL 1970 217.) 50 000 parkimiskohta nõuaksid 120 ha pinda. (RH 1970 274.) Puhub loode-tuul 6–9 m/sek. (RH 1970 296.) Kollane «Volga» võtab kiirust kuni 145 km/t. (Ed 1971 23.);

g) mingi märk, mis esineb nimisõna funktsioonis. Näit. Kraadiklaas näitas 3–4° sooja. (OL 1971 7.) Omahind tuleb 30 % odavam. (Ed 1971 10.) **+-i** ja **%-i** kirjutamiseks ei ole sellel masinal märke.

Täiendina esinevaks märgiks on ka suurtähtede ja numbrite kombinatsioon, mis näitab masinate ja aparaatide tüüpi, mudelit või marki. Näit. Esikohal on **STB-7270** meeskond. (NH 1964 276.) Nägid — rivi **TU 124-sid**! (Toomaspoeg V 217.) Töö käib siin kahe **OC-15** agregaadiga. (OL 1965 141.) **LAZ-695-M** mootori võimsus on 180 hj. (OL 1970 46.) Tähest, sõnast ja numbriest koosnevat märki täiendina kasutatakse muusikateoste nimelamisel, nagu *Mõlema II* vooru kavas kõlas Mozarti *Es-duur* (**K 447**) kontseri ladusalt. (Ko 1970 44.)

VIII. VORDLUS TÄIENDINA

Eri rühma atribuutide hulgas moodustavad võrdlustäiendid. 176 Nad määratlevad ja iseloomustavad põhisõnaga nimetatud olendi, eset või nähtust sel teel, et võrdlevad teda mõne teise olendi, eseme või nähtusega ning märgivad, mis kujul või näol põhisõnaga nimetatut eksisteerib, kellega või millega ta sarnaneb.

Võrdlustäiendiks on peamiselt nimisõnad, mis seostuvad oma põhisõnaga võrdlevate sidesõnade *kui, nagu, otsekui, justkui* abil: *vaenlane kui kiskja, kanonaad nagu äike, maa nagu kuld, händ otsekui lehvik, saapad justkui lootsikud.*

Võrdlustäiend ei ole samastatav *kui*-lisandiga. Võrdlustäiend näitab põhisõnaga nimetatut välist sarnasust mingi olendi, eseme või nähtusega (*pilved kui lambakari, mees kui müra*), lisand seevastu märgib, kes või mis põhisõnaga väljendatu tegelikult on (*Mihkel kui esimees, tema kui õpilane*).

Võrdlustäiend asetseb oma põhisõna järel, kusjuures nimisõnaline võrdlustäiend harilikult ühildub põhisõnaga käändes ning arvus. Näit. Kadakad põlesid ruttu ja katsid leparondid valge võbiseva tuha kui udemega. (Tuglas T III 274.) Okastraadid kui ohakad rehivad roostes kidaga. (Beekman SI 9.) On teateid kui häiresignaale, mis tekitavad rahutust. Jõe kaldal istub kõhn ja hall mehike, suus mustaks põlenud piip nagu väike tukk. (Luts J I 161.) See on agul nagu seen, mis linna kännu ümber kasvab. (Alle, EL II 42.) Bunin paistis fotol maisipaberil nagu pruudiloori alt. (Ed 1971 239.) Nad seisid selle nagu suure kilbi all, mees mehe kõrval. (Tuglas T III 25.) Ja sinisesse märtsitaevasse kerkivad rümpilved nagu valged lambad kodukarjamaal. (Ed 1972 67.) Ülevalt mäe tipult nägid nad all pisitillukesi maju ja teid nagu krjipsukesi. (NH 1964 82.)

Omaette rühma moodustavad reduplikatiivsed võrdlustäiendid nagu... ikka, mis põhisõna kordamisega kinnitavad või rõhutavad

põhisõnaga väljendatu tavalisust. Näit. *Noh, esimesel pilgul s a a - p a d nagu saapad ikka.* (Tuglas T III 74.) *Hotell nagu hotell ikka seisab väikesel kõrgendikul.* (ÕL 1969 282.) *Laine ei ole pereinaine, ei ole midagi — on tüdruk nagu ikka tüdrukud.* (Sirge MR 22.)

Eri sarjana kuuluvad võrdlustäiendite hulka seesugused juhtumid nagu *häälikud nagu k, p, t, sõber nagu tema.* Need ühendid pole tüüpilised võrdlustäiendid, ent neis kätketud mõningase võrdlusmomendi tõttu võib neid arvata käsitletavasse rühma juhul, kui nad laiendavad nimisõna. Need täiendid ei tarvitse oma põhisõnaga ühilduda. Näit. *Meesugustele nagu tema ei pane keegi aru pähe.* (Kuusberg, Lg 1970 989.) Nähtavasti kompenseerisid selle «puuduse» tema juures ta omadused nagu *asja tundlikkus ja asjalikkus.* (ÕL 1971 15.)

Märkus. Kui sõna *nagu* ei märgi võrdlust, vaid esineb tähenduses 'näiteks', kuulub ta koos järgneva(te) sõna(de)ga külsõnade hulka ja ta eraldalakse konaga. Näit. *Paljud sportlased, nagu jugoslaavlane Ludvik Zajc, Niilo Halonen, Torgeir Brandtzag ja mina, kukkusid.* (Ed 1971 19.) *Oma reisi kestel viibisime mitmel maal, nagu Jaapanis, Indias ja Egiptuses.* Kui aga *nagu*-sõnaga algavas lauseosas esineb öeldisverb, moodustab see rühm kõrvalause. Näit. *Seesugusele kogenud alpinistile, nagu on (nagu seda on) Tõnis Kask, ei ole nii järsk mägi raske ronida.*

Mitte alati ei ole selgeid piire võrdlustäiendi ja võrdlusmääruse vahel, nii et nende eristamisega lauses võib tekkida raskusi. Vahe tegemist hõlbustab asjaolu, et *võrdlustäiend* laiendab alati nimisõna või selle funktsioonis esinevat sõna ja näitab olendi, eseme või nähtuse sarnasust mingi teise olendi, eseme või nähtusega; *võrdlusmäärus* aga laiendab kas verbi, määrsõna või omadussõna ja väljendab tegevuse toimumise või olemise viisi, samuti omaduse ilmnemise astet (vt. § 123). Võrreldagu näiteks lauseid: *Pilgud nagu teritatud mõõgaterad* (võrdlustäiend) *ristusid jälle.* — *Pilgud ristusid jälle nagu teritatud mõõgaterad* (võrdlusmäärus). Esimeses lauses näitab täiend *nagu mõõgaterad* aluse laadi, nimelt seda, et pilgud, mis ristusid, olid mõõgaterade moodi, mõõgaterade taoliselt teravad; teises lauses märgib määrus *nagu mõõgaterad* tegevuse toimumise viisi, s. t. näitab, kuidas või mil viisil pilkude ristumine toimus. Analoogiline on esinemas lausetes *Lumehelbed kui udusuled* (täiend) *keerlesid ja liuglesid alla* ja *Lumehelbed keerlesid ja liuglesid alla kui udusuled* (määrus).

Lauses *Melonid nagu suured lähkrid* täis magusust leavad aedades tuleb võrdlust *nagu lähkrid* pidada võrdlustäiendiks, sest ta ilmselt laiendab nimisõna *melonid*. Lauses *Melonid leavad aedades nagu suured lähkrid* täis magusust on võrdlus *nagu lähkrid* võrdlusmäärus, mis laiendab verbi *leavad*, näidates

olukorras olemise viisi. Ent lauses *Aedades leavad melonid nagu suured lähkrid* täis magusust pole võrdluse *nagu lähkrid* kuuluvus enam selge. Seesugustel kaheldavatel ja piiripäsetel juhtudel, kus võrdlus võib olla niihästi täiend kui ka määrus, otsustab tema kategooria ja kuuluvuse lause käsitus ja tõlgitus. Kui lause mõtte ja sisu seisukohalt tundub sobivam ja loogilisem arvata võrdlus nimisõna laiendiks, käsitame teda kui võrdlustäiendit, vastasel korral peame teda võrdlusmääruseks.

IX. TÄIENDI JA TEISTE LAUSELIIKMETE PIIRIST

Lause analüüsimisel esineb mõnikord küsitavusi täiendi ja teiste lauseliikmete piirimaist. Kõige sagedamini on arutlemise objektiks täiendi ja määruse piir. Sel puhul otsitakse lauseliikmele tema õiget kohta lauses, sest sellest oleneb lauseliikme nimetus: kui kinnistame ta nimisõna juurde, on ta täiend; kui verbi juurde, on ta määrus.

Kõik sise- ja väliskohakäänetes ning muudes käänetes olevad täiendid, samuti täiendina esinevad nimisõnad koos kaassõnadega, tegevusnimed, määrsõnad ja võrdlused on vormi ja tähendusfunktsioonide poolest sarnased määrustega. Need sõnad esinevad kas määrusena või täiendina selle järgi, mis liiki sõnade juurde nad kuuluvad ja missuguseid sõnu nad laiendavad. Lauses *Rehi suitses ja auras keset lumelapilist välja* (Tuglas T III 256.) on nimisõna ja kaassõna ühend *keset välja* määrus, sest ta laiendab verbe *suitses* ja *auras*. Seevastu lauses *Rehi keset lumelapilist välja suitses ja auras* on seesama ühend *keset välja* täiend, mis laiendab nimisõna *rehi*, määratledes ja täpsustades seda asukoha poolest. Lauses *Vastus kirjutatakse sõpradele alati ühiselt* (Sä 1966 86.) on sõna *sõpradele* määrus, ent lauses *Vastus sõpradele kirjutatakse alati ühiselt* on sõna *sõpradele* täiend. Lauses *See ülesanne on kerge lahendada* on *da-infinitiv lahendada* määrus, sest ta laiendab omadussõna *kerge*. Lauses *Mul on mõte see ülesanne kohe ära lahendada* on *da-infinitiv lahendada* täiend, mis kuulub nimisõna *mõte* juurde (= *mul on lahendamise mõte*). Lauses *Ta on kirjutanud luuletusi, umbkaudu viiskümmend* ei ole arvsõna *viiskümmend* järeltäiendiks nimisõnale *luuletusi*, vaid on hulgamäärus, mis laiendab verbi *on kirjutanud* (on kirjutanud — *kui palju?*). Lauses *Volitused lõpevad 7. mail 1976* ei ole numbrita määratud põhiarv täiendiks nimisõnale *mail*, vaid on verbi laiendav omaette ajamäärus.

Ent mitte alati pole selge, missugustel juhtudel on tegemist atribuudiga ja missugustel adverbiaaliga. Toodagu näiteks mõningad laused, kus piir täiendi ja määruse vahel kipub jääma häguseks.

Kas kuulete... noorte kaskede kohinat kingul, / vete pahinat orgude põhjas? (Merilaas R 85.) Kas sõnad *kingul* ja *põhjas* on kohamäärused verbi *kuulete* juurde või nimisõnu *kohinat* ja *pahinat* laiendavad täiendid? *Sellise ilmaga rikneb kala tekil kiiresti.* (NH 1964 59.) Kas kala rikneb tekil kiiresti või kala tekil rikneb kiiresti? *Kuus neegrit veab suurt vankrit mingisuguste köienärudega.* (Smul J 66.) Kas vankrit veetakse köienärude abil (sel juhul oleks sõna *köienärudega* määrus) või veetakse vankrit, mis on köienärudega täidetud või millel on köienärud küljes (sel korral tuleks kaasaütlevas olevat nimisõna pidada täiendiks)? Või kuidas mõista lauset *Ta seiras läbitungiva pilguga külalisi.* (A. Beekman V 112.)?

Kuigi esitatud näidete puhul on võimalikud mõlemad tõlgitused, s. t. meil on õieti tegu kahe eri lausega, mis on väliselt samakujulised, valime neist igal üksikul juhul nimelt selle seletuse ja lause, mis konteksti põhjal on sobiv ja vajalik. Mõistagi pole võimalik vältida keeles kõiki kaksipidi mõistmisi ega ole alati põhjust nende suhtes liiga range olla, liiati kui nad pole häirivad ega tekita mõttesegadust. Ometi on soovida, et lauseliikmete piiride ähmumisest hoidumiseks seataks lause võimalikult selliseks, et juba sõnajärjestusest selguks, millise lauseliikmega on tegu. Tõsi küll, mitte alati ei taha sõnad tavalise skeemi järgi paigutuda, riivamata lause sujuvust või värskust. Lauses *Tore oli Mozarti sonaadi esimene osa — reibas ja elav* (SV 1970 21.) ei ole sõnajärjestuse tõttu selgesti eristatavad täiend ja öeldistäide. Siin ei ole vist põhjust pidada sõnu *reibas* ja *elav* omadussõnalisteks järeltäienditeks nimisõnale *osa*, pigem võib nad arvata predikatiivideks (sonaadi esimene osa oli tore, reibas ja elav). Lause *...aga juuksed on isalt — punakad* (Männik H 321.) tähendab, et juuksed on isalt ja on punakad, järelikult on adjektiiv *punakad* selles lauses öeldistäide, mitte *juuste* täiend. Lauses *«Sealt on rõõm hüpata,» kinnitas ta* (Ed 1971 12.) ei moodusta sõnad *rõõm* ja *hüpata* atribuudilist ühendit, kus *da-*infinitiiv laiendaks nimisõna. Lause mõte ei ole 'sealt on hüppamise rõõm', vaid 'sealt hüpata on rõõm' (vrd. *tal on suur rõõm sealt hüpata, sealt hüppamine on talle suureks rõõmuks*), seega on *da-*infinitiiv *hüpata* selles lauses alus ja sõna *rõõm* predikatiiv (vt. lk. 345).

Eelnenust erinev on täiendi ja teiste lauseliikmete vahepiiri tõmbamine juhul, kui laiendid kuuluvad nimisõna funktsioonis kasutatud omadussõna või kesksõna juurde. Eesti kirjasõnas võib

leida seesuguseid lauseid: *Uus ja huvitav on leidnud tee kõikjale.* (NH 1970 171.) *Lagunev on mulle võõras nagu julmus.* (SV 1970 17.) Pruuk kasutada omadussõnu ja kesksõnu nimisõna funktsioonis on tänapäeva eesti kirjakeeles küllalt produktiivne.

Substantiivina kasutatud adjektiiv ei tarvitse seista üksi; teda võib laiendada adjektiiv: *Minu vanale õpetajale jätsid Lääne-Saksa noored vihased karvased eriti masendava mulje.* (Ko 1971 8.); partitsiip: *Üldse kaob siin hiigellinna külje all kõik vana tuulekiirusel pealetungiva uue eest.* (Palmeos, SS 116.); pronomen: *Pärast selgus, et üht-teist muudki vajalikku oli maha jäänud.* (Tooming, Lg 1970 968.); numeraal, mis esineb omadussõna funktsioonis: *Ent ühes eripäras es on seljalused siiski truuks jäänud esivanemate keelepruugile: meie ei tunnista välttevaheldust.* (Alttoa, SS 36.)

Omadussõnajuhtudega analoogiline on v-kesksõna tarvitatus substantiivina; tema laiendiks on kas adjektiiv, näit. *Kel jätkub noorusrahutust, / see leiab... ka enda õige Jääva.* (Niit L 71.), või pronomen, näit. *Oli muudki segavat.* (Ed 1971 15.)

Adjektiivsete laiendite kõrval tarvitatakse substantiivina kasutatud omadussõna juures muidki laiendeid. Nii näiteks võib kõnealust põhisõna laiendada genitiivatribuut, olgu see kas nimisõna, näit. *Perekonna noorimana tuli mul ligi kümme suve karjaseametit pidada.* (NH 1970 170.), või isikuline asesõna, näit. *Nende homne on meie tänane.* (NH 1970 263.) Märgitagu lisaks, et substantiivina kasutatud omadussõna võib ise olla nimisõnaline atribuut, näit. *Eeldused selle uue sünniks on kujunemas.* (NH 1970 113.) või *Kuid kaks kanget said kahest kõhklejast võitu...* (Kaal K II 37.)

Nimisõna funktsioonis kasutatud adjektiivi ja partitsiibi seni vaadeldud laiendid ei ole määrused, vaid on täiendid. Küsitavusi tekib, kui adjektiivi juurde kuuluvad adverbiaalsed laiendid või partitsiibi juurde objektilised laiendid. Eesti keeles on tavalised näiteks *elativus partitivus*'e ühendid *osa lastest, keegi meestest*. Nendes ühendites võib põhisõnaks olla nimisõna, põhiarv, asesõna, omadussõna ja järgarv (vt. lk. 326—327). Seesugustest tervikühendite juhtudest võiksime saada järgmise rea: *osa vendadest läks ülikooli, kaks vendadest läks ülikooli, keegi vendadest läks ülikooli, viimane vendadest läks ülikooli, esimene vendadest läks ülikooli*. Struktuurilt on need laused ühesugused ja kõikidel juhtudel on elatiivse laiendi põhisõna nimisõnaline, kas siis puhas nimisõna või selle ülesannetes sõna. Kui põhisõnaks on nimisõna, asesõna või põhiarv, peetakse elatiivset laiendit täiendiks, sest ta kuulub substantiivse lauseliikme juurde. Analoogia tõttu on võimalik elatiivset laiendit pidada täiendiks ka juhul, kui põhisõnaks on nimisõna funktsioonis omadussõna või järgarv, sest niinästi

põhisõna kui ka laiendi süntaktilised funktsioonid ja suhted on kõikidel juhtudel ühesugused. Vaadeldagu veel rida *Tallinnas võistlesid rekordiomanikud ~ medalimehed ~ kõige tugevamad tõstmises*, kus sõna *tõstmises* on ühtviisi täiend kõikidele lauses märgitud põhisõnadele. Samuti ei erine lause *Kõik meie kooli melstrid ujumises ja tennises sõitsid võistlustele* oma struktuurilt lausest *Kõik meie kooli tublimad ujumises ja tennises sõitsid võistlustele* ning kummagi lause subjektsõna ja tema inessiivse laiendi grammatiline tähendus on üks ja sama.

Lokaalkäändeliste ja muude nimisõnaliste laiendite korral saab põhjendada nende atribuudiks pidamist. Kuid kui laiend on kas määrsõna, infinitiiv, partitiivis nimisõna, kaassõna ja käändsõna ühend vm., siis hakkab end teravamalt tunda andma seesuguse laiendi adverbiaalsus. *Kõik see vikerkaareliselt värvikas, eriti kaunis ja fantaasiaküllaselt uus meie rahvatantsupeol jääb alaliseks meelde. Väliselt alati lõbus võib rõõmsa kesta taha peita oma tõelise kurbuse. Kärmas õppima on tavaliselt ka nobe tööle. Peaosas esines üks välimuse poolest mitte sugugi kena. Kuusteist aastat vana peab ennast juba täiskasvanuks. Kolm meetrit lai ei ole ületamatu kraav. Kõik see tuhandeid aastaid vana on hoolikal hoiul muuseumis.* Nendes lausetes on substantiivi funktsioonis omadussõna laiendeiks seesugused sõnavormid ja ühendid, mis harilikult talitlevad määrustena. Ühendites *vikerkaareliselt värvikas, eriti kaunis, fantaasiaküllaselt uus, väliselt alati lõbus, kärmas õppima, välimuse poolest mitte sugugi kena, kuusteist aastat vana, kolm meetrit lai ja tuhandeid aastaid vana* ei näi substantiivi funktsioonis esineva adjektiivse põhisõna laiendid enam olevat täiendid. Nende määruslike laiendite tõttu saab nagu tajutavaks, et põhisõna ei esine üksnes substantiivina, vaid temas on veel adjektiivigi, ja et need tüüpilised määruslikud elemendid laiendavad nimelt seda, mis põhisõnas on adjektiivset.

Kesksõnalise põhisõna laiendeist kalduvad eralduma a) objekti ja b) määruse kvaliteediga laiendid, nagu a) *Loodust hävitav on inimest hävitav.* (SV 1970 20.) *Su terav pilk näeb kõike parandamist nõudvat.* (SV 1970 39.); b) *Ma mõtlen kogu inimkonna saatusele, kõigele praegu olevale ja kunagi tulevale. Oldisest tegevusest lahus juhtuvat või toimuvat seal pole. Kõigile võistleva kutsutavatele reserveeritakse hotellis kohad.* Partitsiibi puhul on seega täheldatav niihästi põhisõna noomeniline kui ka verbaalne moment, s. t. me võime temas leida niihästi substantiivile, adjektiivile kui ka verbile omaseid jooni. Kui *v*-kesksõna on lauses oma põhifunktsioonis, s. t. kui ta on adjektiivne atribuut, on tema laiend kas määrus või sihitis. Näit. *Kunstlikult niisutatavatel põldudel kasvatati maisi.* (NH 1971 8.) *Ta näitas end hoolsa ja töö armastava noorena.* (NH 1971 6.) Ent lausetes *Kõik see*

domineerida prooviv ja uhkeldada katsuv on mulle vastumeelt või *konke seda vaikselt uinuma jäävat* katab hämarus ei ole kesksõnalisi atribuute, vaid kesksõnad seisavad nimisõna funktsioonis, kuigi neil kesksõnadest pole mingeid vormilisi nimisõna tunnuseid ja nende substantiivsus selgub nimelt nende süntaktilisest funktsioonist. Kui pöördõnast tuletatud nimisõnadel on ilmsed substantiivi tunnused, nagu see on *mine*-, *ja*-, *nu*- ja *tu*-liitelistel deverbiaalidel, on nende laiendid oma objektilisusest või adverbiaalsusest hoolimata täiendid. Näit. *Kinkida tahtmine on ilus tunne...* (Valton L 176.) *Kontserdisaal ei suutnud mahutada kõiki kuulata tahtjaid.* (RH 1969 291.) *Kõige rohkem punkte saanu tuleb võitjaks.* (OL 1970 226.) *Kõik käia lubatud jalutasid parits.* *Ei tea, kas hiljem saab unutele korraldatigi mingisugust vastuvõttu.* (Ed 1971 23.) *Vaata, kuidas kunagi tõsiselt võetud muutub ajas koomiliseks, naeruväärseks!* (Vaarandi UM 158.) *Kõigile teenima saadetuile anti kaasa nende varustus.* Kui ühendi põhisõnaks on aga nimisõnana kasutatud kesksõna, millel ei ole tema substantiivsusst vaieldamatult kinnitavat vormitunnust, võib küsida ja arutada, kas tema laiend on täiend või sihitis, täiend või määrus. Eri sarja moodustavad verbide *näima, paistma, tunduma* jts. kesksõnade ühendid omadussõnaga, nagu *kõik see ruske ja meeletu tunduv, kõik armetu paistev, kõik üleilmlik näiv*. Nendes ühendites ei ole omadussõnaline laiend ei määrus ega sihitis, vaid on öeldistäide, sest tema põhisõna tuleneb verbist, millega seostub öeldistäide.

Ehkki vaatluse all olevad omadussõnad ja kesksõnad täidavad süntaktiliselt nimisõna ülesandeid, pole ometi mõistlik väita, et kõikidel juhtudel ning alati on tegemist täieliku substantiveerumusega. Kõnealused omadussõnad ja kesksõnad on n.-õ. positsioonilised substantiivid, nad on juhuliselt kasutatud nimisõnana, ilma et nende leksikaalses tähenduses oleks toimunud märkimisväärseid muutusi, ilma et nad oleksid täielikult minetanud oma esmased, põhilised funktsioonid. Selle tõttu poleks õige viia nende sõnade kõik laiendid ühe nimetaja alla, vaid tuleb konstateerida, et seesugustel substantiivina kasutatud omadussõnadel ja kesksõnadel võib olla ühtaegu mitut eri liiki laiendeid. Et eespool järeldatu põhjal ei saa kongrueruvaid adjektiivseid laiendeid, samuti possessiivsusst, definitiivsusst või subjektilisust väljendavat genitiivlaiendit pidada määruseks, kvalifitseerime need täienditeks, näit. *Länavustest finaaloõistlustest võtavad osa paljud eelmiste aastate võistluste parimad.* (NH 1970 113.) või *Lüdu koondisse pääsenu ei tarvitse sugugi koduvabariigi meeskonna silmapaistvaim olla.* (Ed 1971 16.) Täiendiks võtme arvata ka obliikväändeis nimisõnalisi laiendeid, kuigi ei ole välistatud ka nende kvalifitseerimine määrusteks. Näit. *Ometi ei ole ühegi sõnaga või-*

malik avada ja asjasse pühendamata tule mõistetavaks teha õpetajatöö sisu. (NH 1970 270.) Näitus suudab kajastada olulise mat meie kunstnike viimase aja loomingus. (NH 1970 113.) Ajasime juttu toas, kus on küll tosin kirjutuslauda, telefonid ja muu tööks vajalik, aga inimesi ei olnud. (NH 1970 170.) Samasugused on nimisõna funktsioonis kesksõnaga juhtumid: Kõik müügil olev on läbi letiklaasi hästi näha. (OL 1970 221.) Vee-randsada tuhat kuulajat jälgib laululaval esitavat süvenenult. (SV 1970 49.) Kujutlus oma kätega loodavast enne tegelikku tutvust materjaliga on viljatu fantaasia. (Ed 1971 11.)

Muudel juhtudel on võimalik järgmine piiritõmbamine: kui substantiivina tarvitatud omadussõna või kesksõna laiendiks on määrsõna, infinitiiv või mõni muu adverbialne laiend, on need määrused. Näit. Ei olnud sel ajal tõepoolest silmapiiril väljapaistvalt andekaid ja töökaid. (Ed 1971 16.) Kõik liiga kirev ümberringi ei kõnele heast maitsest. Kaksteist aastat vana ei ole enam päris laps. Väle kui vätk jõuab palju ära teha. Kõik keeleteaduse alal seni (täiend!) tehtu ja praegu (määrus!) tehtav on üsnagi rõõmustav. Otse koolipingist tulnu või sealt tulev on teatritööks kõige parem materjal. Kastides on kümned masinad ja kõik nende juurde kuuluv. Kõik see lauldes ja hüpates liikuv oli väga naljakas. Kesksõna laiendav sihitislik nimisõna on objekt, samuti on seda sihitislik da-infinitiiv. Näit. Kaalumist vajavat on uue sõnaraamatu käsikirjas palju. Kõik see ennast ülistav ja teistest üle olla tahtev on isegi kentsakas. Kesksõnade näiv, palstev, tunduv, olev, püsiv nimetavas või osastavas käändes laiendid tuleb arvata öeldistäiteks. Seega on meil nimisõna funktsioonis kasutatud omadussõna laiendeid kaks — täiend ja määrus; nimisõna funktsioonis kasutatud kesksõnal aga on koguni nelja liiki laiendid: täiend, määrus, sihitis ja öeldistäide.⁶⁰

X. TÄIENDITE LIIGID FUNKTSIOONI JÄRGI

178 Kirjakeeles tarvitavad atribuudid jagunevad oma tähendus-funktsioonide poolest paarikümneks liigiks ning esinevad vormi poolest järgmiselt.⁶¹

1 Kohatäiendina esinevad nimisõnad omastavas, nagu Tallinna laht, mäestiku männid, kopli kuused; nimisõnad sisekohakäänetes (sisse-, sees- ja seestütlevas), nagu uks kööki,

⁶⁰ Vt E. Riikoja, Mis nimi on substantiivina talitleva omadussõna ja kesksõna laiendil? — «Keel ja kirjandus» 1971, lk. 276–282.

⁶¹ Omadussõnu täiendina pole järgnevas lugituses käsitletud

eeskotta minek, kambris olijad, külalised toas, puurist pääsenu, tuul lõunast, peatükk raamatust; väliskohakäänetes (alale-, alal- ja alaltütlevas), nagu paberile panek, sõiduteele astumine, lilled aknal ja kapil, kell seinal, laevalt mahatulek, teroitused kodumaalt; rajav as, nagu tõkkeni jooksmine, laeni trusk; nimisõnad koos kaassõnaga, nagu koer kelgu, hüplemine keset laineid, müür korteri ja sauna vahel; määrsõnad, nagu täiskäik edasi, ülevallt vaade, kriitika üles- ja allapoole, kuhu linna, kus toas.

2 Ajatäiendina esinevad nimisõnad omastavas, nagu juuniku õhtupoolik, märtsi lumetulsud; sisse-, sees- ja seestütlevas, nagu järgmisse aastatuhandesse jõudmine, elu tulevikus ja minevikus, öökülmad maikuus, jaanuaris sündinu, kiri 3. juulist, teosed eelmisest sajandist; alale-, alal- ja alaltütlevas, nagu sõidu planeerimine juunikuule, matkad kevadel, hommikul võimlemine, mälestused nooruspäevilt; saavas, nagu luba kaheks kuuks, nädalaks ärajäämine; rajav as, nagu hommikuni ülevallolek, sügiseni ootamine; nimisõnad koos kaassõnaga, nagu lahkumine päeva pärast, öö vastu tänast, tants kuni hommikuni; määrsõnad, nagu vara tõusnu, õhtuti jalulamine, hilja lõunatajad, varakult valmismõeldu.

3 Viisitäiendina esinevad nimisõnad alalütlevas, nagu uuel püsil töötamine, mitmel kombel kalsetamine; nimisõnad koos kaassõnaga, nagu ühendus telefoni teel, otsustamine südame-tunnistuse järgi; des-vorm, nagu lauldes marssimine, lamades lugemine, naerdes öeldu, kiirustades tehtu; määrsõnad, nagu käsitsi kootu, valjusti hüüdmine, paariti kõndijad, täht-tähelelt tõlgitsemine, aeg-ajalt osavõtnu; absoluutkonstruktsioonid, nagu hõlmad lahti käimine, käed puusas seismine; sama sõna eri käänetest ühendid, nagu palgest palgesse nägemine, silm silma vastu seismine, leht lehe järel kirjapanek.

4 Seisunditäiendina esinevad nimisõnad seesütlevas, nagu paanikas mees, lastis laev, piduehtes linn, lilledes heinamaa; alalütlevas, nagu lennul tiivad, hüppel tiiger, naerul suu; nimisõnad koos kaassõnaga, nagu maiustuste peal kasvatu, inimesed jõukate seast, käigu pealt vaatamine; määrsõnad, nagu avalil pungad, vidukil silmad, raagus puud, õieli kael; nud- ja tud-kesksõnad, nagu külmunud maa, mahavarisenud kivid, ülestõstetud käsi, seemendatud põllud; mata-vorm, nagu valgustamata ruumid, kraamimata laud.

5 Liigi- ja laaditäiendina esinevad nimisõnad osastavas, nagu uut moodi ülikond, suurt kasvu mees, mitut liiki inimesed; seestütlevas, nagu Annest tütar, arstist vend; kaasa- ja ilmaütlevas, nagu nimega kunstnik, kupliga lamp, terase-laikega silmad, kontsata king, lahkuseta taevas, tähtsuseta asula;

nimisõnad koos kaassõnaga, nagu üle valla poiss, mõistuse järgi töö, ülespoole põlvi mantel; da-tegevusnimi, nagu teada inimene, kiita töö; määrsõnad, nagu omaette tuba, eraldi sissekäik, meeltmööda tegevus; omadussõna funktsioonis asesõnad, nagu seesama mõte, milline lahkus, keegi tuttav; v- ja tav-kesksõnad, nagu läikiv jää, säravad silmad, köetav ruum; omadussõna funktsioonis tegijanimi, nagu rähklejad poisid, arusaaja inimene, teadjamad kaaslased.

6 Piiritlustäiendina esinevad nimisõnad omastavas, nagu esimese järgu restoran, viienda kategooria treial, telemeetria probleemid, suvitajate ilm, männi ja kuuse segamets, «Vanemuise» teater, «Tuletiku» kolhoos, lüpsi puhtus, tööinimese väärikus, Vargamäe Krõõt, Soome diplomaat, Võidu orden; seestütlevas, nagu asjatundja spordis, süüdlane õnnetuses, seisukohad keelekõsimustes; nimisõnad koos kaassõnaga, nagu uudised moe alal, keeleteaduse alal tehtu, meister anekdootide peale; da-tegevusnimi, nagu rõõm tervitada, tuju katsetada, kirk koguda.

7 Põhjustäiendina esinevad nimisõnad seestütlevas, nagu heameel sõpradest, plahvatusest põrumine; nimisõnad koos kaassõnaga, nagu vabandus hilineamise pärast, puudumine ärasõidu tõttu.

8 Otstarbetäiendina esinevad nimisõnad omastavas, nagu matkade kava, kapsahapendamise tõrred; saavas, nagu plaan väljaehitamiseks, materjalid tööks; nimisõnad koos kaassõnaga, nagu laagriplats matkajate jaoks, raha raamatute tarvis, töö õnne nimel; da-tegevusnimi, nagu koht supelda, paik piipu popsida.

9 Kasu- ja kahjutäiendina esinevad nimisõnad alaleütlevas, nagu elamud töötajale, preemia kongressi korraldajale, kingitud kõigile, kahju tervisele, hoop närvidele; alaltütlevas, nagu mõisnikelt võõrandamine, nendelt äravõtmine.

10 Adressanditäiendina esinevad nimisõnad alaltütlevas, nagu kiri sõpradelt, teade ministeeriumilt, hoiatus kollektiivilt, hukkamõist vanematelt, heakskiit töökaaslastelt, vennalt laenamine.

11 Teotäiendina esinevad nimisõnad alaleütlevas, nagu ravile suunamine, peole saabujad, ekskursioonile sõitnu; alaltütlevas, nagu kulud ostmisel, elevus võistlustel, külaskäigul viibimine; alaltütlevas, nagu sõbrad võitlusretkelt, ekspeditsioonilt tagasitulek, treeningsõidult saabumine; ma-tegevusnimi, nagu matkama asumine, kange vennas naljatlema, laulmas käimine, jalutamast tulijad, teretamata jätmine.

12 Tegijatäiendina esinevad nimisõnad või nimisõnalised asesõnad omastavas, nagu tüdruku naer, sinu töö, kunstri-

hu maalid, P. Veeberi «Kalevite kants», Süüria-Egiptuse läbirääkimised; seestütlevas, nagu vaimust vaevatu, tuulest viidu, kuulujuttudest eksitatu, vanematest hellitatu; nimisõna omastavas koos kaassõnaga poolt, nagu esitus solistide poolt, inimeste poolt saavutatu.

13 Omajatäiendina esinevad nimisõnad ja nimisõnalised asesõnad omastavas, nagu lapse juuksed, peremehe piht, nende näod, kellegi müts, ja omastav asesõna, nagu oma reisakusega, omast tarkusest, omaenese lapsed.

14 Olekutäiendina esinevad nimisõnad nimetavas, nagu tema olemine, vanem õde näimine; saavas, nagu teadlaseks saamine, juhiks hakanu, tütreks nimetatu, meheks kasvaja, ja olevas, nagu juhendajana esinemine, turistina ringikäimine, olevana tundunu, teisena esinenu.

15 Hulga-, määra- ja mõõdutäiendina esinevad nimisõnad nimetavas, nagu kümme kopikat kilomeeter, neli rubla tükk; omastavas, nagu tuhande meetri jook, kolme kilomeetri raadiuses; alaltütlevas, nagu 40 tsentnerit hektarilt, 3000 kg lehmalt; rajavas, nagu roidumiseni väsinu, küllastuseni malustaja; nimisõnad koos kaassõnaga, nagu kokkuhoid üle tuhande rubla, hinnaalandus kümne protsendi võrra, sadade kaupade lugemine, kilomeetrite viisi rappumine; määrsõnad, nagu kahekesi kõndimine, päris tõsijutt, umbes tonn, vähemalt kaks, napilt sada, peaaegu et filosoof; omadussõna funktsioonis asesõnad, nagu kõigile lugejaile, mitmeks suveks, kumbki laps, paljudest teadlastest; avasõnad, nagu kolmes toas, seitsmel külastajal, tuhanded autod.

16 Tervikutäiendina esinevad nimisõnad omastavas, nagu kastide virn, asjade paljus, lindude parv, rõõvlite salk; osastavas, nagu tilk vett, piibutäis tubakat, salk poisse, kübeke hellust, kaks kolmandikku õpilasi, tükk leiba, aasta reisimist; seestütlevas, nagu enamik kirjadest, kolm poegadest, mõni tegelastest; nimisõnad koos kaassõnaga, nagu üks poiste seast, keegi tüdrukute hulgast, mõningad ettepanekute seast.

17 Objektäiendina esinevad nimisõnad nimetavas, nagu eksamid õiendanu, dokumendid kaotanu; omastavas, nagu tammi lõhkumine, küünalde süütaja, sõdurite vahetus; osastavas, nagu puhkust taotlenu, palka nõudnu; sisseütlevas, nagu usk võidusse, libastumine abstraktsusse, muusikasse armunu; seestütlevas, nagu teade sõidust, luuletus merest, puudustest ülesaamine; alaleütlevas, nagu vaated elule, uuele lootmine; kaasaütlevas, nagu võitlus tormiga, harjumatus linnaga, lastega vaidlemine; nimisõnad koos kaassõnaga, nagu lugupidamine teaduse vastu, vaidlus teose üle,

hoobid kivi pihta; *da-tegevusnimi*, nagu *õppida tahtjad*, omandada soovinu, kirjutada laskmine.

18 **Ainetäiendina** esinevad nimisõnad seestütlevas, nagu paberist tuuleratas, rauast uks, lilledest pärg.

19 **Abinõutäiendina** esinevad nimisõnad alalütlevas, nagu ladumismasinal töötaja, jalgrattal kihutaja, aurujõul sõit, rõngastel võimlemine, kaasaütlevas, nagu elektriga kütmine, langevarjuga hüppamine, mäng palliga; nimisõnad koos kaassõnaga, nagu *tõestamine praktika abil*, *avastused teaduse varal*.

20 **Suhtetäiendina** esinevad nimisõnad seestütlevas, nagu vanemate meelest laps, nende arust filosoof; alaltütlevas, nagu rahvuselt eestlane, elukutselt insener, maailmavaatelt materialist, kutsumuselt kunstnik, ja nimisõnad koos kaassõnaga, nagu *hariduse poolest filoloog*, *ameti poolest õpetaja*, oma ea kohta täiskasvanu.

21 **Võrdlustäiendina** esinevad võrdlused, mis seostuvad oma põhisõnaga peamiselt sidesõnade *kui* ja *nagu* abil, näit. *pilgud nagu mõõgaterad*, *lumehelbed kui udusuled*, *majad nagu parvlinde*, *inimesed nagu inimesed ikka*.

22 **Ilmaolutäiendiks** on nimisõnad ilmaütlevas, nagu *lasteta perekond*, *vanemateta laps*, ja nimisõnad koos kaassõnaga, nagu *kaljud ilma taimestikuta*, *ilma hirmuta silmad*, *ilma lahkuseta inimene*, *kõik peale tema*, *kõik teised peale Jüri*.

23 **Kaasolutäiendina** esinevad nimisõnad kaasaütlevas, nagu *isad poegadega*, *laps emaga*, *portfell käsikirjadega*, ja nimisõnad koos kaassõnaga, nagu *linn koos agulitega*, *torm ühes rahesajuga*.

LISAND

I. LISANDI MÕISTE JA FUNKTSIOONID

Lisand ehk apositsioon on lause nimisõnaline kõrvalliige, mis kuulub nimisõna või nimisõna funktsioonis tarvitatud sõna juurde ja mis mingi tunnuse kaudu nimetab sedasama eset mida põhisõnagi. 179

Lisand laiendab nagu täiendki nimisõna või nimisõnana kasutatud sõna. Ent erinevalt täiendist ei väljenda lisand omadust ega kuulumist kellelegi või millelegi; ta ei iseloomusta põhisõnaga nimetatut adverbiaalselt, vaid märgib, kes või mis põhisõnaga nimetatut on: *õpetaja Mets*, *pealinlased tallinlased*, *loodusvara põlevkivi*. Lisand iseloomustab või määratleb põhisõnaga väljendatut mingi tunnuse poolest, kuid ta ei ütle põhisõnaga väljendatust kaugeltki kõike. Ühendist *õpetaja Mets* saame teada, et *Mets* on õpetaja, aga sellest ei selgu, et seesama isik on samal ajal *hea töötaja Mets*, *sportlane Mets*, *keelehuviline Mets*, *onu Mets* jne. Tähendab, lisand haarab põhisõnaga nimetatust ainult üht külge, puudutamata ja teatavaks tegemata teisi tunnuseid. Lisand ei ammenda ega kata põhisõna mõistet jäägitult, ei ole sellega adekvaatne ega näita üheaegselt kõiki põhisõnaga märgitu aspekte, tunnuseid või iseloomulikke jooni. Seetõttu ei saa panna lisandi ja põhisõna vahele võrdsusmärgi, nendega märgitud mõistete mahud pole võrdsed. Harilikult märgib lisand sisult suuremat, põhisõna aga sisult väiksemat mõistet, kusjuures põhisõna näitab ühte paljude hulgast, nagu *kirjanik Tuglas*, *professor Kask*, *kunstivool ekspressionism*, *kalapüügiriist mõrd*, lause kõrvalliige *lisand*, *kiutaim kanep*, *seltsimees direktor*. Kui nende lauseliikmete positsioon ja sellest tingitult ka kvaliteet muutub, s. t. kui lisandist saab põhisõna ja endisest põhisõnast lisand, hakkab viimane märkima sisult väiksemat mõistet, näit. *Kõneldi uuest kunstivoolust — ekspressionismist*. Kasutatakse väga levinud kalapüügiriista, s. t. *mõrda*.

Nimisõnalistest täienditest erineb lisand selle poolest, et oma nominatiivse põhisõna juures seisab ta nimetavas käändes (välja arvatud jutumärkides olevad lisandid ja osastavas ning olevas käändes lisand) ja võib kas jääda muutumatult nimetavasse (*tütar Terjele*, *ooperisolist Kuusikuga*) või ühilduda

põhisõnaga (*pealinnas Tallinnas, rajoonikeskusest Viljandist, konkurendid ungarlased, teile kui asjatundjale, meid kolme*). Substantiivatribuudid seevastu on tavaliselt mis tahes käändes peale nimetava ning nad ei ühildu põhisõnaga, vaid on sellega rektsooniseoses (*venna raamat, koorem puid, toas istumine*). Nominatiivis on substantiivatribuut teatavasti ainult mõnedel üksikjuhtudel, kui ta on sisuliselt omadussõna ja muutub nagu tavaline adjektiiv (*räbal ilm, saksemad inimesed*) või kui ta määrab mingit mõõtu või on objektitäiend (*kaks rubla tosin, dokumendid kaotanud*).

Sageli esineb lisand koos pärisnimega, määratledes olendit, eset või nähtust mingi tunnuse poolest. Üldnime ja pärisnime ühendites on tavaliselt pärisnimi põhisõnaks ja üldnimi lisandiks. Näit. *Valdimuru vahikonna metsavaht Peeter Lill, 83-aastane kõbus vanamees, läks pensionile*. (Sookas V 14.) *Siis lonkis mööda Sami, see koer ja Ilmari verivaenlane*. (Tuglas T III 19.) *Ta ei läinud kinno, kuigi seal jooksis «Tškalov» — film, mida ta ammu näha oli tahtnud*. (NH 1965 83.) Sel korral avaldub tavaline lisandi ja põhisõna mahu suhe, nimelt lisandi mõiste suurem avarus (Peeter Lill on üks metsavahte ja vanamehi, Sami üks koertest, «Tškalov» üks filmidest). Teiselt poolt on juhtumeid, kus lisandiks on nimelt pärisnimi, ilma et see oleks oma põhisõnast sisult avaram. Niisugusel puhul tahetakse teatavaks teha eelkõige mingit tunnust — elukutset, sugulussuhteid vms. — ja informatsiooni täpsustamiseks, konkretiseerimiseks lisatakse kõnealuse nimi. Pärisnimeline lisand on siis rõhutatud, esile tõstatatud, põhisõnast kirjavahemärgiga eraldatud ja tavaliselt järelasendis. Näit. *Mõdumüüja, vana Martins, aina ohkis*. (Ed 1972 181.) *Kõige paremini vastas sellele küsimusele üks vana ema, Anna Maria Plutus*. (Ko 1971 52.) *Oli üks niisugune naine — Eeva*. (Promet M 155.) *«Oed» on üles ehitatud peamiselt ühe tegelase — Olga — monoloogina*. (OL 1971 280.)

Teist laadi on ühendid, mis koosnevad isiku eesnimest ja perekonnanimest. Nimedes nagu *Leili Mägi* ja *Peeter Lind* peetakse põhisõnadeks perekonnanimesid *Mägi* ja *Lind* ning lisanditeks eesnimesid *Leili* ja *Peeter*. Ometi on ka siin lisandi ja põhisõna mahu suhe teistsugune: üldisemat mõistet väljendab perekonnanimi, üksikut määrab eesnimi, s. t. lisand.

Pärisnimega ühendis võib kord üks, kord teine komponent olla põhisõnaks või lisandiks, olenevalt lause mõttest. Lauses *Nende lastest kõige vanem, Ese, on kolmekümneaastane* (RH 1967 59) on pärisnimi lisandiks, mis toonitab, misnimelisest lapses kõneldakse. Seevastu lauses *Ese, nende lastest kõige vanem, on kolmekümneaastane* rõhutatakse Ese vanust ja näidatakse, kes ta laste hulgas on.

Apositsioonilise ühendi võivad moodustada ka kaks üldnime, mille süntaktiline funktsioon on ühesugune, nagu *esinejad leedulased, kultuuriasutus kino, element broom, minu naaber klaveriõpetaja*. Sel puhul pole mitte alati selge, kumba komponenti pidada põhisõnaks, kumba lisandiks. Kahest kõrvuti esinevast ühilduvast ja kirjavahemärgiga eraldamata nimisõnast on tavaliselt esimene lisandiks, mis annab informatsiooni põhisõnaga väljendatu kohta, näitab, kes või mis viimane on: *pärilikkuseteadus geneetika* (geneetika on pärilikkuseteadus), *ravim aspiriin* (aspiriin on ravim, üks ravimeid), *minu sõber aednik* (aednik on minu sõber). Kui seda laadi ühendites on komponendid teineteisest kirjavahemärgiga eraldatud, on tavaliselt järelasendis olev nimisõna lisandiks, mis annab esimese, põhisõnaks oleva nimisõna kohta lisateadeid ning sel kombel otsekui illustreerib põhisõnaga märgitud: *jurta, rändrahva elamu; öeldis, lause pealige; oda, spordivahend; põlislakas, ulukite elupaik*.

Apositsioonilistes ühendites, kus üks komponentidest käändub, teine püsib muutumatuks, on lisandiks muutumatu nimisõna: *akadeemik Veskile, seltsimees direktoriga, proua professorist*. Keerukas ja vaieldav on olnud lisandi ja põhisõna suhe sellistes ühendites, kus järelkomponendiks on jutumärkides nimi, tsiferaat, number, täht vms. Ühiskeeles tarvituses on võimalikud kaks struktuuri: a) muutub ühendi esimene komponent ja jutumärkides osa jääb muutumatuks (*Remonditakse kohvikut «Pegasus»*. See ülikond on valmistatud õmblusvabrikus «Baltika».); b) muutub jutumärkides osa ja tema ees olev nimisõna püsib muutumatuks (*Remonditakse kohvik «Pegasus»*. See ülikond on valmistatud õmblusvabrik «Baltikas».). Eesti keelepruugile on seesugustel puhkudel omasem jutumärkides oleva pärisnime muutmise; pealegi võimaldab see tarvitusviis lauset loogiliselt analüüsida: jutumärkides lauseliige lülitub oma põhisõna külge nõutavas muutes ja tema süntaktiline suhe väljendub temas endas. Näiteks lauses *Võeti vastu telegramm mootorlaev «Kärdlalt»* on pärisnimi «Kärdlalt» määrus, mis seostub oma põhisõnaga *võeti vastu*. Kui pärisnimi jääb muutumatuks ja teda — nagu seda seni on tehtud — peetakse põhisõnaks, tekib lauseanalüüsis erandlik olukord, nimelt esinevad olulised lauseliikmed täiend, sihitis või määrus nominatiivis või mõnes muus mitteootuspärasel vormis, grammatilise seose kandja aga on lisand. Seega seostuks lauses *Võeti vastu telegramm mootorlaevalt «Kärdla»* määrus «Kärdla» oma põhisõnaga *võeti vastu* nominatiivis, vajalikus muutes esineb aga lisand.

Eesti grammatikates pole seni arvestatud kõnekeeles pruuki ega ole üldiselt võimalikuks peetud muuta jutumärkides olevat

pärisnime. Kõnealuse probleemi kohta on siiski sõna võetud¹; on esitatud hästi argumenteeritud seisukohti jutumärkides pärisnime muutmise asjas.² On teatavaks saanud kunagine Elmar Muugi ettepanek lisandi uue ühildumisreegli kohta.³ Teisest küljest ei saa ainuvõimalikuna ette näha jutumärkides oleva pärisnime järjekindlat muutmist, sest senine kirjakeele reegel on tublisti juurutanud vastupidist tarvitust, pealegi võib jutumärkides pärisnimi olla mitmesõnaline või esineda sellises vormis, et teda muuta ei saa (*Loeti teost «Külmale maale». Selle viisi sõnad leiata kogumikust «Rahvaste laule koolikooridele»*). Et lisandi käsitlemine oleks lihtsam ja paindlikum, tuleb normaalse lauseanalüüsi nimel pidada põhisõnaks ühendi muutuvat komponenti, lisandiks aga muutumatut komponenti, olgu see siis üldnimi või jutumärkides pärisnimi. Seega on lauses *Oppereisile sõideti purjelaev «Vegaga»* põhisõnaks muutuv jutumärkides pärisnimi «Vegaga», lisandiks aga selle pärisnime ees olev muutumatu nimisõna *purjelaev*. Seevastu lauses *Kirjastuselt «Eesti Raamat» on ilmumas uusi lasteraamatuid* on põhisõnaks muutuv nimisõna *kirjastuselt* ja lisandiks jutumärkides muutumatu pärisnimi. Seesugusele seisukohale on asutud ka soome keeleteaduses.⁴

Eesti lisandi käsitlus ei ühti täiesti apositsiooni käsitusega teistes keeltes. Inglise, saksa ja vene keeles näiteks on apositsiooni toimimissfäär avaram kui eesti keeles ja kaugeliki mitte kõik nendes keeltes apositsioonisuhet väljendavad juhtumid ei mahu eesti lisandi valdkonda.⁵ Et apositsiooni olemust mõistetakse mitmeti, nähtub eri uurijate poolt apositsiooni kohta antud karakteristikatest, mille järgi apositsioonisuhe võib esineda mitte ainult kahe substantiivi vahel, vaid sellises suhtes võivad teineteisega olla ka adverb ja substantiiv, adverbid omavahel, isegi verbid ja partiklid.⁶ Eesti grammatikas on lisand jäänud substantiivina kasutatud lauseelemendi laiendiks.

¹ Vt. M. Kindlam, Lisandi ühildumisest. — «Keel ja Kirjandus» 1958, lk. 34–38.

² Vt. V. Tauli, Lisandist ja jutumärkidest. — «Tulimuld» 1961, nr. 1, lk. 67–74.

³ Vt. A. Kask, Elmar Muuk ja eesti kirjakeele normid. — «Keel ja Kirjandus» 1970, lk. 99.

⁴ Vt. A. Alhoniemi, O. Ikonen, E. Itkonen, M. Rapol, P. Rintala, K. Visakanto, Suomen kielen käsikirja, Helsinki, 1968, lk. 286.

⁵ Vrd. Modern English Grammar by J. C. Nesfield, M. A. London, 1928, lk. 6 ja 214; W. Jung, Grammatik der deutschen Sprache, Leipzig, 1966, lk. 84–85; Грамматика русского языка. Том II. Синтаксис. Часть первая. — Академия наук СССР. Институт языкознания. Москва, 1954, lk. 556–560.

⁶ Vt. E. Ahlman, Muutama sana appositioista. — «Virittäjä» 1934, lk. 256–259.

Lisandi põhisõnaks on harilikult nimisõna, kusjuures see võib olla kas

a) üldnimi. Näit. *Sisse tuli retkekaaslane etnograaf.* (Ariste, SS 92.) *Teatrikool annab lõpetajale kaasa teatrikunsti ühiskordühe, kõige raskema, millele baseerub looming.* (NH 1970 113.) *Laiatrepil seisis vana daam kübaras aastast 1830.* (Promet K 22.) *Tõnu Otsasoni lool «Hüdlase isiklikke arvamus» (koguteoses «Vagu vao kõrvale») võib olukirjeldusena olla tõesti puudusi.* (Vaarandi UM 177.);

b) pärisnimi. Näit. *Küla naerivahi ametis uhkeldab taat Karpa.* (Keem, SS 40.) *Meheiga tagasi võttis toitja Läänemeri korraga tervelt kolmkümmend kuus Tärju ranna kalameest.* (Peegel L 49.) *Üldse kirjeldatakse A. Kimmi «Viimastest aastatest», vana tööliste mälestustes, mitte ainult autori enesest, vaid ka teiste isikute mõtteid ja tundeid.* (Laul, KK 1968 369.)

Peale nimisõna võib lisandi põhisõnaks olla nimisõna funktsioonis kasutatud

a) omadussõna. Näit. *Peamine laulutehnikas — kõlav vokaal — on saavutatud.* (SV 1964 28.) *Kuid endisele, lootusetule ja ummikusse jooksvale, tuli juurde uus.* (Smuul KS 110.) *Head šansid on kõlge noorematel — Hübneril ja Meckingil.* (NH 1970 287.) *Viimane, nagu teada, Tutanhamoni oma, leiti aastal 1922.* (Niit, Kross, Lg 1968 427.);

b) asesõna. Näit. *See rõõmustas ja lõbustas isegi teda meest, kes väsimatult otsis kõige iidsemaid muistiseid.* (NH 1967 95.) *Unustati ära need, kelle pärast kool oli loodud — noored ise.* (Kaugver S 147.) *Seekord aga tõusis improviseeritud «kõnekorvi» liberaalide esindaja sinjoora see-ja-see.* (Kahk A 43.) *Ta oli uhke selle kui ülima saavutuse üle.* (LR 1967 49–52 90.);

c) arvsõna. Näit. *Need kaks, Aino ja Kass, on alatise teineteise näkku vaatamise tõttu isegi üht nagu.* (Luts J I 414.) *Kõik neli — väikesed Aet, Asso, Mart ja Teet — on nende lapsed. Kolmandad — kõige sümpaatsemad neist — on teatri väikesed inimesed.* (Valton L 161.) Arvsõna asemel võib lisandi põhisõnaks olla number. Näit. *Oma valmisolekut laulupeoks näitas vaid 60% — 1350 pillimeest.* (SV 1969 11.) *Ärivaateaknail uhkeldasid kindad ja ridikülid agent 007 embleemiga.* (NH 1967 92.);

d) kesksõna. Näit. *Kõik see hoogsalt tekkiv ja valmiv — uued elumajad, moodsad kauplusehooned, heakorrastatud tänavad ja haljasalad — tegi meile suurt rõõmu. Milleks oli tal tarvis salata käegakatsutavat ja silmanähtavat — oma tutvust Tiinaga? Viimaks need oodatavad saabusidki, Mala ja Jüri;*

e) täht, sõnaosa, lühend või mingi märk. Näit. $ht > tt$, meie keelealal tuntud **häälikumuutus**, on kõige seaduspärasemalt toimunud eesti lõunapoolsetes murrakutes. Sõnades «optimism» ja «materialism» ei tarvitata enam -ismust, seda pikemat liidet. RAM-3, Riikliku Akadeemilise Meeskoori kvartett, on kõikjal tuntud. Mulle jäi silmade ette valgustatud PΦ-12-85, sündmuskohalt põgenenud auto number. Kirjutage vihkusse $y = ax + b$, meil juba kord esinenud võrrand.

Mõnel juhul on lisandi põhisonaks tähtedest, numbritest ja jutumärkides pärisnimest koosnev rühm. Näit. B M R T nr. 227 «August Alle», praegu Atlandil püügiretkel olev laev, saatis teate oma püügiülesannete täitmise kohta.

Peale nimetatud juhtude võib lisandi põhisonaks olla mis tahes keelend või sõnavorm, mida kasutatakse substantiivina mitte otseses, vaid ülekantud tähenduses millegi nimena või sõnalise tähistusena ja mis harilikult on kas jutumärkides või eri kirjas. Niisuguseks põhisonaks võib olla

a) verbivorm. Näit. Meeldiv «tānan» või lahke «palun», need elementaarsed viisakussõnad, on mõnele inimesele väga rasked öelda. Tema erilise rõhuga öeldud «lõpetan», kogu ettekande viimane sõna, mattus kiiduavaldustesse;

b) muutumatu sõna. Näit. «kuna» küsimussõnana on lõunaeestlaste viga. (Aavik E 1.) Punasega kirjutatud «homme» kui silmatorkav meeldetuletus oli pandud kirjutuslauale. Ülemuse alatine, harjumuslik «hästi, hästi» kui juba sisu kaotanud fraas ei tekitanud enam kujutlust millestki heast;

c) mitmesõnaline pärisnimi, väljend või lause. Näit. «Sõdurid lähivad koju» romaanina on samm edasi meie sõjakirjanduses. Tema «võib-olla alaliseks», see toona aimamisi öeldu, näibki paika pidavat. «Inimene ei ela üksnes leivast» kui arukas mõte väärib sageli meeldetuletamist.

On juhtumeid, kus lisand lauses esineb, tema põhisona aga ei ole märgitud. Sel puhul on verbivormi, konteksti või lisandi enese muute põhjal võimalik kindlaks teha, mis liiki ja mis vormis sõnaga võiks lisand seostuda. Näit. Lendasid terve päeva — ja väsisid ära, vaesekesed. (J. Saar Ö 20.) Spetsialistide poole pöördumata võime, igäüks meist, kinnitada, et tagasihoidlikkus poie alati toorus. (ÖL 1968 116.) Istume hotelli eesruumis — kolm saabunut, näitleja, fotograaf ja mina. Seesuguses lauses nagu Astume, seitse vaprat, lennujaama poole (SV 1967 13) on tegu lisandiga, lauses Astugem, seitse vaprat, lennujaama poole aga üttega.

Põhisõnata lisandi tarvitamist kui eesti keeles ilmselt vana nähtust võib täheldada rahvalauludes. Näit. Läksin linna, linnu-

kene, / turu peale, tuvikene. (ER II 257.) Läksin ise, hil'lukene, / mõõda maada, madalukene, / mõõda kallast, kaunikene. (ER I 16.)

Märkus. Kirjakeeles tarvitatakse vahel seesuguseid lauseid nagu «Nad läksid sõdurite järel» režissöör... on kasvanud režissööri assistendist. (NH 1966 270.) või Kui ta oli... orienteerunud oma kaju suhtes teiste «Põhjas» tegelastega, võis juba mõne proovi järel märgata... (Tärk S 144) Neil puhkudel tuleb jutumärkides muutumatu pärisnimi ees kasutada kaänd... nimisõna, mis koos pärisnimega moodustab aposüstoosilise ühendi: jutumärkides muutumatu pärisnimi on lisand, tema ees asetsev muutuv nimisõna aga selle ühendi põhisona. Seega tuleb öelda: filmi «Nad läksid sõdurite järel» režissöör, näidendi «Põhjas» tegelased.

Lisand võib lauses kuuluda mis tahes lauseliikme juurde peale öeldise. Lisandi põhisona võib olla

a) alus. Näit. Meie, õpetajad, tunneme sellest suurt rõõmu. (RII 1964 172.) Aga veel teinegi kirk oli poisil — sport. (ÖL 1965 263.);

b) öeldistäide. Näit. See lill on kevadekuulutaja sinilill. Jaan Tammi on lehase direktor, selle suure ettevõtte juht;

c) sihitis. Näit. Selle ajani olin ma studeerinud graafikat — soliidsemat kunsti. (ÖL 1972 6) Kataloogis kannab see number 3962. (ÖL 1970 220.);

d) määrus. Näit. Melle, tallinlastele, on raske muinsuslega imponeerida. (Vaarandi UM 130.) Hea hinnangu said kinogad näitusel «Eesti tööstus 70». (ÖL 1970 225.);

e) täiend. Näit. Aasta Kunstihoones lõpeb juubilaride Kimmi-Pihlga-Halliste grupinäitusega. (NH 1970 217.) See on meie, heliloojate endi suur võlg noorte ees. (NH 1970 263.) Pärast koreograafilise süüdi «Rahvaste sõprus» lõppemist ei tahtnud aplaus vaibuda. (ÖL 1969 289.);

f) lisand. Näit. Ule 40 töö on eksponeerinud osavõtjalt kõige vanem — kujur Herman Halliste. (NH 1970 294.) Ja üksainus inimene — tema, Lidumus, võis aru saada, kus radiogrammides on desinformatsioon, kus aga ehtsad faktid. (RH 1970 282.);

g) üte. Aga sina, mu tütreke Maaris, peaksid rohkem jalu-lama. Tervitame ja õnnitleme teid, meie hea õpetaja Aino Järv. Tehkem, seltsimehed direktorid, need plaanid valmis juba homseks!

Seostudes oma põhisonaga, täpsustab ja iseloomustab lisand seda kõige mitmekesisemalt. Lisand võib

1) seletada põhisonaga väljendatut, anda tema kohta täpsemat informatsiooni või märkida tema liikikuuluvust. Näit. Spetsiaalne teadus demograafia uurib rahvastiku koosseisu ja liikumist. (RH 1965 252.) India pühade jõgede juurde viivad laiad kiviastmed ghatid. (ÖL 1969 278.) Oma pillid rubaabid

ja doirad töid kaasa ka usbekid. (SV 1969 27.) Väljapanekule hulgas on ka kuulus Fraunhoferi refraktor — läinud sajandi alguse suurim pikksilm. (RH 1969 251.) Ekraani vasakus nurgas hüplevad numbrid — selle koha koordinaadid. (NH 1967 95.) Silmapaistev töökus tõi talle kõrge tunnustuse — sotsialistliku töö kangelase aunimetuse. (Ko 1970 20.);

2) näidata, missugusesse kategooriasse kuulub põhisõnaga märgitu oma asukoha, päritolu ja ühiskondliku tegevuse järgi või kuuluvuse poolest mõnesse organisatsiooni, samuti näidata tema eluiga, vanust, rahvust vm. Näit. *Märt Mere, Pärnust tulnu, sirutab just selga.* (NH 1965 243.) *Meie naaber Rootsi elab üle väikelalumajapidamiste hävimist.* (Ko 1970 20.) *Sõnavõtjad rääkisid oma kollektiivide — ühingu Eesti osakonna liikmete — tegevusest.* (NH 1965 243.) *Vastutõtu peremees, kirjanike liidu juhatuse liige Artur Miedzyrzechki osutus tuttavaks meheks.* (Vaarandi UM 242.) *Nii sai isast inglanna proua Taaveti tõlk.* (A. Beekman V 77.);

3) väljendada sugulust või perekondlikke suhteid. Näit. *Hallipäine daam, tema abikaasa, istub rooli taha.* (Smuul J 220.) *Lembi, nende laps, käib ju harva kodus.* (SV 1964 30.) *Viimane tulija oli esimehe vend Ruudi Aer.* (Smuul KS 17.) *Kaks noorukest poissi, vennad, on haaranud teineteise ümbert kõvasti kinni.* (Vaarandi UM 55.) *Kas tõesti poleks üks inimene, isa, enam mahtunud lapse kõrvale?* (RH 1970 115.);

4) märkida ametit, elukutset või tegevusala. Näit. *Siis tuleb vana aednik Padrik aiavärava kaudu.* (Luts J II 401.) *Saare juurde tulid kolhoosi esimees Jaan Aer ja siinsete randade paadimeister Kaarel Nõu.* (Smuul KS 16.) *Küllap Lauri tädimees kui elupõline vedurijuht ehitas selle maja meelega raudtee äärde.* (Metsar P 42.) *Meie kui ringirändavad näitlejad olime ju omainimesteks igal pool.* (Möldre E 220.);

5) märkida auastet, aunimetust, tiitlit või kõnetlussõna. Näit. *Nõnda said punaväelane Laes ja jefreitor Kaeramaa sõpradeks.* (Männik R 132.) *Täna kõneleb meie meditsiinikandidaat meistersportlane Tõnis Järv. Isand Kink mähises ja kohises.* (Luts J I 67.) *«Seltsimees peainsener,» ütles ta ärritatult, «see on ju kümniku töö!»* (Smuul KS 140.) *Nimetatud asjaolu tõendab näiteks kas või hiljutine vahejuhtum kellegi mister Patrickuga.* (NH 1969 243.);

6) märkida põhisõnaga väljendatu nime, mingit nimena toimivat sõnalist tähistust või tsitaati. Näit. *Meie vastaskorteris naiteks kuulatakse ainult kolme jaama — Tallinna, Tartut ja Türit.* (E. Raud T 138.) *Ta toetus küünarnukiga pakusule teatmeteosele «Who is who».* (NH 1964 39.) *See on neljas postmark sarjast «50 aastat liiduvabariike».* (NH 1971

10.) *Nemad võistlesid põhimõttel: täna sina, homme mina.* (Ed 1971 28.) *Ühtumeis ng ja nk aga on n niinimetatud palatovelaarne n.* (Aavik E 231.) *Oma sportlastee algust märgib ta aastaarvuga 1956.* (NH 1970 256.);

7) loetleda põhisõnaga märgitud või olla loetelu kokkuvõtteks. Näit. *Peale kahe likvideeritava ministeeriumi — Energeetikaministeeriumi ja Majandusministeeriumi — funktsioonide võtab Tehnikaministeerium endale ka endisi Kaubandusministeeriumi funktsioone.* (RH 1969 233.) *Väeosa lipul on kaks ordenit: Punalipu orden ja Suvorovi 2. järgu orden.* (NH 1970 113.) *Elu ajaloo vältel on lakkamatult toimunud uute eluvormide kujunemine, nende viimistlemine, parem kohanemine elukeskkonnaga — evolutsioon.* (Ed 1972 62.);

8) määratleda põhisõnaga märgitud kvantitatiivselt. Näit. *Erakordselt suur tiraaž — 4000 eksemplari — müüdi kiiresti läbi.* (Ed 1971 239.) *Minu esimeseks proosaraamatuks oli «Kirjad Sõgedate külast» — üheksa kirja ühest kalurikolhoosist.* (SV 1972 8.) *14. juunil 1970 rõngastati Matsalu lahe Kolmenasva saarel esimesed linnud — 22 jõgi-liiru.* (Ed 1971 23.);

9) kas üksi või ühes tema juurde kuuluva täiendiga olla emotsionaalse hinnangu väljendajaks ja edasi anda kõneleja suhtumist mõnesse esemesse, olendisse või nähtusse. Näit. *Ah, nemad, naisterajakad, tahavad Uugu Siimust.. targemad olla!* (Hint TRd I 274.) *Mazepat, põrgulist, ma ei tea.* (NH 1966 289.) *Siis lendas tuvike, rumal loom, ise lakast ta suhu.* (Tuglas T III 33.) *Tubli mees! Tahtis vettki tuppa tuua, aga Annika, hea laps, on niisugused asjad kõik ise ilusti ära teinud.* (Rannet N 103.) *Sind ülistaksin täiest rinnast, / oo Pärnu, Läänemere pärl.* (Merilaas R 107.)

II. LISANDI LIIGID JA ASEND

Lisandeid võib rühmitada nende sõnaliigilise kuuluvuse ja 180 asendi järgi, aga ka selle poolest, kas nad on laiendatud või laiendamata.

1 Lisandina esineb

1) nimisõna, kusjuures see võib olla
a) üldnimi. Näit. *Sadulsepp Oina maja.. oli peaaegu katuseharjani väätidesse kasvanud.* (Vallak V I 110.) *Aga parajasti juhtus mere äärde tulema Tiidu naine Mari.* (Roht LL 6.) *Lepp, kalasuitsutamise juures asendamatu puu, ei kasvanud siin mõnikümme aastat tagasi.* (Smuul KS 11.) *Rääkisid kaks — mees ja naine.* (OL 1967 19.) *Alles hiljem taipasin, et tema — endine kellamees ja kirikuteener — oli ateist.* (Ko 1971 5.);

b) pärisnimi. Näit. *Esimese maailmasõja ajal jäi Liina leseks kolme väikese lapsega, kellest viimane, Maria, sündis alles pärast isa surma.* (Vaarandi UM 73.) *Ja käsuaandja ise, Logina Peter, istus siinsamas.* (Sirge MR 6.) *Üks neist, Gustav, sai samal päeval Venta jõel surma, kaks ülejäänut aga — Tom ja Adolf — pääsesid terve nahaga.* (RH 1970 273.)

Pärisnimeliseks lisandiks võib olla ka kohanimi, nagu *Mitte see pole veider, et kaks ookeani on nii lähestikku, vaid see, et terve kontinent, Must Manner, tõmbub siin nii kitsaks.* (Smuul J 69.) ja *Me näeksime üht kõige kaunimat parki Nõukogude Liidus — Kadriorgu.* (Smuul MIJ 99.), või jutumärkides pärisnimi, nagu *Hiljuti tähistas sõiduautosid «Moskvitš» tootev tehas oma 40. aastapäeva.* (NH 1971 6.) ja *Menning töötas siis Tallinna suurima ajalehe «Päevaleht» toimetuses.* (KK 1969 502.)

Märkus 1. Ühendites, mis koosnevad parsnimest ja selle ees olevast lüki märkivast üdnimest, on lisandiks kas eesasendis üdnimi või järelasendis parsnimi, olenevalt sellest, kas määratletakse ja tõstetakse esile pärisnime või lüki märkivat üdnime. See komponent, mis sellises ühendis mõtte ja välenduse seadkohaht on tähtsam, esineb põhisõnana, teine aga lisandina. Nii on ühendites *keeleteadlane Juho Kujola* ja *õde Loori* pärisnimed ühendi põhisõnaks. Kui nendes ühendites aga rõhutatatakse liiki märkivat üdnime, on see ühendi põhisõna, kuna kirjavahemärgiga eraldatud järellisandina esineb parsnimi, nagu see on lausetes *Juba esimene keeleteadlane, kes enne Esimest maailmasõda siin maal liikunud, — Juho Kujola — märgib oma reisikirjelduses...* (Palmeos, SS 118.) ja *Oest, Loorist, polnud ka asja, et seltsis suurt tegusid korda saata.* (A. Beekman V 74.)

Pärisnimeliseks lisandiks on eesnimi ja isanimi perekonnanimi ees. Näit. *Matemaatikas ja füüsikas läks esikoht Jaan Aaviksoole.* (NH 1971 68.) *Tanja isa — Ilja Timofejevitš Ranneft — oli advokaat.* (NH 1966 281.) Ühendis, mis koosneb eesnimest ja isanimist, on põhisõnaks isanimi: *Ilja Timofejevitšile, Vladimir Iljitšist.*

Isikunimeühendites *Svea Kaarli tütar Soom, Ants Peetri poeg Laan* on lisandeiks eesnimi ja sõna *tütar* või *poeg*. Näit. *Teenete eest teaduse arendamisel autasustati Aili Jakobi tütar Laidveret. Peavalitsuse juhataja Jaan Jaani poeg Vägev edutati... juhtivale tööle.* (Vaher K 90.)

Märkus 2. Isikunime tarvitamisel paigutatakse ees- ja isanimi perekonnanimi ette ja muudetakse vähest: *Diplom anti Laine Jüri tütar Raudsepale* (mitte: *Diplom anti Raudsepp, Laine Jüri tütrele*).

Isikunimi on lisandiks nimisõnaliste või omadussõnaliste hüüdnimede ees, nagu *Ludvig Lapsest, Karl Suurel, Jaroslav Targalt, Pippin Lühikesega*, samuti juhtudel, kui isikunime järel on

eri põlvkondi märkivad sõnad *vanem, noorem, juunior, seenior*. Näit. *Hr. Hamlet vanem ilmub hr. Hamlet nooremale surnu vaimu kujul ja töötab talle kättemaksu.* (LR 1968 47—50 102.) *Vahkkaanelises albumis on lõpmata palju pilte: ... mister Morgan juuniori auto, mister Morgan seeniori auto, vaheldumisi härra ja proua Apple'iga.* (A. Beekman V 117.)

Isikunimi on lisandiks ka valitsejanimeses põhisõnaks oleva järgarvu ees. Näit. *«Tead, ma muretsen sulle nitsuguse Louis Kaheksateistkümnenda, et sa imestad!» — «Louis Kaheksateistkümnenda ajal ei olnudki veel marke.»* (LR 1967 50—52 9.) Tavaliselt märgitakse põhisõna rooma numbriga. Näit. *Mara esines Constantinus I ema keisrinna Helena kaitseingli osas.* (KV 1969 11 39.)

Märkus 3. Mõnikord paigutatakse ühendi põhisõnaks olev pärisnimi tema üldnimelise lisandi ette ja ühendatakse ta viimasega liitsõnaks. Näit. *Kuid Ilmar kuulis ka ühtlasi, mis Sohvi-tädi rääkis.* (Tuglas Vä 298.) *Kui tüdruk mööda oli minemas, hüüdis teda Ada-preili eest keeli.* (Vilde MS 23.)

2) *omadussõna*. Näit. *Loori, pikem, upitas isa kirjutuslaual seistes hõbedase tähe puu latva.* (A. Beekman V 149.) *See on Jutta — parim meie klassis.* (NH 1969 182.) *Arvan, et ajaloolateadusele, ... kõigist ühiskonnateadustest kõige laiahaardelisemale, jääb kõigest hoolimata auväärne koht.* (OL 1970 243.) *Nii on «Vasaras» saanud teoks ohutustehnikanäitus, esimene selletaoline Kohaliku Tööstuse Ministeeriumi ettevõtetes.* (OL 1970 281.) *Siis lasti Üllele, kõige vanemal, kes järgmisel sügisel juba kooli läheb, aken lahti teha.* (NH 1969 242.)

Sageli seostub lisandiks olev omadussõna oma põhisõnaga sidesõna *kui* abil. Näit. *Meie ühiskond kui kvalitatiivselt uus eeldab üleüldist ausust.* (OL 1970 291.) *Eelmine metsaülem laskis selle kui tarbetu maha võtta.* (Sookas V 38.) *«Ob» kui tugevam läks ees mööda juba varem lahtimurtud jäärenni.* (Smuul J 110.)

Märkus 4. Omadussõnaline lisand erineb omadussõnalisest järeltäendist selle poolest, et ta tahtleb nimisõnana, tema puhul võib seletamiseks kasutada sõnu *see tähendab, see on, nimelt* ja ta asetseb alati põhisõna järel, kuna omadussõnalise järeltäiendi võib paigutada ka põhisõna ette. Esitatud lisandijuhtumite sisuks pole pikem Loori upitas tähe puu latva, see on parim Jutta, kõige laiahaardelisemale ajalooteadusele jääb auväärne koht. Neis lauseis on mõte järgmine: Loori, s. o. (s. t) pikem teistest, upitas tähe puu latva; kõneldakse Jutast, nimelt parimast õpilasest klassis; auväärne koht jääb ajalooteadusele kui kõige laiahaardelisemale teadusele koigist ühiskonnateadustest.

Omadussõnaline lisand võib laiendada ka nimisõnalist asesõna. Näit. *Meie, väiksemad, aga ei läinud kuskile.* (Kaal K II

22.) *Sest päevast, mil mind, kolmeaastast, esimest korda etendusele kaasa võeti, on teater saanud vajaduseks.* (ÖL 1970 54) *Kas tema, noorim, suudab sama, mis vanemad lõõkaaslased?* (SV 1969 42.) Mitte alati ei ole seesuguste ühendite puhul selge, kas omadussõna näol on tegu lisandi või järeltäiendiga. Lausetes *Pähitsis kurvana seisn ma, väike.* (Kärner, EL II 64.) *Mina, väike kui Nõmmik Abeli kõrval, suudan siiski selle rütmimängu kaasa teha* (Ed 1971 263) on personaalpronoomeni järel oleva adjektiivse laiendi kvaliteet üsnagi selgesti läbinähtav: esimesel juhul võib seda laiendit pidada lisandiks, teisel juhul aga omadussõnaliseks järeltäiendiks, mida laiendab võrdlusmäärus. Ilmsete järeltäienditega on tegemist lauses *Rühma juhtijaks saitema, väike, virk, puhanud ja karastatud*, sest mineviku kesksõna ei toimi nimisõnana ega ole seetõttu lisand. Kui selles lauses järelasendis kesksõnad on omadussõnalised täiendid, siis võib atribuutideks pidada ka adjektiive *väike* ja *virk* (vt. lk. 255). Keerukamad on obliikvakäändes ühendiga juhtumid. Lauses *Rühma juhtimine usaldati talle, väikesele, virgale, puhanule ja karastatule* võivad personaalpronoomeni laiendid olla järeltäiendid, sest partitsiibid järeltäiendina käänduvad ja ühilduvad põhisõnaga (vt. lk. 293), võivad aga olla ka lisandid, milledest kaks viimast on *nu-* ja *tu-*liitelise nimisõna vormid. Vaadelduga analoogilised on laused *Täissaal muusikahuvilisi, nii siinseid kui ka sissesõitnuid*, jälgis võistlusi suure kaasa-*sa-*elamisega ja *Täissaal muusikahuvilisi, nii tallinnlasi kui ka sissesõitnuid*, jälgis võistlusi suure kaasa-*sa-*elamisega. (RH 1969 291.) Esimesel juhul on järellaiendiks adjektiivatribuudid, mis võivad paigutuda ka põhisõna ette (*Täissaal nii siinseid kui ka sissesõitnud muusikahuvilisi jälgis võistlusi*), teisel juhul aga lisandid, kusjuures teine nendest on *nu-* või *tu-*liitelise nimisõna. Käsitlule lähedased on laused *Mulle, väsinule ja vaevatule, anti juua; Mind, oodatut ja igatsetut, võeti rõõmuga vastu; Meid, niihästi väsinuid kui puhanuid, kutsuti uuesti starti*. Ka siin ei ole ilmne, kas isikulise asesõna laiend on *nu-* või *tu-*liitelise nimisõna käändevorm, järelikult lisand, või on ta järelasendis käänduv kesksõna, järelikult täiend (vt. lk. 293). Ehamasti on seesugused obliikvakäändes vormid arvatud lisandiks;

3) *asesõna*. Näit. *Kes muu neid nõtremaid ikka aitas, kui mitte vanem õde, mina. Aga arhitektuurimälestiste kaitsjad on kõik tallinnlased, meie ise.* (ÖL 1971 280.) *Miski on muutunud, kuid peamine, see, mis raamatule hinge annab, on jäänud.* (ÖL 1972 30.) *Elle vestlesime kaupluse juhataja Linda Singiga, sellesamaga, kes omal ajal kandis esimese «ABC» käikupaneku raskusi.* (ÖL 1972 1.) *Poiss oli kuninga seisuses, selles karjakuninga omas muidugi.* (NH 1971 11.)

Lisandiks olev asesõna võib mõnikord seostuda oma põhisõnaga sidesõna *kui* abil. Näit. *Vaba aega kui sellist ei olnudki.* (NH 1970 170.) *Rahvatants kui niisugune peab jääma massi harrastuseks.* (ÖL 1970 283.) *Austus kui niisugune peaks igale inimesele endastmõistetav olema.* (ÖL 1970 291.)

Kõrvallause algul olevas siduva ja isikulise asesõna ühendis *kes ma, kes sa, kes te jt.* on isikuline asesõna siduva asesõna lisand, mille kasutamine lauses ei ole vajalik. Näit. *Ainult mina, kes ma viibin haiglas veebruarist peale, ja veel üks Tallinna poiss, oleme vanad olijad.* (Parve, ET 253.) (Vt. lk. 281.)

Märkus 5. Asesõnaühendite *meie* kõik, nad mõlemad, teie igaüks, meie kumbki, igaüks ise, neil enestel jts. kohta vt. lk. 273–274 ja 279.

4) *arvsõna* või selle tähenduses esinev sõna. Näit. *Elisabeth, üks ta õdedest, pidi talle seltsiks olema.* (Krusten NP 5.) *Ja meie, mitusada meest, istusime malmist kanalisatsioonitorudel.* (Smuul J 21.) *Uheksa tüdrukut oli stardivalmis, ühte — kümnenadat — aga ei olnud kohal.* (NH 1971 12.) *Eriti tugev on 22-aastane R. Miettinen, tunamulluste MM-võistluste neljas.* (Ed 1972 28.)

Arvsõna asemel võib lisandiks olla numbritega märgitud arv. Näit. *Meenufame siin nendest tippaastatest ühte, 1957-ndat.* (Ko 1965 43.) *Kaks heeringalaeva, 4244 ja 497, õõtsuvad kõrvuti ja manööverdavad.* (Smuul MIJ 143.) *Võistluste viimases järgus legid kaasa eelvoorude parimad — 46 õpilast keskkoolidest.* (SV 1971 12.) *Uus noorterekord on lähedane Eesti vanimale ujumisrekordile — Eve Uusmees-Maureri 2.56,0-le.* (NH 1972 79.)

Lisandiks on isikulise asesõna järel olev arvsõna sellistel puhkudel nagu *Meie neli tuleme kaasa, teie kaks jääge paigale* või *Ma kõnelen praegu ainult meie kolme eest* (vt. lk. 279, märkus 3);

5) *v-kesksõna*. Näit. *Kõigist lauludest märgiti ära kaks: kõige enam lauldav ja kõige vähem meeldiv. Need kaks uut elamut — seesama varsti valmiv ja seal see pooleli olev — saavad ehitajatele endile. Niinat ja Kaarlit, neidsamu praegu oodatavaid, tunnen juba koolipõlvest. Mõlemad süüdistatavad Luup ja Pilt olid alles poisiohtu noormehed;*

6) *muutumatu sõna*. Näit. *Karlsson katuselt, see alati rõõmus «hei-hopsti», on saanud laste lemmikuks. Ole väljaku kaikus vägev tervitus, võimas pidupäeva «Hurraal» Kes tema saatusesest midagi teab, palume teatada ... telefonil nii ja nii.* (Ed 1972 2.);

7) mitmesõnaline väljend või lause tsitaadina või nimena. Näit. *Teda on autasustatud medaliga «Ennastsalgava tööst Suures Isamaasõjas 1941–1945».* (NH 1969 252.) *Esmalt nägin ma Banionist filmis «Keegi ei tahtnud surra».* (OL 1969 278.) *Iga retsept algab sõnadega «Võtke puhas nõu».* (RH 1970 273.) *Pidu lõppes lauluga «Hakkame, mehed, minema».* See-suguste lisandite hulka kuuluvad liinide, marsruutide ja distantide nimetused, samuti tegutsevate poolte nimed. Näit. *Kiired nüüdisaegsed mootorlaevad sõidavad kaubaveoliinidel Riia–Rostock–Riia, Riia–Le Havre–Dunkerque–Riia ja Ventspils–Antwerpen–Ventspils.* (RH 1970 210.) *Kohtumisega Kaunase «Žalgiris» — Tbilisi «Dinamo» lõpetati eile esimene ring.* (Ed 1971 9.);

8) sõna või sõnad millegi nimena või tähistusena. Näit. *Mõisteid «peab», «on vaja», «ei tohi» peavad paljud vanamoe-liseks.* (NH 1969 66.) *Velta Lõhmus kuulis sõnu «jõudluskontroll», «tõuaretus», «valikgrupp».* (NH 1965 244.);

9) täht või number. Näit. *Põhivooluringis B oli hetkeks katkestus.* (Ed 1971 23.) *Lisaks nupule «Q» tuleb sisse lülitada veel stereonupp.* (RL 1970 50.) *Kinnitatud instruksioonis tehti muudatus punktis 5.* (RH 1970 296.) *Rongkäigu kujunduses oli tihti korratud arvu «50».* (NH 1970 263.) *Selliste märkldega paberit valmistati aastatel 1474–1514.* (OL 1970 273.);

10) suurtähtedest lühend. Näit. *RAT «Vanemuise» saalis algas... heliloojate kongress.* (RH 1970 269.) *VSÜ «Kalevi» Tallinna Nõukogu andmeil kuulub RPI «Eesti Projekti» kehakultuurikollektiiv keskpäraste hulka.* (RH 1970 210.);

Märkus 6. Lisandiks võib olla ka väiketäheiline lühend *ft.*, *jm.*, *jms.*, *jne.*, *vm.*, *zms* Näit. *Sõna võtsid tehase spetsialistid — peainsener, peatehnoloog jt. Esemel laual — kirstud, vakad, voodid, ukseid jne. — on ehtsad.*

11) märk või sümbol. Näit. *Metallurgid on sunnitud üht terasemarkidest — märkima sellise tähtede ja arvude reaga: X17IIIOM5A312IOP!* (H 1970 10 43.) *Takso ACE 88–74 sulges tee mootorrattale K-750 OCD 85-91.* (OL 1970 221.) *Nii esineb lihtne keemiline ühend, mida lühidalt märgitakse valemiga $\text{Ca}(\text{NO}_3)_2$.* (H 1970 10 42.) *Tähtsamaid löikusid eraldati vanades käsikirjades tihti punase märgiga — C.* (Toots T 59.)

Lisandiks on muusikateoseid märkivad sõnade, tähtede ja numbrite ühendid. Näit. *Kontserdil mängiti prelüüdi ja fuugat C-duur BWV 531, pastoraali F-duur BWV 590, sonaati C-duur BWV 529 ning prelüüdi ja fuugat e-moll BWV 548.* (OL 1971 7.)

Jutumärkides pärisnimi, tsitaat, täht, number, märk või sümbol on lisandiks sel juhul, kui deklioneerub üksnes tema ees olev üld-nimi, nagu *Tänati saatesarja «Täna 25 aastat tagasi» loojaid.* (OL 1970 267.) *Aastanumbriga 1970 on rahva sekka läinud mitu lillevaasi.* (OL 1970 220.) Kui aga apositsiooniühendi mõlemad komponendid on nominatiivis, peetakse selles ühendis lisandiks üldnime, põhisõnaks jutumärkides pärisnime või sellega võrdset keelendit kui temaga märgitavale mõistele kinnistatud nime. Näit. *Tõde «kuidas külvad, nõnda lõikad» pääseb alati maksvusele.* (RH 1972 113.) *Maastik «Nimetud kõrgendikud» on teistest märksa erinev.* (NH 1970 113.) *Aasta 2000 pole enam kuigi kaugel.* (RH 1970 273.)

Lisandiks võib pidada substantiivi funktsioonis *da*-infinitiivi. Seesugune lisand paikneb niihästi põhisõna ees kui ka järel. Näit. *Juhtida — see tähendab kasvatada* (RH 1972 9.) *Vastu võtta aus allajäämine ja taluda seda kurtmiseta — mõnikord on see suurim võitlustest.* (LR 1971 39 24.) *See oli pidulik sündmus: kinnitada kuuse külge värvilisi küünlaid ja neid süüdata.* (Ed 1971 308.) *da*-infinitiiv on peetud seda laadi juhtudel aluseks. Tõsi küll, *da*-infinitiiv on subjektiks sellistes lausetes nagu *Juhtida tähendab kasvatada* või *Vastu võtta aus allajäämine on mõnikord suurim võitlustest*, kus ta võtab lause struktuurist osa muu lausega ühel tasandil ning kuulub lausesse otseselt, ilma vahendajata. Ent lauseis *Opetada hellitatud mõisanoorhärased — see on kõike muud kui meeldiv* (Ko 1971 5) ja *See on ainulaadne tunne — lasta end kunstist kanda* (OL 1971 12) on *da*-infinitiiv koos oma laienditega kogu lause seisukohast teisel tasandil; ta on oma pronominaalse põhisõna sisu ja mõtte tähistus, nagu nimi või tsitaat, ja seega on kogu infinitiiviühendil kui millegi nimetusel substantiivi kaal. Infinitiiv koos oma laienditega on isesugune tarind, mis ei lähe lausesse mitte otse, vaid oma pronominaalse põhisõna kaudu, olles seega viimasest sõltuv. Järelikult on esitatud lauseis aluseks pronoomen, lisandiks *da*-infinitiiv. Kõnealuste tarindite toimesfäär ei piirdu üksnes alusega, need eri tüüpi lisandid võivad kuuluda teistegi lauseliikmete juurde. Sel korral ilmneb selgesti pronoomeni põhisõna-kvaliteet: asesõna kui olulisem komponent deklioneerub ja seostub grammatiliselt teiste lauseliikmetega. Näit. *Opetada hellitatud lapsi — seda ei taha ükski koolmeister. Ise teha — sellega olen ammu harjunud. Selleks on tarvis huvi ja oskust — käia linde vaatamas ja kuulamas.*

da-infinitiivis lisandi põhisõnaks ei tarvitse alati olla pronoomen *see*, põhisõnana võib toimida veel kas mõni muu asesõna (*Unustasin mõlemad tegemata — tuua leiba ja osta hambapastat.*), substantiivina talitlev omadussõna (*Seda*

mulle eriti olulist — lõpetada kuldmedaliga ja pääseda eksamiteta ülikooli — taotlesin hoolega.), arvsõna (Kõigist hoia-tustest ära unusta kahte — metsas mitte ära eksida ja ohlli-kus kohas mitte supelda.), v-kesksõna (Soovin teile hüvedest kõike iganes mõeldavat: olla terve ja tark, jõuda teaduses kaugele ning jääda alati nooreks.), mineviku partitsiibist tulene-nud tu-liiteline deverbaa. (Kõike ettenähtut — sõita Leningradi ja Karjalasse ning käia Novgorodis — ei jõudnud ma teoks teha.).

2 Lisand võib olla laiendamata või laiendatud. Laiendamata lisand seisab lauses üksiksõnana. Näit. *See kõik mõlkus nüüd kap-ten Toomsalu mõttes.* (Männik R 64.) *Meie, aednikud, peame head nime au sees.* (LR 1964 40/41 45.) *Ohendas vestluste aine — sünnimaa.* (Vaarandi UM 144.) Millest oli tingitud keskaegse Tallinna kui terviku esteetiline mõju? (SV 1971 2.)

Kui lisandi juurde kuulub teda täpsustavaid laiendeid, on lisand laiendatud. Näit. *Irma Varep, see noor ja armas tüdruk postkontorist, elas meil juba üle kahe aasta.* (Sirge H 11.) *Isa tõi mulle sünnipäevaks stopperi, tõelise, minutilise ringiga sekun-dimõõtja.* (Rannap, J II 184.) *Sõber Saalep, ma teretan teid kui eesti kunstilipu esimest ülestõmbajat haritud ilma südames!* (Vilde N 33.)

Lisand koos oma laienditega moodustab lisandrühma, mis ter-vikuna määratleb põhisõnaga väljendatud mingi tunnuse poolest. Ometi arvatakse ka laiendatud lisandi puhul lisandiks ainult üks sõna, nimelt lisandrühma peasõnaks olev nimisõna või nimisõnana talitlev sõna.

3 Lisand asetseb lauses kas põhisõna ees või selle järel. Eesasendis on lisand harilikult sel puhul, kui ta märgib teada olevat, nagu tuttavana esitatud tunnus, järelasendis aga juhul, kui lisand on rõhutatud või kui ta väljendab midagi uut, laiendab või avardab seni teatut. Olenevalt asendist põhisõna suhtes liigi-tatakse lisandid ees- ja järellisanditeks. Näit.

1) lisand põhisõna ees: *Mereäärsees kivilinnas sündis lilla lill hüatsint!* (SV 1967 10.) *Nüüdisaja juhtivamaid fenno-ugriste prof. dr. Vassili Lõtkin on rahvuselt komi.* (SV 1970 35.) *Oskuslikult juhib karja söötmist peazootehnik veterinaaria-kandidaat Peeter Tammi.*

2) lisand põhisõna järel: *Šeffise — käbe saksik vanahärra — lükkas kardinad kõrvale.* (Türk S 407.) *Kuldkirjaga dokument — sünnitunnistus — anti üle vanematele.* (RH 1972 15.) *Valmistuge külaliste vastuvõtuks kvadraatides number viis ja kolm.* (OL 1964 155.) *Siis lahutati Triinust tütar ja minia kui noored ja tööjõulised.* (Peegel L 50.)

Sageli on lauses põhisõnal ühtaegu niihästi ees- kui ka järel-lisand. Sealjuures võivad need lisandid olla kas

a) laiendamata, nagu *Siin on ka doktor Šleifer, sto-matoloog.* (Smuul J 41.) ja *Elutoas ootas võõraid härra Apple, ameeriklane.* (A. Beekman V 116.), või

b) laiendatud, nagu *See oli Poldi mõisa rikas omanik Jakob Pipar, suur, lihav, umbes neljakümne-aastane mees päris lühunikunäoga.* (Vilde J V 82.) ja *Teise ekspeditsiooni peakokk Sagorski, soliidse koguga ja hea häälega noormees, laulab Kriitšaki «Antarktise valssi».* (Smuul J 178.)

Lisandid kombineeruvad põhisõna ümber mitmeti. Nii võib eeslisand olla laiendamata, järellisand aga laiendatud. Näit. *Keegi ei kahelnud, et tädi Frieda, üksik ja lesk inimene, Lembit armastas.* (SV 1964 30.) *Missis Taavet, Londoni kaubamaja masinakirjutaja, sai korrapealt rikkaks.* (A. Beekman V 77.) Samuti võib põhisõnal olla laiendatud eeslisand ja laiendamata järellisand. Näit. *Aktusekõne pidas instituudi esindaja Tiit Mägi, sektorijuhataja, filoloogiadoktor. Minu kaaslasteks tuli kolhoosi juhatuse liige Kaasik, kalur ning pillimees.*

Edasi võib põhisõnal olla laiendatud eeslisand ja mitu laiendatud järellisandit. Näit. *Ikka jälle tuleb meelde Valjala kolhoosi põllundusbrigadir Aliide Auu, ENSV Ülemnõukogu saadik, 11 lapse ema, naine, raske saatuse ja sirge teega, lihtne tööinimene.* (Vaarandi UM 121.) *See oli kunagine vabadik Ermeline Piit, nüüdne kolhoosnik ja kolhoosi hirm.* (Smuul KS 184.)

Üks esinemistüüpe on kas üksnes eeslisandid või üksnes järel-lisandid, kusjuures neid on mitu ja nad võivad olla laiendatud. Näit. *21. veebruaril 1970 suri Eesti kultuuri suurkuju, 1940. aasta rahvavalitsuse haridusminister, Eesti NSV Kunstide Valitsuse, juhataja aastatel 1941—1948, Eesti NSV Riiklike Kunstiansamblite rajajaid ja juhataja Suure Isamaasõja päevil, kirjandus- ja kunsti-alaste Nõukogude Eesti preemiate komisjoni esimees, Eesti NSV rahvakirjanik Johannes Semper.* Kontserti juhatas tuntud koori-juht, andekas interpreet, hinnatud ja lugupeetud helilooja, konser-valooriumi kauaaegne õppejõud, riikliku preemia laureaat Arvo Saar. Mitut järellisandit kasutatakse tavaliselt kirjeldustes, et iseloomustada põhisõnaga märgitud eri külgedest. Näit. *Meid jääb saatma Dakar, kõrge, valge, euroopalik linn, sadam, mis on üks suuremaid Lääne-Aafrika rannikul.* (Kesamaa, Lg 1964 1700.) *Tema ema, äärelinna väikemajaomanik ja aiaäripidaja, sügavalt usklik inimene, pühendas kogu oma elu viimased aastad selleks.* (Pau P 53.) Järellisandid võivad eralduda ja moodustada oma-ette lause. Näit. *Homme on uus aasta kohal. Noor ja rõõmsa-ilmeline aasta.* (SV 1971 53.) *Tema astus kõige ees. Meie või-dukas olümpiasangar.* (Vt. lk. 407.)

4 Esineb juhtumeid, kus lisandil on omakorda lisand. Näit. *Ja möödas ta ongi — see kõige kergem tund, vahetund.* (NH 1965 244.) *Aljoša kontos on väärikas kaotus kõige ohtlikumalt v a s t a - s e l t — vanaisalt — meistikandidaadilt.* (ÖL 1971 281.) (Esimene astme lisand *vanaisalt* on põhisonaks teise astme lisandile *meistikandidaadilt*.) *N a d sammusid kahekesi: isa — pikk mees pruunis ülikonnas, ja poeg — teravaõlgne nooruk, kõhn kui rüü.* (NH 1971 11.) Mõnikord on sellistes ühendites esimese astme lisandiks pärisnimi, mille ees on teise astme lisand. Näit. *Hääle- tehnikat õpetab esimest aastat n a i n e — madame Carosio.* (ÖL 1972 1.) *Ka koos oma õ e g a, lauljatar Agathe Margens-Herman- niga, esines ta Tallinnas.* (SV 1968 51.) *See, kaheksa-aastane kõrb ruun Miku, polnud väljapaistev mitte hariliku hobuse tarku- sega.* (Smuul KS 162.) Seesuguseid teise astme lisandeid võib olla koguni mitu, nagu lauses *Trepiesistel plaatidel lamas liikumatult vana lüheldane m e e s — peremees, aednik ja rätsep Mihkel Taa- vet.* (A. Beekman V 75.)

5 Lisand võib paikneda kas põhisona kõrval või sellest eemal. Vahetult põhisona kõrval on lisand lauses nagu *Iga- takes on neil niisugune vasikanahale kirjutatud ü r i k, vabadus- kiri, tõepoolest olemas.* (Vaarandi UM 119.) või *«Mis pagan siin krigiseb?» küsisin ma vahitüürimees T i h a s e l t võimalikult julge häälega.* (Smuul MIJ 50.)

Paljudel juhtudel on lisand oma põhisonast eraldatud muude lauseliikmetega. Põhisonast eemal on harilikult järellisand. Näit. *Ta kuulas halvaks panuga g l i d i, pooleldi itaalia päritoluga noore tüdruku seletusi.* (LR 1963 47 23.) *Tema e m a, juba veidi tūsene- misele kalduv, ilusa, kuld pisut vormist väljaläinud näoga naine, seisis tema kõrval.* (LR 1963 52 44.) Mõnikord paikneb lisandi ja tema põhisona vahel kõrvallause. Näit. *Dante asustas põrgu rin- gid i n t i m e s t e g a, kelle nimed kaasaegsetele palju tähendasid: poliitikategelastega, kirjanikega, tollal moodsate raamatute kange- lastega.* (SV 1970 50.) *Ta peab kõlama sel h e t k e l, kui Rahvus- vahelise Ajabüroo kell näitab täpselt 0, — vana ja uue aasta piiril.* (ÖL 1971 305.)

Eesasendis olevat lisandit lahutab tema põhisonast tavaliselt lisandi juurde kuuluv järeltäiend ja selle järel asetsev eesnimi teise lisandina, nagu *Minu klassivend Hiuu algkoolist Manivald K e s a m a a kirjutab juba varases nooruses andekaid luuletusi.* (Promet I 9.) *Otsisin üles oma kergejõustikuõppejõu ülikoolipäe- vilt Martin K u t m a n i.* (Ed 1972 155.) *Delegatsiooni juht oli peaminister presidendi kohustes Johannes V a r e s.* (RH 1972 169.) või põhisona laiendav eestäiend, nagu *Pärast seda, kui ta oma viletsaks jäänud kaaslase, põdeva Ruudi P o p u l u s e oli haiglasse saatnud, hakkas ta otse sealtsamast.. edasi astuma.*

(Promet M 156.) *Väljaku peremees Tartu «K a l e v» sai teenitud võidu.* Lisandi ja põhisona eraldajaks võib olla ka põhisona juurde kuuluv järeltäiend, nagu *Seekordsel kontserdil võib kuulda Sos- takovitši p o e e m i solistile, koorile ja orkestrile «Stepan Razini hukkamine»*

6 Lisand ei seostu oma põhisonaga tavaliselt mingi siduva vor- uielemendi abil. Lisandi eri liikideks on aga juhtumid, kus lisand on seotud põhisonaga sidesõnade *kui* ja *nagu* abil. Näit. *T š e h - h o v kui vaimuhiiu glane on ammugi astunud üle kõigist keelepiiri- dest.* (Parve M 45.) *Keegi ei takistanud teid kui ajakirjanikku oma uudishimu rahuldama.* (NH 1967 87.) *«Proovireisija s u r m a l» nagu tõeliselt andekal teosel on mitu mõttelist pano- raami.* (NH 1970 291.)

Ulatusliku *kui*-lisandite rühma moodustavad omadussõnad* ja asesõnad. Näit. *Ta nõudis minu kui üleliigse väljumist.* (RH 1970 115.) *Praha lükkas inglise-Prantsuse p l a a n i kui vastuvõe- tamatu tagasi.* (NH 1967 87.) *Lubatagu süveneda kahte viimati mainitud probleemisse kui kõige tähtsamasse.* (SV 1969 42.) *Arstiteadus.. on vaadanud inimesele kui sümbolile, i n i m o l e n - d i l e kui niisugusele.* (SV 1971 2.) *Tolle ajajärgu õpilastele oli see igatahes.. keele kui sellise vastu huvi äratav.* (Annist, U 259.)

Märkus 7. Sidesõnadega *kui* ja *nagu* seostuvad lisandid ei ole samastatavad võrdlustäienditega, mis seostuvad nendesamade sidesõnadega (vt. § 176). Nii ei ole tegu lisanditega seesugustel juhtudel nagu *Luule on see kuld, mis kunsti muudes valdkondades nagu sulamites saab esineda vaid segus.* (SV 1970 50.) või *Uni nagu must õõ laskub minule.* (Tooming, Lg 1970 972.) Pärast vaadati ühiselt lavastust *«Äiu-äiu, poisid kui karu».* (Ed 1972 233.)

Märkus 8. Lisandiks tuleb pidada niisuguseid selgitavaid nimisõnu, mis ühenduvad eelnevaga sõnade *see on*, *see tähendab* või lühendite *s. o.* ja *s. t.* abil. Näit. *Lähimasse teatrilinna, see on Pärnusse, saab Kabli poolsest kilomeetrist.* (NH 1971 6.) *Kuid lõppude lõpuks valis arvukatest ettepanekutest selle vastuvõetava ikkagi vaarao ise — see tähendab tel- lija.* (NH 1965 244.) *Ohtu esimene pool on teatrisõprade, s. o. vaata- jate käsutuses.* (ÖL 1971 18.) *Väikelaps aga on nagu savi kujuri, s. t. vanemate ja kasvatajate käes vormitav ning kujundatav.* (KV 1969 10 37.) Seesugustel juhtudel ei ole tegu küllausega, sest ühendite *see on* ja *see tähendab* ülesandeks on üksnes seostada põhisonaga teda teisendavat lisandit.

Märkus 9. Lisandi ja põhisona suhet ei ole kahe nimisõna vahel, mida ühendab sidesõna *ehk*. Näit. *Indias ei ole paljud võimelised vastu võtma piima selles sisalduva laktoosi ehk piimasuhkru tõttu.* (ÖL 1969 277) *Ühes kirikirjaga omandab suure leviku ka sidekiri ehk seotud kiirikiri.* (Toots T 73.) Nende nimisõnade näol on tegu korduvate lause- liikmetega.

7 Peale nimetatud juhtude võib lisand esineda olevas käändes. Näit. *M i n a eeskirju täpselt täitva isikuna muidugi toetasin raa-*

matupidajat. (Sookas V 68.) *Eesti keel soome-ugri keelena on oma struktuurilt lähedane soome keelele.* (Kask V 14.) *Põgusalt puudutatagu veel neid rühmi, kus h siirdehäälikuna on astunud 2. ja 3. silbi piiril kadunud õ-spirandi asemele.* (Nigol, KKI II 141.)

Märkus 10. Olevas käandes lisandit on vahel raske eristada samas käandes esinevast määrusest. Sel juhul tuleb selgitada, kas olevas käandes lauseluge on mõtte poolest lähemal nimisõnale või verbile. Näit. lauses *Tulevastel spetsialistidel on saksa keel suhtlemisvahendina igal ajal käepärast* on olevas käandes nimisõna lisand, sest ta on lause mõtte seisukohast kõige lähemal nimisõnale *keel* (keel kui suhtlemisvahend on igal ajal käepärast). Seevast lauses *Teist vooru alustasin ma liidrina.* (Ed 1971 12.) ja *Ars-tina oli Vares põhjalik.* (Parek, KK 1970 362.) on olevas käandes nimisõnad määrused, sest nad laiendavad verbi (alustasin kellena? kellena oli Vares põhjalik?).

8 Esineb mõningaid lisanditüüpe, millele juhitagu tähelepanu.

A. Daatumit märkivas ühendis on lisandiks nädalapäeva või mõne muu päeva nimetuse järel asetsev kuu nimetus, mis koos oma arvsõnalise täiendiga selgitab ja identifitseerib põhisõnaga nimetatut. Näit. *Võitjad selguvad reedel, 22. mail.* (NH 1970 113.) *Täna on sünnipäev, 30. november.* (SV 1967 13.) *Lastekaitsepäeval, 1. juunil, antakse väikestele lastele vabaõhuetendus.* (Ed 1972 73.) Daatumit märkiva apositsiooniühendi komponente on peetud korduvateks lauseliikmeteks, kusjuures nad on arvatud kaheks iseseisvaks ajamääruseks. Et kõnealustel juhtudel on tegu suhetega nimisõnade vahel ja et seesuguses ühendis teine komponent nimetab sedasama, mida esimene (reede on 22. mai või 22. mai on reede), ning talitleb seega lisandina, on põhjendatav arvata teine komponent mitte ajamääruseks, vaid tema ees asetseva ajamääruse lisandiks. Lisandiga ei ole tegu sellisel juhul nagu *Nädal hiljem — 12. juulil — algas vastupealetung* (OL 1970 271). Ehkki siin teine komponent esimest täpsustab, ei ole ta lisand, sest apositsioonisuhtes ei saa olla eri liiki sõnad, antud juhul määrsõna ja nimisõna.

B. Erilise stülväärtusega on reduplikatiivsed lisandid, mis leksikaalselt langevad ühte põhisõnaga. Näit. *Kõrgel ülal lehvib lipp — võidulipp.* (NH 1970 107.) *Temä küljel on keel, araabia keel.* (LR 1967 28/29 41.) *Imelik valu käib tal läbi südame, hell ja hele valu.* (NH 1970 303.) *Peale pünasekaanelise diplomi, diplomi kiitusega, tuli meistersportlase nimetus.* (Ed 1971 17.) Väga vapustav pidi olema üheksateistkümnenda sajandi — tehnika revolutsiooni sajandi — sissemurd puutelgedega vankri Eestimaale. (SV 1971 1.) Seesugused lisandid asetsevad alati põhisõna järel ja nad kas esinevad koos täiendi(te)ga või liitsõnana.

C. Eri laadi lisandrühma moodustab arvsõna üks koos oma partitiivse täiendiga. Näit. *Mauruse karakterkujuga tuli suurepärast toime Eduard Türk, üks teenelisi esindajaid eesti vanema põlve näitlejast.* (Türk S 330.) *Loengul esines üks silmapaistvaid teadlasi Madis Lään.*

D. Omaette lisandivormiks on partitiivis olev nimisõna, mis näitab, et põhisõnaga märgitu on üks paljude hulgast. Näit. *Märtsikuu alguses sai loomaaia staažikamaid eksponaate kaamel Buia vanaemaks.* (NH 1967 95.) *Julgen märkida seda, et Othello — tenoriliteratuuri raskemaid rolle — oli Karaskile täiesti jõukohane.* (SV 1964 30.)

E. Üks lisandi esinemistüüpe on järellisand, mida laiendab demonstratiivpronoomen *see, need, too* vm. Näit. *Siis lõkis mõõda Sami, see koer ja Illimari verivaenlane.* (Tuglas T III 19.) *Teine poiss, see tugevam, oli välja öelnud, et tema see oli.* (NH 1972 269.) *Miks on tal ühtvalu hambus kriitikud, need vanapiigadest õnnetuselunnikud?* (Kalda, KK 1972 181.) *Aga kas sedelid, sellest samast paberitükist, talle räägiti?* (OL 1967 212.) Sageli on seesuguse lisandi põhisõnaks 3. isiku personaalpronoomen kas ainsuses või mitmuses. Näit. *Suur ta pole, see Läänemere laine.* (NH 1972 10.) *Kes ta siis õieti on, see ajakirjanik?* (Ed 1971 537.) *Ja nad jäävad kauaks rahva sekka — need Artur Rinne laulud.* (SV 1970 39.) *Nemad, need tantslased, ei mõista veel, millise ilu juurde nad on viidud.* (OL 1972 137.)

F. Pärinimi või üldnimi nominatiivis on lisandiks sellises ühendis, kus tema põhisõnaks on kaasaütlevas käandes olev substantiiv *nimega* või *nimetusega*: sõber nimega Juhan, õpetaja hüüdnimega Habe, saun nimega «Villa Parnassos», kunstivool nimega sürrealism. Näit. *Tusase Jäämere ääres elas poiss nimega Akuto.* (Sä 1970 89.) *Minul oli veel õnn ratsutada hüdloomal poetilise ja intrigeeriva nimega Sakuntala.* (OL 1969 282.) *Käisime temaga ka üht ta sõpra, hüüdnimega Vanapagan, otsimas.* (Ird, Lg 1969 1390.) *Kalakauplustes müüakse nüüd ka puhastatud kala, venekeelse nimetusega ryuxa.* (SV 1970 21.) Neil juhtudel on lisandi põhisõna nimega või nimetusega kaasaütlevas käandes järeltäiendiks eespool asetsevale nimisõnale. (Vt. lk. 337.)

Teist laadi on juhtumid, kus lisandrühma moodustab järellisandiks olev nimi koos teda laiendava suhetäiendiga *nime poolest, nime järgi*. Näit. *Oli seal üks mees, nime poolest Kalju Mänd, endine agronoom. Selline hiiglane, nime järgi K-700, saabki turjale 14 tonni mahutava tuhakülbitsisterni.* (RH 1966 49.) Analoogilised on suhetäiendiga üldnimelised lisandid, nagu *Minu naaber, rahuselt lätlane, on muusik. Meie endine*

direktor, hariduselt jurist, juhib nüüd tehast. Sõna võttis rajooniarst, harrastustelt filatelist ja numismaatik.

Märkus 11. Mitte lisandiga, vaid kiilsõnadega on tegemist seda laadi lauseis nagu Jozef — alias Bronislav Bogustavski — oli põlistaluniku poeg (NH 1966 41.) Vormiõpetus, teise sõnaga morfoloogia, käsitleb sõna grammatilist struktuuri. Kirjandus, eriti dramaturgia, on eelkõige emotsionaalsete mõjutusvahendite kunst. (SV 1971 2.) Vaevalt projekti autor — ka kõige andekam — oleks nendele ideedele tulnud. (NH 1970 169.)

Kiilsõnadeks peetakse ka tolkevasteid ja ülakomade vahel, sulgudes olevaid või muul viisil eraldatud seletusi. Näit. Puuvillalumele saavad Kõõl-kumi — Punaste Liivade — valendavad soolakud. (Vaarandi UM 92.) Sils puutus veel kusimata kõrvu omapäraseid sõnu, nagu löödid 'mutid (püünlised)', raandad 'puupanged' jt. (Valmet, SS 27.) UNESCO poolt asutatud Rahvastahelne Teatriinstituut (ITI — International Theatre Institute) avas muusikateatri. (SV 1969 48.) Wiedemanni sõnaraamatus on kaks lähestikku asuvat sõna: tavelema — verkündigen; täavitama — verkündigen, bekannt machen. (SV 1970 21.)

G. Eraldi sarja moodustavad apositsiooniühendid, kus eeslisand on põhisõnast kirjavahemärgiga eraldatud. Näit. **Statistika** — see on elu peegeldus arvudes. (OL 1970 272.) **Maa-arhitektuur** — kas see rahuldab meid? (SV 1972 1.) **Täiskasvanud** — nemad saavad lihtsalt hea tuju. (Ko 1972 4.) **Ent lugejad, millal nemad uue raamatu kätte saavad?** (OL 1971 267.) Sellistes ühendites võib lisand oma obliikvakäändes põhisõna ees jääda muutumatuks. Näit. **Jää** — seda imetlesime kogu matka kestel. (RH 1972 115.) **Vask** — sellest tehakse lukke, kaunistusi, pandlaid. (OL 1972 2.)

H. Eri tüüpi on seesugused lisandijuhtumid, kus lisandeid on mitu ja nende ühiseks põhisõnaks on neid kõiki haarav ning kõigi lisandite kokkuvõttena talitlev nimisõna või nimisõna funktsioonis sõna. Põhisõna on siin otsekui ühine nimetaja, mille alla koostisosadena mahuvad kõik loetelu liikmed ja mis mõiste mahult on nende kõigi ühtum. Lisandite põhisõnaks võib olla

a) **nimisõna**. Näit. **Püüad orienteeruda tundmatu piirkonna poodides, et leida kõige hädavajalikumaid riistu — panni, kast-rulit, kohvinõu, riidepuid.** (Vaarandi UM 162.) Väike rühm meist-terme hi — tislereid, kingseppi, rätsepaid ja lukkseppi — leidis tööd värkstubades. (NH 1967 16.) Filmistuudio «Diogenese Vaat» võtab vastu noori filmienfusiaste — stsenariste, režis-sööre, operaatoreid, näitlejaid. (OL 1972 1.) Siis tulid ajad, kus hinnati kunstis puhtesteetilisi külgi — värvi, vormi, ilu. (Ed 1972 7.)

Vaadeldavasse rühma kuuluvad eri sarjana need juhtumid, kus laiendid põhisõnaga ei ühildu, vaid püsivad muutumatuna nomi-natiivis. Näit. Kuukulguri liikumisvõime oleneb kõige mitmekesi-

vematest asjaoludest: kuupinnase omadused, kuukulguri suu-telisuus ületada takistusi, liikumiseks tarvilik võimsus, liikumis-takistus, liikumiskiirus ja tegevusulatus. (RH 1970 268.) Paljud kaugõppijad peavad jagu saama kolmest rindest: töö, perekond, ülikool. Koorilauluks on vaja veel teisigi eeldusi: intonatsioo-niline puhtus, fraseerimise nõtkus, dünaamiline paindlikkus, esi-luse täpsus;

b) **omadussõna**. Näit. Mängijatelt nõuti kõige ele-mentaarsemat: õiget harmooniat, korras rütme, esituse pro-fessionaalset taset. (NH 1972 39.) Oli juba olemas kõik uuele tööstluskeskusele vajalik — tehasehooned, elamud, teenindus-asutused. Püramiidid, vaaraode sarkofaagid, hindamatud kultuuri-mälestised — kõik see ainulaadne oli meile nagu müstise larkuse raamat;

c) **arvsõna**. Näit. Ravimitest tunnistas ta ainult kaht — värsket õhku ja vaikust. (NH 1972 7.) Kõik kolm kohalviibivat Johannest — Barbarus, Semper ja Sütiste — esitasid oma luule-lusi. (Parek, KK 1970 364.) Nendest kolmele — Andres Tüü-rile, Tiit Kasele ja Luule Kandarile — määrati ergutuspreemia. (NH 1970 123.);

d) **asesõna**. Näit. Noh, lähen koju... ja nemad — isa, ema, see sell oma naisega — istuvad laua taga. (Smuul, KKS 337.) 1919. aasta aprillis otsustasime meie — kolm, neli või viis noort sotsialisti, ... hakata välja andma ajakirja. (Kahk A 21.) Triin, tütar ja minia — kõik nad holdsid kolmekesi lapsi. (Pee-gel L 50.) Personaalpronoomenite kõrval võivad kokkuvõtvaiks põhisõnaks olla teisedki pronoomenid, eelkõige asesõnad kõik, see, need. Näit. Kõigest oli puudus — toiduainetest, rõivastest, arstimitest, tarbeesemetest. (Ed 1971 93.) Lõputud viinamarjadäl-jad, nisuväljad, suhkrupõllud, jõed ja järved, tasandikud ja mäed — see ongi maa. (NH 1972 7.) Üksteise mõistmine, vastas-likune lugupidamine, abivalmidus — need on elementaarsed ini-mestevahelistes suhetes. (OL 1971 292.) Obliikvakäändeis võivad lisandid oma muutuva põhisõna juures olla nominatiivis. Näit. Enda vormishoid, ande hügieen, kehaline treening ja drill — seda peetakse nii lihtsaks ja nii vähe imponeerivaks. (SV 1970 37.) Majanduslik baas, masinaehitus, elektri jaamad, keemiatööstus — sellest kõigest oleneb inimeste töö viljakus. (SV 1970 45.);

e) **v-kesksõna**. Näit. Tunnen rõõmu kõigest ees oota-vast: puhkusest, päikesest, merest ja seenemetsast. Mul on tea-tada üksnes rõõmustavat — puhkuse pikendamist, tööaja lühendamist ja palga tõstmist. Kõike ehitavat — kasvuhoo-net, roosaariumi, basseini ja akvaariumi — näitas meile botaanika-ia direktor ise.

III. LISANDI ÜHILDUMINE PÕHISÕNAGA

- 181 Lisand esineb oma põhisõna juures kas nimetavas, osastavas või olevas käändes või ühildub oma põhisõnaga. Põhireeglits on peetud juhust, mille järgi lisand harilikult ühildub oma põhisõnaga käändes ja arvus. See põhireegel ei haara aga paljusid lisandi esinemisjuhtusid, eelkõige isikunimedele ainsuslikke eeslisandeid.

1 Isikunime ees asetsev laiendamata ainsuslik lisand tavaliselt ei ühildu oma põhisõnaga, vaid esineb mis tahes käändes oleva põhisõna kõrval nimetavas käändes. Seesugune lisand võib märkida

a) elukutset. Näit. *Vallasekretär Saarel oli abi ja nõu tarvis.* (Hint TRd I 368.) *Koolmeister Klaari pilk kohtas kõõgis ahjuroopi käes hoidva ema pilku.* (Krusten N I 120.) Neile võib lisada veel *bussijuht Antoni.* (SV 1965 43.) Enne etenduse vaatamist esitasid õpilased küsimusi *lavastaja Sulev Nõmmikule.* (RH 1969 269.) «*Õde (= medõde) Ksenial*» ütlevad arstid. «*Õelge õde Kseniale... Küsige õde Ksenialt!*» (Promet M 209.);

b) aunimetust, auastet, tiitlit või kõnetlussõna. Näit. *Suure pidulikkusega tähistati rahvakirjanik Tuglase sünnipäeva. Olin esmakordselt koos alampolkovnik Raudsepa ga 1942. aasta aprillikuus. Vestlesime professor Aarnaga.* (OL 1970 61.) *Varsti esitas ta... krahv Kušelevile ümbermaailmareisi plaani.* (NH 1970 271.) *Arvo Ott seltsimees Lepa üksusest oli võitlejate esiridades.* (NH 1970 107.) *Harva sai miss Amellale augu pähe rääkida.* (LR 1967 7 12.);

c) sugulust. Näit. *Agas selline suhtumine tädi Friedasse oli ülekohtune.* (SV 1964 30.) *Oma kunsti pärandas ta poeg Mihhailile ja pojapoeg Nikolaille.* (RH 1970 29.) *Ta elas koos ema ja õde Mariaga kahetoalises korteris.* (SV 1970 45.) *Illimar kuulas siinsamas, otse laua lähedal, lamades vend Karla voodis.* (Tuglas T III 303.);

d) mingit muud tunnust. Näit. *Ilusaimad kressid viiakse nüüd kaunistuseks naaber Reinu toale.* (Luts J II 437.) *Kui sõber Jaani juttu uskuda, siis «elulained» käisid... kõrgelt.* (Ird, Lg 1969 1390.) *Paik, kus asub tšehh Slaviku restoran, kannab nimetust Leppington.* (SV 1967 5.) *Vestime anekdoote, lõõpisime silmarõõm Ludmillaga.* (LR 1965 1 38.)

Märkus 1. Oma põhisonaga ei ühildu ka jumala nimele eelnev lisand: *peajumal Zeusist, sõjajumal Marsiga, jahijumalanna Artemiselt.* Näit. *Emery usub, et jumalatar Iwisele pühendatud hauavõlvist moodustatud katekombide võrk võib viia... Imhofi hauda.* (NH 1970 133.)

Ei ühildu põhisonaga perekonnanime ees olev eesnimi. Näit. *Lukkseppade Elmar Jalaka, Kamaliel Lepsi, Jaan Grünmanni jt. käe all sünnivad uued valguseandjad.* (OL 1965 281.) *Jõuame traktorist Vidrik Sääselohu juurde.* (OL 1965 242.) Niisamuti ei ühildu lisandiks olev isikunimi a) nimi-sõnaliste või omadussõnaliste hüüdnimede ees (*Karl Suurel*); b) juhtudel, kui isikunime järel on eri põlvkondi märkivad sõnad, nagu *vanem, noorem, juunior, seenior* (*Plinius noorema teosed*); c) valitsejanimedes järgarvu ees (*Louis XIV-st*). Sel kombel tarvilatakse ka asutuste või ettevõtete nimesid (*meie kõik Mustamäele «ABC IV-sse»*).

Analoogiliselt isikunimede ees asetsevate lisanditega ei ühildu põhisonaga tavaliselt loomanimede ees olev lisand. Näit. *Ning olgi, mida naerda: sõõr oli kuidagi kurg Joosepi enda keskele saanud.* (Tuglas T III 388.) *Tuleb päev päeva kõrval teha katseid küülikute ja ahv Stellaga.* (SV 1964 16.) *Ta jutustab sõber Endlist, kutsikas Reksist.* (A. Beekman, J II 153.)

Isikunime ees oleva laiendamata lisandi esinemuses on erandjuhtusid.

a) Kõigepealt võib ühildumistegurina arvesse tulla lisandsõna vormitüüp. Nii ühildub alati oma põhisonaga ne-liiteline lisand. Näit. *Siin oli... auväärseid seltskonnadaame, kes istusid siin ainult itaallase Pepito pärast.* (Promet K 21.) *Ants läinud sohu otsima karjast mahajäänud lehma, ja pärast ei leitud ei lehma ega karjast Antsu.* (Leberecht VK 222.) *Meestest tuli võitjaks rakverelane Toivo Kungas tallinnase Valeri Rinne ja otepäälase Rein Tauri ees.* (NH 1970 39.)

Ka võib kirjakeeles täheldada ja-liitelise lisandi kalduvust ühilduda oma põhisonaga. Näit. *Seatalitajal Maria Kljušinal koovad ämblikud tühjadesse sulgudesse võrke.* (LR 1967 14 36.) *Asjatundjale Jaan Laidale on üle jõu laostumist pidurdada.* (NH 1970 99.) Seesugust tarvitust viisi võib kohata ka juhul, kui põhisonaks ei ole isikunimi. Näit. *Katsetehase meeskond sai loobumisvõidu tiitlikaitsjalt Spordiinternaatkoolilt. Onnestunud kontserdi eest tuleb tänada ka korraldajat Riiklikku Filharmooniat.*

Märkus 2. Oma põhisonaga ühildub ka liitsõnaline lisand järekomponendiga -liige. Näit. *Selts sai tervituse asutajaliikmelt Oskar Lepikult ja auliikmelt Indrek Koppenilt.*

b) Isikunime ees olev laiendamata lisand võib oma põhisonaga ühilduda, kui lisand on sisuliselt tähtis ja teda rõhutadaakse. Näit. *Jutt oli insenerist Kaeramaast, mitte dotsendist, tema*

vennast. Ma mõtlen mitte *baleriini Maasikut*, vaid *ooperisolisti Maasikut* (võib öelda ka: *Ma ei mõtle baleriini Maasikut*, vaid *ooperisolist Maasikut*).⁷ Temast ei oleks saanud nii tublit sportlast, kui poleks olnud *treenerit Olavi Kungast*.

Kui põhisõnaks oleva pärisnime ees on laiendamata lisandid, siis enamasti on esimene neist rõhutatud ja ühildub põhisõnaga. Näit. Öeldes kiidusõnu kauni peo ja tehtud töö eest, andis peokomisjoni esimees mälestusesemed üle *aujuhile tantsutaat Ullo Toomile*. (OL 1970 169.) Autasustati *polgukomissari major Kuusikut* ja *staabiülemat kapten Lepa*.

c) Mõnel juhul võib pärisnime ees oleva lisandi ühildumine oleneda tema lauselisest ümbrusest. Kui tavaliselt mitteühilduv lisand satub näiteks *ne-liitelise* lisandi ette, ühilduvad mõlemad lisandid põhisõnaga. Näit. *Ehitusmaleva staap tõstis esile rühmajuhiti üliõpilast Tamme*. Ees seisis raske jõuproov *rivaali ameeriklase Robert Bednarskiga*. (RH 1969 228.)

Kui isikunime juurde kuuluv ja tavaliselt mitteühilduv lisand paikneb laiendatud ning ühilduvate lisandite vahel, ühildub ta põhisõnaga nagu teisedki lisandid. Näit. *100 rida Eesti NSV Teaduste Akadeemia kirjavahetajaliikmelt, tehnikadoktorilt, professorilt, Eesti NSV teeneliselt teadlaselt, TPI rektorilt Ago Arnalt*. (OL 1970 18.) *Ministeerium autasustas innukat rahvamuusika uurijat, folkloristi, muusikaõpetajat, koori- ja orkestrijuhiti, tunnustatud heliloojat personaalpensionär Villem Metsa*.

Pärisnime ees olev lisand ühildub põhisõnaga, kui tal on järeltäiend. Näit. *Külastasime koolivenda Pärnu algkoolist Kaske* (vrd. *Külastasime koolivend Kaske*). *Telegramm tuleb saata sekretärile rahvaülikoolide asjus Laine Noolele*. Lisand ühildub põhisõnaga ka sel juhul, kui põhisõnal on eesttäiend. Võrreldagu lauseid: *Murdeuurijad õnnitlesid keelejuht Miina Praksi* ja *Murdeuurijad õnnitlesid keelejuhti 90-aastast Miina Praksi*; *Tunnustavalt kirjutati dirigent Ants Järvoost* ja *Tunnustavalt kirjutati dirigendist noorukiohtu Ants Järvoost*.

Ühilduma kalduvad sidekriipsuga ühendatud kaksiklisandid, nagu lausetes *Ajakirja .. novembrinumbris on avaldatud kirjutis viiuldajast-revolutsionäärast J.-E. Sõrmusest*. (SV 1969 48.) *Suurim mälestusmärk kirjanikule-võitlejale Nikolai Ostrovskile on tema looming*.

Märkus 3. Põhisõnaga ühilduvad vahel sugulust märkivad lisandid. Näit. Pildil: *Henriette Ploompuu-Frommhold* (esiõpitanil) koos *tütrega Tiina Öövel* ja *tütretütrega Ohnega*. (Ko 1966 29.) *Solvunud Menelaos kogus koos venna Agamemnoniga suure sõjaväe*. (Leht, Ojamaa V 5.) *Ta*

⁷ Vt. J. Aavik, Eesti õigekeelsuse õpik ja grammatika. Tartu, 1936, lk. 80.

otsustas koos *õe Anniga* rahvamajas peol ära käia. (OL 1970 261.) Samuti esineb ühildumist juhtudel nagu *Peeter kutsus külla klassiõde Riina*. (Kurm U 51.) või *Sis laulatati mind meditsiiniõde Anneli Leivoga*. (Ed 1971 24.)

2 Oma põhisõnaga ühildub kohanime ees olev lisand, mis harilikult on liitsõna. Kõige sagedamini on seesuguse liitsõnalise lisandi järelkomponendiks sõna *-linn*, *-keskus*, *-riik*. Näit. *Tuhanded turistid on külastanud ülikoolilinna Tartut, kuurortlinna Pärnat* ja muid Eesti NSV paiku. (RH 1969 247.) *Vennapöög pildus maailmalinnas Pariisis raha iga nelja tuule poole*. (RII 1967 208.) *Delegatsioon viibis jalatsitööstuskeskuses Gottwaldovis*. (SV 1969 48.) *Saime sada tonni varast kapsast vennasvabariigist Aserbaidžaanist*. (RH 1970 186.) *Sõlmjamas Keilas tuleb teisele rongile ümber istuda*.

Kohanime hulgaks on lisandid *planeet* ja *täht* kujunenud oma põhisõna ees mitteühilduvateks lisanditeks. Näit. *Edukalt taidetakse planeet Marsi uurimise programmi*. Jälgides *Päikest ja täht Kanoopust*, viib orienteerumissüsteem orbitaaljaama vajalikku asendisse.

3 Üldnime ees asetsev laiendamata ainsuslik lisand (enamasti liitsõna) ühildub oma põhisõnaga. Näit. *Küluseprobleemist rääkides ei saa mööda minna loodusvarast metsast*. (OL 1967 114.) *Amirhon Rassulov mängib rahvapillid doiral*. (OL 1967 154.) *Toorainele pseudoioonile üleminek võimaldab laiendada selle preparaadi väljalaset*. (RH 1968 114.)

Märkus 4. Sageli jäetakse selguse huvides võõrsõnaline lisand nominatiivi, näit *ensüüm lipaasi toime*, ravimine *preparaat humisooliga*, *alkaloid taksini mõju*.

Märkus 5. Üldnimelise põhisõna ees asetsev kõnetlussõna lisandina ei ühildu oma põhisõnaga. Näit. *see kiri on seltsimees direktorile*; *küsige seda härra professorilt*; *tervitage oma preili õde*; *see kutse palutakse edasi anda Teie proua emale*. Kõnetlussõna ei ühildu ka sel korral, kui tema ees on mingi täiend, mis sisuliselt laiendab põhisõna, nagu *lugupeetud seltsimees direktorile*, *austatud härra professorilt*.

See kehtib ka isikunime puhul. Kui isikunime ees asetsevale kõnetlussõnale, tiitlile, ameti- või aunimetusele eelneb mingi täiend, mis laiendab isikunime, mitte selle ees olevat lisandit, ühildub see täiend isikunimega, kuna viimase ees olev lisand jääb nimetavasse käändesse. Näit. *Selle raamatu kingime oma väga armsale seltsimees Laanele*. Kiiduavaldustega *tervitati aktusel 90-aastast akadeemik Veskit*.

Üldnimeühendites ei ühildu põhisõnaga tavaliselt seesugune lisand, mis pole küll kõnetlussõna, kuid talitleb sellena, nagu *Isa läks sõber aedniku juurde*. *Naaber poolakat on juba mitu päeva taga nõutud*. *Vestlesin kolleegifoneetikuga mitu tundi*.

4 Mitmusliku põhisonaga ühildub tema ees asetsev lisand. Seejuures võib põhisonaks olla kas

a) pärisnimi. Näit. Kirjandusringlased olid ka vennad Sallerid, Arnold, Voldemar ja Aleksander. *Õdede Vilja-maade nime kannab praegu Paala kooli pioneerimalev.* (NH 1970 275.) *Kujurid Eskelid esinesid oma töödega kunstinäitu-sel; või*

b) üldnimi. Näit. Nende linalakad lapselapsed teavad neist vaevalt midagi. (Palmeos, SS 115.) Ega me esimesed olegi. *Naabrid leedulased ja lätlased on palju rohkem ära tei-nud.* (Ed 1971 12.) *Peale liikede toodi kasvama kalad. Eelkõige iludused vikerforellid.* (Ed 1971 10.)

5 Eeslisand ühildub põhisonaga, kui ta on laienda-tud, s. t. kui tal on täiend. Põhisonaks võib sel korral olla kõige-pealt pärisnimi, nimelt

a) isikunimi. Näit. Ja just siis toodigi sovhoosi mesini-kule Vanahendrikule telegramm. (SV 1964 30.) Mulle näi-datakse noort luuletähte Jevgeni Jevtušenkot. (Vaarandi UM 159.) .. Kilratsi Mihkel oli eile kõige noorema poja Annusega välja tulnud. (Hint TRd I 218.);

b) kohanimi. Näit. Stokholmi armastatud rahvapargis Skansenis on nii puhkuse kui lõbustuse võimalusi. (Vaarandi UM 138.) Kõige selleta oleks Idamaa tundunud talle ilmetum Londoni linnaosast Chelsea'st. (NH 1967 94.);

c) loomanimi. Näit. Vähemalt see tegi Mirjamile rõõmu, et kojamuti tigidapilguline hundikoer Mirjami kassi Murri kar-tis. (A. Beekman V 17.) Siiski oli juttu eelmise päeva traavivõist-lustel võitjaks tulnud märast Sourabayast. (NH 1967 92.) või üldnimi. Näit. Valge kärbseseen vahetatakse mõnikord ära hea söögiseene šampinjoniga. (RH 1967 198.) Ammu kodustatud koerast võidakse teha kohutav murdja, kes vihkab oma vana sõpra inimest kogu hingest. (SV 1969 37.)

6 Põhisona ees olev ühilduv lisand kongruerub põhisonaga neljas viimases käändes — rajavas, olevas, ilmaütlevas ja kaasaütlevas — osaliselt: lisand on omastavas käändes. Näit. Neist paigust kuni maakonnalinna Viljan-dini välja olid autori silme ees nähtavasti üsna konkreetsed kohad. (Eilart, KK 1967 244.) Suurlinnade õhku saastav tolm sisaldab kantserogeeni 3,4-bensopüreenina tuntud oht-likku ainet. See projekt koostati ilma uue inseneri Kivita. Nii algas tutvus kõrgema haridusega spetsialisti Vilho Eloneniga (OL 1965 242.)

7 Põhisona järel olev lisand ühildub harilikult põhi-sonaga kõigis käändeis. Näit. Kunagi ammu käis mu naabril, tehase lukksepal, ajalehe fotograaf pilti tegemas. (Pro-

met I 173.) Teda, Peepu, huvitavad ainult masinad. (A. Beek-man, J II 147.) Minuga, polkouniku lesega, räägitakse nagu ktingsepanaisega. (Smuul, Lg 1965 1297.) Vanasti ei tulnud maal toime ilma kõige tavalisema kalata — soolasilguta. Venivad mööda teemärgid — jõesse pistetud pikad kadakad. (Smuul, KKS 333.) Lubage veel kord õnnitleda... paraadist osavõtnuid sõdureid, madruseid, seersante, vanemaid, ohvitseri, kindraleid ja admirale. (NH 1970 263.)

Erandina võivad jääda ühildumata kokkuvõtva põhisona järel asetsevad loetelulisandid (vt. lk. 387). Kui kahe või enama ainsuses oleva põhisona juurde kuulub ühine lisand (või ühised lisandid), on lisand (või lisandid) mitmuses. Seesugune lisand võib asetseda nii põhisonade ees kui ka järel. Näit. Idas levisid samojeedid suurte jõgede Obi ja Irliõši kallastele. (Ariste, SS 5.) Heade töötulemuste saavutta-misel on teeneid brigadiridel Lembit Laasil ja Lembit Tam-miksalul, töömeestel Rein Suurkiivil, Erich Palgimõm-mel, Arnold Lassil jt. (OL 1970 169.) Üksikuist kunstnikest andsid kirjutamiseks põhjust eeskätt muidugi juubilarid ja üksik-esinejad G. Reinendorff, P. Luhteln, A. Vardi, E. Atki, O. Subbi. (SV 1970 21.) Tänu ühistele pingutustele, eriti aga autojuhtide jefreitorite Kaljuste ja Siku... oskusele, kattis palurei kõige raskema teelõigu kolme tunniga. (Timberg, K 533.) Tanja aga tõi kaasa ühe automaadi ja püstoli — oma isik-likud trofeed. (NH 1966 281.) Ta kõneles Inglismaast ja Prantsusmaast, maadest, mida ta ise tundis.

Seesugustes apositsiooniühendites võib igal põhisonal peale ühiste mitmuslike ees- või järellisandite olla veel omaette, ainult tema juurde kuuluv ainsuslik lisand. Näit. Kuid olulised tegela-sed on veel ka loomariigi esindajad kass Ramapura ning kärnkonn Porru — omavahelgi kauged olendid. (OL 1972 18.) Ametlikud oponendid meditsiinidoktor professor Kaar ja meditiinikandidaat dotsent Palm andsid väitekirjale kõrge hinnangu.

Mitmuses on ka kahe või enama ainsusliku põhisona juurde kuuluv ühine kui-lisand. Näit. Vabariigi president ja asepresident kui kahe rahvusgrupi esindajad pöördusid rahva poole üleskutsega. (OL 1963 291.)

9 Esineb juhtumeid, kus ühel mitmuses oleval põhisonal on mitu ainsuslikku järellisandit. Põhisona kui kok-kuvõttev sõna on mitmuses, teda seletavad ja tema sisu avavad lisandid ainsuses. Näit. M. Traat laulab hümnid inimelu suurtele väärtustele — tööle ja armastusele. (Ed 1971 20) Kohati käis see keeld küll üksikute tööde — ketramise, kudumise, õmb-lemise ja jahipidamise — kohta. (Ko 1970 47.) Eranditult kõik meie kuulsamad matimehed — Lurich, Jaago, Hackenschmidt, Palusalu, Kotkas, Englas — on võrsunud maalt. (NH 1971 17)

(Vt. lk. 386.) Ka võib mitmuslikul põhisõnal olla üheaegselt niihästi ainsuslikke kui mitmuslikke järellisandeid. Näit. *Kogu koridori sagina keskel oli neil, kooli komsomolikomitee liikmetel ja sekretäril, käsil hoopis tõsisem jutt.* (NH 1965 244.) *Soovime, et meie kalleid — isa, sõpru, armsamat, tuttavaid — ei kutsutaks enam sõtta.* (NH 1965 244.)

Teiselt poolt on juhtumeid, kus ühte vormilt ainsuses olevat põhisõna laiendavad mitmuslikud järellisandid. Näit. *Teenindusasutused said juurde noort kaadrit — kutsekoolist sirgunud juuksureid, õmblejaid ja rätsepaid. See oli üllatuseks kogu rühmale — peaaegu ühevanustele poistele ja tüdrukutele.*

Märkus 6. Mitmuses oleva põhisõna juurde kuuluvad ainsuslikud lisandid võivad olla omakorda põhisõnaks neid laiendavale lisandile. Näit. *Teised — tartlane Rein Somelar ja Valga-lähedase Kaagjärve poiss Endel Suvil — vaatavad toakaaslast.* (NH 1965 243.)

10 Perekonnanime, mille juurde kuulub kaks või rohkem ees- asendis eesnime, tarvitatakse ainsuses. Näit. *Standardtantsudes tuli esikohale tantsupaar Jüri ja Elviira Papstel (treenerid Helgi ja Leo Mõttus).* (OL 1969 297.) *Hinnatav oli õdede Reet ja Riina Valgmaa esinemine naiste paarismängus.* (NH 1970 280.) *Miku kasvatajad Peeter ja Anna Lõugas olid täielikud elu rentnikud.* (Smuul KS 164.)

Kui aga eesnimised pole märgitud ning nende asemel on perekonnanime ees kaks või rohkem üldnimelist lisandit, on perekonnanimi mitmuses. Näit. *Olin väga üllatunud, kui kuulsin, et isa ja poeg Tiigid.. on jooma hakanud.* (Sookas V 50.) *Meie tehases töötavad koos vanaisa, poeg ja pojapoeg Nõmmed, tublid ning lugupeetud meistrid.*

Märkus 7. Kui perekonnanime eeslisandiks on sõnad *perekond, abielupaar* vms., siis on põhisõnaks olev perekonnanimi ainsuses. Näit. *Saatsin õnne soovi perekond Laasile Same kallakutse abielupaar Metsalt.*

11 Kui lisandi ja põhisõna ühendi moodustavad üldnimi ja selle järel asetsev asutuse, ettevõtte, organisatsiooni, perioodilise väljaande, autasu, toote vm. jutumärkides olev nimi või tsitaatsõna, number või märk, ei ühildu selle ühendi komponendid omavahel, vaid üks nendest käändub, teine püsib muutumatuks. Näit. *Igati põhjendatud on ka valik-tsükli «Jäljed kaugetelt radadelt» aratoomine.* (Nirk, KK 1958 42.) *Auditooriumis on üles seatud kaheksa suure ekraaniga televiisorit «Temp».* (RH 1970 35.) *Laiat trepil seisis vana daam, kübaras aastast 1830.* (Promet K 22.) *Maal on mõeldud kohvik «Tallinna» II korruse saali.* (Ed 1967 287.)

Üldnime ja jutumärkides pärisnime, tsitaatsõna vm. ühendis

on põhisõnaks muutuv sõna, lisandiks muutumatu sõna.⁸ Kui aga upositsiooniühendi mõlemad komponendid on nominatiivis (*kohvik «Tallinn», televiisor «Temp», aasta 1830*), on põhisõnaks hakatud pidama jutumärkides pärisnime või sellega võrdset keelendit.

Lause struktuuri seisukohast on olulisemaks komponendiks ühendi põhisõna. Kui lausest *Maal on mõeldud kohvik «Tallinna» II korruse saali* jätame välja sõna *kohvik*, saame eesti keele struktuurile vastava lause *Maal on mõeldud «Tallinna» II korruse saali*. Kui aga jätame sellest lausest välja sõna *«Tallinna»*, saame mõttetu ja keele struktuurile mittevastava lause *Maal on mõeldud kohvik II korruse saali*. Järelikult on selles lauses käänduv sõna *«Tallinna»* kui tähtsam komponent ühendi põhisõnaks, nime- lavas käändes olev sõna *kohvik* aga tema lisandiks.⁹

a) Üldnimi jutumärkides oleva pärisnime ees käändub ja on põhisõnaks eelkõige juhul, kui pärisnimi koosneb kahest või enamast sõnast. Näit. *Avaõhtul esitas.. näiterühm lühinäidendi «Pioneerid kaelarätt».* (K 503.) *Saabus rõõmustav sõnum kontori juhataja autasustamise kohta ordeniga «Austuse märk».* (NH 1965 244.) *Bagamojos on säilinud kompanille «Ost-Afrikanische Gesellschaft» kuuluv ehitus.* (RH 1965 246.) Üldnimi on käänduvaks põhisõnaks tingimata sel korral, kui jutumärkides pärisnimi esineb sellises vormis, et teda muuta ei ole võimalik. Näit. *Nii seisti trobikonnas kolhoosi seinalehe «Sint-kuldsetel Vetel» ees.* (Smuul KS 26.) *Selle üritusega alustati kohlumiste tsükli «Meil on külas Suure Isamaasõja veteranid».* (NH 1969 278.)

b) Ühesõnalise jutumärkides oleva pärisnime korral on paljudel juhtudel võimalik ka hetine esinemine. Eeskätt laevade, hotellide, kohvikute, restoranide, seltside vm. jutumärkides nimed võivad esineda niihästi lisandina kui ka põhisõnana.

Kui käändub pärisnime ees olev üldnimi, on see põhisõnaks, pärisnimi aga lisandiks. Näit. *Sõidame.. Pireusesse Kreekas, kus istume ümber reisiaurikule «Krimm».* (Smuul J 250.) *Nii- siis on möödunud üks ööpäev hotellis «Bug».* (NH 1964 89.) *Valgusreklaamide hulgast kerkib esile kohviku «Tallinn» oma.* (OL 1965 242.) *Esikohale tuli spordiühingu «Kalev» võistkond.*

Seesugust grammatikais seni ainuõigeks peetud tarvitusi ei toeta kõnekeel, kus harilikult dekloneeritakse just jutumärkides pärisnime.

⁸ Vrd. V. Tauli, *op. cit.*, lk. 70

⁹ Vrd. V. Tauli, *ibid.*

Kui käändub jutumärkides olev pärisnimi, on see põhisonaks ja tema ees asetsev nimetavas käändes üldnimi lisandiks. Näit. «Oblomovi» autor oma pikal merereisil fregatt «Pallada» mõtiskleb kuskil mugavuse ja luksuse üle. (Vaarandi UM 142.) Eesti alalises esinduses pakuti mulle peavarjuks hotell «Severnajat». (Parve, ET 292.) Nende korteri vastas üle tänava oli kindlustuselts «Rollo» suur nurgamaja. (LR 1964 44 27.) Seekord läks rändvimpel õmblusvabrik «Baltikale». (NH 1965 247.) Teeninduskombinaat «Ühendusel» on seal avatud uiskude laenutamise punkt. (OL 1970 27.) Selline tarvitusviis, mida on omal ajal mõeldavaks pidanud J. Aavik¹⁰, on võimalik sel korral, kui üldnimel pole täiendit.

c) Jutumärkides oleva pärisnime ees asetsev täiendi(te)ga üldnimi on põhisonaks ja käändub, lisandiks aga on pärisnimi. Näit. Ma pean Eugen Kapi balletti «Kalevipoeg» suurteoseks. (Promet I 34.) Kogu luuregruppi «Lvov» ühendas üks legend. (NH 1966 41.) Meeldiv oli sirvida ka Jõgeva rajooni ajalehe «Punalipp» albumeid. (OL 1970 118.)

Märkus 8. Kõnekeeles, aga ka kirjasõnas kaldutakse vahel deklimeerima ühendi mõlemad komponendid, niihästi põhisona kui ka lisandit, nagu lugesime seda soome rahvaeposest «Kalevalast», sõprusõhlu peeti operiteatris «Estonias», käisime kroonikafilmi kinos «Pioneeris».

d) Jutumärkides oleva pärisnime ees asetsev suurtähtedest lühend on käändumatu lisand, tema põhisonaks on käänduv pärisnimi. Näit. Seepärast saadetaksegi A. H. Tammsaarele maksujuhatus K.-Ü. «Kooli» ärijuhilt Reinikult raha saamiseks. (Siimisker, KK 1963 18.) RPI «Maarehitusprojekti» toimetises on toodud 11 ettekannet. (SV 1970 21.) RAT «Estoniale» oli «Roosikavaler» tööks, mis kasvas proovist proovi. (NH 1971 10.)

e) Mitmuses oleva üldnimelise juurde võib kuuluda mitu jutumärkides pärisnime, mis ei käändu. Kui selline apositsiooniühend seisab nominatiivis, on analoogiliselt isikunimedega põhisonadeks jutumärkides pärisnimed ja nende ühiseks lisandiks mitmuses olev üldnimi. Näit. Talvel on kavas uued saaterubriigid «Mõttelejate Klubi», «Raadioreis», «Noore perekonna ABC». (RL 1965 43.) Omal ajal olid repertuaaris esikohal näidendid «104 lehekülge armastust», «Varssavi meloodia», «Austa oma isa», «Õõbikute õõ». (Ed 1971 239.) Obliikvakäändes aga on põhisonaks muutuv üldnimi ja lisandeiks pärisnimed. Näit. Võistlejate käsutusse anti trüki-

¹⁰ Vt. J. Aavik, op. cit., lk. 81.

kodade «Kommunist», «Ühiselu» ja «Punane Täht» parimad ladumismasinad. (RH 1970 273.) Küllaltki rahuldavad palgad on teeninduskombinaatides «Kiir», «Väik» ja «Lembitu». (NH 1970 269.)

f) Jutumärkides olev pärisnimi on põhisonaks ja käändub sel korral, kui üldnimeline lisand asetseb tema järel. Näit. «Keele ja Kirjanduse Instituudi uurimusi», neid mitmekesise sisuga kogumikke, on ilmunud kümnekond köidet. Viis aastat õppis ta «Pallases», oma aja nimekaimas kunstikoolis. Möis-tagi saab sellisel juhul põhisonaks olla üksnes niisugune jutumärkides pärisnimi, mida on võimalik deklimeerida.

Märkus 9. Jutumärkides olevat pärisnime on vahel võimalik lauses muuta genitiivtribuudiks. Näit. Nagu «Kõrõk-Kõz'i» eeposes sammub mööda maad kõikvõimas inimene, looduse alistaja. (Vaarandi UM 92.) «Sõpruse» kohas asus Võru kandi kaugetel maadel. (NH 1965 244.) «Moskva» kohvikus on nii head koogid! (Järs, Lg 1964 506.)

g) Jutumärkides olevate pärisnimeliste lisanditega on analoogilised need juhtumid, kus lisandiks on mitmesõnaline väljend või üksiksona tsitaadina või millegi tähistusena, nimena. Kui mõlemad komponendid, niihästi üldnimi kui ka selle järel paiknev tsitaat, on nominatiivis ja nad pole kirjavahemärgiga eraldatud, on põhisonaks tsitaat. Näit. Ütlus «parem elada vana habeme kui noore piltsa all» märgib tihti nende elus olnud suurt, surnuks vaikitud draamat. (Smuul KS 34.) Kui aga, neis ühendes üldnimi on obliikvakäändes, on ta põhisonaks ja lisandiks on tsitaatväljend. Näit. Mõtet «antud ülesanne täita võimalikult hästi ja võimalikult väikese ajakuluga» ei saa pidada identseks mõistega «töötada nõrkemiseni». (Ed 1972 50.) Lähimas külas nägin silti «Remonditöökoda». (LR 1963 30 7.) Seal aga polnud keegi sellist nime — Veenasid — kuulnudki. (OL 1970 267.) Trammi ja mopeedi juhtimise õigus märgitakse pitsatiga «TRAMM», «MOPEED». (RH 1971 10.)

Käsitletavasse rühma kuuluvad ka juhtumid, kus lisandiks on substantiivina talitlev täht, number, märk või sümbol. Näit. Kolmnurk ABC on sarnane kolmnurgaga $A_1B_1C_1$. (Vetemaa V 153.) Tema loomingute ei ole sirgjoon punktist A punktini B. (SV 1970 36.) Taevasse tõusis tohutu õhupall, kandes punast kangast arõuga «53». (NH 1970 263.) Luulevihik sisaldab värsses aastatest 1943—1944. (SV 1970 21.) Olen näinud sama meeskonda võitmas otsustavat geimi seisust 2:13. (NH 1971 12.) Nüüd tehakse ainult täiustatud busse LAZ — 695-M. (OL 1970 46.) Kaks tilka puhast vett H_2O on sarnased. (Ko 1970 45.) Seda võib väljendada korrutisega $dA = Hdh$. (H 1967 10 50.) Me peame eitama... seda osa publikust, kes rahuldub valemiga $2 \times 2 = 4$. (SV 1970 37.)

Seesugustes apositsiooniühendites nagu *elamispinnaga 120 m², mõõtmega 2 × 6 m, raadiusega 60–70 kilomeetrit, pingega 220 V, lainepikkusel 247 meetrit, kiirusega 2 kuni 3 meetrit sekundis, tulemusega 2:1, võiduga 9,5:0,5* on põhisonaks eesasendis olev ja deklioneeruv substantiiv, lisandiks arvulist suurust märkiv komponent, mis obliikvakäändes põhisona puhul on nimetavas.

Märkus 10. Kui suurtähega märgitakse isikut, milte eset või nähtust, siis see nimisõna funktsioonis esinev täht kaandub ja on lisandi põhisonaks. Näit. *Küll sa vedasid ikka professor B-d ninapidil* (LR 1963 49 51.) *Ruhnlane A oli ruhnlast B-d nimetanud sabata hülgeks.* (Smuul MIJ 40.)

h) Omaette sarja moodustavad nimisõna ja sellele järgnev arvu märkiv sõna või number sellistel puhkudel nagu *number 2, korter 5, buss 40, troll kolm*. Kui sellistes ühendites kaandub numbriline järelkomponent, on ta põhisona. Näit. *Siis otsib Pihla kuskilt masina ja laseb Lutsul oma juuksed number nulliga maha ajada.* (Saar P 21.) *Kadriorgu saab sõita number 3-ga või 1-ga (tramm 3-ga või 1-ga).* Nõukogude literaat Jossif Jurovski räägib ühes reisikirjas *«Teater 38-st»*. (Vaarandi UM 249.) *Küsisid, kas korter viiendas elab Endel Jüri poeg Elias.* (Kuusberg S 70.) Lisandiks on numbriline komponent seesugustel puhkudel nagu *Kulgi see tšempionaat kannab järjekorranumbrit 28, on tegemist tähtpäevalise sündmusega.* (NH 1971 4.) *Kohanumbril 34 oli platsi võtnud 72-aastane mees.* (RH 1970 269.)

Kui apositsiooniühendi moodustavad nimisõna ja sellele järgnev sõna *number* koos põhiarvuga, on nominatiivi korral põhisonaks numbriga märgitud arv. Näit. *Saapad number 39 läksid mugavalt jalga.* (Ed 1971 9.) *Maja number 5/3 ei ärganud enne kaheksat.* (LR 1963 52 44.) Obliikvakäändeis võib seda laadi ühendeid tarvitada kaheti. Ühelt poolt võib kaanduda ja olla põhisonaks ühendi algul olev substantiiv. Näit. *Oodates bussi number viis oli Rafe väsinud ja uimane.* (LR 1964 43 27.) *Probleemiks number üks on ökonoomika.* (NH 1968 33.) Teiselt poolt võib kaanduda ja põhisonana talitleda arvu nimetav järelkomponent, kas põhi- või järgarv. Näit. *Tigu seisab Oblika tänaval maja number seitsme ees.* (SV 1970 21.) *Tsehh number viie komsomoliorganisatsioon on kõige tugevam.* (NH 1971 24.) *Korteri number viiendas elas üheksa inimest.* (Hint, Lg 1965 1347.)

Märkus 11. Sageli kasutatakse sõna *number* asemel lühendit *nr.* Näit. *Arvatavasti hakkas elama majas nr. 2.* (Smuul J 94.) *Kolm ööpäeva monteeriti masinat nr. 1.* (Ed 1971 15.) *Raha saate kätte dokumentidega nr. 1 postijaoskonnas «S-k» ja dokumentidega nr. 2 punktis «R».* (NH 1964 246.) *Kuu aega tagasi hakkasid trammid nr. 2 ja 4 sõitma mööda Maneeži tänavat.* (OL 1970 277.)

Vaatlusalused juhtumid on analoogilised tüübiga *kohvik «Moskvas», aurik «Lindal»*.

i) Lisand ei ühildu oma põhisonaga seesugustel juhtudel, kus põhisonaks on kaanduv üldnimi, lisandiks aga tema järel asetsev liini, marsruuti, vahemaad või distantssi märkiv ühend. Näit. *Liiklus on suunatud marsruudile Vabaõhumuuseumi tee — Kaskede allée — Rannamõisa tee.* (OL 1970 170.) *Rong «Neeva» hakkab sõitma liinil Leningrad — Moskva — Sevastopol.* (RH 1965 59.)

Sedasama laadi lisandeiks on ühendid, mis märgivad tegutsevat pooli, nagu näiteks lauses *Niisamasugune resultaat fikseeriti kohtumistes J. Parmas — T. Leius ja T. Kivi — A. Kree.*

j) kui- ja nagu-lisandi ühildumine oma põhisonaga võib olla täielik, s. t. arvus ja käändes. Näit. *See on meditsiini kui teaduse progress.* (NH 1967 91.) *Mind kui pedagoogi rõõmustas see eriti.* (NH 1964 172.) *Kui ma püüdsin enesele nagu juhatajale kogu olukorrast ülevaadet luua, selgus huvitav asjaolu.* (OL 1964 142.) Kongruents on osaline sel juhul, kui üks komponentidest on ainsuses, teine mitmuses. Näit. *Eesõigus on keemiaprobleemidel kui põhiteemal.* Sise- ja lõpukao puudumine kui rannikumurde põhilised erijooned ei ole soome keelest laenatud. Lisand ei tarvitse ühilduda ei käändes ega arvus, nõnda et kongruents on üksnes sisuline, nagu lauses *Täppesteadustes kui oma huvialal oli Andres silmapaistvalt lugev.*

k) Olevas käändes lisand ühildub oma põhisonaga osaliselt ainult arvus. Näit. *Vahel paisusid mõtete lahkumineku otse ilmsi tülideks, mida hobused ainsate tarkadena vaikides pealt kuulasid.* (Tuglas T III 130) *Enne Teist maailmasõda puudus hõbekajakas haudelinnuna Soome lahe saartel.* (OL 1972 1.) On juhtumeid, kus olevas käändes lisand ei ühildu ka arvus. Näit. *Noorte suvepäevad uue traditsioonina võivad kujuneda veelgi huvitavamaks. Vana abielupaar ainsate kaasreisijatena kupees õiendas juba rahutult oma kohvrite kallal. Maapähtleid söögipoolisena eelistavad kohalikud elanikud.*

l) Lisandite eri rühma kuuluvad juhtumid, kus lisand on osastavas käändes, sellal kui tema põhisona on nimetavas. Osastavas olev mitteühilduv lisand on tavaliselt laiendatud ja ta võib paikneda nii põhisona ees kui järel. Näit. *Staažikamaid matkamehi Jaan Kändmaa arvab, et hooaja naelaks kujuneb ekskursioon Karpaatidesse.* (OL 1964 57.) *Maanoorte tugevamaid Võru «Jõud» peab kohtuma Kunda «Kaleviga».* (NH 1965 211.) *Liivi, meie lähimaid sugulaskeeli, on sailitanud palju eesti keelega ühiseid sõnu.* (Vääri, SS 84.) *See on suusa hüpe, julgete paeluvamaid talispordialasid.* (Ed 1972 73.)

m) Mõnedel juhtudel ei ühildu lisand oma põhisõnaga käändes, eeskätt kohanimede puhul. Nii võib põhisõna olla sisekohakäändes, lisand aga väliskohakäändes, või vastupidi. Näit. *Üliõpilaste spordibaasis Käärikul käib rohkesti külalisi. Kui paljudele oma õpilastele on silutud teed... Lemmikalale: eesti keele ja kirjanduse valdkonda!* (ESA 11 269.) *Muhust, meie tuntud saarelt, on pärit mitmed kirjanikud ja kultuuritegelased.*

n) Ainult käändes ühilduvad põhisõna ja lisand sel korral, kui üks nendest on ainsuses, teine mitmuses. Näit. *Lühijutudes — noorte peamises žanris — valitseb realistlik laad.* (Ed 1971 20.) *Meil töötavad kogenud mehed, meie raudvara.* (OL 1970 271.) *Näriliste põhitoidust, pähkleid, jäi taigas vähe-seks.* (Ko 1972 2.) *Siis tuli kõige huvitavam naisperele — kalliskivid ja karusnahad.* (Ko 1970 45.) Mõnel puhul võib täheleda üksnes sisulist kongruentsi, nagu lauses *Hüpetes, oma nõrgemal alal, oli ta ju seitsmes.* (Ed 1972 18.)

o) Lisand ei ühildu põhisõnaga käändes sel juhul, kui põhisõna on täissihitis ja üks komponentidest, kas põhisõna või lisand, on põhiarv. Sel korral on põhiarv nominatiivis, nimisõna aga genitiivis. Näit. *Mure metsa pärast viiski kokku need kaks, avara silmaringiga praktiku ja teadlase.* (Ed 1971 307.) *Kevadel saatis osakond välja esimese lennu — 98 rahvasaadikut.* (OL 1971 234.) Ei käändes ega arvus ei kongrueru lisand põhisõnaga juhul, kui kas põhisõna või lisand kokkuvõtva sõnana on täissihitis ja mitmuse nominatiivis, ainsuses olevad komponendid aga on genitiivis. Sel korral võib mitmuse nominatiivis olla kas eesasendis põhisõna, näit. *Kooliminekuks sai Kai kõik uued asjad: kleidi, mütsi, põlde, mantli ja ranitsa,* või järelasendis lisand, näit. *Ta omandas raudse visaduse ja püsivuse — nii vajalikud iseloomujooned.*

p) Oma põhisõnaga võivad mitte ühilduda niihästi eraldatud eeslisand, näit. *Kuld — sellest tehakse ehteasju,* kui ka loetelulisandid, näit. *Kuukulgur peab edukalt töötama spetsiifilistes füüsilistes tingimustes: sügav vaakum, madal gravitatsioon, suur temperatuurikõikumine. Tühjaelamine, väikekodanlik rahulolu, lupjunud südame-tunnistus — neil ei tohiks meie elus ruumi olla.* (Vt. lk. 386—387.)

Lisandi ühildumise kohta märgitagu kokkuvõtvalt järgmist.

Välja arvatud mõned hälbimused (näit. olevas või osastavas käändes või jutumärkides lisand), ühildub oma põhisõnaga järelisand (Nägin Jüri Metsa, arsti). Üldiselt ühildub oma põhisõnaga mitmuslik lisand (Kohtusime naabrite soomlastega). Eeslisand ühildub eelkõige siis, kui ta on laiendatud (Tartu ülikooli professorilt Rein Sillalt) või kui ta kuulub kohanime või üldnime

juurde (sadamalinnast Klaipedast, kunstivoolust ekspressionistist). Ei ühildu tavaliselt isiku- ja loomanime ees olev laiendav lisand, välja arvatud ne-liiteline (koolipoiss Aarnega, koer Peksi, õpilaselt Saarelt), eesnimi perekonnanime, hüdnime või numbri ees, samuti nimi generatsiooni märkiva sõna ees (Jaak Lühale, Pippin Lühikesel, Oliver III-st, Burman juunioriga), kõnetlussõna üldnime ees (seitsimees direktorit), suurtähtedest lühend lisandina (RAT «Estonias»), lisand osastavas käändes (tublimaid matkamehi Olev Känd), da-infinitiiv lisandina (Õpetada — selleks peab olema oskust), jutumärkides olev pärisnimi (kohvik «Tallinnas»), tsitaatsõna (Käsitleti mõistet «inimlikkus») või muu seda laadi keelend (liitega -lik, laeval SRT-4244); mõnikord ei ühildu ka loetelulisandid (Üksteise mõistmine, lugupidamine, abivalmidus — neid omadusi olgu igal inimesel) ega põhisõnast kirjavahemärgiga eraldatud eeslisand (Piim — seda peab iga laps jooma).

Osalist ühildumist esineb juhtudel, kui lisand ja põhisõna on eri arvus (Kerged tõmblused, tugeva tunde tunnus, jooksid ta huultel) või eri käändes (filoloogia valdkonda — sellele põnevale alale), samuti olevas käändes lisandi puhul, mis üldiselt ühildub oma põhisõnaga ainult arvus (Kõik poisid heade ujujatena arvati võistkonda).

IV. LISANDI KIRJAVAHEMÄRGID

Lisandi mitmete esinemistüüpide tõttu on kirjakeeles kujunenud erisugused viisid lisandi ja tema põhisõna suhte vormistamisel. 182

1 Põhisõna ees olevat kõrvasendis lisandit põhisõnast harilikult kirjavahemärgiga ei eraldata. Näit. *Must kass Murr hüppab aiapostilt maha.* (A. Beekman V 32.) *Sest elu allikas päike meenutas jälle oma olemasolu.* (Tuglas T III 320.) *Heldelt olgu kõikidega / töö ja rõõmu sõber unil* (Sang V 52.) *Vanaisa võttis seljakoti ja läks oma vana sõbra aedniku juurde.* (NH 1967 28.)

Märkus 1. Kirjavahemärgiga ei eraldata lisandit ja põhisõna ka sel korral, kui nende vahel asetseb kas lisandi järeltäiend või järellisand, nagu lauses *Mulle tuli külla mu kursusekaaslane Tartu päevilt Ester Lepp ja Rootslaste väravavahil number üks Leif Holmquistil oli mänguvaba päev, või põhisõna juurde kuuluv genitiivne eestäiend, nagu Oma presitiži suutis hoida maailmameister ning olümpiavõitja NSV Liidu meeskond.* (OL 1970 112.) Kui aga põhisõna ees asetseb teda laiendav atribuutühm, eraldatakse see lisandist komaga. Näit. *«Kas sinu isal on auto?» küsis minult kord usuõpetuse tunni ajal mu pinginaaber, paks valge näoga*

Ursula. (Toomaspoeg V 25.) *Arvukad spordisõbrad kogunesid eile.. lennujaama, et tervitada oma nimekat kaaslinlast, Varssavi tõstepõrandal tähtsust teinud Jaan Taltsi.* (RH 1969 227.) Põhisõna eestlaidi ja lisand. vahele pannakse mõnikord koma mõtteselguse pärast, eriti omastava käände puhul. Näit. *Ciocuara.. jatab tulusa spekulatsioonide ainu- üksi oma jumaldatud tütre, lapseohtu Roseita pärast.* (Vaarandi UM 216.)

Ühendites nagu populaarne žanr fantastika, puhastusvahend sidool, söögiseen šampinjon, romaan «Põrgupõhja uus Vanapagan» ei ole eeslisandi ja põhisoona vahel kirjavahemärki. Kui aga sõnaühendi järelkomponent on rõhutatud, märgib seda häälduses paus ja kirjas tavaliselt mõttekriips. Ühendi komponentide suhe ei ole nüüd enam endine: lisand on muutunud põhisojaks ja endine põhisoona lisandiks. Näit. *Autori romaanid teevad sageli käänaku teise populaarse žanri — fantastika — poole.* (SV 1966 49.) *Metallesemete korrashoidmiseks võib tarvitada üht kõige paremat ja tuntumat puhastusvahendit — sidooli.* Valge kärbseseen vahetatakse mõnikord ära hea ja maitsva söögiseenega — šampinjoniga. Temalgi oli neil sügisilmadel oma vaenlane — luuvalu. (Tuglas T III 198.) Nad tegid seda samasuguse innu ja tulisusega, nagu mängisid oma luuremänge nende noored eelkäijad — pioneerid. (Kallaste, R 79.) Arni naine tõi voodi äärde Tooma lemmiktoitu — seenesuppi. (Panso, KKS 323.) Sündis uus romaan — «Põrgupõhja uus Vanapagan». (Siimisker T 222.)

2 Kui põhisoona ees on kaks või rohkem laiendamata lisandit, ei eraldata neid harilikult komaga ei omavahel ega põhisojast. Näit. *Mehisuse ja vaprase eest autasustati ordenite ning medalitega suurtükisihurit nooremseersant Marnot, suurtükikomandöri seersant Kallast, suurtükinumbrit jefreitor Kõrtsi ja luurajat jefreitor Kaldat.* (Timberg, K 535.) *Selts õnnitles auliiget meditsiinidoktor professor Valdek Kändat.* Koosolekut juhatas direktor filoloogiakandidaat dotsent Jüri Allik.

3 Kui põhisoona ees on kaks või rohkem lisandit, neist esimene laiendatud, teine (või teised) laiendamata, siis ei eraldata neid komaga ei omavahel ega põhisojast. Näit. *Võistlustest võtab osa mitmekordne Euroopa meister olümpia-võitja jalgrattur Ants Kink.* Selle õppeasutuse kasvandik on ka nimekas keeleteadlane filoloogiadoktor, akadeemik Roots. Külaskas oli Suure Isamaasõja veteran ajalookandidaat erupolkovnik V. Koch. (NH 1969 278.) Toimus intervjuu silmapaistva bioloogi jahindusteadlase professor Indrek Mureliga.

4 Kui põhisoona ees on kaks või rohkem laiendatud lisandit, siis eraldatakse lisandirühmad harilikult üksteisest

komaga. Näit. *Võitjaks tuli Pärnu esindaja, 21-aastane III kategooria autolukksepp Ilmar Põld.* Konverentsi organiseerimiskomitee esimees, ühingu asepresident professor Lepik tervitas kihilisi. Nimekas bulgaaria kirjanik, paljude romaanide, jutustuste ja näidendite autor, kolmekordne Dimitrovi preemia laureaat Andrei Guliaski on meie lugejale hästi tuntud. (NH 1967 92.) 1770. aastal nägi Hagudi mõisas ilmavalgust tulevane admiral, Peterburi Teaduste Akadeemia liige, paljude välismaiste teaduslike ühingute auliige, esimese Vene ümbermaailmareisi initsiaator ja teostaja Adam Johann von Krusenstern.

Kui põhisoona ees on peale laiendatud lisandite ka laiendamata lisandeid, siis eraldatakse need komadega, kui nad asetsevad laiendatud lisandite keskel. Näit. *Aukiri anti väljapaistvale arhitektile, sotsialistliku töö kangelasele, professorile, arhitektuurdoktorile, riikliku preemia laureaadile Ilmar Otsale.* Põhisõna ees ja sellega kõrvasasendis laiendamata lisandit (või lisandeid) naga eelnevast lisandist ei eraldata. Näit. Kongressist võttis osa nimekas ornitoloog, ülikooli kateedrijuhataja professor Kallas.

Märkus 2. Tavaliselt ei eraldata komaga kahes sõnas kirjutatud alnimetust või teadusliku kraadi nimetust. Näit. *Laupäeva õhtul tegi näituse žüri esimees kunstiteaduse kandidaat Mart Eller noorte kunstinäitusest kokkuvõtteid.* (NH 1969 269.) *Selles majas elas «Vanemuise» näitleja teeneline kunstnik Amalie Kõnsa.* Nõupidamise avas Eesti NSV Teaduste Akadeemia akadeemik, NSV Liidu Teaduste Akadeemia korrespondentliige teeneline teadlane professor Luik. Kui kõnealustel kahes sõnas kirjutatud nimetustel on ees veel täiendeid, eraldatakse see rühm selguse ja ülevaatliku ligendatuse huvides komaga. Näit. *Selles majas elas «Vanemuise» näitleja, üldtuntud teeneline kunstnik Amalie Kõnsa.* Kongressi avasõna lausus filmiloojate vanema põlvkonna esindaja, eesti filmikunsti pioneere, Eesti NSV teeneline kunstitegelane Vladimir Paavel. (SV 1971 12.)

5 Kui kahel või enamal põhisojal on peale nende igaühe oma eeslisandi veel ühine, kõigi põhisojade kohta käiv lisand, siis seda komaga ei eraldata. Näit. *Autasustatute hulgas olid meie noistkonna liikmed suusataja Mai Laan, tõstja Jaak Lill ja korvpallur Teet Kuusk.* Eelproovi juhatasid koorijuhid professor Kungas ja dotsent Raud.

6 Põhisõna järel olev lisand või lisandid eraldatakse oma põhisojast ja üksteisest komaga või komadega.

Kui põhisoona järel on üks lisand, mis jääb lause lõppu, on koma ainult lisandi ees. Näit. *Tal oli sõbratar, tore elav tüdruk.* (Kaugver S 82.) *Nii soovitas teha ämm, pudupoepidaja lesk.* (Kuusberg E 76.) *See on gepard, kassi aukartust äratav sugulane.* (OL 1970 112.) *Saare lähedal sattusime uttu, valgesse külma piima.* (SV 1972 8.) *Suvi on käes, kõige ühetoonilisem aastaaeg.* (Ed 1972 72.)

Kui põhisona järel olev lisand asetseb lause keskel, eraldatakse ta mõlemalt poolt komaga. Näit. *Vana Noot, teist põlve veskiomanik ja mölder, tahtis poega kasvatada oma silma all.* (Krusten NP 31.) *Vesihein, sea maitsevaim salat, polnud kuiva tõttu eriti mahlakas.* (Tuglas T III 73.) *Asula esimesest suure hitusest, 10-aastase keskkooli hoonest, oli juba varem kuulda.* (Vaarandi UM 96.) *Küsi ja vaatas oma kaaslastele, suurele mehemürakale, kurvalt otsa.* (Smuul MIJ 35.) *Mihklil, vanal meistrimehel, ... kippus viimasel ajal hing tihti täis saama.* (Hint TRd I 253.)

Kui lisandi põhisona on lauses täiendiks, siis ei eraldata tema järel olevat omastavalist lisandit komaga mõlemalt poolt, vaid ainult eestpoolt. Näit. *Antarktise, selle tohutu külmutuskapi osa lõunapoolkera ilmastikus on väga suur.* (Smuul J 154.) *Talunaise, töönimese põlise tarkusega mõistab ema kõike.* (RH 1969 240.) *Milles on Džaipuri, roosast liivakivist ehitatud linna võlu?* (OL 1969 282.)

Märkus 3. Mõnikord on omastavaline lisand muust lausest eraldatud mõttekriipsudega. Näit. *Uute puude istutamine on pargi valdaja — Eksperimentaalbioloogia Instituudi — mure eelseisvatel aastatel.* (OL 1970 108.) *Tartus toimus sümpoosion ühe inimtegevuse tähtsa komponendi — reageerimiskiiruse — eksperimentaalse uurimise üle.* (SV 1969 39.)

Niisamuti pole lisandi järel koma, kui põhisona ja lisand on genitiivis selle tõttu, et nad on seotud kaassõnaga (põhisona on sel korral määruseks). Näit. *Õobisin külanõukogu esimehe, kuuekümnne kahe aastase kolme lapsega lese juures.* (Kuusberg, KKS 45.) *Minnes ennist kuhja juurest kindla nõuga kooliõpetaja Taadri, oma källi poole sisse astuda... oli ta teel ometi kõhkleva lõõnud.* (Sirge MR 19.) *Emale ka ju ei meeldinud, kui ükskord Riina tema, Mirjami peale kaebama tuli.* (A. Beekman V 46.) *Kodus närveeriti neljateist aastase, vanemale meelest ikkagi lapse pärast.* (Ed 1972 28.)

Kui aga lisandi põhisonaks on genitiivis olev sihitis, eraldatakse järellisand mõlemalt poolt komaga või mõttekriipsuga. Näit. *Pererahvas palus meid ühe külalise, sünnipäevalapse klassivenna, koju saata.* (NH 1972 70.) *«Titanicu», selle laevaehitajate uhkuse, neelas ookean. Toomas Kaasiku, Abja poisi, tõid merekooli seiklusjutud. Teise ala — kiirlaskumise — võitis Arne.* 7 Kaks ja rohkem järellisandit eraldatakse põhisonast ja üksteisest komaga, kui nende vahel ei ole sidesõna, mis koma ei nõua. Näit. *Oleme harjunud jõgede nii gigantsete mõõtmatega, et kuulus Niilus, Egiptuse ema ja veresoon, tema püha jõgi, maa toltja, meid väliselt millegagi ei häämmasta.* (Smuul J 258.) *Sis avaneks üks ja sisse astus kõigepealt väike tüdruk, kellele järgnes ta ema, lesk virtin, keskealine ja kogukas naine.*

(Krusten NP 9.) *Teda nimetati «suureks Külmaks» ja väheldast litsi, pärastist rätsepat, ammu kadunud meest, «kergeks Külmaks».* (Sirge MR 104.)

8 Kui järellisandit tahetakse esile tõsta, rõhutada, eraldatakse ta põhisonast mõttekriipsuga või mõttekriipsudega. Ühe mõttekriipsuga eraldatakse lause lõppu jääv lisand. Näit. *Ja päris rannarahval on tulnud künda veel teist põldu — merd.* (Valmet, SS 18.) *Kinole on ilmunud noor, intensiivne sõsar — televisioon.* (SV 1970 30.) *Olga kardab kaotada viimsetki, mis tal on, — sidet õega.* (OL 1971 280.) Mõlemalt poolt eraldatakse mõttekriipsuga esiletõstatavad lisandid, mis asetsevad lause keskel. Näit. *Jaht — hooaja nael — määrati pühapäevale.* (Sookas V 40.) *Kokkusaamise märguannet — ajalehekuulutust, et hobune on müüa — ei tulnud ega tulnud.* (OL 1970 23.) *Meie vabariigis toodetaval kergbetooni liigil — gaasbetoonil — on veelgi väiksem mahukaal.* (OL 1970 223.) Mõttekriipsuga eraldatud genitiivisel lisandil on mõttekriips nihesti ees kui järel. Näit. *Õige töömees peab kalliks oma kodumaa, oma ettevõtte ja oma enda — töölise — head nime.* (Ed 1971 19.) *Tiit püüab õpilastele võimalikult palju teadmisi anda oma eriala — ajaloo — alalt.* (OL 1970 170.) *Pärnu rajooni ilusaima jõe — Reiu — orus olid laagris suvepäevalised.* (NH 1970 160.)

Lause keskel paiknev lisand või lisandrühm eraldatakse mõlemalt poolt ühesuguse kirjavahemärgiga, kas koma või mõttekriipsuga; ei kasutata lisandi ees üht laadi, järel aga teist laadi kirjavahemärki.

9 Isikulise asesõna järel asetsev lisand eraldatakse nagu teisedki järellisandid tavaliselt komadega, harvemini mõttekriipsudega. Näit. *Meid, lapsi, saadeti harilikult «saunakäsku» viima.* (Kaal K II 20.) *Võtku heaks ja ärgu pangu muile, veidrikule, pahaks!* (Vahter K 97.) *Tema, Mirjamil, on lõpuks omeli õigus saada vormimüts ja minna kooli.* (A. Beekman V 6.) *Tema, suur ja kare mees, oli täna isegi nutnud.* (Krusten NP 7.) *Melle, halli mere lastele, on see peatükk muinasjutust.* (Smuul J 34.) *Ettevõtte tänavusel pisijuubelil autasustati teda — kollektiiviga samaealist ja üht tublimat — kingituste ja aukirjaga.* (NH 1970 269.)

Isikulise asesõna ja tema järel oleva laiendamata lisandi vahelt võib koma ka puududa. Näit. *Sina oled ainus, kes mind maha jäetut ei unusta!* (Tuglas T III 180.) *Mell vaesekestel on ju nii hea, kui meid mõistetakse.* (Unt E 10.) *Las võtta... Kust tema gi vilets saab.* (Tammsaare TÕ I 505.)

Isikulise asesõna juurde kuuluv laiendamata lisand eraldatakse komadega, harvemini mõttekriipsudega, tingimata siis, kui seda nõuab mõtteselgus. Asesõnad *tema, meie, teie* eraldatakse eelkõige

nimetavas ja omastavas ning asesõnad *mina* ja *sina* omastavas käändes nende juurde kuuluvast lisandist komaga, et vältida mõtte moonandumist. Näit. *Tema, maaler, remontis hiljuti mu korterit.* (RH 1971 10.) *Mirjam on väga tema, mamma moodi.* (A. Beekman V 15.) *Meie, nooremate elueas keedeti igatahes igas peres kadakatega.* (Smuul KS 21.) *Ega meie — lapsed — kõigest sellest palju kuulnud.* (Tuglas T VIII 31.) *See armastus mu, laulikuigi meeli läitis.* (Kärner, EL II 89.) *Kogu see sekeldus juhtus sinu, võrukaela tõttu.* Kui esitatud lauseis kirjavahemärki mitte tarvitada, võidakse isikulist asesõna pidada omastavaliseks täiendiks.

Märkus 4. Kui nominatiivis oleval isikulisel asesõnal *sina* või *teie* on laiend, siis pole alati selge, kas see on lisand või üte. Näit. *Sina, õnneseen, saad jälle tublisti rännata. Kuhu sa, hull, nüüd jooksed?*

Teiste käänete puhul on vahetegemine hõlbus. Kui laiend ühildub põhisõnaga, on ta lisand. Näit. *«Oh sind, õnneseen!» ütles vanaisa* (NH 1966 289) *«Sõida aga sõida, ma võin ta sulle vaesele kinkida,» ütles Pearu uhkelt.* (Tammsaare TÕ I 71.) Kui laiend aga ei ühildu, vaid püsib põhisõna kõikide käänete puhul nimeavas, on ta üte. Näit. *«Küll teil, poisid, on ikka hea elul Muudkui lendate ringi.»* (RH 1968 3.) *Sind, vaeseke, on kõvasil väsitatud.*

Komaga eraldatakse alati järellisand tema põhisõnaks olevast isikulisest asesõnast *nemad*, et cristada lisandijuhtusid sellistest täiendijuhtudest, kus laiendiks on näitav asesõna *need*. Näit. *Neil, tööinimestel, polnud mahti oma tunnete liiaks vaba voli anda.* (Hint TR II 23.) *Neid, vanu, huvitas iga väiksem kui üksikasi.* (SV 1964 30) *Kas nendel, inglaster ja ameeriklastel, on seda?* (Vaarandi UM 104.) Analoogiline on koma tarvitamine seesugustes lausetes nagu *Nüüd oli teiste, paremate kord koort limpsida.* (Ed 1971 27.) *Miks sa ei kirjutanud teisest, temast paremast?* (Smuul JM 7.) *Esimese järel tuli teine, kõhn ja sihvakas mees.* (NH 1964 89.)

10 Kui lisand on olevas käändes või seostub oma põhisõnaga sidesõna *kui* või *nagu* abil, asetseb ta alati põhisõna järel ja teda kirjavahemärgiga ei eraldata. Näit. *Eesti keel soome-ugri keeleks on oma struktuurilt lähedane soome keelele.* (Kask V 14.) *Ulejäanud neli pala räägivad autorist, kui oma naoga satiiri-meistrist.* (OL 1965 242.) *Reinul nagu spetsialistil pole raske see töö ära teha.*

11 Kui apositsiooniühendi põhisõnal on mitu järelasendis loetelulisandit, eraldatakse need põhisõnast tavaliselt kooloniga. Näit. *Vaiguga on läbi imbunud kõik männi osad: okkad, käbid, koor, puit.* (Ko 1972 24.) *Vanade paleede kõrvale on kerkinud uued vaatamisväärsused: hotellid, haldushooned, mälestusmärgid.* (Ed 1972 73.) *Noormehed ilmutasid parimaid inimlikke omadusi: suurt loominguindu, silmapaistvat algatusvõimet ja ennast-*

salgavust. Kooloni asemel kasutatakse vahel mõttekriipsu, nagu *Nad otsisid ehitusmaterjali — savi, kruusa, lupja.* (OL 1970 61.) *Juhtimiseks on vajalikud inimese vaimsed võimed — ettenägelikkus, mõistuse ja tegutsemise kooskõla, mõtlemisoskus hästi põhjendatud otsuste tegemiseks.* (Ed 1971 239.)

Eesasendis loetelulisandid, samuti pronominaalse põhisõna ees asetsev lisand eraldatakse tavaliselt mõttekriipsuga. Näit. *Mortadella — see on Itaalias populaarne vorstisort.* (NH 1971 265.) *Spordi olemus — teda on veel raske tabada, küll aga tunnetame tema mõttekust.* (Ed 1971 263.) *Kiisad, ahvenad, särjepojad — kõik tunnevad rõõmu maitstva lutsukudu üle.* (Ed 1971 14.) *Oksteise mõistmine, vastastikune lugupidamine, abivalmidus — need on elementaarsed inimestevahelistes suhetes.* (OL 1971 292.) Harva kasutatakse nimetatud juhtudel mõttekriipsu asemel koma. Näit. *Jaoskonnaarst, see on vaikne töömees.* (Ed 1972 80.) *Ainult Krõõt, Vargamäe noor perenaine, temal ei olnud läna unistusi oma mehe kõrval.* (Tammsaare TÕ I 57.) (Selles lauses on lisandil Krõõt omakorda lisand perenaine.) *Kaljud ja koopad, vari ja valgus, kõik see on taust ja raam, millele pool võlu kaob.* (Ed 1972 23.)

Märkus 5. Trükkides kasutatakse sageli lisandi ja põhisõna vahel kirjavahemärke ka nendel puhkudel, kus see pole vajalik. Tarbetu interpunktsioon võib ähmastada lauseliikmete seoseid ning jätta selgusetuks lisandi ja põhisõna suhte. Võrreldagu näiteks lausepaare *Ukse taha, millel rippus siit «Vabu kohiti ei ole!», tuli tultavard noorkirjanikke.* (SV 1965 42) ja *Ohtul ei näinud elektrik muud kui Tallinna linnas ohtul kohvikuid tahistavat siiti: «Vabu kohiti ei ole!»* (SV 1965 42.); *Teekond lõppes hoopiski võõrsil — kalmuga, millel on raidkiri «Mu emakeel on minu arm.»* (Peegel, KK 1965 614.) ja *Lükkame eemale sarapuutõsa, ja seal lebab hauakiol saksakeelse kirjaaga: «Eduard Michelson, surnud 1903. a.»* (Vaarandi UM 46.) Esitatud juhtudel on otsustavaks mitte kasutada lisandi ja põhisõna vahel kirjavahemärki. Kooloni lisandi ja põhisõna vahel võib jätta mulje, nagu oleks tegemist otsese kõnega.

Märkus 6. Mõnedel juhtudel on põhisõna järel paiknev lisand eraldatud muust lausest sulgudega. Näit. *Kui põhikõõ (õppimine) korras on, siis nõutakse muulgi alal rohkem.* (NH 1971 11.) *Kirjandusteosed (romaanid, näidendid, jutustused) tavaliselt filmina kaotavad palju.* (OL 1971 4.)

Märkus 7. Järellisandite suurema iseseisvuse ja rõhutatuse tõttu võivad nad kujuneda omaette lauseiks. Näit. *Nüi algab traagiline lugu Shakespeare'i kuningas Learist. Türrannist. Pagulasest. Hullumeelsest ja pimedast, kes sai liiga hilja nägijaks.* (SV 1971 11.)

- 183 • Lauses võivad esineda sõnad, nagu *arvatavasti, isegi, kahjuks, loodetavasti, tõepoolest* jt., mis laiendavad kogu lauset, andes sellele tähendusliku erivarjundi. Selliseid sõnu nimetatakse lauseelaiendeiks.

Lauseelaiendid näitavad kõneleja suhtumist lauses väljendatud mõttesse või tõstavad rõhutatult esile üksikut sõna või sõnaühendit lauses. Näiteks kinnitatakse lauses *Muidugi leiavad nad tagasi tulles kõik jälle tervelt eest* (Vilde MS 373.) lauseelaiendiga *muidugi*, et öeldisverbiga väljendatud tegevus kindlasti toimub. Lauses *Ja sina teed arvatavasti ettekande ka komsomoli organisatsiooni poolt* (Gross T 154.) märgitakse lauseelaiendiga *arvatavasti* oletust, et öeldisverbiga märgitud tegevus võib teostuda.

Lauseelaiendi kategooria lõi eesti keele süntaksisse L. Kettunen, nimetades seda *lause täienduseks*. Termin *lauselaiend* aga tuli üldtarvitusele 1925. aastal koos teiste eestikeelsete grammatiliste oskussõnadega. Raamatus «Lause liikmed eesti keeles» (1924) märgib L. Kettunen «lause täienduse» kohta: «Mõnikord on sõna või sõnade rühm lauses niisuguses seisukohas, et tema ei alistu täienduseks millelegi üksikule sõnale või lausejaole, vaid kogu lausele.»¹

Ta peab «lause täiendusteks» a) adverbide, nagu *paraku, kahjuks, mäletatavasti* jt.; b) adverbiväärilisi lausele vasteid, s. t. kiilsõnu, näit. *iseenesest mõista, muidugi teada, kahju küll* jm.; c) konjunktsioone, nagu *ja, et, sest* jne.

Kooligrammatikas tuleb lauseelaiend üldkäsitlusele E. Muugi ja M. Tedre «Lühikese eesti keeleõpetuse» II osas (1930). Selles kirjeldatakse lauseelaiendit kui seesugust sõna, mis alistub «kogu lausele, ehk teiste sõnadega: ühelhoobil nii alusele kui ka öeldisele».² Toetudes sellele, defineeritakse Muugi-Mihkla-Tedre «Eesti keskkooli-grammatikas» IV (1936) lauseelaiendit järgmiselt: «Sõnu, mis võivad kuuluda nii aluse kui öeldise juurde, nimetatakse lauseelaiendeiks.»³

¹ L. Kettunen, *Lause liikmed eesti keeles*. Tartu, 1924, lk. 93.

² E. Muuk ja M. Tedre, *Lühike eesti keeleõpetus II*. Tartu, 1933, lk. 53.

³ E. Muuk, K. Mihkla ja M. Tedre, *Eesti keskkooli-grammatika*. IV. Tartu, 1936, lk. 20.

K. Kure «Eesti keele grammatikas» (1950) puudub lauseelaiend. See kategooria on nähtavasti ära jäetud selle tõttu, et seda ei vaadelda vene keele süntakseis A. Kase juhendamisel koostatud «Eesti keele grammatikas IX klassile» (1951) peetakse taas lauseelaiendeiks «niisuguseid sõnu, mis ei laienda üht leatavat lauseliiget, vaid mõlemaid lause pealiikmeid ning käivad seega kogu lause kohta».⁴ Sellest peale taastatakse lauseelaiendi käsitus, mis püsib eesti keele keskkooligrammatikais tänapäevani.⁵

Lauseelaiendit käsitletakse eesti keele lauseõpetustes käesoleva sajandi 20- ja 30-ndail aastail kui lause kõrvalliiget, mis laiendab lauset tervikuna.⁶ 50- ja 60-ndate aastate süntakseis aga korratakse väidet, et lauseelaiend pole lauseliikmeks.⁷ Kumba neist seisukohadest õigeaks pidada?

Lauses esineb lauseelaiendina harilikult rõhumäärsõna, mis on vahetus seoses selle lauseliikmega, mida ta rõhutatult esile tõstab ja mille ees või läheduses ta asetseb. Lauseelaiend võib paikneda käänd-, pöörd- ja määrsõna ees, mida saabki pidada tinglikult lauseelaiendi põhisõnaks, nende kaudu annab ta tähendusliku erivarjundi kogu lausele. Nii oleks lauses *Oli isegi mõnus istuda jõekaldal...* (Krusten P M 19) lauseelaiendi *isegi* põhisõnaks omadussõna *mõnus*.

Lauseelaiend on küll lauses seostatud intonatsiooniliselt nii lause pea- kui ka kõrvalliikmetega ja ta täidab lauseehituses teatavat süntaktilist funktsiooni, aga teda ei saa siiski pidada lauseliikmeks, sest tal puudub iseseisev tähendus ja tema puhul ei saa esitada küsimust.⁸

Eeltoodu põhjal võime lauseelaiendit defineerida järgmiselt: lauseelaiendeiks nimetatakse lauses sõnu, mis laiendavad lauset tervikuna ja annavad lausele tähendusliku erivarjundi.

Lauseelaiendeid kasutatakse mitmesuguses tähendusfunktsioonis. Kõigepealt märgivad nad kõneleja veendumust, kinnitust, jaatust või eitust antud tegevuse, olemise või nähtuse kohta. Selliste lauseelaiendite hulka kuuluvad rõhumäärsõnad

⁴ A. Kask, E. Koff, K. Kure, G. Laugaste, M. Teder, J. Valgma, *Eesti keele grammatika IX klassile*. Tallinn, 1951, lk. 65.

⁵ Vt. E. Vääri, *Eesti keele õpik keskkoolidele*. Tallinn, 1968, lk. 113.

⁶ Vt. L. Kettunen, *op. cit.*, lk. 93; E. Muuk ja M. Tedre, *op. cit.*, lk. 90 jt.

⁷ Vt. A. Kask, E. Koff, K. Kure, G. Laugaste, M. Teder, J. Valgma, *op. cit.*, lk. 65; N. Remmel, E. Riikoja, J. Valgma, *Eesti keele grammatika IX–XI klassile*. Tallinn, 1964, lk. 92; E. Vääri, *op. cit.*, lk. 113; J. Valgma, N. Remmel, *Eesti keele grammatika*. Tallinn, 1968, lk. 154.

⁸ Vrd W. Jung, *Grammatik der deutschen Sprache*. Leipzig, 1966, lk. 316.

endastmõistetavalt, igatahes, ikkagi, jaa, jah, kahtlemata, kindlasti, küll, küllap, muidugi, tegelikult, tõepoolest, tõesti; ei, ei sugugi, mitte jt. Näit. *Kindlasti ei olnud ta säärast näinud ei kellegi käes.* (Raud K 64.) *Ja mees on tal ikkagi korpuses ja ohvitser.* (Vahe E 146.) *Jah, sedaviisi nad nüüdsel ajal kirjutavad.* (Särgava P 35.)

Lauselaiendid võivad väljendada ka oletust või eba-kindlust tegevuse toimumise ja olemise suhtes. Selliseiks lauselaiendeiks on rõhumäärsõnad *arvatavasti*, ehk 'võib-olla', *kuuldavasti*, *loodetavasti*, *nähtavasti*, *tõenäoliselt*, *vaevalt*, *vahest*, *vist*, *vististi*, *võib-olla* jne. Näit. *Arvatavasti tuleb siia päeval ka minu isa.* (Krusten P 19.) *Võib-olla on tema isa ja vendki siin.* (Metsanurk U 14.) *Ahi oli nähtavasti alles hiljuti üles ehitatud.* (Uusväli, VS III 104.) *Vaevalt me kunagi Mirnõini kohtame ühtki laeva.* (Smuul J 73.)

On selliseid lauselaiendeid, mis märgivad mõistete seost kas antud lauses või lausete vahel, nagu rõhumäärsõnad *eriti*, *isegi*, *iseäranis*, *järelikult*, *ka*, *koguni*, *lisaks*, *muide*, *nimelt*, *näiteks*, *pealegi*, *samuti*, *seevastu*, *ühthasi* jt. Nimetatud lauselaiendid on lähedases seoses eriti selle pöörd- või nimisõnaga, mille ees nad asetsevad. Näit. *Ühtlasi tuleb tähelepanu juhtida veel meie kirjanodusliku arengu mõnele eriomadusele.* (Tuglas T VII 403.) *Seal oli näiteks laanepüü perekond juba ammu korteris.* (Roht L 105.) *Vilmane küsimus piinas eriti Ants Paju.* (Sirge K 177.)

Lauses väljendavad mõistete järjestust lauselaiendid *esiteks*, *teiseks*, *kolmandaks*, *lõpuks*, *lõppude lõpuks*, *viimaks* jne. Näit. *Ta oli esiteks rikas, teiseks arukas, kolmandaks kehakas kui trumm.* (Metsanurk VT 33.) *Lõpuks pole see ka maailma kõige elulisem küsimus.* (A. Jakobson VT II 409.)

Lauselaiendid, milleks on määrsõna tähenduses tarvitatud nimisõnad *saavas*, nagu *kahjuks*, *õnneks*, *õnnetuseks* jt., märgivad kõneleja emotsionaalset hinnangut antud tegevusele või olemisele. Näit. *Õnnetuseks pole kellelgi seal käimist olnud.* (Aspe K 18.) *Kuid ta kartus oli õnneks asjatu.* (Vilde J V 235.) *Sinu silmaring kahjuks supipajast kaugemale ei ulatu.* (Vallak VN 220.)

Küsimust väljendavad lauselaiendid *ega*, *eks*, *kas*, *või*. Näit. *Ega me äkki tüli tee?* (Beekman I 13.) *Eks olnud vahest hilja-aegu kindel rahulepitus inglasega tehtud?* (Kreutzwald MM 17.) *Või on karjalaudas lugu parem?* (Riis I 18.) *Kas tõesti ei osata inimestega ümber käia nagu vaja?* (Sirge M 282.)

Lauselaiendeid kasutatakse lauses ka rõhutamisvahendina. Nad paigutatakse tavaliselt nende sõnade ja sõnaühendite ette või vahetusse lähedusse, mida tahetakse

lauses esile tõsta.⁹ Näiteks asetseb lauses *... nõukogude korra ajal olid nad õppinud teineteist hindama, isegi usaldama* (Sirge K 33.) lauselaiend *isegi* rõhutatud sõna *usaldama* ees, lauses *... siis nägi ka, kust see keerlemine ja vaht pärit oli* (Tuglas V 62.) aga paikneb lauselaiend *ka* rõhutatud sõna *nägi* järel.

Lauselaiendid võivad asetseda lause algul, keskel ja lõpul. Näit. *Vist kõigil oli hästi meeles hommikune kohtumine...* (Pino, ST 24.) *Hääl oli igatahes tuttav.* (Luts K 233.) *Ja Nete vaikis samuti...* (Promet P 220.)

Kuigi lauselaiend tõstab lauses esile peamiselt ühe sõna, mille ees või järel või läheduses ta seisab, annab ta siiski teatava lähendusliku erivarjundi mitte ainult rõhutatavale sõnale, vaid ka kogu lausele.

Tavaliselt ei tehta kõnes lauselaiendi ees ega järel pausi, samuti ei eraldata teda kirjas muust lausest komaga. Näit. *Tegelikult nad polegi nii noored.* (Smuul J 70.) *Esiteks olen mina peremees majas ja teiseks pole mu emandakesel südame asemel ruudkivi põues.* (Vilde A 119.) *Tiba Tõnu on igatahes kangem mees, kui võis arvata.* (Madarik V 127.) *Praegu on isegi maapind niivõrd külm, et paneb lõunamaised liigid põdema.* (Krusten R 173.)

Kui aga lauselaiendiks on *jaatus*- või *eitussõna*, tehakse nende järel kõnes harilikult lühike paus ja kirjas pannakse koma. Näit. *Jah, asi oli tõesti nii.* (Kimm V 204.) *Jaa, sin oleks pidanud valmis maja seisma!* (Vilde MP 7.) *Jajah, nii on see tüürimehe elu.* (Hint TR I 152.) *Ei, just temalt tahtsin kuulda mõnd head sõna.* (Luts J I 18.) *Ei, Ants Paju ainult muigas omaette.* (Sirge K 235.)

Tunderõhuline jaatus- või eitussõna moodustab lauselaiendina pealiikmeta lause ja tema järele asetatakse kirjas hüüumärk. Näit. *Jah! See oli hea idee.* (Roht U 62.) *Ei! Ükskord vaba olla on iga rahva soov.* (Liiv T 395.)

Korduvate lauselaienditena võivad esineda nii jaatus- kui ka eitussõnad, mille vahele ja järele pannakse kirjas harilikult koma. Näit. *«Ah nii. Jaa, jaa, tingimata!» hüüab neiu Arnja naerdes.* (Luts S 263.) *Ei, ei, mina ei tule!* (Kitzberg VT I 336.)

⁹ Vt. J. V. Veski, Sõnade rõhutamisest lauses. — «Eesti Keel» 1940, lk. 206–211.

1. UTTE MÕISTE JA ESINEMISVORMID

184 Utteks nimetatakse sellist sõna või sõnaühendit, mis märgib selle nime või nimetust, kelle või mille poole kõnes pöördatakse. Näit. *Pea, Peeter, ma sõidan ju linnal* (Vilde MP 35.) *Punukene, Punukene, joo ikka jool* (Särgava P 20.) *Miks sa nutad, lillekene!* (Koidula T I 126.) *Nõukogude Eesti, tervita uut aastat!* (Alle VT 213.) *Päike, sa eluõhutaja, vanad ja noored ootavad rõõmuga sinu kõrgemale kerkimist.* (Pärn M 67.)

Üte kuulub küll lause koosseisu, aga ta pole alistusseoses teiste sõnadega lauses. Üte võib moodustada kas üksinda või koos laienditega ka omaette pealiikmeta lause, näit. *Armas tark meister! Ma ei raatsiks sinust nii ruttu mitte lahkuda.* (Kreutzwald EJ 20)

Üte võib väljendada kõneleja suhtumist kõnetatavasse isikusse, olendisse, esemesse või nähtusse. Kõneleja pöördub kaasvestleja poole neutraalselt, lugupidavalt või halvustavalt. Neutraalse suhtumise korral välditakse emotsionaalsust ja pöördatakse kõnetatava poole erapooletult. Näit. *Paas, teie olete juba täiskasvanud, ütelge teie, olen ma halb olnud.* (Tammsaare TO II 190.) *Noh, Paula, kuhu sa siis lähed?* (Hint TR III 232.) *Su ees, naine pole enam nooruk.* (Vaher E 21)

Kõnetatavale avaldatakse lugupidamist ja hellitust nii deminutiivsete kõnetlussõnadega kui ka ütte juurde kuuluvate vastava tähendusvarjundiga laiendite varal. Näit. *Oh hella, nagus neiuke!* (Veske L 76.) *Ilus meri, ära meelita!* (Liiv T 264.) *Ja siis, kulla Mihklike, ega naisevõtmine kosjasõiduga lõpe.* (Raudsepp T 42.) *Aga kelleks sa, paike, ennast siis ise pead?* (A. Jakobson H 599.) Hukkamõistu ja halvaks panu väljendatakse aga üttele lisatava sõnade *va*, *saatana* jt abil või tarvitades üttega või selle laiendina pejoratiivseid sõnu. Näit. *Sul on tuline õigus, va Nõiamoor!* (Männik I 215.) *Miine ikka, sõgel* (Koidula T II 79.) *Otle nüüd, saatana kraakjalg, kas sa söötsid Eerikule vihmaussi sissel* (Vellend, KS 212.) *Kuidas sa, lojus, tema kõrgeaususega kõneled?* (Rannet T 8.)

Tundmusi, millega pöördatakse kõnetatava isiku, olendi või nähtuse poole, aitavad esile tõsta hüüdsõnad, mis paigutatakse ütte ette. Hüüdsõna *ae* aga asetatakse erandlikult ütte järele. Emotsionaalse väljenduse tugevuse tõstmiseks kasutatakse ka ütte

kordust. Näit. *Oh Laos, Laos! Miks vaevad sina mind nii raskestil* (Sommer L 23.) *Ja an ael Jaan ael Kuhu sa puniku viid?* (Vilde KM 55.) *Jah, ma ei oska sulle midagi õpetada, oh armaskallis mehekel!* (A. Jakobson H 329.) *Hei, Männiku Leenu, tõi sulle suvitaja!* (Sirge K 400.)

Utteks on nimisõna, substantiveerunud omadussõna või asesõna nimetavas, harva ka järgarv. Näit. *Jäta mind rahule, Enn, mul pole aega!* (Koidula T II 283.) *Isa, Pibutadi on karjapoissi kauplema tulnud.* (Kitzberg VT I 18.) *Julged sa mind veel ähvardada, kelm?* (Bornhöhe RM 107.) *Miks sa, sõge, sõtkud võõraid / tuulekülmi ummisradul* (Andre, KS 130.) *Ilei, teie, ärge rutake!* (A. Jakobson Vt VIII 240.) *Kolmas, samm ettel*

Õige sageli tarvitatakse ütteina meelitust märkivaid *kene-* ja *ke-*liitega käändsõnu, nagu *armsakene, eideke, emake, hellake, kullake, lapsuke, meheke, naisuke, pojuke, tütreke, vanake, õeke, Maiekene, Reksike* jt., mis keeles on kasutusel hellitleva ja familiaarse tähendusvarjundiga. Näit. *Aga nüüd ütle mulle ka, vanake, kus sa täna käisid!* (Koidula T II 18.) *Mine, mine, lumekene, / kao kiiresti.* (Liiv T 280.) *Armsakene, ole ometi nii hea!* (Tuglas T I 188.) *Ohtusid palju on luuramas, lapsuke, elus.* (Under VL 23.) *Oi, Reksike! / See oli alles aeg.* (Kotta N 62.)

Ütet kasutatakse dialoogis, samuti kõnedes, sõnavõtluses, teadaandeis, üleskutseis, lendlehtedes, loosungeis, kirjades jne. Näit. *Kuhu sa sõidad, Hannus? Tere, Tiit! Mehed, abiteost ei seisa siin midagi!* (Vilde MS 174.) *Seltsimehed linnas ja maal! Kodanlus katsub kõrvaliste asjadega juhtida töörahva lähelepanu mujale* (Madarik J 340.) *Miinipildur, taba märki, hävita fašistlik madul* (Männik U 267.) *Austatud neiu Kodari! Ärge tuleval pühäl mitte tulemata jääge!* (Särgava P 100.)

Harilikult märgib üte kõnetatavat isikut tema nime, tööala, ameti, ea, soo, perekondliku või ühiskondliku vahetõrja järgi. Näit. *Teie, Toots, tulete kaasa või?* (Vellend R 78.) *Seda ma just tahangi, seltsimees minister.* (Rannet T 273.) *Õng kätte, kalamees!* (Veetamm P 37.) *Vanamees! Vanamees! Too kassipoeg süia, piim on kodus!* (Tammsaare P 25.) *Ärge solvage, mu eakaaslased ja kolleegid!* (Smuul J 229.)

Ütteina esinevad ka loomade nimetused ja nimed, keda võidakse kõnetada meelitavalt või halvustavalt. Näit. *Sina, väike loom, päästsid mu lapse.* (Tuglas T I 245.) *Truu peni, põlve peale pane koon!* (Sütiste T I 472.) *Tule, kala, uju, kala, / libise mu noota.* (Under VL 247.) *Sa ära teeskle, kiisu* (Laht S 93.) *Jookse kiiremini, hea Lepp, oled ju sinagi tundnud, kuidas su varss koduses järele hüüab...* (Hint TR II 27.)

Samuti võivad ütteks olla isikustatud esemete ja näh-

tuste nimetused, kui nende poole pöördutakse luulekeeles. Näit. *Mu kannel, kuis sa ripud kurvalt!* (Kreutzwald V 3.) *Kasepuu, sa üksi seisad.* (Koidula T I 94.) *Kuis sa nii võimsalt tuled minu üle, / oh kevadel!* (Under VL 9.) *Lenda vilja sisse pikalt, / vikat!* (Kaalep S 215.)

Mõnikord hõlmab üte ka kõnelejat ennast. Sel korral on öeldisverb mitmuse 1. isikus, nagu *Mingem, mehed, ja kut- sugem kõik Juuru kihelkonna talitajad kella kaheks kiriku juurde kokku!* (Vilde MS 268.) *Võtkem, õed, karja saata...!* (Veske L 100.)

2. LAIENDITA JA LAIENDIGA ÜTE

185

Üte võib olla

a) laiendita. Näit. *Mart, ära mõidate otsa lasel!* (Smuul K 99.) *Sõbrad! Te olete jõudnud / parajal ajal.* (Laht S 86.);

b) laiendiga. Näit. *Tore, seltsimees direktor!* (Rannet, Ks 278.) *Sind, mu Eesti kaldaid uhtuv meri, / jälle anastand on rüütlordu kalk.* (Kool, LE 66.)

Ütte laiendeiks võivad olla põhiliselt samad sõnad ja sõnavormid, mis esinevad tavalise nimisõna puhul, näiteks

a) omadus- ja kesksõnad ning järgarvud täiendina. Näit. *Ma sooviksin, armsad lugejad, et lugu teiega niisama- sugune oleks!* (Kreutzwald MM 208.) *Aulik kohus, ma tõesti tean, et nell ühtki looma ei ole.* (Vilde MS 205.) *Sa ole tervitatud, tulev ilm!* (Vaarandi U 122.) *Edasi, seitsmes rood!* (Männik U 222.);

b) isikulised asesõnad omastavas täiendina. Näit. *Tõuse, me laul, üle mandrite, merede lända.* (Raud J 34.) *Läki kähku, mu elu õnn ja õnnetus.* (Rannet S 70.);

c) nimisõnad nimetavas lisandina. Näit. *Neiu Olli, ma sooviksin teiega tõsiselt rääkida.* (Metsanurk VT 218.) *Puna- väelane Laes, soovin edu.* (Männik U 280.) *Ah, ka teie, seltsimees Brutus, võtke vastu satiiriku tervitus!* (Laht S 135.);

d) nimisõnad muis käändeis täiendina. Näit. *Virgu uueks tõusuks, rahva südal!* (Sütiste T I 252.) *Oh keeruta, kud- ruta, kavalat juttu, / kuldtärniga nooruke sõjamees, sal!* (Vaa- randi, EL II 380.) Lauses võib kõrvu esineda kaks või enam ütet. Näit. *Tänu teile, ehitajad, / kanalite kaevajad, / suure vaeval nägijad!* (Vaarandi U 50.)

Üte võib vahel koosneda asesõnast *sa* või *teie* ja nimisõnast. Näit. *Uusi ahteid maha, teie vedelvorstid!* (Vilde MS 5.) *Pea juba kord suu, sa vana patukott!* (A. Jakobson H 288.)

3. OTTE ASEND

Üte võib asetseda lause algul, keskel ja lõpul. Seejuures ei ole ükski neist asendeist eesti keeles domineeriv. 186

Lause algul võivad paikneda nii laiendita kui ka laiendiga ütted. Suures ülekaalus on need lausealguselised ütted, mida väljendatakse tugeva tundevarjundiga. Näit. *Tuisulased, ärge laske ennast petta!* (Kreutzwald J 381.) *Vaene vanamees, nüüd ei tahaks ma ilusa Estrigi eest sinu naha sees olla!* (Pöögelmann HM 299.) *Ilea inimene, kuidas ma seda saan teha?* (Smuul K 31.)

Ka korduvad ütted esinevad üsna sageli lause algul. Näit. *Illi, Illi, no tõuse nüüd üles.* (Tuglas Vä 117.) *Priidu, Priidu, jännes on paelas!* (Väli, KS 56.)

Kuulause algab hüüdlausega, asetseb üte hüüdsõna järel. Näit. *Oi, aulikud saksad, ei mina, vana inimene, neid tassil!* (Vilde MS 210.) *Oh, Leena — jää minu omaks!* (Liiv T 234.)

Omaette pealiikmeta lause moodustab koos oma laienditega üte, mis asetseb kõne, üleskutse, kirja jne. algul. Näit. *Austatud seltsi liikmed! Täna pühitseme oma vllendat aastapäeva.* (C. R. Jakobson E 19.) *Seltsimehed linnas ja maal, kõik kehvikud, popsid, maatamehed, sulased, kalamehed ja väikemaapidajad! Kõik, kes te olete rõhutud ja kurnatud! Kodanlus on välja arva- nud kõige osavamad abinõud.* (Madarik J 340.) *Armas Linda! Nüüd sa oled minule kindlasti juba väga kuri, et ma ei sõitnud ise ja hulk aega ei saanud ka kirja.* (Tooming L 325.)

Lause keskel paikneb üte tavaliselt neis lauseis,

a) kus lause algusosas on asesõnad *sa, teie*, mille järele paigutatakse enamasti nende sõnadega mõtteliselt seoses olev üte. Näit. *Teid ma sundida, mehed, ei taha, ei saa.* (Smuul L 94.) *Mis sul, Ants, keele peal kihelab?* (Hint TR I 109.);

b) kus lause algul asetseb öeldis ja sellele järgnev üte esineb sisuliselt tegija või olija funktsioonis, mispärast ta pannakse mõtteselguse otstarbel öeldise järele. Näit. *Laske, vennad, laulukõla / ilma ilu loojale!* (Veske L 110.) *Ütle, Mari- Elts kullake, — miks sa minuga abiellusid?* (Rannet S 29.) *Oled endine, mu Emumägi, / vanemaks sa pole üldse jäänd.* (Kesamaa, KS 139.);

c) kus alus paikneb enne öeldist ja üte asetatakse aluse järele, mida lauses tavaliselt rõhutatakse. Näit. *Töö, mu poeg, on kõige tugi.* (Veetamm, EL II 269.) *Miks teie, noormees, ei tantsi?* (Semper P 235.) *Mis sina, Maie, arvad?* (Pino, ST 16.)

Kui üte asetseb lause keskel korduvate lauseliikmete vahel, siis langeb lauserõhk korduvaile lauseliikmeile ja üte ise jääb rõhu- tusse asendisse. Näit. *Arm u, parunihärra, arm u!* (Vilde MS

17.) *Arka, inimene, ärka!* (Sütiste T I 440.) *Head tervist, vanapoiss, head tervist!* (A. Jakobson VT VIII 137.)

Lause lõpul võib üte paikneda peamiselt küsi-, käsk- ja hüüdlauseis, näiteks

a) küsilauseis: *Mis nutad sa, mu laps?* (Kreutzwald V 40.) *Mis sest siis nüüd peab saama, Jaan?* (Kützberg VT I 333.);

b) käsklauseis: *Seda tuleta meelde, sõber!* (Kreutzwald FK 4) *Ole uhkem, Lilli!* (Vilde N 112.) *Ara tee häbi oma sugupõlvele, naine!* (Sirge A 66.);

c) hüüdlauseis: *Tere ka, Mihkel!* (Vilde VT I 10.) *Ela hästi, ela hästi, punane Leningrad!* (Vahtra VT 201.) *Tuhat tänu, perenaiseke!* (Tuglas T I 277.) *Pühendame jõu ja vere sulle, Eesti isamaa!* (Rummo, LE 75.)

4. KIRJAVAHEMARGID ÜTTE PUHUL

187 Kui lause algul olevat ütet ei rõhutata ja tema järel kõnes pikemat pausi ei tehta, siis pannakse tema järel koma. Näit. *Vanaisa, ära raiska / meie rikast rõõmupõlvet!* (Kreutzwald V 85.) *Oh mänd, kas sinul on igav ka / üksinda?* (Liiv T 313.) *Kallid seltsimehed, oleme ju ühest ja samast kannust.* (Rannet T 194.)

Lause keskel asetsev üte eraldatakse ühes tema juurde kuuluvate laienditega muust lausest komadega. Näit. *Aga sina, teravnina, tahad mind alati õpetada.* (Koidula T II 250.) *Jää heitma, Kalevite kange rahvas, / ja seisa kaljuna, me kodumaal!* (Semper, LE 109.)

Üte koos oma laienditega eraldatakse põhilausest komaga, kui ta paikneb lause lõpul. Näit. *Sa paned mu juttu imeks, armas Mari!* (Aspe K 6.) *Küll sind tuntakse juba, sa kangekaelsete kuningas!* (Vilde MS 10.) *Siin sa siis nüüd eladki, mu Mari-Elts, mu nukuke.* (Rannet S 35.)

Üte eraldatakse komaga ka lauserõhulisest hüüdsõnast, mille järel või ees tehakse kõnes paus. Näit. *Noh, poiss, kas saad õhtuks omaga valmis?* (Särgava P 231.) *Eh, Leningrad, kodulinn, varsti vaatame, kuidas sa välja näed.* (Männik U 330.) *Pai seltsimees, ael! Ara mu hanguga, / sarikaid lahti kanguta!* (Laht S 58.)

Pealiikmeta lausena esineva ütte järel pannakse hüüumärk, kui sellise üttega alustatakse kõnet, ettekannet, sõnavõttu, üleskutset vms., mille järel tehakse kõnes pikem paus: *Austatud kuulajad! Ma tahtsin teile selle*

lusimise peale vastust anda, mispärast meie siin täna nii rõõmsad koos oleme. (C. R. Jakobson VT I 377.)

Lause algul ja lõpul asetsevate ütte järel võidakse hüüumärk panna, kui lauses pöördutakse rõhutatult kellegi või millegi poole. Näit. *Põllud! Põllud! puhake veel pisut!* (Kaidla, VS III 95.) *Sa pead mind veel tundma õppima, tüdruk!* (Vilde MS 46.)

Kirja algul esineva ütte järel pannakse tavaliselt punkt või koma, erilise tundevarjundi väljendamiseks ka hüüumärk. Punkti ja hüüumärgi puhul esineb üte ühes oma laienditega pealiikmeta lausena. Näit. *Lp. sm. Kalju Kuusik. Teatan Teile lahkumise kohta, et olen Teie käsikirja läbi lugenud ja selle kohta mõningaid kriitilisi märkusi teinud. V.a. tegevliige Tiiu Tatrik, linakeele Seltsi aastaraamatu toimetuskolleegium teeb Teile ettepaneku esineda tuleval aastal kaastööga aastaraamatu köites. Armas naine! Mul ei ole enda vabanduseks midagi öelda..* (Tammsaare E 330.)

- 188 Sidendeiks nimetatakse sidesõnu, mis seovad lauses sõnu ja osalauseid või ühendavad lauseid üksteisega. Kuid nad ei esine kunagi lauseliikmetena. Näit. *Oli ja kadus.* (Tuglas V 304.) *Ei kaua püsi / ta töömehehinges lein ega piin.* (Vaarandi, EL II 387.) *Ja kui ta mõne päeva pärast lahinguväljale jõuab ja otsa saab, pole kellelgi enam kartust, et surnud soldat sinna tükib, kuhu elusad koerad ei tohi sisse minna..* (Hint TR III 31.)

Märkus. Sidendeiks ei saa pidada siduvaid ase- ja määrsõnu, sest neid kasutatakse lauses lauseliikmetena. Nii on lauses lauseliikmeteks järgmised siduvad ase- ja määrsõnad: *kes, kumb, milline, missugune jt.; kuhu, kuidas, kunas, miks, millal, mispärast, mistõttu jne.* Sidendid ei ole ka võrdlusmäärist alustavad sidesõnad nagu *kui, justkui, otsekui jt.* (vt. § 123). Näit. *seni on Anna talt olnud kui hund* (Semper P 35.) *Annus kalurite kaljas / õõtsab nagu laast* (Sütiste T I 300)

Sidendeiks võivad olla

a) lihtsidesõnad: *aga, ega, et, ja, kui, kuid, ning, sest, vaid, või jt.* Näit. *Neil mõlemal puudus tulus võime teraval nalja- või kibedat pilkesõna kurku neelata või keele alla peita.* (Vilde MS 34.) *Kuid ometi tundis temagi igatsust avarate väljade ja aasade järele, et seal ringi joosta ning päikesepaistest rõõmu tunda.* (Kippel M 75.);

b) lihtsidesõnad: *justkui, niisiis, otsekui jt.* Näit. *Te nägite täna kordusõppust, niisiis inimesi, kes tulid eraelust..* (Semper P 17.) *Hoidsid kokku ja ostsid jalgratta, see oli otsekui uhkuseasi.* (Sikemäe K 218);

c) ühendsidesõnad: *ehk küll, ilma et, niipea kui, olgugi et, sellepärast et, seni kui, sest et jne.* Näit. *Kui ei saanud muidu, siis palkas päevilisi, ehk küll pidas sulase kõrval niikui juba suvilist.* (Tammsaare TÕ I 76.) *Mõisates seisis töö kas täiesti või suuremalt osalt, sest et teomehed olid kadunud.* (Vilde MS 381.) *Veranda jooksis täis ümbriga üles, ilma et teda hingeldama oleks pannud..* (Promet K 33.)

d) rühmsidesõnad: *kas ... või, küll ... küll, mitte ainult ... vaid ka, nii ... kui, niihästi ... kui ka jt.* Näit. *Siis hakkasid need võõrad mõistatama; kas tahad selleks või tahad selleks?* (Tuglas V 6.) *Küll Valdeku vahtis, küll ootas ta..* (Bergmann, EL I 171.) *Otstarbekas, mugav ja kaunis kodu on mitte ainult üksikisiku esteetiline eralõbu, vaid kogu ühiskonna kultuurse elu*

küsimus. (Aasamaa K 192.) *Niihästi nende nägudelt kui ka nende julust oli iseäralist tumedat, trotslikku kõvadust märgata.* (Vilde MS 257.)

Sidendeina kasutatakse nii rinnastavaid kui alistavaid sidesõnu.

Rinnastavad ehk koordineerivad sidesõnad, nagu *aga, ega, ent, ja, kas ... või, kuid, nii ... kui, niihästi ... kui ka, ning, vaid, või jne.,* seovad

a) korduvaid lauseliikmeid. Näit. *Viiutada oli rangelt keelatud, samuti rääkida, naerda või protesteerida.* (Semper P 149.) *Tugev õhusurve oleks välja toonud nii muda kui ka vee..* (Sikemäe N 148.) *Kuid aeg hakkas aru andma, pikkamisi, ent ikka selgemini.* (Vilde J V 49.) *Mitte hiljem, vaid nimelt täna peab tüdruk Taadermaal esimest korda lõsise tööga kokku saama..* (Raud K 58.);

b) samaväärseid osalauseid. Näit. *Pool hoonet on mäele raiutud uut, / kuid saun on ikka veel vana.* (Sütiste T I 338.) *Ta oli korralik tüdruk ja numbritubadest ei saanud juttugi olla.* (Promet K 5.) *Aeg ei ole veel nii hiline, aga vanaisa magab juba, ja ta tõas on niimoodi üksi kõle olla.* (Promet K 171.) *Muusikaline kasvataja vastas, et ka Linda on temale kallid ja et ta üldse armastab kõiki lõbusaid lapsi..* (Lootsar, NK 1969 226.)

Alistavad ehk subordineerivad sidesõnad, nagu *ehkki, enne kui, et, ilma et, kui, kuigi, kuna, nagu, nii et, niipea kui, olgugi et, selle asemel et, selleks et, sest et jt.,* seovad kõrvallauset pealausega või teise kõrvallausega. Näit. *Ometi oli kantseleis nõnda otsustatud, nagu sosistati.* (Tooming M 159.) *Kulub oma tubli tuhd sõitu, enne kui üles jõuame.* (Semper M 201.) *Ju ta pea ikka päris selge ei olnud, kuigi kuu paistis hõbedaselt.* (Valton L 60.) *Neilt käinud mitmed ja mitmed mehed siin kuu lamas, kas ei olda nõus minema, niipea kui veed kevadel alanevad.* (Metsanurk U 223.)

Hüüundeiks nimetatakse hüüdsõnu, mis ei esine lauses lauseliikmena ega selle osana. Hüüundeid kasutatakse lauses kõneleja tunnete ja lahteimpulsside väljendamiseks.

Lauses esinevad hüüunditena sellised hüüdsõnad, mis väljendavad kõneleja mitmesuguseid tundeid, nagu rõõmu, valu, imestust, tülgaustust jne., näit. *aa, ah, ei, ehee, einoh, ennäe, hallo, hei, huu, hõõ, noh, nonoh, noo, oh, ohoo, oi, oo, tohoo, vuih, vöeh, äh.* Hüüundi järel, mis paikneb sageli lause algul, tehakse kõnes tavaliselt lühike paus ja kirjas asetatakse tema järele enamasti komma. Näit. *«Aa, kurat, maal» hõikab Rein.* (Liiv T 179.) *Nonoh, mis ma kurja olen teinud?* (Vilde MS 210.) *Oh, emale ei olnud see kerge!* (Metsanurk VT 16.) *Vöeh, või nari-rida!* (Semper P 207.)

Tunderõhulise hüüundi järel, mida esile tõstetakse, on kõnes pikem paus ja kirjas pannakse tema järele hüüumärk. Näit. *Ennäe! Tulukene süski / vilgub viimati.* (Liiv T 337.) *Hõõ! Kas ... kas ma siis vähem olen teinud kui teised?* (Roht E 34.) *Hallo ... hallo! Kas vajate abi?* (Männik U 87.) Nagu toodud lausenäited osutavad, esineb hüüund ka omaette pealiikmeta lausena.

Lauseanalüüsi näidised

- 190 Lause süntaktilise analüüsi puhul leiame 1) lause pealiikmed: öeldise ja aluse; 2) lause kõrvalliikmed: öeldistäite, sihitise, määrase, täiendi, lisandi; 3) muud lause elemendid: lauselaiendi, ütte, sidendi, hüüundi.

Lause liigendamist alustame öeldisest, mille kindlaks-määramine ei tee raskusi, sest öeldiseks on peaaegu alati verbi pöördeline vorm. Teiseks määrame lause aluse, milleks on üldreeglina käändsõna nimetavas või osastavas või *da*-tegevusnimi.

Kui on liigendada kahepealiikmeline lause, määrame pealiikmete järel kindlaks, millised kõrvalliikmed laiendavad alust ja millised öeldist, ning eraldame teineteisest püstkriipsuga alus- ja öeldisrühma. Näit. *Aadu pisikesed silmad / kiiskasid rõõmust sõbraga kokkusaamise üle.* (Vilde PM 435.) *Nende madalike uurimine / oli Ilmarile hommikuti ärgates ikka kõige huvitavamaks ülesandeks.* (Tuglas V 9.) *Siin tema ümber olid / rühma parimad võitlejad.* (Männik V 189.)

Kõrvalliikmete puhul tuleb lähemalt jälgida, milline sõna, kas nimi-, omadus-, pöörd- või määrsõna, on antud kõrvalliikme põhisõnaks. Öeldistäite põhisõnana esinevad verbid *olema*, *näima*, *tunduma* jts. Sihitis laiendab sihilisi verbe. Määrused kuuluvad pöörd-, omadus- või määrsõna, harvemini järgarvu või omadus-sõnalise asesõna juurde. Täiend ja lisand laiendavad nimisõna või nimisõna funktsioonis kasutatud muud sõna.

Näit. *Et* (sidend) *abiväge* (alus) *oli* (öeldis) *tulekul* (määrus), *seda* (sihitis) *teadsid* (öeldis) *või* (sidend) *aimasid* (öeldis) *ainult* (lauselaiend) *vähesed* (alus). (Vilde MS 323.) «*Oi* (hüüund), *see* (täiend) *asi* (alus) *pole*» (öeldis) *sugugi* (määrus) *nii* (määrus) *lihtne* (öeldistäide),» *ütles* (öeldis) *Bella* (alus) ja (sidend) *jäl* (öeldis) *veidikeseks* (määrus) *mõttesse* (määrus). (Semper P 388.) *Vaata* (öeldis), *et* (sidend) *sa* (alus) *oma* (täiend) *haisugi* (sihitis) *enam* (määrus) *meie* (täiend) *õue peale* (määrus) *ei näita* (öeldis), *va* (täiend) *pürgerveer*, *nahanülgija* (üttes)! (Riis K 191.) *Ei* (lauselaiend), *kullake* (üte), *sööma* (määrus) *pead* (öeldis) *õppima* (määrus) *kultuurselt* (määrus). (Riis K 228.) *Väikeses* (täiend) *vabariigis* (määrus) *pole* (öeldis) *sugugi* (määrus) *igav* (öeldistäide) *elada* (alus).

ja (sidend) *niisugust* (täiend) *päeva* (alus) *pole olnudki* (öeldis), *kus* (määrus) *midagi* (alus) *ei juhtuks* (öeldis). (Promet K 17.) *Poeet Mats* (lisandid) *Traat* (alus) *ütleb* (öeldis), *et* (sidend) *kõigepealt* (määrus) *peab* (öeldis) *olema* (määrus) *innete* (täiend) *aeg* (alus), *et* (sidend) *teda* (sihitis) *tuleb* (öeldis) *oodata* (määrus) .. (Kool T 243.) *Meie* (täiend) *asutusest* (määrus) *läks* (öeldis) *täna* (määrus) *üle saja* (alus) *mehe* (täiend) *laupäevakule* (määrus) ja (sidend) *õhtul* (määrus) *korraldasid* (öeldis) *isetegevuslased* (alus) *neile* (määrus) *kontserdi* (sihitis). *Ah* (hüüund), *kas* (lauselaiend) *peate* (öeldis) *ise* (alus) *oma* (täiend) *noodid* (sihitis) *kaasa võtma* (määrus)? *Maksime* (öeldis) *kuus* (määrus) *üüri* (sihitis) *seitse* (määrus) *rubla* (täiend). *Hommikul* (määrus) *ostsime* (öeldis) *turult* (määrus) *ikkagi* (lauselaiend) *alla saja* (sihitis) *muna* (täiend) ja (sidend) *kartuleid* (sihitis) *kilogrammi ümber* (määrus).

1. SISSEJUHATAVAT

- 191 Eesti keeles esineb lauseid, milles on kaks või enam ühele ning samale küsimusele vastavat ja mõne teise lauseliikmega ühtviisi seotud samanimelist ja samaliigilist lauseliiget. Selliseks korduvaiks lauseliikmeiks võivad olla alused, näit. *Nii rõõmud kui mured olid ettenähtamatud.* (Tuglas V 262.); öeldised, nagu *Vello läks Kahroga piki meeste ridu ja peatus igähe juures.* (Metsanurk U 34.); öeldistäited, näit. *...ta oli uhke ning paindumatu.* (Kippel M 117.); sihitised, nagu *Sel teekonnal oli ta vana Hirmu, selle koera ja üht halli kassi kohanud.* (Tuglas V 121.); määrused, näit. *Kuutides ja varjualustes istuvatele naistele ja lastele ei suutnud nad siiski häda teha.* (Kippel M 16.); täiendid, nagu *Aeliita hääl, otsiv ja igatsev, jõudis temani läbi külma tühjuse.* (Smuul JM 85.); lisandid, näit. *...tema kõrval rõigab rõõmsalt valge süütu kesikuke, Liisikese südamesõber ja mänguseltsiline.* (Vilde KM 27.)

Märkus. Korduvate lauseliikmetega lauseid on varasemais kooligrammatikais nimetatud koondatud lauseiks, hilisemais koondlauseiks. Kahtlemata on need terminid ebasobivad: nad viivad ekslikule mõttele, nagu oleksid kõnealused laused mitmest lausest koondatud. Tegelikult on korduvate lauseliikmetega laused laiendatud, vahel ka laiendamata (*poiss ja tüdruk õpivad, õpilased loevad ja kirjutavad*) lihtlauseid; pole erilist vajadust nende erinimetust anda. Samal seisukohal on ka näiteks paljud tänapäeva vene ja saksa keele grammatikud.¹

Korduvad lauseliikmed on omavahel rinnastusseoses, kusjuures nad vastavad ühele ning samale küsimusele ja on ühtviisi seotud mingi teise lauseliikmega. Nõnda vastavad lauses *...neid oli olnud ka õuel, trepil, igal pool* (Toomaspoeg V 48.) ühele ja samale küsimusele *kus?* korduvad kohamäärused, mis laiendavad öeldisverbi *oli olnud*. Lauses *Ligines Elmo, keskmist kasvu, tugev, energiliste liigutustega noormees* (Riis I 44.) kuuluvad aga lisandi *noormees* juurde korduvad täiendid, mis vastavad küsimusele *missugune?*

¹ Vt. E. Nurm, Mõnest kooligrammatika terminist. — «Keel ja Kirjandus» 1967, lk. 478–480.

Korduvad lauseliikmed ühendatakse üksteisega mitmesuguste grammatiliste vahendite abil. Enamasti on lauses korduvad peamiselt kõrvallikmed samas arvus, käändes või isikus. Näit. *Teeskleb ja libitseb* (ainsuse 3. isikus) *pealegi*. (Krusten R 237.) *Sõiduriistu ja veovahendeid* (mitmuse osastavas) *pakuti* *topida*. (Sirge M 69.) *...ühes või teises* (ainsuse seesutlevas) *peres hoiti õuekoerakuudis karu- või hundikutsikat*. (Kippel M 5.)

Kui korduvaiks lauseliikmeiks on käändsõnad ilma ütle-vas või kaasaütlevas, siis liitub käändelõpp harilikult ainult viimasele korduvale lauseliikmele. Näit. *Nad elasid türi-kortleris ilma tülide ja kisklemiseta*. (Angervaks H 46.) *Poisid tulid kohale mängukärude, vankrite, keppide ja labidatega*... (Kruus S 67.) Mõnikord jäetakse sellistel juhtudel käändelõpp ära ka käändsõnadel olevas ja rajavas. Näit. *Humanisti ja demokraadina nõudis Fr. R. Faehlmann parun Nolckenilt talupoegadele järeleandmist. Rabast tulekul olid poisid öla ja kaelani märjad*. Kui aga korduvaid lauseliikmeid tahetakse rõhutada või nende juurde kuuluvad eri täiendid, tarvitatakse kõiki käändsõnu käändelõpuga. Näit. *Head tõugu kukk on julge pilguga, mehise ilmega, lala rinnaga*... (Metsanurk SP 125.) *Ohe väljapaistvama osana, laitema joonena esi-nes see kartlikkus koos tagasihoidlikkusega ka Marta Halli ise-loomus*. (Sirge K 352–353.) *...Katku Villu tantsis mitte ainult temaga, vaid ka teistega*... (Tammsaare K 82.)

Kui korduvaiks lauseliikmeiks on käändsõnad koos ühise kaassõnaga, siis ei korrata harilikult sama ees- või tagasõna iga korduva lauseliikme puhul, vaid eessõna esineb ainult esimese korduva lauseliikme ees ja tagasõna viimase korduva lauseliikme järel. Näit. *Kõrged pilved nagu hirmust aetud / üle maa ja mere lendavad*... (Koidula T I 49.) *Sedamööda... voolasid Sigurdi tütar Astridil silmist pisarad, kuid mitte kurvastuse, vaid tõelise rõõmu pärast*... (Kippel M 79.)

Korduvad lauseliikmed on harilikult ühendatud rinnastavate sidesõnade abil. Kõige sagedamini kasutatakse korduvate lauseliikmete seostamisel.

a) ühendavaid sidesõnu, nagu *ja, ning, kui ka, nii- (hästi) ... kui (ka), ei ... ega, ega, kuni*, mida tarvitatakse kahe korduva pea- või kõrvallikme sidumiseks. Kui esineb kolm või enam korduvat lauseliiget, ühendab sidesõna tavaliselt viimast kaht lauseliiget, eelmiste korduvate lauseliikmete vahel aga on kõnes paus, kirjas koma. Paarikaupa ühendatud lauseliikmete puhul kordub sama sidesõna sõnade vahel sõnapaarides. Näit. *Ei, need silmad rääkisid ja kaebasid, kurtsid ja palusid*... (Sirge M 77.) Viimaks lähevad mulle siiski igavaks niihästi raamatud kui ka kodused väikesed askeldused. (Luts J I 119.) *...ta ei hoolinud ei*

veest ega tulest.. (Sommer L 66.) Keeletundides huvitasid teda eriti süntaks ning astmevaheldus;

b) eraldavaid sidesõnu, nagu *või, kas ... või*, mille abil märgitakse, et korduvate lauseliikmetega väljendatud olen-deist, esemeist, tegevustest, omadustest või tunnustest võib üks asendada teist või ainult üks on neist võimalik. Näit. *Ta tegi mind kurvaks või rõõmsaks.* (Smuul E 104.) *Ole mees või naine, noor või vana, rikas või vaene, ikka võib jumal su uputada nagu kassipoja..* (Tammsaare P 156 157) *Loo õue olid mõned pere-mehed kogunenud, et vallavanemalt nõu küsida: kas minna või jääda?* (Metsanurk P 176);

c) vastandavaid sidesõnu, nagu *aga, ent, kuid, vaid*, mis kirjas eraldatakse komaaga. Näit. *Vaadanud küll korraks üle öla... aga läinud oma teed.* (Vilde MP 26) *See oli raske, kuid mitte elukardetav teekond.* (Smuul K 209.) *Kuid sedamooda polnud ka ta jalad enam kellegi inimese jalad, vaid pigemini kabjad.* (Tuglas Vä 34.)

Harvemini kasutatakse korduvate lauseliikmete ühendami-seks muid sidesõnu: *kuigi, järelikult, niisiis* jt. Näit. *Ta hangub mõõdukalt, kuigi kärmelt.* (Sirge M 8.)

Korduvad lauseliikmed võivad omavahel seostuda ka ilma sidesõnata. Sel korral pannakse korduvate lauseliikmete vahele kirjas koma. Näit. *Ja Maie on usin .. ja oskab keeta, küpsetada, kedrata, kududa, sukavarrast veeretada..* (Koidula T I 292.) *See avaldus ta kõnnakus, pominas, laulutallis.* (Tug-las Vä 339.) *Laulud helisevad uue hooga — / kevadiselt, võim-salt, sügavalt..* (Smuul O 66.)

2. KORDUVAD ALUSED

192 Korduvaiks aluseiks võivad olla

a) nimisõnad ja muud nimisõna tähenduses tarvitatud sõnad nimetavas. Näit. *Lõikavad rukkeid / tütar ja ema / mõisa teol.* (Tamm, EL I 218.) *Siin võitis tugevam, vastupida-vam, kavalam.* (Männik V 194.);

b) nimisõnad ja nende funktsioonis kasutatud teised sõnad osastavas. Näit. *Tuleb veel külma ja tuisku..* (Tug-las Vä 282) *Iga uue edusamimuga ilmub Vitali Kotovi näkku ikka rohkem harrast, pateetilist, unelevat ja lüürilist.* (Smuul JM 80);

c) mõnikord ka nimisõnad, millest osa on nimetavas, osa osastavas, nagu *Nüüd paistis juba vastaskalda muru, ilupõõsaid ja nende tagant härrastemaja aknaid.* (Tuglas Vä 31.);

d) arvsõnad. Näit. *Nii üks kui teine kõneleb inimeste töö hukkimisest..* (Smuul K 185.) *Nüüd polnud tema käsutuses enam üks, vaid neli automaati.* (Siivas ST 75.);

e) da-tegevusnimed. Näit. *Sest milleks veel erutada või kavatseda..* (Tammsaare P 181.) *Ei ole asi karjuda, õpe-tada.* (Sirge M 33.);

f) harva ka asesõnad. Näit. *Küllap mina ja sina nii pea palju magada saame.* (Koidula T II 57.)

Korduvad alused esinevad enamasti kahekaupa. Nad on omavahel seotud peamiselt ühendavate ja eraldavate sidesõnadega, mille ette kirjas koma ei panda. Näit. *Iõud ja võim on nende käes. Ei ole sul kohut ega kedagi.* (Tuglas VJ 17.) *Nii Jakob kui Paulid on koondportreed..* (Smuul JP 108.)

Mõnikord korduvad lauses kahekaupa sama sidesõnaga ühendatud alused. Need alusepaarid eraldatakse kirjas üksteisest komaaga. Näit. *..algas tal kohe kodus keetmine ja korista-mine, pesemine ja triikimine, paikamine ja nõelumine.* (Semper P 178.) *Tagatoas aga olid nii kaptenid kui meistrid, nii tüüri-mehed kui pootsmanid, nii madrused kui kokad..* (Hint TR I 128.)

Kui lauses on kolm või enam korduvat alust, siis ühen-datakse harilikult ühendava või eraldava sidesõnaga ainult kaks viimast alust, eelmiste aluste vahele aga asetatakse kirjas koma. Näit. *Meid huvitasid hoovused, nende tugevus, suund ja sügavus..* (Smuul JM 44.) *Viivitada oli rangelt keela-tud, samuti rääkida, naerda või protesteerida.* (Semper P 149.)

Vastandava sidesõna puhul aga pannakse kirjas koma ka sidesõna ette. Näit. *Eesti- ja Liivimaal on mõisnikkude taevad, pappide paradised, võõraste kullauk, aga talupoegade põrgu.* (Bornhöhe T 7.) *Mitte ahnus, vaid häda neid väinale ajas..* (Smuul K 49.)

Ühes korduva alusega võib lauses korduda sidesõna ja, mille ette kirjas tavaliselt koma ei panda, ja eitussõna ei, mille ette aga asetatakse kordumisel koma. Näit. *Noh seda klobinat ja madinat ja vadinat, mis nüüd tuli!* (Tuglas Vä 355.) *Seal saadiku sammul käis Ülo teed, ei kohutand teda ei vaen, ei veed..* (Bergmann, EL I 171.)

Eesti keeles leidub üsna rohkesti selliseid lauseid, milles korduvaid aluseid ei ühendata sidesõnaga. Seesuguseis, lauseis esinevad korduvad alused loetelu kujul ja kirjas pan-nakse nende vahele koma. Näit. *..on ilu, elu, valu / nii palju ilma sees..* (Liiv T 286.) *Uudised olid juba kõigil loetud, nüüd algasid kommentaarid, seletused, vaidlused.* (Semper P 82.)

Korduvate aluste juurde võib kuuluda ka laiendeid. Näit. *Mantleist ja kasukaist koorus välja eredaid kleite, musti frakke, smokingeid, sõjaväemundreid.* (Semper P 230.)

3. KORDUVAD ÕELDISED

193 Korduvateks õeldisteks võivad olla

a) kõik pöörd sõna pöördelised vormid, kusjuures seoses *nud-*, *tud-* kesksõnaga abiverbi *olema* vorme, nagu *on*, *ei ole*, *oli*, *oleks* jt., harilikult ei korrata. Näit. Siin *kasvab* priskelt eesti neiu / ja *sirgub* eesti peiule. (Veske L 20.) Ta tahtis kõige selle seltsis viibida, mille keskel ta oli *kasvanud*, *rõõmutsenud*, *hõisanud*, *unistanud*. (Tammsaare TO V 16.) Ei ole küsitud ega vastatud, ei lubatud ega töötatud. (Sirge M 313.);

b) *da-*tegevusnimed. Näit. Kas minna õhtul meestega hülde, tappa seal härjavärss ja vaadata, kummale küljele ta langeb? (Metsanurk U 28.)

Korduvad õeldised seostuvad omavahel rinnastavate sidesõnadega või nende vahel sidesõna puudub.

Korduvad õeldised, mis on seotud ühendava sidesõnaga või mille vahel sidesõna puudub, väljendavad sageli tegevuste ja olemiste järgnevust üksteisele. Näit. Võtame oma kompsud ja vaikselt astume koduteele. (Luts M I 113.) Buss peatub, laseb maha kolm meest ja kiirustab kohe edasi. (Vellend R 163.) Nad võivad märkida ka tegevuste ning olemiste samaaegsust ja koosesinemist. Näit. Temast ei kuulnud ega teatud enam midagi. (Kippel M 122.) Meie tumepunase maja trepil seisab väike poisike Murumuna kõrval ja vilpab mulle käega. (Luts M I 328.)

Üsna tihti seostuvad korduvad õeldised lauses eraldavate sidesõnadega. Sel puhul nad märgivad tegevusi või olemisi, mis vastastikku teineteist välistavad või asendavad. Näit. Tundega, mis on inimestel, kes on midagi hästi sooritanud või lõpetanud, läksid kalurid kodu poole..

Korduvad õeldised võivad olla ühendatud vastandavate sidesõnadega. Kui korduvaid õeldisi seovad vastandavad sidesõnad *aga*, *ent* ja *kuid*, siis on eelnev õeldisverb harilikult jaatavas kõnes ja järgnev õeldis väljendab tegevust, mis on vastupidine eelneva õeldisega väljendatud tegevusele. Näit. See tõrkus vastu, aga võttis ometigi. (Luts K 36.) Tema oli hulk aega kõrvale põigelnud, ent lõpuks oli soostunud. (Ruven P 95.) Olew võttis pudeli vastu, kuid ei rüübanud. (V. Saar L 19.) Kui aga korduvaid õeldisi ühendab vastandav sidesõna *vaid*, siis on esimene õeldisverb tavaliselt eitavas, teine aga jaatavas kõnes. Näit. Kuumus aga ei värskenda, vaid rammestab. (Vilde J V 324.) Ta ei astunud, vaid hiilis, ei istunud, vaid kõssitas. (Vaher E 392.)

Korduva sidesõnaga või mõne muu sidesõna funktsioonis oleva korduva sõnaga ühendatud korduvad õeldised väljendavad tavaliselt rööbiti ja samaaegselt toimuvaid tegevusi või olukorras olemisi. Kõnes tehakse iga korduva sidesõna või muu siduva sõna ning eitussõna *ei* ees lühike paus ja kirjas pannakse korduvate sidesõnade ja eitussõna *ei* ette koma, välja arvatud sidesõna *ja*, mille ette tavaliselt koma ei asetata. Näit. Oues istus Andres... mätta peal ja mõtles ja ahastas. (Koidula T II 129) Ta ei norutanud, ei halisenud, ei nuktusenud. (Tooming L 30) Samuti ootas ema, samuti ahastas, aga poega ei tulnud.

Kahekaupa korduvad õeldised ühendatakse omavahel enamasti sidesõnaga ja ning sellised õeldisepaarid eraldatakse üksteisest komaga. Näit. Siin hõõruti ja klopiti, segati ja rulliti, keedeti ja praeti. (Semper P 135.)

Kui korduvad õeldised esinevad loeteluna lause lõpul, siis pannakse nende ette kirjas enamasti koolon, mõnikord ka mõtlekriips. Näit. Olid nemadki vahel päris kehvad mehed: kibestusid, ahastasid, kaebasid. (Tuglas, Lg 1956 280.) Aastatuhandete pärast otsib ta ikka veel oma esivanemate jälgi — tuhnib, kaevab, higistab, näeb vaeva. (Tammsaare TO II 49.)

4. KORDUVAD ÕELDISTAITED

Korduvad õeldistäited on ühtviisi seotud neile ühise õeldisega või mõne muu lauseliikmega, mis on väljendatud verbiga *olema*, *näima*, *püsima*, *tunduma* jt. Korduvate õeldistäidetena esinevad

a) käändsõnad nimetavas ja osastavas, näit. tuba ei tundunud enam tühi ja suur (Smuul K 119) ja Tana aga paislis, et ta jutt polnud ei seda ega teist. (Tuglas Vä 38.);

b) kesksõnad nimetavas ja osastavas, nagu Ajuti oli ta sedavõrd väsinud ja tülinud, et ei tõstnud kogu päev jalgagi toast. (Tammsaare E 22.) ja Kalu oli paadis nõutult rabelevaid ja üksteise vastu pekslevaid.

Paarikaupa seotakse korduvad õeldistäited omavahel kõige sagedamini ühendavate ja eraldavate sidesõnadega. Nimetatud sidesõnade ees ei tehta kõnes pausi ega panda kirjas koma. Näit. ...tookord oli sõda halastamatu ning karm... (Kippel M 37.) ...karjatamise küsimus kolhoosnikutel tööpoolest ei olnud kuigi kuldne ega lahe. (Krusten R 236) See Peetrus oli papp või sepp. (Tammsaare P 83.)

Kui lauses esineb kolm või enam korduvat õeldistäidet, siis ühendatakse harilikult sidesõnaga ainult kaks vumast, eel-

miste öeldistäidete vahele aga asetatakse kirjas koma. Näit. *Silmad... olid sel silmapilgul mõttelikud, tõsised ja väga ilusad.* (Smuul K 68) *K-stu oli kohe silmaga nähes kõikidest targem, kõikidest tugevam, kõikidest nägusam, suurem ja moekam.* (Toomaspoeg V 67.)

On seesuguseid lauseid, kus korduvad kahekaupa sama ühendava või eraldava sidesõna abil seotud korduvad öeldistäited. Need öeldistäitepaarid eraldatakse kirjas tavaliselt komaga. Näit. *Leib on meie jõud ja vaprus, / meie loomine ja töö.* (Raad J 25.) *Polnud kusagil mõistmatut jõhkru ega ogarlikku totrust, vaid kõik oli nii ilus ja õilis, suur ja sangarlik, ideaalselt reaalne või reaalselt ideaalne..* (Tammsaare P 114.)

Ku. korduvad öeldistäited või nende rühmad on ühendatud vastandava sidesõnaga, siis võib kõnes esineda sidesõna ees paus ja kirjas pannakse selle ette koma. Näit. *Vanema samm oli lühike, aga mitte tõnts.* (V. Saar L 43.) *Jõgi oli väike, kuid kõrme ja vilgas, kiirevooluline..* (Leberecht V 132.)

Uhes öeldistäitega võivad lauses korduda öeldisverb, eitusõna *ei*, öeldistäite laiend ja siduv sõna. Seesuguseid korduvaid öeldistäiteid hääldatakse kõnes loetlemise intonatsiooniga ning nende ees tehakse lühike paus, kirjas aga pannakse korduvate sõnade ette koma. Näit. *Naised on targad, on ilusad, on töökad, on kannatlikud.* (Smuul K 41.) *See pole ei mulin, ei sulin, ei pladin, ei kahin, ei kihin..* (Smuul K 94.) *See oli pisut kibe, pisut hapukas, pisut soolane.* (Tuglas V 10.) Korduva sidesõna ja puhul aga ei tehta kõnes pausi ega asetata kirjas koma, näit. *Praegu on toad nagu suuremad ja valgemad ja rõõmsamad.* (Luts S 24.)

Sellises lauses, kus kaks korduvat öeldistäidet on ühendatud omavahel ilma sidesõnata, määratleb teine öeldistäide mõnikord täpsustavalt või seletavalt eelmisega väljendatud mõistet. Kõnes tehakse nende öeldistäidete vahel paus ja kirjas kasutatakse seesuguste öeldistäidete eraldamiseks koma või rõhutamise korral mõttekriipsu. Näit. *Ta oli veel noor — kõigest kolmekümneaastane..* (Angervaks H 27.)

5. KORDUVAD SIHITISED

195 Korduvateks sihitisteks võivad olla

a) täissihitisena käändsõnad nimetavas ja ainsuse omastavas. Näit. *Meie toakraam ja puukuuri kogunenud tarbesemed, samuti riidekirst, jahukast, lihatünn, «kolmjalg» pesu-*

pesemiseks ja muu laaditi regedele. (Kruus S 105.) *Ta oma elujõu ja rõõmu selleks annab, / et uue elu lippu maailma kannaks!* (Angervaks, Lg 1956 281.);

b) osasihitisena käändsõnad osastavas. Näit. *Siin tere-tavad metsa ladvad / nii lahkelt järvi, rohumaid..* (Veske L 20.) *mul aga pole teatada head ega kurja.* (Luts J I 10.);

c) da-tegevusnimed, nagu *Ta ei suutnud enam huult sulgeda ega silmalauge pilgutada.* (Madarik V I 129.)

Korduvad sihitised on lauses ühendatud kas sidesõnadega või muude siduvate sõnadega.

Korduvad sihitised võivad seostuda kahekaupa ühendavate ja eraldavate sidesõnadega, mille ette kirjas tavaliselt koma ei panda. Näit. *...kutsun tuttavad ning vöörad Kõrbojale jaanituld tegema.* (Tammsaare K 52.) *Aga sellest ei osatud Eesperes head ega halba arvata.* (Tammsaare TÕ I 124.) *Pealtvaatajad, kes olid oodanud ägedat kisklemist või vähemalt agarat vastuhakkamist, olid Toomelis pettunud..* (Madarik V I 99.)

Vastandavate sidesõnade ja siduvate ning seletavate sõnade korral, mis ühendavad korduvaid sihitisi, aga kasutatakse kirjas koma. Näit. *...kuuleme temast palju näiliselt väikest, aga tegelikult olulist.* (Smuul K 30.) *«Vānged mehed need Vargamäe omad,» arvasid kõrtsilised, pooldades kord üht, kord teist..* (Tammsaare TÕ I 77.) *Minult nõutakse palka, koguni palgakõrgendust.* (Semper P 160.)

Kolme või enama korduva sihitise korral ühendatakse tavaliselt sidesõnaga ainult kaks viimast sihitist, eelmised sihitised aga eraldatakse uhes nende juurde kuuluvate laienditega kirjas komaga. Näit. *Kas Tammemäel polnud õigus, kui ta soovitas ettekannet edasi lükata, küsimust enne põhjalikumalt kaaluda ja temaga koos läbi arutada.* (Semper P 94.) *Ta nägi vihaseid härgi, klähvivaid koeri ja puude otsa ronivaid vanamehi.* (Tuglas V 91.)

Korduvad sihitised võivad omavahel ühenduda ka ilma sidesõnata. Sel korral eraldatakse nad kirjas üksteisest komaga. Näit. *Näeme hobuseid, ohje, vagu, Runget.* (Smuul K 79)

Kui korduvate sihitiste vahel kordub sidesõna ja, siis selle ette tavaliselt kirjas koma ei panda. Näit. *Süüa ja juua ja ihukatet saad üksi siis, kui kõige selle aususe-kupatuse peale käega lööd.* (Vilde KM 89.) Kui aga korduvate sihitiste ees kordub rõhutatud eitusõna *ei*, siis pannakse selle ette kirjas koma, nagu *Ent tema ei kiitnud mu silmi, / ei juukseid, ei rõõmulist meelt..* (Haava L 84.)

Sihitistest koosnevas loetelus esinevate rühmade eraldamiseks kasutatakse koma, suuremate rühmade vahel semikoolo-

nit. Näit. Oma uudishimu mitte talitseda jõudes nabis ta ühe kotti ja kimbu, ühe komu ja puntra teise järel lahti... (Vilde KM 129.) Ma sain vana ja vigase, / tõrvatlaka ja tõbise, vibunina ja vihase. (Smuul K 111.) Ei leitud seal nuga, sirpi ega vikatit; ei atra, vankrit ega rege või midagi muud abilist tööriista. (Kreutzwald J 369.)

6. KORDUVAD MÄÄRUSED

- 196 Korduvaiks saab pidada vaid samaliigilisi mää-
rusi, mis laiendavad sama pöörd-, omadus- või
määrsõna ja vastavad ühele ning samale küsi-
musele. Mõnikord võivad korduvate määrustena esineda ka
eri sõnaliigid. Näit. Sai neid ju ka omal ajal nähtud, kui noor-
mees olin ja voooriga Riias ning Tallinnas käisin. (Tuglas Vä
39.) Perenaine vaatas imestades ja õhates mehe otsa. (Koidula
T II 57.) Nad lähevad täna metsa marjule või parki jalutama.
Eriliigilised on need määrused, mis kuuluvad eri
määruseliikidesse ja vastavad erinevatele küsimustele.
Nende vahele ei panda kirjas koma. Eriliigilised määrused lei-
duvad ka kirja daatumis; selles on kohamääruseks koha-
käändes esinev kohanimi ja ajamääruseks alalütlevas olev kuu-
päev, mille vahele koma ei asetata, näit. Tartus 8. augustil 1955

Märkus. Eriliigilised on ka kohamäärused, mis märgivad erineva mahuga
mõisteid, nagu A. H. Tammsaare sündis 30. jaanuaril 1878 Järva-Madise
kõhelnõonas Albu vallas Tammsaare-Põhja talus.

Korduvateks määrusteks võivad olla

a) käändsõnad (kõigis käändeis): nimetavas: Nad kogu-
sid päev või kaks uusi jõudusid... (Männik V 20.); omastavas:
Sellest häbist on juba küllalt, et siin niisugust musta asja mõne
öö ja päeva peidame. (Vilde KM 128.); osastavas: Nõnda oli
see kestnud päevi ja öid... (Tammsaare TÕ V 17.); sisseütlevas:
Kuuma suppi loksutab mulle näkku ja kaela. (Luis J I 26.); sees-
ütlevas: See avaldus ta kõnnakus, pomins, laulutallis. (Tuglas
Vä 339.); seestütlevas: See tuleb kõik laiskusest, tööpõlgamisest,
rumalusest! (Särgava P 51.); alaleütlevas: Nüüd jutustas Lem-
bit Mallele ja Tiinale... (Angervaks H 42.); alalütlevas: Ohkan
hommikul ja õhtul... (Haava L 41.); alaltütlevas: Põldudel, ale-
mailt ja tänavailt haaras vinge tuul tuhkiat lund... (Metsanurk
5—6.); saavas: See teadmune muutus purjus silmapilkudel kägis-
tavaks hirmuks, taltsutamatuks paanikaks. (Männik V 64.); raja-
vas: ...labidas ulatus teraga mõnes paigas kõva maani — kivi-

rähani ja saueni. (Tammsaare TÕ V 28.); olevas: Kuid karjamaa
kunkalt paistsid need kaugetena, võimsatena ja salapärastena,
nagu maailma lõpp. (Männik V 52.); ilmaütlevas: Ta laks hei-
numaale vikatita, rehata, hanguta, sest tööriistad olid varem hobu-
sega kohale toimetatud; kaasaütlevas: Varsti tuli sealt sõnum:
mõrsja on saabunud vennaga ja teiste võõrastega. (Metsanurk
PT 336.);

b) käändsõnad koos kaassõnaga: ...kõik hääbus
tolmupilvede ja metsade taha. (Kippel M 23.) Oa, herne, maisi.
hübriidkaalika jaoks jätkub rohkem sõnu ja epiteete kui tema
kohta. (Smuul JM 60.);

c) da- ja ma-tegevusnimed, nende käänded ja vat-vor-
mid: Nüüd siis jääb ta sinu hoida ja valvata. (Semper P 200.)
Hirm astus laudast välja, jattes Mari oiutama, Kaanu juhmilt
imestlema ja Kiilaspea kahtlema. (Tuglas Vä 259.) Siin-seal sei-
satasid inimesed kuulatades ja ümber vahtides... (Tammsaare TÕ
III 6.) Mehed käisid kogu aeg väljas suitsetamas ning hobuseid
vaatamas... (Angervaks H 127.) See valitses õrnalt, haiget tege-
mata, haavamata, keelamata ja käskimata... (Metsanurk PT 212.)
Jaan hakkas selle imega varstigi harjuma, ...ta võõrdus mõistata-
mast ja juurdlemast... (Vilde KM 49.) Ainult ta kongus nina näis
veel kasvavat ja ikka rohkem ta härrandlikku sünnipära avaldavat.
(Tuglas Vä 33.);

d) määrsõnad: Varem või hiljem oleksime me kindlasti
kuskil seltskonnas kokku puutunud. (A. Jakobson T 21.) Väljas
sarasid kollakad ja rohekad tähed mustjast taevast nii rõõmsalt
ja rahulikult. (Vilde KM 96.)

Korduvad määrused on omavahel sageli kahekaupa seotud
ühendavate või eraldavate sidesõnadega, mille ette
kirjas koma ei panda. Näit. Sepp polnud kuri ei iseloomu ega
tegumoe poolest. (Sirge M 71.) Ja needki ei sure nälga, sest laisk-
leja läheb vargile või kerjama... (Vilde KM 40.)

Vastandavate sidesõnadega ja siduvate sõna-
degaga seotud määrused eraldatakse kirjas üksteisest koma
ga, mis pannakse vastava sidesõna või siduva sõna ette. Näit. Nuk-
ralt, kuid andestavalt läks Kuslap õhtul koju. (Roht U 148.)
Vereprooviks võeti paar tilka verd mõlemalt partisanilt, samuti ka
Mallett. (Angervaks H 79.)

Kui lauses esineb kolm või enam korduvat määrust, siis
ühendatakse sidesõnaga tavaliselt ainult kaks viimast määrust,
eelmised määrused aga eraldatakse kirjas koma ga. Näit. Sõna-
tult lauldes, klähvides ja joostes tahtsid nad seda väljendada.
(Tuglas Vä 294.) Suur Kasahstani kevad tuli oma valguse, päike-
sekulla ning taeva sinava glasuuriga nagu muinasjutt. (Männik
V 94.)

Need korduvad määrused, mis on ühendatud ilma sidesõnata, eraldatakse kirjas komaga. Näit. *Ja kogu järgneval suveosal polnudki enam muust juttu kui aga ainult sellest, mis tehtud ja nähtud mererannas, kasiinos, muusikal, koosviibimisel, tantsuõhtuil, jalutuskäikudel, murutõniseil.* (Tammsaare E 19.)

Koos korduvate määrustega võivad lauses korduda ka sidesõnad, samuti eitussõna *ei*. Korduva ja ette tavaliselt ei panda kirjas koma, rõhutatud *ei* ette aga asetatakse selle kordumisel koma. Näit. *Eks me kuule ju iga päev vargustest ja röövimistest ja tapmistest...* (Vilde KM 38.) *...ta ei hoolinud ei veest ega tulest, ei elust ega surmast.* (Sommer L 66.)

Komade vahele pannakse või eraldatakse komaga selline määrus ühes oma laienditega, mis täpsustab eelmise määrustega väljendatud mõistet. Näit. *Vainul, Prillupi värava ees, visatakse kurni.* (Vilde MP 27.)

Koma tarvitatakse ka sidesõnaga ühendatud määruste paaride vahel, mõnikord ka kokkuvõtva sõna järel. Näit. *Sest mees rääkis ühel hoobil lauldes ja õhates, paludes ning ähvardades.* (Tuglas V 335.) *Näüd võrsus neid inimesi igal pool, suurte tehaste nõgiste lagede all, avaratel viljaväljadel, kaevanduste pingerikkas töös ja ka siin soolajärvede kallastel.* (Männik V 76.)

Samuti eraldatakse komaga määrused, mille ees korduvad sõnad *kord*, *küll*, *nii jt.* Näit. *...karjane... lööb kord tasemini, kord kõvemini, kui sa järele ei taha minna.* (Särgava P 27.) *Küll tänavasillutajana, küll puusepana ehitustöödel, isegi korstnapühkijana olen õnne katsunud...* (Angervaks H 64.)

Koolon asetatakse määrustest koosneva pikema loetelu ette, mis paikneb kokkuvõtva sõna sisaldava lauseosa järel. Näit. *Ja siis hakkas ta lugema: kuhu raha tuleb anda: kirikule, koolile ja vallale, sepale ja rätsepale — igale poole.* (Särgava P 29.)

Mõttekriips pannakse kokkuvõtva sõna ette, mis asetseb määruste loetelu järel. Näit. *Kaelale, õlgadele, paljastele käsivartele, kuklale — kõikjale, kuhu hoobid sattusid, ilmusid pikad ning kohutavad verevermed.* (A. Jakobson VT II 217.)

Kui määrustest koosnev loetelu paikneb lause keskel, eraldatakse ta muust lausest mõttekriipsudega, näit. *Ja igal pool — rinnas, kätes, jalgades, ajus — valitses imelik tore rahutus...* (Smuul K 135.)

7. KORDUVAD TÄIENDID

Korduvad täiendid võivad olla omadussõnalised, näit. 197
Kuslap sõi lihtsas, kuid puhtas toas. (Roht U 66.); nimisõnalised, nagu *Ta tundis vaid võõraste inimeste, tõrvikute ja mahariputatud kuuseokste lõhna.* (Tuglas V 310.); tegevusnimesõnalised, näit. *Ja sellest tekkis minus hirmus suur huvi näha ja vaadata.* (A. Jakobson V 19.), ja määrsõnalised, nagu *...kõik mäletasid ka seda, et valjusti või salaja ütlemisest kauba sees juttu ei olnud.* (Tammsaare TÕ I 201.)

a. Korduvad omadussõnalised täiendid

Korduvad omadussõnalised täiendid võivad olla samaliigilised 198 ja eriliigilised (vt. lk. 263). Eriliigiliste omadussõnaliste täiendite vahele harilikult koma ei panda. (vt. lk. 264—265).

Korduvad samaliigilised omadussõnalised täiendid seotakse omavahel

a) ühendavate ja eraldavate sidesõnadega, mille ette kirjas koma ei panda. Näit. *Enne keskpäeva jõuti tallatud ja reega sõidetud tee...* (Metsanurk UJ 49.) *Otsib ühel kui teisel puhul kubjaste ja ülevaatajate heatahtlikkust?* (A. Jakobson V 12.) *See on vist seitsmes või kaheksas kiri...* (Angervaks H 248.);

b) vastandavate ja mõõnvate sidesõnadega või muude siduvate sõnadega, mille ette asetatakse kirjas koma. Näit. *«Jaa-ah» oli Eeva kindel, aga ka tore vastus.* (Särgava P 9.) *Kui palju unistusi, mitte suuri, mitte teostamatuid, vaid parajaid, kättevõidetavaid.* (Gross M 333.) *Meeta uskus, et selliste, kuigi juba varem teadaolevate tõsiasiade mainimine mõjub direktoris leevendavalt.* (Krusten R 126.) *Kõhn juhataja asetäitja oli liigutatud sellest väikese tüdruku tõsisest, peaaegu pühalikust töösest.* (Männik V 84.)

Harilikult eraldatakse komaga üksteisest ühes oma laienditega korduvad omadussõnalised eesttäiendid, mille vahel puudub ühendav või eraldav sidesõna. Näit. *See mõte andis Katile uut, senitundmatut jõudu.* (Männik V 79.) *Hobused peeti moodsa, valge koolimaja ees kinni.* (Promet M 15.)

Korduvad omadussõnalised järeltäiendid ühes oma laienditega eraldatakse alati komaga nii muust lausest kui ka üksteisest, kui nende vahel puudub ühendav või eraldav sidesõna. Samuti pannakse komad korduvate järeltäiendite rühmade vahele. Näit. *Kalamarigi, must ja kollane, ei puudunud...* (Tamm-

saare TÕ IV 97) *Mees riivitas paadi ja hüppas, osav, tugev ning terve, minu kõrvale.* (Smuul JM 19.) *Korralikult puhtaks rehitsetud tee oli täis ühes suunas minevaid inimesi, noori ja vanu, tuttavaid ja võõraid.* (V. Saar L 217.)

Koma asemel võidakse kasutada korduvate järeltäiendite ees mõttekriipsu, kui neid tahetakse esile tõsta. Näit. *On olemas tuhandeid teid — / kõvu, siledaid, kruusaseid.* (Vaarandi U 33.) *Juri Ivanovitšist lausa õhkub rahu — soliidset, jahedat, maamehelikku.* (Smuul JM 69.)

Tavaliselt asetatakse koolon kokkuvõtva sõna järele, millele järgneb omadussõnalistest järeltäienditest koosnev loetelu. Näit. *On seal neid nõusid mitmevärvilisi: siniseid, kollaseid, rohelist, punaseid.* (Vallak VN 60.)

b. Korduvad nimisõnalised täiendid

199 Korduvateks nimisõnalisteks täienditeks võivad olla käändsõnad kõigis obliikvakäändeis ja käändsõnad koos kaassõnaga. Näit. *Ning sellega ühinesid toa muudki hõngud: villaste riiete, värvilud mööbli, pestud põranda lõhnad.* (Tuglas V 12.) *Ning ta nimelas seda kaks või kolm päeva enne sepale, veskile või linna minemist.* (Krusten R 275.) *Need olid töömehe käed, veidi karedate, laiade küüntega, mõne valendava armiga.* (Männik, Lg 1952 144.) *Meie, kolm last, olime ta juures, aga mure Otto ja sinu pärast ei lasknud teda rahu leida.* (Aspe K 19.) *See kuuldus aga süütas Jaani rinnas sedamaid elava igatsuse seltsi järele, rõõmsate, mureta inimeste järele.* (Vilde KM 84.)

Korduvate pärisnimeliste täiendite põhisõna on ainsuses. Näit. *Enne veel kui Tartu ja Pärnu linn ehitati, elas juba mäe peal väga rikas kaupmees Vooru Andres.* (Eisen V 7.) *Võrkpalliturniiril on tütarlastest kaotuseta Kalinini ja Keskräjooni ning Tartu naiskond.* (RH 1960 156.) *Käin Oskar Lepa, Johannes Tarlapi, Andrei Pulga, Johannes Pulga ja Jaan Talvaru kodu.* (Hint TP 49.)

Korduvate pärisnimeliste täienditega laiendatud põhisõna esineb mitmuses, kui ta märgib seoses mõne täiendiga sisuliselt mitut või kui seda nõuab mõtteselgus. Näit. *«Poseidon» pidas ühendust Riia, Pärnu, Tallinna ja Saaremaa sadamate vahel.* (Hint TR II 20.) *Jaan Narmal oli käsil ajalooline teema ning nüüd kiusasid teda pildid kaubitsemisest muistsete aegade Pihkva ja Novgorodi voogavatel turgudel.* (Sirge K 10.) *Võistlustele olid saabunud Tallinna ja Tartu võistkonnad.* (Mõlemast linnast oli mitu võistkonda. Vrd. *Võistlustele olid saabunud Tallinna ja Tartu võistkond — kummastki linnast oli üks võistkond.*)

Samuti on soovitav põhisõna kasutada mitmuses nii päris- kui ka üldnimeliste täiendite kahe- või enamaastmelisel kokkuvõtmisel. Näit. *Tartu, Tallinna ja Viljandi linna täiendkomiteede haridusosakonnad korraldasid vene keele õpetajatele ühised suvekursused. Sõnaühendis «Eesti NSV pealinn Tallinn» on lisandi ja põhisõna mõiste mahu d võrdsed.*

Kirjas pannakse korduvate nimisõnaliste täiendite vahele koma, kui nende vahel sidesõna puudub või kui nad on ühendatud vastandavate sidesõnadega või siduvate sõnadega, mis ei ole sidesõnad. Näit. *See oli ahjude, truupide, teliskiviseinte lõhn. Küll paksu ihuga ja jämeda ninaga, küll õhukese keha ja pika ninaga, küll roheliste mütsidega, küll kaapkübaratega mehed.* *põimisid vankrite vahelt läbi ja valisid loomi.* (Särgava P 28.) *Oues on mitte agronoomi, vaid brigadiiri mootorratas.*

c. Korduvad teguvusnimelised ja määrsõnalised täiendid

Korduvad teguvusnimelised täiendid on omavahel seotud ühendavate, eraldavate või vastandavate sidesõnadega või nende vahel sidesõna puudub. Näit. *Villu rüüpas kolmandatki korda, nii et lust tärkas tantsida ja möllata.* (Tammsaare K 73.) *Ta otsekui põles igatsusest võidelda sakslaste vastu, panna seisma nende edasiroomamine.*

Korduvad määrsõnalised täiendid on seotud enamasti ühendavate või eraldavate sidesõnadega ja paiknevad õige sageli oma põhisõna ees, mõnikord ka järel. Näit. *Lahepära villa- ja jahuveski omanik Artur Krausberg ning teised kompanjonid lähedalt ja kaugelt pidasid teda .. õnneks rikkamaks, kui ta tõeliselt oli.* (Hint TR II 51.) *.. kõik mäletasid ka seda, et vdi-justi või salaja ütlemisest kauba sees juttu ei olnud.* (Tammsaare TÕ I 201.) *.. ees seisis hall igapäevast: risakil ja laokil hooned, elumajaga hakates ja karjalautadega lõpetades.* (Tammsaare TÕ I 19.)

8. KORDUVAD LISANDID

Korduvad lisandid kas seostuvad omavahel ühendavate sidesõnadega või nende vahel sidesõna puudub. Näit. *Kaks väikest last, poisu ja plika, .. jätsid mängu maha.* (Männik V 38.) *Tööde üldjuhatajaks oli komsomoli elektrifitseerimiskomisjoni esimees Ruudi Toomsalu, valla sidesõlme juhataja, väga energiline noor-meis.* (Angervaks H 233.)

Korduvat eeslisandit ei eraldata harilikult oma põhisõnast komaga, nagu *Eestegija ja tööjuhataja Mikk* nimetas teda

nelipühil hulluks koeraks... (Tammsaare K 44.) Korduv järelisand (koos laienditega) aga eraldatakse nii oma põhisõnast kui ka järgnevast lauseosast komaaga, näit. *Naaber Silja, soome-karjalane, samuti noor punaarmeealase naine nagu temagi, oli sidunud endale vateeritud teki kompsuna selga.* (Männik V 44–45.) (Lisandi interpunktsiooni kohta vt. lähemalt § 182.)

9. KOKKUVÖTE KIRJAVAHEMÄRKIDEST KORDUVATE LAUSELIIKMETEGA LAUSES

202 Korduvate lauseliikmetega lauses kasutatakse järgmisi kirjavahemärke: koma, koolonit, mõttekriipsu ja semikoolonit.

Koma tarvitatakse

a) ilma sidesõnata ühendatud korduvate lauseliikmete eraldamiseks, nagu *naised kündsid, külvasid, lõiksid; karmilt, külmalt puhub tuul;*

b) sidesõnaga ühendatud lauseliikmete paaride vahel, näit. *ole mees või naine, noor või vana, rikas või vaene;*

c) vastandavate sidesõnade aga, kuid, vaid jt. ees, nagu *oleme mõttikud, kuid avameelsemad;*

d) siduvate ja seletavate sõnade ainult, eriti, iseäranis, koguni, nagu, näiteks, omeli, peaaegu, samuti, see tähendab jt. ees, näit. *minult nõutakse palka, koguni palgakõrgendust;*

e) korduvate sõnade kord... kord, küll... küll, osalt... osalt puhul teise (ja järgnevate) sõna ees, nagu *keerutas kord siit, kord sealt;*

f) ühes lauseliikmetega korduvate sidesõnade ja eitussõna ei ees loetelus, näit. *ei sinu iludus, ei sinu kuldsed lokid, ei sinu roosihuuled ei köida mind;*

g) korduvate omadussõnaliste järeltäiendite ja järellisandite eraldamiseks muust lausest, nagu *tuli talv, külm ning pakaserohke; Kiiratsi nooremad mehed, Peeter ja Jaan, tulid Tallinnast.*

Koolon esineb kokkuvõtva sõna järel asetseva loetelu ees, nagu *Vaatajate seas oli mitmesuguseid mehi: küll pärisomanikke, küll moonakaid, rentnikke ja pooleteramehi.*

Mõttekriipsu kasutatakse

a) loetelu järel seisva kokkuvõtva sõna ees. Näit. *Kahjutunne, solvumine, argus, hirm — kõik segunes Rongas;*

b) lause keskel asetseva loetelu eraldamiseks, näit. *Ja igal pool — rinnas, kätes, jalgades, ajus — valitses imelik rahutus;*

c) nende korduvate lauseliikmete ees ja järel, mida tahetakse lauserõhuliselt esile tõsta. Näit. *Näod ja*

hujud ja sündmused — kõik katkestatud, vildakad, veidrad — tantsisid läbisegi.

Semikoolon pannakse

a) loetelu rühmade eraldamiseks. Näit. *Ei leitud seal nuga, sirpi ega viikatit; ei atra, vankrit ega rege;*

b) korduvate lauseliikmete vahele, millel on koma(de)ga eraldatud laiendid või mille juurde kuulub kõrvallause. Näit. *Ning kohe meenusid talle kõik möödunud päevade vintsutused: raudteejaama jõudmine; pühalikus hardumuses seisev rahvahulk, kes oli teda saatma tulnud; kurnav sõit üle tulikumade lagendikkude.*

I. TEGEVUSNIMELISE JA KESKSÖNALISE TARINDI MÕISTE, FUNKTSIOON JA LIIGID

203 Lauseis võivad esineda tegevusnimelised ja kesksõnalised tarindid ehk konstruktsioonid, mille peasõnaks on verbi käändelised vormid: *des-*, *mata-*, *mas-* ja *vat-vorm*, *v-*, *tav-*, *nud-* ja *tud-*kesksõnad ning *da-*tegevusnimi. Näiteks leiduvad lauseis *Juhataja oli, hilisele tunnile vaatamata, täies vormirõivastuses* (A. Saar ST 39.) ja *Täiskuu ajal sündinud laps kasvab jõudsalt* (Kreutzwald M 77.) konstruktsioonid *hilisele tunnile vaatamata* ja *täiskuu ajal sündinud*, kus peasõnaks on *mata-vorm* ja *nud-*kesksõna.

Tegevusnimelised ja kesksõnalised konstruktsioonid esinevad tervikuna ühe lauseliikme funktsioonis. Lause süntaktilisel analüüsimisel tuleb määrata nii põhilause kui tarindi lauseliikmed. Näit. *Vankri kõrval* (m.) *sammuv* (t.) *mees* (a.) *ei olnud tagasi vaadanud* (ö.). (Rannet T 7.) *Äkitselt* (m.) *käis* (ö.) *vali* (t.) *raksatus* (a.) ja *midagi* (a.) *langes* (ö.) *maa peale* (m.), *ühtlasi* (m.) *riivates* (m.) *sauna* (t.) *seinu* (s.). (Mändmets T 39.)

Tegevusnimelise ja kesksõnalise konstruktsiooni peasõna on oma laienditega konstruktsioonisisese seoses, nagu *vankri kõrval sammuv*, *ühtlasi riivates sauna seinu* jt. Konstruktsioonivälises seoses aga seisab peasõna mingi lauseliikmega põhilauses, näiteks alusega (*sammuv mees*), öeldisega (*langes riivates*) jne. Sõnad on omavahel nii tarindis endas kui ka põhilause mingi lauseliikmega alistusseoses, s. o. kas kongruentsiseoses (*sammuv mees*) või rektiooniseoses (*riivates seinu*).

Tegevusnimelised ja kesksõnalised tarindid liigituvad selle järgi, millise lauseliikme funktsioonis nad lauses esinevad, kolme rühma, nimelt määruslikeks, täiendilisteks ja sihitistlikeks tarindeiks.

Määruslike tarindite peasõnaks on *des-* ja *mata-vorm*, *nud-* ja *tud-*kesksõna. Näit. Hindrikule näis isegi, et nad just nagu tema üle irvitades meelega aeglaselt lendavad. (Eessaare J 43.) Nutva naisega ei mõistnud Ernst oma noorusaastailgi toime tulla, rääkimata siis vanamehees. (Riis I 94.) Jõudnud teekäänakuni,

peatas brigadir hobuse. (Ermann, VS III 51.) Nii läbis ta kogu mõisa, kantud ainult ahastusest. (Tuglas Vā 362.)

Täiendiliste tarindite peasonaks on *v-, tav-, nud-* ja *tud-*kesk-
sõna ja *mata-*vorm, mis laiendavad põhilause nimisõna. Näit-
la Tiidugi talul üle jõe oli *nii meeldivalt valendav korsten*. (Kruus
S 116.) Odede Piipsonite mõlemale bokserile tõi jõuluvana *kõhu*
alt nõõbitavad purpurpunased sametpalitud. (Promet K 125.)
Hobune vaatab *uksele komberdanud ema ja hirnatab*. (Vallak VN
523.) *Vasakut kätt töölaua kohale seinä külge kinnitatud lamp*
oligi siia «Emilielt» üle toodud.. (Hint TR II 25.) *Ta tuletas*
meelde aastatevanused halvasti ütlemised, .. sügisese pori kartuli-
põlmisel, pidudele kutsumata jätmise.. (Smuul K 194.)

Sihitislike tarindite peasonana esinevad *mas-* ja *vat-* vorm ning *da-*tegevusnimi, mis laiendavad põhilause sihilist verbi. Näit. *Juba kolmandal päeval nähti teda küla vahel käimas.* (Metsanurk U 11.) *Ta kuulis vankrit kiirel sõidul lähenevat.* (Promet M 31.) *Ta käskis Paulil otsekohe kokku lüüa redeli..* (Leberecht V 113.)

Tegevusnimeliste ja kesksõnaliste tarindite funktsionaalsaks tunnuseks on see, et neid võib asendada kõrvallausega, vahel ka lauseosaga. Näit. *Isa oli neid ka ise vaatamas käinud, kord siin kandis ehitustöödel olles.* (Kruus S 110.) ~ *Isa oli neid ka ise vaatamas käinud, kui ta kord siin kandis ehitustöödel oli.* — *Maanteepaela kohal rippuv udu näis kollasena nagu tolm.* (Sirge M 129.) ~ *Udu, mis maanteepaela kohal rippus, näis kollasena nagu tolm.* — *Taavet nägi läbi pimeduse õletuld helendama lõovad.* (Rebane J 88.) ~ *Taavet nägi läbi pimeduse, et õletuli helendama löi.* — *Lõua vastu rinda surunud, pugesid poisid läbi aiaaugu koplisse.* ~ *Poisid olid lõua vastu rinda surunud ja pugesid läbi aiaaugu koplisse.*

Juba F. J. Wiedemanni keeleõpetuse «Grammatik der Estnischen Sprache» (1875) ilmunisest peale on käsitatud eesti keele süntaksis tegevusnimelisi ja kesksõnalisi tarindeid ehk konstruktioone kui kõrvallause teel lühendamise teel moodustatud sõnarühmi, kus pöörd sõna pöördelises muutes olev öeldisverb puudub. Nii toob Wiedemann lausenäiteid *vat*-tarindi kohta, kusjuures ta mär gib, et kui pealause pöörd sõnaks on mingi *verbum sentiendi* või *declarandi*, siis võib sihitislause asemel kasutada ka lauselühendit, nagu *kas sa kül'sid minu houst kuzagil hirnuvat* jt.¹

Kuigi tarind ja sellele vastav kõrvallause võivad oma sisult ühte langeda (vt. eespool toodud lausenäiteid), on siiski ekslik arvata, nagu oleksid tarindid tekkinud kõrvallause lühendamise

¹ Vgl. F. J. W i e d e m a n n, Grammatik der Estnischen Sprache. St.-Petersbourg, 1875, lk. 651.

teel. Eesti keeles leidub tarindeid kõrvuti kõrvallausetega kaugest ajast peale. Nii kohtame tarindeid õige sageli vanades regivärslistes rahvalauludes, nagu *Kuulin muida kukkuvada*.. / *Rohi noori nõrgasteleb* / *Minu kulla kurtedassa*.. (Veske ER I 7.) Tegelikult on tegevusnimelise ja kesksõnalise tarindiga laused vanemad kui põimlaused, kus kõrvallauseid esinevad.

Tegevusnimeliseks ja kesksõnaliseks tarindiks ehk konstruktsiooniks nimetatakse sellist sõnarühma, mis esineb lauses omaette lauseliikme funktsioonis ja mille moodustab selle peasõnaks olev verbi käändeline vorm ühes oma laienditega.

II. MÄÄRUSLIKUD TARINDID

- 204 Tegevusnimelised ja kesksõnalised tarindid laiendavad sageli põhilause öeldisverbi, kusjuures nad esinevad tervikuna mingi määruse funktsioonis. Selle tõttu moodustavad määruslikud tarindid kõige ulatuslikuma tarindite põhiliigi.

Määruslikud tarindid jagunevad peasõna vormi järgi

1) *des-* ja *mata-*tarindeiks: *Suitsu otsa tuld võttes viivitas ta vastusega*. (Angervaks H 67.) *Ta töötas kantseleis harukordse innuga, laskmata kõrvalistel inimestel end hetkekski häirida*;

2) *nud-* ja *tud-*tarindeiks: *Suuskadele asunud, libises Maria esimesena minema*. (A. Jakobson H 419.) *Kiri loetud, jäi Tiit tükiks ajaks liikumatult istuma*. (Raud K 56.)

1. DES- JA MATA-TARINDID

- 205 *des-* ja *mata-*tarindeis on peasõnaks verbi *des-* ja *mata-*vorm, mille juurde kuuluvad laiendid. Näit. *Õhtu saabudes jõudsin Tartusse päralt*. (Vahtra VT 61.) *Ennem võid lugeda Dostojevskit kui kois selili olles kajutilakke vahtima jääda*. (Smuul JM 24.) *Jutustasin alguses sellest, kuidas pererahvas oli ära kolinud, kaasa võttes ka kanad*. (Kruus S 149.) *Sõna lausumata istus ta viimaks tule äärde*. (Rebane J 84.) .. *omeli aga oli ta ikka ühteviisi rahulik ning kõva nagu kivi, laskmata kõrvalistel inimestel hetkeski määrgata, kui raske tal vahetevahel tõepoolest oli*. (A. Jakobson TP 341) *Advokaat Kattai tõuseb, kumardab, pisut kangelt ja lahkuh kätt andmata*. (A. Jakobson TP 186.)

des- ja *mata-*tarindiks võib verbi käändeline vorm olla vahel üksinda, kui talle järgneb kõrvallause. Näit. *Nähes, et revolutsioonilise sotsiaaldemokraatia mõju kõikjal tööraha hulgas kiiresti kasvas, võtsid föderalistid oma partei eelprogrammi üle selle*

osa VSDTP programmist.. (Moosberg, EKPA 74.) *Lahendasin ülesanded korduvalt valesti, aru saamata, miks just nii tuli kirjutada*. (Kruus S 147.)

1) *des-*tarind väljendab tegevust või olemist, mis toimub samaaegselt põhilause öeldisverbiga märgitud tegevuse või olemisega. Kui lause öeldis on olevikus, siis tähistab ka *des-*vorm olevikus toimuvat tegevust või olemist, näit. *Nõnda kiiresti-kärmesti oma mälestusi silmitsedes astub isa Angervaks kolmeastmelisele puutrepikesele*.. (A. Jakobson TK 63.) Kui aga öeldisverb on minevikus, siis märgib *des-*vorm minevikulist tegevust või olemist, nagu *Andres, painutades veidi oksa, pani sellelegi tule otsa*. (Raud J 114.)

Kui öeldisega väljendatud tegevus toimub *des-*vormiga märgitud tegevusega vahetus järgnevuses, käsitatakse neid samaaegsete tegevustena, näit. *Kaldale jõudes hakati saaki maale viima*. (Kreutzwald M 129.) Verbi *olema des-*vorm ühes *nud-*kesksõnaga väljendab tegevust, mis ajaliselt eelneb öeldisega märgitud tegevusele, nagu *Olles siis tedred Lindale lõunalihaks kätte andnud, läks tagasi kuuri ja jätkas tööd*. (Raud K 54.)

*mata-*tarind väljendab harilikult viisi, märkides millegi mittetoimumist. Näit. *Ning ootamata minult vastust, astus ta pikki ning vihaseid samme võttes oma pinki*.. (A. Jakobson TK 10.) *Kogu ülejäänud koosolekuaja istus Aime pilku paberilt tõstmata*. (Uusväli, VS III 122.)

2) *des-*tarindeid, mida tänapäeva eesti keeles leidub kaunis rohkesti, võib enamasti asendada liitlause osalausega, mõnikord ka deverbaalnoomenilise või *da-*tarindiga.²

Kõige sagedamini saab *des-*tarindit asendada ajamäärusliku või tingimusmäärusliku *kui-*kõrvallausega. Sellised põimlaused kannavad oma tähenduselt lähtelausetega. Näiteks *des-*tarindiga lauseid, mis asenduvad

a) ajamäärusliku *kui-*kõrvallausega: *Koju minnes haudus ta kurbi mõtteid*. (Luts K 34.) ~ *Kui ta koju läks, haudus ta kurbi mõtteid*. — *Olles aastail 1897—1898 Narva ajalehe «Virmaline» toimetaja, kirjutas E. Vilde rea artikleid tööliste elust*. (Moosberg, EKPA 25.) ~ *Kui E. Vilde oli aastail 1897—1898 Narva ajalehe «Virmaline» toimetaja, kirjutas ta*..;

b) tingimusmäärusliku *kui-*kõrvallausega: *Tõmmates kõik range eeskava, külma loogika ja karmi järjekindluse liistule, teeme vägivalda inimese tundeelule*. (Tuglas T I 386.) ~ *Kui kõik tõmbame range eeskava, külma loogika ja karmi järjekindluse liistule, teeme*..

² Vt. E. Uuspõld, Määrusliku *des-*, *mata-*, *nud-* (—nuna-) ja *tud-* (—tuna-) konstruktsiooni struktuur ja tähendus. — Keele modelleerimise probleemid. Tartu, 1966, lk. 171 ja 172.

Nagu eespool toodud lausenäited osutavad, on öeldisverb asendumisel ajamäärusliku kui-kõrvallausega nii pea kui kõrvallauses harilikult lihtminevikus, sest sel korral jutustatakse ju minevikus asetleidnud sündmustest. Tingimusmäärusliku kui-kõrvallausega asendatud põimlause aga on öeldis pea- ja kõrvallauses enamasti olevikus.

- des-tarindiga lauset võib asendada ka mõõndusmäärusliku *kuigi*-kõrvallausega, mis tähenduselt kattub des-tarindiga, nagu *Kuid isegi meid... kes me, kuuldes paremini kui kurt Beethoven, kuuleme ometi tuhat korda vähem — isegi meid saadavad või jälitavad muusikalised mälestused.* (Smuul JM 81.) ~ *Kuid isegi meid... kes me, kuigi kuuleme paremini kui kurt Beethoven, kuuleme ometi...*

Kui des-tarindis esineb verbivorm *arvates* ühes käändsõnaga omastavas, võib des-tarindi asendada põimlause pea-lausega ja tarindi põhilause ümber kujundada sihitislikuks et-kõrvallauseks. Selline põimlause on tähenduselt lähedane lähtelausele. Näit. *Illimari arvates pidi täna koguni pühapäev olema...* (Tuglas Vä 118.) ~ *Illimar arvas, et täna pidi koguni pühapäev olema.*

Põhilause keskel või järel asetsevat des-tarindit võib asendada kusjuures-kõrvallausega, mis tähenduselt on lähedane antud tarindile. Näit. *Ta läbis padrikuid ja lagedaid kohti, aeg-ajalt peatuses ja kuulatas.* (Roht L 18.) ~ *Ta läbis padrikuid ja lagedaid kohti, kusjuures ta aeg-ajalt peatus ja kuulatas.*

des-tarindi võib asendada ka deverbaalnoomenilise tarindiga. Näit. *Pärast koju minnes tuli Revala Riti talle vastu.* (Hint TR I 80.) ~ *Pärast kojuminekut tuli Revala Riti talle vastu.* — *Mõne tunni kuludes ilmus trepile pikkade vurrude ja kõrgete pagunitega vana kroonumees.* (Toomaspoeg V 67.) ~ *Pärast mõne tunni kulumist ilmus trepile pikkade vurrude ja kõrgete pagunitega vana kroonumees.*

Suuremat osa mata-tarindeid saab asendada viisimäärusliku ilma et-kõrvallausega, milles öeldisverb esineb tingivas kõneviisis. Need viisimääruslikud kõrvallaused kattuvad tähenduselt mata-tarindiga. Näit. *Sõitsin südaööl TU-ga Moskvast välja, laevale teatmata ja teadmata, kus laev on.* (Smuul JM 12.) ~ *Sõitsin südaööl TU-ga, Moskvast välja, ilma et oleksin laevale teatanud ja teadnud, kus laev on.*

3 Tavaliselt on des-tarindiga isikulises lauses des-vormiga märgitud tegevuse kordasaatjaks põhilause alus, s.t. põhilause ja des-tarindil on sama alus. Näit. *Lõuga sügavasti valge kaeluse sisse vajutades pani Anton müdinal minema.* (Vilde

J V 336.) *Mööda lamedat nõlvakut tulid nad üksteise järel alla, vihatitega kärmesti vehkides.* (Metsanurk VT 4)

des-tarindiga umbisikulistes lausetes aga jääb tegija nii põhilause öeldisverbi kui ka des-vormi suhtes märkimata. Näit. *Kinkides teistele, kingitakse kõigepealt enesele!* (Tuglas T VII 555.) *Lüüakse pisut liiga valjusti lärmates üksikuteisega kokku...* (A. Jakobson TP 227.)

Peale nende des-tarindiga isikuliste lausete, kus alus on öeldisverbile ja des-vormile ühine, on hulk seesuguseid lauseid, kus des-tarindiga väljendatud tegevus või olemine seostub omastavas esineva tegijamäärusega märgitud olendi, eseme või nähtusega. Näit. *Oti kõõki astudes läheb Mari tupp.* (Nurme V 39.) *Rong saabus. Veduri puhkides, rataste nagisedes, puhvrite kriuk-sudes veeres ta jaama ette.* (Sikemäe N 100.) *Õhtu kätte jõudes on süda täis valu...* (Krusten N 305.)

Eesti keeles kohtame ka selliseid des-tarindiga isikulisi lauseid, kus des-vormiga väljendatud tegevuse kordasaatjaks on mõtteline alus, mille funktsioonis esinevad põhilauses ase- ja nimisõnad alal- ja alaleütlevas, osastavas jne. Seesuguseis lauseis jäetakse ära isikuline asesõna tema. Näit. *Pärast soode ja rabade üksilduses kodu poole tulles oli tal ikka tundmus, nagu oleks ta käinud savi sõtkumas — jutuaamisega nimelt.* (Tammsaare TÕ V 65.) *Nõnda mõeldes ja uuritsedes tuli eidele õige vastumeelne imelik lugu meelde.* (Koidula T II 149.) *Koju jõudes ootas teda ees haruldane üllatus.* (Gross T 107.)

Mõnikord võivad niisugused laused tekitada arusaamatust, mispärast nende tarvitamisega oldagu ettevaatlik.

mata-tarindiga lauseis etendab olulist osa mata-vormi seos öeldisverbiga, millest ta otseselt sõltub. Näit. *Ja tõp-kis kannaga kuus korda vastu põrandat, Huberi vastuseisust välja tegemata.* (Vilde A 253.) *Muidugi, ta oli seal pool päeva olnud, mõllematagi kojutulekule.* (Tuglas Vä 36.)

4 Õigekeelsuse seisukohalt on tarvilik fikseerida üksikasjalikud reeglid koma tarvitamise kohta des- ja mata-tarindite puhul. Kaue-mat aega on olnud eesti kooligrammatikais kasutusel järgmine üldjuhis: des- ja mata-vormi abil lühendatud pikemad laused, mis esinevad pealause järel või vahel, eraldatakse komadega; lühemaid des- ja mata-vormi abil lühendatud lauseid, mis ei erine harilikust määrusest, ei eraldata komadega. Antud reegel on üldjoontes õige, ent on vaja täpsemalt ära näidata, missuguseid des- ja mata-tarindeid tuleb komadega eraldada ja milliseid mitte.

Tänapäeva kirjandusest kogutud lausenäidete põhjal selgub, et des- ja mata-tarindite eraldamisel või mitteeraldamisel komadega etendab olulist osa see, kas tarindis on des- ja mata-vorm ees- või

järelasendis. Kui *des-* ja *mata-*vorm paikneb oma laiendite ees, siis kogu konstruktsioon eraldatakse harilikult põhilausest komaga³. Näit.

a) *des-* või *mata-*tarind asetseb lause algul ja tema järelle pannakse koma: *Istudes hetke vaikselt ja tehes end mõistlikuks, alustas ta uuesti.* (Sirge M 51.) *Ootamata vastust, lahkus ta ukkena, õelana vallamajast.* (Vaher E 194.);

b) *des-* või *mata-*tarind on lause keskel ja ta pannakse komade vahele: *Meie poeg tuli tagasi, meeles pidades oma lapsekohuseid, mis ka alavääriliste vanemate vastu mitte ei kustu.* (Vilde N 109.) *Juhan, lahkujata oma karvamütsist, jäi ringi sisse.* (Krusten N 48.);

c) *des-* või *mata-*tarind seisab lause lõpul ja tema ette pannakse koma: *Koit uuele päevale vastu mind viis, / heites aknasse kullaseid kiiri.* (Smuul LP 138.) *Ta oli mitu tundi nagu joovastuses olnud, suutmata midagi peale mängu mõelda.* (Tuglas V 362.)

Küsimine: mispärast eraldatakse need tarindid, kus *des-* ja *mata-*vorm on ees asendis, põhilausest alati komaga? See on tingitud eelkõige vastavate tarindite intonatsioonist. Sellised *des-* ja *mata-*tarindid on muust lausest intonatsiooniliselt eraldatud ja nende ees ning järel tehakse lühike paus, mistõttu tulebki kirjas kasutada koma.

Järelasendis oleva peasõnaga *des* ja *mata-*tarindi korral etendab olulist osa see, kas tarind seisab lause algul või lause keskel ja lõpul. Kui seesugune *des-* ja *mata-*tarind paikneb lause algul, siis ta enamasti moodustab kõnes põhilausega intonatsioonilise terviku ja tema järel ei panda kirjas koma. Näit. *Tulist rauda külma vette kastes karastame teda.* (Semper M 148.) *Kõigest sõnelemisest hoolimata püüdis ta Tiina kätt suruda.* (Hini TR I 47.)

Kui *des-* ja *mata-*tarindid, kus peasõna on järelasendis, seisavad lause keskel või lõpul, siis

a) põhilausega mõtteliselt tihedasti seotud *des-* ja *mata-*tarindeid ei eraldata harilikult kirjavahe-märkidega. Näit. *See teine õpetaja kõneles laua taga püsti seistes võrdlemisi lühidalt lõppenud kooli-aastast..* (Kruus S 108.) *Läksin alla siis, kui nad olid kordagi tekile tõusmata juba kolmkümmend tundi töötanud.* (Smuul JM 123.) *Ja Reinul ei olnud sugugi häbi niisugust mõtet seostades ja hellitades.* (Vilde VT I 366.) «Noh?» küsis Medvedjev kellegi otsa vaatamata. (Smuul JM 123.);

³ Vt. E. Elisto, Mõni sõna koma «psühholoogiast». — «Keel ja Kirjandus» 1959, lk. 496.

b) põhilausega mõtteliselt lõdvalt seotud ning uut mõtet väljendavad *des-* ja *mata-*tarindid eraldatakse harilikult komadega mõtteselguse pärast. Näit. *Sest ma ei kahtle, et sina, minu meelevalja alt pääsedes, sedamaid politsei mulle järelle saadad.* (Vilde N 274.) *I duard, erilist tähelepanu solvavatele sõnadele pööramata, kait- ses end..* (Smuul JM 66.) *Ema talitas, pliidi juures edasi-tagasi tatsudes.* (Kruus S 88.) *Anna nuuksus edasi, mehe pilkavale küsi- musele vastamata.* (Vallak VN 223.)

2. NUD- JA TUD-TARINDID

Määruslik *nud-*tarind väljendab tegevust või olemist, mis eel- 206
neb öeldisverbiga märgitud tegevusele või olemisele. Määrus-
like *nud-*tarindite koosseisu kuuluvad *nud-*kesksõnad koos neid
laiendavate sihitiste ja määrustega ning viimaste juurde kuulu-
vate laienditega. Näit. *Põhjatuul, tõmmanud lõõtsa täis Kamt-
šatka külmust, hingab näkku, haarab kõrvadest ja nihutab kalda-
lähedasi, madalaid ja teravaid laineid aina lõunasse, aina lõu-
nasse.* (Smuul JM 59.)

Enamasti asetseb *nud-*tarind lause algul, kusjuures tema järel tehakse kõnes paus ja kirjas pannakse alati koma. Näit. *Paadist kaugemale jõudnud, läksid kõik kolm kütli igaüks ise kaarde laiali.* (Rebane J 86.) *Koputanud näpuga vana testamendi kõmisevale puukaanele, avas ta selle.* (Sinkel M 8.)

Harvemini paikneb *nud-*tarind lause keskel. Sel puhul eraldatakse ta kõnes põhilausest pausidega ja kirjas pannakse ta komade vahele. Näit. *Tiit Pärtels, ukсед uuesti hoolega lukku käänanud, järgnes neile pahuras meeleolus.* (A. Jakobson VT VIII 20.)

Lause lõpul asetseb *nud-*tarind harva. Sel korral pannakse tema ette koma, näit. *Puhata tahavad inimesed, väsinud oma tööst.* (LR 1964 7—8 23.)

Määrusliku *nud-*tarindi võib asendada

a) ajamäärusliku *kui-kõrvalla*usega: *Jäänud üksinda, tegi noormees endale ränki etteheiteid.* (Raidaru ST 51.)
~ *Kui noormees oli üksinda jäänud, tegi ta..;*

b) põhjusmäärusliku *et-kõrvalla*usega: *Elanud päevast päeva, aastast aastasse ühetoonilist elu, olid talle külla-
kutsed kolleegide poolt alati teretulnud vahelduseks..* (Semper P 110) ~ *Et ta oli elanud päevast päeva, aastast aastasse ühetoo-
nilist elu, olid talle küllakutsed..;*

c) seisundimäärusliku *kusjuures-kõrvalla*usega: *Kuid ei... ta taandus kähku, heitnud usutleva pilgu tema uljasse*

silma. (Vilde J V 537.) ~ *Kuid ei ... ta taandus kähku, kusjuures ta oli heitnud usutleva pilgu tema uljasse silma;*

d) teonimisõnalise konstruktsiooniga: *Üles oma tuppä jõudnud, suleb Paul enda järel ukse..* (A. Jakobson TP 272.) ~ *Üles oma tuppä jõudmisel suleb Paul..*

Määruslik *tud*-tarind märgib tegevust või olemist, mis eelneb öeldisverbiga väljendatud tegevusele või olemisele. Näit. *Värsked ajalehed läbi loetud, hakkas ta rongis ajaviiteks aknast välja vaatama.* (Semper P 32.)

Määrusliku *tud*-tarindi võib asendada

a) ajamäärusliku *kui*-kõrvallausega: *Võrgud sisse lastud, asuti kalamajakesse ootama.* (Vahtra VT 89.) ~ *Kui võrgud olid sisse lastud, asuti...*

b) põhjusemäärusliku *et*-kõrvallausega: *Kurja isa ähvardusest hirmutatud, hakkas tüdruk nutma.* ~ *Et tüdruk oli kurja isa ähvardusest hirmutatud, hakkas ta nutma;*

c) teonimisõnalise konstruktsiooniga: *Keskkool lõpetatud, astus ta Tartu ülikooli arstiteaduskonda.* ~ *Pärast keskkooli lõpetamist astus ta...*

Määruslikud *tud*-tarindid võivad asetseda lause algul, keskel ja lõpul. Kõige sagedamini on *tud*-konstruktsioonid lause algul. Näit. *Huuled kõvasti kokku surutud, vaatas ta teisele tükki aega otsa.* (Sirge M 69.) Lause keskel ja lõpul asetsevad *tud*-tarindid märksa harvemini. Näit. *Keset sood peatus ta, mustavaist põõsaist ümbritsetud, ja jäi kuulutama* (Metsanurk T I 51.)

Määruslikud *nud*- ja *tud*-tarindid eralduvad kõnes alati põhilausest intonatsiooniliselt ja pausidega ning *nud*-, *tud*-tarindi ja põhilause vahele pannakse kirjas koma. Näit. *Need sõnad üle huulte saanud, tekkis tal tunne, nagu oleks ta üle mingi ohtriku kuristiku astunud.* (Hint TR III 180.) *Anna, hiline ning tige, süda muude peitmisumuredga koormatud, hakkas vastu raiuma.* (Riis K 26.)

III. TÄIENDILISED TARINDID

207 Täiendilised tarindid kuuluvad nagu tavalised täiendidki nimisõna või mõne muu nimisõnalises tähenduses tarvitatud sõna juurde. Nii laiendavad lauseis *Pilvitust taevast paistev päike pani higistama* (A. Jakobson H 86.) ja *Isegi sõjas saadud arm vasakul meelekohal ei riku tema mehist ilu* (Metsanurk VT I 336.) tarindid *pilvitust taevast paistev* ja *sõjas saadud* nimisõnu *päike* ja *arm*.

Täiendilisteks tarinditeks on kesksõnad koos nende juurde kuuluvate laienditega. Tarindi peasõnaks võivad olla kõik neli kesksõna, nimelt *v*-, *tav*-, *nud*- ja *tud*-kesksõna, ning *mata*-vorm. Nad moodustavad ühes nende juurde kuuluvate laienditega grammatiliselt ja mõtteliselt tihedas seoses oleva tarindi, mis asetseb enamasti oma põhisõna ees. Näit. *Üha valjemaks muutuv vesikareluul heitis luubi kiiresti Kurgurahu otsast Urvede peale..* (Hint TR I 24.) *Nagu toobrist kallatav vihm tegi ta märjaks särgini.* (Vilde VT I 374.) *Naiste ringis mõnusat nalja visanud Jaan sunniti lauakõne jaoks vaikima.* (Vaher E 48.) *Raudteejaama ümbrusse ülesseatud õhukaitseuurtükid tulistavad vahetpidamata.* (Raamat, VR 46.) *Sõjaväest tulnud noormees oli haaratud insliktiivusest sõnadesse vormimata tegutsemisvajadusest.*

1. V- JA TAV-TARINDID

Täiendilistes *v*- ja *tav*-tarindeis on peasõnaks *v*- ja *tav*-kesksõna, mille juurde kuuluvad laiendid. Enamasti on *v*- ja *tav*-kesksõna laiendiks määrused, mis paiknevad tavaliselt oma põhisõna ees. Tänapäeva eesti kirjakeeles kohtame sageli täiendilisi *v*- ja *tav*-tarindeid, mille peasõna juurde kuuluvad *koha*-, *aja*-, *viisi*-, *seisundi*-, *suhte*-, *otstarbe*-, *teo*-, *sihitis*-, *oleku*- jt. määrused. Näit. *Siia.. ei too oma seisusest lugupidav vanaperenaine jalgagi.* (Metsanurk VT 225.) *Ninna kargas viinaks muutuva jumalavilja lõhna.* (Vaher E 338.) *Üks paremini organiseeritav kiht koolis oli spordirahvas.* (Gross T 156.)

Täiendiliste *v*-tarindite peasõna võib laiendada rohkem kui üks määrus. Näit. *Vahepeal lakkamatult edasiliikuv ajatas on meid viinud kaugele minu noorusmaa aegadest.* (Kruus S 5.) *Mari tõrjus kambriuksele piiluma kippuva pisikese tüdruku pehme käel ja suusosinaga tagasi.* (Rebane J 6.)

Täiendilise *v*-tarindi peasõna laiendab sageli osasihitis. Näit. *Johannes oli seltskonda armastav noormees.* (Krusten N 119.) *Ning ema vahetab kandekotti hoidvat kätt.* (Nurme V 14.) Täiendilises *v*-tarindis võib vahel peasõna juurde kuuluda ka sihitis ühes määrustega. Näit. *Kõigile meele järgi olla püüdev esimees muutub kõigile vastikuks.* (A. Saar I 73.)

Täiendilises *v*-tarindis võib esineda peasõnade *paistev*, *tunduv* jt. laiendina ka öeldist äide koos määrustega, nagu *Nii pea kui majade vahelt tuli nähtavale tume, öös mitmekordselt suurem paistev meri..* — *hakkas ta astuma kiiremini.* (Smuul K 32.)

Harilikult paikneb täiendiline *v*- ja *tav*-tarind nagu tavaline täiendki oma põhisõna ees, millega ta moodustab kõnes

intonatsioonilise terviku ja millest teda kirjas ei eraldata komaga. Näit. *Kahelt poolt teerajale rõhuv sünge mets harvenes.* (Metsanurk U 104.) *Aga jahvatada soovitava vilja kogus oli ülemäära soliidne.* (Vaher E 149.) Täiendiline *v-* ja *tav-*tarind võib asetseda ka oma põhisõna järel. Sel korral eraldatakse ta kõnes põhilausest pausidega ja kirjas harilikult komadega. Näit. *Lapselik muie, usu ja umbusu vahel vaakuv, valgustas vilkeks Kristjani ilmet.* (Vilde J V 510.) *Spordirahvast, paremini organiseeritavat, on isetegevusringides alati kõrgelt hinnatud.*

Täiendilisi *v-*tarindeid kohtame tänapäeva eesti kirjanduses õige sageli, *tav-*tarindid aga esinevad harvemini.

Täiendilisi *v-*tarindeid võib enamasti asendada *kes-* ja *mis-*täiendlausetega. Et *v-*tarind märgib tavaliselt tegevust, mis toimub samaaegselt põhilause tegevusega, siis asetatakse põhilause esineva oleviku puhul kõrvallause öeldisverb harilikult olevikku, lihtminevikku korral aga lihtminevikku. Nii esinevad täiendilist *v-*tarindiga lauset asendavas põimlause öeldisverbid a) olevikus: *Ja üha kergemeelsemasse naljatujju sattuv majaisa laskub nende sõnade juures kuuldava kantsatusega ühele põlvele..* (A. Jakobson TP 12.) ~ *Ja majaisa, kes üha kergemeelsemasse naljatujju satub, laskub..*; b) lihtminevikus: *Üle pea ulatuv valge jäävall kaardus Vana-Tooma ees rõngasse..* (Rebane J 50.) ~ *Valge jäävall, mis üle pea ulatus, kaardus..*

Täiendilisi *tav-*tarindeid saab enamasti asendada *mida-*täiendlausetega, mis on oma tähenduselt lähedased *tav-*tarindidele. Täiendiliste *tav-*tarindiga lausete asendamisel põimlausetega pannakse täiendlause öeldis tavaliselt samasse aega, milles on põhilause öeldis, sest mõlema verbi tegevused toimuvad samaaegselt. Näit. *A. Kallas kinnitab, et «Tabamata imes» käsitletavat ained põimuvad kõik üksteisega..* (Nagelmaa, KK 1965 153.) ~ *A. Kallas kinnitab, et ained, mida «Tabamata imes» käsitletakse, põimuvad..* — *«Kuratl» surus ta läbi hammaste selle tema poolt väga harva lausutava sõna..* (Sirge M 393.) ~ *«Kuratl» surus ta läbi hammaste sõna, mida ta väga harva lausus.* Täiendilise *tav-*konstruktsiooni asendamisel võib kasutada ka *mis-*täiendlauset, nagu *Kõigile töötajale vastu võetav otsus viiakse asutuses kohe ellu.* ~ *Otsus, mis on kõigile töötajale vastuvõetav, viiakse..*

Kui täiendilise *v-* või *tav-*tarindi põhisõna on olemas, siis ei saa tarindit asendada kõrvallausega. Nii ei saa asendamine toimuda lauseis nagu *Õpetaja Park elas turuplatsi ääres asuva kivimaja kolmandal korrusel.* (Gross T 133.) või *Homnikul oli seltsimees Neem.. nõudnud lahkuvalt siseministrilt õiste areteermiste pärast kinnipeetavate seltsimeeste vabastamist.* (Semper P

351.) Samuti pole võimalik asendada täiendilisi *v-* ja *tav-*tarindeid neis lauseis, kus juba leidub täiendlauset, näiteks lauseis *Ta tundis ennast neile lähema olevat kui poodiumi ees istuvaile suurnike poegadele, kes jõid ja praelisid.* (Semper P 236.) ja *Kõned, mis peeti, tohutu vaimustus, millega need vastu võeti, üksmeel, millega valitsusele esitatavad nõudmised heaks kiideti, kinnitasid ja süvendasid veelgi seda võimsustunnet.* (Semper P 351.)

2. NUD- JA TUD-TARINDID

Täiendilise *nud-* ja *tud-*tarindi moodustab *nud-*, *tud-*kesksõna koos oma laienditega. Näit. *Seni tuhandete üksikute niredena igritsenud rahulolematuse on markamatult ja kiiresti kasvanud..* (Semper P 348.) *Tüdrukukesest hõngus kassiga kuuritagustel ja aiaalustel kolamisest ja varblaste varitsemisest saadud rõsket mulla lõhna..* (Vaher E 104.)

Täiendilistes *nud-* ja *tud-*tarindeis võivad peasõna laiendada peaaegu kõik määrused. Näit. *Tal oli raske Pihkva piirilt tulnud külalisele mõjukat troosti leida.* (Aspe K 70.) *Ikka meenub mulle üks hiljuti nähtud pilt.* (Tuglas T I 332.) *Siis tõi Alma Priidu-tädi abil tehtud vorstid rehetoa ahjust lauale.* (Metsanurk VT I 103.)

Sihitised võivad laiendada *nud-*kesksõna, näit. *Juhttank sõidab alles tuld sülitanud kahurile otsa ja lõmastab selle.* (Vana-veski, VR 233.) On ka selliseid täiendilisi *nud-*konstruktsioone, kus peale määruste esineb laiendite hulgas sihitis, nagu *See oli maalt linna õnne otsima tulnud pagaripoiss.* (Nurme V 11.)

Täiendilised *nud-* ja *tud-*tarindid asetsevad enamasti oma põhisõna ees, moodustades põhilausega kõnes intonatsioonilise terviku. Kirjas ei panda eesasetseva täiendilise *nud-*, *tud-*tarindi ja tema põhisõna vahele komma. Näit. *Mälestus mõnikord süttib meis põlema / ammugi tuha all hõõgunud tukist.* (Lahit L 29) *Õhtul otsis ta juba nädal aega tagasi mahajäetud koopa üles..* (Rebane J 145.)

Need täiendilised *nud-* ja *tud-*tarindid, mis paiknevad oma põhisõna järel, eraldatakse aga põhilausest kõnes pausidega ja kirjas komadega. Kui täiendiline *nud-*, *tud-*tarind asetseb lause keskel, siis tehakse kõnes paus nii selle ees kui ka järel ja kirjas pannakse selline tarind tavaliselt komade vahele. Näit. *Isa Brunberg, juba maalgi nii korduvalt tööala vahetanud, proovis ka linnas esialgu seda ja teist.* (Nirk B 10.) *Ilmatsaru uus koolimaja, mõne aasta eest ehitatud, seisis endise suitsuhoone põhja peal..* (Vilde J V 380.) Kui

täiendiline *nud-* ja *tud-*konstruktsioon asetseb lause lõpul, siis tehakse kõnes tema ees paus ja kirjas asetatakse tarindi ette koma. Näit. *Minu isa oli suur jutumees, noores eas palju käinud ning raamatuid ja ajalehti lugenud.* (Vahter VT 21.) *Ta... pöördus... lepatuka poole, kust algas mõisa minev rada, nurme ja niidu piirile tallatud.* (Vilde MP 13.)

Täiendilisi *nud-*tarindeid võib asendada *kes-* ja *mis-*täiendlausetega, mis oma tähenduselt on neile lähedased. Siduvad asesõnad *kes* ja *mis* on täiendlauses aluseks. Täiendilise *nud-*tarindi asendamisel kasutatakse kõrvallause täisminevikku, kui pealauses esineb olevik, ja enneminevikku, kui pealauses on lihtminevik. Näit. *Umbsest bussist väljunud mees hingab täie rinnaga jahedat õõhku...* (Vellend R 13.) ~ *Mees, kes on umbsest bussist väljunud, hingab...* — *Vihmast mustunud ja raskeks muutunud rõivastega sõjamehed liikusid käratult ettenähtud kohtadele.* (Kapp, VR 250.) ~ *Sõjamehed liikusid käratult ettenähtud kohtadele rõivastega, mis olid vihmast mustunud ja raskeks muutunud.*

Ka täiendilisi *tud-*tarindeid saab tavaliselt asendada *kes-* ja *mis-*täiendlausetega. Näit. *Tema väikesed sõnad, kitsa käe serviti löökidest saadud, vihisevad raheteradena.* (Kool A 43.) ~ *Tema väikesed sõnad, mis on kitsa käe serviti löökidest saadud, vihisevad...* — *Voodisse naelutatud Oksis ärkas jälle toosama noorusaja ürgne tahe.* (Promet K 165.) ~ *Oksis, kes oli voodisse naelutatud, ärkas...*

Täiendilisi *tud-*tarindeid, milles esineb tegijamäärus, võib asendada

a) *kelle-* või *mille-*täiendlausega, kus öeldisverb on isikulises tegumoes, näit. *Tugevalt, karmilt, puhtalt hoidsid nad oma armastust, vanemate või saatuse poolt määratud meest.* (Smuul K 34.) ~ *...puhtalt hoidsid nad oma armastust, meest, kelle olid määranud vanemad või saatust;*

b) *kes-* ja *mis-*kõrvallausega, kus öeldisverb on umbisikulises tegumoes, nagu *...puhtalt hoidsid nad oma armastust, meest, kes oli vanemate või saatuse poolt määratud.*

Täiendilisi *nud-* ja *tud-*konstruktsipone ei saa asendada täiendlausega, kui nende põhisõna on omastavas, näit. *Kuulas täpselt mõõdetud sammude kindlat rütmi, imetles siledate ning pingule kistud mundrite laiimatut jassongi.* (Riis K 22.)

3. MATA-TARINDID

Täiendilise *mata-*tarindi peasõna laiendavad enamasti määrused. Näit. *Kuigi kirjanik püüab... registreerida teadlikule ja mõtestatud elule ärkamata moonakapaaride omavahelisi ja vastastikuseid sõimlemisi ja nääklemisi; mõistame ometi, et sageli läbi tõuseb tühja asja pärast, nirin-nurin nälja pärast.* (Siimisker T 51.) *Just, nende algul avanemata tagamaade ulatuses ja ilmes ongi vist luule ühiskondlik funktsioon.* (Smuul K 55.)

Täiendiline *mata-*tarind, mis paikneb tavaliselt oma põhisõna ees, moodustab põhilausega intonatsioonilise terviku ja teda ei eraldata kirjas muust lausest komaga. Näit. *Kõik Kõlmad, nii kõvad kui nad ka õppimises polnud, kadusid vallakooli läbi käimata tööpoistena suurtaludesse.* (Sirge M 104.) Mõnikord asetseb täiendiline *mata-*tarind oma põhisõna järel ja ta eraldatakse kõnes pausidega ja kirjas komadega, näit. *Vili, osalt rõukudesse pandud, osalt koristamata, jäi põldudele.* (Krusten PM 71.)

Täiendilist *mata-*tarindit võib asendada *mis-*täiendlausega, mis oma tähenduselt on sellega kattuv, nagu *Kuid juubilar ise ei saanud seda ausalt kättevõidetud tunnustust enam mitte päris rikkumata rõõmuga nautida.* (Siimisker T 187.) ~ *Kuid juubilar, ei saanud seda... enam mitte nautida rõõmuga, mis oli päris rikkumata.*

IV. SIHITISLIKUD TARINDID

Sihitislike tarindite peasõnaks on sihilist öeldisverbi laiendav *vat-* või *mas-*vorm või *da-*tegevusnimi. Sihitislikus tarindis sooritab *vat-* ja *mas-*vormiga või *da-*tegevusnimega valendatud tegevust sihtisega või sihtismäärusega margitud olend, ese või nahtus. Näit. *Ja siis just nägigi Illimar tahvetit tulevat ning oma esimesi eksisõite tegevat.* (Taglas Vä 303) *Ohtupäikese kiirtes leidis Teder vana aedniku hoolikalt kastmas oma juurvilja-peenraid.* (Sirge L 165.) *Mõnes kohas lubati tal siiski jalgu puhata ja soojendada...* (Metsanurk U 11.)

Sihitislik *vat-*, *mas-* või *da-*tarind moodustab tihedasti üttekuuluva terviku, mis tarindiväliselt laiendab sihilist öeldisverbi. Ta moodustab intonatsioonilise terviku põhilausega, millest teda ei eraldata kirjas komaga. Peale sihitise võivad sihtislikus tarindis esineda määrused koos oma laienditega. Näit. *Ta kuulis vankrit kiirel sõidul lähenevat...* (Promet M 31.)

Näen Bornhöhet veel õhtust võtmas ta pisukeses poissmehekor-
teris kuskil töörahva linnajaos. (Vilde AK 208.) Sa lased teda
nagu lille palava käes närbuda. (Kitzberg VT I 202.)

Harilikult laiendavad *vat-* ja *mas-*tarindid selliseid sihilisi
pöördõnu, nagu arvama, kuulma, märkama, nägema, tead-
ma, tundma, vaitma, ütleva, s. o. verba sentiendi et dicendi. Näit.
Ta arvas selle jälgi võivat lugeda Linda näostki. (Tooming L
380.) Ning korraga näen aknast sisse vahtimas tohutult tühja
silmitut lummutist. (Männik Ü 312.) Nad öeldi olevat peeni ini-
mes! (Krusten PM 8.)

Märkus. Sihitlikest *vat-* ja *mas-*vormidest tuleb lahutada aluselisi *vat-*
ja *mas-*vorme, mis laiendavad pöördõnade näma, paistma ja tunduma
iskalise tegumoe mauteid, samuti verbivorme kuulukse, näkuse. Selliseid *vat-*
ja *mas-*vorme peetakse teomäärusteks. Nende juurde võib kuuluda ka
laiendeid. Näit. Üksluine maastik näib lgavesti vältavat. (Eessaare J 219)
Kolhoosi esimene lubadusest tundus vähe olevat (A Saar I 84) Korvidest ei
paistnud nagunii keegi välja tegevat. (Hint TR I 23)

Sihitilikud *da-*tarindid laiendavad öeldisverbe käskima,
laskma, lubama jts. Näit. Mõned käskisid jalga põhjapoolse
katuse sambla sees hautada.. (Mändmets T II 457.) «Noh!»
kamandas ta ja laskis neid endale näkku hingata. (Promet K 36.)
Lapsed seisid neil karjas ümber, sest.. lubati ka nagamannidel
mänguosavust proovida. (Promet K 63.)

Tavaliselt paiknevad sihitilikud *vat-*, *mas-* ja *da-*tarindid
öeldisverbi järel, enamasti lause lõpul. Näit. Ühel varahom-
mikul nähti teda turul liikuvat ja turulistega juttu otsivat. (Val-
lak VN 424.) Jälle maanteele jõudes nagid nad all karjatare
juures inimesi peatult jooksmas. (Tuglas Vä 87) Ellu laskis
kleidil järsult langeda.. (Valton L 180.)

Öeldisverb võib aga asetseda kas üksinda või ühes alusega
ka *vat-*, *mas-* ja *da-*tarindi keskel ja mõnikord järel. Näit.
Juhanit arvati väljas olevat. (Vellend R 241.) Ka sellest arvas
Helene aru saavat.. (Tammsaare TÕ V 262.) .. küllap teda igal
pool parem minemas kui tulemas nähti. (Kitzberg VT I 181.)

Sihitilikke tarindeid võib asendada *et-sihitislause-*
tega, mis oma tähenduselt nendega kattuvad. Näit. Siis nägi ta
kahte sanitari sisse astuvat. (Krusten PM 36.) ~ Siis nägi ta,
et kaks sanitari sisse astusid. — .. seal ei olnud näha isegi ühtki
rohuliblet kasvamas. (Kippel M 70.) ~ Seal ei olnud näha, et
isegi ükski rohulible oleks kasvanud. — Jüri.. käskis pojal
hobuse saani ette panna.. (Kreutzwald J 362) ~ Jüri käskis,
et poeg paneks hobuse saani ette.

Oma struktuurilt on *vat-*, *mas-* ja *da-*tarindiga laused üsna
keerulised, mille tõttu nende lauseliikmete määramisel võib tek-
kida raskusi. Sihitiliku *vat-*tarindiga lause Jüri ei leid-

nud härjatallis midagi kiita olevat (Krusten N 62.) süntaktilisel
analüüsimisel tuleb eelkõige leida põhilause Jüri ei leidnud ja
tarind härjatallis midagi kiita olevat. Alles siis määrame 1) põhi-
lause liikmed: Jüri — täisalus, ei leidnud — öeldis, ja 2) *vat-*
tarindi liikmed: härjatallis — kohamäärus, midagi — osasihitis
(laiendab öeldisverbi ei leidnud), kiita — öeldistäide, olevat —
teomäärus (on seotud nii öeldisverbiga ei leidnud kui ka sihiti-
sega midagi). Nii näeme, et tarindi liikmed seisavad omavahel
tihedas seoses, aga nad on seotud ka põhilause öeldisverbiga,
mille juurde kuuluvad nii *vat-*vorm kui ka sihitis midagi.

*mas-*tarindiga lauses Vello oli oma õuest näinud paat-
rit sammumas ja külarahvast teda kāraga vahtimas (Meisanurk
Ü 105) on 1) põhilause liikmed: Vello — täisalus, oli näinud —
öeldis, oma — täiend, õuest — kohamäärus, ja 2) *mas-*tarindi
liikmed: paatrit, külarahvast — osasihitised (laiendavad öeldis-
verbi oli näinud), sammumas, vahtimas — teomäärused (on seo-
tud öeldisverbiga oli näinud ja sihitistega paatrit, külarahvast),
teda — osasihitis, kāraga — viisimäärus.

*da-*tarindiga lauses Omad lapsed ei luba vanakesel
ühtki päeva puhata on 1) põhilause liikmed: Omad — täiend,
lapsed — täisalus, ei luba — öeldis ja 2) *da-*tarindi liikmed:
vanakesel — sihitismäärus (laiendab öeldisverbi ei luba), ühtki
täiend, päeva — ajamäärus, puhata — sihitis (on seotud öel-
disverbiga ei luba ja sihitismäärusega vanakesel).

212

nuna- ja tuna-tarindi peasõnaks on nuna- või tuna-vorm, mis koos oma laiendi(te)ga seostub põhilause öeldisverbiga. Neid tarindeid kasutatakse olekumääruse tähenduses ja funktsioonis.

Määruslikud nuna-tarindid moodustavad harilikult ühes põhilausega intonatsioonilise terviku ja neid ei eraldata seepärast kirjas muust lausest komaga. nuna-tarindeid esineb eesti keeles võrdlemisi harva. Näit. *Algaja lõbutõdruku... aimus, et veel on säilinud häbelikkust, tegigi haiget, pani unistama ja vihkama paksu ärijuhti, kes pillerkaarist väsinuna tukkus, kustunud sigurijupp suunurgas.* (Gross K 66.)

nuna-tarindeid võib asendada

a) ajamäärusliku *kui-kõrvallausega*: .. *sellest kinnitust saanuna paneb Indrek noorusliku ägedusega kirja oma vastse tõe jumalast.* (Siimisker T 167.) ~ *Kui Indrek on sellest kinnitust saanud, paneb ta noorusliku ägedusega kirja...*

b) teonimisõnalise tarindiga: *Kuid Mauruse koolis on ka usuõpetajaid, kes uute aegade lävele jõudnutena justnagu oleksid iseendaga riidu sattunud.* (Siimisker T 166.) ~ *Kuid Mauruse koolis on ka usuõpetajaid, kes uute aegade lävele jõudmisel justnagu oleksid iseendaga riidu sattunud.*

Rohkem leidub tänapäeva kirjakeeles määruslikke tuna-tarindeid. Kui tuna-tarindis paikneb peasõna tarindi lõpul, siis moodustab ta kõnes põhilausega intonatsioonilise terviku ja teda ei eraldata kirjas muust lausest komaga. Näit. *Sootuks mõjusam on süütult süüdistatuna sirge seljaga kõndida ülekohtuste hukkamõistjate pilkude all.* (Gross K 184.) *Hillar tundis end alaliselt valvatuna ja varitsetuna.* (Vilde J V 541.)

Kui aga tuna-tarindis paikneb peasõna tarindi algul, siis eraldub tuna-tarind enamasti kõnes põhilausest intonatsiooniliselt ning päusidega ja ta pannakse kirjas komade vahele. Näit. *Paul oli tähelepanelikult jälginud igat lauset, kaasahaaratuna kõne loogilisest arengust.* (Semper P 315.) Üksikjuhtudel aga moodustab peasõnaga algav tuna-tarind oma põhilausega kõnes intonatsioonilise terviku ja teda ei eraldata muust lausest komaga, nagu *Kujutlesin meie maad asustatuna ainult peadest.* (Unt E 12.)

tuna-tarindeid võib asendada

a) põhjusemäärusliku *et-kõrvallausega*: *Niiske ülikond oli heintele visatuna kortsud sisse võtnud.* (Gross K 184.) ~ *Et niiske ülikond oli heintele visatud, oli ta kortsud sisse võtnud.*

b) *kui-ga* algava tingimuslausega: .. *Maamuna nagu teisedki planeedid ja tähed on igaviku seisukohalt võetuna ainult lained suures aja ja ruumi rullumises.* (Hint TR III 166.) ~ *Maamuna nagu teisedki planeedid ja tähed on, kui neid igaviku seisukohalt võtta, ainult lained.*

- 213 Absoluuttarindiks ehk absoluutkonstruktsiooniks (*nominativus absolutus*) nimetatakse sellist tarindit, mille ühe komponendina esineb nimisõna nimetavas (*nominativus absolutus*) ja teiseks komponendiks on nimisõna mingis obliikvakäändes, nimisõna koos kaassõnaga, omadussõna nimetavas, määrsõna või verbi *mas*-vorm. Absoluuttarindi komponentidel võib olla laiendeid. Absoluuttarindid ühes oma laienditega eraldatakse muust lausest kõnes pausi(de)ga ja kirjas komade(de)ga. Näit. *Tema järel, salk sassis juukseid silmadel, tuli Teele.* (Luts K 154.) *Illimar vaatas, silmad imestusest suured.* (Tuglas Vä 275.) *Hall vares kuhjalava puul / vaid vaagub, pugu vastu tuult.* (Alle VT 123.) *Tuli, koputas mu ukse pääle / kerjusnaine, süles väike laps.* (Sütiste, EL II 132.) *Ta ootab vastust, silmad küsivalt klissis.* (A. Jakobson TP 23.) *Jaan Narmas läks, katlake näpu otsas, aeglaselt ja mõttikult astudes rannaparki.* (Sirge K 32.) *Jämedal palgil istus naine, selg väljapoole.* (Kibuvits E 78.) *Illimar seisis pargimüüri taga, süda hirmust puperdamas.* (Tuglas Vä 360.)

Üksteise kõrval võib paikneda kaks või enam absoluuttarindit, mis eraldatakse üksteisest kõnes pausiga ja kirjas komaga. Näit. *Mehed läksid heinamaale, näod pilves, silmad kurjad.* (Smuul K 41.) *Seal ta seisis, väike tüsedavõitu poisikene, tõmmud juuksed sassis, särginatuke põlvini, jalad pisut mustad.* (Tuglas Vä 17.)

Absoluutkonstruktsioone kasutatakse harilikult teo- ja seisundimääruslikus tähenduses. Nad väljendavad põhilause tegevusega samaaegselt toimuvat tegevust või olemist ja märgivad, millises seisundis toimub põhilause tegevus või olemine. Näit. *Keldri lähedal seisis paar plaanvankrit, kärbeste käes trampivail hobustel, kaeratorbikud peas.* (Tuglas Vä 32.) *Kruubi peremees kuulas, suu ammuli.* (Tuglas T I 257.)

Absoluutkonstruktsioonid võivad olla ka täiendilised, kui nad laiendavad põhilause nimisõna, mille järel nad asetsevad. Näit. *Esimene, keda nägin, oli vanas tuntud jopis Eduard, nina kõver, silmad põlemas, läkiläki kuklas.* (Smuul JM 52.)

Absoluutkonstruktsioone võib asendada *ja*-osalauselega, mis neile on oma tähenduselt lähedased,⁴ nagu .. *perenaised tulevad turult, rasked korvid käe otsas.* (A. Jakobson TP 171.) ~ *Perenaised tulevad turult ja rasked korvid on neil käe otsas.*

⁴ Vt. E. Uuspõld, op. cit., lk. 23

- 214 Ühepealiikmeliseks nimetatakse seesugust laiendamata või laiendatud lihtlauset, kus esineb ainult üks lause pealiikmetest. Vastavalt sellele, kas ühepealiikmelises lauses on alus või öeldis, jagunevad asjaomased laused kahte liiki: ühepealiikmelised alusega laused ja ühepealiikmelised öeldisega laused.

I. ÜHEPEALIHKMELINE ALUSEGA LAUSE

- 215 Lauseks saavad teatavasti olla ainult need keelekonstruktsioonid, millel on predikaatus (vt. § 14). Predikaatsuse kandjaks on harilikult öeldis, kusjuures alusega lauses on alusel alati seos öeldisega. Tekib küsimus, milles avaldub aluse predikaatne seos ühepealiikmelises alusega lauses. Seesuguseid ilma öeldiseta lauseid eesti keeles on peetud üldiselt elliptilisteks ehk väljajätelisteks.¹ Tegelikult pole antud juhul tegemist lauseliikmete väljajätmisega, vaid lause sellisena ongi süntaktiliseks tervikuks.² Lause ehitus oleneb eelkõige väljendatu sisust, kuid kaasa räägib ka lause ümbrus, sest lause kuulub ju harilikult ühe osana suurema süntaktilise üksuse koosseisu. Vaatleme näiteks järgmist dialoogi: «Kes küll ometi oskas selle sõlme lahti harutada?» — «Mina ise.» Vastuslause «Mina ise» kujutab endast antud juhul otsustuse mina ise oskasin selle sõlme lahti harutada normikohast keelelist väljendust. Informatsioon, mida kannab lause «Mina ise», täieneb selle informatsiooni arvel, mis sisaldub asjaomase lause ümbruses — küsimuslauses! Ühepealiikmelises lauses võibki alus seostuda predikaatselt lause ümb-

¹ Vt. näit. A. Kask, E. Koff, K. Kure, G. Laugaste, M. Teder, J. Valgma Eesti keele grammatika IX klassile Tallinn, 1952, lk. 70–71; N. Remme, E. Riikola, J. Valgma, Eesti keele grammatika IX–XI klassile Tallinn, 1964, lk. 69.

² Vrd. Грамматика русского языка. Том II. Синтаксис. Часть вторая — Академия наук СССР Институт языкознания. Москва, 1954, lk. 88–122, Современный русский язык. Синтаксис. Под редакцией Е. М. Галкиной-Федорук. Москва, 1957, lk. 321–328, Mūsdienu latviešu literāras valodas grammatika II. Sintakse. — LPSR Zinātnu Akadēmija Valodas un literāras institūts Rīga, 1962, lk. 478–502.

ruses oleva elemendiga (sõna, kujutluse või mõistega).³ Vastavalt asjaomase seose iseloomule võib vaadelda ühepealiikmelise alusega lause kahte järgmist alaliiki: kontekstilise seosega ja situatsioonilise seosega ühepealiikmelist alusega lauset.

Kontekstilise seosega ühepealiikmeline alusega lause on seesugune, kus alusel on predikaatne seos kontekstis esineva sõnaga. Näiteks vahetult teineteisele järgnevates lausetes *Naersid lapsed. Ja vanadki* on kontekstiline predikaatne seos sõnade *naersid* ja *vanadki* vahel. Aluseks võib seejuures olla nii nimi-, arv- kui asesõna ja harvemini ka omadussõna. Enamasti on predikaatne kontekstiline seos grammatiline. Sellist esinemust näeme näiteks järgmistes lausetes: «Ma ei jõua lõunale, juh-lus midagi.» — «Ebameeldivat?» (Kibuvits E 94.) «Valgust on tarvis.» — «Valgust?» (Männik Ü 84.) «Uhesõnaga, on tal mõni poiss?» — «On küll. Miks siis tema ilma peaks olema?» *Aarne sündis end ükskõikseks.* «Või nii... Kes?» (Unt H 26.) *...sest teravamgi kirves leiab kord kivi. Isegi kivikirves.* (J. Saar V 81.) *Räästast alla kukub tilk. Teine, kolmas veel!* (Sang V 70.) «Eks need siin siis ole?» — «Need siin?» (Vilde R 77.) *Aga mul pole ju kedagi teist, kes mind armastaks. Mitte ainult!* (Tammsaare TÕ IV 264.) *Kumb neist oli olulisem minu esimestes elamustes, neist säilinud poolteadlikes mälestustes? Aken või uks?* (Kruus S 17.)

Alati ei ole predikaatne kontekstiline seos grammatiline. Näiteks dialoogis «Kas sina teed seda?» — «Ei, hoopis koolilapsed» ei ühildu omavahel predikaatselt seotud sõnad *teed* ja *koolilapsed*. Seos mainitud sõnade vahel on puhtmõtteline. Predikaatset kontekstilis-mõttelist seost kohtab peaaesjalikult küsimustes ja vastustes, kuid ka monoloogis. Näit. «Mõtlen, et kui hakkaks õige kolhoosi...» — «Sina?» (Sirge K 295.) «Sina... sina lasksid!» — «Kes?» (A. Jakobson VT IX 272.) «Kas professor pole sinna kulset saanud?» — «Ei. Aga teie?» (Semper P 229.) «Kas see lõsi on, et sa Oro Kadrit oled kosimas käinud?» — «Mina, Oro Kadrit?» (Liiv T 63.) «Kes kutsus?» — «Seal need kaks preiliti!» (Vilde R 109.) «Mõnikord tahaksin uskuda seda Leini ja lombak-Riita jumalat,» sõnas Lembi süüdlaselt. «Sina ka?» (Metsanurk Ü 132.) *Jah, aastad on lennanud ja meie oleme vanemaks jäänud. Sina küll vähem...* (Tooming KA 24.) «Ma olen seda talle mitu korda ütelnud,» vastas Karin. «Noh, ja tema?» (Tammsaare TÕ IV 57.)

³ И. П. Распопов, К вопросу о предикативности. — «Вопросы языкознания» 1958, lk. 76; Н. В. Таврош, Номинативные предложения в современном белорусском литературном языке. Минск, 1969, lk. 4 jj.

Situatsioonilise seosega ühepealiikmeline alusega lause on säärane, kus alusel on predikaatne seos mitte kontekstis esineva sõnaga, vaid mingi muu elemendiga (mõistega, kujutlusega) lause ümbruses. Situatsiooniline seos on selliste lausete puhul lause aluse ja olemasolu mõiste (või kujutluse) vahel. Seega lause *Karm, raske sõjaaeg* tähendab seda, et 'oli ~ on karm, raske sõjaaeg'. Lauses väljendub alusega tähistatud nähtuse olemasolu. Aluseks on, nagu harilikult, käändsõna nimetavas, harvemini osastavas. Seejuures võivad need laused olla laiendamata, esinedes üksnes alussõnana. Näit. *Õõ. Silmapäär kokku end nihutab, / käegakatsutav praegu on ta.* (Smuul, EL II 484.) *Tulin linnast. Lumesadu. / Tööd ei leidnud kusaqilt.* (Liiv, EL I 258.) *Hommik. Päike. Ja meri/ õõtsus kui roheline sapp.* (Sütiste T I 443.) *Ma peatun akna ees ja vaatan välja. Kesköö.* (Tuglas T II 145.) Enamikul juhtudel esinevad seesugused laused laiendatud kujul, olles väljendatud alusrühmana. Näit. *Karm ja raske sõjaaeg.* (Kesamaa M 18.) *Kevadsuvised ööd, ilusad ja soojad.* (A. Jakobson T 35.) *Hilissügisene halb-halb ilm.* (Vilde J V 273.) *Mitte ühtki küla.* (Laht SV 9.) *Ei ainsatki hinge ega häält.* (Promet, Parve KM 16.)

Vaatlusalused laused on eriti sagedad jutustavas proosas, kus nad annavad väljendatule suurema ekspressiivsuse.

II. ÜHEPEALIIKMELINE ÕELDISEGA LAUSE

- 216 Vastavalt öeldise vormile võib ühepealiikmelise⁹ öeldisega laused liigitada isikulisteks ja ümbisikulisteks.

1. VORMILT ISIKULINE LAUSE

- 217 Lausete hulgas, kus alus puudub ja öeldis on isikulises tegu-moes, võib tähele panna kahesuguseid lauseid: lauseid, mis on sisult isikulised, ja lauseid, mis isikulisele verbivormile vaatamata on oma tähenduselt ümbisikulised.

a. Sisult isikuline lause

- 218 Siia kuuluvad seesugused ühepealiikmelised laused, kus alus puudub, kuid pöörsõna vormist (pöördelõpust või tunnusest) on isik määratav. Nendes lausetes kannab öeldis ka aluse funk-

siooni. Esimene pöördvorm osutab mõtte väljendajale ainsuses (*teen, tuleksin*) või mitmuses (*laulame, mingem*). Teine pöördvorm viitab sellele, kelle poole pöördutakse (näit. ainsuses *ütled, jookse*, mitmuses *mängite, teeksite, hüpake*). Kolmas pöördvorm näitab olendit, eset või nähtust, kes või mis on tegevuse teostajaks või seisundis olijaks, kui see esineb lause aluse funktsioonis (näit. ainsuses *hüüab, teab*, mitmuses *tulevad, arvavad*). Nii väljendab ühepealiikmelise lause öeldis järgmistes lausetes

ainsuse 1. isikut: *Märkasin seda kohe Tallinna jõudes..* (Tuglas T 12.) *Kõmbin mõõda tuisanud teed lõuna poole.* (Eesaare J 183.);

ainsuse 2. isikut: *Maid hakkad üle võtma — kommunist oled, vaat mis jutt see on.* (Krusten P 83.) *Püüa end rahustada, Leol* (Vilde N 71.);

ainsuse 3. isikut: *Lubas meid välja visata, jah, ja maja maha lõhkuda..* (Roht K 123.) *Surub vahel põidlad pihkudesse ja ajab jälle sirgu.* (Veetamm O 134.);

mitmuse 1. isikut: *Tihti istume sel pingil tundide kaupa.* (Luts VT 21.) *Pärast, kui rikkad oleme, leiame ehk veel parema.* (Vilde N 73.); *Hakakem astumal*

mitmuse 2. isikut: *Nõnda võtate oma kosilased vastu.* (Vilde J V 36.) *Tahtsite ju ka laksali minna.* (Vilde N 10.) *Ärge hirmutage mind!* (Tooming L 259.);

mitmuse 3. isikut: *Luristavad edasi, veel valjemalt, veel ulakamalt!* (Veetamm O 152.) *Vaatavad ja tulevad edaspidi töölegi.* (Koql A 157.)

Siinjuures näeme, et enamasti võib lauses öeldisele ilma tähendust muutmata lisada vastava isikulise asesõna, nagu *Märkasin seda ~ Ma märkasin seda. Lubas välja visata, ~ Ta lubas välja visata. Istume pingil ~ Me istume pingil* jne. Käs-kiva kõneviisi mitmuse 1. pöördelõpust aga ei saagi vastavat asesõna tarvitada, näit. *Elagem hästi!* (Leberecht V 25.)

Ühepealiikmeliste isikuliste lausete puhul tuleb eraldi tähelepanu osutada öeldistäitega lausetele. Öeldistäite koos öeldisega kuulub harilikult eelnevas kontekstis sisalduva alussõna või situatsioonilise esineva mõiste juurde, olles sellega vastavalt kontekstiliselt või situatsiooniliselt seostatud. Predikaatverb võib olla seejuures nii 1., 2. kui 3. isikus.

Kontekstiliselt seostub kõnealune öeldis ja öeldistäite ühend eelmise lause alusega näiteks järgmises dialoogis: «*Kes sa mul õige oled?*» — «*Olen harilik inimene.*» Öeldis koos öeldistäitega *olen inimene* kuulub eelmise lause alussõna sa juurde. Näiteid: «*Mis teeb preili Agnes?*» — «*On kooliõpetajanna.*» (Luts J I 127.) «*Aga mis kerad need niisugused on? Ikka miinid!*» — «*No-nonoo! Las jõuame lähemale, küllap siis*

näeme. Võib-olla on hoopis mingid suured puuviljad.» (Männik U 54.)

Situatsioonilise seosega on tegemist järgmises tekstis: Ma ei teadnud aimatagi kõigist neist sündmustest. Aga polegi oluline. Õeldis koos õeldistäitega polegi oluline seostub oletatavasti eelnevast kontekstist ilmneva teadmise mõistega. Näit. «Kes kõneleb?» küsis Siimon. «Pole tähtis!» (A. Jakobson VT IX 38.) «Sa küsid, kust ma selle raha sain. Ära küsi. Pole sinu asi.» (Vilde KR 310.)

b. Sisult umbisikuline lause

- 219 Sõltuvalt sellest, kas sisult umbisikulise lause pealiige väljendub isikulise tegumoe ainsuse 2. isiku, ainsuse 3. isiku või tegevusnime vormis, jagunevad need laused kolme vastavasse liiki.

Isikulise tegumoe ainsuse 2. isik õeldisena

- 220 Siia kuuluvate lausete õeldis ei kanna aluse funktsiooni, kuigi õeldise vorm seda lubaks eeldada. Tegevust mõeldakse siin umbisikulisena. Näiteks vanasõnas *Kuidas külvad, nõnda lõikad* ei ole otseselt pöördutud kaasvestleja poole, vaid selle tähenduseks on 'kuidas külvatakse, nõnda lõigatakse'. Jälgides vahetult teineteisele järgnevat lauseid *Jah, nii see sulasepõli on. Päevast-päeva aina rühi ja rassi*, näeme, et kuigi vormi järgi võiks viimast lauset isikuliseks pidada, on see oma tähenduselt identne lausega *Päevast-päeva peab aina rühkima ja rassima*. Õeldis on neil puhkudel kas kindlas või käskivas kõneviisis. Viimasel puhul väljendab õeldis konstateeringut, nõuannet või soovi üldises mõttes, mitte kaasvestlejale suunatuna. Näit. *Aga lähed küsima kas või tühist laagrit — pole.* (Vaidlo K 21.) *Vaesele anna enne maad, kus vilja kasvatada, siis alles paku talle sordivilja või tõuhobust.* (Roht V 149.) *Hullemat aga ei olegi kui see meie elu: aastast-aastaselt künni ja külvu, rühi ja rabele, oota aga taevast leiget tihmatilgakest, pelga rahet ja kardu kõvemat tuult.* (Kibuvits E 200.)

Sagedasti kohtab seda tüüpi lauseid kõnekäändudes, eriti seoses verbidega *mine ma* (*mine tea, mine katsu, mine tee kindlaks*), *küsi ma* (*küsi hullu, küsi seda, küsi taga*), *näe ma* (*näe imet*), *vaata ma* (*vaata imet, vaata hullu*), *võta ma* (*võta kinni, võta näpust*), *kae ma* (*kae imet*) jms. Näit. *Mine katsu rahval sulgeda suud ja keelata keelt!* (Kaalep A 16.) *Mine võta kinni see õige ots.* (Luts K 119.) «*Seff, miks nad kaklevad?*» küsis Nardini, kes oli poliitikaga vähe kursis. «*Küsi lolle!*» (Vaida V 31.) *Hakkasin otsima, otsima, aga võta näpust!* (Vilde KS 261.)

Laialt on levinud kõnealune keelepruuk vanasõnades. Näit. *Ära kiida talve enne niguapäeva* (VEV 41.) *Kuidas lükkad, nõnda läheb.* (VEV 75.) *Mida rohkem teed, seda rohkem tahtakse.* (VEV 103.) *Võta vanainimese õpetust, aga ära söö vanainimese südant.* (VEV 204.) *Head naabrit armasta, paha naabrit kannata.* (VEV 243.)

Isikulise tegumoe ainsuse 3. isik õeldisena

Siia kuuluvate lausete õeldiseks on seesugused ühepöördelised verbid ja väljendid, mis ei ole seotud «inimliku» isiku-tegija tähendusega ja milledest tegelikult keelepruugis kasutatakse asjaomase tähenduse edasiandmiseks ainult ainsuse 3. pööret⁴. Näiteks verbide *koitma* ja *pöörutama* pöördvormidest on eesti keeleuususes üksnes 3. isiku vormid (*koidab, pööratab*). Lauses *Tal läheb suurepäraselt* on õeldisverbi pööretest praktiliselt kasutusel ainult ainsuse 3. pööre. Oma semantikalt on kõnealuste lausete õeldis piiratud. See võib tähistada loodusnähtusi, väliskeskkonnas toimuvaid protsesse, elusolendi füsioloogilisi või psüühilisi nähtusi, olendi, eseme või nähtuse olukorda, selle kujunemist või muutumist, piisavust või ajalist kestust, lubatavust, võimalikkust, vajalikkust, soovitatavust või kohustuslikkust. Mõnikord võib asjaomane pöördvorm olla *da*-tegevusnime tähendusfunktsioonis.

Siia kuulub ka pöördõeldisega *olema* või *hakkama* abil väljendatud õeldis, mis, seostudes õeldistäitega, annab koos viimasega edasi eespool nimetatud tähendusi, nagu loodusnähtusi (*on vihma*), elusolendi psüühilisi või füsioloogilisi nähtusi (*on, ~ hakkab õudne, on ~ hakkab kuum*) jne. Sagedasti kohtab neis lausetes loogilist alust, mille esinemisvormiks on alalütlev käänne (*mul on hea, lapsel on igav*). Tihti on õeldise ja õeldistäitega väljendatu seotud määrusliku momendiga, nagu kohaga (*toas on külmavõitu*), ajaga (*lookord oli ~ hakkas õudne küll*), viisiga (*niimoodi on õige*), seisundiga (*magades oli ~ hakkas jahe*) jms.

Vaatleme kõnealuseid tähendusrühmi lähemalt.

Meteoroloogilisi loodusnähtusi või väliskeskkonnas toimuvaid protsesse antakse ühepealiikmelistes lausetes edasi seesuguste pöördõeldisega nagu *jahe-nema, kahutama, kõrvetama, külmetama, läbi leotama, muristama, olema, puhuma, sadama, sulatama, tibama, tibutama, tuiskama, udutama, undama, valama, virvendama, valgutama* jt. või pöörd-

⁴ Vt. J. Peegel, Aäremärkusi pöörete kasutamisest. — «Keel ja Kirjandus» 1958, lk. 489.

sõnaühenditega nagu *jahenema* või *soojenema hakkama*, *sajule* või *vihmale keerama*, *millegi järele lõhnama*, *uduseks* või *vihmaseks minema*, *külmemaks* või *soojemaks muutuma*, *tuult pöörama*, *uduseks tõmbama* jt. Õeldis võib seejuures olla kas laiendamata või laiendatud. Näit. *Jaheneb. Udutas. Sajab. Öösel oli juba kõvasti kahutanud*.. (Kibuvits E 128.) *Kaua tekil olla ei saa — leotab läbi* (Smuul J 17.) *Müristab juba mitmendat päeva. Mägede vahel on täiesti tuuletu*.. (Semper M 329.) *Uksed ajab hange*. (Smuul J 140.) *Teisel hommikul võttis tuule nordosti*.. (Rebane J 17.) *Põldude kohal virvendas*. (Rannet T 279.) *Muudkui valab ja valab*. (Tuglas V 161.) *Kuid siis pööras äkki tuule vesikaarde*.. (Tammsaare TÕ V 56.) *..õhtu poole teeb ehk head peegeltuulki*. (Sergo M 47.)

Ajaperioodidega seoses olevaid loodusnähtusi märkivaid ühepealukmelisi lauseid väljendatakse enamasti seesuguste sõnade või sõnaühenditega nagu *hämarduma*, *pimenema*, *pimedaks kiskuma*, *koitma*, *valgenema* jt. Näit. *Pimeneb. Juba koitis. Päris ruttu kisub pimedaks* (Väli R 62.) *Ja kohe läheb pimedaks*.. (Semper M 323.) *Oli juba üle poole öö*. (Metsanurk Ü 60.) *Nelja-viie tunni pärast on pime*. (Männik Ü 42.)

Elusolendi füsioloogilisi nähtusi väljendavates umbisikuliselt mõtestatud lausetes esinevad sellised pöörd sõnad ja pöörd sõnaühendid nagu *südamele ajama*, *pähe hakkama*, *iiveldama*, *kohisema* (kõrvus), *hinge matma*, *värisema panema*, *peksma*, *pöörutama*, *iiveldust tekitama*, *tuikama*, *valutama*, *virvendama*, *olema ~ hakkama soe ~ külm ~ vilu ~ jahe* jms. Näit. *Väljas ajab ju lausa värinad peale*. (Tigane S 5.) *Pähe hakkab slin*. (Metsanurk Ü 82.) *Kui Mõtusel halvemaks läks, püüdis ta sellele mitte mõelda*. (Leberecht S 383.) *Indrekul lõi silmade ees kõik mustaks*. (Tammsaare TÕ I 392.) *Meelekohtades peksis*... (Sergo M 581.) *..pööratab südame all*. (Tuglas T I 274.) *Villemi meelekohtades tuikas*. (Tooming KA 72.) *..siit, siit valutab!* (Särgava P 159.) *Silme ees virvendas*. (Lintrop, KS 472.) *Silmad võttis kohe kirjuks ja kõrvad kumisema*. (Kibuvits E 325.) *Mul oli külm*.

Elusolendi psüühilisi nähtusi märkivad õeldisverbid esinevad näiteks järgmistes lausetes: *Ja sul nii väga põleb selle valge asja järele nüüd?* (Tammsaare TÕ IV 111.) *Sündimisest peale tõmbas saha poole*. (Kibuvits E 136.) *Hinge võtab kinni, kui mõelda*. (Sikemäe K 211.) *Südame võtab kohe soojaks*.. (A. Jakobson TS 47.) *Ka minul on igav*. (Luts J I 40.)

Elusolendi tunnetust tähistavad verbidega *näima*, *olema*, *paistma*, *tunduma* edasiantud õeldised. Hinnangut tunnetusele väljendab verb *meeldima*. Näiteid: *Näis esiti nõnda*. (Metsanurk P 36.) *Kuidas laevas meeldib?* (Smuul JM

89.) *Mulle tundus küll nii. Pärastpoole paistis nõnda jah. Küllap nii oli õige*. (J. Saar V 48.)

Umbisikuliselt mõtestatud õeldis, mis märgib kas olendi, eseme või nähtuse olukorda (*olema kellegagi* või *millegagi*), olukorra esinemist või tegevuse toimumist (*olema* tavaks, pruugiks, heaks tooniks jne., *tulema* kõne alla, jutuks, ette jne., *sündima* jms.), olukorra kujunemist või muutumist (*jääma* nukraks, vaikseks jne., *minema* madinaks, mürgliks, trambiks jne.) või hinnangut olukorrale ja tegevusele (*minema*, *vedama*), väljendub isikulise tegumoe 3. isikus. Näit. *Noh, kuidas on telefonidega?* (Angervaks, Lg 1963 978.) *Tuli lihtsalt jutuks*. (Kuusberg, Lg 1963 1166.) *Nõnda sündis*. (Koidula T I 133.) *Võivuks jäi taas vaikseks*.. (Beckman K 119.) *Ja läheb trambiks lahti*. (Smuul JM 35.) *«Kuidas läheb?» küsis Meeta. «Läheb kah,» vastas sepp leebelt*. (Krusten R 24.) *Tõepoolest, vahel inimesel ei vea*. (Sikemäe K 108.)

Asjaomane õeldis võib märkida piisavust (millestki või kellestki *aitama*, *jätkuma*, *piisama*, küllalt või villand *olema* jms.). Näit. *Aitab norutamisest!* (J. Saar V 50.) *..kuivadele hagudele jätkub aga põuasel suvel ainsast südamest*.. (Ilint TR I 308.) *Sellest oli küll*. (Luts K 28.) *Talle oli küllalt ainult meeleolust*. (Tuglas T II 251.) *Mulle piisaks ainuüksi teist*. (Kuusberg, Lg 1963 1172.)

Umbisikulise sisuga õeldis isikulise tegumoe 3. isikus võib tähistada ajalist kestust, mis väljendub sõnaühendiga *aega võtma* või pöörd sõnaga *minema*. Näit. *Kaua tal läheb!* (Gross T 87.) *Võtab õige tüki aega, enne kui raud läheb punaseks*. (Kesamaa M 87.)

Tohtimist, võimist, võimalikkust või vajalikkust väljendavat õeldist kohtab kõnealuses funktsioonis sagedasti. Näit. *Teisiti ei saa*... (Metsanurk Ü 26.) *Praegu jah ilma lehmata läbi ei saa*... (Sikemäe K 209.) *Aga mul pole vaja!* (Vilde J V 285.) *Kas nii võis?*

Väga sageli seostuvad võimalikkust, lubatavust või vajalikkust väljendavad ühepealukmelise lause õeldisverbid *võima*, *saama*, *tohtima*, *jõudma*, *andma* ainsuse 3. isikus *da*-tegevusnimega laiendiga. Näit. *Ometi ei võinud lasta paadil järvele triivida*. (Raidaru P 65.) *Saaks ehk süüagi!* (Metsanurk Ü 38.) *Vette minna ei tohtinud mingi hinna eest*. (Kuusberg M 91.) *Jõuab ehk päeva südames korra koduski ära käia*... (Sergo P 71.) *Seda annab mäletada*. (Sikemäe K 211.)

Soovitavust, sobimist märkivad ühepealukmelise lause õeldisverbid *kõlbama*, *maksma*, *pruukima*, *sobima*, *sündima*, *tarvitsema*, *tasuma*, *väärima* seostuvad samuti *da*-tegevus-

nimelise laiendiga. Näit. *Mis selle tühja asja pärast maksab sõnu kulutada...* (Mändmets T I 280.) *Ega ometi riisuda kõlba!* (Metsanurk U 34.) *Aga siiski on meil vahvad näärid — rahu-pühadeks neid nimetada väärib!* (Laht S 106.) *Sul ei pruugiks ta sõnu südamesse võtta. Kas sobib siis alatasa vaielda? Vaevalt sünnib tal minna kohtusse kaitsjaks.*

Kohustuslikkust väljendavateks ühepealiikmelise lause öeldisverbideks on *tulema* ja *pidama*. Pöörd sõna *tulema* laiendiks on *da-tegevusnimeline* määrus. Näit. *Siis tuleb tal lendama jäädagi.* (Kibuvits E 157.) *Aga eks tule siis öösel tõusta ja ahju puid peale visata.* (Sergo M 100.) *Kõik andmed tuli kohapeal koguda.* (Vahe E 136.) *Ning mul ei tulnud oma tookordset teguviisi kunagi hiljem kahetseda või häbeneda.* (A. Saar I 196.) Pöörd sõna *pidama* laiendiks on *ma-tegevusnimeline* määrus. Näit. *Oma tööd peab armastama.* (Sikemäe K 211.) *Eks siis pea minemal* (Metsanurk U 61.) *Surmast ei pea rääkima.* (Tammsaare TÕ IV 319.) *Peaks vaatama vist endale mõne koristajakoha.* (Kesamaa M 66.)

Põhjustamist märgivad ühepealiikmelise lause öeldisverbid *võtma*, *panema*, *sundima* ja *ajama* ainsuse 3. isikus, kui nad seostuvad *ma-tegevusnimelise* määrusega. Näit. *Praegu võtab veel keha võbisema.* (Mändmets T I 278.) *Seisma ei pane planeetil* (Laht L 26.) *Sunnib võib-olla kahtlema. Ajab tõesti naerma.*

Viimati käsitletud rühmadele on semantiliselt lähedased seesugused öeldised, kus isikulise tegumoe 3. isikus väljenduv verbivorm esineb kas *da-tegevusnime* tähenduses (näit. kõnek. *kas hakkab 'hakata' nüüd loogu võtma?*) või ühendi *võib ~ saab ~ tuleks ~ on + da-tegevusnimi* tähendusfunktsioonis (näit. *töökusega jõuab 'võib jõuda' elus kaugele*). Näit. *«Ei tea, kas võtab nüüd käsile vankriredeleid või?» — «Jah,» ütles Maasi, kuid siis, vaadates Meetale, kohmas kiiresti ja kuidagi hooletult: «Või ega mina seda enam tea — meil on ju nüüd uus juhataja.»* (Krusten R 19.) *Tormates ei pääse sisse.* (Tuglas T II 142.) *Käsuga mõtteid ei peleta.* (Rannet N 110.) *Sahvrisse pääseb kojast.* (Tooming KA 30.) *Kui on kuiv aeg, siis teenib selle tööga hästi...* (Mändmets T I 383.) *Siin, jaama ümbruses, näeb õhtuti suuri lambakarju.* (Smuul J 273.)

Vahetevahel võib kõnekäändudes kohata tingiva kõneviisi 3. isikus esinevat öeldist umbisikulises tähenduses. Näit. *Võtaks seda elu!* (Pau P 9.) *Oh, annaks ometi vihma! Laseks mõne päevagi loogu võtta!*

da-tegevusnimi öeldisena

Umbisikuliselt mõtestatud ühepealiikmelise lause öeldis võib 222 esineda *da-tegevusnime* vormis. Näit. *Kas täna varem koju minna? Ennemini küll veidike kannatada.*

Käsitletava lausetüübi funktsiooniks võib olla küsimuse esitamine, mis ilmneb kõnes vastavast intonatsioonist ja kirjas lause lõpul olevast küsimärgist. Näiteks tõstatab lause *Visata see kiri ära?* küsimuse kirja äraviskamisest. Harilikult on selliste lausete algul mingi küsiv sõna, nagu *kas*, *kui*, *kuhu*, *mis*, *mida*, *milleks*, *keda* jms. Näit. *Kas Olimeelt nii valges mööda minna?* (Vilde J V 501.) *Aga milleks siis end tühja vaevata?* (Tammsaare TÕ IV 305.) *Mis sul närveerida?* (Sergo, Lg 1963 1026.) *Mida siin veel annetada?* (Sirge K 15.) *Noh, keda siis veel nimetada?* (Krusten R 18.) *Uus korter otsida?* (Vahe K 137.)

Kõnealust lausetüüpi rakendatakse ka siis, kui valitakse kahe tegevuse vahel. Sel puhul sisaldab lause kaks, enamasti *da-tegevusnimega* väljendatud võimalust, mis omavahel ühendatakse sidesõnaga *või*. Näit. *Kas istuda pargipingil või minna jalutama maanteele?* (Sikemäe N 118.) *Kas minna sisse või mitte?* (Kesamaa M 66.) *Sõita või mitte sõita?* (Sirge, KS 362.) *Kas teha lahti või mitte teha?* (Liiv VJ 87.)

Küsimuse esitamine koos otsustamisega esineb tihtipeale konstruktsioonis *kui + da-tegevusnimi ... siis + da-tegevusnimi*. Näit. *Kui minna, siis minna...* (Tammsaare TÕ IV 342.) *Kui juba ütelda, siis ütelda kõik. Kui sellest üldse rääkida, siis rääkida ainult kõige üldisemalt.*

Otsusele jõudmist väljendatakse vastavas ühepealiikmelises lauses koos sõnadega *parem*, *pigemini*, *ennemini* jms. Näit. *Ei, parem juba minna kuhugi vabrikusse või tööstusreservi.* (V. Saar L 7.) *Pigemini hüpata kuskil madalamas kohas vallilt alla kui jääda selle poisi pikku.* (Braks P 98.) *Ennemini juba aurik kohe randa ajada.* Mõnikord tähistatakse otsustamist lausega, kus öeldis seostub sõnaga *las* ja loogiline alus on alalütlevas käändes, näit. *Las tal siis olla sellega.* (Mäik KM 52.)

Hüümärgiga lõppev lause, kus öeldis esineb *da-tegevusnimes*, võib väljendada käsku või keeldu. Näiteid: *Keelata tuumarelv!* (Beckman S 50.) *Tähtpäevaks vastuvaidlematult täita!* (Sirge A 104.) *Mitte meelt heita!* (Pino, ST 23.) *Mitte lootust kaotada ja astuda valesammul!* (Roht U 178.)

2. VORMILT UMBISIKULINE LAUSE

223 Umbisikulises tegumoes öeldisega laused moodustavad ühepealiikmeliste umbisikuliste lausete põhigrupi. Eesti keele umbisikuline tegumood eeldab seda, et tegija või olija on faktiliselt olemas, kuid see pole harilikult kõnelejale teada. Esemel või nähtusega, stiihilise tegevuse või olukorraga seoses olevate verbide puhul puudub tegija. Järelikult ei saa kõneleja väljendada, et ta ei tea tegijat, kuna seda sellisena üldse ei ole. Seega ei saa kõnealustest verbidest kasutada impersonaali vorme.³ Muudest verbidest on umbisikulise tegumoe vormid öeldisena eesti keeleuueses tarvitusel. Seejuures võib öeldiseks olla umbisikulise tegumoe mis tahes kõneviisi iga ajavorm nii jaatavas kui eitavas kõnes. Näit.

a) kindla kõneviisi olevik: *Mis lõbu niisugusest filosooflast tuntakse?* (Vahter K 138.) *Ei, metsi mööda enam ei minda.* (Metsanurk U 36.);

b) kindla kõneviisi lihtminevik: *Vanasti peeti rootslasi üldiselt sõjakaks rahvaks.* (Beekman S 24.) *Ei mulle kõigest sellest räägitud.* (Sikemäe K 93.);

c) kindla kõneviisi täisminevik: *Jah, just nõnda ongi kirjutatud.* (A. Jakobson TS 16.) *Neis ei ole kunsti taga aetud...* (Laht S 3.);

d) kindla kõneviisi enneminevik: *Kui palju rõõmsaid hommikuid oli siin veedetud!* (Gross M 333.) *Juba mitu nädalat polnud maad nähtud.* (Sergo M 298.);

e) tingiva kõneviisi olevik: *Palu, et pill välja toodaks...* ja selle peal meile üks lugu mängitaks! (Kreutzwald EJ 168.) ...vaata aga ette, et su oma hambaid kurku ei löodaks, ribisid ei murtaks. (TT 1933, 33.);

f) tingiva kõneviisi täisminevik: *Nagu vähe oleks kirikuid muuseumiks muudetud.* (Tooming L 180.) *Seal oleks loodud isegi küstja suu pihta.*

g) käskiva kõneviisi olevik: *Võetagu öödest lisa.* (Vilde N 22.) *Ärgu sellepärast küll tüli tehtagu!* (Raud S 303.);

h) käskiva kõneviisi täisminevik: *Sellele olgu pühendatud kõik meie pingutused!* (Rummo T 300.) *Ärgu olgu lubatud lastel sõiduteel mängida!*

i) kaudse kõneviisi olevik: *Seda räägitavat külas kah!* (Vilde J V 454.) *Poisile ei ömmeldavat uut ülikonda.*

j) kaudse kõneviisi täisminevik: *Nii olevat tehtud ka ministeeriumis.* (Sirge M 215.) *Kõiki märkusi ei olevat arvestatud.*

³ Vt. J. Peegel, Ääremärkusi pöörete kasutamisel. — «Keel ja Kirjandus» 1958, lk 489

PEALIHKMETA LAUSE

Pealiikmeta lause on niisugune lause, kus pole alust ega 224 öeldist.

Lause üheks oluliseks tunnuseks on predikaatsus (vt. § 14). Pealiikmeta lauses ei ole aga ühelgi sõnal predikaatset seost. Tekib küsimus, kas pealiikmeta lause üldse ongi lause. Arvestades asjaolu, et lause sisu keeleline vorm muutub lause ümbrusest olenevalt, ei ole oluline, et predikaatsus, samuti nagu modaalsuski, oleks sõnaliselt väljendatud. Lause kui lingvistilise vormi sõltumatuse tunnuseks on iseloomulik lõpetatud intonatsioon.¹ Viimane, peegeldades lõpetatud psüühilist akti, sisaldab predikaatsust ja modaalsust.² Eeltoodust järeldub, et pealiikmeta laused kuuluvad lause kategooria alla.

Pealiikmeta lauseid eesti keeles on üldiselt peetud elliptilisteks e. väljajäätelisteks lauseteks. Et nentida aga ühe või teise lauseliikme ärajätmist, selleks on vaja juurde mõelda puuduvad lauseliikmed, mis annavad lausele n.-ö. standardse struktuuri. Kuid seega vaadeldakse tegelike lausete asemel hoopis meelevaldselt kujundatud lauseid. Pealegi ei kujuta pealiikmeta laused endast seesuguseid lauseid, kust üks või teine lauseliige oleks välja jäetud, vaid laused sellistena ongi süntaktilised tervikud. Nagu teada, määrab lause struktuuri eelkõige väljendatu sisu, kuid kaasa räägivad veel mitmed muud tegurid. Näiteks dialoogi vasturepliigis arvestatakse ka kaasvestleja teadmisi, vestlejate vastastikuseid suhteid ja teisi momente. Vaadeldes dialoogi «Kas sina mul käisid?» — «Ikka mererannas!» võib tallele panna küsimuslausest imnevat asjaolu, et küsijale on teada vastaja käimise fakt. Teada ei ole ainult käimise koht. Vastuslauses on kasutatud just seesuguseid sõnu, mis lisavad kõnealusesse teemasse uut. Seega kujutab endast vastuslause *Ikka mererannas* loogikalise otsustuse *Mina käisin ikka mererannas* normiparast keeklist väljendust, mis on kõnealust olukorda arvestades edasi antud ainult kahe sõna abil. Nagu eelnevast

¹ Ch. F. Hockett, A Course in Modern Linguistics New York, 1963, lk. 199.

² Vt. В. Виноградов, Основные вопросы синтаксиса предложения. — Академия Наук СССР, Вопросы грамматического строя. Москва, 1955, lk. 401.

nähtub, täieneb informatsioon, mida kannab üks lausekonstruktsioon, antud konstruktsiooni ümbruses sisalduva informatsiooni arvel. On ilmne, et erineva konstruktsiooniga laused on mõtte erineva väljendamisega resultaadid, mitte aga lause standardse struktuuri muutmise resultaadid.³ Mõnikord kujutab pealiikmeta lause endast mõttelist osa eelnevast või järgnevast lausest, olles sellest punkti või mõne muu lauset lõpetava kirjavahemärgiga eraldatud suurema ekspressiivsuse või tähendusliku erivärvundi saavutamiseks. Võrreldes omavahel lihtlauseid *Meenutame sageli oma vaikse loomuga nõudlikku matemaatikaõpetajat austuse ja armastusega* ja lihtlauseid koos sellele järgneva pealiikmeta lausega *Meenutame sageli oma vaikse loomuga nõudlikku matemaatikaõpetajat. Austuse ja armastusega*, näeme erinevusi esiteks selles, et viimase konstruktsiooni pealiikmeta lausel on suurem ekspressiivsus kui vastaval lauseosal esimeses lihtlausest. Teiseks väljendub pealiikmeta lausega konstruktsioonis mõte, et me meenutame oma matemaatikaõpetajat alati austuse ja armastusega, kuna vastavast lihtlausest ilmneb üksnes see, et me sageli meenutame teda austuse ja armastusega.

Et pealiikmeta lauses pole alust ega öeldist, siis ei saa sellise lause tuumaks olla pealiige. Tekib küsimus, mis moodustab pealiikmeta lause keskuse. Selleks keskuseks on keskne liige, mille ümber koonduvad pealiikmeta lause teised liikmed. Igas pealiikmeta lauses on alati vähemalt üks keskne liige, mis on seotud selle lause ümbruses (kontekstis või situatsioonis) oleva elemendiga (sõna, mõiste või kujutlusega). Näiteks tekstis *Mõttesin sageli oma vanaisale. Suure ning sügava lugupidamisega* on pealiikmeta lauseks *Suure ning sügava lugupidamisega*. See koosneb kesksest liikmest *lugupidamisega*, selle juurde kuuluvatest täienditest *suure* ja *sügava* ning sidendist *ning*. Keskne liige *lugupidamisega* seostub kontekstis esineva sõnaga *mõttesin*. Harvemini kohtub pealiikmeta lauses kahte või rohkematki keskset liiget. Näiteks tekstis *«Luba mulle midagi lugemiseks!» — «Populaarteaduslikku või ilukirjanduslikku?»* koosneb pealiikmeta lause *Populaarteaduslikku või ilukirjanduslikku* kahest kesksest liikmest (*populaarteaduslikku*, *ilukirjanduslikku*), mis on omavahel seotud rinnastava sidesõnaga *või* ja kuuluvad mõlemad eelnevas lauses esineva sõna *midagi* juurde. Tekstis *Hakka aga kõmpima! Poodi, vallamajja, postkontorisse* koosneb pealiikmeta lause kolmest kesksest liikmest *poodi*, *vallamajja*, *postkontorisse*, mis kõik kuuluvad eelmises lauses esineva sõna *kõmpima* juurde.

³ Vt. Л. Цеплитис, Бессоставные конструкции в современном латышском литературном языке. Рига, 1963, lk. 8.

Pealiikmeta lause võib olla laiendamata või laiendatud. Laiendamata lauses on ainult keskne liige (resp. kesksed liikmed). Näiteks tekstis *Peab veel töötama. Kuni hilisööni* on laiendamata pealiikmeta lauseks eessõnast *kuni* ja täistähenduslikust nimisõnast *hilisööni* koosnev ühend. Tekstis *«Mida sa siis soovid?» — «Elada, töötada»* on laiendamata pealiikmeta lauseks kesketest liikmetest *elada* ja *töötada* koosnev lause. Näiteid laiendamata pealiikmeta lausete kohta kirjakeelest: *«Mis õnnetus? Kellele?»* (Vilde J V 424.) *Kes viis? Mispärast?* (Sirge K 178.) *Kus oleme seda varem näinud? Kus?* (Promet, Parve KM 58.)

Laiendatud pealiikmeta lauses on peale keskse liikme (resp. kesksete liikmete) veel teisi sõnu. Näiteks tekstis *«Kellele see au ja hülgus siis määratud on?» — «Meie kallile ja kaunile sünnipäevalapsele»* esinev pealiikmeta lause sisaldab peale keskse liikme *sünnipäevalapsele* veel teisi sõnu (*meie*, *kallile*, ja *kaunile*). Asjaomased sõnad võivad olla vastavas lauses

1) öeldist, näiteks. Näit. *Ma tahan olla kannatlik. Ja olla hea;*

2) sihitiseks. Näit. *Mis sa's tahad? Lehmi lugeda?* (Tooming KA 30.);

3) määruseks. Näit. *Kuid eemale matsist ning tema jumalast!* (Tuglas T II 16.) *Kord ma nägin, kuidas ta teda peksis. Jõhkvalt nagu hullumeelne.* (A. Jakobson T 59);

4) täiendiks. Näit. *«Kus lapsed on?» hüüdis ta. «Oma toas.»* (Tooming KA 108.) *«Millest sa seda järeldad?» — «Uldisest olukorrast.»* (Beekman, Lg 1963 1074.);

5) lauselaiendiks. Näit. *Sattusime Ainoga hoogu ja vastrasime kuni kella üheni või isegi kauemini. Muidugi kauemini.* (Kuusberg, Lg 1963 996.) *Pikne lõi sissel Vist Peedol või Mällol?* (J. Saar V 11.);

6) sidendiks. Näit. *Kaks vaenlast külgi külje kõrval. Ja mispärast?* (Mändmets T I 287) *Käin ringi, mõtlen, tunnen kirjutama peaks. Kuid mida?* (Sõelsepp A 34.);

7) hüüundiks. Näit. *Oh seda elu ja inimesi küll!* (Kibuvits E 208.) *Häid maipühi, jah!* (A. Jakobson TS 86.);

8) ütteks. Näit. *Mis pops see olekski, kes ei tahaks pere-meheks saada! Selgel Ikka peremeheks, Pajul* (Sirge K 95.) *Vanglasse? Ei, Reet.* (Kuusberg, Lg 1963, 993.)

Siinjuures näeme, et öeldistaitena, sihitisena, määrusena, täiendina, lauselaiendina, sidendina ja enamik hüüundina esinevaid sõnu laiendavad pealiikmeta lause keskset liiget. Keskse liikme laiendiks ei saa pidada üttena ja mõnikord ka hüüundina (vt. 7. punkti viimast näitelause!) esinevaid sõnu.

Pealiikmeta lause keskne liige, nagu öeldud, seostub alati antud lause ümbruses (kontekstis või situatsioonis) oleva elemendiga. Kontekstilise seosega pealiikmeta lauses seostub keskne liige kontekstis esineva sõnaga. Näiteks tekstis *Nad võtsid üksteise järel sõna. Tõe jaluleseadmiseks* seostub pealiikmeta lause *Tõe jaluleseadmiseks* keskne liige *jaluleseadmiseks* eelmises lauses esineva ühendverbiga sõna *võtma*. Seejuures võib kontekstiline seos olla kas grammatiline või mõtteline.

Kontekstilis-grammatiline seos esineb neil juhtudel, kui on tegemist kas kongruentsi või reksiooniga. Näiteks tekstis *Ja siis ulatas laps emale lille. Toredasti lõhnava* ühildub pealiikmeta lause *Toredasti lõhnava* keskne liige *lõhnava* eelnevas kontekstis esineva sõnaga *lille*. Tekstis *Ma seisin sealsamas ja mõtlesin oma isa palavikus hõõguvatele silmadele. Ja tädi jutule* on sõltuvus pealiikmeta lause *Ja tädi jutule* keskse liikme *jutule* ja eelnevas kontekstis esineva sõna *mõtlesin* vahel.

Kontekstilis-mõttelise seose puhul pole tegemist ei kongruentsi ega reksiooniga. Kõnealust seost võib tähele panna näiteks tekstis *Kunagi on see pilt mulle tõepoolest ette juhtunud. Vist küll väga ammu*. Pealiikmeta lause *Vist küll väga ammu* keskne liige *ammu*, mis täpsustab määrsõna *kunagi*, seostub küll eelnevas kontekstis esineva öeldisverbiga *on ette juhtunud*, kuid siin puudub nii sõltuvus kui ühildumine.

Situatsioonilise seosega pealiikmeta lause keskne liige ei seostu kontekstis esineva sõnaga, vaid mingi muu elemendiga (mõiste, kujutlusega) lause ümbruses. Näiteks järgmises tekstis *Süda kirurgi sõrmede all tuksatas ja peatus. «Ägrupi verd!»* on viimane lause pealiikmeta lauseks. Selle keskseks liikmeks on sõna *verd*, mis ei seostu ühegi sõnaga kontekstis, vaid situatsioonis esineva elemendiga (oletatavasti andmise, toomise vms. mõiste või kujutlusega).

Pealiikmeta lause keskne liige, mis seostub kontekstis või situatsioonis esineva elemendiga (sõna, mõiste, kujutlusega), kannab selle elemendi suhtes teatud lauseliikme funktsiooni. Näiteks tekstis *Hüüdis appi kole kõvasti. Oma head sõpra* on pealiikmeta lause *Oma head sõpra* kesksel liikmel *sõpra* sihitise funktsioon eelnevas kontekstis esineva sõna *hüüdis* suhtes. Tekstis *Rindele minnes marssisid nad mitusada kilomeetrit maha. Lumes, tuisus, pakases* on pealiikmeta lauseks *Lumes, tuisus, pakases*. See koosneb kolmest rinnastavalt seotud kesksest liikmest, mis kõik kannavad eelnevas tekstis esinenud öeldisverbi *marssisid maha* suhtes määruse funktsiooni. Tekstis *Seljas oli tal hinnaline kleit. Vabalt voltidesse langeva seelikuosaga* on viimane lause pealiikmeta lauseks, mille keskne liige *seelikuosaga* on eelneva lause aluse *kleit* suhtes täiendi osas. Tekstis

Ma nõrken janust. Kas või tilgakenegi vett! on pealiikmeta lause *Kas või tilgakenegi vett* kesksel liikmel *tilgakenegi* sihitise funktsioon situatsioonis esineva andmise, toomise vms. mõistega. Keskne liige võib lause ümbruses oleva elemendi suhtes olla mitte üksnes lause kõrvalliikme, vaid ka ütte, lauselaiendi, hüüundi või sidendi osas. Vastavalt keskse liikme antud funktsioonile jaotuvad pealiikmeta laused kaheksasse rühma.

Enne, kui asuda neid rühmi lähemalt vaatlema, tuleb tähelepanu juhtida järgmisele asjaolule: esineb ka mitme seose tüübiga pealiikmeta lauseid. Näiteks pannes tähele teksti *Ja siis hakkas ta laulma. Hällilaulu oma kilava kukehäälega*, näeme pealiikmeta lauses kaheksa seost: objektilist seost sõna *hallilaulu* ja kontekstis esineva sõna *laulma* vahel ning adverbiaalset seost sõnade *kukehäälega* ja *laulma* vahel. Kaheksa (adverbiaalne ja atribuudiline) seos esineb järgmises tekstis: *Minu loomingut ju ei trükita. Ilmusid ainult mõned üksikud jutukesed. Looma-ainelised, tutvuse tõttu*. Pealiikmeta lause keskne liige *tutvuse tõttu* seostub eelmise lause öeldisega *ilmusid* adverbiaalselt, teine keskne liigne *looma-ainelised* aga eelmise lause alusega *jutukesed* atribuudiliselt. Situatsioonilise seosega pealiikmeta lauses *Tuki, karjal* on keskne liige *Tuki* ütte funktsioonis, kuna keskne liige *karja* seostub *karja* minemise mõiste või kujutlusega adverbiaalselt. Kolme erinevat seost pealiikmeta lauses täheldame järgmises tekstis: *«Kui sa poleks mu ema tütar, siis saadaksin jalamaid su mättasse» — «Tohoh, mind mättassel»*. Pealiikmeta lause *Tohoh, mind mättassel* koosneb kolmest kesksest liikmest, millest esimene (*tohoh*) kannab lause ümbruse suhtes hüüundi, teine (*mind*) sihitise ja kolmas (*mättasse*) määruse funktsiooni.

I. PEALIIKMETA LAUSE KESKSE LIIKMEGA ÖELDISTÄITE FUNKTSIOONIS

Pealiikmeta lause keskse liikmega öeldistäite funktsioonis on tihedalt seotud kontekstiga. Sellepärast tuleb nimetatud lausete analüüsimisel tingimata arvestada lause ümbrust. Näiteks järgnevas monoloogis *Kes ma olen? — Nõukogude kodanik* kujutab viimases lauses sõna *kodanik* endast pealiikmeta lause keskset liiget, mis kannab predikatiivset funktsiooni eelmises lauses oleva öeldise *olen* suhtes. Kui konteksti mitte arvestada, siis pole võimalik vahet teha ühepealiikmeliste alusega lausete ja pealiikmeta lausete vahel, kus keskne liige on öeldistäite funktsioonis. Üks ja sama sõna ühes ja samas lauses võib kontekstist olenevalt olla üks kord aluseks, teine kord pealiikmeta lause kesk-

seks liikmeks öeldistäite funktsioonis. Näiteks järgmises dialoogis «Kes seda ütles?» — «Nõukogude kodanik» on sõna kodanik aluseks kui eelmise lause öeldisega ütles seostuv tegija funktsioonis esinev sõna. Pealiikmeta lause keskne liige öeldistäite funktsioonis võib aga seostuda mitte ainult eelnevas kontekstis esineva sõnaga, vaid ka mõne muu elemendiga (mõiste või kujutlusega) lause ümbruses, situatsioonis. Nimetatud seose iseloomule vastavalt võib jaotada kõnealused laused kontekstilise seosega ja situatsioonilise seosega lauseteks.

Kontekstilise seosega pealiikmeta laused keskse liikmega öeldistäite funktsioonis on niisugused, kus kesksel liikmel on eelnevas kontekstis esineva predikaatverbi suhtes öeldistäite funktsioon. Keskne liige allub sel puhul kongruentsi reeglile. Näit. *Oled õige Liide või? Või Maali?* (Kibuvits E 174.) «Minu arvates see on lumepõlves hõlpsam kui vankriga.» — «Ikka hõlpsam»... (Krusten R 24.) *Kes see oli?* — «Kentuki Lõvi.» (Luts K 10.) ...aga igal juhul oli see esimehest hoolimatu. Ja ka halastamatu. (Tooming L 9.)

Situatsioonilise seosega pealiikmeta laused keskse liikmega öeldistäite funktsioonis on seesugused, kus keskne liige ei kuulu eelnevas kontekstis esineva sõna juurde, vaid seostub mingi muu elemendiga (mõiste või kujutlusega) lause ümbruses. Kontekstilise seose puudumine annab võimaluse selliseid lauseid mõnevõrra subjektiivselt tõlgendada, mille tõttu nende analüüs osutub teatud määral tinglikuks. Näiteks dialoogis «Ma õpin arstiks.» — «Hea!» kuulub öeldistäite funktsioonis esinev sõna Hea usutavasti olemise mõiste juurde. Näit. *Katuseharjal olid sariad väljas, õuevärav sagaralt ripakile vajunud. Otse õudne.* (Mändmets T I 340.) *Selgel Täpselt kell neli otsad lahtil* (Sergo M 372.) *Muldugi taipas Villem ptsekohe, millele onupoeg nagu muuseas ja kogemata sihtis. Naeruväärnel* (Tooming KA 139.) «Ma näen teda aga esimest korda nõnda.» — «Väga õige.» (Vilde J V 373.) *Hull! Tänavalt Inimesed vaatavad...* (Smuul JM 66.)

II. PEALIIKMETA LAUSE KESKSE LIIKMEGA SIHITISE FUNKTSIOONIS

- 226 Siia kuuluvad pealiikmeta laused, mille keskne liige väljendab lause ümbruses (kontekstis või situatsioonis) esineva tegevuse objekti. Vastavates kontekstilise seosega lausetes on pealiikmeta lause kesksel liikmel sihitise funktsioon eelnevas kontekstis esinenud sõna suhtes. Näit. *Sa mõtled meie praegust maareformi?»* — «Nimelt, seda jah.» (Sirge K 89.) «Mis

sa ütled... et tüdruk saab selle eest raha?» — «Kus siis muudul Puhast rahat!» (Kibuvits E 217.)

Situatsioonilise seosega antud tüüpi lausetes kannab keskne liige sihitise funktsiooni situatsioonis esineva elemendi suhtes. Näit. «Mis seal siis pidi olema?» — «Noh, sa ei kõnele ju sõnagi.» — «Sind oma pärimisega.» (Mändmets T I 284.) «Aga sina, kohalik abivõim, mis asju sa siin ajad?» — «Viljal!» (Vahter E 154.)

Pealiikmeta lausetel keskse liikmega sihitise osas on mitmesuguseid erinevaid tähendusfunktsioone. Vastavalt sellele, mis suguse ülesande ja eesmärgiga neid lauseid suhtlemisel kasutatakse, väljendavad need paljusid erinevaid tähendusi ning tähendusnüansse. Kõnealuste lausete peamiseks tähendusfunktsioonideks on

1) küsimus. Näit. «Võiks olla, ma ei lase aga midagi trükkida.» — «Ka mitte neid teaduslikke töid?» (Vilde J V 86.) «Partii malet mängid?» küsis Peeter. «Ei hooli.» — «Aga kabet?» (Sergo, M 593) Käin ringi, mõtlen, tunnen — kirjutama peaks. *Kuid mida?* (Sõelsepp A 34.) Küsimuse tõstatamise üheks mooduseks on eelneva repliigi sõna kordamine. Näit. «Kas seletab selle maaküsimuse seal's selgeks?» — «Maaküsimuse?» (Sirge K 89.) *Jälle sa laulad seda lori! Mai: Lori?* (Rannet N 24.);

2) vastus küsimusele. Näit. «Mis te siis teete?» — «Ei midagi iseäralikku.»... (Tammsaare TÕ IV 229.) «Missugust advokaati sa soovivad?» — «Debinit.» (Kuusberg, Lg 1963 993.) Mis sa sellest loost teadsid? Ma mõtlen muidugi — kümneaastasena. Adv. Kaarna: *Üht kui teist.* (A. Jakobson T 58.) Asjaomase pealiikmeta lause vastust väljendav keskne liige võib kujutada endast eelnevas repliigis esitatud sõna kordamist, nagu näiteks Dr. Lepik: Tean. Dr. Villak: Kõike? Dr. Lepik: Kõike. (A. Jakobson T 58.);

3) soov. Näit. *Hästi häid pühil* (Särgava P 129.) *Head tervist teile endilegil* (A. Jakobson TS 81.) *Head teed! Jõud!*

4) käsk. Näit. *Aurul Masin vaevalt liigub, te loodrid.* (Sergo M 11.) «Lõbutsege!» ütlesid meile Saksa ohvitserid sel päeval, kui pidime rännakule minema. «Muusikat!» (LR 1964 7/8 31.);

5) üleskutse. Näit. *Tollal päästis mind Rander, täna võib ta mu vastane olla. Külma verd ja ranget ajaloolase mõistust!* (Metsar P 10.);

6) täpsustada või täiendada eelneva lause mõtet. Näit. *Opetan lapsi. Matemaatikat.* (Kuusberg, Lg 1963 1166.) ...ning vaatlesime inimesi. *Üht punase vestiga meest.* (Promet, Parve KM-70.) *Võib-olla oli ka tema armastanud võrkpalli mängida... Ja ujuda...* (Lepik, Lg 1963 653.)

III. PEALIIKMETA LAUSE KESKSE LIIKMEGA MAARUSE FUNKTSIOONIS

- 227 Pealiikmeta laused, mille keskne liige kannab lause ümbruses oleva elemendi suhtes määruse funktsiooni, jagunevad seose iseloomu alusel kontekstilise seosega ja situatsioonilise seosega lauseteks. Asjaomastes kontekstilise seosega lausetes kannab keskne liige määruse funktsiooni eelnevas tekstis esineva sõna suhtes. Näit. *Me võitleme. Pool päeva.* (Sõelsepp A 47.) «*Millega seletate oma järeleandlikkust?*» — «*Rumalusega.*» (Angervaks, Lg 1963 980.) «*Te tahate aeroloogiaale spetsialiseeruda?*» — «*Ajutiselt.*» — «*Ja edasi? Millele?*» (Smuul JM 121.) «*Kellele sa need tassisid?*» sai lõpuks sõnad suust. «*Eks ikka meie perele.*» (Tooming KA 41.)

Situatsioonilise seosega lausetes on kesksel liikmel määruse osa mitte kontekstis esinenud sõna, vaid mingi muu, situatsioonis oleva elemendi (mõiste, kujutluse) suhtes. Näit. «*Ja kes veel?*» — «*Ei kedagi.*» — «*Siis ainult kolmekesi?*» (Vaher K 29.) *Hetk veel, ja vorm kaob aurutuskambri kaevu. Homseni.* (LR 1964 7/8 58.) *Kuidas eluke on läinud? Ikka üksi?* (Sõelsepp A 82.)

Asjaomastel lausetel on rohkesti erinevaid tähendusi ja tähendusnüansse. Sagedamini esinevateks tähendusfunktsioonideks on

1) küsimus. Näit. *Ma olen siis kell seitse siin. Nõus?* (Rannet N 119.) «*Kavatsen akna teha pudelitest.*» — «*Pudelitest?*» (Männik U 346.) *Missuguseks oleks mu elutee siis kujunenud?* — *Küllap hoopis keerukamaks, Gustavil oli ju kõik need aastad tuul jalge all. Kas ka õnnelikuks?* (Tooming KA 60.);

2) vastus küsimusele. Näit. *Anna üks sepik. Kriisk. Läbi.* (Rannet N 11.) «*Kunas sa valama hakkad?*» — «*Just praegu.*» (Männik U 347.) «*Kust nad selle julguse võtavad?*» — «*Inimestelt!*» (Krusten R 27.);

3) käsk. Näit. «*Isa!*» hüüdis Miili paluvalt. «*Vait!..*» (Vilde J V 449.) *Tasa! Isa jai just magama.* (Metsar P 108.) *Mine ära! Väljal!* (Kuusberg, Lg 1963 1015.);

4) üleskutse või kutse. Näit. «*Noorhärрад läksid praegu trepist alla,*» ütleb teener. «*Kuhu? Kuhu?*» — «*Pargi poole!*» — «*Järele-järele!*» (Vilde J V 324.) *Kuid eemale mat-sist ning tema jumalast!* (Tuglas J II 16.) *Appil Appil!*

5) emotsioon hüüatuse näol. Näit. *Muidugi oli see eksitus, ma veeresin nõlvakust alla, ja seal all kasvasid ülsed. Olased! Pärast pikki, pimedaid ja röskeid aastaid!* (LR

1964 7/8 32.) *Hull! Tänavall Inimesed vaatavad...* (Smuul JM 66.) *Kui sa teaksid, kuidas mu süda valutab! Ära! Läänud!* (Kibuvits E 124.);

6) täpsustada eelneva lause mõtet. Näit. *..haige magab öösel rahulikult ning isu tuleb tal tagasi. Ja nõnda päevast päeva edasi..* (Vilde J V 486.) *Tööd oli külluses. Kogu aeg.* (Sikemäe K 26.) *Juulihommik. Kolme paiku.* (Sõelsepp A 24.);

7) rõhutada eelneva lause mõtet. Enamasti korralakse sel puhul sõna (resp. sõnu) eelnevast lausest. Näit. *Tohter pidi tulema alles homme. Alles homme!* (Vilde J V 367.) *Mõnest ärritatud meeleolus öeldud sõnast solvus nõnda, et jooksis kodunt ära! Oma kodunt!* (Tooming KA 147.) *Ma pesin parajasti piiritusega käsi ja arvutasin mõttes, et kopsuoperatsioon võtab meie tingimustes terve tunni aega. Terve tunni!* (LR 1964 7/8 35.)

IV. PEALIIKMETA LAUSE KESKSE LIIKMEGA TÄIENDI FUNKTSIOONIS

Asjaomaste pealiikmeta lausete keskne liige märgib konteksti 228 sõnaga nimetatud eseme, olendi või nähtuse tunnust või omadust. Seega kuuluvad need pealiikmeta laused, mille keskne liige esineb lause ümbruses oleva elemendi suhtes täiendi funktsioonis, kontekstilise seosega pealiikmeta lausete hulka. Kõnealuste lausete põhilisemateks tähendusfunktsioonideks on

1) eelneva lause mõtte täpsustamine. Näit. *Kui sa, tüürmann, ainult teaksid, missugune tore torm vilistab praegu, mu rinna raadest! Kevadine, värsk, rahutu.* (Smuul JM 135.) *Noor naine jõudis nüüd otsusele, et tema mees on sisemiselt tühi inimene. Tühi ja võõras.* (Angervaks, Lg 1963 974.) *Teil on nii ilus kodu. Moodne, maitsekas, hubane.* (Kuusberg, Lg 1963 1172.);

2) eelneva lause mõtte rõhutamise. See saavutatakse eelkõige eelneva lause sõna (resp. sõnade) kordamisega. Mõtet rõhutatakse öeldu kinnituseks. Näit. *Oh seda metseeni künnimehe kätega. Ja h, künnimehe kätega!* (Tuglas T II 57.) *Mees, kes kogu kehast väljasirutatuna kõnetoolis seisis ja ettekirjutatud sõnu kord valjema, kord vaiksema häälega saali paiskas, oli talle täiesti võõras inimene. Täiesti võõras.* (Kuusberg, Lg 1963 1152.) Rõhutatakse ka öeldus kahtlemiseks. Näit. «*See on aus ja õiglane võitlus.*» — «*Aus ja õiglane...*» Villemi haales oli selgesti kuulda pilget ja uskumatust» (Tooming KA 26.) *Mamma ikka ütleb Mirjamile, et mis sa sinna kooli kipud — lähed, ja ongi muretu lapsepõlv otsas. Muretul!* (A. Beekman V 177.);

3) küsimuse esitamine. Näit. «Näib... luurelennuk.» — «Saksa?» (Männik U 56.) *Selgitame selle kord tehases tootmisnõupidamisel, kus teie inseneriks sobivuse küsimus kõne alla võetakse...* — «Minu?» (Sirge K 72.);

4) küsimusele vastamine. Näit. «Õiglane, tõsine armastus.» — «Ja — puhas armastus?» — «Puhas.» (Vilde J V 340.) *Kuule, mis tüli sul Pajuga täna oli? Lohk: Keldri pärast.* (Rannet N 22.) «Lapsed kõik koolis?» — «Kõik» (Tooming KA 192.)

Oma vormilt langevad pealiikmeta laused keskse liikmega täiendi funktsioonis sageli ühte pealiikmeta lausega, mille omadussõnaline keskne liige esineb öeldistäite osas. Näiteks lause *Isegi väga lihtne keskne liige lihtne* võib ühes lauselises ümbruses olla öeldistäite funktsioonis, näit. «Kas küsimus on keeruline või lihtne?» — «Isegi väga lihtne», teises lauselises ümbruses aga täiendi osas, näit. *See oli lihtne küsimus. Isegi väga lihtne.* Nende lausetüüpide eraldamisel on kriteeriumiks pealiikmeta lause keskse liikme seos ümbrusega. Kui keskne liige kuulub kontekstis esineva nimisõna või nimisõnaliselt kasutatud muu sõnaliigi juurde, siis esineb see täiendi funktsioonis; kui aga keskne liige seostub lause ümbrusega predikatiivselt, on tegemist pealiikmeta lausega, mille keskne liige on öeldistäite funktsioonis.

V. PEALIIKMETA LAUSE KESKSE LIIKMEGA LAUSELAIENDI FUNKTSIOONIS

229 Pealiikmeta laused, kus keskne liige on lauselaiendi funktsioonis, ei seostu lause ümbrusega kunagi kontekstiliselt (s. t. keskne liige ei seostu eelnevas kontekstis esineva sõnaga), vaid ainult situatsiooniliselt. Käsitletava pealiikmeta lause tähendusfunktsiooniks on enamasti

1) eelneva lause mõtte täpsustamine. Näit. *Tänavu et saa. Kahjuks.* (Toomaspoeg V 225.);

2) küsimuse esitamine. Näit. *Ah, olgu pealegil!»* — «Aga siiski?» (Sikemäe K 205.) «Nende asemele aga on areng toonud hoopis uusi haiguskoldeid, hoopis uusi...» — «Näiteks?» (Metsar P 151.);

3) vastamine küsimusele. Näit. «Nemad — meile?» — «Just.» (Tooming KA 391.) «On need lüngad nüüd kadunud?» — «Loodan, et tähtsamad.» — «Aga väiksemaid siiski esineb?» — «Võib-olla.» (Angervaks, Lg 1963 980.) *See kõik ei puutu ju ometi siia. Dr. Lepik: Siiski, siiski.* (A. Jakobson T 56.);

4) hüüatusena esineva emotsiooni väljendamine. Näit. *Aga ei, neid ei tule, ei tule... Siiski!* (Vilde J V 486.)

VI. PEALIIKMETA LAUSE KESKSE LIIKMEGA SIDENDI FUNKTSIOONIS

Pealiikmeta laused, mille keskne liige on ümbruses oleva 230
elementi suhtes sidendi funktsioonis, seostuvad oma ümbrusega alati situatsiooniliselt. Asjaomaste lausete tähendusfunktsiooniks on väljendada küsimust. Näit. *Eeva. Ma ei matnud sind ka mitte maha. Leo. Vaid —?* (Vilde N 80.) *Aga? Tõepoolest! Miks mitte kasutada Läti Henrikut arheoloogilise leiutamine täiendamiseks?* (Metsar P 19.) «Teie laulsite nii, nagu — nagu —» — «Nagu?» (Vilde J V 97.)

VII. PEALIIKMETA LAUSE KESKSE LIIKMEGA HÜÜUNDI FUNKTSIOONIS

Pealiikmeta laused, mille keskne liige esineb hüüundi funktsioonis, kuuluvad kõik situatsioonilise seosega lausete hulka. Keskne liige ei seostu neis lausetes kontekstis esineva sõnaga, vaid situatsioonis oleva elementiga (mõiste või kujutlusega). Kõnealuste pealiikmeta lausete tähendusfunktsiooniks on väljendada

1) hüüatust, mis tähistab hõiget kas inimestele (*Hei! Hallo!*) või loomadele nende kutsumiseks (*Tibu-tibul Vissi-vissil!*), ergutamiseks (*Nõõ! Hoppl!*), pelätamiseks või hurjutamiseks (*Hurjuhl Kõtt!*), peatamiseks (*Tpruul!*). Näit. *Hallo! Siin räägitakse Rahvamaajanduse Nõukogust.* (Kuusberg, Lg 1963 1009.) «Tpruul!» *Uhkes kaares veeres vedruvanker veranda ette.* (J. Saar V 18.) «Hurjuhl!» — «Ara sa hurjuta kedagi, Kristjan...» (Luts K 41.);

2) tundmusi, nagu rõõmu (*Hurraal Ahaal!*), imetlust (*Oil!*), norgu (*Oh! Ai-aif!*), imetust (*Ohool Ennäel!*), põlastust (*Päh!*), tänu (*Aitūmal!*) jms. Näit. *Oi, oi, kui kauni karvaga ja lõbusa lõhnaga! Oi, oil!* (Bornhöhe A 25.) *Aga ennäel Selles tärgetatud comme il faut's astub karvase rinnaga, musklis mees käisteta trikoosärgis..* (Promet, Parve KM 13.) *Aitäh kõige kauni eest!* (Promet, Parve KM 93.);

3) tervitust. Näit. *Palju aastaid pole näinud! Tere kahl!* (Sõelsepp A 82.) *Ees on õudne õõ... Nägemisen!* (Kuusberg, Lg 1963 994.);

4) loodushääli. Näit. «Vidiit!» hõiskas lind. «Vidiit!» (Toomaspoeg V 138.) *Prõks...!* Ootamatu heli tõi vana sadama-ülevaataja sajandi esimese poole Kaug-Idast tagasi Soome lahe kaldale. (Sergo, Lg 1963 1019.) ..ja tädi, kes on nõrgem liivakastist, — kõik üle tee ta laseb vudida. *Summi! Liivakasti.* (Sõel-sepp A 14.)

5) küsimust. Näit. *Teie tulete vist Ida-Aasiast?* — «Ei, Venemaalt.» — «*Soo?*» (Vilde R 21.) «*Ja mina sõuan.*» — «*Meil on mootoriga.*» — «*Hm?*» (Toomaspoeg V 227—228.) *Kas seal, kuhu sa tagasi lähed, naisi on? Ah?* (Kuusberg, Lg 1963 1008.);

6) jaatust või eitust. Näit. «*Sina lasksid kirikumõisa poiste parve jõe põhja?*» — «*Jah.*» (Luts K 97.) «*Kas tahate kommi?*» — «*Oi jaa, oi jaa!*» (Kaalep A 15.) *Ega vist teie olete seal kunagi käinud?* — «*Ei.*» (Kesamaa M 74.) «*Jälle saladust! Tähendab teil on minust minu enda ees saladused?*» — «*Mitte!*» (Tammsaare TÕ IV 230.)

VIII. PEALIHKMETA LAUSE KESKSE LIIKMEGA UTTE FUNKTSIOONIS

232 Siia kuuluvad pealiikmeta laused, mille keskne liige kannab ütte funktsiooni. Seejuures ei seostu keskne liige eelnevas kontekstis esineva sõnaga, vaid situatsioonis esineva elemendiga (mõiste või kujutlusega). Kõigis neis lausetes on järelkult situatsiooniline seos. Kõnealused laused väljendavad vastavalt ütte funktsioonile olendit, eset või nähtust, kelle või mille poole pöördutakse. Näit. «*Isal ... Isal ...*» Kõik jäi endiseks. (Metsar P 189.) *Mehed, mehed! Kus te kadusite?* (Smuul K 41.)

Sagedasti kohtab seesuguseid lauseid sõnavõttude, üleskutsete ja kirjade algul. Näit. *Armas Mudila rahvas! Teie uue seltsi asjast võtan mina väga osa.* (Särgava R 127.) *Seltsimehed linnas ja maal! Kodanlus katsub kõrvaliste asjadega juhtida tööraha tähelepanu mujale.* (Madarik J 340.) *Vaene sõber! Teie kurb meeleolu äratab minu sügavama kaastunde.* (Vilde MS 430.)

KIILSÕNA JA KIILLAUSE

1. KIILSÕNA

Kiilsõnadeks nimetatakse selliseid sõnu ja sõnaühendeid, mis pole grammatiliselt ega intonatsiooniliselt seostatud lause muu osaga ja märgivad kõneleja suhtumist ütlusse või esitavad lisaseletusi.

Märkus. Kiilsõnad erinevad lauselaiendest selle poolest, et nad alati eraldatakse muust lausest kirjas interpunktsioonimärkidega ja et nendena võivad esineda mitmesugused sõnad ja sõnaühendid. Lause laiendeid aga, milleks on peamiselt rõhumäärsõnad, ei eraldata kirjas muust lausest komadega, välja arvatud jaatus-, ja eitussõnad (vt. lk. 411).

Kiilsõnadeks võivad olla

1) nimi- ja omadussõnad nimetavas ja osastavas, nagu *ausõna, kuulmatu, peaasi, lõesõna, tõsi jutt, vabandust, õige, õigus* jt. Näit. *Kuulmatu, peigmees räägib altari ees kirikhärrale vastul* (Madarik V 227.) *Peaasi, siingi on tal varsti sõpru küllalt.* (Gross T 8.) *Ega rahvus kui tervik meil, vabandust, / koosne ometi kosinast lollist?* (Laht S 137.);

2) määrsõnad, nagu *mõistagi, teadagi, vastupidi, õigmini, ühesõnaga, ümberpöörduvalt* jt. Näit. *Tema seletus olewat, teadagi, üldine ja teoreetiline.* (Sirge M 216.) *Vastupidi, ta hakkas huvituma Kareni elust.* (Ruven P 152.) *Ühesõnaga — võisid mõelda ja öelda, mida iganes tahtsid.* (Pau P 5.);

3) sõnaühendid, väljendid ja täitesõnad, näit *arusaadav, eks ole, hea küll, ime küll, imelik küll, lähidalt öeldes, mis ime, nii-öelda, otse imeasi, pagana pihta, päris õige, taevane arm, teiste sõnadega, tont ja pauk, tõsi küll, vähe sellest* jt. Näit. *Aga, mis ime, poisil olid valehambad suus!* (Sirge M 49.) *Milleks, pagana pihta, mulle üldse koera vaja on?* (Smuul M 7.)

Kõigepealt märgivad kiilsõnad kõneleja suhtumist lauses väljendatud mõttesse või annavad emotsionaalse hinnangu lauses avaldatud tegevusele, seisundile või nähtusele. Näit. *Mõistagi, ei võinud niisugusest tuimast vangitööst head vilja tulla.* (Hint TR II 221.) *Imelik küll, nad teadsid linnas suuremat osa hooneid.* (Promet, Lg 1961 15.)

Teiseks kinnitavad kiilsõnad lausega väljendatud väite tõelisust ja õigsust, selle vastavust tegelikkusele. Näit. *Õige,*

inimese sugu läheb aina vanemaks, aina targemaks. (Tammsaare S 27.) *Tõsi küll, Tiit pidas oma lubadust.* (Raud K 173.) *Tõesõna, kole vastik on kuulda.* (Gross T 7.)

Kolmandaks märgivad kiilsõnad väite avaldamisviisi või tõstavad midagi esile. Näit. *Vastupidi, kaasüürnikud olid koguni üleni vaiba all.* (Madarik V 109.) *Sõnaga, teis on midagi, nii-öelda, rahvusliku sotsialisti taolist.* (Sirge K 24.)

Neljandaks esitavad sõnaga näiteks või nagu algavad kiilsõnad näiteid. Näit. *Osa õpilastest, näiteks mu pinginaaber, oli kodus hästi õppinud. Mõnel päeval, nagu reedel, oli palju tööd.*

Viiendaks seletavad kiilsõnad nende ees asetsevate sõnade või ütluste tähendust, võõrnimede hääldust jne. Näit. *Lüheldane, munakujuline (jämädama otsaga ülespoole) kalakaupmees Tammeorg käratses oma hobusepoisiga..* (Hint TR II 12.) *Ta kirjutas veel poolmemuaarilise teose «Kas mäletad?» (Muistatko —?)* (Tuglas T VII 73.) *E. Vilde tutvus saksa kirjanduse klassiku J. W. Goethe (loe: gööte) loominguga koolipõlves.*

Kiilsõnad asetsevad nagu lauselaiendidki kõige sagedamini lause keskel. Kui kiilsõna on paigutatud lause keskele, siis asetatakse ta kirjas komade vahele ning kõnes tehakse tema ees ja järel paus. Näit. *...nad oleksid, vastupidi, noorukit heatahtlikult õpetama pidanud.* (Roht L 80.)

Üsna sageli esineb kiilsõna ka lause algul. Sel korral ta on lauserõhuline, tema järel tehakse kõnes paus ja kirjas asetatakse koma. Näit. *Teadagi, mihukeseks kõmuks nende juhtlause te pärast läheb.* (A. Jakobson V 103.) *Tõsi küll, saapad olid Hildale suurevõitu.* (Hint TR I 125.)

Ainult mõnel üksikjuhul võib kiilsõna asetseda lause lõpul, kusjuures tema ees tehakse kõnes paus ja kirjas pannakse koma, nagu *Ta oli kandnud vangiraudu, tõsi.* (Sinkel M 130.)

Kiilsõnad, mida eriti esile tõstetakse, eraldatakse muuslausest kõnes pikemate pausidega ja kirjas mõttekriipsudega. Lause keskel paiknevate tunderõhutatud kiilsõnade järele pannakse ka hüüumärk. Näit. *Ja — ime küll! — krauhti oli ta puu otsas.* (Roht L 12.) *Vastupidi — ta huuled pigistuvad veelgi rohkem kokku.* (Krusten P 169.) *Teadagi — raha oli jälle taskus!* (Vellend A 192.)

Need kiilsõnad, mis esinevad lauses seletavate märkustena, pannakse kirjas sulgudesse. Näit. *Pindalalt (103 000 ruutkilomeetrit) on Island tublisti üle kahe korra suurem Eesti NSV-st.* (Beekman I 15.)

2. KIILLAUSE

Kiillauseks ehk parenteesiks nimetatakse ilma süntaktilise seoseta teise lause liikmete vahele kiilutatud lauset. Ta väljendab suhtumist põhilauses avaldatud mõttesse, esitab seletavaid märkusi, rõhutab või kinnitab midagi. Näit. lauses *Arnold Kallas, tema ongi see hiline saabuja, peatub hetkeks* (Vellend R 13.) märgib põhilausest eraldi seisev kiillause täiendavalt, kes on pärisnimelise alusega väljendatud isik Arnold Kallas.

Kiillause on täiesti iseseisev vahelause, mis katkestab põhilause mõtte. Ta ei moodusta ühes põhilausega, mille vahele ta on kiilutatud, grammatiliselt ja intonatsiooniliselt ühtekuuluvat liitlauset. Seepärast tuleb kiillausega lauset pidada mitte ühtekuuluvaks liitlauseks, vaid liht- või liitlauseks, kus nii põhilause kui ka kiillause esinevad grammatiliselt ja intonatsiooniliselt omaette liht- või liitlausena. Nõnda koosneb kiillausega liitlause *Häältest — neid oli vist kolm koos — ei tundnud nad ainustki* (Vilde MP 164.) kahest eraldi seisvast lihtlausest, mis omavahel ei ühendu grammatiliselt ja intonatsiooniliselt liitlauseks, vaid jäävad iseseisvaks lihtlauseiks. Kiillausega liitlause *See kõik on sonimine — usu mind — ja seejuures on sinu vereküllane noorus süüdi* (Vilde MS 219.) on aga moodustatud teineteisest grammatiliselt sõkumatust ja intonatsiooniliselt eraldatud liit- ja lihtlausest.

Kiillause täidab selle lause suhtes, mille vahele ta on kiilutatud, mitmesuguseid funktsioone. Kiillause võib märkida allikat, kust pärineb põhilausega avaldatud mõte. Näit. *See, arvan mina, pole probleem* (Vahter E 121.) *Täpselt kuu aega tagasi, nii seletab autojuht, olid siin rahunud.* (Semper M 279.)

Teiseks annab kiillause emotsionaalse hinnangu põhilausega väljendatud mõttele või väljendab avaldatud mõtte kohta kahtlust, kinnitust vms. Näit. *Kuid Reinuvader / (küll on ikka sell!) / puujuurel naeris..* (Kotta P 43.) *Ja lõpeks — mine sa tea — ega sest kooselu paikamisest enam head vilja välja ei tule.* (Vellend R 192.) *Ta tuleb kindlasti — selles ei saa kahelda — meiega ekskursioonile.*

Kolmandaks märgib kiillause kõneleja pöördumist kaasvestleja poole eesmärgiga esile kutsuda tema reageeringut esitatud mõtteavaldusele. Näit. *Mõtelge, mu koht maksab 3000 rubla.* (Särgava P 63.) *Kord mäletad, viisid teed meid lahku.* (Rannet S 116.)

Neljandaks seletab kiillause sisuliselt kas kogu põhilauset või selle üksikut sõna. Kiillaused võivad täpsustavalt iseloomustada ning kirjeldada

a) tegevuse, olemise või nähtuse põhjust. Näit. *Mikk on*

taheaegu särgiväel — muid riideid vaja kooliskäimiseks hoida — talja jooksnud vaatama. (Vilde KM 29.) Ta suleb artellimaja ukse, tõmbab pintsakukrae üles — mantli on mees koju jätnud — ja jookseb üle märja rohu oma toa suunas. (Vellend R 296.);

b) tegevusaega. Näit. Ohtu hilja, kukk laulis juba keskööd, jõudis kihelkonna tohter veski peale. (Koidula T II 178.)

Kolmanda päeva hommikul pärast Vidriku orjuse algust — see oli laupäev — ei tulnudki Tiit aidauksele kolistama. (Raud K 125.);

c) viisi, näit. Niisugused mõtted tärkasid ja jooksid Maret nähes imelise kiirusega (niisuguse kiirusega, nagu see teinekord ainult unenägudes juhtub) läbi Tõnis Tihu pea. (Hint TR II 253.);

d) olendite, esemete või nähtuste hulka, nagu Sellide seas — neid oli Wittelbachil kaheksa meest — olid mõned toored ja õelad. (Vilde A 85.);

e) isikut, eset või nähtust nende nime, tegevusala, tunnuse, omaduse jne. suhtes. Näit. Punase habemega haige, ta nimi on Rumba, sülitab ja vannub edasi. (Promet P 135.) Barbarus vilistab — ta on hea vilemeister — oma repertuaarist mõnda viisi. (Semper M 131.) Labidas silkesse savvi lüüa — punane on see kui türgi riie —, lahmakas lahti kangutada ja vankrisse visata nagu telliskivi. (Vallak VN 59.);

f) mõõndust, nagu Kannatamatult kuulad teda siis, närid sõrmeküüsi ja küsid viimaks — ehk isa küll lastele on ära keelanud vanainimeste jutu vahele rääkida —, et mis siis edasi sai. (Eessaare J 10.)

Kiillaused võivad alata sidesõnadega või muude siduvate sõnadega kui, kuigi, nagu, nõnda jt., mis aitavad neid mõtteliselt siduda põhilausega. Näit. Helme mõisast eemal — nõnda rääkis isalga — seisab maantee ääres suur kivi. (Liiv VJ 98.) Meistri tütarde sõprus — kui seda nõnda võiks nimetada — oli Matile mitmes suhtes tuluks. (Vilde A 57.) Ilmad hakkasid, nagu paistab, paremuse poole tüürima. (A. Jakobson H 593.) Räägiti (kuigi seda liialt ei usutud), et õnnistatud vesi pidi rohkem kuulide vastu kaitsma kui hõberistid ja ikoonid.. (Hint TR III 29.)

Leidub üsna rohkesti ka selliseid kiillauseid, kus kasutatakse näitavaid asesõnu see, niisugune jt. selleks, et kiillauset ühendada mõtteliselt tema põhilausega. Näit. Ta viis raha — seda oli kakssada rubla — juba mõne hea aasta eest ühte panka. (Vilde J V 398.) Kassid — neid on siin lugemata hulk — lakuvad end laisalt. (Promet P 104.)

Kõige sagedamini esinevad kiillause funktsioonis kahepealilikmelised lihtlauseid. Näit. Olge paid, / kutsuge, ma palun, Andres Raid. (Raud J 145.) Taavet Luht — see ta oli — tõmbas hoogsalt käe taskust. (Sirge M 450.) Kolm päeva hiljem, ta oli just töö üle võtnud, koputati õhtul uksele. (Smuul K 68.)

KASUTATUD KIRJANDUS

- J. Aavik, Eesti õigekeelsuse õpik ja grammatika Tartu, 1936.
 J. Aavik, Kirjavahemärkide õpetus Tartu, 1923.
 E. Ahlman, Muulama sana appositioista — «Virittäjä» 1934.
 E. Ahrens, Grammatik der Ehstnischen Sprache Revalschen Dialektes Zweiter Theil. Satzlehre Reval, 1853.
 M. Airila, Kiehellisten ihmöiden perustelemisesta SUST LII Helsinki, 1924.
 M. Airila, Viron kielen oratio obliquasta — Suomi V, 17. osa Helsinki, 1935.
 A. Alhoniemi, O. Ikoja, E. Itkonen, M. Rapola, P. Rintala, K. V. sakanto, Suomen kielen käsikirja Helsinki, 1968.
 P. Ariste, Fonetika — Eesti keele grammatika I Tartu Riiklik Ülikool. Tartu, 1963.
 Аристотель, Аналитики первая и вторая. Москва, 1952.
 O. Behaghel, Die Deutsche Sprache. Halle, 1958.
 N. Denison, The Partitive in Finnish. — Suomalaisen Tiedeakatemia Toimituksia. Sarja B, nide 108. Helsinki, 1957.
 Eesti keele grammatika I. Häälikuõpetus ja ortograafia. 2. vihik. — Tartu Riiklik Ülikool. Tartu, 1964.
 Eesti keele grammatika II. Morfologia. Arv- ja asesõna. Tartu Riiklik Ülikool Tartu, 1965.
 Eesti keele süntaks I. Prooviartikleid lihtlause süntaksi alalt. Tallinn, 1964.
 Eesti keele süntaksi küsimusi. — Keele ja Kirjanduse Instituudi uurimused VIII. Tallinn, 1963.
 H. E. Einer, Lühikene Eesti keele õpetus rahvakoolidele. Tartu, 1885.
 E. Elisto, Mõni sõna koma «psühholoogiast» — «Keele ja Kirjandus», 1959 nr. 8.
 Н. В. Гаврош, Номинативные предложения в современном белорусском литературном языке. Минск, 1969.
 Грамматика русского языка. Том II. Синтаксис. Часть первая — Академия наук СССР. Институт языкознания. Москва, 1954.
 Грамматика русского языка. Том II. Синтаксис. Часть вторая. — Академия наук СССР. Институт языкознания. Москва, 1954.
 A. Grenzstein, Eesti sõnaraamat. Tartu, 1884.
 W. Grünthal, Itämerensuomalaisen kielen yksikön nominatiivi objektin edustajana aktiivin yhteydessä. Lauseopillinen tutkimuskoe. Helsinki, 1941.
 J. Gutsclaff, Observationes Grammaticae circa linguam Esthonicam Dorpat, 1648.
 H. Göseken, Manuductio ad Linguam Oesthonicam Reval, 1660.
 L. Hakulinen, Lokaalirakennetribuuteista. — «Virittäjä» 1954.
 L. Hakulinen, Suomen kielen rakenne ja kehitys Helsinki-Keuruu, 1968.
 R. T. Harms, Estonian Grammar. Bloomington, 1962.
 Fr. Heller, Versuch über das Wesen und den Gebrauch der ehstn. Casen, besonders des sogenannten Nominativs, Genitivs und Accusativs. — Beiträge XV, 1822.
 Dr. K. H. Hermann, Eesti keele Lauseõpetus. Jurjev, 1896.

- M. Hint, Võõrpärisnõmede ja nende tuletiste õigekirja vaieldavused. — «Keel ja Kirjandus» 1968, nr. 1 ja 2.
- Ch F Hockett, A Course in Modern Linguistics. New York, 1963.
- J Hornung, Grammatica Esthonica. Riga, 1693.
- A W Hupel, Ehstnische Sprachlehre für die beyden Hauptdialekte, den revalschen und den dörptschen. Mitau, 1818.
- O. Ikola, Lauseopin kysymyksiä. Tutkielmia nyky-suomen syntaksin alalta. — Tietolipas 26. Helsinki, 1961.
- O. Ikola, Suomen lauseopin ongelmia. — «Virittäjä» 1954.
- O. Ikola, Suomen lauseopin ongelmia IV. — «Virittäjä» 1955.
- O. Ikola, Viron ja muin modus obliquuksen historiaa. — Suomi 106:4. Helsinki, 1953.
- Isiku- ja kohanimeliste täienduste ortograafiast. — «Keel ja Kirjandus» 1958, nr. 11.
- O. Есперсен, Философия грамматики. Москва, 1958.
- W Jung, Grammatik der deutschen Sprache. Leipzig, 1966.
- J. Jõgever, Eesti keele grammatika, III. aasta. Tartu, 1920.
- R. Karelson, Kas jälle käändumatu omadussõna? — «Keel ja Kirjandus» 1968, nr. 5.
- R. Karelson, Sõna kui ühest funktsioonist. — Nonaginta. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Emakeele Seltsi toimetised nr. 6. Tallinn, 1963.
- G. Karlsson, Suomen kielen subjekti- ja predikaattikysymyksiä. — «Virittäjä» 1963.
- A. Kask, Eesti keele lauselligendusest ja lauseliikmeist. — «Keel ja Kirjandus» 1960, nr. 4.
- A. Kask, EKS-i Keeletoimkonna viimastest otsustest. — «Eesti Keel» 1933, nr. 3.
- A. Kask, Elmar Muuk ja eesti kirjakeele normid. — «Keel ja Kirjandus» 1970, nr. 2.
- A. Kask, Mõningaid märkmeid eesti predikaatiivi kohta. — «Eesti Keel» 1936, nr. 1.
- A. Kask, E. Koff, K. Kure, G. Laugaste, M. Teder, J. Valgma, Eesti keele grammatika IX klassile. Tallinn, 1951, 1952.
- A. Kask, A. Vaigra, J. V. Veski, Eesti keeleõpetus ja harjutustik keskkooli IV klassile. Lauseõpetus. Tartu, 1936.
- L. Kettunen, Lauseliikmed eesti keeles. Tartu, 1921.
- E. Kindlam, Eltavavormilise jaatuse kajaseks. — «Keel ja Kirjandus» 1964, nr. 11.
- E. Kindlam, Sidekriips ja funktsioonid. — «Keel ja Kirjandus» 1958, nr. 7.
- E. Kindlam, Tulemused sõtuvad meetodist. — «Keel ja Kirjandus» 1964, nr. 1.
- M. Kindlam, Lisandi ühildumisest. — «Keel ja Kirjandus» 1958, nr. 1.
- P. Kiparsky, Über den deutschen Akzent. — Studia Grammatica VII. Berlin 1966.
- E. Koit, Käändsõnalisest öeldisest ja kaudsõnalisest. — «Keel ja Kirjandus» 1959, nr. 9.
- K. Kont, Käändsõnaline objekt läänemeresoome keeltes. — Keele ja Kirjanduse Instituudi uurimused IX. Tallinn, 1963.
- K. Kont, Liikumist tähistavate verbide objektist läänemeresoome keeltes. — «Keel ja Kirjandus» 1959, nr. 5.
- K. Kont, Teadusliku süntaksi metodoloogiast. Objektist passiivi liitkonstruktsioonides. — «Keel ja Kirjandus» 1959, nr. 10.
- K. Kure, Eesti keele grammatika. Tuleõpetus ja lihtlause süntaks. Tallinn, 1950.
- K. Kure, Eesti keele lauselligenduse alustest. — «Keel ja Kirjandus» 1959, nr. 1.

- K. Kure, Tegusõnalisest liitöeldisest eesti keeles. — «Noukogude Kool» 1955, nr. 6.
- K. Kure, Tegusõna olema funktsioonidest ja tähendustest. — Emakeele Seltsi aastaraamat II, 1956.
- K. Kure ja J. Valgma, Eesti keele grammatika IX klassile. Tallinn, 1954.
- Küsimusi-vastuseid. — «Keel ja Kirjandus» 1961, nr. 7.
- A. Laanest, Substantiivne atribuut läänemeresoome keeltes. Dissertatsioon filoloogiateaduste kandidaadi teadusliku kraadi taotlemiseks. Käsikiri. Tallinn, 1959.
- Б. А. Лapidус, Проблема согласования сказуемого с подлежащим в современном английском языке. Автореферат диссертации. Москва, 1959.
- K. Leetberg, Eesti lauseõpetus keskkoolidele. Rakvere, 1925.
- G. Liiv, Eesti keele kolme vältusastme vokaalide kestus ja meloodiatüüp. — «Keel ja Kirjandus» 1961, nr. 8.
- E. Lindén, Paikallissija-attribuutista. — «Virittäjä» 1954.
- O. Loorits, Eesti keele grammatika. Tartu, 1923.
- K. Е. Майтинская, Венгерский язык III. Синтаксис. Москва, 1960.
- K. Маркс и Ф. Энгельс, Сочинения III. Москва, 1955.
- P. Mattila, A.-L. Mäenpää, V. Ruoppila. Sananikka. Kielen ja tyylin opas. Helsinki 1970.
- K. Mihkla, Eesti grammatiliste aegade tähenduste kasitlusest keskkooli vanemas astmes. — «Noukogude Kool» 1969, nr. 3.
- K. Mihkla, Eesti lause intonatsioonist. — «Noukogude Kool» 1968, nr. 2.
- K. Mihkla, Kuidas kasutada tänapäeva eesti kirjakeeles lauselühendiga lauset? — Emakeele Seltsi aastaraamat IX, 1963.
- K. Mihkla, Missuguseid käändsõnalisi rektisioone tarvitada? — «Keel ja Kirjandus» 1964, nr. 10.
- K. Mihkla, Mõningaid märkmeid lauseliikmete ja lauseanalüüsi kohta. — «Keel ja Kirjandus» 1959, nr. 3.
- K. Mihkla, Mõni sõna grammatikatervikute kohta. — «Keel ja Kirjandus» 1967, nr. 12.
- K. Mihkla, Probleeme seoses eesti keele teadusliku süntaksiga. — Keele ja Kirjanduse Instituudi uurimused VI. Tallinn, 1961.
- K. Mihkla, Öeldis ja selle ühildumine alusega tänapäeva eesti kirjakeeles. — «Keel ja Kirjandus» 1962, nr. 12.
- Müsdienis latviešu literārās valodas grammatika II. Sintakse. — LPSR Zinatņu Akadēmija Valodas un literatūras institūts. Rīga, 1962.
- E. Muuk, K. Mihkla, M. Tedre, Eesti keskkooli-grammatika ühes harjutustikuga IV. Tartu, 1936, 1941.
- E. Muuk, M. Tedre, Lühike eesti keeleõpetus II. Tartu, 1930, 1933.
- M. Mägi, Intensiivistavad reduplikatiivsõnad eesti murretes. — Emakeele Seltsi aastaraamat 12. Tallinn, 1966.
- J. Nebocat, «Kündja» Eesti keeleõpetus. Riga, 1884.
- H. Neetar, Aluse ja öeldise ühildumine eesti murretes. Dissertatsioon filoloogiakandidaadi teadusliku kraadi taotlemiseks. Käsikiri. Tallinn, 1964.
- H. Neetar, Aluse ja öeldise ühildumise seaduspärasustest eesti murretes. — «Keel ja Kirjandus» 1965, nr. 1.
- H. Neetar, Komparation der Substantive im Estnischen. — Congressus tertius internationalis fenno-ugristarum. Teesid I. Tallinn, 1970.
- H. Neetar, Määrsõnalisest täiendist eesti murretes. — Emakeele Seltsi aastaraamat 16. Tallinn, 1970.
- H. Neetar, Ühest aluse ja öeldise ühildumise juhust eesti murretes. — Nonaginta Tallinn, 1963.
- J. C. Nesfield, Modern English Grammar. M. A. London, 1928.
- P. Numminen, Eräistä lauseenjäsennysen seikoista. — Sananjalka I. Turku, 1959.
- R. Nurkse, Adjektiiv atribuudi kongruentsist eesti keeles. Tartu, 1937.

- E. Nurm, Kas tegijanimi ja teonimi on pöördsona vormid. — «Eesti Keel» 1933, nr. 6.
- E. Nurm, Käändumatutest omadussõnadest. — «Keel ja Kirjandus» 1958, nr. 10.
- E. Nurm, Lauseanalüüsi probleeme. — «Keel ja Kirjandus» 1971, nr. 8.
- E. Nurm, Mõnest kooligrammatika terminist. — «Keel ja Kirjandus» 1967, nr. 8.
- E. Pajusalu, Adessiivi funktsioonid eesti murretes ja lähemates sugulaskeeltes. — «Keel ja Kirjandus» 1958, nr. 4/5.
- E. Pajusalu, Läänemere keelte allatiivi funktsioonid. — Keele ja Kirjanduse Instituudi uurimused V, Tallinn, 1960.
- P. Palmeos, Asesõnad. Eesti keele grammatika II. Tartu Riiklik Ülikool, Tartu, 1965.
- P. Palmeos, Asesõnade *enese*, *enda* ja *oma* kasutamisest. — «Keel ja Kirjandus» 1964, nr. 5.
- P. Palmeos, Eesti keele pronoomenist *enese* — *enda*. — Emakeele Seltsi aastaraamat II, Tallinn, 1956.
- J. Papp, Infinitivmuotojen asema kieliopissa, Verba docent. — Juhlakirja Lauri Hakulisen 60-vuotispäiväksi 6. 10. 1959. Helsinki, 1959.
- J. Peegel, Ääremärkusi pöörete kasutamisest. — «Keel ja Kirjandus» 1958, nr. 8.
- A. Penttilä, Ensimmäisestä infinitiivistä subjektina. — «Virittäjä» 1956.
- A. Penttilä, Subjektin totaalisuudesta ja partiaalisuudesta. — «Virittäjä» 1956.
- A. Penttilä, Suomen kielioppi. Porvoo-Helsinki, 1957.
- A. Ploompuu, Lauseõpetus koolidele. Tallinn, 1921.
- A. Ploompuu, «Oli terve aeg haige» Vastuvaidluseks. Rubriigis «Küsimused ja kostused». — «Eesti Keel» 1923, nr. 3.
- H. Pöld, Eesti keeleõpetus, II jagu. Lauseõpetus. Tallinn, 1922.
- E. Pöldre, Intonatsioon, kvantiteedi ja dünaamilise rõhu suhteist eesti keeles. Tartu, 1938.
- E. Päll, Infinitiv alusena ja õeldisena eesti keeles. — Keele ja Kirjanduse Instituudi uurimused I, Tallinn, 1956.
- H. Rajamets, Keelevabadus värsis. — «Keel ja Kirjandus» 1962, nr. 5.
- H. Rajandi, Arutlusi eesti impersonaali üle. — «Keel ja Kirjandus» 1966, nr. 9 ja 10.
- H. Rajandi, Passiivne *tud*-adjektivisatsioon. — «Keel ja Kirjandus» 1967, nr. 4 ja 5.
- H. Rajandi, Some General Properties of the Estonian Negation System «Советское Финно-угроведение» 1967, nr. 1.
- L. Rannut, Ajamäärus eesti keeles (tähendusfunktsioonid). — Emakeele Seltsi aastaraamat VI, 1960.
- L. Rannut, Läänemeresoomeline uurimus eesti süntaktiku vaateväljas. — «Keel ja Kirjandus» 1964, nr. 9.
- L. Rannut, Objektisarnane ajamäärus eesti keeles. — «Keel ja Kirjandus» 1958, nr. 10.
- L. Rannut, Seesütlej ja alalütlev ajamääruse käänatena. — Emakeele Seltsi aastaraamat V, 1959.
- L. Rannut, Täis- ja osaalus tänapäeva eesti kirjakeeles. — «Keel ja Kirjandus» 1964, nr. 1.
- И. П. Распопов, К вопросу о предикативности. — «Вопросы языкознания» 1958, nr. 5.
- A. Raun, Eesti noorest peast jne. — «Eesti Keel» 1936, nr. 2.
- P. Ravila, Lauseopin periaatekysymyksiä. — «Virittäjä» 1944.
- N. Rimmel, E. Riikojä, J. Valgma, Eesti keele grammatika IX–XI klassile. Tallinn, 1964.

- N. Rimmel, J. Valgma, E. Riikojä, Eesti keele grammatika keskkooli VIII–X klassile. Tallinn, 1957, 1964.
- N. Rimmel, Sõnajärjestus eesti lauses. — Eesti keele süntaksi küsimusi. Keele ja Kirjanduse Instituudi uurimused VIII. Tallinn, 1963.
- E. Riikojä, Mis nimi on substantiivina talitleva omadussõna ja kesksõna laiendil? — «Keel ja Kirjandus» 1971, nr. 5.
- И. Rätsep, Põhimõttelist seoses süntaksialase diskussiooniga. — «Keel ja Kirjandus» 1959, nr. 12.
- A. Saareste, Atribuudi asendist eesti keeles. — «Virittäjä» 1948.
- A. Saareste, Kaunis emakeel. Lund, 1952.
- A. Saareste, «Oli terve aeg haige» Kaitseks. Rubriigis «Küsimused ja kostused». — «Eesti Keel» 1923, nr. 3.
- M. Sadeniemi, Numeruskysymyksiä. — «Virittäjä» 1950.
- M. Sadeniemi, Objektin totaalisuudesta ja partiaalisuudesta. — «Virittäjä» 1929.
- M. Sadeniemi, Partisiippien ajanmerkityksestä. — «Virittäjä» 1950.
- M. Sadeniemi, Subjektin totaalisuudesta ja partiaalisuudesta. — «Virittäjä» 1955.
- W. Schlachter, Partitiv und Inkongruenz beim Subjekt des Finnischen. — Finnisch-ugrische Forschungen XXXIII. Helsinki, 1958.
- W. Schmidt, Grundfragen der deutschen Grammatik. Berlin, 1965.
- И. Sepamaa, Suure ja väikese algustähe küsimusest. — «Keel ja Kirjandus» 1958, nr. 8.
- И. Sepamaa, Õeldise ainsusest ja mitmusest arvsõnalise aluse puhul. — «Keel ja Kirjandus» 1959, nr. 2.
- E. N. Setälä — K. Nieminen, Suomen kielen oppikirja. Helsinki, 1961.
- E. N. Setälä, Suomen kielen lauseoppi. Helsinki, 1960.
- P. Siro, Jaolliset ja jaottomat substantiivit. — «Virittäjä» 1943.
- P. Siro, Suomen kielen lauseoppi. Turku, 1964.
- Современный русский язык. Синтаксис. Под редакцией Е. М. Галкиной-Федорук. Москва, 1957.
- H. Stahl, Einführung zu der Esthnischen Sprach. Revall, 1637.
- Л. Р. Зиндер, «Общая фонетика. Ленинград, 1960.
- V. Tauli, Keelekorralduse alused. Stockholm, 1968.
- V. Tauli, Lisandist ja jutumärkidest. Stockholm, 1961.
- V. Tauli, Totaalobjekt eesti kirjakeeles. — SUS Toimituksia 145. Helsinki, 1968.
- A. Thor Helle, Kurtzgefaszte Anweisung Zur Esthnischen Sprache. Halle, 1732.
- И. Цеплитис, Бессоставные конструкции в современном латышском литературном языке. Автореферат диссертации. Рига, 1963.
- E. A. Tunkelo, Alkusuomen genitiivi relatiivisen nimen apuglossana. Alkusuomen genitiivin funktioista. I, 1. Helsinki, 1908.
- E. A. Tunkelo, Alkusuomen genitiivi absoluuttisen nimen apuglossana. Alkusuomen genitiivin funktioista. I, 2. Helsinki, 1919–20.
- E. Uuspõld, Motleid nn. käändumatute omadussõnade ja nende kirjutusviisi puhul. — «Keel ja Kirjandus» 1958, nr. 7.
- E. Uuspõld, Määrusliku *des*-, *maia*-, *nud*- (*~nuna*-) ja *tud*- (*~tuna*-) konstruktsiooni struktuur ja tähendus. — Keele modelleerimise probleemid I. Tartu, 1966.
- П. К. Ваараск, Тонические средства речи I–II. Tallinn, 1964.
- F. Vakk, Saured ninad mürdsid päid... (Pea ja selle osad ranvalike ütluste peeglis). Tallinn, 1970.
- J. Valgma, Eesti keele fraseoblogiast. — «Nõukogude Kool» 1955, nr. 3.
- J. Valgma, N. Rimmel, Eesti keele grammatika. Tallinn, 1968, 1970.

- A Veski, Eesti keele grammatika II. Kolmas vihik. Määrsõna. Tartu, 1970.
 J. V. Veski, Keelelisi töid. Tallinn, 1958.
 J. V. Veski, Ortograafilisi ja morfoloogilisi ebakohti eesti kirjakeeles. — Emakeele Seltsi aastaraamat II. Tallinn, 1956.
 J. V. Veski, Sõnade rõhutamisest lauses. — «Eesti Keel» 1940, nr. 7/8.
 F. J. Wiedemann, Grammatik der Ehstnischen Sprache. St.-Petersbourg, 1875.
 A. Viire, Hädas suure ja väikese algustähega. — «Keel ja Kirjandus» 1958, nr. 6.
 A. Villup, Adverb eesti keeles. — E. Vilde nim. Tallinna Pedagoogiline Instituut. Eesti keele ja kirjanduse kateeder. Tallinn, 1969.
 B. В. Виноградов, Общелингвистические и грамматические взгляды акад. Л. В. Щербы. Ленинград, 1951.
 B. В. Виноградов, Основные вопросы синтаксиса предложения. — Академия Наук СССР. Вопросы грамматического строя. Москва, 1955.
 E. Vääri, Eesti keele õpik keskkoolile. Tallinn, 1968.
 E. Vääri, Keele uurimise meetodeist, «kaudsihiltsest» ja õeldistäitest. — «Keel ja Kirjandus» 1959, nr. 4.

LAUSENAIDETE ALLIKATE LÜHENDID

- A = Eesti NSV ajalugu. Tallinn, 1957.
 Aasamaa K = Iina Aasamaa, Käitumisest. Tallinn, 1965.
 Aavik E = Johannes Aavik, Eesti õigekeelsuse õpik ja grammatika. Tartu, 1936.
 Aavik N = Johannes Aaviku tõlgitud E. A. Poe, Valimik novelle. Tartu, 1937.
 A. Beekman S = Aimée Beekman, Sõnni Sum. Tallinn, 1970.
 A. Beekman V = Aimée Beekman, Vaikesed mimesed. Tallinn, 1964.
 Adams P = Valmar Adams, Põlev põõsas. Tartu, 1937.
 A. Elango S = Kuidas kodu võiks avardada laste silmaringi. Tallinn, 1956.
 Aitsam H = Mihkel Aitsam, Hiiru lossist Siberisse. Tallinn, 1937.
 A. Jakobson E = August Jakobson, Elu tsitadelis. Tallinn, 1946.
 A. Jakobson H = August Jakobson, Hilinenud sõnmaaeg. Tallinn, 1961.
 A. Jakobson J II = August Jakobson, Jutustused II. Tallinn, 1954.
 A. Jakobson K = August Jakobson, Kaks leeri. Tallinn, 1948.
 A. Jakobson L = August Jakobson, Luni sulab. Tartu, 1940.
 A. Jakobson MR = August Jakobson, Metsahäse rada. Tallinn, 1957.
 A. Jakobson MV = August Jakobson, Muka Valtbergi rohi. Tartu, 1931.
 A. Jakobson O II = August Jakobson, Oktoobri kuul II. Tallinn, 1959.
 A. Jakobson T = August Jakobson, Tondid. Tallinn, 1955.
 A. Jakobson TH II = August Jakobson, Tuhkar hobane II. Tartu, 1928.
 A. Jakobson TP = August Jakobson, Tuldaam päev. Tallinn, 1949.
 A. Jakobson TS = August Jakobson, Tormisõlmed. Tallinn, 1962.
 A. Jakobson V = August Jakobson, Võtlus. Tallinn, 1947.
 A. Jakobson VR = August Jakobson, Võtlus rindejooneta. Tallinn, 1948.
 A. Jakobson VT II = August Jakobson, Valitud teosed II. Tallinn, 1954.
 A. Jakobson VT III = August Jakobson, Valitud teosed III. Tallinn, 1954.
 A. Jakobson VT IV = August Jakobson, Valitud teosed IV. Tallinn, 1954.
 A. Jakobson VT VI = August Jakobson, Valitud teosed VI. Tallinn, 1956.
 A. Jakobson VT VII = August Jakobson, Valitud teosed VII. Tallinn, 1957.
 A. Jakobson VT VIII = August Jakobson, Valitud teosed VIII. Tallinn, 1957.
 A. Jakobson VT IX = August Jakobson, Valitud teosed IX. Tallinn, 1956.
 A. Jakobson O = August Jakobson, Õhik ja vaskuss. Tallinn, 1947.
 Alle VT = August Alle, Valitud tööd. Tallinn, 1954.
 Alttoa K = Villem Alttoa, August Kitzberg. Tallinn, 1960.
 Alttoa V = Villem Alttoa, Eduard Vilde. Tallinn, 1965.
 Alver V = B. Alver, Vietsuse komöödia. Tartu, 1935.
 Angervaks A = Hugo Angervaks, Ajaproov. Tallinn, 1957.
 Angervaks H = Hugo Angervaks, Hommik. Tallinn, 1959.
 Angervaks M = Hugo Angervaks, Muumia. Tallinn, 1961.
 Angervaks V = Hugo Angervaks, Vanad kased. Tallinn, 1960.
 Annist K = Kalevala. Tõlkinud August Annist. Tallinn, 1959.
 Ansomardi M = Ansomardi, Jalgsemaa Kitse-eide quinasjutud. Jurjev, 1901.
 Antson K = Aleksander Antson, Kirg. Tartu, 1937.
 Anvelt A = Leo Anvelt, Aristoteles. Tartu, 1938.
 Anvelt V = L. Anvelt, Vurastusi valges öös. Tartu, 1928.

- Aruküla K = H. Aruküla, H. Kasesalu, J. Kuusik, Kaevuritööd Tallinn, 1963.
 A. Saar I = Ants Saar, Inimene otsis õnne. Tallinn, 1958.
 A. Saar N = Ants Saar, Nõlutud ring. Tallinn, 1969.
 Aspe E = Elisabeth Aspe, Ennosaare Ain. Tartu, 1923.
 Aspe K = Elisabeth Aspe, Kasuõde. Tartu, 1923.
 Astr = Astronoomia õpik keskkooli XI klassile. Tallinn, 1960.
 At = Ateism. Religiooni ja ateismi ajaloo Eestis. Tallinn, 1956.
 At II = Ateism II. Religiooni ja ateismi ajaloo Eestis. Tallinn, 1961.
 Barbarus K = Johannes Barbarus, Kolm juttu. Tallinn, 1960.
 Barbarus R = Johannes Barbarus, Reisikirjad ja kirjanduslikud artiklid Tallinn, 1950.
 Barbarus S = Johannes Barbarus, Samm-sammult võidule. Tallinn, 1946.
 Beekman B = Vladimir Beekman, Kauge maa — Brasiilia. Tallinn, 1963.
 Beekman I = Vladimir Beekman, Island. Tallinn, 1959.
 Beekman K = V. Beekman, Karmil kevadel. Tallinn, 1957.
 Beekman KK = Vladimir Beekman, Kurbaide kivide linn. Tallinn, 1959.
 Beekman R = Vladimir Beekman, Rahutu teekond. Tallinn, 1956.
 Beekman S = Vladimir Beekman, Sügis Rootsi kuningriigis. Tallinn, 1960.
 Beekman ST = Vladimir Beekman, Sinine tulp. Tallinn, 1965.
 Bornhöhe A = Eduard Bornhöhe, Ajaloolised jutustused. Tallinn, 1959.
 Bornhöhe J = Eduard Bornhöhe, Jutud ja reisikirjad. Tallinn, 1963.
 Bornhöhe K = E. Bornhöhe, Kollid. Tallinn, 1903.
 Bornhöhe T = Eduard Bornhöhe, Tasuja. Tallinn, 1945.
 Bornhöhe Ta = Eduard Bornhöhe, Tasuja. Tallinn, 1947.
 Bornhöhe TJ = Eduard Bornhöhe, Tallinna jutud. Tallinn, 1962.
 Braks A = Tõnis Braks, Aruvälja talus. Tallinn, 1940.
 Braks P = Tõnis Braks, Punaoja poisid. Tallinn, 1947.
 Buk J = V. Buck, «Juku» elulugu. Tallinn, 1909.
 Buk K = Villem Buck, Kolm suurt muret. Tartu, 1909.
 Buk Ka = V. Buk, Kahekesi. Peterburi, 1919.
 C. R. Jakobson E = Carl Robert Jakobson, Edasi. Viljandi, 1876.
 C. R. Jakobson K = Carl Robert Jakobson, Kuidas karjad ja nende saigid meie põlvkonnale rikkuse hallikaks saavad. Tartu, 1876.
 C. R. Jakobson VT I = Carl Robert Jakobson, Valitud teosed I. Tallinn, 1959.
 Ed = ajaleht «Edasi».
 Eessaare J = Eessaare Aadu, Jutustusi. Tallinn, 1957.
 Eessaare VT = Eessaare Aadu, Valitud teosed II. Leningrad, 1935.
 Eisen EM = M. J. Eisen, Eesti mõistatused. Tartu, 1913.
 Eisen T = M. J. Eisen, Rapla ja Tallinna lendid. Tartu, 1914.
 Eisen T II = M. J. Eisen, Tähtsad mehed II. Tartu, 1883.
 Eisen T V = M. J. Eisen, Tähtsad mehed V. Tartu, 1884.
 Eisen TS = M. J. Eisen, Tõli ja ta sugu. Tartu, 1927.
 Eisen V = Matthias Johann Eisen, Esivanemate varandus. Tallinn, 1958.
 FK = ajakiri «Eesti Keel».
 EK I = Eesti kirjanduse ajalugu I. Tallinn, 1957.
 EK VIII = L. Vihalem, Eesti kirjandus VIII klassile. Tallinn, 1952.
 EK IX = R. Alekšs — E. Sögel, Eesti kirjandus IX klassile. Tallinn, 1952.
 EKA I = Eesti kirjanduse ajalugu I. Tallinn, 1965.
 EKA II = Eesti kirjanduse ajalugu II. Tallinn, 1966.
 EKPA = Ülevaade Eestimaa Kommunistliku Partei ajaloost. I osa. Tallinn, 1961.
 EKS I = Eesti keele süntaks I. — Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut. Tallinn, 1964.
 EKO = K. Mihkla ja Ü. Tedre, Eesti kirjanduse õpik IX klassile. Tallinn, 1961.
 EL = ajakiri «Eesti Loodus».
 EL I = Eesti luule antoloogia I. Tallinn, 1955.
 EL II = Eesti luule antoloogia II. Tallinn, 1955.

- Elango E = O. Elango, Eesti kapitalismi ajutise ebakindla stabilisatsiooni aastail (1925–1929). Tallinn, 1958.
 EM = Eesti NSV muuseumid. Tallinn, 1961.
 FMJ = Eesti muinasjutud. Tallinn, 1967.
 Enno U = Ernst Enno, Uued luuletused Tartu, 1909.
 Enno V = Ernst Enno, Valge õõ. Tallinn, 1920.
 EP = Eesti proletaarne kirjandus. Tallinn, 1952.
 Epler T = M. Epler, Töö, väsimus ja puhkus. Tallinn, 1958.
 ER I = Eesti Rahvalaulud I. Tallinn, 1969.
 ER II = Eesti Rahvalaulud II. Tallinn, 1970.
 E. Raud E = Eno Raud, Etturid. Tallinn, 1968.
 E. Raud KV = Eno Raud, Kaval-Ants ja Vanapagan. Tallinn, 1966.
 E. Raud R = Eno Raud, Roostevaba mõök. Tallinn, 1957.
 E. Raud S = Eno Raud, Sõjakirves on välja kaevatud. Tallinn, 1959.
 E. Raud T = Eno Raud, Tuli pimendatud linnas. Tallinn, 1967.
 ERN = Eesti rahvalaendid, Koostanud S. Läti. Tallinn, 1957.
 ESA II = Emakeele Seltsi aastaraamat II. Tallinn, 1956.
 ESA III = Emakeele Seltsi aastaraamat III. Tallinn, 1957.
 ESA IV = Emakeele Seltsi aastaraamat IV. Tallinn, 1958.
 ESA VIII = Emakeele Seltsi aastaraamat VIII. Tallinn, 1962.
 ESA II = Emakeele Seltsi aastaraamat II. Tallinn, 1965.
 ET = Eilest täna. Mälestuste kogumik. (Tallinn), 1965.
 Faehmann KK = Friedrich Robert Faehmann, Kirjatööde kogu I. Jurjev, 1915.
 FK = Faehmanni ja Kreutzwaldi kirjavahetus. Tartu, 1936.
 Gailit T = August Gailit, Toomas Nipernaadi. Tallinn, 1967.
 Gr = N. Remmel, J. Valgma, E. Riikoja, Eesti keele grammatika VIII–X klassile. Tallinn, 1957.
 Gross K = Villem Gross, Kooliraha. Tallinn, 1967.
 Gross M = Villem Gross, Müüa pooleliolev individuaalelumaja. Tallinn, 1952.
 Gross P = V. Gross, Pinginaabrid. Tallinn, 1955.
 Gross T = Villem Gross, Tiivasirutus. Tallinn, 1958.
 Gross O = Villem Gross, Uhe poisil suvi. Tallinn, 1961.
 Grünfeldt M = Peeter Grünfeldt, Mälestused Juhan Liivist. Tartu, 1920.
 H = ajakiri «Horisont».
 Haava L = Anna Haava, Luuletused. Tallinn, 1954.
 Hanniotti K = E. Hanniotti, Kosmeetika aabits. Tallinn, 1963.
 Heiberg L = Marie Heiberg, Luule. Tartu, 1913.
 Hiir V = Erni Hiir, Uutele võitudele. Tallinn, 1950.
 Hint TP = Aadu Hint, Töömeeste portreid. Tallinn, 1948.
 Hint TR I = Aadu Hint, Tuuline rand I. Tallinn, 1952.
 Hint TRd I = Aadu Hint, Tuuline rand I. Tallinn, 1962.
 Hint TR II = Aadu Hint, Tuuline rand II. Tallinn, 1954, 1956.
 Hint TR III = Aadu Hint, Tuuline rand III. Tallinn, 1960.
 Hint TR IV = Aadu Hint, Tuuline rand IV. Tallinn, 1966.
 Hint V = Aadu Hint, Vesse poeg. Tallinn, 1948.
 Hint VR = Aadu Hint, Viimane vandirauja. Tallinn, 1970.
 HM = Hajutatud müüdid Eesti kirjamehed religioonist. Tallinn, 1961.
 Hurt K = Jakob Hurt, Kõned ja avalikud kirjad. Tartu, 1939.
 Hurt P = Jakob Hurt, Pildid isamaa sündinud asjust. Tartu, 1879.
 Ilbak T = Ella Ilbak, Tuvi Malm. Lund, 1955.
 Ilus K = Väino Ilus, Kand maas. Tallinn, 1962.
 Ilus S = V. Ilus, Sinu enese elu. Tallinn, 1964.
 Ird J = Kaarel Ird, Jahedate suvede jutte. Tallinn, 1965.
 J I = Jutupaunik I. Tallinn, 1958.
 J II = Jutupaunik II. Tallinn, 1962.
 Jak. Liiv VT = Jakob Liiv, Valitud teosed. Tallinn, 1960.

- Jalasto H = H. Jalasto, Hiiumaa. Tallinn, 1960.
 Jannsen K I = J. V. Jannsen, Kirjad I. Tartu, 1881.
 Jannsen K II = J. V. Jannsen, Kirjad II. Tartu, 1888.
 J Raudsepp TK = Jaan Raudsepp, Teet Kommunistile. Tallinn, 1949.
 JS = Johannes Semper elus ja kirjanduses. Kogumik. Tallinn, 1967.
 J. Saar O = J. Saar, Öhtujutud. Tallinn, 1966.
 J. Saar V = J. Saar, Värviline mõte. «Loomingu» Raamatukogu 1963, nr. 19 Tallinn, 1963.
 Jõgi K = Olev Jõgi, Kirjanduse koordinaadid. Tallinn, 1963.
 Järv V = J. Järv, Valimäe neitsi. Tartu, 1908.
 Järvekülg, Veldre E = Arvi Järvekülg ja Ivar Veldre, Elu Läänemeres. Tallinn, 1963.
 Jürna A = Mihkel Jürna, Arigenius. Tartu, 1932.
 K = Karastustules. Nõukogude armee 8. Eesti Laskurkorpuse võitlejate mälestusi Suurest Isamaasõjast I. Tallinn, 1963.
 Kaal E = Aira Kaal, Esimest korda Armeenias. Tallinn, 1964.
 Kaal K II = Aira Kaal, Kodumurga laastud II. Tallinn, 1970.
 Kaal M = Aira Kaal, Muljeid ja mõtteid India sõidult. Tallinn, 1958.
 Kaal P = Aira Kaal, Pilk tänapäeva Hiinasse. Tallinn, 1961.
 Kaal S = Aira Kaal, Sajandite vangla. Tallinn, 1950.
 Kaal T = Aira Kaal, Teelahkmed. Tallinn, 1956.
 Kaalep A = A. Kaalep, Aomaastikud. Tallinn, 1962.
 Kaalep S = A. Kaalep, Samarkandi vihk. «Loomingu» Raamatukogu 1962, nr. 4. Tallinn, 1962.
 Kaasik E = U. Kaasik, H. Salum, M. Sinisoo, Elektron-arvutusmasinad. Tallinn, 1960.
 Kahas S = Sõbrad. Tallinn, 1949.
 Kahas T = L. Kahas, Tere jälle! Tallinn, 1958.
 Kahk A = Juhan Kahk, Alpide taga on moonpunane Itaalia. Tallinn, 1967.
 Kahk ET = Juhan Kahk, Eesti talurahva võitlus vabaduse eest. Tallinn, 1962.
 Kallak L = J. Kallak, Liisu, Kiisu ja Ott. Tallinn, 1946.
 Kallas N = T. Kallas, Nii palju päikest. Tallinn, 1964.
 Kallas P = Teet Kallas, Puisteede kummaline valgus. Tallinn, 1968.
 Kalman L = L. Kalman, Lõhkeained. Tallinn, 1963.
 Kangur R = Kaljo Kangur, Üksainus rukkipea. Tallinn, 1959.
 Kask V = A. Kask, Võitlus vana ja uue kirjaviisi vahel XIX sajandi eesti kirjakeeles. Tallinn, 1958.
 Kaskneem K = Aleks Kaskneem, Kalju liikluskeerises. Tallinn, 1956.
 Kaskneem M = Aleks Kaskneem, Mere poeg. Tallinn, 1958.
 Kaugver I = R. Kaugver, Igapäevane leib. Tallinn, 1964.
 Kaugver K = Raimond Kaugver, Keskpäevavalgus. Tallinn, 1962.
 Kaugver S = Raimond Kaugver, Seitsmendal läänes. Tallinn, 1965.
 KE = ajakiri «Kultuur ja Elu»
 Kerge P = Leo Kerge, Palun, võtke edasi! Tallinn, 1963.
 Kesamaa KS = Manivald Kesamaa, Kuuma südamega. Tallinn, 1950.
 Kesamaa M = Manivald Kesamaa, Mehed ja kivid. Tallinn, 1962.
 Kettunen L = Lauri Kettunen, Lauseliikmed eesti keeles. Tartu, 1924.
 Kibuvits E = Leida Kibuvits, Elagu inimene. Tallinn, 1962.
 Kibuvits P = Leida Kibuvits, Paradiisi pärisperenaine. Tartu, 1934.
 Kibuvits R = Leida Kibuvits, Rahusõit. Tartu, 1933.
 Kibuvits S = Leida Kibuvits, Soomustüdruk. Tallinn, 1957.
 Kiik T = Heino Kiik, Tondiõmaja. Tallinn, 1970.
 Kimm V = August Kimm, Vihased aastad. Tallinn, 1957.
 Kingissepp K = Viktor Kingissepp, Kellele iseseisvus, kellele ike. Tallinn, 1946.
 Kippel J = Enn Kippel, Jüriöö. Tartu, 1939.
 Kippel M = Enn Kippel, Meelis. Tallinn, 1945.

- Kippel Me = Enn Kippel, Meelis. Tallinn, 1955.
 Kippel R = Enn Kippel, Kui Raudpea tuli. Tartu, 1937.
 Kitzberg L = August Kitzberg, Lastenäidendid. Tartu, 1928.
 Kitzberg T I = August Kitzberg, Uhe vana «Tuuletallaja» noorpõlve mälestused I. Tartu, 1924.
 Kitzberg T II = August Kitzberg, Uhe vana «Tuuletallaja» noorpõlve mälestused II. Tartu, 1925.
 Kitzberg VT I = August Kitzberg, Valitud teosed I. Tallinn, 1955.
 Kitzberg VT II = August Kitzberg, Valitud teosed II. Tallinn, 1957.
 KK = ajakiri «Keel ja Kirjandus».
 KKIU I = Keele ja Kirjanduse Instituudi uurimused I. Tallinn, 1956.
 KKIU II = Keele ja Kirjanduse Instituudi uurimused II. Tallinn, 1958.
 KKIU III = Keele ja Kirjanduse Instituudi uurimused III. Tallinn, 1958.
 KKIU VI = Keele ja Kirjanduse Instituudi uurimused VI. Tallinn, 1961.
 Kkr = ajakiri «Kehakultuur».
 KKS = koguteos «Kolmekümne kahe silmaga — ja prillid peale selle». Tallinn, 1963.
 KL = 13 lugu. Laaste ja jutte noortelt autoritelt. «Loomingu» Raamatukogu 1962, nr. 20/21. Tallinn, 1962.
 Km = Karastumine. Mälestusi Eesti noorsoo revolutsioonilisest liikumisest. Tallinn, 1958.
 KM 3-4 = Kodumurre 3/4. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Emakeele Selts, Tallinn, 1962.
 KM 6 = Kodumurre 6. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Emakeele Selts, Tallinn, 1963.
 KMP I = T. Uuspõld, Keele modelleerimise probleeme I. Tartu, 1966.
 Ko = ajaleht «Kodumaa».
 Koern KN = V. Koern, Kaugenägemine, pilditelegraaf ja kaugekino. Tartu, 1934.
 Koidula N = Lydia Koidula, Näidendid. Tallinn, 1946.
 Koidula T I = Lydia Koidula, Teosed I. Tallinn, 1957.
 Koidula T II = Lydia Koidula, Teosed II. Tallinn, 1957.
 Koidula VL = Lydia Koidula, Vahik luulet. Tallinn, 1948.
 Kont K = K. Kont, Käandsõnaline objekt läänemeresoome keeltes. Keele ja Kirjanduse Instituudi uurimused IX. Tallinn, 1963.
 Kool A = Ott Kool, Adraseadmise aegu. Tallinn, 1962.
 Kool T = Ott Kool, Tähed allikas. Tallinn, 1967.
 Kotta N = Felix Kotta, Näojooned. Tallinn, 1948.
 Kotta P = Felix Kotta, Päikesepaiste. Tallinn, 1960.
 KR = Kirjanduse radadelt. Tallinn, 1958.
 Kreek VJ = J. Kreek, Vus juttu koduvalla kroonikast. Haapsalu, 1936.
 Kreutzwald EJ = Friedrich Reinhold Kreutzwald, Eesti rahva ennemuistsed jutud. Tallinn, 1953.
 Kreutzwald J = Friedrich Reinhold Kreutzwald, Jutud. Tallinn, 1953.
 Kreutzwald K = Friedrich Reinhold Kreutzwald, Kalevipoeg. Tallinn, 1953.
 Kreutzwald M = Fr. R. Kreutzwald, Maailm ja mõnda. Tallinn, 1953.
 Kreutzwald MM = Fr. R. Kreutzwald, Maa- ja Mere-pildid. Tartu, 1884.
 Kreutzwald S II = Fr. R. Kreutzwald, Sippelgas II. Tartu, 1861.
 Kreutzwald V = F. R. Kreutzwald, Viru lauliku laulud. Tartu, 1926.
 Kross S = Jaan Kross, Söerikastaja. Tallinn, 1958.
 Krusten K = Erni Krusten, Kevadet otsimas. Tallinn, 1960.
 Krusten N = Erni Krusten, Noorte südamed. Tallinn, 1958.
 Krusten N I = Erni Krusten, Noorte südamed I. Tallinn, 1954.
 Krusten N II = Erni Krusten, Noorte südamed II. Tallinn, 1956.
 Krusten NP = E. Krusten, Nagu piisake meres. Tallinn, 1962.
 Krusten P = E. Krusten, Pekside raamat. Tallinn, 1946.
 Krusten PM = Erni Krusten, Piitsa matused. Tallinn, 1957.

- Krusten R = Erni Krusten, Rahu nimel. Tallinn, 1951.
 Krusten S = E. Krusten, Sinisulg depoost. Tallinn, 1948.
 Krusten V = Erni Krusten, Hilised võililled. Tallinn, 1958.
 Krusten VV = Erni Krusten, Vana võrukael. Tallinn, 1966.
 Krusten O = Erni Krusten, Õnnetu armastus. Tallinn, 1957.
 Kruus E = H. Kruus, Eesti ajaloo XIX sajandi teisel poolel. Tallinn, 1957.
 Kruus S = Hans Kruus, Sajand lõppes, teine algas. Tallinn, 1964.
 KS = Kirjanduse sirvitauad 1959. Koostanud Lembit Remmelgas. Tallinn, 1959.
 KSE = Eesti nõukogude kirjanike koguteos «Kommunismi Suurehitustel». Tallinn, 1952.
 KT = ajaleht «Kommunismi Tee».
 Kunder I = Juhan Kunder, Ime- ja peegel. Tallinn, 1953.
 Kunder K = Juhan Kunder, Kroonika. Tallinn, 1954.
 Kurgo R = R. Kurgo, Rannalautritest ilmameredele. Tallinn, 1965.
 Kurm U = Helga Kurm, Üks tõsine jutt lastevanemale. Tallinn, 1970.
 Kuus H = Hans Kuus, Laulja naalekool. Tallinn, 1961.
 Kuusberg A = Paul Kuusberg, Andres Lapeteuse juhtum. Tallinn, 1963.
 Kuusberg E = Paul Kuusberg, Enn Karmu kaks muna. Tallinn, 1961.
 Kuusberg M = Paul Kuusberg, Märj. Tallinn, 1957.
 Kuusberg S = Paul Kuusberg, Südasuvel. Tallinn, 1966.
 KV = ajakiri «Käsmused ja Vastused».
 Kärner L = Jaan Kärner, Laulevalimik. Tallinn, 1951.
 Kärner S = Jaan Kärner, Soodoma kroonika. Tallinn, 1955.
 Kärner U = Jaan Kärner, Unustatud naised. Tartu, 1930.
 Kõörna K = A. Kõörna, Kaks majandussüsteemi — kaks arenemisteed. Tallinn, 1962.
 Laht K = Uno Laht, Kümne küüne laulud. Tallinn, 1962.
 Laht L = Uno Laht, Linnupesa teraskiivris. Tallinn, 1961.
 Laht S = Uno Laht, Sinelitaskust seanahkse portfelli. Tallinn, 1958.
 Laht SV = Uno Laht, Selle suve värsid. Tallinn, 1960.
 Laipaik H = H. Laipaik, Hõbetähega taigas. Tallinn, 1958.
 Laosson C = M. Laosson, Comte. Tartu, 1939.
 Lasting E = V. Lasting, Elav niit. Tallinn, 1958.
 Laugaste, Normann MK = E. Laugaste ja E. Normann. Muistendid Kalevi pojast. Tallinn, 1959.
 Laugaste V = Ed. Laugaste, Valimik eesti rahvalaule. Tallinn, 1948.
 LE = Laule Eestist. Valik luulet. «Loomingu» Raamatukogu 1960, nr. 28. Tallinn, 1960.
 Leberecht S = Hans Leberecht, Sõdurid tähevad koju. Tallinn, 1957.
 Leberecht T = Hans Leberecht, Teel. Tallinn, 1951.
 Leberecht V = Hans Leberecht, Valgus Koordis. Tallinn, 1949.
 Leberecht VK = Hans Leberecht, Valgus Koordis. Tallinn, 1953.
 Leberecht VP = H. Leberecht, Vassarite paleed. Tallinn, 1960.
 Leberecht O = Hans Leberecht, Uhes majas. Tallinn, 1968.
 Leht, Ojamaa V = K. Leht, O. Ojamaa, Väliskirjandus. Opik keskkoolile. Tallinn, 1970.
 Lg = ajakiri «Loomingu».
 Liiv T = Juhan Liiv, Teosed. Tallinn, 1954.
 Liiv VJ = Juhan Liiv, Valitud jutud. Tallinn, 1945.
 Linask T = Bernhard Linask, Tagamõte. Tartu, 1933.
 Lintrop E = Jaan Lintrop, Igapäevane elu. Tartu, 1909.
 Lintrop N = Jaan Lintrop, Nutt ja naer. Tallinn, 1910.
 Lintrop O = Jaan Lintrop, Oma aja lapsed. Tallinn, 1959.
 Lintrop VE = J. Lintrop, Villem Elgas. Laul sinisest rukkilillest. Tallinn, 1911.
 Lombak L = Artur Lombak, Leekides. Tallinn, 1958.
 Loog, Tulik T = Karl Loog, Arnold Tulik, Tuhanded tõusid. Tallinn, 1956.

- LR = perioodiline väljaanne «Loomingu» Raamatukogu.
 L. Tigane P = Leida Tigane, Palun seda härrat. Tartu, 1935.
 L. Tigane V = Leida Tigane, Vanaema maja. Tallinn, 1946.
 Luiga V = G. E. Luiga, Vägivallamaal. Tallinn, 1912.
 Luts F = Oskar Luts, Följetonid. Tallinn, 1957.
 Luts J I = Oskar Luts, Jutustused I. Tallinn, 1952.
 Luts J II = Oskar Luts, Jutustused II. Tallinn, 1953.
 Luts JP = Oskar Luts, Jüri Pügal. Tallinn, 1945.
 Luts K = Oskar Luts, Kevade I ja II. Tallinn, 1954.
 Luts K I = Oskar Luts, Kevade I. Tartu, 1912.
 Luts K II = Oskar Luts, Kevade II. Tartu, 1913.
 Luts Ke = Oskar Luts, Kevade. Tallinn, 1965.
 Luts KK = Oskar Luts, Kuningakübar. Tartu, 1935.
 Luts L = Oskar Luts, Lapsepõlv ja kooliga. Tallinn, 1946.
 Luts M I = Oskar Luts, Mälestused I. Tallinn, 1959.
 Luts M II = Oskar Luts, Mälestused II. Tallinn, 1960.
 Luts N = Oskar Luts, Näidendid. Tallinn, 1967.
 Luts P = Oskar Luts, Pikem pealus. Tartu, 1941.
 Luts S = Oskar Luts, Suvi I ja II. Tallinn, 1954.
 Luts TA = Oskar Luts, Tootsi pulm. Argipäev. Tallinn, 1956.
 Luts VT = Oskar Luts, Vanad teerajad. Tartu, 1930.
 Maasik T = E. Maasik, Tuisu Taavi seitse päeva. Tallinn, 1966.
 Maasik TK = E. Maasik, Teekaaslane. Tallinn, 1960.
 Madarik J = J. Madarik, Jutustused. Tallinn, 1955.
 Madarik R = J. Madarik, Riigikukutajad. Tallinn, 1960.
 Madarik V = J. Madarik, Vabariik. Tallinn, 1953.
 Madarik V I = J. Madarik, Vabariik I. Tallinn, 1947.
 Mailikas I = Maili Mailikas, Imbi. Tallinn, 1920.
 Masing K I = O. W. Masingi kirjad I. Tartu, 1883.
 Masing K II = O. W. Masingi kirjad II. Tartu, 1883.
 Masing K III = O. W. Masingi kirjad III. Tartu, 1885.
 Masing K IV = O. W. Masingi kirjad IV. Tartu, 1886.
 Masso T = Salme Masso, Toitlustamine ja korrasolek. Tallinn, 1965.
 Merilaas R = Kersti Merilaas, Rannapääsuke. Tallinn, 1962.
 Metsanurk A = Mait Metsanurk, Ir. Arraste & Pojad. Tartu, 1930.
 Metsanurk IO = Mait Metsanurk, Isamaa õlmed. Tallinn, 1908.
 Metsanurk K = Mait Metsanurk, Kutsutud ja seatud. Tartu, 1937.
 Metsanurk M = Mait Metsanurk, Mändide ail. Tartu, 1933.
 Metsanurk P = Mait Metsanurk, Punane tuul. Tallinn, 1955.
 Metsanurk PT = Mait Metsanurk, Punane tuul. Tartu, 1928.
 Metsanurk S = Mait Metsanurk, Soosaare. Tartu, 1936.
 Metsanurk SP = Mait Metsanurk, Suvine pööripäev. Tallinn, 1957.
 Metsanurk T = Mait Metsanurk, Tee algul. Tallinn, 1916.
 Metsanurk V = Mait Metsanurk, Vagade elu. Tallinn, 1955.
 Metsanurk VP = Mait Metsanurk, Viimne päev. Tallinn, 1927.
 Metsanurk VT = Mait Metsanurk, Valitud teosed. Romaanid I. Tallinn, 1957.
 Metsanurk VT I = Mait Metsanurk, Valitud teosed. Romaanid II. Tallinn, 1958.
 Metsanurk VT II = Mait Metsanurk, Valitud teosed. Jutustused ja novellid I. Tallinn, 1959.
 Metsanurk U = Mait Metsanurk, Umera jõel. Tallinn, 1956.
 Metsanurk UJ = Mait Metsanurk, Umera jõel. Tartu, 1937.
 Metsar P = Leo Metsar, Päikesevanker. Tallinn, 1964.
 Metsar U = Leo Metsar, Unistused ei sure. Tallinn, 1960.
 Moosberg R = H. Moosberg, 1905.—1907. a. Revolutsioon Eestis. Tallinn, 1955.
 Morn A = Reed Morn, Andekas parasit. Tartu, 1927.

- MST = E. Laugaste, E. Liiv, E. Normann, Muistendid Suurest Tööst. Tallinn, 1963.
- Murdmaa S = Ivar Murdmaa, Sealpool Kaljukitse pöörijoont. Tallinn, 1965.
- Muuk, Tedre EK II = Elmar Muuk ja Mihkel Tedre, Lühike eesti keeleõpetus II. Tartu, 1933.
- Mõtslane M = Mats Mõtslane, Mu kodu. Tartu, 1927.
- Mälk J = August Mälk, Jutte lindudest. Tallinn, 1934.
- Mälk KM = August Mälk, Kevadine maa. Tallinn, 1965.
- Mändmets H = J. Mändmets, Hülid karil. Tallinn, 1921.
- Mändmets KT I = Jakob Mändmets, Kogutud teosed I. Tartu, 1928.
- Mändmets KT II = Jakob Mändmets, Kogutud teosed II. Tartu, 1929.
- Mändmets KT III = Jakob Mändmets, Kogutud teosed III. Tallinn, 1930.
- Mändmets R = J. Mändmets, Hingekarjane Römer ja teised jutustused. Tallinn, 1917.
- Mändmets T I = Jakob Mändmets, Teosed I. Tallinn, 1956.
- Mändmets T II = Jakob Mändmets, Teosed II. Tallinn, 1956.
- Männik H = E. Männik, Härraspäev. Tallinn, 1966.
- Männik I = E. Männik, Inimesed vaekausil. Tallinn, 1949.
- Männik P = Eduard Männik, Piibujutud. Tallinn, 1964.
- Männik R = Eduard Männik, Rindejutud. Tallinn, 1962.
- Männik S = Eduard Männik, Südamete proov. Tallinn, 1946.
- Männik V = Eduard Männik, Viisteist sammu. Tallinn, 1947.
- Männik Ü = Eduard Männik, Üle mägede. Tallinn, 1953.
- Männik LM = Eduard Männik, Üle mägede. Tallinn, 1963.
- Möldre E = Mari Möldre, Eesriie avaneb. Tallinn, 1963.
- NG = Nonaginta, Eesti NSV Teaduste Akadeemia Emakeele Seltsi toimetised nr. 6. Tallinn, 1963.
- NH = ajaleht «Noorte Hää». Tallinn, 1960.
- Niinemäe K = Orest Niinemäe, Kodulugu. Tallinn, 1960.
- Niit L = Elen Niit, Linnuvoolija. Tallinn, 1970.
- Niit M = E. Niit, Maa on täis leidmist. Tallinn, 1960.
- Nirk B = Endel Nirk, Eduard Bornhöhe. Tallinn, 1961.
- Nirk L = Endel Nirk, Laias laastus. Tallinn, 1957.
- NN = ajakiri «Nõukogude Naine» Tallinn, 1965.
- Nurme E = Minni Nurme, Eilsest. Tallinn, 1965.
- Nurme J = Minni Nurme, Juured mullas. Tallinn, 1957.
- Nurme V = Minni Nurme, Valus küsimus. «Loomingu» Raamatukogu 1962, nr. 13. Tallinn, 1962.
- NÕ = ajaleht «Nõukogude Opetaja» Tallinn, 1920.
- Oks N = Jaan Oks, Neljapäev. Tallinn, 1920.
- Oks V = Jaan Oks, Vaevadema. «Loomingu» Raamatukogu 1967, nr. 8–10. Tallinn, 1967.
- Orava H = Pearu Orava, Humoreske ja lühijutte. Tartu, 1936.
- P = ajakiri «Pioneer» Tallinn, 1961.
- Paas V = Anna Paas, Vaikesed jäljed suurel teel. Tallinn, 1961.
- Panso N = Voldemar Panso, Naljakas inimene. «Loomingu» Raamatukogu 1965, nr. 41–42. Tallinn, 1965.
- Parijõgi J = Jüri Parijõgi, Jutte. Tallinn, 1958.
- Parijõgi K = J. Parijõgi, Kui isa kinkis raamatuid. Tallinn, 1957.
- Parijõgi L = J. Parijõgi, Külaliste leib ja tetsi eesti muinasjutte. Tartu, 1942.
- Parijõgi LP = J. Parijõgi, Laevapoisi päevilt. Tallinn, 1927.
- Parijõgi P = Jüri Parijõgi, Jaksaküla poisid. Tartu, 1930.
- Parijõgi T = Jüri Parijõgi, Teraspoiss. Tartu, 1937.
- Parve A = Ralf Parve, Ävatud värav. Tallinn, 1958.
- Parve AA = Ralf Parve, August Alle. Tallinn, 1960.
- Parve M = Ralf Parve, Mõtteamatkad. Tallinn, 1963.

- Parve P = Ralf Parve, Poisid. Tallinn, 1949.
- Patune K = Linda Patune, Koduaegade kujundamine. Tallinn, 1960.
- Pau P = Immanuel Pau, Pika Hermannii pilguga. Tallinn, 1959.
- Peegel EA = Juhan Peegel, Eesti ajakirjanduse algus. Tallinn, 1966.
- Peegel L = Juhan Peegel, Lühikesed lood. Tallinn, 1970.
- Peegel S = Juhan Peegel, Saaremaa motive. «Loomingu» Raamatukogu 1964, nr. 42. Tallinn, 1964.
- Peep L = Harald Peep, Lüürikast. Tallinn, 1963.
- Perandi V = V. Perandi, Vabanemine. Tartu, 1925.
- Pervik, Raud R = A. Pervik, E. Raud, Rein karuradadel. Tallinn, 1962.
- Piik M = Jüri Piik, Matsalu roostikus. Tallinn, 1958.
- Piik T = Jüri Piik, Tagametsa tiivuline pere. Tallinn, 1955.
- Pinna M = Paul Pinna, Mälestused I. Tallinn, 1947.
- Prants E = Hindrik Prants, Minu elukaik. Tartu, 1937.
- Priidel R = Endel Priidel, Ado Reinvald. Tallinn, 1965.
- Prinkman K = Karl Prinkman, Keemia VIII klassile. Tallinn, 1959.
- Promet A = Lilli Promet, Ainult puhtast armastusest. Tallinn, 1958.
- Promet I = Lilli Promet, Imelik raamat. Tallinn, 1965.
- Promet K = Lilli Promet, Kes levitab andekdoote? Tallinn, 1967.
- Promet L = Lilli Promet, Püha kunsti jüngrid. Tallinn, 1958.
- Promet M = Lilli Promet, Meesteta küla. Tallinn, 1961.
- Promet R = Lilli Promet, Roosa kübar. Tallinn, 1961.
- Promet T = Lilli Promet, Lamav tiiger. Tallinn, 1964.
- Promet, Parve K = Lilli Promet, Ralf Parve, 3 X pakitud kohver. Tallinn, 1958.
- Promet, Parve KM = L. Promet, R. Parve, Kohtumine Marianne'iga. Reisiravivõ. Tallinn, 1963.
- Promet, Parve S = Lilli Promet, Ralf Parve, 7 kirja Poolast. Tallinn, 1965.
- PS I = Paar sammukest eesti kirjanduse ja rahvaluule uurimise teed I. Tallinn, 1958.
- Pukk J = H. Pukk, Jüri. Tallinn, 1961.
- Pukk L = Holger Pukk, Lugu ühest meeskonnast. Tallinn, 1956.
- Pukk R = Holger Pukk, Rikas suvi. Tallinn, 1965.
- Pukk RM = Holger Pukk, Rohelised maskid. Tallinn, 1960.
- Pukk S = Holger Pukk, Seitseteist vaprat. Tallinn, 1958.
- Pärn M = Jakob Pärn, Must kuub. Tartu, 1923.
- Raidaru P = V. Raidaru, Poisid tänavalt. Tallinn, 1956.
- R = Rahvatasujad. Mälestusi ja jutustusi partisanivõitlusest. Esimene raamat. Tallinn, 1962.
- Raja S = Kaarel Raja, Sadamad ootavad. Tallinn, 1950.
- Rannamaa K = S. Rannamaa, Kadri. Tallinn, 1959.
- Rannamaa Ka = S. Rannamaa, Kadri. Tallinn, 1962.
- Rannamaa KE = Silvia Rannamaa, Kasuema. Tallinn, 1965.
- Rannap S = Jaan Rannap, Salu Juhan ja ta sõbrad. Tallinn, 1964.
- Rannet K = Egon Rannet, Kilde Taani-reisilt. Tallinn, 1960.
- Rannet N = Egon Rannet, Näidendid. Tallinn, 1961.
- Rannet S = Egon Rannet, Südamevalu. Tallinn, 1957.
- Rannet T = Egon Rannet, Tugevate tee. Tallinn, 1954.
- Rannet V = Egon Rannet, Vihmas ja päikeses. Tallinn, 1960.
- Raud I = Mart Raud, Igaviku lävel. «Loomingu» Raamatukogu nr. 1, Tallinn, 1960.
- Raud J = Mart Raud, Jõud ja valgus. Tallinn, 1948.
- Raud K = Mart Raud, Kirves ja kuu. Tallinn, 1958.
- Raud LR = Mart Raud, Luuleraamat. Tallinn, 1963.
- Raud S = Mart Raud, Silmast silma. Tallinn, 1959.
- Raud T = Mart Raud, Turg. Tallinn, 1956.
- Raud V = Mart Raud, Videvikust varavalgeni. Tartu, 1927.

Raud VL = Mart Raud, Vantud luuletused Tallinn, 1948.
 Raudsepp K = Hugo Raudsepp, Minu esimesed kodud. Tallinn, 1947.
 Raudsepp KL = Hugo Raudsepp, Kikerpall linnapead Tallinn, 1926.
 Raudsepp M = Hugo Raudsepp, Mikumardi. Tartu, 1929.
 Raudsepp MT = Hugo Raudsepp, Mees, kelle käes on trumbid. Tartu, 1938.
 Raudsepp SK = Hugo Raudsepp, Salongis ja kongis. Tartu, 1933.
 Raudsepp T = Hugo Raudsepp, Tagatipu T. sennoosen Tallinn, 1946.
 Raudsepp TP = Hugo Raudsepp, Tuleteinu peremehed Tallinn, 1948.
 Raudsepp V = Hugo Raudsepp, Vedelvorst. Tartu, 1932.
 Raudsepp V II = Mili Mailikas, Vested II. Tallinn, 1924.
 Raudsepp VE = H. Raudsepp, Viimne eurooplane. Tartu, 1941.
 Rebane J = M. Rebane, Jaise ratsa tarjal Tallinn, 1961.
 RH = ajaleht «Rahva Hää».
 Ridala R = V. Ridala, Ringi mööda kodumaad. Tallinn, 1921.
 Ridala T = Villem Ridala, Tuules ja tormis. Tartu, 1927.
 Riikoja E = Helmut Riikoja, Elektri sünd. Tallinn, 1963.
 Riis I = Vassili Riis, Ivad ja sõklad. Tallinn, 1962.
 Riis K = V. Riis, Kullist kolme kutsikani. Tallinn, 1967.
 Riis L = Vassili Riis, Lehekülgi lõpetamata raamatust. Tallinn, 1963.
 Rimmel S = Rudolf Rimmel, Sõna romantikast. Tallinn, 1967.
 Ristikivi K = Karl Ristikivi, Õige mehe koda. Tartu, 1943.
 Ristikivi R = Karl Ristikivi, Rohiaed. Tartu, 1942.
 Ristikivi T = K. Ristikivi, Tuli ja taud. Tartu, 1938.
 RL = ajaleht «Raadioleht».
 RM = Rahutu mõte. Eesti luule valimik keskkoolile. Tallinn, 1970.
 Roht A = Richard Roht, Aeg. Tartu, 1929.
 Roht E = Richard Roht, Elutee. Tallinn, 1957.
 Roht I = Richard Roht, Igapäevased inimesed. Tartu, 1937.
 Roht Is = Richard Roht, Inimsaatused. Tartu, 1938.
 Roht J = R. Roht, Jutte loomadest. Tallinn, 1962.
 Roht K = Richard Roht, Kaks perekonda. Tallinn, 1947.
 Roht L = Richard Roht, Laaned ja veed. Tallinn, 1949.
 Roht LL = Richard Roht, Lapsed, linnud ja loomad. Tallinn, 1947.
 Roht N = Richard Roht, Neli juttu. Tartu, 1924.
 Roht S = Richard Roht, Suvised rõõmud. Tartu, 1936.
 Roht SD = Richard Roht, Siluetid ja dekoratsioonid Tallinn, 1918.
 Roht T = Richard Roht, Talulapsed I. Tartu, 1939.
 Roht U = Richard Roht, Ummikünn. Tallinn, 1960.
 Roht V = Richard Roht, Võitluse teel. Tallinn, 1956.
 Roht VK = Richard Roht, Väleküüs ja Tuhknai. Tartu, 1935.
 Rudnev L = D. Rudnev, Läbi aegade inimeste südames. Tallinn, 1966.
 Rummo P = Paul Rummo, Proloog ja poeemid. Tallinn, 1961.
 Rummo R = Paul Rummo, Rahva võim. Tallinn, 1950.
 Rummo T = Turistina seitsmendas suurriigis. Tallinn, 1959.
 Runnel L = Hando Runnel, Laulud tüdrukuga. Tallinn, 1967.
 Rutoff KP = Chr. Rutoff, Kahepaiksed Viljandi, 1917.
 Rutoff V = Chr. Rutoff, Vastu vett. Viljandi, 1911.
 Ruven P = Johannes Ruven, Pihtide vahel. Tallinn, 1959.
 Rägastik Ü = R. Rägastik, Uldmaateadus. Tallinn, 1949.
 Rängel K = E. Rängel, Kullimaja Marta. Tallinn, 1956.
 Rängel Ö = E. Rängel, Õnne jahil. Tallinn, 1961.
 Rästas P = O. Rästas, Põrandaalused. Tallinn, 1961.
 Saal A = A. Saal, Aita. Tartu, 1926.
 Saal L = A. Saal, Leili. Tartu, 1926.
 Saal P = Andres Saal, Priuse ja isamaa eest. Jurjev, 1903.
 Saal V = A. Saal, Vambola. Tartu, 1936.
 Saareste K = Andrus Saareste, Kaunis emakeel. Lund, 1952.

Saarna L = Aleksander Saarna, Linn tellinguks. Tartu, 1937.
 Saarniit KE = Harald Saarniit, Kodanlik Eesti Tallinn, 1958.
 Saat E = Joosep Saat, Eesti bolševikud Oktoobrirevolutsiooni ajajärgul. Tallinn, 1956.
 Sang H = August Sang, Heinrich Heine. Tartu, 1938.
 Sang V = August Sang, Voileib suudlusega. Tallinn, 1963.
 Sang Ü = August Sang, Oks noormees otsib õnne. Tartu, 1936.
 Selg A = Ahvenapoiss Sulev. Tartu, 1939.
 Semper K = Johannes Semper, Kivi kivi peale. Tallinn, 1947.
 Semper KE = Johannes Semper, Kuidas elaksid. Tallinn, 1958.
 Semper M = Johannes Semper, Mööda maid ja meresid Tallinn, 1958.
 Semper P = Johannes Semper, Punased nelgid. Tallinn, 1959.
 Semper VL = Johannes Semper, Valik luulet. Tallinn, 1946.
 Seping H = Milvi Seping, Heliseval sillal. Tallinn, 1961.
 Sergo K = Herman Sergo, Kajakalaid. Tallinn, 1963.
 Sergo M = Herman Sergo, Meri kutsub. Tallinn, 1960.
 Sergo MM = Herman Sergo, Mehed mere taustal. Tallinn, 1963.
 Sergo P = Herman Sergo, Pinnavirvendus ja põhjalained. Tallinn, 1962.
 Sergo PL = Herman Sergo, Põgenike laev. Tallinn, 1966.
 Siimisker T = Helene Siimisker, A. H. Tammsaare. Tallinn, 1962.
 Siivas K = A. Siivas, Kapteni suur võitlus. Tallinn, 1955.
 Siivas R = Aleksander Siivas, Rikutud marmor. Tallinn, 1963.
 Siivas V = A. Siivas, Valguse varjud. Tallinn, 1959.
 Sikemäe K = Ilmar Sikemäe, Kirjad Vargamäelt. Tallinn, 1962.
 Sikemäe N = I. Sikemäe, Näoga tuleviku poole. Tallinn, 1961.
 Sillaots K = Marta Sillaots, Kodukäijad Tallinn, 1921.
 Sillaots N = Marta Sillaots, Neli saatust. Tartu, 1938.
 Sinijärv T = Karl Sinijärv, Teekond õnnelikule maale. Tallinn, 1949.
 Sinkel M = A. Sinkel, Mõõgaga mõõdetud maa. Tallinn, 1959.
 Sinkel MR = A. Sinkel, Musta risti ikke all. Tallinn, 1956.
 Sirge A = Rudolf Sirge, Algava päeva eel. Tallinn, 1947.
 Sirge H = Rudolf Sirge, Häbi südames. Tallinn, 1959.
 Sirge K = Rudolf Sirge, Kutsuv rada. Tallinn, 1954.
 Sirge L = Rudolf Sirge, Luhtunud lennud. Tartu, 1937.
 Sirge M = Rudolf Sirge, Maa ja rahvas. Tallinn, 1956.
 Sirge MR = Rudolf Sirge, Maa ja rahvas. Tallinn, 1965.
 Sirge T = Rudolf Sirge, Tulukesed lühel. Tallinn, 1961.
 Sirge V = Rudolf Sirge, Väikesed soovid. Valga, 1935.
 Sirge Ü = Rudolf Sirge, Ühise töö rütmis. Tallinn, 1951.
 SM = Saaremaa. Kogumik materjale. Tallinn, 1959.
 Smuul J = Juhan Smuul, Jäine raamat. Tallinn, 1959.
 Smuul JM = Juhan Smuul, Jaapani meri, detsember Tallinn, 1963.
 Smuul JP = J. Smuul, Järvesuu poiste brigaad Tallinn, 1948.
 Smuul K = Juhan Smuul, Kirjad Sõgedate külast Tallinn, 1955.
 Smuul KS = Juhan Smuul, Kirjad Sõgedate külast. Tallinn, 1958.
 Smuul L = Juhan Smuul, Lea. Tallinn, 1960.
 Smuul LP = Juhan Smuul, Luuletused. Poeemid. Tallinn, 1953.
 Smuul M = Juhan Smuul, Merelaulud. Tallinn, 1961.
 Smuul MI = Juhan Smuul, Muhulaste imelikud juhtumised Tallinna juubeli-
 laulupeol. Tallinn, 1957.
 Smuul MIJ = Juhan Smuul, Muhulaste imelikud juhtumised Tallinna juubeli-
 laulupeol. Tallinn, 1963.
 Smuul MM = Juhan Smuul, Meremees Murka. Tallinn, 1958.
 Smuul Ö = Juhan Smuul, Et õunapuud õitseksid. Tallinn, 1951.
 Solomõkova, Üprus KK = Irina Solomõkova, Helmi Üprus, Kalevipoeg
 kunstis. Tallinn, 1962.
 Sommer L = Jaan Sommer, Luige Laos Suve Jaani sõpradele Tallinn, 1948.

Sookas V = Juhan Sookas, Vanaisa püss. Tallinn, 1967.
 SS = Saaremaast Sajaanideni ja kaugemalegi. Tallinn, 1970.
 ST = Sin Tartu. Tallinn, 1961.
 Suislepp S = Harald Suislepp, Suure Vankri jälgedes. Tallinn, 1963.
 Suits K = Gustav Suits, Kõik on kokku unenagu. Tartu, 1922.
 Suits L = Gustav Suits, Luuletused. Tallinn, 1959.
 SV = ajaleht «Sirp ja Vasar»
 Sä = ajaleht «Säde».
 Sõelsepp A = V. Sõelsepp, Algas sellest. Tallinn, 1964.
 Särgava J = Ernst Särgava, Jutustused. Tallinn, 1947.
 Särgava P = Ernst Särgava, Paused. Tallinn, 1945.
 Särgava R = Ernst Särgava, Rahvalgustaja. Tallinn, 1953.
 Sütiste T I = Juhan Sütiste, Teosed I. Tallinn, 1955.
 Sütiste VL = Juhan Sütiste, Valitud luuletused. Tallinn, 1946.
 T III = almanahh «Eesti Nõukogude Teater» III. Tallinn, 1957.
 T IV = Eesti Nõukogude Teater. Almanahh IV. Tallinn, 1959.
 Talvest N = Mai Talvest, Lühinäidendeid. Tallinn, 1957.
 Tammsaare E = A. H. Tammsaare, Elu ja armastus. Tallinn, 1966.
 Tammsaare EA = A. H. Tammsaare, Elu ja armastus. Tartu, 1934.
 Tammsaare J = A. H. Tammsaare, Juudid. Tartu, 1936.
 Tammsaare J I = A. H. Tammsaare, Jutustused I. Tallinn, 1959.
 Tammsaare J II = A. H. Tammsaare, Jutustused II. Tallinn, 1960.
 Tammsaare J III = A. H. Tammsaare, Jutustused III. Tallinn, 1962.
 Tammsaare K = A. H. Tammsaare, Kõrboja peremees. Tallinn, 1958.
 Tammsaare KP = A. H. Tammsaare, Kõrboja peremees. Tallinn, 1944.
 Tammsaare M = A. H. Tammsaare, Ma armastasin sakslast. Tallinn, 1964.
 Tammsaare N = A. H. Tammsaare, Noored hinged. Tartu, 1909.
 Tammsaare S = A. H. Tammsaare, Sic transit. Tartu, 1924.
 Tammsaare P = Anton Tammsaare, Põrgupõhja uus vanapagan. Tallinn, 1954.
 Tammsaare Põ = A. H. Tammsaare, Põrgupõhja uus Vanapagan. Tallinn, 1946.
 Tammsaare R = A. H. Tammsaare, Raha-auk. Pildid Läänemaalt. Tartu, 1920.
 Tammsaare TO I = A. H. Tammsaare, Tõde ja õigus I. Tallinn, 1964.
 Tammsaare TO II = A. H. Tammsaare, Tõde ja õigus II. Tallinn, 1965.
 Tammsaare TO III = A. H. Tammsaare, Tõde ja õigus III. Tallinn, 1964.
 Tammsaare TO IV = A. H. Tammsaare, Tõde ja õigus IV. Tallinn, 1956.
 Tammsaare TO V = A. H. Tammsaare, Tõde ja õigus V. Tallinn, 1957.
 Tammsaare V = A. H. Tammsaare, Varjundid. Tartu, 1917.
 Tammsaare VJ = Anton Tammsaare, Valitud jutustused. Tallinn, 1949.
 Tassa N = Aleksander Tassa, Nõiasõrmus. Tartu, 1919.
 Tarmisto E = Veilo Tarmisto, Eesti NSV. Andmete kogumik. Tallinn, 1959.
 Tennov A = Endel Tennov, August Mõigu oma hobu. Tallinn, 1961.
 Tennov R = Endel Tennov, Rändlinnud. Tallinn, 1966.
 Teras M = J. Teras, Inimestele kahjulikkudest ja kasulikkudest mikroobidest. Tallinn, 1956.
 Tigane K = Aino Tigane, Keerdsõlm. Tallinn, 1948.
 Tigane S = Aino Tigane, Meid kutsub signaal. Tallinn, 1953.
 Tiitus N = Romulus Tiitus, Nokk kinni, saba lahti. Tallinn, 1960.
 Tln = Tallinn. Tallinn, 1957.
 Tomberg O = T. Tomberg, Õige tee. Tallinn, 1949.
 Toomaspoeg V = Aino Toomaspoeg, Võtmehoidjad. Tallinn, 1964.
 Tooming K = O. Tooming, Perekont Kirretid. Tallinn, 1958.
 Tooming KA = Osvald Tooming, Kaksteist aastat. Tallinn, 1963.
 Tooming L = Osvald Tooming, Luigelend. Tallinn, 1956.
 Tooming M = O. Tooming, Maantee läbi metsa. Tallinn, 1960.

Toots T = Villu Toots, Tänapäeva kiri. Tallinn, 1956.
 Torop R = Kristjan Torop, Eesti rahvatantsu oskussõnastik. Tallinn, 1966.
 TP = ajaleht «Tallinna Polütehnik».
 Tr = ENSV Teater 1940–1960. Tallinn, 1960.
 Traat I = Mats Traat, Irdinimene. «Loomingu» Raamatukogu 1967, nr. 37. Tallinn, 1967.
 Traat K = Mats Traat, Kõngasmaa. Tallinn, 1964.
 Traat KK = Mats Traat, Koputa kollasele aknale. Tallinn, 1966.
 TRÜ = ajaleht «Tartu Ruklik Ülikool».
 TT = ajaleht «Töötatööline».
 Tuglas KP = F. Tuglas, Kirjandusiloolisi pisivesteid. Tallinn, 1969.
 Tuglas R = F. Tuglas, Reisikirjad. Teosed IV. Tallinn, 1961.
 Tuglas T = F. Tuglas, Toompea vanglas. Mälestusi 1905. ja 1906. aastast. Tartu, 1930.
 Tuglas T I = Friedebert Tuglas, Teosed I. Tallinn, 1957.
 Tuglas T II = Friedebert Tuglas, Teosed II. Tallinn, 1957.
 Tuglas T III = Friedebert Tuglas, Teosed III. Tallinn, 1962.
 Tuglas T VI = Friedebert Tuglas, Teosed VI. Tallinn, 1958.
 Tuglas T VII = Friedebert Tuglas, Teosed VII. Tallinn, 1959.
 Tuglas T VIII = Friedebert Tuglas, Teosed VIII. Tallinn, 1960.
 Tuglas VJ = Friedebert Tuglas, Valitud jutud. Tallinn, 1948.
 Tuglas Vä = Friedebert Tuglas, Väike Ilmar. Tallinn, 1955.
 Tä = Täna. Olukirjeldusi, publitsistikat, luulet, novelle. Tallinn, 1962.
 Türk S = Eduard Türk, Sinilindu püüdnud. Tallinn, 1964.
 Under K = Marie Under, Kolmteist ballaadi. «Loomingu» Raamatukogu 1963, nr. 10. Tallinn, 1963.
 Under KT = M. Under, Kogutud teosed I. Tartu, 1940.
 Under S = Marie Under, Sonetid. Tallinn, 1917.
 Under VL = M. Under, Valitud luuletused. Tallinn, 1958.
 Unt E = Mati Unt, Elu võimalikkusest kosmoses. «Loomingu» Raamatukogu 1967, nr. 4. Tallinn, 1967.
 Unt H = Mati Unt, Huvasti, kollane kass. Tallinn, 1967.
 Utt A = Olaf Utt, Aja kutse. Tallinn, 1969.
 Utt P = Olaf Utt, Poola — tuhandeaastane nooruk. Tallinn, 1964.
 Vaarandi L = Debora Vaarandi, Luuletused. Tallinn, 1956.
 Vaarandi U = Debora Vaarandi, Unistaja aknal. Tallinn, 1959.
 Vaarandi UM = Debora Vaarandi, Uuenevate mälestuste linnad. Tallinn, 1964.
 Vaarman S = Alma Vaarman, Surmast tugevam. Tallinn, 1960.
 Vaher E = Luise Vaher, Emajõe jutustus. Tallinn, 1960.
 Vaher K = Luise Vaher, Katrina Üle. Tallinn, 1962.
 Vaher R = Luise Vaher, Rindeõde. Tallinn, 1965.
 Vahtra K = Jaan Vahtra, Kuldne laev. Tartu, 1938.
 Vahtra N = Jaan Vahtra, Noorusmaa. Tallinn, 1961.
 Vahtra N III = Jaan Vahtra, Minu noorusmaalt III. Tartu, 1936.
 Vahtra VT = Jaan Vahtra, Valitud tööd. Tallinn, 1961.
 Vaida N = Valmen Vaida, Novgorodi lähistel. Tallinn, 1951.
 Vaida V = Valmen Vaida, Valge maja. Tallinn, 1959.
 Vaidlo K = Robert Vaidlo, Kadunud havi. Tallinn, 1954.
 Vaidlo S = Robert Vaidlo, Sõpruse nimel. Tallinn, 1957.
 Vaigur P = Enn Vaigur, Paradiis Põrgus. Tallinn, 1939.
 Vallak V I = Peet Vallak, Vilja mitmest salvest I. Tallinn, 1945.
 Vallak V II = Peet Vallak, Vilja mitmest salvest II. Tallinn, 1946.
 Vallak V III = Peet Vallak, Vilja mitmest salvest III. Tallinn, 1948.
 Vallak VN = Peet Vallak, Valitud novelle. Tallinn, 1958.
 Valton K = Arvo Valton, Kaheksa jaapanlannat. «Loomingu» Raamatukogu 1968, nr. 1. Tallinn, 1968.

- Valton L = A. Valton, Luukede soo. Tallinn, 1968.
 Valton R = Arvo Valton, Rataste vahel. Tallinn, 1966.
 Valton S = Arvo Valton, Veider soov. Tallinn, 1963.
 Vanker EK = H. Vanker, E. Veinpalu, L. Vernik, Eesti NSV kuurordid. Tallinn, 1963.
 VE = Valik eesti nõukogude luhiproosat. Tallinn, 1960.
 Veetamm P = Muia Veetamm, Pili ja peegel. Tallinn, 1959.
 Veetamm O = M. Veetamm, Oied ja juured. Tallinn, 1962.
 Vellend P = Rein Vellend, Pärast tormi. Tallinn, 1964.
 Vellend R = Rein Vellend, Rahutu kevad. Tallinn, 1957.
 Vellend A = Rein Vellend, Arkamine. Tallinn, 1958.
 Veske ER I = Dr. M. Veske, Eesti rahvalaulud I. Tartu, 1879.
 Veske L = Mihkel Veske, Laulud, Tartu, 1931.
 Vetemaa M = Enn Vetemaa, Monument. «Loomingu» Raamatukogu 1965, nr. 1. Tallinn, 1965.
 Vetemaa P = Enn Vetemaa, Pillimees. «Loomingu» Raamatukogu 1967, nr. 16. Tallinn, 1967.
 Vetemaa V = Enn Vetemaa, Valke romaaniraamat. Tallinn, 1968.
 VEV = Valimik eesti vanasõnu. Koostanud E. Normann. Tallinn, 1955.
 Viidalepp V = R. Viidalepp, Valimik rahvajutte. Tartu, 1935.
 Viiding E = Paul Viiding, Elu ja luule. Tallinn, 1963.
 Viiding M = Paul Viiding, Mõtteid rahutul hommikul. Tallinn, 1958.
 Viiding S = Paul Viiding, Sild. Tallinn, 1947.
 Vilberg K = Gustav Vilberg, Kodumaal rännates I. Tallinn, 1923.
 Vilde A = Eduard Vilde, Kui Anja mehed Tallinnas käisid. Tallinn, 1955.
 Vilde AK = Eduard Vilde, Artikleid ja kirju. Tallinn, 1955.
 Vilde J I = Eduard Vilde, Jutustused I. Tallinn, 1952.
 Vilde J II = Eduard Vilde, Jutustused II. Tallinn, 1953.
 Vilde J IV = Eduard Vilde, Jutustused IV. Tallinn, 1953.
 Vilde J V = Eduard Vilde, Jutustused V. Tallinn, 1961.
 Vilde KM = Eduard Vilde, Külmale maale. Tallinn, 1947.
 Vilde KR = Eduard Vilde, Külmale maale. Raudsed käed. Tallinn, 1954.
 Vilde KS = Eduard Vilde, Kaks sõrme. Kuhu päike ei paista. Rõõvilud tiivad. Tallinn, 1960.
 Vilde KT XX = Eduard Vilde, Kogutud teosed XX. Tartu, 1924.
 Vilde MP = Eduard Vilde, Maeküla piimamees. Tallinn, 1955.
 Vilde MS = Eduard Vilde, Maatra sõda. Tallinn, 1955.
 Vilde N = Eduard Vilde, Näidendid. Tallinn, 1944.
 Vilde Nä = Eduard Vilde, Näidendid. Tallinn, 1956.
 Vilde PM = Eduard Vilde, Prohvet Maltset. Tallinn, 1954.
 Vilde R = Eduard Vilde, Reisikirjeldused. Tallinn, 1956.
 Vilde RK = Eduard Vilde, Raudsed käed. Tallinn, 1954.
 Vilde VT I = Eduard Vilde, Valitud teosed I. Tartu, 1943.
 Vinkel R = Aarne Vinkel, Eesti rahvaraamat. Tallinn, 1966.
 VK = Eduard Vilde kaasaegsete mälestustes. Tallinn, 1960.
 VKT = Johannes Voldemar Veski keelelisi töid. Tallinn, 1958.
 Vuolijoki K = Helja Vuolijoki, Koidula. Tallinn, 1932.
 VP = Vennalikus peres. Tallinn, 1961.
 VR = Võitluse radadel. Tallinn, 1960.
 V. Saar L = Veera Saar, Lõokesed taeva all. Tallinn, 1960.
 V. Saar P = Veera Saar, Põlatud maa. Tallinn, 1965.
 V. Saar U = Veera Saar, Ukuaru. Tallinn, 1969.
 V. Saar O = Veera Saar, Üle alukate. Tallinn, 1963.
 VS III = Võitlev Sõna III. Tallinn, 1955.
 VS IV = Võitlev Sõna IV. Tallinn, 1957.
 VS V = Võitlev Sõna V. Tallinn, 1958.
 VT = Võitlevas tagalas. Eesti NSV-st 1941. aastal evakueerunute mäles-

- tusi oma elust ja tegevusest Nõukogude tagalas Suure Isamaasõja aastail. Tallinn, 1967.
 VV = Vagu vao kõrvale. Ajakirjanike olukirjeldusi. Tallinn, 1960.
 VVE = Vaateid Vilde elusse. Tallinn, 1965.
 Väli K = H. Väli, Kui vanaema tukastab. Tallinn, 1957.
 Väli Ku = H. Väli, Kuukaradza. Tallinn, 1966.
 Väli R = H. Väli, Rajad soos. Tallinn, 1962.
 OL = ajaleht «Ohtuleht».
 Ok = Poliitiline ökonomia. Tallinn, 1959.
 O = Üheksa aastakümnet. Pühendusteos Johannes Aavikule. Tallinn, 1971.
 OMV = Üldine maaviljelus ja taimetäiskasvat. Tallinn, 1958.

AINEREGISTER.

Abimäärsõnad e. preliksaaladverbid 12, 78—79, 150
 Abinõumäärus e. instrumentaaladverbiaal 7, 182, 229
 Abinõutäiend
 alalütlevas 331, 364
 kaasalütlevas 337, 364
 nimisõna koos kaassõnaga 340, 364
 Abisõnad 12
 Absoluutarind e. absoluutkonstruktsioon (*nominativus absolutus*) 39, 456—457
 seisundimääruslik 456
 teomääruslik 456
 täiendiline 456
 Absoluutarindite asendamine /a-osalausetega 457
 Abstraktsed substantiivid 66—67
 Adjektiivtribuut vt. omadussõnaline täiend
 Adressanditaiend 333, 362
 Adverbiaal vt. määrus
 Adverbiaaltribuut 320
 Adverbiaalne täiend e. adverbatribuut vt. määrsõnaline täiend
 Adverbiaalsed nimisõnalised täiendid e. nimisõnalised adverbialtribuudid 8, 295, 348, 360
 Agentadverbiaal vt. tegijamäärus
 Ainemäärus 10, 182, 228
 Aineäiend 8, 326, 364
 Ainsuslik osasihtis 178
 Ainsuslik osaõeldistide 137
 Ainsuslik täissihtis
 nimetavas 171—176
 omastavas 176—177
 Ajahulka märkiv ajamäärus 191
 Ajalist algust ja lõppu märkiv ajamäärus 191, 202
 Ajalist algust märkiv ajamäärus 201
 Ajalist kestust märkiv ajamäärus 89, 196
 Ajalist piiri või lõppu vahendav ajamäärus 201, 202
 Ajaloolne olevik (*praesens historicum*) 91
 Ajamäärsõnad 192, 195, 197, 199, 200, 201
 Ajamäärus e. temporaaladverbiaal 7, 10, 11, 98, 182, 191—202, 237, 355, 447
 Ajatäiend 8
 omastavas 300, 361
 sisseütlevas 321, 361
 seesütlevas 322, 361
 seestütlevas 325, 361
 alaleütlevas 330, 361
 alalütlevas 331, 361
 alaltütlevas 332, 361
 saavas 334, 361
 rajavas 334, 361
 määrsõnaline 346, 361
 nimisõna koos kaassõnaga 338, 361
 Alisusseos 13, 18, 20, 26—27, 438
 sõltumusseos e. reksiooniseos 14, 27, 28, 438
 ühildumisseos e. kongruentsiseos 14, 27, 28, 438
 Alternatiivsed *kas—või*-kusilauseid 32, 33, 78
 Alus e. subjekt 6, 7, 8, 26, 42—73, 242, 420, 458
 Aluseks
 arvsõna 49, 55—58, 117, 420, 459
 asesõna 49, 52—54, 111, 138, 420, 459
 da-tegevusnimi 49, 58, 161, 164, 171, 172—173, 356, 379, 420
 lause 50, 61
 määrsõna 49, 59, 138
 nimisõna 49, 51—52, 335, 420, 459, 460
 number 50, 60
 omadussõna 50, 55, 420, 459
 pöördõna 50, 58—59, 181, 182
 side-, hüüd- ja kaassõna 50, 59—60
 sõnauhend 50, 61
 täht, sonaosa või märk 50, 60
 Aluse ja õeldise ühildumine 11, 12, 108, 109
 Aluse jaotamatus 66, 71
 Aluse jaotatavus 66, 71
 Aluse laiendid 42—43

Aluse leksikaalne tähendus 43, 44
 Aluse määramatus e. indefiniitsus 69, 71, 116—117
 Aluse määratus e. definiitsus 69, 70, 71, 116—118
 Aluse süntaktiline tähendus 43—44
 Aluse, õeldistide ja sihitise piiritlus ja piiritlematus e. totaalsus ja partsiaalsus 6, 7
 Aluseta ühepeallikmeline lause 76, 460—468
 Alusrühm 38, 420
 Apositsioon vt. lisand
 Arvsõna alusena 55—58
 järgarv 57
 murdarv 57—58
 põhjarv 55—57
 Arvsõna hulga-, määra- ja mõõdutäiendina 363
 Arvsõna sihitisena 141, 173, 174, 314
 Arvsõna täiendina 243, 283—286, 363, 384
 järgarvud 285—286
 põhjarvud 283—285
 Arvsõna õeldistatena 131—132
 järgarvud 131—132
 põhjarvud 132
 Arvsõnaline alus 10, 55—58, 116—118, 138
 Arvsõnaline läisõeldistide 136—137, 139
 Arvsõnalised asesõnad e. numeraalsed pronoomenid ühilduva täiendina 267—283
 Arvsõnauhendi põhisõna alusena 116—120
 õeldis ainsuses 117—120
 õeldis mitmuses 117, 118—120
 Arvsõnauhendi põhisõnaks
 põhjarv nimetavas 56, 57, 141, 314
 põhjarv osastavas 56, 141, 314, 318
 põhjarv alates *kahest* 316
 põhjarv *üks* 57, 315
 kaksikarvsõna 317
 Asesõna alusena 52—54
 isikulised asesõnad 52—53
 küsivad-siduvad asesõnad 53
 määratlevad asesõnad 54
 näitavad asesõnad 53
 omastav asesõna 53
 umbmäärased asesõnad 54
 Asesõna hulga-, määra- ja mõõdutäiendina 363
 Asesõna liigi- ja laaditaiendina 363
 Asesõna määramäärusena 218
 Asesõna sihitisena 173, 175—176
 Asesõna täiendina 243, 267—283, 363
 küsivad ja siduvad asesõnad 268—271
 määratlevad asesõnad 271—274
 näitavad asesõnad 267—268
 omastav asesõna 275—276, 363
 umbmäärased asesõnad 274—275
 Asesõna õeldistatena 132—133
 isikulised asesõnad 132
 küsivad asesõnad 133
 määratlevad asesõnad 133
 näitavad asesõnad 133
 omastav asesõna 133
 umbmäärased asesõnad 133
 Asesõnaline osaõeldistide 137
 Asesõnaline täiend substantiivi funktsioonis
 asesõna laiendina 276, 279—282, 357
 omadussõna laiendina 276, 277—278, 357
 põhjarvu laiendina 276, 278, 357
 Aspektilised pöördõnad 88, 148, 160, 162, 167, 169
 Atribuudilised ühendid 314—319
 Atribuut vt. täiend
 Daativadverbiaal 8
 da- ja ma-tegevusnimi õeldisena 78, 161, 164, 171, 173
 da-tarindid 451, 452—453
 da-tegevusnime laiendav tegijamäärus 231
 da-tegevusnimi alusena 49, 58, 161, 164, 171, 172—173, 356, 379, 420
 da-tegevusnimi otstarbemäärusena 62, 211
 da-tegevusnimi sihitisena 81, 82, 142, 178—180, 181, 182, 360
 da-tegevusnimi teomäärusena 81, 82, 212—213
 da-tegevusnimi täiendina 161, 164, 171, 173, 244, 343—345, 355
 liigi- ja laaditaiendina 344
 otstarbetäiendina 344
 objektitaiendina 343
 piiritlustäiendina 343
 viisitaiendina 345
 da-tegevusnimi õeldistatena 65, 133, 161, 164, 171, 173, 181
 Definiitiivne genitiiv reduplikatiivitaiendina 303
 Definiitiivne genitiivtribuut 297, 299—305, 310, 359
 Deskriptiivsed verbid 212, 213
 des-tarind 438, 440, 441—445
 des-tarindi asendamine
 ajamäärusliku *kut*-kõrvallausega 441

da-tarindiga 441
deverbaalnoomenuse tarindiga 441, 442
kusjuures-kõrvallausega 442
mööndusmäärusliku kuigi-kõrvallausega 442
sihtisliku ei-kõrvallausega 442
tingimusmäärusliku kui-kõrvallausega 441, 442
des-vorm teomäärusena 213
des-vorm viisitaiendina 244
des-vormi laiendav tegijamäärus 231
des-vormi laiendav sihtis 177
Deverbaalnoomeniline tarind 441, 442
Eeslisand 380, 382, 392, 393, 394, 399, 400, 402, 435
laiendamata 381, 388, 401, 402, 403
laiendatud 381, 390, 392, 400, 402, 403
Eestaiend 245, 256, 390, 433
Eitav lause 31, 146, 158, 160, 163
Eksistentsiaallused e. olemislaused 63—66, 68—69
eks-laused 111, 112
Ekspressiivsed kask- ja hüüdlased 78
Elliptilised e. väljajäetelised laused 458, 469
Eraldavad sidesõnad 424, 425, 426, 427, 429, 431, 433, 435
Erililgised täiendid 263, 264—265, 433
Fraseologismid e. fraseoloogilised ühendid 19, 83, 104
Fraseoloogiline väliend öeldisena 79—80, 464
Fraseoloogiline ühend täiendina 350
Fraseoloogilised kombinaatsioonid 19, 80
Fraseoloogilised osasihitised 152, 160
Fraseoloogilised ühendid vt. fraseologismid
Fraseoloogilised ühendverbid e. väljendpöördsõnad 80, 464
Genitiivatribuudi tähendusfunktsioonid 11, 310
Genitiivatribuut vt. nimisõnaline täiend, omastavas
Grammatilised ajad
olevik 90
lühminevik 90
täisminevik 90
enneminevik 90
Hulga- ja mõõdumäärus 10, 182, 214—216, 355

Hulgatäiend
omastavas 302, 363
määrsõnaline 346
nimisõna koos kaassõnaga 341
Hüüdlased 9, 30, 36—37
Hüüdsõna viisimäärusena 205
Hüüdsõna öeldistatena 135
Hüüund 25, 27, 419—420
Ilmaolumäärus 7, 182, 230
Ilmaolutäiend
ilmaütlevas 335, 364
nimisõna koos kaassõnaga ilma, pea-le 342, 364
Intonatsioon 5, 24, 25, 29
Inversioon vt. pöördjarjestus
Intransitiivne verb vt. sihtu pöördõna
Jaatav lause 31, 146, 158, 160
ja-liiteline deverbaal 340, 347, 359
ja-liiteline lisand 389
Jaotatav tegevusobjekt 154—156, 162
Jaotamatu tegevusobjekt 155
Jutumärkides lisand 395, 396, 397, 400
Jutustavad laused 9, 30—31
Järellisand 380, 382, 385, 392, 393, 394, 397, 399, 400, 403, 404, 405, 406, 436
laiendamata 381, 405
laiendatud 381
Järeltäiend 254—259, 285, 345, 376, 382, 383, 385, 390, 433, 434, 436
Kaasolumäärus 182, 229—230
Kaasolutäiend
kaasautlevas 337, 364
nimisõna koos kaassõnaga koos, ühes, seltsis, eesotsas 341, 364
Kahepealikelised laused 38, 44, 74, 76, 83, 420, 484
Kattutäiend
alaleütlevas 330, 362
alaltütlevas 333, 362
Kaksikalus 52, 72, 123
Kaksiklisand 390
Kaksiktäiend 285
Kasutäiend 330, 362
Kaudne kõneviis 31, 44, 468
Kaudsihtis 11
Kehaosa märkivad määrsõnataolised nimisõnad kohamäärusena
sisseütlevas 188
seesütlevas 184
seestütlevas 187
Kesksõna öeldistatena 134, 135
Kesksõnaline järeltäiend 287
Kesksõnaline täisöeldistatena 134, 137
Kestust märkiv ajamäärus 89, 191, 194—198

ainsuse nimetavas 195, 196
ainsuse omastavas 195—196
osastavas 196
seesütlevas 197
alaltütlevas 197
saavas 197
kaasautlevas 198
käändsõna koos kaassõnaga 196—197
Küllause e. parentees 39, 483—484
Külsõnad 481—482
Külsõnadeks
määrsonad 481
nimisõnad 481
omadussõnad 481
sõnaühendid, väljendid, täitesõnad 481
Kindel kõneviis 30, 31, 35, 37, 462, 468
Kirjavahemärgid korduvate lauseliikmetega lauses 424—437
koma 424, 425, 427, 428, 429, 430, 431, 432, 433, 435, 436
koolon 427, 432, 434, 436
mõttekriips 427, 428, 432, 434, 436—437
semikoolon 429, 436, 437
Kirjavahemärgid ütte puhul 416—417
Kohamäärus e. lokaaladverbiaal 7, 10, 182, 183—191, 447
Kohatäiend
omastavas 299, 360
sisseütlevas 321, 360
seesütlevas 322, 360
seestütlevas 324, 360
alaleütlevas 329, 361
alaltütlevas 331, 361
alaltütlevas 332, 361
rajavas 334, 361
määrsõnaline 346, 361
nimisõna koos kaassõnaga 338, 361
Komparatiivi tunnusega intensiivsussõnad täiendina 291
Kongruents vt. ühildumine
Konstruktsioonid vt. tarindid
Kontekstiline seos 23, 46, 459, 460, 470, 472, 474, 476, 477
kontekstilis-grammatiline seos 23, 459, 472
kontekstilis-mõtteline seos 23, 459, 472
Koondlause 422
Kordumist väljendav ajamäärus 191, 199—200
nimetavas 199
omastavas 199
osastavas 199, 200
Korduvad lauselaiendid 411

Korduvad lauseliikmed 422—437
alused 422, 424—425
lisandid 422, 435—436
määrused 422, 430—432
sihitised 422, 428—430
täiendid 422, 433—435
öeldised 422, 426—427
öeldistatid 422, 427—428
Korduvad täiendid
määrsõnalised 433, 435
nimisõnalised 433, 434—435
omadussõnalised 433—434
tegevusnimelised 433, 435
Korduvad ütted 415
Korduvate täiendite põhisõna
ainsuses 309, 434
mitmuses 309—310, 434—435
Korduvatüvelised omadussõnad e. intensivistavad reduplikatiivadijektiivid täiendina 252
kui- ja nagu-lisand 383, 399, 406
Kvantumit märkivad atribuutilised ühendid 312, 313, 319
Kõnelemishetk 90, 92—93, 95, 97
Kõnetlussõna vt. üte
Käskiv kõneviis 34, 35, 36, 462, 468
Käsklaused 9, 30, 34—35
Käände- ja pöördevormide tähendusfunktsioonid 6, 8
Käändeline rektioon 10
Käändsõna käändevormid määrusena
abinõumäärusena 229
ainemäärusena 228
hulga- ja mõõdumäärusena 214—216
ilmaolumäärusena 230
kaasolumäärusena 229—230
määramäärusena 216
olekumäärusena 234—236
omajamäärusena 233
otstarbemaaruse 210
põhjusemäärusena 209
seisundimäärusena 206—207
sihtisemaaruse 222—227
suhtemaaruse 220—221
teghamäärusena 231
teomäärusena 211—212
tervikumäärusena 228
tingimusmäärusena 221
tulenevismäärusena 228
võrdlusmäärusena 218
Käändsõnad koos kaassõnaga määrusena
ajamäärusena 194, 196, 197, 199, 200, 201
hulga- ja mõõdumäärusena 216
ilmaolumäärusena 230
kaasolumäärusena 229—230

kohamääрусena 183, 185, 187, 189, 190, 191
 määramääрусena 218
 olekt.määрусena 236
 omajamääрусena 233
 otstarbemääрусena 211
 põhjumaarusena 209–210
 seisundimääрусena 207–208
 sihtismääрусena 227
 suhtemääрусena 221
 tegijamääрусena 233
 tervikumaarusena 228
 tingimusmääрусena 221–222
 viisimääрусena 204–205

Käändsõnaline sihtis 11, 146, 161, 162, 167, 179
 Käändsõnaline öeldis 11, 126
 Kõrde e. koopula 7, 11, 125, 126
 Külgnemine 18
 Kõsilaused 9, 30, 31–34, 78
 laatavad 33
 eitava 34
 retoorilised 34

Laaditäiend
 osastavas 311, 361
 ilmaütlevas 336, 361
 kaasaütlevas 336, 361, 385
 asesõnaline 362
 da-infinitiviline 344, 362
 määrsõnaline 346, 347, 362
 nimisõna koos kaassõnaga 341, 362
 tegijanimi 362
 v- ja tav-kesksõna 362

Laiendamata alus 460
 Laiendamata lihtlause 38, 458
 Laiendamata lisand 380, 388, 390, 391, 405
 Laiendamata täiend 248–249
 Laiendamata öeldis 464
 Laiendamata öeldistide 130
 Laiendatud lihtlause 38, 458
 Laiendatud lisand 380, 399
 Laiendatud täiend 249
 Laiendatud öeldis 464
 Laiendatud öeldistide 130

Lause 22, 28–41
 grammatiline kujundatus 28
 lõpetatud intonatsioon 28, 469
 predikaatus 28, 29, 458, 469
 mõtte terviklikkus 28, 29–30

Lause alusena 50, 6.
 Lause pea- ja kõrvalliikmed 5, 6, 8, 9, 26, 27, 420, 458

Lauselaiend 25, 27, 408–411, 420
 Lauselühmed 25, 26
 Lauselühend vt. tegevusnimelised ja kesksõnalised tarindid
 Lausestik e. periood 41
 Lausetüübid struktuuri järgi 38–41
 lihtlaused 38
 lihtlaused 38
 Lausetüübid ütluse eesmärgi järgi 30–37
 julustavad laused 30–31
 kasulaused 31–34
 käsklaused 34–35
 soovlaused 35–36
 hüüdlause 36–37

Idasa-liitega määrsõnad suhtemääрусena 220
 Lihtlause 92, 93–94, 96, 97–99
 kahepealiikmeline lause 25, 38, 44, 74, 76, 83, 420
 ühepealiikmeline lause 25, 38, 46, 83, 458–468
 pealiikmeta lause 25, 38, 469–480
 tegevusnimelise ja kesksõnalise tarindiga lause 38–39, 350–351, 379, 438–457
 a) põhilause 38
 b) tarind e. konstruktsioon 38

kiillausega lause 39, 483–484
 Liigitäiend 326
 osastavas 311, 361
 seesütlevas 361

Liikumise teed märkiv kohamääрус 183, 190–191

Liitmäärsõnad 191, 200, 203
 Lihtlause 39–41, 92, 93–94, 96, 97–99
 põimlause e. hüpotaaks 39–40
 rindlause e. parataaks 39
 segalihtlaused: lausestik e. periood 41
 sidumata lihtlaused 40

Liitmäärsõnalised reduplikatiivtäiendid 347
 Liitomadussõnad täiendina 252

Lisand e. apositsioon 7, 26, 242, 365–407, 420
 nimetavas 365, 388, 399, 400, 401
 omastavas 392, 404, 405
 osastavas 365, 388, 399, 400, 401
 sisekohakäändes 400
 väliskohakäändes 400
 olevas 365, 383–384, 388, 399, 400, 401, 406

Lisandi kirjavahemärgid 401–407

Lisandiks
 nimisõna 373–375, 396
 omadussõna 375–376
 asesõna 376–377
 arvsõna 377, 400
 nimisõna funktsioonis
 da-infinitiv 379, 401
 mitmesõnaline väljend 378, 397
 muutumatu sõna 377, 395, 401
 märk või sümbol 378, 397
 suurtäheiline lühend 378, 396, 401
 sõna(d) nimena või tähistusena 378, 397, 401
 täht või number 378, 397
 v-kesksõna 377

Lisandi põhisõnaks
 alus 371
 öeldistide 371
 sihtis 371, 404
 määрус 371, 384, 404
 täiend 371, 404
 lisand 371, 382, 407
 üle 371
 nimisõna 369, 386
 pärisnimi 392
 nimisõna funktsioonis
 arvsõna 369, 380, 387
 asesõna 369, 387
 kesksõna 369, 380, 387
 mis tahes keelend, sõnavorm 370, 380
 omadussõna 369, 379, 387
 täht, sõnaosa lühend, märk 370

Lisandi ühildumine põhisõnaga 388–401
 isikunime ees asetsev laiendamata ainsuslik lisand 388–390
 kahe või enama ainsuses oleva põhisõna juurde kuuluv ühine lisand 393
 kohanime ees olev lisand 392
 laiendatud eeslisand 392
 mitmuses oleva põhisõnal mitu ainsuslikku järelisandit 386, 393
 mitmusliku põhisõnaga eeslisand 392
 perekonnanime juurde kuuluvad kaks või enam eeslisandit 394
 põhisõna ees olev ühilduv lisand 392
 põhisõna järel olev lisand 392–393
 üldnime ja jutumärkides pärisnime, tsitaatsõna, numbri või märgi ühendis 394–398, 401

Lisandrühm 380, 384–386, 405
 arvsõna üks koos partitiivse täiendiga 385

Loetelulisand 386, 393, 400, 401, 406, 407

Lokaaladverbiaal vt. kohamääрус

Lähte- ja sihtkohta märkivad kohamääрусed 183, 189
 Lähtekohta märkiv kohamääрус 183, 186–187

ma-tegevusnimi otstarbemääрусena 211
 ma-tegevusnimi teomääрусena 212
 ma-tegevusnimi teotäiendina 342–343
 ma-tegevusnimi täiendina 243, 342–343

ma-tegevusnimi öeldisena 167
 maks-vorm otstarbemääрусena 211
 maks-vormi laiendav täis- ja osasihtis 146, 169, 177

mas-tarindid 438, 451, 452–453
 mas-vorm otstarbemääрусena 211
 mas-vorm teomääрусena 213
 mas-vorm täiendina 244, 342
 mas-vormi laiendav osasihtis 146, 168
 mast-vorm teomääрусena 213
 mast-vorm täiendina 244, 342
 mast-vormi laiendav osasihtis 146, 168

mata-tarindid 438, 440
 määрусlikud 440, 441, 442, 443–445
 täiendilised 451

mata-vorm määramääрусena 216, 218
 mata-vorm seisunditäiendina 361
 mata-vorm teomääрусena 213
 mata-vorm täiendina 244, 294, 342, 343
 mata-vormi laiendav osasihtis 146, 169

mata-vormi laiendav tegijamääрус 231

mine-liiteline deverbaal 296, 306, 335, 344, 345, 347, 359

Mis tahes sõnavorm või sõnaosa täiendina 245

Mitmesõnalised pärisnimed nimisõnalise täiendina 308–309, 349

Mitmuslik osasihtis mitmuse osastavas 178

Mitmuslik osaöeldistide 137

Mitmuslik täisöeldistide 119

Mitte-eksistentsiaallause 70

Mittetäielik ühildumine 14–15

Mitteühilduv lisand 388, 389, 391, 393, 394, 399, 400

Mitteühilduv omadussõnaline täiend 289–294

muutumatud omadussõnad täiendina 289–291

- mata*-vorm täiendina 294, 342, 343
nud- ja *tud*-kesksõna täiendina 292—293
 Modaalus 29
 Morfoloogilised väändusvahendid 5
 Murdarv alusena 57—58, 116
 Murdarv sihtisena 173, 174
 Muutumatud omadussõnad täiendina 289—291, 301
 Mõõdu- ja hulgamäärus vt. hulga- ja mõõdumäärus
 Mõõdutäiend 363, 366
 Mõõtlühut märkiv hulga- ja mõõdumäärus 215
 Määramäärus 2.6, 2.7
 Määramäärus 10, 182, 216—218
 Määratäiend
 nimetavas 363
 omastavas 302, 363
 alaltütlevas 332, 363
 rajavas 363
 arvsõnad 363
 määruslause 346, 348, 363
 nimisõna koos kaassõnaga 341, 363
 omadussõna funktsioonis asesõnad 363
 Määrusõna alusena 59
 Määrusõna ajatäiendina 346
 konatäiendina 346
 — laatatäiendina 347
 määratäiendina 348
 — seisunditāiendina 348
 — viisitāiendina 346—347
 Määrusõnalaadilised nimisõnad teomäärusena 211
 Määrusõnaline hulga- ja mõõdumäärus 214
 määramäärus 216—217
 mõõdumäärus 222
 — otstarbemaar 2.0
 põhismäärus 209
 seisundimäärus 206, 208
 tingimusmäärus 221
 täiend e. adverbatribuut 248, 348
 viisimäärus 203
 Määrus e. adverbiaal 7, 10, 26, 74, 181—237, 242, 249, 355, 358, 358, 360, 367, 420, 430, 447, 449
 Määrus järgarvu laiendina 181
 — määrusõna laiendina 181, 360
 — omadussõna laiendina 181, 358
 — pöördõna käändeliste muudete laiendina 181
 Määruseks
 käändsõna käändevormid 182, 183, 335
 käändsõnad koos kaassõnaga 182, 183
 määrusõnad 182, 190, 192, 195, 197, 202, 203
 pöördõna käändelised muuted 182—183, 355, 466
 Määruslike *mata*-tarindite asendamine viisimäärusliku *ilma et*-kõrvallausega 442
 Määruslike *nud*-tarindite asendamine a määrusliku *kui*-kõrvallausega 445
 põhismäärusliku *et*-kõrvallausega 445
 seisundimäärusliku *kusjuures*-kõrvallausega 445
 teonimisõnalise konstruktsiooniga 446
 Määruslike *tud*-tarindite asendamine ajamäärusliku *kui*-kõrvallausega 446
 põhismäärusliku *et*-kõrvallausega 446
 teonimisõnalise konstruktsiooniga 446
 Määruslike tarindite peasõnaks
 des-vorm 438, 440
 mata-vorm 438, 440
 nud-kesksõna 438, 440
 tud-kesksõna 438, 440
 Määruslikud tarindid 438, 440—446
 Mõõndusmäärus e. kontsessiivadverbiaal 182, 222
 seestütlevas koos sõnaga *hoolimata* 222
 alaltütlevas koos sõnaga *vaatamata* 222
 määrusõnaline 222
 Mõõnyad sidesõnad 433
ne-liiteline lisand 389, 390, 401
 Nimisõna funktsioonis kasutatud kesksõna laiendiks
 määrus 358, 360
 sihtis 359, 360
 täiend 359, 360
 õeldistāide 359, 360
 Nimisõna funktsioonis kasutatud omadussõna laiendiks
 määrus 356, 358
 täiend 356, 357
 Nimisõna või tema funktsioonis kasutatud sõna lisandi põhisõnaks 369—370
 Nimisõna õeldistāitena e. nimisõnaline õeldistāide 129—130

- Nimisõnad koos kaassõnaga täiendina 294, 338—342
 abinoutāiendina 340
 ajatāiendina 338
 hulga-, määra- ja mõõdutāiendina 341
 ilmaolutāiendina 342
 kaasolutāiendina 341
 kohatāiendina 338
 liigi- ja laaditāiendina 341
 objektitāiendina 339
 otstarbetāiendina 340
 piiriltāiendina 340
 põhjustāiendina 339
 seisunditāiendina 341
 suhtetāiendina 341
 tegijatāiendina 340
 tervikutāiendina 341
 viisitāiendina 339
 Nimisõnaline asesõna täiendina 297, 362, 363
 Nimisõnaline kaksikõeldistāide 136
 Nimisõnaline lisaud 373—375
 Nimisõnaline olekumäärus 236
 Nimisõnaline osaõeldistāide 136—137, 139, 140
 laiendamata 130
 laiendatud 130
 Nimisõnaline sihtis 141, 335, 360
 Nimisõnaline täiend e. substantiivatribuut 242, 247, 294—342, 366
 nimetavas 295—296
 omastavas 291, 296—311, 328, 357
 osastavas 311—319, 327, 328
 sisekohakāānetes 320, 321—329, 357
 väliskohakāānetes 320, 329—333
 saavas 333—334
 rajavas 334—335
 olevas 335
 ilmaütlevas 335—336
 kaasaütlevas 336—338
 Nimisõnaline täisõeldistāide 136—137, 140
 Nimisõnalised adverbiaalatribuudid vt. adverbiaalsed nimisõnalised täiendid
 Nimisõnaühendid 168, 218, 294, 351
nud- ja *tud*-kesksõna täiendina 244, 292—293, 361
nud- ja *tud*-kesksõna õeldisena 77—78
nud- ja *tud*-kesksõna õeldistāitena 134—135, 140
nud-kesksõna laiendav täis- ja osa-sihtis 146, 177
nud tarindid 440
 määruslikud 440, 445—446
 täiendilised 449—450
nuks-vorm 100
nu-liiteline deverbaal 293, 295, 335, 359, 376
 number alusena 60
nuna-tarind 39, 454
nuna-tarindite asendamine
 ajamäärusliku *kui*-kõrvallausega 454
 teonimisõnalise tarindiga 454
 Objekt vt. sihtis
 Objektadverbiaal vt. sihitismäärus
 Objektiline *da*-tegevusnimi 164
 Objektiline genitiivatribuut 297, 306—307
 Objektiline *mas*-teomäärus 213
 vat-teomäärus 213
 olekumäärus 235—236
 täiend vt. objektitāiend
 Objektitāiend 366
 nimetavas 295, 363
 omastavas 248, 297, 363
 sisestütlevas 321, 363
 seestütlevas 328, 363
 alaltütlevas 330, 363
 kaasautlevas 337, 363
 da-infinitiiviline 343, 344, 364
 nimisõna koos kaassõnaga 339, 363
 Oblukvakāāndeis nimisõnalised laiendid 359
 Olekumäärus e. predikatiivadverbiaal 7, 128, 182, 234—236, 237, 447, 454
 objektiline 234, 235—236
 subjektiline 234—235
 Olekutāiend
 nimetavas 363
 saavas 334, 363
 olevas 335, 363
 Olemislauseid vt. eksistentsiaallauseid
 Omadussõna alusena 55
 Omadussõna täiendina 242—243, 251—267
 Omadussõna *tāis* adlektiivatribuudina 261, 291
 Omadussõna *valmis* täiendina 261—262, 291
 Omadussõna õeldistāitena e. omadussõnaline õeldistāide 130—131
 Omadussõnaline lisand 375
 Omadussõnaline olekumäärus 236
 Omadussõnaline osaõeldistāide 137, 139, 140
 Omadussõnaline täiend e. adlektiivatribuut 247—248, 251—294, 358, 376, 433

mitteühilduv 289—294
ühilduv 251—289
Omadussõnaline täiend. stäide 137, 139, 140
Omadussõnalised asesõnad e. adjektiivsed pronoomenid ühilduva täiendina 267—283
Omadussõnaühendid 168
Omaajamäärus e. possessiivadverbiaal 182, 233—234
Omaajataiend e. possessiivatribuut omastavas 298, 363
omastav asesõna 363
Onomatopoeetilised maarsõnad viisimäärusena 203
Onomatopoeetilised verbid 212, 213
Osaalus e. partsiaalsubjekt 8, 47, 63—72, 145, 152
Osasihtis e. partsiaalobjekt 47, 145, 160, 164, 165—167, 447
Osasihtise eelistamine mõningate asesõnade puhul 159
Osasihtise kasutamine eitava kõne puhul 157—158
Osasihtise kääne — ainsuse ja mitmuse osastav 178
Otstarbemäärus e. finaalaradverbiaal 10, 182, 210—211, 237, 447
Otstarbetäiend 8
omastavas 300, 362
saavas 333, 362
da-infinitiiviline 344, 362
nimisõna koos kaassõnaga 340, 362
Partitiivsed verbid 88, 148—150, 160, 162, 167, 169, 170
Partsiaalobjekt vt. osasihtis
Partsiaalsubjekt vt. osaaalus
Passiivis oleva öeldisverbiga lause alus 49
Peallikmeta lause 29, 38, 172, 411, 412, 415, 416, 417, 469—480
laiendamata 471
laiendatud 471
Peallikmeta lause keskse liikmega hüüandi funktsioonis 473, 479—480
lauselaiendi funktsioonis 473, 478
määruse funktsioonis 472, 476—477
sihtise funktsioonis 472, 473, 474—475
sidendi funktsioonis 473, 479
täiendi funktsioonis 472, 477—478
öeldistäite funktsioonis 473—474, 478
ütte funktsioonis 473, 480

Peallikmeta lause keskset liiget laiendav
öeldistäide 471
sihtis 471
määrus 471
täiend 471
lauselaiend 471
sidend 471
hüüand 471
Perflood vt. lausestik
Pidevust märkiv ajamäärus 191, 194, 198—199
nimetavas 198
omastavas 198
kaasaütlevas 198
sõnaühendid 198—199
Piiri märkiv kohamäärus 183, 189—190
Piiritlustäiend
omastavas 300, 301, 302, 324, 362
seesütlevas 324, 362
da-infinitiiviline 343—344, 362
nimisõna koos kaassõnaga 340, 362
Positsioonilised substantiivid 359
Possessiivne genitiivatribuut 296, 297—299, 310, 359, 363
Predikaaditaiend e. öeldistaiend e. predikatv 8
Predikaat vt. öeldis
Predikaatsusseos 26, 29, 459, 469
Predikatiiv vt. öeldistaiend
Predikatiivadverbiaal vt. olekumäärus
Predikatiivne täiend 248
Põhiarv alusena 55—57, 116, 314, 316
Põhiarv sihtisena 173—174, 314, 315, 316
Põhiarv üks omadussõnalise täiendina 284, 315, 316
Põhisõnast kirjavahemärgiga eraldatud eeslisand 400, 401
Põhisõnata lisand 370—371
Põhjusmäärus e. kausaaladverbiaal 10, 182, 209—210, 237
Põhiustäiend 8
seesütlevas 329, 362
nimisõna koos kaassõnaga 339, 362
Põimlause e. hüpotaaks 29, 39—40, 94—95, 97, 98, 440, 442
kaasalistuvad kõrvallaused 40
erilugilised kõrvallaused 40
samaliigilised kõrvallaused 40
järjestikuse alistumisega kõrvallaused 40
sidumata liitlaused 40
Pärisnimelaadilised täiendid 304—305
Pärisnimeline lisand 374—375

Pöördjärjestus e. inversioon 5, 11, 24, 37, 127
Pöördõna alusena 58—59
da-tegevusnimi 58
v- ja tav-kesksõna 59
Pöördõnade rektsioon 9
Pöördõna käändelised vormid e. muuted 167
määrumäärusena 217
otstarbemäärusena 183
seisundimäärusena 208
teomäärusena 183, 213
täiendina 181, 244, 342—343, 355, 358, 359
viisimäärusena 183, 202, 205
Pöördõna pöördelised vormid
öeldisena 76—77
maaramäärusena 217
Pöördõna öeldistaitena 133—135
da-tegevusnimi öeldistaitena 65, 133, 161, 164, 171, 173, 181
kesksõna öeldistaitena 134—135, 182
Püsivad sõnaühendid 18—19
Raamühend 22, 247
Redupliktiivne sõnaühend 350
Redupliktiivsed laendid 384
Redupliktiivsed võrdlustäiendid nagu ...ikka 353—354
Refereeriv olevik (*praesens referens*) 91
Refleksiivsed verbid 224—225
Rektsioon vt. sõltumus
Retoorilised küsilaused 34
Rindlause e. parataks 39, 94
Rinnastavad sidesõnad 27, 423—424, 426
Rinnastusseos e. koordinatsioon 13—14, 26, 108, 266, 309, 422
Rõhumaarsõnad 13, 27, 409, 410
Sagedust väljendav ajamäärus 191, 200—201
nimetavas 200
käändsõna koos kaassõnaga 200
Samaliigilised täiendid 263, 433
Samaväärsed eri komponentidest koosnevad liitomadussõnad täiendina 252—253
Seisundimäärus 182, 206—208, 237, 447

Seisunditaiend 8
seesütlevas 323, 361
alalütlevas 332, 361
ilmautlevas 336
mata-vorm 361
määrõnaline 346, 348, 361
nimisõna koos kaassõnaga 341, 361
nud- ja tud-kesksõna 361
Side-, hüü- ja kaassõna alusena 59—60
Sidend 25, 27, 418—419, 420, 470
alistavad e. subordineerivad sidesõnad 27, 419
rinnastavad e. koordineerivad sidesõnad 27, 419, 470
Sidesõnad 5, 29, 33, 427, 429, 432
lihtsidesõnad 418
lihtsidesõnad 418
rühmsidesõnad 418
ühendsidesõnad 418
Sidesõnadega algavad võrdlusmäärused 219
Siduvad sõnad 429, 431, 433, 435, 436
Sihtiline pöördõna e. transitiivne verb 62, 74—75, 86, 135, 144, 179, 452
Sihtiline öeldisverb passiivis 44
Sihtimäärus (= otstarbemäärus) 7
Sihtis e. objekt 6, 7, 8, 10, 26, 47, 74, 141—180, 242, 249, 358, 360, 367, 420, 449
Sihtis verbi käändeliste vormide laiendina 160—171
da-tegevusnime laiendina 146, 160, 161—164
des-vormi laiendina 146, 160, 165—166
kesksõnade ja vat-vormi laiendina 146, 160, 169—171
ma-tegevusnime laiendina 146, 160, 166—168
mas-, mast-, mata- ja maks-vormi laiendina 146, 160, 168—169
Sihtise käänded 171—178
Sihtise liigid tähenduse järgi 142—144
suunasihitis 142—143
tulemussihitis 143—144
Sihtise põhisõnaks da-tegevusnimi 171, 172—173
Sihtiseks
asesõna 142, 173, 175—176
da-tegevusnimi 81, 82, 142, 178—180, 181, 182, 360
hüüdsõna 142

- mitmesõnalne parinimi 141
 nimisõna 141, 335, 360
 omadus, arv- ja kesksõna 141
 põhjarv arvsõnaühendi põhisõnana 141
 taht 142
 ütlus 142
 Sihitisetaolised aja-, hulga- ja mõõdu-
 määrused 144
 Sihitislike tarindite asendamine *et*-sihi-
 tislausetega 452
 Sihitislike tarindite põhisõnaks
da-tegevusnimi 439, 451
mas-vorm 439, 451
vat-vorm 439, 451
 Sihitislikud tarindid 438, 451—453
 Sihitismäärus e. objektiadvabiaal 7, 8,
 10, 182, 222—227, 232, 447
 Sihtu pöörd sõna e. intransitiivne verb
 62, 74—75, 85, 135, 144, 179
 Sihttäiend 8
 Sihtkohta märkiv kohamäärus 183,
 187—189
 Sisaldussihitis 143
 Sisuline (loogiline) ühildumine 109
 Sisult eitav eksistentsiaallause 70—71
 Sisult isikuline lause 460—462
 Sisult laativ eksistentsiaallause 65—
 70
 Sisult kahtlev eksistentsiaallause 71
 Sisult umbisikuline lause 462—467
da-tegevusnimi öeldisena 462, 467
 isik. tgm. ains. 2. isik öeldisena
 462—463
 isik. tgm. ains. 3. isik öeldisena 462,
 463—466
 Sitatsiooniline seos 46, 459, 460, 461,
 462, 470, 472, 473, 474, 475, 476, 478,
 479, 480
 Soovlause 9, 35—36
 Subjekt vt. alus
 Subjektiline *da*-tegevusnimi 164
 Subjektiline genitiivatribuut 297, 307—
 308, 359
 tegevuse soorita a (*genitivus agen-
 tis*) 307
 teose loo a (*genitivus auctoris*)
 307—308
 Subjektiline *mas*-teomäärus 213
 — olekumäärus 234—235, 236
vat-teomäärus 213
 täiend 248
 Suhtemäärus 10, 182, 220—221, 447
 Suhtetäiend 8
 seestütlevas 329, 364
 alaltütlevas 333, 364
 nimisõna koos kaassõnaga 341, 364,
 385
 Suunasihitis 142—143
 Suunda ja liikumise teed märkiv koha-
 määrus 183, 190—191
 Sõltumus e. reksioon 15—16, 366, 472
 Sõltuvusaste 26
 Sõltuvuslaad 26
 Sõnajärjestus 5, 11, 23—24, 165
 harilik e. otsene järjestus 24
 pöördjärjestus e. inversioon 5, 11,
 24, 127
 Sõnaühend
 alamäärusena 193, 198, 199, 201
 alusena 61
 hulga- ja mõõdumäärusena 218
 seisundimäärusena 207
 viisimäärusena 204
 viisitäiendina 330
 öeldisena 80—82
 Sõnaühendid 5, 11, 13—22, 54, 91, 189,
 262, 263
 nimisõnaühendid 21, 22
 omadussõnaühendid 21
 arvsõnaühendid 21
 asesõnaühendid 21
 pöördõnaühendid 21, 22
 määrõnaühendid 21—22
 Sündmushetk 90, 92—93, 95, 97
 Sünonümsete aluste rühm 121
 Süntaktilised terminid 9
 Süntaktilised väljendusvahendid 5
 Tagasõnaline reksioon 10
 Tarindid e. konstruktsioonid 38—39,
 350—351, 379, 438—457
 absoluutitarindid 456—457
 kesksõnalised 438—453
nuna- ja *tuna*-konstruktsioonid 454—
 455
 tegevusnimelised 438—453
tav-tarind 447, 448—449
tav-tarindite asendamine *mida*-täiend-
 lausetega 448
 Tegevusaega märkiv ajamäärus 191,
 192—194
 nimetavas 193—194
 seesütlevas 193
 alaltütlevas 192
 saavas 193
 käändsõna koos kaassõnaga 194
 Tegevuse ja liikumise suunda märkiv
 kohamäärus 186—187
 Tegevuskohta märkiv kohamäärus
 183—186

- Tegevusnimeline täiend e. infinitiivat-
 ribuut 248, 342—345
da-tegevusnimi 343—345
ma-tegevusnimi 342—343
 Tegevusnimelised ja kesksõnalised ta-
 rindid 10, 438—453
 määruslikud 438, 440—446
 sihitislikud 438, 439, 451—453
 täiendilised 438, 439, 446—451
 Tegevusobjekt 142, 144, 145, 147, 169
 Tegevusobjekti määramatus 156, 160
 Tegevusobjekti määratus 156—157, 160
 Tegijamäärus e. agentadverbiaal 8, 10,
 89, 182, 231—233, 443
 Tegijanimi liigi- ja laaditaiendina
 288—289, 362
 Tegijanimi täiendina 288—289
 nimisõnalise täiendina 288
 omadussõnalise täiendina 288—289
 Tegijataiend
 omastavas 362, 363
 seestütlevas 329, 363
 nimisõna koos kaassõnaga *poolt* 340,
 363
 Teomäärus 7, 10, 119, 182, 211—213,
 237, 447
 Teoläiend 8
 alaltütlevas 330, 362
 alaltütlevas 331, 362
 alaltütlevas 332, 362
ma-tegevusnimeline 342, 362
mas-, *mas*- ja *ma*-vormis 342—
 343, 362
 Teovõimsamäärus 7
 Tervikumäärus 182, 228
 Tervikutäiend
 omastavas 363
 osastavas 312, 327, 363
 seestütlevas 326, 327, 328, 363
 nimisõna koos kaassõnaga *seast* või
hulgast 341, 363
 Tingimusmäärus e. konditsionaaladver-
 biaal 182, 221—222
 Tingiv kõneviis 31, 35, 44, 466, 468
 Toimimishetk 93, 95
 Totaalobjekt vt. täissihitis
 Totaalsubjekt vt. täisalus
 Transitiivne verb vt. sihilise pöördõna
 Translatiivsed verbid 224—225
tu-deverbaali laiendav tegijamäärus
 232
tu-liitega omadussõnad määramäärus-
 teks 217
tu-liiteline deverbaal 293, 335, 340, 350,
 376, 380
tu-liitelised karitiivadjektiivd atribuut-
 dina e. *tu*-liiteline adiektiivatribuut
 261, 294
tud-kesksõna laiendav tegijamäärus
 231, 232
tud-kesksõna laiendav täis- ja osasihi-
 tis 170
tud-tarindid 172, 440
 määruslikud 440, 446
 täiendilised 449—450
 Tulemuseta, ajaliselt jätkuvat tegevust
 väljendavad verbid 162
 Tulemuslikkust märkivate sõnadega
 seotud partitiivsed verbid 162, 167,
 169
 Tulemussihitis 143—144, 147
 Tulenemismäärus 182, 228
 Tuleviku ja oleviku väljendamine sihi-
 tise abil 153—154
 Tulevikku väljendav olevik (*praesens
 futurum*) 91
tuna-tarind 454—455
tuna-tarindite asendamine
kui-ga algava tingimuslausega 455
 põhjusemäärusliku *et*-kõrvallausega
 455
 Täht, suur- ja väiketähteline lühend,
 number või märk täiendina 245,
 351—353
 Taht, sõnaosa või märk alusena 60
 Täiend e. atribuut 6, 7, 8, 26, 54, 238—
 364, 367, 376, 420, 470
 Täiendi põhisõnaks
 nimisõna 238, 294, 357
 nimisõnaline asesõna 240, 357
 põhjarv 238—239, 357
 nimisõna funktsioonis kasutatud mis
 tahes muu sõna 240—241, 356—
 357, 359
 Täiendiks
 käändsõna 242—243, 355, 414
 kaandsõna koos kaassõnaga 243,
 338—342, 355
 pöördõna käändelised muutud 181,
 244, 342—345, 355, 358, 359
 nimisõna funktsioonis
 mis tahes sõnavorm või sõnaosa
 244, 357, 358, 366
 mitmesõnaline väliend 245, 349—
 351
 täht, suur- või väiketähteline lüh-
 end, number või märk 245,
 351—353
 võrdlus 245, 353—355
 Täiendilised tarindid 288, 438, 446—451

- Täiendiliste *mata*-tarindite asendamine *mis*-täiendlausetega 451
- Täiendiliste *nud*-tarindite asendamine *kes*- ja *mis*-täiendlausetega 450
- Täiendiliste tarindite peasõnaks *mata*-vorm 438, 447
nud-kesksõna 438, 447
tav-kesksõna 438, 447
tud-kesksõna 438, 447
v-kesksõna 438, 447
- Täiendiliste *tud*-tarindite asendamine kõrvalauseetega 450
- Täiendite jagunemine grammatilise seose järgi
mitteühilduv 251
ühilduv 251
- Täiendite jagunemine morfoloogilisest seisukohast
määrsõnaline täiend 248
nimisõnaline täiend 247
omadussõnaline täiend 247—248
tegevusnimeline täiend 248
- Täiendite jagunemine struktuuri poolest
laiendamata 248—249, 250
laiendatud 249, 250
- Täiendite jagunemine süntaktilisest seisukohast
adverbiaalne 248
objektiline 248
predikatiivne 248
subjektiline 248
- Täiendite liigid tähendusfunktsiooni järgi 360—364
abinõutäiend 364
adressanditäiend 362
ainetäiend 364
ajataiend 361
hulga-, määra- ja mõõdutäiend 363
iimaotäiend 364
kaasotäiend 364
kasu- ja kahjutäiend 362
kohatäiend 360—361
liigi- ja laaditäiend 361—362
objektitäiend 363—364
olekutäiend 363
omajatäiend 363
otstarbetäiend 362
põrklustäiend 362
põhjustäiend 362
seisunditäiend 361
suhetäiend 364
teglataiend 362—363
teotäiend 362
tervikutäiend 363
- viisitäiend 361
võrdlustäiend 364
- Täiendite liigitamine asendi järgi
eestäiend 249—250
järeltäiend 249—250
- Täis- ja osasihitise kasutamine
olenevalt tegevusobjekti enda laadist 154—157
olenevalt verbi iseloomust 147—154
- Täis- ja osaõeldistide 136—137
nimisõnaline 136
kaksikõeldistide 136
omadussõnaline 136, 137
arvsõnaline 136
asesõnaline 137
- Täisalus e. totaalsubjekt 8, 11, 61—73
aluse käände olenevus aluse jaotatavusest või jaotamatusest 62, 66—69
aluse käände olenevus aluse määratusest või määramatusest 62, 69—70
aluse käände olenevus lause jaotatavast, eitavast või kahtlevast sisust 62, 70—71
aluse käände olenevus õeldise laadist 62—66
- Täissihitis e. totaalsubjekt 7, 8, 10, 11, 12, 86—87, 91, 145—178, 400
- Täissihitis ainsuse nimetavas
olenevalt põhisõna vormist 171—173
olenevalt sihitisena esineva käändsõna liigist 173—176
- Täissihitise käänded 171—178
ainsuse nimetavas 171—176
ainsuse omastavas 176—177
mitmuse nimetavas 177—178
- Täisühendustlikud sõnad 5, 12, 29, 56, 81, 471
- Töö- ja tasunormile vastavat ajahulka või endav ajamäärus 200—201
seesülevas 200
käändsõna koos kaassõnaga 200—201
- v*- ja *tav*-kesksõna täiendina 244, 286—288, 358
v- ja *tav*-kesksõna õeldistitena 134, 139
v-kesksõna laiendav osasihitis 169
v-tarind 447—448, 449
v-tarindite asendamine *kes*- ja *mis*-täiendlausetega 448
Vaatlusheit 90, 92—93, 95, 97
Vabad sõnaühendid 18
Vaba sõnajärjestus vt. sõnajärjestus

- Vastandavad sidesõnad 424, 425, 426, 428, 429, 431, 433, 435, 436
vat-tarind 438, 439, 451, 452—453
vat-vormi laiendav täis- ja osasihitis 170, 177
- Verbi käändelised vormid (*des*-, *mata*-, *mas*- ja *vat*-vorm, *v*-, *tav*-, *nud*- ja *tud*-kesksõna ning *da*-tegevusnimi) tarindi peasõnaks 438
- Viisimäärsõnad 202
- Viisimäärus e. modaaladverbiaal 7, 10, 182, 202—205, 236, 237, 447
- Viisitäiend 8
alalütlevas 331, 361
absoluutkonstruktsioonina 350, 361
des-vormina 345, 361
määrsõnaline 346—347, 361
nimisõna koos kaassõnaga 339, 361
sama nimisõna eri käänetest koosneva ühendina 347, 361
- Viisiütlevälised määrsõnad viisimäärusena 203
- Vormiline ühildumine 108—109
- Võrdlus täiendina e. võrdlustäiend 245, 353—355, 364
- Võrdlusmäärus e. komparatiivadverbiaal 10, 182, 218—219, 237, 354—355, 376
- Võõrkeelsed väljendid täiendina 351
- Väljendpöördõnad vt. fraseoloogilised ühendverbid
- Õeldis e. predikaat 6, 7, 8, 26, 74—107, 420
- Õeldis isikulises tegumoes e. personaalis 83—85
- Õeldis kaudses kõneviisis 106—107, 108
olevikus 106
lihtminevikus 106—107
täisminevikus 106
- Õeldis kindlas kõneviisis 89—100
olevikus e. preesens 90—92, 100
lihtminevikus e. imperfektis 92—95, 100
täisminevikus e. perfektis 95—97, 100
enneminevikus e. pluskvamperfektis 97—99, 100
- Õeldis käskivas kõneviisis 103—106, 171—172
olevikus 103
täisminevikus 103
- Õeldis *las*-konstruktsioonides 82—83, 104
- Õeldis passiivis 87—89
isikulises passiivis 87—89
umbisikulises passiivis 89
- Õeldis umbisikulises tegumoes e. impersonaalis 85—87, 171—172
- Õeldise kõneviisid ja ajad 89—107
- Õeldise ühildumine alusega 6, 8, 11, 108—124
arvus 26, 112—124
isikus 109—112
- Õeldise ühildumine arvsõnalise alusega 115—120
arvsõnaühendi põhisõna alusena 115, 116—120
järgarv alusena 115
põhiarv alusena 115, 116, 120
- Õeldise ühildumine asesõnalise alusega 111, 114—115
- Õeldise ühildumine hulka ja mõõtu märkivate sõnadega 113—114
- Õeldise ühildumine kahe või enama täisalusaga 120—124
- Õeldise ühildumine kollektiivsubstantiiviga 113
- Õeldise ühildumine täis- ja osaalusoga 112
- Õeldiseks
da- ja *ma*-tegevusnimi 76, 161, 164, 171, 173
nud- ja *tud*-kesksõna 76
pöördõsõna pöördeline muude 75
- Õeldiseta hüüdlused 37
- Õeldisrühm 38, 420
- Õeldistide e. predikatiiv e. predikaaditide 8, 10, 11, 26, 33, 47, 74, 125—140, 242, 249, 356, 360, 420, 447, 461
- Õeldistite esinemisvormid 11, 129—135
- Õeldistiteks
nimisõna 129—130
omadussõna 130—131, 359
arvsõna 131—132
asesõna 132—133
da-tegevusnimi 65, 133, 161, 164, 171, 173, 181
kesksõna 134—135, 182
hüüdsõna 135
- Õeldistitemäärus 10
- Õeldisverbi leksikaalne tähendus 118
- Ühendavad sidesõnad 423, 425, 426, 427, 429, 431, 433, 435

- Ühendverb öeldisena 78, 79
 Ühepealiikmeline alusega lause 460—468
 Ühepealiikmeline öeldisega lause 460—468
 vormilt isikuline 460—467
 vormilt umbisikuline 468
 Ühepealiikmelised laused 25, 38, 46, 83, 458—468
 alusega laused 29, 458—460
 öeldisega laused 458, 460—468
 Ühepöördelised pöörd sõnad 85, 463
 Ühildumine e. kongruents 10, 12, 14—15, 81, 108—109, 472
- Ühilduv omadussõnaline täiend 251—289, 339
 arvsõna täiendina 251, 283—286
 asesõna täiendina 251, 267—283
 omadussõna täiendina 251—267
 tav-kesksõna täiendina 251, 286—288
 tegijanimi täiendina 251, 288—289
 v-kesksõna täiendina 251, 286—288
 Üte e. kõnetlussõna 25, 27, 242, 370, 401, 412—417, 420
 laiendiga 414, 415
 laiendita 414, 415
 Ütteks
 nimisõna 413
 substantiveerunud omadussõna 413
 — asesõna 413

SISUKORD

	Lk.
Eessõna	3
Sissejuhatus (K. Mihkla)	5
I. Süntaksi mõiste ja ülesanne	5
II. Eesti keele lihtlause senine käsitus	6
III. Keelelise väljenduse põhiüksused	12
IV. Lauseliikmed, lauselaiend, üte, sidend ja hüüund	25
 Lause (K. Mihkla)	28
I. Lause olemus	28
II. Lausetüübid ütluse eesmärgi järgi	30
1. Jutustavad laused	30
2. Küsilause	31
3. Kasklause	34
4. Soovlause	35
5. Hüüdlause	36
III. Lauseliikmed struktuuri järgi	38
 Alus (L. Rannut)	42
I. Aluse mõiste	42
II. Aluse esinemisvormid	49
1. Nimisõna alusena	51
2. Asesõna alusena	52
3. Omadussõna alusena	55
4. Arvsõna alusena	55
5. Pöörd sõna alusena	58
6. Määrsõna alusena	59
7. Side-, hüü- ja kaassõna alusena	59
8. Täht, sõnaosa või märk alusena	60
9. Number alusena	61
10. Sõnaühend alusena	61
11. Lause alusena	61
 III. Täis- ja osaalus	61
1. Aluse käände olenevus öeldise laadist	62
2. Aluse käände olenevus sisult jaatava lause aluse jaotatavusest või jaotamatusest	66
3. Aluse käände olenevus sisult jaatava eksistentsiaalse aluse määratusest (definiitsusest) või määramatusest (indefiniitsusest)	69
4. Aluse käände olenevus eksistentsiaalse ellavast ja kahtlevast sisust	70
5. Osaaluse erandlikud esinemisjuhud	71

Õeldis (K. Mihkla)	74
I. Õeldise mõiste	74
II. Õeldise esinemisvormid	76
1. Pöördsona pöördelised vormid Õeldisena	76
2. nud- ja tud-kesksõna Õeldisena	77
3. da-tegevusnimi Õeldisena	78
4. Ühendverb Õeldisena	78
5. Fraseoloogiline väljend Õeldisena	79
6. Sõnaühend Õeldisena	80
7. Õeldis las-konstruktsioonides	82
III. Õeldis isikulises ja umbisikulises tegumoes ning passiivis	83
1. Õeldis isikulises tegumoes	83
2. Õeldis umbisikulises tegumoes	85
3. Õeldis passiivis	87
a. Isikuline passiiv	87
b. Umbisikuline passiiv	89
IV. Õeldise kõneviisid ja ajad	89
1. Õeldis kindlas kõneviisis	89
a. Õeldis olevikus	90
b. Õeldis lihtminevikus	92
c. Õeldis täisminevikus	95
d. Õeldis enneminevikus	97
2. Õeldis tingivas kõneviisis	100
3. Õeldis käskivas kõneviisis	103
4. Õeldis kaudses kõneviisis	106

Õeldise ühildumine alusega (K. Mihkla)	108
I. Aluse ja Õeldise ühildumise laadist	108
II. Õeldise ühildumine alusega isikus	109
III. Õeldise ühildumine alusega arvus	112
1. Ühildumine täis- ja osaalusega	112
2. Ühildumine kollektiivsubstantiividega ja hulka ning mõõtu märkivate sõnadega	113
3. Ühildumine asesõnalise alusega	114
4. Ühildumine arvsõnalise alusega	115
a. Arvsõna alusena	116
b. Arvsõnaühendi põhisõna alusena	116
5. Ühildumine kahe või enama täisalusega	120

Õeldistäide (K. Mihkla)	125
I. Õeldistäite mõiste	125
II. Õeldistäite esinemisvormid	129
1. Nimisõna Õeldistäitena	129
2. Omadussõna Õeldistäitena	130
3. Arvsõna Õeldistäitena	131
4. Asesõna Õeldistäitena	132
5. Pöördsona Õeldistäitena	133
a. da-tegevusnimi Õeldistäitena	133
b. Kesksõna Õeldistäitena	134
6. Hüüdsõnad Õeldistäitena	135
III. Täis- ja osaõeldistäide	136
IV. Õeldistäite ühildumisest aluse ja Õeldisega	137

Sihitis	141
I. Sihitise mõiste ja liigid (K. Kont)	141
II. Täis- ja osasihitis (A. Admann)	145

1. Täis- ja osasihitise kasutamise tingimused	147
a. Täis- ja osasihitise kasutamine olenevalt verbi iseloomust	147
Tuleviku ja oleviku väljendamine sihitise abil	153
b. Täis- ja osasihitise kasutamine olenevalt tegevusobjekti enda laadist	154
c. Osasihitise kasutamine eitava kõne puhul	157
d. Osasihitise eelistamine mõningate asesõnade puhul	159
e. Täis- ja osasihitise esinemisjuhud	160
2. Sihitis verbi käändeliste vormide laiendina	160
a. Sihitis da-tegevusnime laiendina	161
b. Sihitis des-vormi laiendina	165
c. Sihitis ma-tegevusnime laiendina	166
d. Sihitis mas-, mast-, mata- ja maks-vormi laiendina	168
e. Sihitis kesksõnade ja vat-vormi laiendina	169
3. Sihitise käänded	171
a. Täissihitise käänded	171
Ainsuse nimetav	171
Ainsuse omastav	176
Mitmuse nimetav	177
b. Osasihitise kääne — ainsuse ja mitmuse osastav	178
III. da-tegevusnimi sihitisena (A. Admann)	178

Määrus (K. Mihkla)	181
I. Määruse mõiste ja määruste liigitus	181
II. Määruse liigid ja alaliigid	183
1. Kohamäärus	183
a. Tegevuskohta märkiv kohamäärus	183
b. Lähtekohta märkiv kohamäärus	186
c. Sihtkohta märkiv kohamäärus	187
d. Lähte- ja sihtkohta märkiv kohamäärus	189
e. Piiri märkiv kohamäärus	189
f. Suunda ja liikumise teed märkiv kohamäärus	190
2. Ajamäärus	191
a. Tegevusaega märkiv ajamäärus	192
b. Kestust ja pidevust märkiv ajamäärus	194
c. Kordumist ja sagedust märkiv ajamäärus	199
d. Ajalist algust ja lõppu märkiv ajamäärus	201
3. Viisimäärus	202
4. Seisundimäärus	206
5. Põhjusmäärus	209
6. Otstarbemäärus	210
7. Teomäärus	211
8. Hulga- ja mõõdumäärus	214
9. Määramäärus	216
10. Võrdlusmäärus	218
11. Suhtemäärus	220
12. Tingimus- ja mõõndusmäärus	221
13. Sihitismäärus	222
14. Tervikumäärus	228
15. Aine- ja tulenemismäärus	228
16. Abinõumäärus	229
17. Kaasolu- ja ilmaolumäärus	229
18. Tegijamäärus	231
19. Omajamäärus	233
20. Olekumäärus	234

Täiend (E. Riikoja)	238
I. Täiendi mõiste ja esinemisvormid	238
II. Täiendi liigid	247
III. Omadussõnaline täiend	251
1. Ühilduvad omadussõnalised täiendid	251
a. Omadussõna täiendina	251
b. Asesõna täiendina	267
c. Arvsõna täiendina	283
d. <i>v-</i> ja <i>tav-</i> kesksõna täiendina	286
e. Tegijanimi täiendina	288
2. Mitteühilduvad omadussõnalised täiendid	289
a. Muutumatud omadussõnad täiendina	289
b. <i>nud-</i> ja <i>tud-</i> kesksõna täiendina	292
c. <i>mata-</i> vorm täiendina	294
IV. Nimisõnaline täiend	294
1. Nimetavas olev nimisõna täiendina	295
2. Omastavas olev nimisõna või nimisõnaline asesõna täiendina	296
a. Possessiivne genitiivatribuut	297
b. Definiitvne genitiivatribuut	299
c. Objektiline genitiivatribuut	306
d. Subjektiline genitiivatribuut	307
3. Osastavas olev nimisõna täiendina	311
4. Kohakäänetes, rajavas, olevas, ilmaütlevas ja kaasaütlevas olev nimisõna täiendina	320
a. Täiend sisekohakäänetes	321
Täiend sisseütlevas	321
Täiend seesütlevas	322
Täiend seestütlevas	324
b. Täiend väliskohakäänetes	329
Täiend alaleütlevas	329
Täiend alalütlevas	330
Täiend alaltütlevas	332
c. Täiend saavas, rajavas, olevas, ilmaütlevas ja kaasaütlevas	333
Täiend saavas	333
Täiend rajavas	334
Täiend olevas	335
Täiend ilmaütlevas	335
Täiend kaasaütlevas	336
5. Nimisõna koos kaassõnaga täiendina	338
V. Tegevusnimi täiendina	342
<i>ma-</i> tegevusnimi täiendina	342
<i>da-</i> tegevusnimi täiendina	343
VI. Määrsõna täiendina	346
VII. Mitmesõnaline väljend, täht, number, lühend või märk täiendina	349
VIII. Võrdlus täiendina	353
IX. Täiendi ja teiste lauseliikmete piirist	355
X. Täiendite liigid funktsiooni järgi	360
Lisand (E. Riikoja)	365
I. Lisandi mõiste ja funktsioonid	365
II. Lisandi liigid ja asend	373
III. Lisandi ühildumine põhisõnaga	388
IV. Lisandi kirjavahemärgid	401

Lauselaiend (K. Mihkla)	408
Üte (K. Mihkla)	412
1. Ütte mõiste ja esinemisvormid	412
2. Laiendita ja laiendiga üte	414
3. Ütte asend	415
4. Kirjavahemärgid ütte puhul	416
Sidend ja hüüund (K. Mihkla)	418
Lauseanalüüsi näidised	420
Korduvad lauseliikmed (K. Mihkla)	422
1. Sissejuhatavat	422
2. Korduvad alused	424
3. Korduvad öeldised	426
4. Korduvad öeldistäited	427
5. Korduvad sihilised	428
6. Korduvad määrused	430
7. Korduvad täiendid	433
a. Korduvad omadussõnalised täiendid	433
b. Korduvad nimisõnalised täiendid	434
c. Korduvad tegevusnimelised ja määrsõnalised täiendid	435
8. Korduvad lisandid	435
9. Kokkuvõtte kirjavahemärkidest korduvate lauseliikmetega lauses	436
Tegevusnimelised ja kesksõnalised tarindid (K. Mihkla)	438
I. Tegevusnimelise ja kesksõnalise tarindi mõiste, funktsioon ja liigid	438
II. Määruslikud tarindid	440
1. <i>des-</i> ja <i>mata-</i> tarindid	440
2. <i>nud-</i> ja <i>tud-</i> tarindid	445
III. Täiendilised tarindid	446
1. <i>v-</i> ja <i>tav-</i> tarindid	447
2. <i>nud-</i> ja <i>tud-</i> tarindid	449
3. <i>mata-</i> tarindid	451
IV. Sihitislikud tarindid	451
nuna- ja tuna-konstruksioonid (K. Mihkla)	454
Absoluuttarindid (K. Mihkla)	456
Uhepealiikmeline lause (L. Rannut)	458
I. Uhepealiikmeline alusega lause	458
II. Uhepealiikmeline öeldisega lause	460
1. Vormilt isikuline lause	460
a. Sisult isikuline lause	460
b. Sisult umbisikuline lause	462
Isikulise tegumoe ainsuse 2. isik öeldisena	462
Isikulise tegumoe ainsuse 3. isik öeldisena	462
<i>da-</i> tegevusnimi öeldisena	467
2. Vormilt umbisikuline lause	468

Pealiikmeta lause (L. Rannut)	469
I. Pealiikmeta lause keskse liikmega õeldistäite funktsioonis	473
II. Pealiikmeta lause keskse liikmega sihitlise funktsioonis	474
III. Pealiikmeta lause keskse liikmega määruse funktsioonis	476
IV. Pealiikmeta lause keskse liikmega täiendi funktsioonis	477
V. Pealiikmeta lause keskse liikmega lauselaiendi funktsioonis	478
VI. Pealiikmeta lause keskse liikmega sidendi funktsioonis	479
VII. Pealiikmeta lause keskse liikmega hüüundi funktsioonis	479
VIII. Pealiikmeta lause keskse liikmega ütte funktsioonis	480
 Kiilsõna ja kiillause (K. Mihkla)	481
1. Kiilsõna	481
2. Kiillause	483
Kasutatud kirjandus	485
Lausenäidete allikate lühendid	491
Aineregister (E. Leibak)	506

Институт языка и литературы Академии наук Эстонской ССР. Карл Янович Михкла, Лехте Аугустовна, Раннута, Элли Пээтовна Рийкоя, Айно Антоповна Адмани. Основные черты синтаксиса эстонского языка I. Простое предложение. На эстонском языке. Титульный редактор Э. Нурм. Издательство «Valgus», Таллин.
Toimetaja E. Leibak. Kunstiline toimetaja H. Keigo. Tehniline toimetaja E. Ainla. Korrektorid M. Sepp ja E. Kask. Laduda antud 16. V 1972. Trükkida antud 12. VI 1973. Stai- cele Paberivabriku trükipaber nr. 1, 60×90/16. Trükipoognaid 33. Arvestuspoognaid 38,01. Trükiarv 10 000. MB-06903. Kirjastus «Valgus», Tallinn, Pärnu mnt. 10. H. Heidemanni nim. Trükikoda, Tartu, Ülikooli 17/19. II. Tellimuse nr. 2923.

Hind rubl. 2.55